

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI DEVLETİ DIŞ
POLİTİKASINDA ERMENİ SORUNU:
1896 OSMANLI BANKASI BASKINI ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Fikrettin YAVUZ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Tarih

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Haluk SELVİ

TEMMUZ 2009

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**OSMANLI DEVLETİ DIŞ
POLİTİKASINDA ERMENİ SORUNU:
1896 OSMANLI BANKASI BASKINI ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Fikrettin YAVUZ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Tarih

Bu tez 16/07/2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zekâi GÜNER

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Muhsin HALİS

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Haluk SELVİ

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Erdoğan KESKİNKILIÇ

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Enis ŞAHİN

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fikrettin YAVUZ

30.06.2009

ÖNSÖZ

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için dış politikada ciddi problemlerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştu. Ermeni Sorunu ise bu problemlerin başında geliyordu. “Büyük Doğu Sorunu”nun en son halkalarından birisini oluşturan bu sorun, günümüzde Osmanlı Devleti’nin uygulamak zorunda kaldığı 1915 tehciri ile anılmaktadır. Hâlbuki tehcir öncesinde Ermeni komitelerinin bağımsızlık amacıyla isyan boyutuna varan birçok olay gerçekleştirdiği görülmektedir. Tüm bu isyanlar Osmanlı coğrafyasında çıkarılan büyük devletler tarafından müdahaleye bahane edilmiştir. 1890-1896 yılları arasında İstanbul ve vilayetlerde meydana gelen Ermeni olaylarında batılı devletlerin bu müdahalelerini yakından görmek mümkündür. Biz de araştırma konusu olarak 1896 Ağustos’unda İstanbul Galata’daki Osmanlı Bankası’nın Taşnak Komitesi tarafından basılmasını ele alarak, bir yandan Ermeni olaylarından bir kesit sunarken, bir yandan da Ermeni Sorunu’nun Osmanlı Devleti dış politikasında ortaya çıkardığı güçlükler üzerinde durmaya çalıştık.

Çalışmayı titizlikle okuyup düzelterek her safhasında esirgemediği yardımlarından dolayı değerli danışman hocam Doç. Dr. Haluk SELVİ’ye saygılarımı ve şükranlarımı sunarım. Beni her zaman çalışmaya teşvik eden Bölüm Başkanım Prof. Dr. Mehmet ALPARGU hocama anlayışı, yardımı ve yönlendirmelerinden dolayı sonsuz teşekkür ederim. Kaynak konusundaki yardımlarından dolayı hocam Doç. Dr. Enis ŞAHİN’e şükranlarımı sunarım. 2007.60.02.010 proje numarasıyla tez çalışmasına destek veren Sakarya Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyon Başkanlığı’na katkılarından ötürü müteşekkirim. Çalışmanın başından sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerine ve araştırma görevlisi arkadaşlarıma minnettarım. Emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme şükranlarımı sunarım. Çalışma boyunca ihmal ettiğim eşime ve kızıma, gösterdikleri sabır ve anlayışlarından ötürü teşekkür ederim.

Fikrettin YAVUZ
Adapazarı, Temmuz 2009

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
TABLO LİSTESİ.....	viii
ÖZET.....	ix
SUMMARY.....	x
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ DIŞ POLİTİKASINDA TERÖR VE	
ERMENİ SORUNU.....	15
1.1 Terörün Tanımı ve Terörizm Tarihi.....	15
1.2 Tarihte Terör Örgütleri	16
1.3 Modern Terör Kavramı'nın Ortaya Çıkışı.....	18
1.4 Terörizm Anlayışındaki Dönüşüm ve Etkileri.....	20
1.5. Rus Anarşizminin Ermeni Komitelerine Etkileri.....	21
1.6. Osmanlı Devleti'nde Ayaklanmalar ve Dış Politikaya Etkileri.....	24
1.6.1. İlk Örnekler: Sırp, Yunan İsyanları ve Osmanlı Dış Politikası.....	25
1.6.1.1. Yunan İsyanı ve Ermeni Olaylarında Görülen Benzerlikler...	26
1.6.2. Bosna Hersek Olayları ve Bulgar Ayaklanması.....	29
1.7. Ermeni Sorunu'nun Gelişimi ve Ermenileri Teröre Sürükleyen Sebepler.....	36
1.7.1. Fikrî Hazırlık Devresi ve Ermeni Kimliği'ndeki Dönüşüm.....	37
1.7.1.1. Misyoner Etkisi.....	37
1.7.1.2. Milliyetçi Ermeni Kimliği'nin Oluşumunda Tanzimat ve	
Islahat Fermanlarının Yeri.....	42
1.7.1.3. Milletleşme ve Ermeni Millet Nizamnamesi.....	43
1.7.2. Diplomatik Teşebbüsler Dönemi ve Büyük Devletler.....	46
1.7.2.1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sonrasında Ermeni	
Faaliyetleri.....	50
1.7.2.2. Diplomatik Dönem'in Dönüm Noktası: Berlin Antlaşması	
ve Ermeniler.....	53
1.7.3. İsyanlar Dönemi ve Komiteler.....	56

1.7.3.1. Ermeni Komitelerinin Kurulması.....	56
1.7.3.1.1. Armenakan, Hınçak ve Taşnak Komiteleri.....	58
1.7.3.2. Avrupa Müdahalesi Yolunda 1890-96 Ermeni Olaylarının Genel Çerçevesi.....	62
BÖLÜM 2: 1896 OSMANLI BANKASI BASKINI.....	73
2.1. Banka Baskını Öncesi İstanbul'daki Durum ve Ermeniler.....	73
2.2. Banka Baskını ve İstanbul Olaylarını Gerçekleştiren Komiteciler.....	75
2.3. Osmanlı Bankası'nın Hedef Olarak Seçilme Nedenleri	81
2.4. Baskın Öncesi Gelişmeler.....	84
2.4.1. Baskın Öncesi İstanbul'da Yapılan Hazırlıklar	86
2.4.2. Taşnak Komitesi'nin Yaptığı Toplantılar	86
2.4.3. Ermeni Olayları ve Banka Baskını Planı	88
2.4.4. Cephanelerin Hazırlanması ve Taşınması	91
2.4.5. Komitenin Baskın Öncesi Elçiliklere Gönderdiği Muhtıralar.....	93
2.5. Banka Baskını'nın Başlangıcı ve Gelişmesi.....	98
2.6. Banka İçerisindeki Gelişmeler.....	109
2.6.1. Müdür Odasındaki Toplantı ve Elçiliklere Gönderilecek Bildirinin Hazırlanması.....	113
2.6.2. Bildirinin Gönderilmesi ve Müzakerecilerin Banka'dan Çıkışları....	115
2.6.3. Baskın Sırasında Banka İçerisinde ve Çevresinde Meydana Gelen Olaylar.....	117
2.6.4. Müzakerecilerin Bankaya Gelişleri ve Yapılan Görüşme.....	120
2.6.5. Banka Binasından Çıkış ve Gironde Gemisi ile Marsilya'ya Yolculuk.....	126
2.7. Ermeni Komitecilerin Marsilya'ya Gidişleri ve Buradaki Gelişmeler.....	130
2.7.1. Komitecilerin Tutuklanarak Saint Pierre Hapishanesi'ne Gönderilmeleri.....	132
2.7.2. Armen Garo ve Hraç'ın Cenevre'ye Gidişleri ve Oradaki Faaliyetleri.....	139
2.7.3. On Yedi Komitecinin Fotoğrafları ile İlgili Gelişmeler.....	141

BÖLÜM 3: BANKA BASKINI SONRASI İSTANBUL'DA MEYDANA

GELEN OLAYLAR VE SONUÇLARI.....	145
3.1. Çeşitli Semtlerdeki Ermeni Olayları.....	145
3.1.1. Beyoğlu'nda Meydana Gelen Olaylar.....	146
3.1.2. Galata ve Banka Çevresinde Meydana Gelen Olaylar.....	148
3.1.3. Komitecilerin Galata'da Yeniden Kargaşa Çıkarma Teşebbüsleri.....	151
3.1.4. Fındıklı ve Boğazkesen'deki Olaylar	158
3.1.5. Samatya'daki Olaylar.....	159
3.1.6. Bahçekapısı ve Civarında Meydana Gelen Olaylar.....	168
3.1.7. Salmatomruk ve Karagümrük Civarındaki Olaylar.....	173
3.1.8. Eyüp ve Fener Semtlerinde Meydana Gelen Olaylar.....	175
3.1.9. Şehzadebaşı ve Şehremini Semtlerindeki Olaylar.....	176
3.1.10. Kasımpaşa Civarında Meydana Gelen Olaylar.....	178
3.1.11. Hasköy'de Meydana Gelen Olaylar.....	180
3.2. Osmanlı Hükümeti'nin Olayları Engellemek için Aldığı Tedbirler.....	182
3.3. Hastanelerdeki Yaralıların İfadeleri.....	191
3.4. Banka Baskını ve İstanbul Olaylarındaki Ölü Sayısı.....	197
3.5. Olaylar Sonrasında İstanbul'da Bulunan Patlayıcı Maddeler.....	203

BÖLÜM 4: BANKA BASKINI VE İSTANBUL OLAYLARININ BATI

KAMUOYUNA YANSIMALARI.....	208
4.1. Batı Basını'nın Haber Kaynakları ve Ermeni Sorunu.....	208
4.2. Banka Baskını ve İstanbul Olaylarının Batı Basınındaki İlk Akisleri.....	213
4.3. Batı Basını'nın Değişen Tavrı ve Katliam Haberleri.....	218
4.4. Katliam Haberlerinin Yoğunluk Kazanması.....	222
4.5. Marsilya'daki Komitecilerle İlgili Haberler.....	231
4.6. Osmanlı Hükümeti ve Sultan Aleyhine Yoğun Haberler.....	235
4.7. Sultan'ın Meşruiyetinin Tartışılması ve Katliam Haberleri.....	237
4.8. Mahkeme Sürecinin Batı Basınına Yansımaları.....	244
4.9. Osmanlı Hükümeti'nin Batı Basınında Haber Yayınlatma Çabaları.....	247

BÖLÜM 5: BANKA BASKINI VE OLAYLARIN OSMANLI DEVLETİ

DIŞ POLİTİKASINDAKİ ETKİLERİ	260
5.1.Baskı Unsuru Olarak Büyük Devletlerin Takrirleri ve Osmanlı Hükümeti'nin Takrirlere Cevabı.....	260
5.2. Baskı Unsuru Olarak İstanbul Olaylarının Mahkeme Süreci.....	269
5.2.1. Olağanüstü Mahkemelerin Oluşturulması, Üyeleri ve Vazifeleri.....	271
5.2.2. Olağanüstü Mahkemelerde Görülen Davalar.....	272
5.2.3. Genel Af İlanı ve Suçluların Serbest Bırakılması.....	292
5.3. Devletlerin Tazminat Talepleri ve Osmanlı Devleti'nin Cevapları.....	295
5.4. Batılı Devletlerin Osmanlı Karasularına Donanma Göndermesi Meselesi....	307
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	314
KAYNAKLAR.....	323
EKLER.....	349
ÖZGEÇMİŞ.....	379

KISALTMALAR

A. MKT. MHM.	: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi
A. VRK.	: Sadaret Evrakı Evrak Kalemi
ABD.	: Amerika Birleşik Devletleri
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
FO.	: Foreign Office
Haz.	: Hazırlayan
HC.	: House of Commons
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi
HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
İ. DH	: İrade-i Dâhiliye
İ. HR.	: İrade-i Hariciye
İ. HUS.	: İrade-i Hususi
İ. TAL.	: İrade-i Taltifat
LA.	: Londra Arşivi
OBA.	: Osmanlı Bankası Arşivi
OBE.	: Osmanlı Belgelerinde Ermeniler
s.	: Sayfa

TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve diğlerleri
Vol.	: Volume
Y. A. HUS.	: Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. A. RES.	: Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y. EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y. EE. KP.	: Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa Evrakı
Y. MTV.	: Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. A.	: Yıldız Perakende Evrakı Sadaret
Y. PRK. ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y. PRK. AZJ.	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhaller ve Journaller
Y. PRK. AZN.	: Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Bâşkitabet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. DH.	: Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı
Y. PRK. EŞA.	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y. PRK. GZT.	: Yıldız Perakende Gazete
Y. PRK. HR.	: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı
Y. PRK. KOM.	: Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı
Y. PRK. ML.	: Yıldız Perakende Maliye Nezareti Maruzatı
Y. PRK. PT.	: Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezaret Evrakı
Y. PRK. ŞH.	: Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı

- Y. PRK. TKM.** : Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-1 Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
- Y. PRK. ZB.** : Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Analitik Envanteri
- Yay. Haz.** : Yayına Hazırlayan

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Marsilya’da Hapsedilen 17 Komiteci Hakkındaki Bilgiler.....	135
Tablo 2: Ölü Sayısı İle İlgili Zaptiye Nezareti’nin Hazırladığı Tablo.....	202
Tablo 3: Mahkeme Kararları Hakkında Verilen Bilgiler.....	283

Tezin Başlığı: Osmanlı Devleti Dış Politikasında Ermeni Sorunu: 1896 Osmanlı Bankası Baskını Örneği	
Tezin Yazarı: Fikrettin YAVUZ Danışman: Doç. Dr. Haluk SELVİ	
Kabul Tarihi: 16/07/2009	Sayfa Sayısı: XIII (ön kısım) + 349 (tez) + 30 (ekler)
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Tarih
<p>XIX. yüzyılının sonunda Osmanlı Devleti'nin dış politikasındaki en önemli meselelerden biri Ermeni Sorunu idi. Günümüzde Ermeni Sorunu denildiğinde sadece 1915 tehcir olayı akla gelmektedir. Hâlbuki Ermeni Sorunu'nun kökleri daha eskiye dayanmaktadır. Bu süreçte özellikle Ermeni komiteleri bağımsızlık yolunda terör ve isyan yolunu seçerek 1890-1896 yılları arasında yaklaşık 40 olay gerçekleştirmiştir. Bu olayların nedenleri ve sonuçlarının bilinmesi Ermeni Sorunu'nun daha doğru şekilde anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bu çerçevede çalışmada Ermeni olaylarından biri üzerinde durulmuş ve Osmanlı Devleti dış politikasına etkileri ele alınmıştır. 26 Ağustos 1896 tarihinde bir grup Taşnak komitecisi İstanbul Galata'da bulunan Osmanlı Bankası'nı basmış ve aynı anda şehrin farklı noktalarında Ermeni komitecileri tarafından karışıklık çıkarılmıştı. Bu olaylar Avrupalıların dikkatini Osmanlı başkentine çekmişti. Ermeniler bu terör saldırısı ile batı müdahalesini sağlayacaklarını düşünmüşlerdi. Revolver, humbara, dinamitlerle bankayı basan komiteciler dışarıya sürekli bomba atarak hükümet ile pazarlığa giriştiler. Altı vilayete Hıristiyan vali tayini, vergilerde indirim, Ermeni mahkûmları için genel af gibi talepleri karşılanmadığı takdirde binayı içindekileri ile birlikte havaya uçuracaklarını söylediler. Büyük devletlerin diplomatlarının, özellikle de Rusya, İngiltere ve Fransa'nın, komitecilerin lehinde devreye girmeleri Osmanlı Devlet adamlarının ellerini kollarını bağlamıştı. Kısmen daha fazla kan dökülmemesi ama aslında elçilerin baskılarından ötürü II. Abdülhamit komitecilerin Avrupa'ya gitmelerine izin vermişti. Komiteciler sıkı bir şekilde korunarak Banka Genel Müdürü Edgar Vincent'ın özel yatına götürüldüler. Daha sonra kendilerini Marsilya'ya götürecek olan Fransız gemisi Gironde'ye bindirildiler.</p> <p>Böylece banka baskını sona ermiş oldu. Fakat Ermeniler İstanbul'un diğer bölgelerinde güvenlik güçlerine ve halka saldırmaya devam ettiler. Bu süreçte İstanbul'un çeşitli semtlerinde karışıklıklar baş gösterdi. Bu karışıklıklar birkaç gün devam etti. Daha önceki olaylar nedeniyle teyakkuz halinde olan Müslüman halk toplumsal bir refleks göstererek çeşitli mekânlara gizlenerek etrafa bomba atan Ermeni komitecilerine saldırdı. Bu nedenle ölü sayısı hayli artmıştı. Ancak olay batı kamuoyuna farklı şekilde yansıtılmış, bankayı basan Ermenilerden fazla bahsedilmemiş ve bu olay neticesinde Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği haberleri yayınlanmıştı. Osmanlı Bankası'nın basılması ve devamındaki olaylar Osmanlı dış politikası açısından önemlidir. Zira her bağımsız devlet gibi suçlulara en ağır cezaları verecekken, batılı devletlerin müdahaleleri Osmanlı Devleti'ni onları affetmek durumunda bırakmıştı. Tüm bu olaylar Osmanlı Devleti'nin dış politikasındaki yetersizliğini de gözler önüne sermektedir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti Dış Politikası, Batılı Devletler, Ermeni, Terör, Osmanlı Bankası, Karakin Pastırmacıyan (Armen Garo).	

Title of the Thesis: The Armenian Question in The Foreign Policy of the Ottoman Empire: The Example of Raid on Ottoman Bank in 1896	
Author: Fikretin YAVUZ Supervisor: Assoc. Prof. Haluk SELVI	
Date: 16/07/2009	Nu. of pages : XIII (pre text) + 349 (main body) + 30 (appendices)
Department: History	Subfield: History
<p>At the turn of the 19th century, one of the most important issues in the foreign policy of the Ottoman Empire was the Armenian Question. Today many people think that the Armenian Question is only related with the Armenian relocation of 1915. Actually, its origin goes back to earlier periods. In this period, especially Armenian committees on the road to independence incited almost forty tumults in 1890-1896 by resorting terrorism and insurrection. The understanding of their causes and results could provide accurate evaluation of the Armenian Question. In this frame, this study focuses on one of the Armenian events and its effects on the foreign policy of the Ottoman State. On 26 August 1896, a band of Tashnak members raided on the Ottoman Bank in Galata, Istanbul. At the same time, they stirred up troubles in different parts of the city. These events called the attention of Europeans to the Ottoman capital. By this terrorist attack, they thought that they would provide western intervention. The raiders armed with pistols, grenades, dynamite and hand-held bombs, while throwing them endlessly from the windows, entered into negotiations with the Sublime Port. They said that if their demands, that is, Christian governors and police for the six <i>vilayets</i>, tax concessions and a general amnesty for Armenian prisoners, would not meet, they would blow themselves and their hostages up. When the diplomats of the great powers, especially Russian, British and French ones, interfered in this affair and were all in favour of the Armenians, the Ottoman authorities were reduced to inaction. Thus Abdulhamit II, partially because of this pressure but actually not wanted to shed much blood, granted them free passage to Europe. The raiders were carefully guarded when they were carried out to the private yacht of Sir Edgar Vincent, governor-general of the bank. They then were transferred to the French steamship the <i>Gironde</i>, on which they travelled to Marseilles.</p> <p>The occupation of the Bank was thus concluded. However, the bombs thrown and the bullets fired on that day by Armenians on the police and the people continued. During this period, chaos prevailed in various part of Istanbul. The disorders in Istanbul lasted for a few days. By a social reflex, Muslims who were on the alert of previous incidents attacked Armenians who concealed themselves in several houses, building and inns throwing bombs and dynamites. Therefore the number of death was much increased. But the incidents were differently echoed in the western public opinion and newspapers. While the raiders who killed many people were not much mentioned, it was stated in the western newspapers that Turks massacred innocent Armenians in Istanbul. The raid on Ottoman Bank and subsequent events are outstanding because though the Ottoman State could severely punish the culprits like all independent states, the interference of the western powers obliged the Sublime Port to forgive them. All these affairs show the inadequacy of the Ottoman State in her foreign policy.</p>	
Keywords: Foreign Policy of Ottoman State, Western Powers, Armenian, Terror, Ottoman Bank, Garegin Pastermadjian (Armen Garo).	

GİRİŞ

Osmanlı Devleti’ni XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dış politikada meşgul etmeye başlayan Ermeni Sorunu, bugün de Türkiye Cumhuriyeti’ni uluslararası alanda zor durumda bırakmaktadır. Bunun sebebi ise 1915’te yaşanan tehcir uygulamasının farklı şekilde algılanmasından ileri gelmektedir. Ermenilerin soykırım (jenosid) diye tabir ettiği, Türkiye’nin ise savaş zamanında yapılan yer değiştirme olarak tasvir ettiği 1915 tehciri hakkındaki literatür-özellikle batıda- hayli kabarıktır. Yazılan eserlerin çokluğu meseleye çözüm getirmek şöyle dursun durumu içerisinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Özellikle Ermeni ve Ermeni yanlısı yazarların hemen tamamının çalışmalarının Ermeni tehciri ve “katliamları” üzerine yoğunlaşması ve tehcirin soykırım olduğunun dünya kamuoyuna ilan edilmesi durumun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Aslında “ne oldu?” sorusunun cevaplanması, cevaplansa bile diasporanın duymak istemediği bir şekilde dünyaya anlatılmasının önüne geçilmesi özellikle batıda Ermeni sorununun eksik/yanlış bir şekilde algılanmasına sebep olmaktadır.

Ermeni Sorunu tabiri özellikle batıda gündeme geldiğinde Doğu Anadolu’nun Ermenilerin anayurdu olduğu, Türklerin bu bölgeyi gerçek sahiplerinden cebren aldıkları dile getirilmektedir. Dahası Türklerin katliamlarla Ermenileri bu bölgeden atmaya çalıştıkları ve nihayet bu gayeyi gerçekleştirmek için 1915’te planlı bir soykırım uygulayarak önceleri 500 bin daha sonra ise 1,5 milyon savunmasız Ermeni’yi yok ettikleri söylenegelmektedir. Ermeni Sorunu’nu ele alan batılı yazarlar ile Ermeni yazarların eserlerinde işlenen tema yaklaşık olarak bu şekildedir. Hatta bu tür çalışmalarda biraz daha ileri gidilerek tehcirin “yüzyılın ilk soykırımı” olduğu, Türklerin ırkçı bir zihniyetle Ermeni halkını tamamen ortadan kaldırmak istedikleri birçok çalışmanın tezini oluşturmaktadır. “Ne oldu?” sorusunu sorabilmek için ilk önce tarihi süreç içerisinde bir sorun haline gelen Ermeni cemaatinin geçirdiği evreler üzerine düşünmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bu çerçevede Ermeni Sorunu ele alınırken birkaç farklı dönemeleme yapmak mümkündür. Ermeni Sorunu’nun dönüm noktalarından biri olan Berlin Antlaşması’na

kadar geçen süreç, Ermeni cemaati arasında, misyoner faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nin değişim çabalarının ürünleri olan Tanzimat ve Islahat fermanları ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan Ermeni Millet Nizamnamesi'nin etkisiyle milli bir bilincin oluştuğu görülmektedir. Fikri hazırlık evresi olarak tabir edilebilecek bu dönemi müteakip, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Ermeni Sorunu'nda yeni bir döneme girildiği söylenebilir. Diplomatik teşebbüsler dönemi olarak tanımlanabilecek bu süreçte Ermeni cemaati, Osmanlı Devleti'nden kopan diğer azınlıkları örnek alarak, büyük devletlerin yardımı olmaksızın reform veya özerlik elde edemeyeceğini anlamıştı. Bu nedenle büyük devletlerin yardımını almak için çaba içerisine giren Ermeni cemaati ve özellikle Ermeni Kilisesi, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarını fırsat bilerek, bu antlaşmalara birer madde koydurmayı başarmıştı. Ancak özellikle Ermeni cemaatinin ayrılıkçı kanadı bu maddelerden de tatmin olmamıştı.

İşte bu tarihten sonra Ermeni cemaati yeni bir döneme girmişti. İsyanlar dönemi olarak tanımlanabilecek bu süreçte kilise mensuplarının dahi silahlı mücadelenin gerekliliği üzerine yaptığı konuşmalar, Ermeni cemaatinde teşkilatlanma ve silahlanma yoluna gidilmesini sağladı. Bunun tezahürü ise kurulan komiteler oldu. 1880'lerde komiteler gizli cemiyetler halini alarak, silahlı mücadeleye hazırlık aşamasını tamamladılar. 1885'te Van'da kurulan Armenakan Komitesi silahlı mücadeleyi ve terörü yöntem olarak seçen ilk Ermeni ihtilal komitesi olmuştu. Bu komiteyi müteakip büyük çaplı olaylar düzenleyen iki büyük komite daha kurulmuştu. 1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak Komitesi ve 1890'da Tiflis'te kurulan Taşnak Komitesi Avrupa müdahalesini sağlayarak bağımsız Ermenistan'ı kurma yolunda terörü bir yöntem olarak uygulamaya koyup büyük gürültüler koparmışlardı. 1890 Haziran'ında başlayan ve 1896 yılında doruğa ulaşan isyanları bu iki komite gerçekleştirmişti.

Berlin Antlaşması ile ortaya çıkan bir başka husus ise o tarihten sonra Osmanlı Devleti'ni dış politikasında sürekli olarak meşgul eden ıslahat sorunu idi. Antlaşma ile Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde ıslahat yapılması kararı alınmıştı. Bu ıslahatların gerçekleştirilmesi hususunun antlaşmaya imza atan devletler tarafından takip edilmesi, Osmanlı Devleti'nin yarım yüzyıl boyunca karşısına çıkan bir dış politika

sorunu olmuştur. 1890'lardan itibaren Ermeni komitelerinin organize ettiği isyanlar batı müdahalesini sağlamak amacını güderek, görünürde ıslahatların elde edilmesini amaçlıyordu. Ancak özellikle Ermeni cemaatindeki ayrılıkçı gruplar atılan her adımı bağımsızlık yolunda bir aşama olarak görüyorlardı. Bu amaçla İstanbul'da dahi karışıklıklar çıkarılması ve böylece batılı devletlerin büyükelçilerinin gözleri önünde gerçekleşen bu olayların aktif batı müdahalesini getirmesi tasarlanmıştı. Bu noktada gerçekleşen olaylar Osmanlı Devleti için önemli bir dış politika sorunu olmuş, batılı devletlerin bir iç mesele olan Ermeni Sorunu'na müdahale etmelerini sağlamış ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskı politikalarını arttırmıştı. Avrupalı devletlere müdahale fırsatını ise özellikle İstanbul'da meydana gelen olaylar vermişti.

XIX. yüzyılın bu döneminde meydana gelen olaylar Avrupa'daki gelişmelerle doğrudan ilgiliydi. Sömürgecilik alanında başlayan rekabet dünyanın bütün bölgelerini sarmış, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya adeta Avrupa dışındaki coğrafyaları paylaşmışlardı. 1890 yılına gelindiğinde dünyanın sömürgeleştirilmemiş olan en büyük toprak parçası Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu coğrafyaydı. Osmanlı Devleti'nin askeri ve iktisadi yönden zayıf olması büyük devletleri onun üzerine çekiyordu. Büyük devletler parçalamak istedikleri Osmanlı Devleti içerisinde bahaneler arıyorlardı. Balkanlar bu bahanelerle Osmanlı Devleti'nden koparılmıştı. Orta Doğu ve Doğu Anadolu bölgesi Rusya ve İngiltere için hedef haline gelmişti. Doğu Anadolu'ya girmek için fırsat bekleyen Rusya için Ermeniler iyi bir bahane oluşturuyordu. Küçük Kaynarca ile başlayan Hıristiyan haklarını koruma avantajı 120 yıl sonra hala devam ettiriliyordu. Osmanlı Bankası Baskını İngiltere ve Rusya'nın bu genel politikaları içerisinde bir sürecin devamını göstermektedir. Bu örnek olay dönemin Osmanlı dış politikasını ve yetersizliğini de göstermesi açısından önemlidir.

Bu çerçevede çalışmada, Ağustos 1896'da Ermeni Komitecileri tarafından organize edilen Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Olayları ana kaynak ve araştırma eserler çerçevesinde ele alınmıştır. Böylece batı müdahalesi hedefli olan Ermeni olaylarına Osmanlı Devleti'nin bakışı, batılı devletlerin bir tehdit unsuru olarak bu olaylara yaklaşımı üzerinde durulmuştur.

1. Araştırmanın Konusu

Ermeni komitelerinin, Osmanlı Devleti'nde silahlı ve bombalı terör saldırıları 1890'lı yıllarda ciddi bir hız kazanarak irili ufaklı birçok yerleşim birimine sıçramıştı. Başta İstanbul olmak üzere pek çok şehir ve kasaba bu saldırılardan etkilenmiş, bunların sonucunda binlerce insan hayatının kaybetmişti. 1890-96 yılları arasında meydana gelen vilayetlerdeki ve özellikle İstanbul'daki karışıklıklar daima aynı temel özellikleri taşıyordu. İlk olarak, şehrin herhangi bir yerinde bir saldırı yapılıyordu. Mekân olarak çalışmanın konusu olan Osmanlı Bankası veya Ermeni Patrikhanesi'nin çevresi gibi yerler seçiliyordu. Avrupalı gazeteciler ise bu olayların gerçekleştirildiği yerlere davet ediliyordu. Olayların failleri her zaman yurt dışına gönderiliyorlardı. Bunun sebebi kısmen dış baskılar kısmen de Babiâli'nin affetmenin yatıştırıcı bir etki yapacağını düşünmesiydi. Bu durum komite elebaşlarına saldırı üstüne saldırı yapma cesareti veriyordu. Hatta bazen ihtilalcilerin arzuladığı şekilde insanları sinirlendiriyordu: Ermeni ölü ve yaralılarının olduğu ayaklanmalar bir kez daha dünyada haber oluyordu. İşte bu eylemler arasında özellikle 26 Ağustos 1896 tarihinde meydana gelen Osmanlı Bankası Baskını ve aynı anda İstanbul'un farklı noktalarında gerçekleşen saldırılar başkentte ciddi kargaşa yaratmıştı. Baskın amaç ve eylemin türü itibariyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu eylemde amaç Ermeniler için Avrupa müdahalesi yolunda bir adım daha ileriye gidebilmektir. Bu sayede Osmanlı Devleti ile batılı ülkeleri karşı karşıya getirmek isteyen Ermeni komitecileri güçlerinin ötesinde hedeflere ulaşabilmek için dolaylı yolları kullanmak istemişlerdi. Olayı Taşnak Komitesi organize etmişti. Hareketi idare edenler Kafkasya'dan gelmiş Varto, Mar ve Boris isimli üç Ermeni idi. Armen Garo takma adını kullanan ve 1908'de Erzurum mebusu olarak Osmanlı Mebusan Meclisi'ne giren Karakin Pastırmacıyan, genç komitecilerden Bedros Paryan ve Haik Tiryakiyan adlı komiteciler Banka Baskını'nı yapan grubun liderleri olmuşlardı. Komiteciler Osmanlı Bankası'nı işgal ederek her tarafa bomba atmaya başlamışlardı. Dışarıya sürekli bomba atan işgalciler hükümet ile pazarlığa giriştiler, büyük devletlerin diplomatlarının, özellikle de Rusya, İngiltere ve Fransa, komitecilerin lehinde devreye girmeleri Osmanlı Devlet adamlarının ellerini kollarını bağlamıştı. Kısmen daha fazla kan dökülmemesi ama aslında elçilerin baskılarından ötürü II. Abdülhamit

komitecilerin Banka müdürü Edgar Vincent ve Rus büyükelçiliği baş tercümanı Maksimoff ile birlikte müdürün yatına ve oradan da Fransız Gironde gemisi ile Marsilya'ya gitmelerine izin vermişti. Baskın sırasında İstanbul'un her tarafında olaylar çıkmıştı. Daha önceki olaylar nedeniyle teyakkuz halinde olan Müslüman halk toplumsal bir refleks göstererek çeşitli mekânlara gizlenerek etrafa bomba atan Ermeni komitecilerine saldırmıştı. Bu nedenle ölü sayısı hayli artmıştı. Ancak olay Batı basınına farklı şekilde yansıtılmış, bankayı basan Ermenilerden fazla bahsedilmemiş ve bu olay neticesinde Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği haberleri yayınlanmıştı. Baskını gerçekleştirenler ise Ermeniler tarafından kahraman ilan edilmiş, Osmanlı Hükümeti'nin tek taraflı hoşgörüsü ve çözüm arayışları ise netice vermemiştir. Bu manada Osmanlı Bankası basan komitecilerin yöntem olarak kendilerine seçtikleri metot modern terör unsurlarını içerisinde barındırıyordu.

Bu çerçevede, birinci bölümde Banka Baskını ve Ermeni olaylarını terör bağlamında değerlendirebilmek ve Ermeni komitelerini teröre sürükleyen sebepleri ortaya koyabilmek için terörün tanımı ve terörizm tarihi ile dünya tarihinde terör örgütü olarak kabul edilen ilk örgütler üzerinde durulmuştur. Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan modern terör kavramı ve terörizm anlayışındaki dönüşümden bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti'nde Sırp, Yunan ve Bulgar ayrılıkçı hareketlerinin terörü kullanmaları ve bu durumun Ermeni cemaatine etkilileri üzerinde durulmuştur. Bölümün bundan sonraki kısmında Ermeni Sorunu'nun gelişimi ve Ermenileri Banka Baskını'na sürükleyen sebeplerden bahsedilmiştir. Burada bir dönemlendirme yapılarak, Ermeni Sorunu'nun dönüm noktaları olarak fikrî hazırlık dönemi, diplomatik teşebbüsler dönemi ve isyanlar dönemi başlıkları altında Ermeni Sorunu'nun gelişim süreci ele alınmıştır. Fikri hazırlık döneminde milliyetçi Ermeni kimliğinin oluşumunda misyonerlerin, Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın Ermeni Millet Nizamnamesi üzerinde durulmuştur. Diplomatik teşebbüsler döneminde ise Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları neticesinde oluşan durum ele alınmıştır. İsyandar dönemi ve komiteler kısmında ise kurulan komiteler ve amaçları ele alınıp, önemli cemiyetlerden Armenekan, Hınçak ve Taşnak Cemiyetlerinin programları terör çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bölümün son kısmında ise Ermeni komitecilerinin terör yöntemini kullanarak Avrupa müdahalesini sağlamak amacıyla

gerçekleştirdikleri 1890-96 yılları arasındaki Ermeni olaylarının genel çerçevesi çizilmiştir.

İkinci bölümde çalışma konusu olan 1896 Osmanlı Bankası Baskını ele alınmıştır. Bu bölüm çalışmanın ana kısmını teşkil ettiği için baskın öncesi ve sonrasında ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. İlk olarak baskın öncesinde İstanbul'daki durum ve Ermenilerden bahsedilmiştir. Daha sonra banka baskınına gerçekleştiren komiteciler ele alınmıştır. Osmanlı Bankası'nın hedef olarak seçilme nedenleri, olayları gerçekleştiren komitenin yaptığı hazırlıklar, bu amaçla yapılan toplantılar, Ermeni olayları ve banka baskını planı, olaylarda kullanılacak cephanelerin hazırlanması ve taşınması ve komitenin baskın öncesi elçiliklere gönderdiği muhtıralar ayrıntılarıyla değerlendirilmiştir. Bölümün bundan sonraki kısmında Banka Baskını'nın ne şekilde gerçekleştirildiği, baskın başlangıcının tasviri ele alınmıştır. Bu amaçla olayların bizzat içerisinde bulunan komite liderlerinin, banka müdürünün, İngiliz sefaretinin yazışmaları ele alınmış, Osmanlı Zaptiye Nazırı ile Osmanlı belgelerinin olayları tasvirleri karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Müteakiben bankanın basılmasından sonra içeride meydana gelen gelişmeler üzerinde durulmuştur. İlk olarak komiteciler ve banka görevlilerinin yaptığı toplantı ve elçiliklere gönderilecek bildirinin hazırlanması anlatılmış, daha sonra bildirinin gönderilmesi ve müzakerecilerin bankadan ayrılmaları ele alınmıştır. Bu sırada banka içerisinde ve civarda meydana gelen olaylar anlatıldıktan sonra, müzakerecilerin bankaya gelişleri ve yapılan görüşme, komitecilerin banka binasından çıkışları ve Marsilya'ya gönderilme süreçleri değerlendirilmiştir. Bölümün son kısmında ise Ermeni komitecilerinin Marsilya'ya gelişleri ve buradaki gelişmeler üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede Marsilya'ya gelen komitecilerin tutuklanarak hapsedilmeleri, baskının iki lideri olan Karakin Pastırmacıyan ve Haik Tiryakiyan'ın Cenevre'ye gönderilmeleri, oradaki faaliyetleri ve Marsilya'ya gelen bu kişilerin kimliklerinin öğrenilmesi için Osmanlı Devleti'nin çabaları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölüm Banka Baskını sonrası İstanbul'da meydana gelen olaylara ayrılmıştır. Bu çerçevede, Beyoğlu, Galata ve çevresi, Fındıklı, Boğazkesen, Samatya, Bahçekapısı, Karagümrük, Eyüp, Fener, Şehzadebaşı, Şehremini, Kasımpaşa, ve Hasköy'de meydana gelen olaylar ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Osmanlı

Hükümeti'nin olayları engellemek için aldığı tedbirlere yer verildikten sonra, bu olaylardaki ölü sayısı ve yaralananlarla ilgili bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde olayların Avrupa kamuoyuna yansımaları ele alınmıştır. Bu çerçevede Batı basınının haber kaynakları ve Ermeni Sorunu'na yaklaşımı, Banka Baskını'nın Batı basınına ne şekilde yansıdığı, katliam haberlerinin niteliği ve bu süreçte Osmanlı Hükümeti ve Sultan II. Abdülhamit aleyhine yapılan yoğun haberler ele alınmıştır. Sultan'ın meşruiyetinin ve Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasının Batı basınında tartışılması ve Osmanlı Hükümeti'nin Batı basınında haber yayınlama çabaları üzerinde durulmuştur.

Son bölümde ise olayların Osmanlı Devleti ve Avrupa üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu çerçevede Avrupalı devletlerin olayların sorumluluğunu Osmanlı Hükümeti'ne yükleyen tavrı ve Osmanlı Hükümeti'nin verdiği cevaplar üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ayrıca olayların mahkeme süreci ele alınarak, davaların görüşülmesi için oluşturulan olağanüstü mahkemeler ve görülen davalar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Devamında Avrupalı devletlerin olaylar esnasında zarar gören vatandaşları için tazminat talepleri ve Osmanlı karasularına savaş gemisi gönderme hususları üzerinde durulmuştur.

2. Araştırmanın Önemi

Günümüzde Ermeni Sorunu denildiğinde sadece 1915 yılında meydana gelen tehcir olayı anlaşılmaktadır. Oysa tehcir öncesi Osmanlı Devleti toprakları içinde irili ufaklı 40'a yakın Ermeni olayı meydana gelmiştir. Bu olayların nedenleri ve sonuçlarının bilinmesi Ermeni Sorunu'nun daha doğru şekilde anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bu çalışma, 26 Ağustos 1896 tarihinde Osmanlı Bankası'nın Taşnak komitesi mensupları tarafından basılması ve müteakibinde meydana gelen olayları birinci elden yerli ve yabancı arşiv kaynakları ile aydınlatarak ortaya çıkarmayı ve Ermeni Sorunu'nun objektif bir anlayışla incelenmesine hizmet etmeyi amaç edinmiştir. Çalışma uluslararası bir nitelik taşıyan Osmanlı Bankası Baskını ve devamındaki olaylar, bu olayların sonuçlarının Batı basınına ve Osmanlı Devleti'nin dış politikasına yansımalarının incelenmesi ile sınırlıdır.

Bu çalışmada birinci elden kaynaklardan olan arşiv belgeleri, komisyon raporları ve dönemin gazetelerinden oluşan verilerin analizi ile ikinci elden kaynaklar olan tetkik eserlerde aktarılan bilgiler incelenilerek, ulaşılan sonuçların tarih bilimine has çalışma teknikleri içinde değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

3. Kullanılan Kaynaklar

A. Arşivler

Yapılan ilk araştırmalarda konuyla ilgili olarak araştırma yapılabilecek olan önemli iki arşiv tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi İstanbul'da bulunan (BOA) Başbakanlık Osmanlı Arşivi'dir. Diğeri ise İstanbul Galata'da bulunan Osmanlı Bankası Arşivi'dir. Öncelikle İstanbul'da yer alan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çalışma yapılmış ve bu çerçevede arşivin değişik tasniflerinde konuyla ilgili birçok belgeye ulaşılmıştır. Bu belgeler arasında Osmanlı Bankası Baskını'nı gerçekleştiren Taşnak Komitesi mensuplarıyla, İstanbul Olayları ve devamında toplanan Olağanüstü Mahkeme süreciyle ilgili komisyon raporları tespit edilmiştir. Osmanlı arşivinin Yıldız ve Hariciye Tasniflerinde konuyla ilgili birçok belge elde edilmiştir. Diğeri bir arşiv olan Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nden (OBA) internet üzerinden yapılan taramada arşivde bulunan kaynaklar tespit edilmiştir. Bunlar arasında Banka Baskını'nı içeren dosya¹ ayrıntılı bilgiler içermektedir. Banka arşivindeki belgeler esas itibariyle işgali fiilen yaşamış olan memurların raporlarından, Genel Müdürlük ile Paris ve Londra arasındaki yazışmalardan oluşmaktadır. Bu dosyanın fotokopilerinin alınması süreci hayli zor olmakla birlikte belgelerin fotokopileri elde edilmiştir. Alınan dosyadaki belgeler doğrudan bankanın işgali hakkında olup belgelerin karşılıklı olarak değerlendirilmesi açısından çalışmaya önemli katkılar sağlamıştır. Öte yandan belgelerin bir kısmı İngiltere'deki Guildhall Library'den temin edilmiştir².

¹ Osmanlı Bankası Arşivi, Londra Arşivi, *Attack on Bank in Constantinople*, 23,999. (OBA), LA 23,999.

² Guildhall Library, *Reports, letters, telegrams etc. relating to the attack on the Ottoman Bank in Constantinople by Armenian revolutionaries*, Ms. 23999/1. (GL), Ms. 23999/1.

B. Resmî Yayınlar, Tutanaklar ve Yayınlanmış Kaynaklar

Doğrudan Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Olayları ile ilgili konsolosluk raporları ve İngiliz dışişleri yazışmalarını içeren ve mavi kitap olarak adlandırılan *Correspondence Respecting the Disturbances at Constantinople in August 1896*³ çalışma sırasında önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Bu çalışmanın devamı niteliğinde olan *Further Correspondence Respecting The Asiatic Provinces of Turkey and Events in Constantinople*⁴, Banka Baskını sonrasında gelişen olaylar ve özellikle mahkeme süreci hususunda çalışmaya önemli katkılar sağlamıştır. İngiliz Avam Kamarası'ndaki müzakereleri içeren *House of Commons*'dan⁵ da bu konuda istifade edilmiştir.

Konuyla ilgili önemli kaynaklardan biri de Muammer Demirel tarafından hazırlanan *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918) British Documents on Armenians*⁶ adlı kitaptır. Olaylar esnasında İstanbul'daki İngiliz yetkililerin Londra ile yaptığı yazışmaları içeren *Foreign Office 424* numaralı dosyada bulunan belgeleri ihtiva eden bu eser İngiliz yetkililerin olaylara yaklaşımını göstermesi açısından dikkate değer bilgiler sağlamıştır.

Fransız diplomatik belgelerinin yer aldığı *Document Diplomatiques Français, (1871-1914)*⁷ isimli kitabın 12. cildinin konuyla ilgili belgeleri ihtiva edebileceği düşüncesiyle temin edilmeye çalışılmış; ancak bu kitaba ulaşılammıştır. Bununla birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu kitabın özetini içeren belgelere

³ Blue Book: Turkey, No. 1 (1897), [C. 8303], *Correspondence Respecting the Disturbances at Constantinople in August 1896*, London: Her Majesty's Stationery Office, [1897]. nr. 1, del 2-52.

⁴ Blue Book: Turkey, No. 3 (1897), [8305], No. 7 [8395], *Further Correspondence Respecting The Asiatic Provinces of Turkey and Events in Constantinople*, [In continuation of "Turkey No. 8 (1896)" and "Turkey No. 1 (1897)"].

⁵ The Parliamentary Debates, (4th Series), Vol 1, (February 1892) to Vol 199 (December 1908), Hansard (House of Commons Daily Debates), vol. 60,62-64.

⁶ Muammer Demirel, (2002), *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

⁷ France, *Ministere des Affaires Etrangères, Commission de Publication des Documents Relatifs aux Origines de la Guerre de 1914, Documents diplomatiques français (1871-1914)*, 1re seire, (1871-1900), t. 12 (mai 8 1895-14 Octobre 1896), Paris: Imprimerie Nationale, 1951.

ulaşılmıştır. Ayrıca Bilal Şimşir tarafından hazırlanan *Document Diplomatiques Ottomans Affaires Armeniennes*⁸ isimli eserin dördüncü cildinden faydalanılmıştır.

Yayınlanmış arşiv kaynakları olarak, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınlarından çıkan, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri*⁹ ve *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Rus İlişkileri*¹⁰ adlı eserlerin ilgili ciltlerinden de faydalanılmıştır. Bunların yanı sıra Alman konsolosluk raporları ve dışişleri yazışmalarını içeren *La Politique Extrerieure de l'Allemagne 1870-1914*¹¹ adlı yayının 12. cildi Almanya'nın olaylara karşı tutumunu göstermesi açısından çalışmaya önemli katkılar sağlamıştır.

C. Süreli Yayınlar

Osmanlı Bankası Baskını ve olayların devamı özellikle Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmiş ve basının ilgi odağı olmuştur. Bu çerçevede İngiltere'nin resmî gazetesi olma özelliğini uzun yıllar boyunca koruyan *The Times* Gazetesi çalışmamız açısından önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Gazetenin bu yıllara ait sayıları taranarak olaylar ile alakalı olan haber ve yorumlar temin edilmiştir. Yine İngiliz gazetelerinden *London Daily Telegraph* gazetesinde Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Olayları ile ilgili haberlerden faydalanılmıştır. Öte yünden Amerika'da yayınlanan *The New York Times*, *The New York Herald*, *Chicago Tribune*, *Los Angeles Times*, *Washington Post*, *Boston Daily Globe*, *Atlanta Constitution* ve *Hartford Courant* gibi önde gelen gazeteler koleksiyonları taranarak olaylarla ilgili yer alan haber ve bilgilerden istifade edilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin çeşitli eyaletlerinde yayınlanan *The Brookly Daily Eagle*, *Akron Weekly* ve *Salt Lake Tribune*, *Evening Bulletin*, gibi gazete

⁸ Bilal N. Şimşir, (1999) *Document Diplomatiques Ottomans Affaires Armeniennes*, c. IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara.

⁹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)* (2002), c. I, [Proje Yöneticisi, Yusuf Sarımay], Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

¹⁰ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898)* (2006), c. I, [Proje Yöneticisi, Yusuf Sarımay], Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

¹¹ Johannes Lepsius, et al. (1931). *La Politique extrerieure de l'Allemagne 1870-1914*, Documents officiels publiés par le ministere allemand des affaires etrangeres, tome XII, 30 Avril 1896-9 Fevrier 1897, Alfred Costes, Editeur Paris,

koleksiyonları taranmış ve bu sayede konu ile ilgili çeşitli haberlere ulaşılmıştır. Her ne kadar bu gazeteler daha çok yerel nitelik taşıyalar ve haber kaynakları olarak diğer büyük gazetelerin tekrarı niteliğinde olsalar da konunun yayıldığı alanı göstermesi açısından önemlidir. Aslında bu gibi bazı gazetelerde Osmanlı Bankası Baskını ile ilgili diğer kaynaklarda bulunmayan tasvir ve haberlerin yer alması çalışmaya önemli katkılar sağlamıştır. Bununla birlikte *Contemporary Review*, *Christian Alliance and Foreign Missionary Weekly*, *The Atlantic Monthly*, *L'Illustration*, *The Nation*, *Harper's New Monthly Magazine*, *The Living Age*, *London Spectator*, *The Century Magazine* ve *Penny Illustrated* adlı dergiler taranmış ve ilgili bölümlerden faydalanılmıştır.

Dönemin Osmanlıca gazeteleri ile ilgili de bir araştırma yapılmış ve İstanbul'da bulunan Atatürk ve Bayezid Kitaplığı'ndaki gazeteler taranmıştır. Tespit edilen Servet-i Fünun, İkdam, Sabah, Takvim-i Vekayi, Tasvir, Resimli Gazete ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinden bazılarının dönemi kapsayan sayılarına ulaşılamamıştır. Osmanlı Hükümeti'nin o dönemde aldığı yayın yasağı nedeniyle olaylarla ilgili Servet-i Fünun ve İkdam'da sınırlı sayıda haber tespit edilmiştir. Bu haberlerde genellikle Osmanlı Hükümeti'nin yayınladığı resmî bildirimlere yer verilmiştir. Bu sebeple Osmanlı gazetelerinden yeteri derecede istifade etmek mümkün olmamıştır.

D. Araştırma Eserler

26 Ağustos 1896 tarihinde gerçekleşen Osmanlı Bankası Baskını ve müteakibindeki olayların siyasi ve sosyal sonuçları ve özellikle Osmanlı Devleti'nin dış politikasına ne şekilde yansıdığını ele alan ikinci elden tetkik eserler de incelenmiştir. Özellikle Türkçe eserlerin yanı sıra yabancı dildeki eserler konuya farklı bir boyut kazandırması açısından önem taşımaktadır. Ermeni Sorunu ile ilgili eserlerin hemen hepsinde Osmanlı Bankası Baskını ile ilgili bazı bilgiler bulmak mümkündür. Ancak bu konu hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Baskın birkaç paragraf ve sayfada anlatılmış, olay derinlemesine ele alınmamıştır. Bu durumu özellikle Ermeni kaynaklarında görmek mümkündür.

Çalışma esnasında birçok farklı konuda yayınlanmış araştırma eserlerden istifade edilmiştir. Ermeni terörizmi konusunda Donald Bloxham'ın *Terrorism and Imperial Decline: The Ottoman-Armenian Case*, Walter Laqueur'ın, *A History of Terrorism* ve Bruce Hoffman'ın *Inside Terrorism* adlı eserleri Ermeni terörizmi hakkında önemli bilgiler sağlamıştır. Ermeni kimliğinin milliyetçi bir karakter kazanması konusunda misyonerlik faaliyetlerinin etkisi ile ilgili olarak, Edward Prime'ın, *Forty Years in the Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodell*¹², H. Dwight'ın, *Christianity Revived in the East*¹³ adlı çalışmalarından istifade edilmiştir. Ermeni Millet Nizannamesi'nin Ermeni kimliği üzerindeki etkileri konusunda Vartan Artinian'ın kitabı¹⁴ oldukça önemlidir.

Ermeni Sorunu'nu dönemlendirme konusunda, Sarkissian'ın, *History of the Armenian Question to 1885*¹⁵, Parsamian'ın, *Istroria Armianskogo Naroda*¹⁶, Kasparian'ın, *The Historical Roots of the Armenian Question*¹⁷ ve Kurkjian'ın, *A History of Armenia*¹⁸ ile Walker'ın, *Survival of a Nation*¹⁹ adlı eserleri farklı ipuçları vermişlerdir.

Osmanlı Bankası Baskını'nı doğrudan ele alan Ermeni kaynaklarının sayısı Türkçe kaynaklara oranla daha fazladır. Bu anlamda doğrudan banka baskınıyla ilgili bölümler ihtiva eden ve Ermeni savını ileri süren kaynaklardan faydalanılmıştır. Ermeni yazarlar Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, Dasnabedian, *History of The Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun*, Peter Balakian, *The Burning Tigris* ve Armen Kirakossian, *British Diplomacy and the Armenian Question* ile Dadrian, *The History of the Armenian Genocide* adlı çalışmalarında olayları kendi perspektiflerinden değerlendirmişlerdir.

¹² Edward D. G. Prime, (1876), *Forty Years in the Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodell*, New York: Robert Carter.

¹³ H. G. O. Dwight, (1850), *Christianity Revived in the East*, New York: Baker and Scribner.

¹⁴ Vartan Artinian, (1970), *The Armenian Constitutiolan System in the Otoman Empire 1839-1863: A Study of its Historical Development*, İstanbul.

¹⁵ A. O. Sarkissian, (1938), *History of the Armenian Question to 1885*, The University of Illinois Press, Urbana.

¹⁶ Vardan Aramovic Parsamian (1972), *Istroria Armianskogo Naroda 1801-1900* gg. Erivan.

¹⁷ Vartan Suren Kasparian, (1977) *The Historical Roots of the Armenian Question*, University of Utah, P.hd., Political Science, International Law and Relation.

¹⁸ Vahan M. Kurkjian, (1958), *A History of Armenia*, The Armenian General Benevolent Union of America.

¹⁹ Christopher J. Walker, (1990), *Armenia: The Survival of a Nation*, Chatham, London.

Osmanlı Bankası Baskını'nı yönetenlerden biri olan Karakin Pastırmacıyan'ın Simon Vratzian tarafından editörlüğü yapılan anıları konuyla ilgili anlaşılmayan bazı noktaları aydınlatmış ve çalışma için önemli kaynaklardan biri olmuştur²⁰. Armen Kirakossian'ın *The Armenian Massacre 1894-1896* isimli eserinde döneme ait gazete ve dergilerde yayınlanan Banka Baskını ile ilgili haberler önemli katkılar sağlamıştır. Bir kısmından faydalanma fırsatı bulduğumuz Mihran Kurdoğlian'ın *Badmoutioun Hayots*²¹ adlı kitabı komitecilerle ilgili önemli bilgiler vermiştir. Yine Pastırmacıyan'ın *Why Armenia Should be Free*²² adlı kitabı ve Sarkis Narzakian'ın anıları da²³ dikkate değerdir.

Olayların yaşandığı dönemi genel hatlarıyla değerlendiren William Langer'ın, *Diplomacy of Imperialism*²⁴ ve George Washburn'un, *Fifty Years in Constantinople*²⁵ isimli çalışmaları çarpıcı bilgiler vermiştir. Ayrıca olayları katliam olarak değerlendiren Bliss'in, *Turkey and the Armenian Atrocities*²⁶ adlı kitabı da zikredilmeye değerdir.

Osmanlı Bankası Baskını ile ilgili Türkçe literatürde de önemli çalışmalardan istifade edilmiştir. Esat Uras'ın *Tarihte Ermeniler*²⁷, Kamuran Gürün'ün *Ermeni Dosyası*²⁸ ve Mehmet Hocoğlu'nun *Ermeni Mezalimi*²⁹ adlı kitapları çalışmanın genel çerçevesini belirlemede önemli katkılar yapmıştır. Öte yandan Salahi Sonyel'in kaleme aldığı *The Ottoman Armenians*³⁰ İngiliz belgelerine dayalı olarak hazırlanmış bir çalışma olarak farklı ipuçları vermiştir. Ramazan Çalık tarafından yazılan *Alman Kaynaklarına Göre*

²⁰ *Bank Ottoman: The Memoirs of Armen Garo*, (1990), ed.Simon Vratzain, çev. Haig T. Partizian (Detroit: Armen Topouzian).

²¹ Mihran Kurdoğlian, (1996), *Badmoutioun Hayots*, Vol. III. Athens, Greece: Hradaragoutioun Azkayin Oussoumnagan Khorhourti.

²² Garegin Pasdermadjian, (1918) *Why Armenia Should be Free, Armenia's Role in the Present War*, Boston, Hairenik Publishing Company.

²³ Sarkis Narzakian, (1995) *Memoirs of Sarkis Narzakian*, çev. Garine Narzakian, Gomidas Institute.

²⁴ William L. Langer, (1951), *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, New York: Alfred. A. Knopf.

²⁵ George Washburn, (1909) *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, Boston and New York Houghton Mifflin Company.

²⁶ Edwin Munsell Bliss, (1896) *Turkey and the Armenian Atrocities*, Edgewood Publishing Company, New York,

²⁷ Esat Uras, (1987), *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları.

²⁸ Kâmuran Gürün , (1983) *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

²⁹ Mehmet Hocoğlu, (1976) *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalim ve Ermeniler*, İstanbul.

³⁰ Salahi Sonyel, (1987), *The Ottoman Armenians Victims of Great Power Diplomacy*, K. Rustem & Brother,London.

II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları³¹ Almanya'nın olaylara bakışını göstermesi açısından dikkate değer bilgiler sunmuştur. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi yayınlarından çıkan Ethem Eldem'in *Osmanlı Bankası Tarihi*³² adlı kitabı ile Andre Autheman'ın *Bank-ı Osmani-i Şahane*³³ isimli çalışması Osmanlı Bankası'nın tarihi ile ilgili bilgiler verirken baskın süreci hakkında da önemli değerlendirmeler yapmıştır. Çalışma ile ilgili en önemli kaynaklardan biri de dönemin Zaptiye Nazırı olan Hüseyin Nazım Paşa'nın *Ermeni Olayları Tarihi*³⁴ adlı iki ciltlik eseri ile bundan ayrı olarak yayınlanan hatıratıdır³⁵.

Münhasıran Osmanlı Bankası Baskını'nı ele alan makaleler de baskının ve İstanbul olaylarının anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Selahattin Akan'ın kaleme aldığı ve İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nde yer alan "Ermenilerin İstanbul'daki Osmanlı Bankası Baskını"³⁶ adlı çalışma konuyu ele alan ilk makale olarak önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Osmanlı Bankası Baskını'nı daha ziyade Alman basını ve kaynakları ile ele alan Necmettin Alkan'ın "1896 Osmanlı Bankası Baskını"³⁷ adlı makalesi kayda değer bilgiler vermektedir. Osmanlı Bankası Olayını farklı bir şekilde yaklaşan Ethem Eldem'in kaleme aldığı "26 Ağustos Banka Vakası"³⁸ adlı makalesi de zikredilmeye değerdir.

³¹ Ramazan Çalık, (2000) *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

³² Ethem Eldem, (2000), *Osmanlı Bankası Tarihi*, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

³³ Andre Autheman, (2002), *Bank - ı Osmani - i Şahane: Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

³⁴ Hüseyin Nazım Paşa, (1998) *Ermeni Olayları Tarihi*, Cilt. I-II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara.

³⁵ Hüseyin Nazım Paşa, (2003), *Hatıralarım, Ermeni Olaylarının İcyüzü*, Selis Yayınları, İstanbul.

³⁶ Selahattin Akan, (1985) "Ermenilerin İstanbul'daki Osmanlı Bankası Baskını", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1/26.

³⁷ Necmettin Alkan, (2006), "Ermeni Teröristlerin Osmanlı Başşehri İstanbul'daki Saldırıları ve 1896 Osmanlı Bankası Baskını (ABD'deki 11 Eylül Saldırılarıyla Bir Mukayese)", *Türk Yurdu*, Sayı 225, s. 73-81.

³⁸ Ethem Eldem, (2007), "26 Ağustos 1896 Banka Vakası ve 1896 Ermeni Olayları", *Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar*, Sayı. 5, s. 113-146.

BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ DIŞ POLİTİKASINDA TERÖR VE ERMENİ SORUNU

1.1. Terörün Tanımı ve Terörizm Tarihi

Terör ve terörizmin tarihi insanlık tarihi kadar eskiye götürülebilir. Ancak terimin anlam çerçevesi sürekli değişikliğe uğradığı için kesin tanımını yapmak oldukça güçtür¹. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından yeni birçok tanım yapıldığı görülmektedir. Örneğin 2003 yılında Amerikan ordusu için bir araştırma yapan Jeffrey Record yirmi iki farklı unsuru içerisinde barındıran yüz dokuz tanım olduğundan bahsetmektedir (Schmid, 2005:5-6). Terörizm uzmanı Walter Laquer de yüz farklı tanımdan bahsederken genel olarak üzerinde anlaşılan tanımda terörizmin “şiddet ve şiddet tehdidi” içerdiği sonucuna varmıştır. Bununla birlikte terörizmin şiddet ve şiddet tehdidi içeren yegâne bir girişim olmadığını, savaş, cebri diplomasi ve meyhane kavgasında dahi bu tür unsurların yer aldığından söz etmektedir (Laqueur, 1999:6). Öte yandan Avustralya parlamentosu için hazırlanan bir brifingde uluslar arası camia tarafından terörizmin kabul edilebilir ayrıntılı bir tanımının asla yapılamadığı dile getirilmiştir. 1970 ve 80’lerde Birleşmiş Milletler, birçok üye arasında ulusal bağımsızlık ve self determinasyon bağlamında şiddetin kullanılması konusunda fikir ayrılıklarını ortadan kaldırmak için bir tanım yapmaya çalışmıştı (Martyn, 2002). Ancak bu arayışlardan da bir sonuç çıkmadığı görülmektedir. Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından terörizm tanımı üzerinde yapılan tartışmaların arttığı, bunun doğrultusunda genel kabul gören bir tanım üzerinde fikir birliğine varılamadığı söylenebilir.

Yukarıda belirtildiği üzere terörizmin kesin ve kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Ancak bir nokta kesinlikle açıktır; Terörizm yeni bir olgu değildir, aslında bugün terörizm olarak bilinen kavram bazı açılardan bakıldığında bin yıllık geçmişe sahip bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu durum terörizmin tarih boyunca statik bir şekilde kalmadığı anlamına gelir. Dahası tanımının yapılamamasından da anlaşılacağı üzere

¹ Terörizmin tanımı ile ilgili tartışmalar için bkz. Jenny Teichman, “How to define Terrorism”, *Philosophy*, Vol.64, No 250 (Oct., 1989), s. 505-517; Fatma Taşdemir, *Uluslararası Terörizm Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, USAK Yayınları, Ankara 2006.

yıllar boyunca bir takım özelliklerini taşımasının yanı sıra hatırı sayılır bir şekilde evrim geçirmiştir. Kelimenin kökü olan terörün dilimizdeki karşılığı ise yıldırma, cana kıyma ve malı yakıp yıkma, korkutma ve tedhiştir. Terörün çok eski dönemlerde terörist grup olarak addedilecek oluşumlar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Modern terörün ve Osmanlı Bankası'na Ermeni komitecilerce yapılan saldırının terör bağlamında değerlendirilebilmesi için tarihte meydana gelmiş bu oluşumlara kısaca bakmak faydalı olacaktır.

1.2. Tarihte Terör Örgütleri

Terörün ilk olarak ne zaman kullanılmaya başladığını kesin olarak belirlemek gerçekten zor olsa da köklerinin çok eskiye dayandığı söylenebilir. Aslında modern terörizmin taşıdığı birtakım özellikler ilk örneklerinde de mevcuttu. Terörizm olarak adlandırılabilen ilk örneklerde bile siyasal ve dini anlamların varlığından söz edilebilir (Pillar, 2001:vii). Terörizm konusunda çalışan uzmanlar, tarihte organize terörizmin ilk olarak Orta Doğu'da gerçekleştiğinden bahsetmektedirler. Bu terör hareketi, Filistin'de Yahudi Zealots'un Romalılara karşı I. yüzyılda başlayan harekâtıdır. Bu oluşumun eylemlerinin tahmin edilemediği, hedeflerinin genellikle sembolik olduğu keza resmi ve dini günlerin eylemler için seçilen zamanlar olduğu görülmektedir (Purpura, 2007:5-6). Bu yolla Zealost'un eylemleri ve propagandası en geniş şekilde yayılma şansına sahip olmuştu. Roma bu gruba karşı başarı sağlaması ile yarım yüzyıl bir barış ortamı buldu. M.S. 68'de ise Zealost'un bir alt grubu Sicarii, Roma'ya karşı Yahudilerin ayaklanmasını teşvik etmek için ortaya çıktı. Kendilerine isim olarak Yahudi partisinin kullandığı, kısa bir kılıç adı olan Sica'yı seçmişlerdi². Bunların zamanla hükümdarların sarayları ile kamu arşivlerini yakarak tefecilerin evraklarını yok edip borçluların borçlarını ödemekten kurtardıkları, Kudüs'ün su kanallarına sabotajlar düzenledikleri dile getirilmektedir. Bu gruba mensup kişilerin bir dini bekleyiş krizi ve gaye uğruna ölmeyi neşeli bir durum olarak görme eğiliminde oldukları saptanmıştır (Laqueur, 2001:7-8). Bu grubun dışında benzer oluşumların daha sonraki dönemlerde mevcut oldukları şüphe götürmez bir gerçektir.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Gerard Chaliand and Arnaud Blin, "Zealots and Assassins", *The History of Terrorism: From Antiquity to Al Qaeda*, Gerard Chaliand, et.al., University of California Press, 2007, s. 55-79.

Ancak günümüz terör anlayışına en yakın olan diğer bir örgüt ise Sicai'lerden yaklaşık bin yıl sonra yine Orta Doğu'da ortaya çıkan Haşhaşilerdir.

Zealotlar gibi klasik terör örgütlerinden biri olarak kabul edilen Haşhaşilerle ilgili birçok kaynak mevcuttur³. Bu kaynaklar Hasan Sabbah'ın kurucusu ve lideri olduğu örgütün özellikle İran ve Suriye'de organize olduğunu, XI. ve XIII. yüzyıllarda bölgede önemli bir güç haline geldiğini belirtmektedirler. İslam'ın İsmailiye mezhebine bağlı kimseleri içinde toplayarak büyük bir gizlilik içinde hareket eden bu örgütle çağdaş terör örgütleri arasında önemli benzerliklerin olduğu ifade edilmektedir (Rapoport, 1984:664-668). Günümüz terör örgütleri gibi çok güçlü düşmanlarıyla savaşamayacağını anlayan Hasan Sabbah, iyi örgütlenmiş, gizli, disiplinli bir küçük grubun yürüteceği uzun vadeli bir terör kampanyasıyla amacına ulaşmak istemiştir. Efsanelere geçecek biçimde elemanlarını uyuşturucu maddeler kullanarak kendisine bağlayan Sabbah, düzenli askeri birlikleri savaş meydanına sürmek yerine, müritlerini önde gelen düşmanlarını öldürecek eylemciler olarak yetiştirmiş ve eylemlere göndermişti. Haşhaşiler eylemleri için genellikle kutsal günleri ve dini bakımdan önemli mevkileri seçiyorlardı. Bu amaçlarını halka göstermek ve onları da yanlarına çekmek için kullandıkları bir taktik haline gelmişti (Chaliand, 2007:55-79). Orta Doğu'da kurulan bu grupların dışında daha sonraki dönemlerde Avrupa'da da bunlara benzer oluşumlardan söz etmek mümkündür. Örneğin XVII. yüzyılın başında İngiltere'de Guy Fawkes'in başını çektiği "Barut Komplosu"ndan bahsedilebilir⁴. Bu terör gruplarından farklı olarak benzer bir oluşumun Hindistan'da kurulduğu görülmektedir.

³ Hasan Sabbah ve Haşhaşilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Lewis, *Assassins: A Radical Sect in Islam*, New York 1980; Farhad Daftary, *The Isma'ilis: Their History and Doctrines*, Cambridge University Press, 1999; Enno Franzius, *History of the Order of Assassins*, New York: Funk & Wagnalls, 1969; Edward Burman, *The Assassins*, Wellingborough: Crucible, 1987.

⁴ Muhafazakâr Protestan Kral I. James'e, kraliyet ailesine ve tüm diğer aristokratlara karşı yapılan ve İngiliz tarihine "Barut komplosu" olarak geçen olayın modern terörü anımsatacak özellikler taşıdığı söylenmektedir. İngiltere devlet yönetiminde ve Katolik monarşik rejimde kökten bir devrime gitmek amacıyla toplanan on iki komplocu, Westminster Sarayı'ndaki İngiliz Parlamento Binasını, o yılki aristokrasi zirvesinde havaya uçurmaya karar verdi. Komploculardan birinin saray çevresinden bir tanıdığına, 5 Kasım 1605 günü saraydan uzak durmasını tavsiye eden bir mektup göndermesi sonucu komplo ortaya çıkınca; Fawkes, 5 Kasım gece yarısı parlamento mahzenlerinde bol miktarda dolu barut fıçısıyla yakalandı. Çeşitli işkencelere maruz bırakılarak yandaşlarının adlarını vermek zorunda bırakıldı. Çıkarıldığı mahkemede vatan hainliğinden hüküm giyen Fawkes, 31 Ocak 1606'da sarayın karşısında asılarak idam edildi. http://tr.wikipedia.org/wiki/Guy_Fawkes. 05.12.2008. Ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas Lathbury, *Guy Fawkes: or, A Complete History of the Gunpowder Treason, A.D.*

Uzakdoğu ve Hindistan'da yüzyıllar boyunca gizli örgütlerin var olduğundan söz edilir. Hindistan'da bir tarikat olan Thug'lar tarafından kurulan bu grup İngilizler tarafından XIX. yüzyılda ortadan kaldırılmıştı. Hindistan'daki İngiliz yetkililer uzun yıllar boyunca bu örgütün varlığını kabul etmemişlerdi. Ancak İngiliz General William Sleeman bu durum üzerine çalışıp daha sonra bu örgütü tamamen ortadan kaldırmıştı. Thug'lar öldürecekleri kişilerin seçiminde fark gözetmiyorlar, kurbanlarını ipekten bir ipe boğuyorlardı (Laqueur, 2001:9). Hint tanrıçası Kali'ye kurban adama düşüncesine dayanan Thuggee inanışına bağlı Thug'lar ölümü küçük görüyorlardı (Martin, 2006:194-195). Bunların amaçları dışarıdan herhangi birini değil Thuggee ritüellerinde önemli bir unsur olan kurbanı korkutmaktı. VII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar faal olan Thug'lar bir milyondan fazla kişinin öldürülmesinden sorumlu tutulmuşlardır (Rapoport, 1984:659)⁵. Yukarıda bahsedilen bu grupların ortak özelliği, Ermeni komitelerinde olduğu gibi otoriteye karşı gelmek, öldürücü eylemler düzenlemektir. Şiddet ve şiddet tehdidi içeren faaliyetlerden ötürü terör örgütü olarak kabul edilen bu grupların amaçları siyasi ve dini özellikler taşıyordu.

Görüldüğü üzere milattan sonra başlayan ve terör kavramı içerisinde değerlendirilebilecek hareketler farklı yerlerde, farklı zamanlarda baş göstermiştir. Ancak modern anlamdaki terör kavramını dünya literatürüne sokan Fransız İhtilali sonrasındaki gelişmelerdir. Aslında günümüzün terörizm olgusunu ve Osmanlı Bankası Baskını'nı gereği gibi anlayabilmek için, öncelikle bu olgunun tarihsel arka planına bakmak yararlı olacaktır.

1.3. Modern Terör Kavramı'nın Ortaya Çıkışı

Terör kavramı, kelime olarak, "korkutma" anlamına gelen Latince "*terrere*" sözcüğünden Fransızcaya *terrosime* olarak geçmiştir ve genel olarak 1793 ve 1794 yıllarında devrimci hükümetlerin terör egemenliği dönemi (Règne de la Terreur - Reign of Terror)⁶ ile ilişkilendirilmiştir. İngilizce terörizm kelimesi ise sözlüklerde ilk

1605; with a Development of the Principles of the Conspirators, and Some Notices of the Revolution of 1688, J. W. Parker, London 1839.

⁵ Thuggee hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. George Bruce, *The Stranglers: the Cult of Thuggee and Its Overthrow in British India*, Longmans, 1968.

⁶ Terör Çağı veya sadece Terör olarak adlandırılan bu süreç (5 Eylül 1793-28 Temmuz 1794) rakip iki siyasi fraksiyon olan Girondinler ve Jakobenler arasındaki çekişmeden kaynaklanan ve "devrim

olarak 1789 yılında “bir siyaset olarak terörün sistematik şekilde kullanılması” anlamıyla yer almıştı. Kısa bir süre sonra İngiliz gazetelerinde de bu tabirin kullanıldığı görülmektedir. 30 Ocak 1795 tarihli *The Times of London* gazetesinde terör tabirine yer verildiği göze çarpmaktadır⁷. Muhtemelen bu, tabirin İngiliz gazetelerindeki ilk kullanımıdır. Böylelikle terör kavramının dünya literatürüne girmiş olduğu ve bu tarihten itibaren artan bir şekilde kullanılmaya başlanmış olduğu söylenebilir.

Fransız İhtilali'nin önemli simalarından biri olan Maximilien Robespierre 1794'te “*Halk hükümetinin dayanağı, barışta erdem ise eğer, devrim içinde de hem erdem hem de terördür: Gerçekten de, erdem olmadığı yerde terör kısıcıcıdır, terörün olmadığı yerde de erdem güçsüzdür. Terör, tetikte duran, sert, yumuşama bilmez bir adaletten başka bir şey değildir*” diyordu (Bongar, 2007:3). İşte bu tarihten sonra terör siyasetini uygulamaya koyan “Kamu Asayiş Komitesi” ajanları da terörist⁸ olarak adlandırıldı (<http://www.terrorism-research.com/history/early.php>). Bilindiği gibi, Robespierre liderliğindeki Jakobenler, yaklaşık üç yıllık hâkimiyetleri boyunca binlerce kişiyi; muhaliflerini, diğer siyasi görüşlere sahip meclis üyelerini, birçok sivil ve hatta kendi üyelerini dahi katletmişlerdi. Fakat ilginç olan, Robespierre'in de daha sonra aynı sonu paylaşması ve 1794'te giyotinle idam edilmesidir (Alkan, 2006:73-74). Kısacası dünya tarihinin dönüm noktalarından biri olan Fransız İhtilali birçok şeyi değiştirdiği gibi terörizm kavramını da dünyaya tanıtmıştı.

Burada, Fransız örneğinde de görüldüğü gibi, terör kavramının ilk olarak ortaya çıkması ve kullanılması, doğrudan bir devlet terörüyle alakalıdır. Terör, ihtilalle yönetimi ele geçiren bir grubun önce rakiplerini, devamında ise kendi içlerindeki muhaliflerini ve halktan hayli insanı devlet imkânlarını kullanarak katletmeleri ve bu tür gelişmeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Fakat daha sonraki yıllarda bu terim, devlet terörü dışında, belli sayıdaki insan grubunun “siyasi hedeflere ulaşmak için

düşmanı” olarak görülen binlerce kişinin ölümüne sebep olan Fransız İhtilali'nden sonra on beş ay süresince devam eden şiddet dönemidir. http://en.wikipedia.org/wiki/Reign_of_Terror. 20.08.2008.

⁷ Metin şu şekildedir: “*Bağımsızlığımızı ortadan kaldıracak birden çok sistem mevcuttur. Bağınazlık her türlü ihtirası arttırdı. Kralcılar henüz hayallerini bırakmış değil, terörizm ise hiç olmadığı kadar kendini hissettiriyor*”. http://en.wikipedia.org/wiki/Definition_of_terrorism, 20.12.2008.

⁸ Terör eyleminde bulunan kişidir. Terörizmi savunan, belirli siyasal amaçları korkutmak, yıldırma, sindirmek ve amaçları doğrultusunda yönlendirebilmek için şiddet kullanan kişidir. (Kürşat Yunusoğlu, *Devlet Güvenliği ve İstihbarat*, Emniyet Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara 1992, s. 78).

koru ve dehşetin planlı olarak yaygınlaştırılması” gibi geniş bir anlam da kazanmıştır (Alkan, 2006:73-74). Modern terörizmin kurumsal köklerinin ise Napolyon döneminde ortaya çıkan gizli Karbonari⁹ örgütünün yapısında aranabileceği söylenebilir (Miller, 1995:32). Modern terör kavramında önemli bir değişim özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmişti. Bu süreçte teorik bir alt yapının olduğu ve yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan Ermeni komitelerinin örnek alacağı terör anlayışlarının temellerinin atıldığı görülmektedir.

1.4. Terörizm Anlayışındaki Dönüşüm ve Etkileri

1850’lerden sonra terörizmin belirli bir amaca ulaşmak için sistemli bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Rus ihtilalci gruplarının yanı sıra İrlandalı, Makedon, Sırp ve Ermeni gibi radikal milliyetçi gruplar özerklik ve bağımsızlıkları için terörü kullanmışlardı (Laqueur, 2001:11). Bu süreçte terörü bir ideoloji olarak kullanmak için yeni teorilerin ortaya atıldığı görülmektedir. Fransız İhtilali’nin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni şekillenmiş milliyetçilik ve vatandaşlık fikirleri modern ve daha baskın seküler bir terör anlayışı ortaya çıkardı. Marksizm gibi yeni politik ideolojilerin ortaya çıkışı mevcut düzende üretken bir karışıklık anlayışı meydana getirdi. Bu anlamda İtalyan devrimci Carlo Pisacane’nin “*fiili propaganda*” teorisi bu dönüşüm sürecinde hayli ilgi gördü. Bu inancıya göre şiddet, toplumun algılamasını etkilemede tek güvenilir katalizör görevindedir. İlk olarak insanların dikkatini çeker, sonra da onları peşinden sürükler (Hoffman, 1998:17). Pisacane’nin fikirleri bir süre sonra bazı ayrılıkçı gruplar tarafından benimsenmeye başlandı. Bağımsız İrlanda Cumhuriyeti’ni kurmaya çalışan Fenianlar Pisacane’nin fiili propaganda anlayışına göre hareket ettiler¹⁰. Bu dönüşüm sürecinde fiili propaganda

⁹ Kömür yakıcılar anlamına gelen ve Mason teşkilatlarından etkilenecek XIX. yüzyılın başında İtalya’da kurulan örgüttür. Amacı İtalyan Birliği’ni (Risorgimento) sağlamak olan bu örgütün daha sonraki dönemde birçok oluşuma örnek teşkil ettiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. R. John Rath, “*The Carbonari: Their Origins, Initiation Rites and Aims*”, *American Historical Review* 69, no. 21 (1964): s. 353-370; Bartoldi, *Memoirs of the Secret Societies of the South of Italy*, London: Murray, 1821.

¹⁰ 1880’lerin başında Fenianlar anakarada yeni bir bombalama hareketi başlattılar. Bunun sonucunda yedi yaşında bir erkek çocuğu hayatını kaybetti. Bu hareket 1882’de Dublin’de Phoenix Park’ta yürüyüş yapmakta olan İrlanda’dan Sorumlu Başsekreter Lord Frederick Cavendish ve onun daimi müsteşarı Thomas Burke’nin bir suikast sonucu öldürülmesiyle tırmanışa geçti. Terörist faaliyetler 1883 yılında Londra’da patlayan ona yakın bombadan adını alan Dinamit Savaşı’nda zirveye ulaştı. İngilizler bu oluşumu ortadan kaldırmak için özel bir şube açtılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. J. Kelly, *The Fenian Ideal and Irish Nationalism, 1882-1916*, Boydell & Brewer, 2006.

anlayışını uygulamaya koyan Rusya’da terörizm, dönemin gündemine yerleşen sözcüğe göre bazen nihilizm¹¹, bazen de anarşizm¹² ile birlikte anılmıştır. Hükümetleri ve sosyal müesseseleri yıkmak için kişisel ve kolektif şiddeti kullanmanın en hararetli savunucuları Ermeni komitelerine ilham vermiş olan XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki bu Rus anarşistleri olmuşlardır.

1.5. Rus Anarşizminin Ermeni Komitelerine Etkileri

Ermeni komitecilerini en derinden etkileyen terör anlayışının Rusya’da ortaya çıktığı söylenebilir. Bu nedenle Rus terör tarihine kısaca bakmak faydalı olacaktır¹³. Bu çerçevede Rusya’da terörizmin kökenini Terör Çağı ve Fransız İhtilali’ne kadar götüren bazı yazarların olduğu görülmektedir. Fakat XIX. yüzyıldaki Rus Devrimci hareketlerinin rolü, özellikle *Narodnaya Volya* (Halkın İradesi) ve Nihilist Hareketi binlerce mensubu ile, hiç şüphesiz dönemini etkilemesi bakımından öne çıkmaktadır. Halkın İradesi tarihteki ilk politik terörizm kampanyalarından birini başlatmıştı (Pipes, 2001:74). Aslına bakılırsa 1880’lerde iyice gündeme gelen ve büyük savaşın başlamasının suni sebebi olarak gösterilen Arşidük Ferdinand’ın öldürülmesinde doruğa ulaşan “Hükümdar Katli Dönemi” diye de tabir edilen bu katliam dönemini gündeme getiren de 1 Mart 1881’de II. Aleksandr’ın *Narodnaya Volya* tarafından öldürülmesi olmuştu¹⁴. Terörizm uzmanı David Rapoport’un dediği gibi, Rus

¹¹ Latincedeki hiçbir şeyin var olmadığı nihil sözcüğünden türetilmiştir. İnsanın var oluşunu, bilgiyi, tüm değerleri tamamen yok sayan, şeyler arasında anlamlı ya da yararlı birtakım ayrımlar yapmanın gereksiz olduğunu düşünen, bütün değerlerin temelsiz olduğunu, hiçbir şeyin ilkece bilinmesinin ya da iletilmesinin olanaklı olmadığını savunan felsefi anlayıştır. Bu anlamda nihilizm terimini ilk defa Rus yazar Ivan Turgenyev 1862’de yazdığı *Babalar ve Oğullar* adlı romanında kullanmıştır. (Ercan Çitçioğlu, *Gri Tehdit: Terörizm*, Ümit Yayınları, Ankara 2005, s. 160. Ayrıca bkz. Eugene Rose, *Nihilism: The Root of the Revolution of the Modern Age*, Saint Herman Press, 1994.)

¹² Antik Yunancada komutansız, yöneticisiz, efendisiz, otoritenin yokluğu anlamlarına gelen Anarşizm, toplumsal otoritenin, tahakkümün, erkin ve hiyerarşinin her türünü ortadan kaldırmayı savunan bir takım politik felsefeleri ve toplumsal hareketleri tanımlayan sosyal bir terimdir. Anarşi, her koşulda her türlü otoriteyi reddetmektir. (http://en.wikipedia.org/wiki/Anarchism#cite_ref-0 26.12.2008. Ayrıca bkz. Sean M. Sheehan, *Anarchism*, Reaktion Books, 2004).

¹³ Terörün Rusya’da iyiden iyiye gün yüzüne çıktığı 1880’lerde bu konu ile ilgili yazılmış bir makale için bkz. Stepniak, “*Terrorism in Russia and Europe*”, *Contemporary Review*, 45 (1884:Jan./June) s. 325-341.

¹⁴ *Narodnaya Volya* Hareketi’nin “terör” konusundaki tutumu açıktı. Örgütlü bir hareket olarak amacı yönetimden gelen şiddet ve zorbalık eylemlerinin sorumlularını yok etmek ya da cezalandırmaktır. *Narodnaya Volya* terörü, 24 Ocak 1878’de St. Petersburg Valisi General Trepov’un vurulmasıyla başlamış ve 1881’de Çar II. Aleksandr’ın vurularak öldürülmesiyle sonuçlanmıştı. (Philip Pomper, “*Revolutionary Terrorism*”, *Terrorism in Context*, ed. Martha Crenshaw, Penn State Press, 1995, s. 63-105. Ayrıca bkz. Ronald Seth, *The Russian Terrorists: The Story of the Narodniki*, Barrie & Rockliff, 1967).

Narodnikleri modern terörizmin bir parçası olarak Rusya'dan Batı Avrupa, Balkanlar ve Asya'ya yayılan bir anarşist dalgası ortaya koydular. Bu hareket en üst seviyeye, zaman zaman “suikastların altın çağı” diye tabir edilen 1890'larda ulaştı (Rapoport, 2004:52). İşte bu dönem, Osmanlı Devleti'nde Ermeni komitelerinin 1896 Banka Baskını'yla doruğa çıkan olaylarla aynı zamana denk gelir.

Rusya'daki bu devrimci hareketlerin önde gelen ideologlarından ikisi ise Mikhail Bakunin ve Sergey Nechayev adlı iki teorisyendi. Nechayev'e göre devrimci terörün amacı, yığınların desteğini almak değil tam tersine halk arasında korku ve sefaleti yaymaktı. Ona göre bir devrimci isyanı kışkırtmak için sivilleri terörize etmeliydi (Radzinsky, 1997:35), yani terörü kullanmalıydı. Rusya'da ortaya çıkan bu anlayışın daha sonra Ermeni komitecileri tarafından programlarına konulduğu görülmektedir. Örneğin Hınçak Komitesi programının yöntem bölümünde teröre yer vermişti. Aslına bakılırsa Hınçak Komitesi'nin programı hem sosyalist hem milliyetçi bir karakter içeriyordu. Louise Nalbandian'ın da belirttiği gibi, komite programının tamamı Rus ihtilalci fikirlerin etkisini yansıtmaktadır. Detaylarına daha sonra değinilecek olan Hınçak programının üçüncü bölümünde yer alan yöntemler hemen hemen Rus Narodnaya Volya'nın programıyla aynıdır. Tıpkı bu programdaki gibi Hınçak programında da propaganda, isyan ve terör ana temayı oluşturuyordu. Bu komiteyi oluşturan öğrencilerin Rus Narodniklerinden çok ciddi bir şekilde etkilenmeleri şaşırtıcı değildir. Çünkü hepsi ya Rusya'da doğmuş veya orada eğitim almıştı ve bu ihtilalci fikirlere aşina olmuşlardı. Mesela, komitenin kurucularından Mariam Vardanian (Maro) Saint Petersburg'da Rus ihtilalcilerle çalışmıştı. Yine Cenevre'deki öğrenciler Rus sosyal demokratlarla içli dışlı olmuş ve onlardan birçok şey öğrenmişlerdi (Nalbandian, 1967:113). Osmanlı Bankası baskını organize eden Taşnak Komitesi'nin de Hınçaklar gibi yöntem olarak terörü kullandığı görülmektedir.

1890 yazında Tiflis'te kurulmuş olan Taşnak Komitesi'nin (Ermeni Devrimci Federasyonu) Rusya topraklarında vücut bulduğu için Rus ihtilalcilerinden etkilendiğini düşünmek doğaldır. Hınçak örneğinde olduğu gibi Taşnakların programlarına bakıldığında bu etkiyi görmek şaşırtıcı değildir. Taşnakların programında yöntemler kısmında halkı silahlandırmak için her yola başvurmak,

savaşmayı desteklemek, hükümet yetkililerini, muhbirleri, işbirlikçileri, hainleri ve istismarcıları yıldırmak gibi maddelerin yanı sıra hükümet kurumlarını yağma ve yıkıma maruz bırakma gibi terör yöntemlerinin yer aldığı görülmektedir (Nalbandian, 1967:168). Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere iki Ermeni komitesinin programlarında ortak nokta terörün kullanılmasıdır. Bu çerçevede Ermeni olaylarının baş gösterdiği 1890'larda Rus ihtilalci ve anarşistlerinden etkilenen Ermeni komitelerinin yöntem olarak teröre başvurdukları sonucuna varılabilir.

Kaldı ki terörizm uzmanı Walter Laqueur bu ifadeleri doğrular bir şekilde, 1880'lerin sonları ve 1890'lardaki Ermeni ihtilalcilerin yöntemlerinin büyük ölçüde Narodnaya Volya'dan alınmış olduğuna dair kanıtların olduğunu dile getirmektedir. Devamında bu hareketin liderlerinin Rus ihtilalci hareketlerde yer aldıklarını, Taşnakların programında terörün kullanılmasının öngörüldüğünü, Rusya'da yaşayan Ermenilerle örgütsel bağın sıkı olduğunu, silahların bir fabrikada, *Tula* Silah Fabrikası'nda tecrübe kazanmış işçilerce üretildiğini veya Rus Hükümeti'nin Tiflis'teki silah deposundan gayri resmi bir şekilde alındığını belirtmektedir (Laqueur, 2001:43). Anadolu ve İstanbul'da birçok olay meydana getiren Ermeni komiteleri Rus ihtilalcilerinden sadece ideoloji anlamında etkilenmemişlerdi; silah ve mühimmat konusunda da Rusya gayri resmi yollardan Ermeni komitecilerini desteklemişti.

Bruce Hoffman da 1880'lerde ve 1890'larda Hınçak ve Taşnakların isimlerini vermeden Doğu Anadolu'da militan Ermeni milliyetçi hareketlerinin Osmanlı yönetimine karşı terörist bir strateji takip ettiklerini belirtmektedir. Hoffman'a göre, Ermenilerin amacı, yerli anlamda kendilerine destek sağlamak, uluslar arası ilgi, sempati ve destek kazanmak için sürekli saldırılar yaparak Osmanlı rejimine karşı bir darbe vurmaktı (Hoffman, 1998:20).

Rus etkisinin açık bir şekilde görüldüğü Ermeni komitelerinin yaptığı en dikkat çekici olaylar İstanbul'da gerçekleştirilenlerdi. Bu anlamda Osmanlı Bankası'nın basılması ve devamında İstanbul'un çeşitli semtlerinde meydana gelen olayların Rusya kökenli komitecilerce planlanması da Rusya ile organik bir bağın olduğunu göstermektedir¹⁵. Rus terör anlayışını özümseyen Taşnakların organize ettiği Osmanlı Bankası Baskını

¹⁵ Baskını yönetmek üzere gelen üç komiteci Rus kökenliydi. (Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 163).

ve devamında İstanbul'un çeşitli semtlerinde meydana gelen olaylar dönemi itibariyle örneğine rastlanan durumlar değildir. Banka Baskını olayı özellikle XX. yüzyılda görülen rehin alma ve bomba ile herhangi bir mekânı işgal edip taleplerde bulunma girişimlerinin ilk örneğini teşkil etmiştir. Kaldı ki Ermeni kaynaklarında bile bu olayın terörizm tarihinde türünün ilk örneği olabileceği ifade edilmektedir. Mesela Gerard Libaridian, Banka Baskını olayının tarihte kayda geçen ilk şehir terörü olduğunu belirtmektedir (Libaridian, 1991:17). Ermeni yazarların dahi terör olarak gördüğü Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Ermeni olaylarını değerlendirmeden önce Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan modern terör kavramının Osmanlı Devleti'nde ne şekilde bir akis bulduğuna bakmak Ermenileri banka baskınına sürükleyen nedenlerin anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu anlamda ihtilalin sonucu olarak ortaya çıkan milliyetçilik fikriyle baş gösteren isyanlarda uygulanan yöntemlerin terör kavramının neresinde durduğuna bakmak, bu olayların Ermeni cemaatine ne şekilde etki yaptığına dair sorulara cevap vermek gerekmektedir. Böylelikle Ermeni kimliğindeki değişimin sebepleri ve Ermeni cemaatini Osmanlı Bankası Baskını gibi olaylara iten nedenlerin anlaşılması mümkün olabilir.

1.6. Osmanlı Devleti'nde Ayaklanmalar ve Dış Politikaya Etkileri

Fransız İhtilali Avrupa devletlerini olduğu gibi çökuluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'ni de derinden etkilemişti. Bu etki özellikle milliyetçilik ve terör kavramlarıyla ortaya çıkıyordu. Osmanlı Devleti de heterojen bir yapıya sahip olduğu için milliyetçilikten daha sonra ise terör addedilebilecek hareketlerden etkilenmişti. İhtilal menşeli olan milliyetçilik fikri XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı azınlıkları arasında yayılmış ve bunun neticesinde azınlıklar arasında bağımsızlık hareketleri baş göstermiştir. Osmanlı Devleti elbette, milliyetçi akımlar sayesinde dağılan tek imparatorluk değildi. Ancak hem Rusya, hem de Avusturya-Macaristan'da milliyetçi akımlar Osmanlı Devleti'ndeki kadar aktif ve silahlı eyleme dönüşmüş değillerdi. 1804 Sırp ayaklanması ve özerkliği, ardından 1821-29 Yunan ayaklanması ve bağımsızlığı bu yönde etkilerde bulundu. Yunan bağımsızlığı, kültürel bir milliyetçilik halindeki Ermeniliğin de eyleme geçmesi için önemli bir örnek teşkil etmiştir (Ortaylı, 1999:23).

Fransız İhtilali menşeli milliyetçilik ideolojisinin etkileri üzerine söz söyleyen çok olmuştur. Mesela Jean-Paul Roux bu ideolojinin milletleri kışkırttığını, yabancıların entrikaları ve cesaretlendirici sözleriyle vaatlerinin tüm Hıristiyanları ayaklanmaya teşvik ettiğini, bu milletlerin sonunda öldürücü bir özgürlük mücadelesine giriştiklerini belirtmektedir. Roux, batılı yazarlarda görülmeyen bir üslupla Avrupa'nın bu hareketleri gizliden gizliye desteklediğini, bu durumdan memnun olduğunu hatta bu milletleri Hugo ve Lord Byron'la yüreklendirdiğini ifade etmektedir (Roux, 2007:435). Görüldüğü üzere milliyetçilik, azınlıkları bağımsız devlet kurmaya itmişti. Muhtariyet ya da bağımsızlık peşinde koşan Hıristiyan azınlıkların, bunları Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri için kıymetli müttefikler ve araçlar olarak gören büyük devletlerle, özellikle de Ortodoks Rusya ile entrikalar çevirmeye başlamaları Osmanlı Devleti'nin iyice zayıfladığı bu döneme rastlamaktadır (Sonyel, 2001:395-403). Bu manada Osmanlı Devleti'nde ilk harekete geçen Sırp olmuştur. Onları Yunanlılar takip etmişti.

1.6.1. İlk Örnekler: Sırp, Yunan İsyancıları ve Osmanlı Dış Politikası

Uzun yıllar Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Sırp, XIX. yüzyılın başlarından itibaren sürekli olarak ayaklanmışlar ve Rusların desteği ile Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarına doğru zaman içinde çeşitli ödümler koparmışlardır. İlk olarak, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Bükreş Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Sırbistan ahalisine bir takım imtiyazlar vermeyi kabul etmişti. Osmanlı Devleti'ni bir hayli uğraştırdıktan sonra 1815 tarihinden itibaren Osmanlıya bağlı bir prenslik haline gelmişlerdir. 1878 yılında da Berlin antlaşmasıyla Osmanlı Devleti ile bütün bağlarını koparıp bağımsız bir devlet olmuşlardı¹⁶. Sırp isyanları Osmanlı Devleti bünyesinde milliyetçi kökenli ilk ayaklanma olması hasebiyle önemlidir. Bu isyanları terör hareketi olarak görmek pek mümkün olmasa da otoriteye karşı topluca yapılan başkaldırı ve isyanların nihayetinde terör kavramının içindeki birtakım unsurları taşıdığını söylemek mümkündür. Özellikle muhtariyetten bağımsızlığa geçiş sürecinde Sırp terörü Osmanlı topraklarında etkili olmuştur.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Selim Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyancı; 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007; Ayrıca bkz. Leften Stavros Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, C. Hurst & Co. Publishers, 2000.

Osmanlı Devleti'nde Sırp'ların ardından bağımsızlık hareketine girişerek isyana başvuran ikinci grup Yunanlılar olmuştu¹⁷. Daha sonra Ermeni Sorunu'nda olduğu gibi Akdeniz'in sıcak sularına ulaşma düşünüyü gerçekleştirmek isteyen Rusya, Osmanlı Devleti'nin gücünü, Sultan'ın Hıristiyan tebaasının, özellikle de ortak bir Hıristiyan mirası paylaştığı Rumların dini hislerini ve ulusal emellerini kışkırtarak içeriden zayıflatmaya çalışmıştı (Sonyel, 2001:399). Rusların faaliyetleri sonucu ortaya çıkan bu hareket Osmanlı Devleti'nde bundan sonra gerçekleşen bağımsızlık hareketlerine örnek teşkil etmişti. Bu manada özellikle Yunanlılarca kurulan gizli cemiyetler, izlenen siyaset ve isyan yöntemi XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ermenilerce tatbik edilmiş ve bu durum Osmanlı Devleti'nin en çok uğraştığı hususlardan biri olmuştu.

1.6.1.1. Yunan İsyanı ve Ermeni Olaylarında Görülen Benzerlikler

Bilindiği üzere Yeniçağın başlarına kadar Avrupa'da bir Yunan problemi yoktu. Rönesans ve Hümanizm hareketleriyle Avrupalı aydınlar Yunan kültürü hakkında araştırmalar yapmak için birimler oluşturmuşlar ve böylece düşünce alanında Yunan sempatanlığını harekete geçirmişlerdi (Sonyel, 1985:648). Kısacası Ermeni Sorunu'nda yine batı menşeli olan misyonerlerin üstlendiği rolü Yunan milliyetçiliğinde Avrupa ele almış ve Yunan milletini fikren bağımsızlığa hazırlamıştır.

Bu arada Osmanlı başkentinde yaşayan Fenerli Rumlar da batıdaki düşünce hareketlerinden etkilenmiş Fransız yazar ve düşünürlerinden tercüme yapmışlar, gençlerini Avrupa üniversitelerine göndermişler, oradaki fikir hareketleri ve bilim adamlarıyla temas halinde bulunmuşlardı (Sonyel, 1985:649). Fenerli Rumların izlediği bu yolu daha sonra Ermeni cemaatinin de takip ettiği tartışılmaz bir gerçektir. Tıpkı Rumlar gibi Ermeniler de gençlerini Avrupa'ya eğitim amacıyla göndermişlerdi. Daha sonra memleketlerine dönen bu kişilerin Ermeni komitelerinde faal olarak çalışıp isyan hareketlerinin liderleri olduğu görülmektedir.

¹⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1988.

Ermenilere bu şekilde bir örnek teşkil eden Yunanlılar ve özellikle İstanbul Rumları fikri anlamda bağımsızlık için hazır hale gelmişlerdi. Fikren bağımsızlığa hazır hale gelen Yunanlıların yaklaşık on yıl süren ayaklanma sürecinin kabaca iki döneme ayrılması mümkündür. 1821-1826 yıllarını içeren birinci dönem daha ziyade Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi halinde seyretmişken, ikinci dönem milletlerarası özellik taşıyan ve dış müdahalelere sahne olan gelişmeler şeklinde nitelenebilir (Hatipoğlu, 1988:17). Bu durum Ermeni sorununun geliştiği XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşananlarla örtüşmektedir. Önceleri Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olan Ermeni Sorunu özellikle Berlin Antlaşması'ndan sonra uluslar arası bir hüviyet kazanmış ve bu tarihten sonra Avrupalı devletlerin sürekli müdahale ettiği bir husus olmuştur.

Ermenilerin Yunanlıları örnek aldığı bir başka husus ise kurulan gizli cemiyetler olmuştu. Bu cemiyetlerin Yunan isyanlarını tertipleyen gruplar olduğu görülmektedir. Bu durumun da Ermeni komitelerince örnek alındığı tartışmasız bir gerçektir. Yunan İhtilalci gizli cemiyetleri arasında en etkilisi olan "Filiki Eteryaya"¹⁸ 1814 yılının sonlarında Odessa'da (Hocabey) kurulmuştu. Örgütün amacı, Rumları Osmanlılara karşı ayaklandırmak, bu arada eğer mümkün olursa Balkanlarda yaşayan diğer Hıristiyan topluluklarını da bu isyana karıştırmaktı. Örgüt malî problemlerini çözümlenmek amacıyla bünyesine öncelikle büyük tüccar ve armatörleri kaydetmiş ayrıca halk üzerinde daha etkili propaganda yapabilmek için papazları kullanmıştır (Sonyel, 1985:648). Zamanla güçlenen örgütün 1820'lerde meydana gelen isyanların tertipçisi olduğu doğrudan isyanları idare ettiği aşikârdır. Örneğin 1820 yazında Tepedelendi Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmesini fırsat bilen Filiki Eteryaya'nın lideri ve Rus Çarı'nın danışmanlarından İpsilanti, Yaş şehrine doğru 3000 kişi ile harekete geçerek ilk organize ayaklanmayı başlamıştı¹⁹. Ayaklanmanın

¹⁸ "Dostlar Cemiyeti" manasına gelen Filiki Eteryaya Avrupa'daki gizli mason cemiyetlerinin kuruluş ve işleyiş metotlarını benimsemişti. Filiki Eteryaya kuruluş aşamasında bir lider arayışı içerisindeydi. Cemiyetin lider olarak ilk düşündüğü kişi 1815'den beri Nesselrode ile birlikte Rus Dışişleri Bakanlığı'nı yürüten "Kapodistrias" oldu. Fakat Kapodistrias bu görevi kabul etmediğinden önderliğine "Aleksandr İpsilanti" getirildi. İpsilanti çok eski Fenerli bir ailenin mensubuydu. (Sonyel "Hıristiyan Azınlıkların Rolü", 1985, s. 648).

¹⁹ Önemli bir Balkan tarihçisi olan Barbara Jelavich bu ayaklanmanın başlangıcında Yunanlıların binlerce Türkü öldürdüğünü belirtmektedir. Jelavich, Tepedelendi olayının başlamasını fırsat bilen Yunanlıların Peloponnes ve diğer bazı yerleri ele geçirdiğini, Yunan faaliyetlerinin ilk başlarda silahlı Osmanlı vatandaşlarına yönelik olduğunu ve Peloponnes'in Türk ve Arnavut nüfusunun % 40'nın Yunanlılarca katledildiğini, geri kalanların ise ya bölgeden kaçtıklarını veya sürgün

bastırılmasının ardından Mora’da baş gösteren isyanı yöneten de yine Etery’a’nın önderlerinden Patras şehri patriği Germanos olmuştu. Ruhanilerin gizli örgütlere mensup olması ve hatta isyanlar yönetmesi öyle bir hal almıştı ki İstanbul’daki Fener Patriği V. Gregorius da Yunan isyanında parmağı olduğu yolundaki istihbarat üzerine 22 Nisan 1821’de Patrikhane’nin kapılarından birinde resmi kıyafeti ile idam edilmişti (Hatipoğlu, 1988:17-19). Stanford Shaw bu andan başlayarak Avrupa’nın dinsel bağnazlığın çirkin yüzünü ortaya çıkardığını, suçsuz Müslüman köylülerinin öldürülmelerinin hiç göze alınmadan Müslümanların kendilerini savunma tedbirlerinin Avrupa’ya Müslüman “vahşeti”nin örnekleri olarak ilan edildiğini dile getirmektedir (Shaw, 2000:45). Benzer bir şekilde Ermeni kilise mensuplarının da bu yolda hareketlere giriştikleri görülmektedir. Öyle ki Ermeni Sorunu’nun uluslar arası bir hal alması için baş aktörler İstanbul Ermeni patrikleri olan Mıgırdıç Kırimyan, Nerses Varjabedian ve Mateos İzmirliyan olmuşlardı. Bu durum Yunan Kilise mensuplarının yaptıklarının Ermeni ruhanileri tarafından takip edildiğini gösteren ilginç bir örnektir. Yine yaklaşık yarım yüzyıl sonra meydana gelen Ermeni olaylarında Türklerin savunma önlemlerinin dünyaya bir kez daha Müslüman “vahşeti” olarak duyurulması Avrupalıların tavrının değişmediğini göstermesi açısından önemlidir.

Ermeni Sorunu ile benzerlik teşkil eden başka bir husus ise Yunan sorununa büyük devletlerin müdahale etmesidir. Yukarıda da belirtildiği üzere dış müdahaleler Osmanlı Devleti için sorunun içerisinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olmuştur. Özellikle Çar I. Aleksandr’ın Aralık 1825’te ölümü üzerine Rusya’nın başına geçen I. Nikola’nın Osmanlı Devleti’ne karşı izlediği politika, Yunanlı asilere karşı duyduğu sempati Yunan meselesini devletlerarası bir problem haline getirmişti (Sonyel, 1985:649). Bu durumun Ermeni Sorunu’nun uluslar arası bir hal alması öncesinde Balkanlarda baş gösteren olaylara Rusya’nın müdahale etmesiyle benzerlik taşıdığı söylenebilir.

Yukarıda anlatılan Sırp ve Yunan isyanlarının Ermeni Sorunu’na doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde örnek teşkil ettiği söylenebilir. Nitekim özellikle büyük

edildiklerini dile getirmektedir. (Barbara Jelavich, *History of the Balkans, 18th and 19th Centuries*, New York: Cambridge University Press, 1983, s. 217.)

benzerlikler taşıyan Yunan isyanı ile hayli zaman aralığı olduğu görülmektedir. Ancak izlenen yöntemler ve görülen benzerlikler zaman aralığına rağmen böyle bir etkinin olduğunu da ortaya koymaktadır. İlk örnekler şeklinde formüle edilebilecek bu hareketlerden sonra Ermeni Sorunu'nun uluslar arası bir çerçeve kazandığı Berlin Antlaşması öncesinde Balkanlar'da baş gösteren olaylar ise yakın örnek olarak değerlendirilebilir.

1.6.2. Bosna Hersek Olayları ve Bulgar Ayaklanması

Ermeniler için en yakın örnek Bosna Hersek olaylarıyla başlayan, Bulgar ayaklanması, Sırbistan ve Karadağ'la savaş ve Rusya ile yapılan 93 Harbiyle nihayete eren dönemdeki gelişmelerdir (Aydın, 2005:41). Ermeni cemaatine ilham veren bu süreçteki gelişmelere kısaca bakmak faydalı olacaktır. Zira özellikle Avrupalı devletlerin tutumlarına dikkat eden Ermeni cemaatinin önde gelenleri bir model olarak bu süreçte Balkanlarda takınılan tavrı örnek almışlar ve ona göre hareket etmişlerdir.

Barbara Jelavic ve Nicola Jorga gibi yazarlar Hersek olaylarının sebebinin daha çok Osmanlı Devleti'nin yetersizliği ve kötü yönetimine bağlarken, Roderic Davison ve Temperly gibi yazarlar ise bunun sebebinin Balkan milletlerinin bağımsız olma isteğinden kaynaklandığını dile getirmektedirler (Aydın, 2005:42-43). Öyle ya da böyle Bosna Hersek'te olayların baş göstermesi Rusya'nın müdahalesiyle uluslar arası camiada yankı bulmuştu. Bu süreçte iyiden iyiye kıpırdanmaya başlayan Ermeni cemaatinin gelişmeleri yakından takip ettiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durum ve dış etkilerin hazırladığı şartlar Temmuz 1875'te Hersek Ayaklanması'nın başlamasına neden oldu. Bu ayaklanma esnasında asilerin faaliyetleri tam anlamıyla yağma şeklindeydi²⁰. Netice itibariyle Bosna Hersek olayları Avrupa müdahalesini getirmişti. Avrupalı devletler başta Avusturya-Macaristan ve Rusya olmak üzere bu sorunu çözmek için Viyana'da

²⁰ Ayaklanmanın baş gösterdiği Mostar'ın güney doğusundaki Nevesin şehrinde ayaklanmayı başlatanların faaliyetlerinin Ermeni olaylarıyla benzerlikler taşıdığı dikkati çekmektedir. Asiler önce kaza müdürünü kaçmaya mecbur etmişler, sonra da (birçok Ermeni olayında olduğu gibi) hareketi önlemeye çalışan zaptiye erlerini öldürmüşlerdir. Yola devam ederken seyahat eden Türkleri öldürmüşler, önemli köprü ve yolları tutmuşlar, kendilerine katılmak istemeyenlerin evlerini yakmışlardı. (Aydın, *Balkanlarda İsyân*, s. 51.)

toplanmışlardı. Daha sonra özellikle Rusya faal bir şekilde bu mesele üzerinde durmuş, tarihe Andrassy Notası diye geçen notayı işler hale getirmeye çalışmıştı²¹. Ardından meselenin çözülmesi için Berlin Memorandumu'nda da Bosna Hersek olaylarının çözüme kavuşturulması için ıslahatlar gündeme alınmıştı (Aydın, 2005:105-106). Bu durum, gelişmeleri müteakip ortaya çıkacak Ermeni istekleriyle ve reform çabalarıyla benzerlik göstermektedir. Ermeni cemaati gelişmeleri yakından takip ediyor olmalıydı. Nitekim onlar da ıslahat sözüyle harekete geçmişlerdi. Ancak olaylar en azından özerklik, bir süre sonra ise bağımsızlık istediklerini göstermektedir.

Berlin önerileri İstanbul'a gönderildiği sırada bunalım Bulgaristan'da başlayan yeni bir ayaklanmayla şiddetlenmişti. Yunan İhtilali'nden sonra Osmanlılar, imparatorlukta kalan Rumların sadakatlerine güvenmedikleri için Ermeniler ve Bulgarlar ticarete Fenerli Rumların yerini almışlardı. Böylece bölgede oluşan yeni refahtan yararlanan önemli bir yerli toprak sahibi sınıf ortaya çıktı. Ancak bu refah tatmin sağlamadığı için bağımsızlık isteyen yeni bir hareketin geliştiği görülmektedir (Shaw, 2000:203). Osmanlı Devleti'ndeki diğer azınlıklar gibi Bulgarları da bağımsızlık mücadelesine iten nedenlerin başında Bulgar milli bilincinin oluşması ve Panslavizm olduğu söylenebilir. Bosna Hersek Olayları'nda zor durumda kalmış bir görüntü çizen Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durum da bu bilinçlenmeye ve paralelinde yabancı müdahalelerine zemin hazırlamıştır (Aydın, 2005:135). Ermeni Sorunu dikkate alındığında paralel bir durumun olduğu görülmektedir. Bulgar milli bilincinin oluşması ile Ermenilerin bilinçlenmesi arasında benzerlikler olduğu dikkati çekmektedir.

Bu çerçevede Ermeni bilinçlenmesinde olduğu gibi Bulgarlar arasında milliyetçi aydın bir sınıfın ortaya çıkmasında misyoner faaliyetlerinin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la birlikte batılı okullara açılmasıyla misyonerler Balkanlarda Bulgar okulları açtılar. Bulgar çocuklarını seçip Avrupa'ya gönderdiler. Misyoner okullarının bu faaliyetleri Avrupalılarca desteklendi (Şentürk, 1992:64). Ermeni örneğinde olduğu gibi Amerikan Protestan misyonerlerinin Bulgar

²¹ Bu süreçteki gelişmeler ve Andrassy notasına karşı devletlerin tavrı için bkz. David Harris, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878*, Archon Books, USA, 1969.

milli bilincinin oluşmasında da son derece önemli bir rol oynadığı üzerinde düşünülmesi gereken bir husus olarak göze çarpmaktadır²². Öte yandan Ermeni örneğinde olduğu gibi Bulgar milli bilinçlenmesinde en önemli rolü Rusya oynamıştı²³.

1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşması'yla kendisini Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan bütün Ortodoksların hamisi olarak gören Rusya o tarihten sonra Anadolu ve Balkanlar üzerine yaptığı seferlerde bu bölgelerde yaşayan Ortodoks azınlıklarla tanıştı. Daha sonraki süreçte Rus entelektüelleri başta Bulgarlar ve Ermeniler olmak üzere bu azınlıkların milli kimliklerini inşa etme yoluna gittiler²⁴. Islahat Fermanı sonrasında Rum patrikhanesini tanımadıklarını dile getiren Bulgar kilisesini destekleyen de yine Ruslar olmuştu. Bu taleplerine destek o sırada Rusya'nın İstanbul temsilcisi olan İgnatiyev'den gelmişti. Neticede Babıâli 11 Mart 1870'de Bulgar Eksarhlığı'nın kurulduğunu ilan etti (Anastasoff, 1994:103).

Bir yandan Bulgarları ve öte yandan Ermenileri ele alan Rusya'nın Bulgaristan'daki olayların başlamasında organik bir bağı olduğu söylenebilir. Balkanlardaki başka bölgelerde olduğu gibi Bulgaristan'da da ayaklanmaları idare eden Slav Birlik Cemiyeti idi. Moskova ve Cenevre bu cemiyetin komuta merkezleriydi (Aydın, 2005:143). Görüldüğü üzere Bulgaristan'daki bu olayları idare eden cemiyetler Rus menşelidir. Bu durum Rus topraklarında, Tiflis'te kurulan Taşnak Komitesi ve Rusya kökenli Ermeni öğrenciler tarafından Cenevre'de kurulan Hınçak Komitesi'yle benzerlik göstermektedir.

²² Amerikan Protestan misyonerlerinin faaliyetleri için bkz. Ömer Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994, c. III, Ankara 1999, s. 1097-1109.

²³ Bulgar milli bilincinin olgunlaşma devresi olan XIX. yüzyılın ortaları ve ikinci yarısında Rusya'nın Panslavizm politikası için bkz. Mithat Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004/1, Sayı:15, Denizli, 2004, s.109-124; B. H. Sumner, "Russia and Panslavism in the Eighteen-Seventies", Transactions of the Royal Historical Society, Fourth Series, Vol. 18 (1935), s. 25-52.

²⁴ Mesela ünlü Rus şair Aleksandr Puşkin, Balkanlarda bir Bulgar milletinin bulunduğunu ve Müslüman Türklerin elinden bu milletin kurtarılması gerektiğini dile getirmişti. Yine Çar I. Nikola, Venelin'in Bulgar tarihini yazmasını istemişti. (Aydın, *Balkanlarda İsyân*, s. 141); Benzer bir şekilde Rusya'nın daha 1816 yılında Moskova'da Ermeni kökenli Lazarev ailesinin sağladığı imkânlarla, Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü'nü kurduğu, Ermeni konusunu sistemli bir şekilde ele alarak onları bilinçlendirme yoluna gittiği görülmektedir. (Davut Kılıç, "Ermenistan'ın Kuruluşunda Çarlık Rusyası'nın Rolü", Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler) Elazığ 17-19 Ekim 2001, Elazığ, 2002, s. 493-494.)

Banka Baskını olayında planın Avrupa'daki komitecilerce hazırlanmasında olduğu gibi buradaki ayaklanmadan dört ay önce cemiyet liderlerinin Cenevre ve Bükreş'te toplandıkları ve bazı hedefler çizdikleri bilinmektedir (Aydın, 2005:143). Osmanlı Bankası Baskını öncesinde de Ermeni komitecilerin planlarını yurt dışında hazırlamaları sistemin bu şekilde işlediğini göstermektedir.

Nisan 1876 Panagyuriste yakınındaki Oborişte'de toplanan Bulgar komitecileri Mayıs ayında Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan çıkarma kararı aldılar. Bu karar öncesinde isyan esnasında kullanacakları silahları ise zengin Bulgarların verdiği paralarla almışlardı. Alınan karar doğrultusunda ayaklanma başlamadan önce komitenin bazı üyeleri Türk yetkililerce yakalandığı takdirde ayaklanma hemen başlayacaktı (Crampton, 2007:91). Planlanan ayaklanmanın temel amacı ise daha sonra Ermenilerce harfiyen uygulanan yöntemin aynısıydı. Yani Balkan problemini tartışmak için bir araya gelecek olan Avrupalı devletlerin dikkatini çekmek ve Bulgaristan'ın özgürlük isteğini takviye etmektir (Aydın, 2005:147). Komitenin hazırladığı harekât planının sonradan meydana gelen Ermeni olaylarıyla benzerlikler taşıması da ilgi çekici diğer bir noktadır²⁵. Plan doğrultusunda hareket eden Bulgarların daha sonra yapılan tahkikatlarda toplam 49 köyü yaktıkları anlaşılmıştır (Aydın, 2005:151). Yakılanlardan çoğunun Bulgar köyü olması ise düşündürücü bir noktadır. Her ne kadar bunların çoğu zorla Bulgar köylülerine yakıtlanmış olsa da bunun batı müdahalesini sağlamak için uygulanmış bir yöntem olduğu düşünülebilir.

Aslında batılıların özellikle de Rusya'nın bu tür müdahalelere hazır olduğu hatta Ermeni Sorunu'nda olduğu gibi onları yüreklendirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim Rus elçisi İgnatıyev'in genç ihtilalci Stefan Stambolov'a 1876'da söylediği sözler bu hususu destekler niteliktedir. İgnatıyev, "*Bulgarlar önümüze bir sebep sürmezlerse, Rusya Bulgaristan için hiçbir şey yapamaz*" (Crampton, 2007:93) diyerek Rusya'nın hedefinin ne olduğunu ima etmiştir.

Neticede Bulgar ayaklanmasının Osmanlı kuvvetlerince bastırılması spekülasyonlara neden olmuştu. Ayaklanmanın bastırılması sırasında Bulgarlara uygulandığı iddia

²⁵ Alınan karar doğrultusunda bölgedeki Türk şehirleri ile ayaklanmaya zarar verecek bütün köyler yakılacaktı. Ayaklanmaya katılmayan Bulgarlara karşı bütün şiddet yolları kullanılarak ayaklanmaya katılmaları sağlanacaktı. Karışık köylerin Türk halkı öldürülecek, evleri ve malları yağma edilecekti. N. Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 93-94.

edilen zulüm ve katliamlar bu spekülasyonların temelini teşkil ediyordu (Aydın, 2005:152). İşte bu noktada İngiltere'nin olaylara daha baskın bir şekilde müdahil olma durumu ortaya çıkmıştı²⁶. Bunun sebebi ise özellikle İngiltere'ye ulaşan katliam haberlerinden kaynaklanıyordu. Katliam haberlerinin ise özellikle misyonerler tarafından İngiltere'ye ulaştırıldığı görülmektedir. Bu uygulamanın Ermeni olaylarının batıya aktarılmasında da aynı şekilde işlediği görülmektedir.

Bulgaristan'daki katliam haberleri birçok Bulgar'ın yaşadığı İstanbul'a ve daha önce Bulgaristan'da çalışmış olan Robert Koleji'nin müdürü Dr. George Washburn ve Dr. Albert Long'a ulaştırılıyordu. Gelen bu haberler adı geçen kişilerce İstanbul'daki İngiltere elçisi Elliot'a ve *London Daily News* ve *The Times*'in muhabirlerine veriliyordu (Millman, 1980:218-231). Özellikle ölü sayısı ile ilgili aktarılanların Ermeni Sorunu'nda olduğu gibi çelişkili ve hatta çok abartılı bilgiler içerdiği söylenebilir. Olayların ardından yapılan tahkikatlarda yaklaşık 3000 Bulgar ve 500'ün üzerinde Türk'ün öldürüldüğü anlaşılmaktadır (Aydın, 2005:154). Ancak misyonerlerin verdiği bilgiler bu rakamların yakınından dahi geçmemektedir. Haziran 1876'da Dupuis'in raporuna göre 12.000 Bulgar katledilmiş 60 Bulgar köyü yok edilmişti. Pears ise makalesinde 30.000 Bulgar'ın öldürüldüğünden 100 köyün ise yakıldığından bahsetmektedir. Pears'ın Daily News'teki yazıları arttıkça Haziran ve Temmuz ayında İngiltere parlamentosunda bu konuyla ilgili tartışmalar artıyordu (Millman, 1980:220). İngiltere kamuoyu misyonerlerin aktardığı bu bilgileri peşinen kabul ediyordu. Tıpkı Ermeni Sorunu'nda İngiliz gazetelerine gönderilen haberlerde olduğu gibi, Türklere karşı olan önyargı bu tutumun asıl sebebiydi.

Bu tutumun oluşmasında ve gelişmesinde en önemli rolü hiç kuşkusuz, Ermeni Sorunu'nun da en ateşli savunucusu olan liberal lider W. Ewart Gladstone²⁷ oynamıştı. Bulgaristan olaylarını ve devamında Ermeni Sorunu'nu İngiliz Hükümeti'ne karşı siyasi bir malzeme aracı olarak kullanan Gladstone'nin attığı en

²⁶ Bulgar ayaklanmasının Osmanlı İngiliz ilişkilerine etkisi konusunda bkz. Mithat Aydın, "1876 Bulgaristan Ayaklanmasının Osmanlı İngiliz İlişkilerine Etkisi", Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Yıl: 2002 (2), Sayı: 12, s. 80-87.

²⁷ Gladstone'un Ermeni Sorunu'na yaklaşımıyla ilgili olarak bkz. Enis Şahin, "Batı Basınına Göre İngiliz Başvekil Gladstone ve Ermeni Meselesi", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, c. II, yay. Haz. Metin Hülagü, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri, 2009.

önemli adım “*Bulgaristan Vahşeti ve Doğu Sorunu*”²⁸ adlı kitapçığı yayınlamasıdır. Bu sırada Gladstone öncülüğünde İngiltere’de birçok miting yapıldığı dikkati çekmektedir (Aydın, 2002:82-83). Aynı uygulamanın Osmanlı Bankası Baskını ve diğer Ermeni olaylarında da gerçekleştirilmesi İngiliz politikasının sistemli bir şekilde işlediğini göstermektedir.

Bu süreçte İngiltere’de özellikle Gladstone’nin başını çektiği liberallerin bir politika aracı olarak kullandığı “Bulgaristan vahşeti” neticesinde yapılan mitinglerin yanı sıra birçok yardım komitesinin kurulduğu dikkati çekmektedir²⁹. Ermeni Sorunu ile benzerlik gösteren önemli bir husus da bu yardım komitelerinin kurulmasıdır. 1890’larda meydana gelen Ermeni olayları esnasında da Gladstone’un mitingler düzenlediğini³⁰ birçok yardım komitesinin kurulduğunu görmek şaşırtıcı değildir. Kısacası İngiliz politikacıları yirmi yıl sonra aynı politikaları takip ederek İngiltere’deki Türk imajını menfi yönde etkilemeye çalışmışlardır. Gladstone’nin söylediği ve Ermenilerce büyük ilgi gören “*Ermenistan’a hizmet insanlığa hizmettir*”³¹ ifadesi daha önce söylediği Türkler pılsı pırtısıyla Avrupa’dan atılmalıdır anlamına gelen (Gladstone, 1876:38)³² tabirini tamamlar niteliktedir.

Osmanlı Devleti’nin çöküşünde en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen Berlin Antlaşması’na giden süreci başlatan Balkanlardaki olaylar, özellikle Bulgaristan ayaklanması bu dönemde Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde çıkar çatışmaları ve mücadelelerinin bir tezahürü olarak öne çıkmaktadır. Balkanlarda bir krizin ortaya çıkmasını sağlayan faktörlerin başında Rusya ve burada uygulamaya koyduğu Panslavizm gelmektedir. Olayların baş göstermesi üzerine İngiltere ve özellikle Gladstone’nin çabaları soruna uluslar arası bir hüviyet

²⁸ William Ewart Gladstone, *The Turco-Servian War, Bulgarian Horrors and the Question of the East*, New York and Montreal: Lovell, Adam, Wesson & Company, 1876.

²⁹ Bu yardım komiteleri için bkz. Walter George Withwein, *Britain and the Balkan Crisis, 1875-1878*, Columbia University Press, 1935. s. 93-94; Aydın, “1876 Bulgaristan Ayaklanması”, s. 83.

³⁰ Gladstone Banka Baskı’nın ardından Liverpool’da yaptığı son konuşmasında, doğu Hristiyanları dediği Ermenilerin kurtarılması için İngiltere’yi müdahale etmeye çağırıyordu. James Bryce, *William Ewart Gladstone: His Characteristics as Man and Statesman*, The Century Co., 1898, s. 63.

³¹ Ermeniler için bu ifadenin ne anlama geldiği hakkında bkz. Charles Aznakian Vertanes, *Armenia Reborn*, Armenian National Council of America, 1947, s. 179.

³² Lord Harrington gibi sağduyulu liberallere rağmen, Gladstone gibi liberal partinin önde gelen isimleri Lowe ve Stansfed onunla aynı fikirleri paylaşıyor ve tek çözümün Türklerin neleri var neleri yok Avrupa’dan atılıp yok edilmeleri olduğunu düşünüyorlardı. (Henry De Worms, *England’s Policy in the East*, BiblioBazaar, LLC, 2008, s. 17).

kazandırmıştır. Ermenilerin bu gelişmeleri dikkatle takip etmemeleri kaçınılmazdı. Nitekim onlar, “*Bulgaristan, Rusya’nın müdahalesiyle özgür oldu, Ermenistan İngiltere’nin yardımıyla neden özgür olmasın*” diye düşünmeye başlamışlardı (Langer, 1951:152). Ermeni Sorunu’nun uluslar arası bir hüviyet kazandığı bu süreçte Ermenileri bu tür düşüncelere sevk eden şeyin Rusya ve İngiltere’nin başını çektiği büyük devletlerin politikaları olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti’nde Sırp, Yunan ve Bulgar ayrılıkçı hareketleri Ermenilerden önce başlamıştı. Bu hareketler de Ermeni hareketinin gelişmesine bir örnek teşkil etmişti. Özellikle Yunan hareketi, Ermeni hareketini kamçılaman bir ayrılıkçı hareket olarak öne çıktı. Bu dönemde Ermeniler, Balkan halklarının birçoğu gibi kültürel bir uyanış tecrübesi yaşamışlar, şüphesiz Yunanlıların örneğinden ilham almışlardı (Langer, 1951:149). Denilebilir ki Osmanlı Devleti’ndeki milliyetçi hareketler, Balkan kavimlerinin daha sonra ise Ermenilerin koruyucusu rolünü üstlenen Avrupa devletlerinin³³, özellikle Rusya ve İngiltere’nin teşvik ve yardımları ile ihtilalci bir karakter kazanmıştır. Bu durum zincirleme bir etki ile Osmanlı azınlıklarının bağımsızlık hareketlerine girişmelerine ve birbirlerini etkilemelerine neden olmuştur. Etkilenen son grup ise Ermeni cemaati olmuştur. Ermeni cemaatinin kendisinden önceki ayrılıkçı hareketleri yakından takip ettiği, Ermeni Sorunu’nun en karmaşık dönemi ele alındığında bile ortaya çıkmaktadır. Sırp ve Yunan hareketi, daha sonra Bulgaristan’daki olaylarda işlenen tema, her anlamda Ermeni Sorunu’nda da yer almıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Ermeni cemaatinin izlediği yol, diğer ayrılıkçı hareketlerde takip edilenle büyük benzerlikler göstermektedir. Bu yolda Avrupalı devletlerin, özellikle Rusya ve İngiltere’nin takip ettiği siyaset ise onlara cesaret vermiştir. Nitekim Rusya ve İngiltere’nin Balkan krizinde takip ettiği siyaset bir örnek olarak Ermeni cemaatinin önünde duruyordu. O zaman yapılması gereken büyük devletlerin yardım ve desteğini sağlamaktı. Ayrılıkçı bir karakter kazanmış olan Ermeni cemaati, önündeki bu seçeneği kullanmak için hiç zaman kaybetmemiş ve Avrupalı devletlerin Ermeni Sorunu’na ilgilerini çekmek için her türlü yola başvurmuştu.

³³ Büyük devletlerin Ermeni politikaları için bkz. *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa*, ed. Doç. Dr. Haluk Selvi, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya, 2006.

Sonuç olarak şu açıkça ifade edilebilir ki, Ermeni Sorunu “Büyük Doğu Sorunu”nun en son halkalarından birisini oluşturmaktadır. İngiltere, Rusya ve Fransa için “Büyük Doğu Sorunu”nun çözümü Yunanistan ile başlayıp Sırp, Romen, Bulgar bağımsızlığı ile devam etmiş ve Ermenistan’ın kurulması ile nihayete erdirilmek istenmiştir. Bu sorunun çözümü için seçilen yöntem, terör ve terörün sonucunun Avrupa kamuoyunda Türkler için propaganda vasıtası haline getirilmesidir.

1.7. Ermeni Sorunu’nun Gelişimi ve Ermenileri Teröre Sürükleyen Sebepler

Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları imzalanıncaya kadar Ermenilerle Türkler arasında ciddi bir anlaşmazlığın olmadığı, her iki toplumun bir arada, dostça yaşadıkları hususu tarihçilerin birleştikleri ortak noktadır. Tarihçiler, Türklerle Ermenileri birbirine yaklaştıracak tarihi ve kültürel müştereklerin, onları birbirinden ayıran siyasi noktalardan daha fazla olduğunu da belirtmektedirler. O halde Türklerle Ermeniler arasındaki bu ihtilaflar ne zaman ve nasıl başlamıştır? İki toplum arasındaki ilişkilerin bu hale gelmesine sebep olan etkenler nelerdir? Dahası Ermenileri isyan etmeye sürükleyen nedenler nelerdi? Önce kısaca bu soruların cevaplarına bakmak gerekir.

Ermeni Sorununun ortaya çıkışını izah etmek bugün geldiğimiz noktada Türklerle Ermeniler arasındaki anlaşmazlıkları çözmeye yetmeyecek olsa da, meselenin sadece 1915 tehcirinden ibaret olmadığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ermeni Sorunu’nun ortaya çıkışı ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda meselenin uluslararası düzeye taşındığı tarih olarak hicri 1293 yılında yapılmasından ötürü “93 Harbi” veya Osmanlı Devleti’nin aldığı büyük mağlubiyetten dolayı “93 Felaketi” olarak da isimlendirilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı kabul edilmektedir (Gürün, 1983:104). Bu tarihten hareketle başta Ermeni kilisesinin faaliyetleri olmak üzere, misyonerlerin çalışmaları, komitelerin teşekkülü ve büyük devletlerin Ermenileri desteklemeleri meselenin ortaya çıkışının amilleri olarak sayılmaktadır. Ancak bütün bu unsurlar aslında birbiri ile o kadar ilgili ve birbiri içine o kadar geçmiş durumdadır ki, birini diğerinden ayırmak zordur.

Bu çerçevede meselenin gelişimini ve Banka Baskını gibi olayları daha iyi izah etmek için Ermeni Sorunu’nun ortaya çıkışı üç safhaya ayrılabilir. Birinci safha fikrî hazırlık

dönemidir. Bu dönem misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları 1820 yılında başlayan ve 1863 Ermeni Millet Nizamnamesi'nin kabulü ile şekillenen milliyetçilik fikrinin temellendirildiği bir dönemdir. İkinci safha Berlin Antlaşması ile Ermeni Sorunu'na uluslar arası bir hüviyet kazandıran diplomatik teşebbüsler dönemidir. Komitelerin kurulması ve Ermeni isyanlarının baş göstermesi ise üçüncü safhayı teşkil etmiştir. Bu safhaların teker teker ele alınması Ermeni Sorunu'nun daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

1.7.1. Fikrî Hazırlık Devresi ve Ermeni Kimliği'ndeki Dönüşüm

Osmanlı Ermenilerini fikri anlamda bağımsızlığa hazırlayan unsurların başında misyoner faaliyetleri gelmektedir. Bu anlamda misyonerlerin Osmanlı Devleti'ne gelişleri ve genelde Osmanlı bünyesindeki Hıristiyanlar, özelde ise Ermeniler üzerine yaptıkları faaliyetler önem arz etmektedir. Osmanlı Ermenilerinin fikrî anlamdaki değişim sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için misyonerlerin Anadolu'ya gelişleri ve buradaki faaliyetleri üzerinde durmakta fayda vardır.

Bu çerçevede Tanzimat'ın önemli gelişmelerinden biri de Osmanlı Devleti'nin batılı misyonerlere açılması ve okullarına izin vermesidir. Bu izinle dağınık halde olan Ermeni cemaatini bir arada tutan, sosyal bir zank görevi gören modern anadillerine ait milliyetçi bir edebiyatın oluştuğu XIX. yüzyılın ilk başlarında Ermeniler arasında kültürel bir Rönesans ortaya çıkarmıştır (Bloxham, 2007:301-324). Bu durum milliyetçi bir Ermeni kimliğinin oluşum sürecinin ilk safhasını teşkil etmiştir. Bunu işleyecek olan ise Osmanlı topraklarına gelen misyonerler ve onların yoğun çalışmaları olmuştur.

1.7.1.1. Misyoner Etkisi

Osmanlı ülkesine ilk gelenler XVI. yüzyılın sonlarında Katolik misyonerleri idi³⁴. Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde her mezhebin bir hamisinin

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Refik, "Türkiye'de Katolik Propagandası" , *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, No: 5 (82), 14. sene, Eylül 1340, s. 257-276; Kemal Beydilli, *II. Mahmut Devrinde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, (nşr. Ş. Tekin, G. Alpay Tekin), Cambridge, Mass. : Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 1995; Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, Konya: S.Ü. Vakfı Yayınları, 2001; Davut Kılıç, "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri", *Yeni Türkiye, Ermeni Özel Sayısı II*, Mart-Nisan 2001, sayı: 38, s. 726-734.

olduğu dikkati çekmektedir. Bu durumun politik sebeplerden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Katolikler üzerinde Fransa'nın, Ortodokslar üzerinde ise Rusya'nın himaye iddiasında bulunduğu görülmektedir. Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarını gerçekleştirmek için bu azınlıkları siyasi birer argüman haline getirmesi İngiltere'ye ilham vermişti. İngiltere Osmanlı topraklarında Protestan olmadığı halde kendi çıkarlarına hizmet etmesi ve Fransa ve Rusya'nın politikalarına karşı dayanak olması adına bir Protestan cemaat oluşturma yoluna gitti (Kocabaş, 2006:33).

Bu amaçla XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Protestan misyonerler Anadolu'ya gelmeye başlamıştı. Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Protestan misyoner, 1815 yılında Mısır'a gönderilen İngiliz "Church of Missionary Society"e bağlı bir papazdı. Onu, "American Board of Commissioners for Foreign Missions" adlı Amerikan misyoner örgütüne bağlı iki misyoner takip etmişti (Bliss, 1891:66;Salt, 1993:30). Kendilerine hedef kitle seçmek için arayışa giren bu misyonerler sürekli yazışmalar yapıyorlardı. Nihayet Ermeni cemaati dikkatlerini çekmişti (Bliss, 1891:74-75). Zaten Osmanlı topraklarına gelen Protestan misyonerleri Müslümanların ve Musevilerin dinlerini değiştiremeyeceklerini anladıklarından bütün enerjilerini diğer Hıristiyan mezhepler üzerine yoğunlaştırmışlardı (Öke, 2003:120). Yapılan ilk tespitler sonucunda misyonerler Ermenilerin çalışmaları için hedef bir kitle olabileceğine karar vermişlerdi. Bu amaçla iki misyoner Anadolu'ya araştırmalar yapmak üzere gönderildi. "Missionary Researches in Armenia" ismiyle kitaplaştırılan bu gezi sırasında özellikle Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu bölgeler tercih edilmiş ve bu yerlerin coğrafi, sosyal, ekonomik, kültürel özellikleri, nüfus ve iklim bilgileri tespit edilmişti (Kocabaşoğlu, 2000:15,31)³⁵. Aslına bakılırsa hedef kitleleri olan Ermenilerin dini, kültürel ve sağlık konularına eğilmiş, bu cemaati kendi kiliselerine çekebilmek için görkemli tapınaklar, okullar ve hastaneler açmışlardı (Öke, 2003:120). Misyonerlerin Ermeni cemaatine yönelmesindeki etken, onların cahil bir şekilde yer altında yaşadıklarını, yer altındaki kiliselerde ibadet ettiklerini ve cahil

³⁵ Bu tür çalışmalar için bkz. Eli Smith, *Researches of The Rev. E. Smith And Rev. H.G.O. Dwight in Armenia : Including A Journey Through Asia Minor, And into Georgia And Persia, With A Visit To The Nestorian And Chaldean Christians of Oormiah And Salmas*, Boston: Crocker and Brewster, 1833; H. G. O. Dwight, *Christianity Revived in the East*, New York: Baker and Scribner, 1850.

papazlar tarafından yönetildiklerini düşünmelerinden ileri geliyordu (Henze, 1984:181). Misyonerlerin Ermenilere yönelmesinin bir nedeni de Ermeni Kilisesi'nde reformlar yaparak, Türklere de saf Hıristiyanlığın yaşayan bir örneğini sunmaktı (Mirak, 1983:23). 1826 yılında William Goodell'in Beyrut'ta iki Ermeni din adamını Protestanlaştırması dikkatleri Anadolu'ya ve Ermeniler üzerine çekmişti. Anadolu'daki hareketin başkanı olarak Goodell aldığı talimatla 1831'de İstanbul'a gelmiş ve bu tarihten başlayarak çalışmaların tüm ağırlığını Ermenilerden yana koymuştu (Prime, 1976:122). Onların gelişlerinin ardından birkaç yıl içerisinde misyonerler okul, matbaa ve İncil Evleriyle İstanbul'da muazzam bir şekilde örgütlenmiş oldular. Misyoner varlığı İstanbul'dan yavaş yavaş Anadolu'ya yayılmaya başladı. Büyük vilayetlerin birçoğunda okul, kolej, kilise, matbaa ve hastaneler açtılar (Salt, 1993:31). Öyle ki artık misyonun resmi adı bile Ermeni Misyonu (Mission to Armenians) olmuştu. İstanbul ise bu misyonun merkeziydi. Birkaç yıl sonra Urumia (1835), Trabzon (1835) ve Erzurum (1839) istasyonları açıldı. Asıl gelişme 1850'lerde yaşandı ve Sivas (1851), Merzifon (1852), Harput (1855), Talas (1854), Diyarbakır (1853), Adana (1852), Maraş (1854), Urfa (1854) ve Tarsus (1859) şehirlerinde misyoner istasyonları kuruldu (Lybyer, 1924:802-810). Bu misyonerler aslında Osmanlı Devleti'ndeki yapılanmalarını üç çalışma bölgesine ayırmışlardı. Birinci bölgede yüz dört yardımcı temsilcilikle, çalışma merkezleri olarak İstanbul, Bursa, İzmir, Trabzon, Mersin, Kayseri ve Sivas'ı seçerek buna "Batı Türkiye Misyonu" adını vermişlerdi. "Merkezi Türkiye Misyonu" adını verdikleri ikinci bölümde ise kırk beş yardımcı temsilcilik mevcutken, çalışma merkezleri olarak Antep ve Maraş'ı seçmişlerdi. Yüz on dokuz yardımcı temsilcilikle, çalışma merkezi olarak Bitlis, Erzurum, Harput, Mardin ve Van'ı seçen son bölgeye "Doğu Türkiye Misyonu" adını vermişlerdi (Şahin, 1988:161). Böylece Anadolu misyoner kuruluşlar tarafından tamamen kuşatılmış bulunuyordu. Bundan sonra yapılması gereken hedef kitle üzerine eğilerek, bu kitlenin kendi amaçları doğrultusunda yetiştirilmesi olacaktı.

Hedef kitleyi eğitmek için bu dönemde misyonerlerin uyguladıkları metotlar ise sohbet, tercüme ve yayın faaliyetlerinden oluşuyordu. Bir yandan yerel dilleri öğrenmeye çalışıyor, dini içerikli kitaplar ve İncil çevirileri hazırlıyor, diğer yandan

da her türlü dini seminer, konferans gibi çalışmalarını yürütüyorlardı. Ermenilerin milli bilinçlerini anadilleri sayesinde kazanabileceklerini düşünen misyonerler bu yolda faaliyet göstermişler ve bu çerçevede Ermeni tarihi ile ilgili kitaplar yayınlamışlardır³⁶. Ermenilerin dini durumları ile çok fazla ilgilenmiş olan misyonerler onların kutsal dini kitapları temin etmeleri için de yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Hazırladıkları İncil çevirilerini dağıtan misyonerlere bu dönemde Ermeni din adamları hiçbir tepki göstermemiş ve büyük bir kısmı bu çalışmalarını onaylar görünmüştü (Dwight, 1850:7-10). Ancak misyonerler kısa bir süre içinde anladılar ki okuma yazma bilmeyenlere İncil dağıtmanın hiçbir faydası yoktur. Osmanlı Devleti'nde her din, mezhep ve ulustan insanın en önde gelen ihtiyaçlarından birisi eğitimdi. Misyonerlerin eğitim alanındaki girişimlerine en büyük desteği yine Ermeni patrikhanesi vermişti. Goodell, İstanbul'a geldikten hemen sonra Ermeni patriğiyle bir görüşme yapmış, bu sırada patrik kendisine böyle okulları desteklediğini söylemiş ve bazı Ermeni papaz ve öğretmenlerinin alınarak bu sistem içerisinde eğitilmesini bile talep etmişti (Prime, 1876:128). Önce misyonerler kendi evlerinde okullar açmışlar daha sonra 1834'ten itibaren ücretsiz eğitim-öğretim veren okullar kurarak (Artinian, 1970:40) öğrencileri ve Ermeni ailelerini cezbetmeye çalışmışlardır. Ancak bu okul ve çeşitli hayır kuruluşları sadece Ermenileri ayartmak için hizmet etmişti (Kiwleserean, 1970:45). 1834'te bu okulların 2000 öğrencisi vardı ve artık bu okulların etkisini yok etmek için çok geçti. Ermeniler buradan yayılan ışıkla "uyanmaya" başlamışlardı (Wilder, 1861:375). Sayıları gün geçtikçe artacak olan bu okullarda Ermeni gençleri Fransız İhtilali'nin milliyetçilik ilkesiyle tanıştılar. Eğitim aldıkları sınıflarda kendilerine Ermenistan coğrafyası, yüceltilmiş edebiyatı ve efsaneleştirilmiş tarihleri öğretildi. Özetle Ermeni gençleri milli bilinçlerini bu kurumlarda kazandılar (Öke, 2003:121). Ancak özellikle Protestan misyonerlerinin Ermeni cemaati üzerindeki çalışmalarına Gregoryen Ermeniler bir süre sonra tepki göstermeye başlayacaklardı.

³⁶ Böyle bir çalışma için bkz. Michael Chamich, *History of Armenia: From B.C. 2247 to the Year of Christ 1780, or 1229 of the Armenian Era*, Vol. I-II, Calcutta: Bishop's College Press, 1827.

Gregoryen Ermeni din adamları bu Protestan misyonerlerinin faaliyetlerinden rahatsız oldular³⁷. Patrikhane Protestan okullarındaki bütün öğrenci velilerinden, çocuklarını bu okullardan geri almalarını istedi. Bundan iki yıl sonra da, Ermenilerin Protestanlık faaliyetlerine iştirak etmelerini yasaklayan bir patriklik emri yayınladı. Sadece Protestanlık mezhebine girenleri değil, ayrıca Protestanlarla ilgili bilgileri gizleyen herkes cezalandırılacaktı (Artinian, 1970:41-42). Bu baskılara rağmen Protestanlar faaliyetlerine devam ettiler ve Ermeni Evangelic (İncil) Kilisesi olarak adlandırılan ilk Ermeni Protestan Kilisesi'ni, İstanbul'da 1 Temmuz 1846 yılında kurdular (Chakmakjian,1965:21)³⁸. Ancak bu durum Ermeni Patrikhanesi'nin tepkisini daha da şiddetlendirmişti. 1846 yılında Patriklik, Protestan mezhebinin kabul eden birçok Ermeniye ebediyen lanetleyen ve aforoz eden resmi bir bildiri yayınladı (Nalbandian, 1967:42). Ve Ermenilerin onlarla ticaret yapmalarını hatta münasebette bulunmalarını katiyetle menetti (Çark, 1953:107).

Ermeni Protestan Kilisesi kurulduktan sonra bu kez de devreye İngiliz Büyükelçisi Sir Stratford Canning³⁹ girdi, onun güçlü nüfuzu sayesinde 27 Kasım 1850'de imparatorlukta Protestanlar, Osmanlı Hükümeti tarafından resmen tanındılar (Arpee, 1946:249). Böylece Fransa ve Rusya'nın muhalefetine rağmen İngiltere'nin baskıları sonucu müstakil bir Protestan Kilisesi "Ermeni Protestan Kilisesi" adıyla resmen kurulmuştu (Adeney, 1908:550). İstanbul'daki Ermeni Protestan Cemaatle Sir Canning arasındaki irtibatı misyoner William Goodell sağlıyordu. 1846 yılında Ermeni Protestan Kilisesi'nin organize edilmesinde 1856 Islahat Fermanı'nın Osmanlı yönetimine kabul ettirilmesinde de İngiliz Büyükelçisi ile Amerikalı misyonerler gıpta edilecek bir işbirliği yapmışlardı. İngiliz diplomatlarla misyonerlerin görüş birliği içinde oldukları bir başka nokta ise, Türkler egemen

³⁷ 1843 yılında, Erzurum'daki Ermeni papazları tarafından yapılan şikayette iki Amerikan misyonerin buradaki Ermenileri Protestan yapmaya uğraştıkları dolayısıyla Ermenilerin dini usullerini ihlal ettikleri bildirilmişti (O.B.E., c. 1, No: 18).

³⁸ Papazlar yerli Hıristiyanlardan seçiliyordu ve bir müddet boyunca bu papazların maaşları misyonerler tarafından karşılandı. Lybyer, "America's Missionary Record in Turkey", s. 806.

³⁹ 4 Kasım 1786-14 Ağustos 1880, ilk olarak İsviçre ve ABD'de İngiltere Hariciyesi'ne hizmet eden Canning daha sonra yaklaşık yirmi yıl süre ile İstanbul'da büyükelçilik hizmetinde bulunmuştur. İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini arttıran Canning Yunan bağımsızlık hareketi içerisinde bulunmuş daha sonra Osmanlı Sultan'ı ile yakın ilişki kurarak Tanzimat programını desteklemiştir. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra emekli olmuştur. Canning'in özellikle Osmanlı Devleti'ndeki çalışmaları için bkz. Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Çev. Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

konumdan çıkarılmadıkça, Hıristiyan azınlıklar özgürleştirilmedikçe, Osmanlı Devleti için kurtuluş umudu olmadığı inancıydı (Kocabaşoğlu, 2000:51-53). Görüldüğü üzere milliyetçi bir Ermeni kimliğinin oluşmasında misyoner faaliyetleri son derece önemli olmuştu. Burada Avrupalı devletlerin çalışmalarına dikkat çekmek gerekmektedir. Nitekim misyonerlerin çalışmalarını kolaylaştırmak için özellikle İstanbul'daki büyükelçilikler ellerinden geleni yapmışlardı. Tabii bu duruma Osmanlı Devleti'nin o dönemde izlediği siyasetin de etkisi olduğu tartışılmaz bir olgudur. Tanzimat Fermanı ile başlayan Islahat Fermanı ile devam eden süreç Ermeni kimliğindeki bu dönüşüm için uygun bir ortam sağlamıştı. Dolayısıyla bu fermanların fikri hazırlık aşamasına etkileri üzerinde durmak faydalı olacaktır.

1.7.1.2. Milliyetçi Ermeni Kimliği'nin Oluşumunda Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Yeri

Ermeni Sorunu'nun gelişim sürecine etki eden Tanzimat ve Islahat Fermanları doğrudan devlet yapısındaki önemli değişikliklere odaklı olarak yapılmıştı. Ancak Ermeni Sorunu için de son derece önemli gelişmelere neden oldukları için 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarına değinmek gerekir. Bu iki fermanla birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni bir siyasi görüş şekil almaya başlamıştı. Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan bütün vatandaşlara eşit haklar, can ve mal emniyeti vaat ediliyor, mali, askeri ve adli sahalarda bazı reformlar ileri sürülüyordu. Tanzimat devrinde başlayan bu gelişmelerin imparatorluk içerisindeki diğer unsurlara nazaran Ermeni toplumu üzerinde mühim etkileri olmuştu. Ermeniler köylerde tarım ve küçük ölçekli ticaret işleriyle meşgul olurlarken, şehirlerde yaşayanlar vergi tahsildarlığı, müteahhitlik, simsarlık, zanaatçılık, kuyumculuk, bankacılık, kâtiplik, tabiplik gibi işlerde çalışırlardı. Çoğunluğu ithalat ve ihracat ile meşgul olurdu. Pek çoğu da sarraftı (tefeci) ve çoğunlukla Türklere verdikleri ödünç paralara fahiş değerler yükleyerek büyük servetler elde etmişlerdi (Sonyel, 1995:471-483). Özellikle yabancı dil bilmeleri ve ticaretteki tecrübeleri yüzünden Tanzimat döneminde Maliye, İçişleri, Dışişleri, Eğitim, Adalet bakanlıklarında, posta, telgraf ve nüfus servisleri ile demiryolları gibi bayındırlık işlerinde görevler almaya başladılar (Shaw, 2000:250)⁴⁰.

⁴⁰ Tanzimat'ın ilanından sonra Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de görev alan Ermenilerde bulunmaktaydı. Gregoryen Ermeni üye Ohannes Dadyan baruthanelere yönetici sağlayan ailedendi.

Osmanlı Devleti hizmetinde yüksek seviyelerde çalışan Ermenilerin isimleri uzun listeler oluşturacak kadar çoktur. Tanzimat döneminde Ermenilerin sahip olduğu haklar ve sosyal, iktisadi ve siyasi hayattaki mevkiler, Osmanlı Devleti sınırları dışındaki ne Ermenilere ve ne de diğer azınlıklara verilmemişti.

Tanzimat Fermanı'nın ve özellikle de 1856 Fermanı'nın getirdiği yeni haklarla Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermenilerin durumu, Müslümanlara nazaran çok daha iyi bir duruma gelmiş bulunuyordu. Özellikle 1856 Fermanı'ndan sonra din-hukuk alanlarında olmak üzere iki önemli gelişme yaşandı. Bu gelişmelerden birincisi, Ermenilerin gerçek anlamda bir “*millet*” olma yoluna girmeleri, ikincisi ise kilise meclislerine halktan üyelerin girmeye başlaması idi. Böylece milletleşme ile laikleşme birlikte başlamış oluyordu (Berkes, 2003:228). Ermeni Sorunu'nda önemli bir dönem noktası olan bu süreçte dikkati çeken bir başka gelişme ise milletleşme ve laikleşmeye şekil veren Ermeni Millet Nizamnamesi'nin hazırlanmasıdır.

1.7.1.3. Milletleşme ve Ermeni Millet Nizamnamesi

Yukarıda belirtildiği üzere büyük güçlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahaleleri ve misyonerlerin yoğun faaliyetleri neticesinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin cemaati Gregoryen, Ortodoks ve Protestan olarak üçe bölündü. Babıali'nin kiliselerin faaliyetlerini resmi manada tescil etmesi mezhepler arasındaki rekabetin artmasına neden olmuştu. Bu durum Gregoryen Ermeni Kilisesi'nde de oldukça rahatsızlığa sebep olmuştur (Kılıç, 2006:171). Bu rahatsızlık Ermeni Kilisesi'ni önlem alma yoluna itmişti.

Ermeni Kilisesi ve patrikleri cemaatlerini bir arada tutabilmek amacıyla milliyetçilik fikirlerine yönelmişlerdi. Bu amaçla Patriklik dağılan Ermeni toplumunu toplamak ve cemaat üzerindeki eski nüfuzunu yeniden kazanmak için o dönemde Avrupa'da gündemde olan milliyetçilik hareketlerinden esinlenerek Ermeni milliyetçiliğine

Ohannes İzmir ve Beyrut gümrüklerinin iltizamını almıştı. Katolik Ermeni üye Mihran Düzyan, darphanenin müdürüydü. Gayrimüslimlerden meydana gelen bu denli küçük bir grubun ne kadar etkiye sahip olacağı tartışmalıdır. Yine de başlangıçta daha fazlası beklenemezdi. 1867'ye gelindiğinde, meclisteki gayrimüslim üyeler sandalyelerinde tıpkı Müslüman meslektaşları gibi geçici değil sürekli olarak görev yapmaktaydılar. Meclis-i Vela 1868'de Devlet Şurası halini aldığı zaman Müslüman olmayanların üyelik sayısı artırılmıştı. (Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876*, çev: Osman Akınhay, c. I, İstanbul: Papirüs Yayınevi, 1997, s. 111).

yönelmiştir (Gürün, 1985:39-40). Ermeniler bir millet olmaktan eksik kalan tek taraflarının, milletlerini kendileri idare etmek için gerekli olan bir anayasa ile toprağa dayalı bağımsız egemenlik olduğunu düşünmeye başlamışlardı. İşte bu çerçevede 29 Mart 1863 tarihinde “*Nizamname-i Millet-i Ermeniyan*”⁴¹ padişah ve hükümet tarafından tasdik edildikten sonra Ermeni Millet Nizamnamesi adıyla yürürlüğe girdi (Arpee, 1909:185). Bundan böyle Ermeni patriğinin seçilme işlemini de meydana getirilecek yeni meclis üyeleri yapacaktı. Nizamnamenin Osmanlı Devleti’nce imzalanmasının nedeni, Avrupa devletlerince Hükümet’e yapılan baskıların hafifletilmesine yönelikti. Ancak tüzük, Osmanlı Ermenilerinin siyasi ve sosyal yapılanmalarında yeni bir çığır açtı (Sakarya, 1984:34). Yapılan düzenlemelerle Ermeni toplumu bir cemaatin ötesinde siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel bütün haklarında ve eylemlerinde, devlet içerisinde yeni bir baskı grubu haline geldi. Bu nizamname ile verilmiş olan izinlerden yararlanan patrikler, daha ziyade milli ve siyasi cephelerde çalışmaya başladılar (Kılıç, 2006:175;Uras, 1976:175). İşte bu noktadan itibaren Ermeni kilisesi fikri hazırlık aşamasında en ciddi görevi üstlenmiş oldu.

Nizamname’nin Ermeni kimliğinin dönüşümünde çok önemli olduğu Ermeni yazarlarca da kabul edilmektedir. Örneğin Vartan Artinian, nizamnamenin Ermeni cemaatinin milli bilincinin gelişmesine katkıda bulunduğu üzerinde durarak, “Ermeni Milli Anayasası’nın” oluşmasının Ermeni milleti için toplumsal ve entelektüel gelişme konusunda yeni bir çığır açtığını dile getirmektedir. Bu süreçte anayasal hükümet konusundaki fikirlerin Ermeni anayasasının etkisi altında kök salmış olduğuna dikkat çeken Artinian, uzun süreden beri Ermeni milletini etkilemeye başlamış olan kültürel rönesansın bu süreçte geliştiğini ve milli bilincin kök salmaya başlamış olduğunu ifade etmektedir (Artinian, 1970:106). Yine Ermeni yazarlardan Leon Arpi Ermenilerin büyük çoğunluğunun ilk zamanlarda anayasal bir hükümet hususunda istekli olmadıklarını, daha sonra ise anayasanın oluşmasının Ermeni tarihinde yeni bir döneme girilmesine vesile olduğunu, eğitim, edebiyat, sosyal, dini ve siyasi alanlarda yeni bir dönemin başladığını dile getirmektedir (Leon, 1909:191-

⁴¹ Nizamname ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Bebiroğlu, *Tanzimat’tan II.Meşrutiyet’e Ermeni Nizamnameleri*, İstanbul, 2003; Vartan Artinian, *The Armenian Constitutional System in the Ottoman Empire*, İstanbul, 1970.

192). Ermeni yazarlarca da kabul edildiği üzere bu nizamname Ermeni kimliğinin değişim sürecine büyük etki etmişti.

Nizamnamenin Ermeni cemaatine sağladığı faydaları yine bir Ermeni olan Ozanyan madde madde ele almıştır. Buna göre, İstanbul başta olmak üzere diğer illerde birçok okul ve kültürel kurum açılmıştı. Bu süreçte batı uygarlığı ve eğitimine doğru bir adım atılmış, Ermeniler seçim yöntemlerine ve mücadeleye alıştırmışlardı. Ermeni dili ve kültürünün gelişmesi sağlanmıştı. Ermenilere toplu olarak şikâyetle bulunma ve harekete geçme kuvveti verilmişti. Ermeniler arasında ihtilal ruhu uyanmış, Katolik, Prostestan ve Gregoryan Ermenilerin bunalımlı günlerde birleşmeleri ve Ermeni sorununun devamlı gündemde kalması sağlanmıştı (Saral, 1970:51). Bu tür gelişmeleri toplumlarının refahı için kullanmaları gereken Ermeni ruhanileri ise nizamnamenin verdiği hakları siyasi çekişmelere ve bağımsızlık hareketlerine basamak yaptılar.

Ruhaniler bütün mesai ve enerjilerini Ermeni Millet Nizamnamesi'nin onlara sunduğu fırsatlar dâhilinde Ermeni milliyetçiliğini harekete geçirecek ve milli uyanışa sebep olacak faaliyetlere ayırmışlardır. Ruhaniler Ermeni okul, manastır ve kiliselerinde, gerçekleştirdikleri faaliyetlerle Ermeni gençlerine bu fikirleri aşılamlarının yanı sıra Ermeni halkının da milli duygularının uyanmasına katkıda bulunmuşlardır. Büyük devletler ise ruhanilerin yürüttükleri milliyetçilik hareketinin en büyük destekçisi olmuşlardır (Kılıç, 2006:174-175). Bu dönemde Ermeni ruhanilerinin ne şekilde hareket ettiklerine dikkat çeken Rus Generali Mayewski ilginç tespitlerde bulunmuştur.

Mayewski, Ermeni din adamlarının ve kilisenin millileşme yoluna girdiğini, Ermeni ruhanilerinin din hususunda çalışmalarının neredeyse hiç olmadığını; buna karşılık milliyetçi fikirlerin yayılması için çaba sarf ettiklerini, senelerdir bu gibi fikirlerin manastırların duvarları arasında gelişip büyüdüğünü dile getirmektedir. Bununla birlikte Ermeni okullarının da ruhanilere yardımda bulunduğunu, zaman geçtikçe dini taassubun yerini milli hislerin aldığını belirtmektedir. Devamında ise din yerine milliyet propagandasına girişen Ermenilerin batılı diplomatlarca kullanıldığı, milli hislerinin tahrik edilerek bir Ermeni sorununun ortaya çıkarıldığı şeklinde dikkat

çekici değerlendirmelerde bulunmuştur (Mayewski, 1997:18). Farklı yazarlarca farklı şekillerde yorumlanan nizamnamenin Ermeni Sorunu'nda önemli bir dönüm noktası olduğu aşikârdır.

Kısacası Osmanlı Hükümeti'nin onayı ile 1863 yılında ilan edilen bu nizamname, Ermeni cemaatine adeta bağımsız bir devlet statüsünde haklar kazandırmıştı. Öyle ki bağımsız bir milletmiş gibi 140 üyeden oluşan bir meclis kurma imkânına kavuşmuşlardı. Bir süre sonra bu meclis Ermeni toplumunun gerçek parlamentosu gibi davranmaya başlamış, yıkıcı bir tavır içerisine girmiş ve işi doğrudan doğruya Ermenilerin oturduğu bölgelerin özerkliğini istemeye kadar götürmüştür (Çöhçe, 2003:288). Yani millileşme Ermeni cemaatin arasında kök salmıştı. Böylece fikri hazırlık devrini tamamlamış ve milliyetçi bir kimliğe bürünmüş olan Ermeniler ikinci safhaya yani sorunun uluslararası boyuta taşındığı diplomatik döneme de geçmiş bulunuyorlardı.

1.7.2. Diplomatik Teşebbüsler Dönemi ve Büyük Devletler

Misyoner faaliyetleri ve Ermeni Kilisesi'nin çabaları neticesinde milliyetçi bir kimliğe bürünen Ermeni cemaati 1870'lerden itibaren farklı bir politika takip etmeye başladı. Fikri hazırlık devresi ve millileşme tamamlanmış sıra artık sorunun uluslararası bir platforma taşınmasına gelmişti. Bu manada 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nı önemli bir fırsat olarak değerlendiren Ermeni cemaati özellikle kilise mensuplarının çabalarıyla bu amacına ulaşmıştı.

Kırım Savaşı'ndan sonra milli ideolojisini Ortodoksluktan Panslavizm'e doğru kaydıran Rusya, bir yandan uluslararası planda 1856 Paris Antlaşması'nın Boğazlar ve Hıristiyanların himayesiyle ilgili maddelerini değiştirmeye çalışırken, öte yandan Slav-Ortodoks ve Ermeniler üzerindeki etkisini kazanmak için siyasi ajanları vasıtasıyla propaganda ve baskı faaliyetlerini yoğunlaştırıyordu (Şahin, 1988:177-178). Rusya'nın bu faaliyetlerinin sonucu olarak 1875 yılında Hersek isyanı başlayıp da, büyük devletlerin müdahalesi ile burada ıslahat yapılması düşüncesi ortaya çıkınca, Patrikhane bu fırsattan istifade ederek, doğu illeri için bir muhtariyet koparılma düşüncesine kapılmıştı (Gürün, 1983:83). Bu sırada özellikle Rusya'nın hakimiyetinde bulunan Kafkas Ermenilerinin de İstanbul'daki ırkdaşlarını

cesaretlendirici tavırlar takındığı görülmektedir. Tiflis'te yayınlanan önemli bir Ermeni gazetesi *Mushag*'ın editörü Krikor Ardsrounie, uluslar arası tansiyonun arttığı bu dönemde Türk Ermenilerine yardım meselesini ortaya atıyor, Osmanlı'daki ırkdaşlarını ise “kafirlere” (Türlere) karşı isyan etmeye ve Rusya'ya güvenmeye davet ediyordu (Langer, 1951:150). Yine buna benzer bir şekilde bazı Ermeni yazarlar Ermenilerin milliyetçilik fikirlerine vurgu yapıyorlardı. Mesela lakabı Raffi olan Hagop Melik- Hagopyan Osmanlı Ermenilerinin acılarını tasvir ederken Türk boyunduruğundan kurtulmak için -Balkanlarda çok etkili sonuçlar doğuran- silaha başvurulması gerektiği üzerinde duruyordu (Walker, 1990:67). Örnek olarak verilen bu iki yazarın da Kafkas Ermenisi olması Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan bu yayın faaliyetlerine en azından göz yumduğu anlamını taşıdığı söylenebilir.

Hem Kafkasya'da hem de Balkanlarda baskın bir politika takip eden Rusya'nın çabaları ile Balkan Yarımadası'nda baş gösteren olayların çözümlenmesi için Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve İtalya, elçilerin katılacağı bir konferansın İstanbul'da toplanmasına karar vermişlerdi (Hovannisian, 2004:207). Tersane Konferansı olarak da bilinen bu konferans, 23 Aralık 1876'da Kasımpaşa'daki Bahriye Nezaretinde toplanmış, 29 günde 9 celse yapılmıştı. Konferansa Osmanlı Devleti'nden Hariciye Nazırı Saffet Paşa ile Berlin Sefiri Edhem Paşa katılmış ve Saffet Paşa usulen başkan seçilmiştir (Mithat Paşa'nın Anıları, 1997:208). Balkanlardaki olaylar baş gösterdiğinde Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etme çağrısında bulunan Kafkas Ermenilerinin önerilerini dikkate almayan İstanbul'daki Ermeni ileri gelenleri, Bulgaristan'daki isyan ve müteakibindeki bu aktif batı müdahalesini görünce fikir değiştirdiler. Dışarıdaki Ermeniler İngiliz sempatisini kazanmaya çalışırken, İstanbul'daki liderler de bu konferans esnasında Lord Salisbury'e başvuruyorlardı (Langer, 1951:151). Örneğin Patrik Nerses, büyük devletlerin İstanbul'daki büyükelçilerini dolaşıyor ve Ermeni sorunu üzerine onların dikkatini çekmeye çalışıyordu. Patriğin İngiliz elçisi ile yaptığı görüşmede sarf ettiği ifadeler gerçekten ilgi çekicidir. Bu konuşma esnasında Salisbury, Nerses'in kendisine, Ermenilerin durumunun düzeltilmesi için İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı üzerine tazyikte bulunmasını talep ettiğini belirtmiştir. Patrik ardından Ermeni milletinin çok heyecanlı olduğunu ve Avrupa devletlerinin sempatisini kazanmak için

isyan zaruri ise, böyle bir hareketi başlatmakta dahi zorluk bulunmadığını ifade etmiştir (Sonyel, 1993:281). Nerses, ayrıca konferans esnasında Salisbury'ye Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilere yaptığı baskılar, bunlara karşı alınmasını istediği önlemler ve destek isteklerini içeren bir rapor dahi sunmuştur (Uzun, 2001:168). Ancak tüm çabalara rağmen konferanstan bir netice alınamamış, bu nedenle Ermeniler umduklarını bulamamışlardı. Fakat Rusya siyasetinden vazgeçmiyordu.

Rusya İstanbul Konferansı'ndan bir netice alınamayınca 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Dokuz ay süren savaş 31 Ocak 1878'de imzalanan Edirne Mütarekesi ile sona erdi (Sonyel, 1987:30). Savaş öncesinde ve savaş esnasında Ermeni cemaati arasında gelişmelerle ilgili birçok müzakere yapıldığı görülmektedir. Yapılan toplantılarda Ermenilerin ne şekilde bir tavır içerisinde olması tartışılmıştı. Bu amaçla savaş öncesinde İstanbul'da yapılan bir toplantıda Katolik Ermeni temsilcisi Enfiyeciyan'ın yaptığı konuşma dikkate değer ifadeler içermektedir. Vatansever bir şekilde Ruslara karşı mücadele edilmesini tüm Ermenilerden talep eden temsilcinin konuşması, aslında bu süreç zarfında Ermenilerin bir çoğunun tavrına tercüman olmaktadır. Bu nutukta Enfiyeciyan, atalarının Osmanlı hakimiyetinde huzurlu bir hayat sürdürdüğünü, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı için ölmeye hazır olduklarını belirtmiştir (*The Times*, Feb. 2, 1877:2). Buna benzer bir şekilde savaş başladığında Halep mebusu Ermeni asıllı Manok Efendi, Meclis-i Mebusan'da yaptığı konuşmada, Türkiye'de Ermenilerin yüzyıllardan beri Osmanlı Devleti'nin koruyuculuğunda, huzur içerisinde yaşadıklarını dile getiriyordu. Yapıldığı konuşmanın devamında Rusya'nın savaş notasına kesinlikle karşı çıktığını, Ermeni milletinin beş yüz seneden beri Osmanlı Devleti'nin koruyucu kanatları altında olduğunu dile getirmişti. Aynı oturumda söz alan Erzurum mebusu Ermeni asıllı Hamazosb Efendi de benzer şeylerden bahsetmişti (Kocabaş, 2006:39-41). Aslına bakılırsa savaşın başlarında Ermeni Patriği Nerses de buna benzer şeyler düşünüyor görünmektedir. Padişah II. Abdülhamit'in gayrimüslim tebaayı da vatan hizmetine çağırmasının ardından, 7 Aralık 1877 günü Ermeni Milli Meclisi, Patrik Nerses'in teklifi üzerine Ermeni halkının savaşa katılması için karar almıştı (Şimşir, 2003:6-7). Patrik, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan her Ermeni'nin bu savaşa maddi destek vermesini ve Ermeni gençlerinin Ruslarla savaşmak için gönüllü asker olarak

Türk ordusuna yazılmaları gerektiğini belirtiyor, Ermeni halkına şu şekilde çağrıda bulunuyordu:

“Savaş için her yardımı devlete ulaştırırsınlar. Savaş yardımına katılmayanları da, hemen (Türlere) yardıma çağırıyorum. Bizim sadakatimiz güneş ışınları kadar bellidir. Devlete destek olmaktan hiçbir zaman eksik olmayalım ve devlet hizmeti için kahramanca çabalarda bulunalım. Biz, Ermeniler, Osmanlı tahtını seviyor ve sonsuza dek de ondan hiç ayrılmak istemiyoruz” (Çelebyan, 2003:26).

Ancak tüm bu destek ve iyi niyete rağmen, Ermeni Patriği Nerses Mart 1877’de sağlık sorunlarını ileri sürerek istifa ettiğini açıkladı. Ermeni Meclisi ile Babıâli ise patriğin istifasına karşı çıkararak geri çekme isteğinde bulundu. Osmanlı Hükümeti’nin Ermeni şikâyetlerini dikkate alacağına dair vaadi üzerine patrik istifasını geri aldı (*The Times*, Mar. 27, 1877:11). Patriği istifaya kadar götüren birtakım sebepler vardı. Bunların başında eski patrik Kırımıyan ve Mateos İzmirliyan’ın faaliyetleri gelmektedir⁴². Özellikle Kırımıyan Nerses’i çok ağır bir şekilde eleştiriyordu. Savaş esnasında Yıldız Sarayı’na davet edilen Nerses’e Abdülhamit tarafından birinci dereceden Osmanlı nişanı veriliyordu (Şimşir, 1986:108). 22 Ağustos 1877 tarihinde Padişah tarafından kabul edilen Nerses’e nişan bizzat Padişah tarafından verilmiştir. Kabul esnasında Padişah, Ermeni milletinden memnun olduğunu, çünkü onların yüzyıllardır Osmanlıya olan sadakatlerinden vazgeçmediklerini belirtmiştir. Bu gelişme üzerine Nerses’in takip ettiği siyaseti başından beri tasvip etmeyen Kırımıyan, “*Abdülhamit’in bu bağışlarına ve teşekkürlerine istinaden, koyunları kestiler ve onların kemiklerinden gerdanlık yaparak çobanın boynuna astılar*” diyerek Osmanlı nişanı alan Nerses’i ağır bir dille eleştirmiştir (Çelebyan, 2003:28). Görüldüğü üzere Kırımıyan’ın başını çektiği muhalefet, patriği sürekli eleştiriyor ve takip ettiği siyaseti değiştirmesini talep ediyordu. Bu şartlar altında Nerses’in de onlar gibi hareket etmeye başlaması kaçınılmazdı.

Patrik Nerses kendisine karşı oluşan bu tutum neticesinde tavrını değiştirmek zorunda kalmıştı. Sonuçta o da Kırımıyan’ın daha önce izlediği politikayı uygulamak için yoğun bir şekilde çalışmaya başlamıştı. Selefinin yolunu tutan Nerses, milletin

⁴² Eski patrik Kırımıyan Kuzguncuk’taki evine topladığı bütün episkoposlarla, uzun süreli görüşmeler yapmış ve Nerses’in tuttuğu yolun uygun olmadığını ve kendisini devirerek yeni ruhla dolu bir kimsenin patrikliğe getirilmesini teklif etmiştir. Bu iş için en uygun kişinin ise patrikliği döneminde sekreteri olan Mateos İzmirliyan olduğunu belirtmiştir. (Uras, *Tarihte Ermeniler*, 1987, s. 211.)

menfaati neredeyse kendisinin de orada olacağını belirtmiş ve episkoposların kendisine yardımcı olmasını talep etmiştir (Kılıç 2001:150). Zaten devam eden savaş da Ermeni cemaatinde bağımsızlık isteyen grubun istediği yöne doğru gidiyordu. Patriklik gibi Ermeni cemaatinin en üst makamını işgal eden Nerses'in bu tavrı Ermeni cemaatinin gelişen olaylardan beklentilerini farklılaştırmaya başlamıştı. Nerses'in tavrı değişikliğinde yapılan baskıların etkisinin olduğu tartışılmazdır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken başka bir husus da, savaşın Osmanlı Devleti aleyhine gelişmiş olmasıdır.

1.7.2.1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Sonrasında Ermeni Faaliyetleri

Gerek Tersane Konferansı ve gerekse konferans sonrasında yürütülen diplomatik temaslarda bir neticeye varılamayınca yukarıda da belirtildiği üzere Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Doğu cephesinde savaş ilanı ile birlikte, Rus orduları Doğu Anadolu'da bazı vilayetleri işgal etmiş ve bu bölgede yaşayan Ermenilerle temasa geçmişlerdi. Ermeniler Ruslarla birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı savaşımaya başlamışlardı (Karal, 1995:129).

Savaşın sonucu yani Rusya'nın galibiyeti belli olduğunda ise ateşkes antlaşması bile imzalanmadan 18 Aralık'ta toplanan Ermeni Meclisi, Osmanlı Devleti yanında savaşa katılmak için aldıkları kararı iptal etmişler ve büyük devletlerin Hariciye Vekillerine birer şikâyet mektubu göndermişlerdi (Gürün, 1983:105). Bunun yanı sıra meclis Rus Çarı'na da bir mektup göndererek şu isteklerde bulunmuştu. Fırat'a kadar olan bölgelerin "Ararat ili" ile birleştirilerek Rusya tarafından işgal edilmesi, toprak işgali olmayacaksa Bulgarlara verilen imtiyazların Ermenilere de verilmesi, Ermeniler tarafından talep edilen ıslahat ve ayrıcalıkların Rus ordusunun işgal bölgesini terk etmeden önce yapılacağını garanti edilmesi (Sonyel, 1987:46). Muhtemelen imzalanacak anlaşmaya bu tür taleplerin koyulması için Ermeni liderleri ellerinden geleni yapacaklardı.

Savaş Rus ordularının ilerleyişi ile devam ediyorken, Osmanlı Hükümeti 8 Ocak 1878 tarihinde mütareke akdi için Rus Başkumandanlığına müracaatta bulunmuştu. Buna rağmen Rus ilerleyişi durmamış, aksine Filibe ve Edirne Ruslar tarafından işgal edilmişti. Bundan sonraki Rus amacının İstanbul ve Boğazlar olduğu aşikârdı.

Osmanlı varlık gösterememiş ve sonuçta 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi imzalanmıştı (Kurat, 1990:84). Bu süreç öncesinde Ermeni Patrikhanesi, Edirne'ye bir heyet gönderilmesine ve Rus İmparatoru II. Alexander ile Başvekil Gorçakoff'a birer dilekçe sunulmasına karar vermişti. Babıâli Ocak ayında barış antlaşmasının ilk şartlarını tespit etmek üzere Edirne'ye temsilcilerini yollarken, Patrikhane de, Edirne'ye bir heyet göndermişti. (Krikorian, 1978:6). Patrikhane'nin temsilci olarak gönderdiği Rusçuklyan Filibe'de Kont İgnatieff ile görüşmüştü. Bu görüşmede Rusya'nın İstanbul eski elçisi olan İgnatieff, Ermeni heyetine, Osmanlı topraklarında "Ermenistan" diye bir bölgenin bulunmadığını, Ermenilerin dağınık bir şekilde yaşadığını ileri sürerek, Bulgarlara verilen hakların kendilerine verilemeyeceğini bildirmişti. Fakat ileride Ermenilerden yararlanmayı planlayan İgnatieff, onlara derhal mücadeleye başlamalarını da tavsiye etmişti (Küçük, 1984:3). Rusya'nın o dönemdeki siyasetinin baş mimarlarından olan İgnatieff'in bu ifadeleri ima yoluyla ayaklanmaya teşvik etmek olarak anlaşılabilir.

Edirne Mütarekesi'nden bir netice alınamamasının ardından, Ayastefanos'ta devam eden barış görüşmeleri sırasında bizzat Patrik Nerses Varjabedian, Rus murahhasası başkanı Çar'ın kardeşi Grandük Nikola ile görüşmüştü (İlter, 1988:52). Bu yoğun faaliyetler sonucunda yapılacak antlaşmaya Ermeniler bir madde koydurmayı başarmışlardı. Türk delegasyonunun karşı çıkmasına rağmen, 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi Ermeni isteklerine olumlu bir cevap niteliğindedeydi (Tahmazian, 1919:57). 29 maddeden oluşan bu antlaşmada yer alan Anadolu'nun doğusunda Ermenilerle meskûn yerlerde ıslahat yapılması ve Ermenilerin Kürtler ve Çerkezlerle karşı himaye edilmesi gerektiğine dair hüküm (Aramoviç, 1972:259), önceleri bir iç mesele olan Ermeni sorununun uluslararası alana taşınması yolundaki ilk adımdır.

Yapılan antlaşma ile Osmanlı Devleti yeni bir yükümlülük altına giriyordu. Rusya ise reform bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma hakkı elde etmiş oldu. Rusya'yı, özellikle Doğu Anadolu üzerinde etkili hale getiren bu gelişme, aynı zamanda İskenderun yoluyla Akdeniz'e, diğer taraftan da Dicle-Fırat yoluyla Basra Körfezi'ne çıkma emellerinin gerçekleşmesini hedefliyordu. Böylece Doğu Anadolu'yu da Balkanlaştırmak amacıyla olduğunu ortaya koyan Rusya, bunların

gerçekleşmesiyle Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sahibi olabilecekti (Şimşir, 1986:122-123). Ancak antlaşma ile Rusya'nın elde ettiği avantajlardan endişe duyan İngiltere'nin harekete geçmesi kaçınılmazdı. Görüldüğü üzere iki büyük devletin Osmanlı toprakları üzerindeki çıkar çatışmaları siyasetlerinin temelini teşkil ediyordu.

Kırım Savaşı'ndan bu yana özlemini çektikleri Osmanlı Devleti'ne karışma ve özellikle Doğu Anadolu'da nüfuzlarını tesis etme emeline kavuşan Rusya'ya karşı İngiltere gelişmeleri kaygı ile takip ediyordu (Kurkjian, 1958:291). İngiliz basınında da bu konu ile ilgili çeşitli yazılar yazılıyordu. Rusya'nın Doğu Anadolu ve Balkanlara sahip olmasının İngiltere'nin çıkarlarına ters düştüğü ifade ediliyordu. Örneğin *Daily Telegraph* gazetesi İngiliz politikasını ağır bir şekilde eleştiriyordu. Gazete Rusya'nın asıl şimdi gerçekten Ermenistan'ı fethettiğini; İran'ın zaten onların kontrolünde olduğunu, doğu, batı ve güneye giden yolların Ruslara açık hale geldiğini; Çar Boğazlar yolundayken Nelson ile Pitt İngiltere'sinin sessiz bir şekilde olanı biteni izlediğini belirtiyordu (Kasparian, 1977:131). Yine *The Times* gazetesindeki bir haberde Rusların Ermenileri himaye bahanesiyle Doğu Anadolu'yu Balkanlaştırmaya çalışacakları, buradaki durumdan faydalanarak nüfuzlarını bir yandan İskenderun, öte yandan da Mezopotamya üzerine yaymak isteyecekleri şeklinde değerlendirmelere yer veriliyordu (*The Times*, Aug. 16, 1877:10). İngiltere kamuoyunda oluşan bu tutum İngiliz politikacıların hemen tedbirler almasına neden oldu.

Aslına bakılırsa İngiltere Başbakanı Lord Beaconsfield de (Benjamin Disreali), durumun farkındaydı. Yaptığı bir konuşmada Ayastefanos Antlaşması ile Avrupa egemenliğinin Rus etkisi altına girdiğini, Karadeniz'in de Hazar Denizi kadar bir Rus gölü haline geldiğini belirtmiştir (Krikorian, 1978:7). Bu amaçla Rusya'nın yeni bir anlaşmaya zorlanması için çareler arayan İngilizler, 17 Martta yaptıkları toplantı ile Doğu Akdeniz'de bir askeri üs elde edilmesini, diğer devletlerle temasa geçilmesini ve gerekirse, Rusya'nın savaşa tehdit edilmesini kararlaştırmışlardı (Şahin, 1988:186). İngiltere bu amaçla bir taraftan Osmanlı Devleti ile anlaşarak Kıbrıs adasına yerleşirken (Nassibian, 1984:7-8), öte yandan 30 Mayıs'ta Rusya'yı zorlayarak Shouvalov Memorandumu adı verilen gizli bir anlaşma imzalatmaya muvaffak olmuştu (Kasparian, 1977:134). Osmanlı toprakları üzerindeki Rus-İngiliz

rekabeti, yavaş yavaş o güne kadar tam anlamıyla var olmayan Ermeni Sorununu iyiden iyiye gündeme getirmekteydi (Yavi, 2002:13). İngilizler kendi çıkarlarının Avrupa Türkiyesi'nden ziyade Asya Türkiyesi'nde olması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu amaçla Rusların İran körfezi ya da Süveyş kanalına ilerlemelerini kontrol etmek için kendilerine bir bölge gerekli olduğuna inanıyorlardı (Temperley, 1931:459). Osmanlılarla yapılan bu anlaşma İngilizlerin bundan sonra Anadolu'da izleyeceği siyasetin anahtarı olmuştu. Anadolu'da söz sahibi olmak için yapılacak uluslar arası antlaşmada bu yönde her türlü girişim İngiliz siyasetinin Osmanlı üzerindeki siyasetinin temelini teşkil edecekti.

1.7.2.2. Diplomatik Dönem'in Dönüm Noktası: Berlin Antlaşması ve Ermeniler

Osmanlı Devleti ve Rusya ile gizli bir şekilde anlaşan İngiltere ve Avusturya'nın önderliğinde, Ayastefanos Antlaşması'nın bazı kısımlarını yeniden gözden geçirmek ve düzeltmeler yapmak için, Berlin'de devletlerarası bir kongrenin toplanmasına karar verildi. Rusya, yeni bir savaşı göze alamadığı için bu kongrenin yapılmasını kayıtsız şartsız bir şekilde kabul etmek zorunda kalmıştır. Kırım Savaşı'dan aldığı dersle ihtiyatlı davranan Rusya, savaştan kaçınmış ve İngiltere ile diplomatik arenada kozlarını paylaşmaya karar vermiştir (Aramoviç, 1972:285). Berlin Antlaşması, pek çok konuda olduğu gibi Ermeni meselesi açısından da bir dönüm noktası olma özelliği taşımaktadır. Kongre 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin'deki Radziwil Sarayı'nda Prens Bismarck'ın başkanlığında, altı büyük devlet ve Osmanlı temsilcilerinin katılımıyla başlamıştı⁴³. Kongre toplanmadan önce Ermeni cemaatinin ileri gelenleri özellikle Patrik Nerses yoğun bir şekilde çalışıyordu. Yani Ayastefanos Antlaşması'nın imzalandığı 3 Mart 1878 tarihi ile Berlin Kongresi'nin toplandığı 13 Haziran 1878 tarihleri arasında, yani 3 aylık sürede Ermeniler boş durmamışlardı.

⁴³ İngiltere'yi Beaconsfield, Salisbury, Odo Russel; Rusya'yı Gorçakoff, Cuvalet, Ubril; Avusturya-Macaristan'ı Andressy Haymer; Fransa'yı Waddington, Saint-Vallier Despres; İtalya'yı Corti temsil etmişti. (Ramazan Çalık, *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 84); Mehmet Ali Paşa, Alexander Kara Teodori Paşa ve Berlin Sefiri Rami Sadullah Bey de Osmanlı Devleti adına konferansa iştirak etmişlerdi. (Roderic Davison, "The Secret Report on the Congress of Berlin", Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı. 32, Mart 1979, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1979, s. 639-640.)

Patrik Nerses İstanbul'da yabancı elçiliklerin özellikle İngiltere elçisi Layard'ın kapısını aşındırıyor ve toplanacak kongrede Ermeni isteklerinin dikkate alınması için taleplerde bulunuyor, muhtıralar veriyordu (Sonyel, 1987:51-52). Öte yandan Patrik Nerses, kongreye katılacak bütün devletler nezdinde yoğun faaliyetlerde bulunmak amacıyla Avrupa başkentlerine bir heyet gönderme kararı almıştı. Avrupa'ya gidecek bu heyet eski Ermeni Patriği Mıgırdıç Kırımian, Başpiskopos Horen Narbey ve katip-tercüman olarak da Stepan Papazyan ile Minas Çeraz'dan oluşuyordu (Kurkjian, 1958:292;Şaşmaz, 2002:7). Bu heyet Avrupa başkentlerini dolaştıktan sonra Berlin'de toplanacak kongrede faaliyette bulunacaktı. Kaynaklarda patrikhane tarafından gönderildiği belirtilen bu heyetin büyük devletler tarafından kongreye davet edildiğine dair bilgiler mevcuttur⁴⁴. Ermeni heyeti, Berlin konferansına katılacak Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Avusturya heyetleriyle ayrı ayrı görüşmüş, bağımsızlık isteklerini ve Avrupalı devletlerin destek ve yardımlarını beklediklerini dile getirmişlerdi.

Dünya siyasetinde büyük değişikliklere neden olan kongrede, Ermeni meselesinin ele alınmaması Ermenilerin bu derece çabaları göz önünde bulundurulduğunda kaçınılmazdı. Bu çabalar sonucu, Ermeni sorunu 4 Temmuz 1878 tarihinde yapılan toplantının on ikinci protokolünde ele alınmıştı (Sarkissian, 1938:81). 8 Temmuz'da yapılan on beşinci protokolde Ermenilerle ilgili nihai karar toplantıya katılan üyelerce hemen onaylanmıştı (Türkgeldi, 1987:87;Uras, 1987:248). Berlin Antlaşması'nda kabul edilen bu madde⁴⁵, daha sonra büyük devletlerin Ermenileri ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarının temelini oluşturacaktı. Bu antlaşmadan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen otuz beş yıl boyunca büyük devletlerin özellikle Rusya ve İngiltere'nin Ermeni işine karışmaları hep bu maddeden kaynaklanmıştır (Şimşir, 1986:212).

⁴⁴ Zeidner'e göre büyük devletler Ermenileri yapılacak kongreye resmi olmayan bir delegasyon ile katılmaya davet etmişlerdi, bu durum Ermeniler için yeni güvenceler anlamına geliyordu. (Robert F. Zeidner, Britain and the Launching of the Armenian Question, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 7, No. 4 (Oct., 1976), s. 473.)

⁴⁵ Bu maddeye göre; "Babiâli Ermenilerin oturdukları vilayetlerin mahalli şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri gecikmeden yapmayı, Kürtler ve Çerkezlerle karşı emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt eder ve bu konuda alacağı tedbirleri sırası geldikçe bu devletlere tebliğ edeceğinden, adı geçen devletler de bu tedbirlerin uygulanmasına nezaret edeceklerdir" (Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Ermeni Mezalimi*, s. 111).

Ermeni cemaati Berlin Konferansı'ndan çok şey beklemişti. Osmanlı Devleti'nin hezimetini ile sonuçlanan savaşın sonunda bağımsızlıklarını elde edeceklerini ve Balkanlardaki siyasi emellerini gerçekleştirmeye çalışan Rusların kendilerine de yardım edeceğine inanmışlardı. Fakat kongrenin sonunda muhtar bir Ermenistan yerine Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması ile ilgili bir hüküm çıkınca, Ermenilerin çoğunluğu büyük hayal kırıklığına uğramışlardır. Ancak Ermenilerin bu antlaşma ile siyasi anlamda büyük fırsatlar elde ettiği de gözden kaçırılmamalıdır. Belki de en önemlisi, 61. madde ile Ermeni sorunu, uluslar arası siyasal sistemin gündemine girmiş oldu (Öke, 2003:129). Burada dikkati çeken anlaşmada istenilenlerin elde edilememesi sonucunda bundan sonra takip edilecek olan yöntemdir.

Ermeni cemaati artık Avrupa'nın müdahalesini ve bu suretle de bağımsız bir Ermeni devletini temin etmek için silahlı eylem hareketlerine başlamak ve harekete geçmek zorunluluğuna inanmış bulunuyorlardı. Silahlı mücadele yolunda en önemli dönüm noktalarından biri Berlin Kongresi'ne katılan eski Ermeni Patriği Kırımyan'ın İstanbul'a dönüşünde yaptığı konuşmaydı⁴⁶. Kırımyan bu konuşmasında Ermeni cemaatine nihai bir çağrı yapıyordu. Karadağ, Bulgar ve diğer Balkan milletlerinin kan dökerek bağımsızlıklarını elde ettiklerini, hâlbuki Ermenilerin isyan edip kan dökmediklerini, Ermeni bağımsızlığının elde edilebilmesi için kan dökmenin gerekli olduğunu belirten Kırımyan konuşmasını şu şekilde sonlandırmıştı:

“Ermeni Halkı, elbette sizler silahın neler yaptığını ve neler yapabileceğini çok iyi anladınız. Ve bundan dolayı, değerli ve kutlu Ermeniler, sizler vatanlarınıza, akrabalarınıza ve arkadaşlarınıza döndüğünüz zaman, silahlanın, silahlanın ve yine silahlanın. Ey insanlar, her şeyin üstünde bağımsızlık ümidini ilk önce kendi içinize yerleştirin. Aklınızı ve yumruğunuzu kullanın! İnsan kendi kurtuluşu için mücadele etmeli” (Selvi, 2004:30-31).

Kırımyan yine Berlin sonrasında yaptığı bir başka konuşmasında kongrenin toplandığı sarayın kapısında hak güçlülerindir, siyasetin menfaati yok, hak kılıcın ucunda, Ermeniler bu demiri sevin kurtuluşunuz ancak ondadır diyordu (Parsamian, 1972:292). İşte bu tür çabalar artık Ermeni cemaatini geri dönülmez bir yola sokacaktı. Ermeniler bağımsızlık için silaha sarılacaklardı. Böylelikle Ermeni

⁴⁶ Konuşmanın tamamı için bkz. Parsamian, *Istoria Armianskogo Naroda*, s. 291-292; Hayrig, *a Celebration of His Life and Vision on the Eightieth Anniversary of His Death (1907-1987)*, A Publication of the Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America, New York, 1987.s. 23-24; Vigen Guroian, “*Armenian Jenocide and Christian Existence*”, Cross Currents, Fall 91, vol.41, s. 330.

sorununda fikrî hazırlık ve diplomatik teşebbüslerden oluşan ilk iki kısım tamamlamış ve son kısım olan silahlı mücadele safhasına geçilmiş oluyordu.

1.7.3. İsyanlar Dönemi ve Komiteler

Ermeniler Berlin Konferansı'ndan sonra oluşan ortam neticesinde bir şeyi daha iyi anlamışlardı, o da yabancı devletlerin desteği ve doğrudan müdahalesi olmadan bağımsız bir devlet kuramayacaklarıydı. 1880 tarihine kadar yabancı devletlerin Ermeniler lehine yaptıkları müdahalelerde fazla ısrarlı olmayışlarının sebebi, Osmanlı topraklarında göze batacak ve Avrupa kamuoyunu harekete geçirecek Ermeni olaylarının meydana gelmemesinden ileri geliyordu (Karal, 1962:135). Bu amaçla özellikle Ermeni kilisesinin önderliğinde harekete geçme kararı alındı. Seslerini yükseltme kararı almaları, sadece dil ve kilise ile birbirlerine bağlı olan Ermenileri, komiteler kurma yoluna sevk etmiştir (Bliss, 1896:334). Yani bağımsızlık fikrini gerçekleştirmek isteyen Ermeni milliyetçileri büyük devletler tarafından yeterince dikkate alınmadıklarını görünce, terörizm yoluyla bu devletlerin dikkatlerini Ermeni sorununa çekmek istediler (Öke, 1996:116). Görüldüğü üzere bağımsızlık isteyen Ermenilere göre Avrupalı devletlerin dikkatini çekmek için tek yol kargaşa çıkarmaktan geçiyordu.

Bu amaçla ilk olarak Doğu Anadolu'da isyanlar çıkartılarak buradaki halk tahrik edilmeli Müslümanlar ise misilleme amacıyla Ermeniler üzerine gönderilmeliydi. Böylelikle burada bir kargaşa ortamının çıkması kaçınılmazdı. Güvenlik güçlerinin aldığı tedbirler komitelerin batıdaki propaganda bürolarınca katliam şeklinde kamuoyuna aktarılacak ve büyük devletlerde bu baskı ve kan dökümüne son vermeye davet edilecekti. Yani batı müdahalesi vazgeçilmez bir şarttı. Terör ise bağımsızlık isteyen Ermenilere göre o günün şartlarında bu müdahaleyi getirecek olan tek yoldu (Öke, 1996:116-117). Bu planın gerçekleştirilmesi için yapılacak ilk şey Anadolu'nun her yerinde komiteler kurmaktı. Planın sistemli işlemesi için bu kaçınılmaz bir durumdu.

1.7.3.1. Ermeni Komitelerinin Kurulması

Terörü bir yöntem olarak kullanarak batı müdahalesini sağlamaya çalışan Ermeni komiteleri daha ziyade 1880'den sonra kurulanlardı. Ancak bu tarihten önce sosyal

amaçlı kurulmaya başlayan Ermeni dernekleri de vardı. Nitekim devlete karşı silah kullanarak Türk Ermenilerini ayaklandıran komitelerin ilk belirtileri ve çekirdekleri bu derneklerdi. Bu nedenle komitelerden önce bu dernekleri kısaca incelemekte yarar olduğu düşüncesindeyiz.

Osmanlı Devleti'nde yardım amacıyla kurulan ilk Ermeni derneği Adana'da 1860'ta kurulan Hayırseverler Cemiyeti'ydi. Bunu müteakip Fedakârlar Derneği kurulmuştu (Metin, 1992:87). Özellikle 1870 ve 1880 yılları arasında bu derneklerde büyük bir artış görüldü⁴⁷. Sosyal amaçlı kurulduğu belirtilen bu cemiyetler zamanla siyasi muharip çeteler ve köy çeteleri kurmaya başladılar. Kendi aralarında savaşçı birlik, yardımcı birlik, silah ve cephane birliği ve posta teşkilatı olarak çok ayrıntılı bir şekilde organize olmuşlardı (Akçora, 2001:755). Kurulan bu cemiyet ve derneklerin hepsinde ortak amaç, bağımsız bir Ermenistan devletini kurmak arzusunu yerine getirmektir. Bu amaca hizmet etmek üzere XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Ermeni cemiyetleri, okulları ve kiliseleri, kanuni ve dini bazı dokunulmazlıklardan istifade etmek suretiyle isyan, ihtilal hazırlıklarının yapıldığı birer siyasi büro ve silah ve mühimmat deposu haline gelmişlerdir (Süslü, 1990:51). Richard Hovannisian ise kurulan bu cemiyetlerin genel amacının Ermenilerin din ve kültürlerini hiçe sayan Türklere ve Kürtlere karşı cemaatlerini korumak olduğunu, küçük ölçekli olarak kurulan bu cemiyet üyelerinin yasak diye tabir ettiği ihtilalci kitaplar okuduklarını, atış talimi yaptıklarını belirtmektedir (Hovannisian, 2004:212-213). Kurulan bu cemiyetlerin özellikle Kürt beylerinin artan baskıları sonucunda ortaya çıktığını, amaçlarının kendilerini Kürtlere karşı korumak olduğunu belirtilen yazarlar da vardır (Bloxham, 2005:46-47;2007:306). Ancak bu cemiyetlerin bağımsızlık amacını güttüğü yine Ermeni yazarlarca belirtilmektedir. Örneğin 1881'de Erzurum'da kurulan Anavatan Müdafileri derneğinin sloganı “bağımsızlık veya ölüm” idi (Hovannisian, 2004:213). Bu dernekten önce Van'dan kurulan İttihat ve Halas Cemiyeti'ne katılmak isteyen çevre köylerdeki Ermeniler de bağımsızlıkları

⁴⁷ Bu sürede Van bölgesinde “Araratlı”, merkezleri Muş'ta bulunan “Okul Severler”, “Doğulu” ve “Kilikya” dernekleri kurulmuş ve 1880 yılında bu dernekler bir çatı altında toplanarak “Ermenilerin Birleşik Derneği” adını almıştı. 1879'da “Milliyetçi Kadınlar Derneği”, 1880'de Erzurum'da “Silahlılar Derneği”, Kafkasya'da “Genç Ermenistan Derneği”, 1872'de Van'da “İttihat ve Halas Derneği” ve “Karaaç Derneği” kurulmuştur. (Turgay Uzun, “Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri İçerisinde Ermeniler”, *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, s.169).

için her şeyi yapabileceklerini belirten mektuplar gönderiyorlardı⁴⁸. Anlaşıldığı kadarıyla dernek adıyla kurulan bu cemiyetlerin asıl amaçları sosyal içerikli faaliyetler değildi. Asıl hedefin bağımsız bir Ermenistan kurmak olduğu açıktı. Nitekim Ermeni kaynaklarının satır aralarında hedefin bu olduğu rahatça görülebilmektedir. Bu cemiyetlerle ilgili söylenebilecek şey küçük ölçekli olarak kurulmalarına rağmen sonradan gelen ve daha organize komitelere örnek teşkil etmiş olduklarıdır.

1.7.3.1.1. Armenakan, Hınçak ve Taşnak Komiteleri

Osmanlı topraklarındaki ilk organize Ermeni komitesi 1885'te Van'da kurulmuş olan Armenakan idi. Komite Ermeni yazarlarca, programı ve harekât alanı sınırlı olmasına rağmen genellikle ilk siyasi parti olarak kabul edilir (Hovannisian, 2004:213). Bu komitenin fikir babası ise Mıgırdıç Portakalyan'dır⁴⁹. Eski Patrik Mıgırdıç Kırımyan ve Portakalyan'ın Van'da kurmuş oldukları gizli Ermeni Yurttaşlar Birliği adlı örgüt Mıgırdıç Avedisyan tarafından yönetilecek olan Armenakan Partisi'nin temelini oluşturmuştur (Çelebyan, 2003:43). Portakalyan'ın yetiştirdiği öğrencilerin kurduğu bu komitenin amacı, Ermenilere ihtilal vasıtasıyla kendi kendilerini yönetme hakkı elde etmektir. Yöntem olarak ise Ermenileri örgütlemek, onlardan para yardımı almak, ihtilalci fikirlerin yayılmasını sağlamak, meşru müdafaa ruhunu onlara aşlamak, askeri disiplin içerisinde silah kullanmasını öğretmek, silah ve para desteğinde bulunmak ve gerilla kuvvetleri oluşturmaktır. Yöntemler kısmında dikkati çeken maddelerden biri ise genel bir ihtilal için dış dünyadaki şartların uygunluğuna yani

⁴⁸ Gönderilen bir mektupta Ermeniler, bağımsızlıkları için her şeyi yapacaklarını şu şekilde dile getirmişlerdi. “*Şu anki durumumuza alternatif olarak Ruslaşmamız gerekiyorsa, hep birlikte Ruslaşalım, göç etmemiz gerekiyorsa, göç edelim, ölmemiz gerekiyorsa ölelim, fakat özgür olalım. Bizim arzumuz budur*”. (Nalbandian, *Armenian Revolutionary Movements*, s. 81).

⁴⁹ Mıgırdıç Portakalyan 1848 yılında İstanbul Kumkapı'da doğmuştur. İstanbul Ermeni okullarında öğrenim görmüş, Ermeni Milli Meclisi komite çalışmalarına katılmıştır. 1867-69 yılları arasında Tokat'ta öğretmen olarak bulunmuş, orada Türkçe konuşan Ermenilere, Ermenice Pazar kursları açmıştır. Bu faaliyetleri dönemin patriği Mıgırdıç Kırımyan tarafından takdir edilmiştir. 1869'da tekrar İstanbul'a dönen Portakalyan Ararat Cemiyeti'nin en önde gelen üyelerinden biri olmuş, aynı yıl bu cemiyet tarafından Van'a gönderilmiştir. 93 Harbi sırasında Van'da bulunan Portakalyan'ın faaliyetleri engellenmiş, fakat kendisi Tiflis'e geçerek, iki sene önce tanıştığı Rusya Ermeni liderleri ile işbirliğine girişmiştir. Mıgırdıç Portakalyan 1878-1881 arasında tekrar Van'da bulunmuş faaliyetlerinden dolayı buradan uzaklaştırılmış, daha sonra Marsilya'ya gitmiştir. Ağustos 1885 tarihinden itibaren burada “*Armenia*” adlı bir dergi yayınlamıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, s. 62-63; Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, s. 90-95; Çelebyan, *Antranik Paşa*, s. 43-50.

büyük devletlerin ve komşu ırkların desteğini kazanmaya dikkat edilmesiydi. Yöntemler kısmında en dikkati çeken nokta ise olağanüstü şartlarda gösteri, terör ve ölüm cezalarına başvurulmamasıydı (Nalbandian, 1967:97-98). Buna rağmen Armenakan partisinin daha sonraki faaliyetlerinde teröre başvurduğu görülmektedir. Zira Mayıs 1889'da Armenakan'a mensup üç komiteci dört zaptiyeye silahlı çatışmaya girmişlerdi. Bunun dışında bu komite mensuplarının karışıklık çıkarmak için kışkırtıcılık yaptıkları ve teröre başvurdukları üç olaydan daha bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi, Avedisyan ve üç adamının bir Kürt aşiret reisini öldürme teşebbüsleridir. İkincisi, Türk ve Kürtlere karşı Kürt kökenli iki Armenakan komitecisinin suikastları, üçüncüsü ise, 1892'de Van'da Nuri Efendi adlı bir polisin dört Armenakan komitecisi tarafından öldürülmesidir. Haziran 1896'da Van'da baş gösteren olayların tertipçileri de Hınçak ve Taşnakların yardımıyla yine Armenakan komitesine mensup kişiler olmuştu (Nalbandian, 1967:100-103). Temelde bağımsızlık çabasında olan bu hareket, terör yöntemini amaca ulaşmak için kullanmayı meşru saymıştır. Daha sonra bu yöneme başvuran diğer komitelere örnek teşkil ettiği de söylenebilir.

Armenakan komitesinin ardından doğrudan olmasa da Portakalyan'ın fikirlerinden etkilenen öğrencilerce Ağustos 1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak Komitesi Ermeni sorununda isyanlar aşamasındaki en önemli rollerden birini oynamıştı. "Hınçak" Ermenice'de "çan sesi, çingirak" anlamına gelmektedir. Bu komiteyi kuranlar yirmili yaşlarında olup hayatlarında Osmanlı Devleti'ne ayak basmamış, eğitim için Avrupa'ya gönderilmiş, hali vakti yerinde burjuva ailelerin, ideoloji olarak Marksizm'i seçmiş gençleriydi (Gürün, 1983:130-131). Önemli bir kısmı Kafkas Ermenisidir. Bu durum ideolojisindeki idealizmi ve aşırılığı açıklayıcı önemli bir ögedir. Bölge gerçeklerinden habersiz bir grup genç, bağımsız ve hayallerindeki Ermenistan'ı kurmak için yola çıkmışlardır. Sol ideolojik bağlantıları, aşırılığı ve hayalperestliği daha da arttırmıştı (Laçiner, 2005:301). Avetis Nazarbekian, Marie Vardanian ve Gevorg Gharadjian tarafından hazırlanan ihtilalci Hınçak Komitesi'nin programına göre; mevcut düzen bir ihtilalle ortadan kaldırılmalı ve onun yerine ekonomik gerçeklere, sosyalizme dayanan yeni bir düzen oluşturulmalıydı. Partinin ilk hedefi Türk Ermenistanı'nın siyasi ve milli bağımsızlığıdır. Hınçaklar bu bölgeye

yoğunlaşmalı ve burada köle olarak yaşayan Ermenileri kurtarmalıdır. Bu hedefe varmak için kullanılacak metotlar ise propaganda, tahrik, terör ve teşkilatlanma idi. Tahrik ve terör halkın cesaretini arttırmak için gerekliydi. Hükümete karşı gösteriler, vergi ödemeyi reddetme, reform talepleri, aristokrat sınıfa karşı kin yaratmak tahrik kampanyasının başlıca yolları idi. Halk bu suretle düşmana karşı kışkırtılacak ve düşmanın misilleme hareketinden de “kâr” sağlanacaktı. Terör yöntemi ise, halkı korumak ve Hınçak programına güven duymalarını sağlamak için kullanılacaktı. Osmanlı Hükümeti’ni yıldırmak hedefleniyordu, böylece rejimin prestiji azalacak ve tamamen parçalanması sağlanacaktı. Hükümet bu terörist taktiklerinin tek hedefi değildi. Hınçaklar, hükümet için çalışan Ermenileri, Türkleri ve bütün casus ve muhbirleri de yok etmek istiyordu (Nalbandian, 1967:108-110). İhtilal grubunun yapacağı başlıca işler arasında yer alan beşinci madde komitenin silah sağlama ve karışıklık çıkarmasıyla ilgili çarpıcı bilgiler içermektedir⁵⁰. Yani amaç, terör yoluyla bağımsız Ermenistan’ı kurmaktır. Hınçak Komitesi’nin kurucularından Nazarbekian da kitabının girişinde komitenin yöntemlerinden bahsetmiştir. Anlattıklarına göre, Hınçaklar Süryani, Yezidi hatta Müslümanları dahi hareketin içine çekmeye çaba göstermişler, Makedon, Girit ve Arnavut ihtilalcilerle işbirliği yapmayı planlamışlardı. Osmanlı Devleti tam anlamıyla alevler içerisinde kaldığı zaman, Avrupalı devletlerin harekete geçerek küçük milletlerin haklarını koruyacaklarını ümit ediyorlardı. Böylece Türk, Rus ve İran Ermenileri tek bir sosyalist devlet çatısı altına alınabilecekti (Sonyel, 1987:113). Hınçakların amacı, Türkiye Ermenilerini kurtararak, Rus ve İran Ermenileri ile birleştirmek ve bağımsız bir Ermenistan meydana getirmektir. Bunu başarabilmek için ise terör ve isyan yolu takip edildi. Osmanlı Hükümeti’ne karşı genel bir ayaklanmanın ve Anadolu’da asayişin bozulmasının gerekliliğine inanıyorlardı. Terör bu komitenin savunması için bir araç, insanları kışkırtmak için adeta bir silah haline gelmişti.

Ermeni sorununun isyanlar safhasında, Osmanlı Bankası Baskını’nı da organize etmiş olan Taşnak Komitesi’nin de çok önemli bir rolü vardır. Ermenice federasyon

⁵⁰ Buna göre, hükümetin silah bulunan depolarına, vali, mutasarrıf ve kaymakam konaklarına saldırılmalı, silahları alınmalı ve hükümet nüfuzunu kırmak suretiyle memurlar işlerinden uzaklaştırılmalı, heyecan oluşturmaya gayret edilmelidir. Bazı bina ve müesseseler yıkılmalı, yüksek derecedeki memurlar zor kullanılarak kaçırılarak esir edilmeli ve serbest bırakılmaları için de hükümetten fidye istenmelidir. (Selvi, *Ermeni Sorunu*, 2004, s. 33).

manasına gelen Daşnaksütyun/Taşnaksütyun kelimesi Türkçe’de kullanılırken kısaltılmış ve değiştirilmiş, kısaca Taşnak denilmiştir. Özellikle Rusya’dakiler olmak üzere çeşitli Ermeni grupların bir araya gelmesiyle ortaya çıktığı için bu komiteye federasyon ismi verilmişti (Gürün, 1985:132). 1890 yılında Tiflis’te kurulan Taşnaksütyun, Ermenilerin önemli bir kısmının yaşadığı Osmanlı Devleti’ni kendilerine ilk ve en mühim hedef seçmişti. Avrupalı devletlerin dikkatlerini Ermenilerin üzerine çekebilmek için yürüttüğü terör ve gerilla faaliyetlerinin üssü olarak ise Rus Ermenistanı’nı kullanmıştı (Roshwald, 2001:52-53). Taşnakların 1891’de⁵¹ yayınladıkları manifestoları dikkate değer ifadeler içermektedir. Bu manifestoda, Ermeni sorununun yeni bir çağa girdiği, yüzyıllardır köle durumunda olan Türk Ermenistanı’nın artık bağımsızlık istediği dile getiriliyordu. En dikkati çeken nokta ise “ya özgürlük ya ölüm”, Ermeni artık istirham etmeyecek, elinde silahla talep edecek, şeklindeki ifadelerdi. Manifestoda nihai amacın “Türk Ermenistanı”nın siyasi ve ekonomik özgürlüğü olduğu belirtilmekteydi (Caprielian, 1975:215). Taşnak liderlerinin temel amacı buydu. Ancak bu amaca ulaşmak için kesin bir programları yoktu. Bu durum birçok üye için sükûtu hayal anlamına geliyordu (Nalbandian, 1967:157). Marks’ın, “*bir düzine program yerine bir eylem daha önemlidir*” sözünden hareketle bir düzine silah sevk edecek çete, bir düzine programdan daha etkilidir diye düşünüyorlardı (Ayverdi, 2007:48). Taşnaklar 1892’deki ilk programlarını, Rusların Narodnaya Volya (Halkın İradesi) teşkilatından aldılar. Aslında komitenin kurucusu olan Christopher Mikaelyan da bu teşkilatta yetişmiş birisiydi. Taşnakların sembolü, partinin başarıya ulaşması için gerekli olan üç unsurdan meydana gelmekteydi: Kalem; aydınları, kürek; işçileri, hançer ise savaşçıları ve fedaileri sembolize ediyordu (İlter, 1995:27). Taşnakların programının en dikkat çeken bölümü amaçlarına ulaşmada başvuracakları yöntemlerdi.

Komite programının yöntemler kısmı, terörü içerisinde barındıran maddelerden oluşuyordu. Propaganda, savaşçı askeri birlikler ve onların fikri anlamda hazırlanması, halkın ihtilalci maneviyatının güçlendirilmesi, halkın silahlandırılması, ihtilalci komitelerin oluşturulması, ülke içerisinde casusluk yapma, resmi organlar ve partinin yayın organlarıyla Türk Ermenistanı’ndan bilgi alış verişi sağlamak.

⁵¹ Nalbandian bu manifestonun 1890 tarihinde yayımlandığını belirtmektedir. (Nalbandian, *Armenian Revolutionary Movements*, s. 156).

Yöntemler kısmında en dikkati çeken nokta, bozulmuş yöneticilerin, tüm istismarcıların, Ermeni ihbarcılarının ve “tüm hainlerin” öldürülmesiydi. Programın son kısmında, eşkıyaların saldırılarına karşı halkın savunulması, silahların taşınması amacıyla yol inşası ve hükümet kurumlarının sabotaj ve yağmalanması maddeleri yer almıştı (Caprielian, 1975:63). Ancak Taşnak komitesinin parola haline gelmiş en önemli sloganı ise “*Türk’ü, Kürt’ü, sözünden dönenleri, hafıye ve hainleri her yerde ve her türlü şartlar altında vur, öldür, intikam al*” şeklindeydi (Selvi, 2004:36). Bu parola ile yola çıkan Taşnak komitesi, Ermeni olaylarının en üst seviyeye çıktığı 1890’lı yıllarda Hınçak komitesi ile birlikte batı müdahalesini sağlamak için büyük çaba göstermişlerdi.

Büyük çaplı Ermeni olaylarını başlatanlar önce Hınçaklar olmuştu. Hınçakların organize ettiği başlıca olaylar, Erzurum Olayı, Kumkapı Gösterisi, Sasun İsyanı, Babıâli Olayı ve Zeytun İsyanı’dır. Taşnakların organize ettiği başlıca olaylar ise, çalışmada ele alınan Osmanlı Bankası Baskını, II. Sasun İsyanı ve Yıldız Suikastı’dır. Büyük çaplı bu olayların dışında özellikle 1895-96 yıllarında Anadolu’nun hemen her bölgesinde Hınçak ve Taşnakların öncülüğünde Ermenilerin bazı olaylar çıkardığı görülmektedir⁵². Tüm bu olaylarda Hınçak ve Taşnak komitesinin başvurduğu yöntemler terör unsurlarını içerisinde barındırıyordu. Büyük çaplı olayların hemen hepsinde yabancı devletlerin konsolosları araya girmiş ve olaylara sebep olanlar özellikle liderler herhangi bir ceza almaksızın, yurt dışına gönderilmişlerdir.

1.7.3.2. Avrupa Müdahalesi Yolunda 1890-96 Ermeni Olaylarının Genel Çerçevesi

Hınçak ve Taşnak komitelerinin amaç ve eylemleri ele alındığında, bu grupların ilk özelliklerinin ideolojik anlamda bazı farklılıklar taşımalarına rağmen, milliyetçilik

⁵² Ermeni kaynaklarında genelde büyük çapta olaylar ele alınmıştır. Bu olaylarla ilgili karşılaştırmalı olarak bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1976; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983; Mehmet Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 1976; Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*, Berkeley and Los Angeles: University of California, 1967; Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, Berghahn Books, New York-Oxford, 2003; Peter Balakian, *The Burning Tigris, The Armenian Genocide and America’s Response*, HarperCollins Publisher, New York, 2003; The Armenian Massacres 1894-1896, British Media Testimony, ed. Arman J. Kirakossian, The Armenian Research Center, University of Michigan-Dearborn 2008.

akımının etkisiyle bağımsız bir Ermenistan devleti kurma hedefi olduğu söylenebilir. Bu amaçla giriştikleri eylemlerin amaçları, olayların ve isyanların gelişmesi ve sonuçlanmasında büyük benzerlikler olduğu görülmektedir.

1890 Erzurum olayı ile başlayıp 1896 Banka Baskını ile en üst seviyeye ulaşan olayların amaçlarının temelde aynı olduğu söylenebilir. İlk etapta amaçlanan Berlin’de alınmış kararların yerine getirilmesi için Avrupalı devletlerin dikkatini Ermeni sorununa çekmekti. Ancak nihai hedefin Avrupalı devletlerin müdahalelerini sağlayarak bağımsızlık elde etmek olduğunu söylemek mümkündür. Olaylarda istenen elde edilemedikçe, bir sonraki olayda şiddetin dozu daha da arttırılmıştır. Şiddetin 1890’lardaki doruk noktası ise Banka Baskını olayıdır. Bu çerçevede sonrakilere nazaran küçük çaplı olduğu söylenebilecek ilk şiddet olayı Erzurum’da gerçekleştirildi⁵³. Saint Asalyan Kilisesi ve Sanasaryan Ermeni Okulu’nda silah imal edildiği ve silahların burada saklandığı haberi (BOA, Y.A. Hus, 236/11, Fihrist 1-2) üzerine bir arama yapılması Erzurum olayını başlatmıştı. Ancak bu olaydaki asıl amaç, hükümetin vergileri azaltması, askerî bedel usulünün kaldırılması, kirlenen kutsiyeti bozulan kiliselerin yıkılarak yerlerine yenilerinin yapılması ve Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi gereğince yapılması lüzumlu olan yeni düzenlemelerin bir an önce sonuçlandırılması isteğiydi (Uras, 1987:458-459; Gürün, 1983:140-141; Sakarya, 1983:94; Hocoğlu, 1976:191). Taleplere bakıldığında asıl amacın ilk etapta özerlik olduğu ve şehirdeki Ermenilerin harekete geçirilmek istendiği de söylenebilir. Ermeni kaynakları ise olayın kilise ve okulda herhangi bir silah bulunamamasına⁵⁴ rağmen Ermeni evlerinin başıbozuk Türkler tarafından yağmalanması nedeniyle başladığını dile getirmektedirler (Hovannisian, 2004:218). Sonuçta alınan önlemler sayesinde olaylar bastırılmıştı. Fakat Erzurum olayı ile batının dikkatini çekmek için ilk adım atılmış, olayların devam edeceği de belli olmuştu. Nitekim Hınçaklar bir süre sonra başkentte, Kumkapı’da bir gösteri gerçekleştirmişlerdi.

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Cumhuri İskefiyeli, “Ermenilerin İlk Büyük Ayaklanması Erzurum Olayı (1890)”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 19, Sonbahar, 2005.

⁵⁴ Hınçak Komitesi’nin kurucularından Khan Azad, Hayrenik gazetesindeki yazısında okulun aranacağı haberi üzerine şüpheli her şeyin oradan kaldırıldığını belirtmektedir (Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi*, s. 78).

Ermeni olaylarındaki ortak amaç olan Avrupalı devletlerin dikkatini çekmek gayesiyle İstanbul'da düzenlenen Kumkapı Gösterisi'nin temel amacını Nalbandian, Ermenilerin uyandırılması ve sefaletlerinin Babıali'ye duyurulması olarak açıklamaktadır (Nalbandian, 1967:118). Ancak harekâtı idare eden Cangülyan, asıl hedefin İstanbul'daki yabancı elçiliklerin gözü önünde bir olay gerçekleştirerek Avrupa'nın dikkatinin çekilmesi olduğunu belirtmektedir (Uras, 1987:461). Merzifon, Kayseri ve Yozgat'taki olaylar biraz daha organize bir şekilde gerçekleştirilmişti. Bu olaylardaki hedef ise yine aynı amaca yönelik olarak Ermenilerin yaşadığı şehirlerde gösteriler düzenleyip ayaklanmalar çıkarmaktı (Nalbandian, 1967:119). Yani amaç yine dikkatlerin Anadolu'ya, Ermeniler üzerine çekilmesiydi. Hovannisian ise, ilginç bir yaklaşımla, bu olaylardaki hedefin Sultan'a ve baskıcı rejimine karşı Müslüman halkın ayaklandırılması olduğunu dile getirmektedir (Hovannisian, 2004:219). Bu olaylardan sonra Hınçak komitesi asıl hedef olan batı müdahalesini gerçekleştirmek için şiddetin dozunu biraz daha arttırdı. Bu amaçla geniş çaplı bir harekât, yani Sasun isyanı uygulamaya koyuldu.

Sasun'daki olayların tam anlamıyla isyan niteliği taşıdığını söylemek mümkündür. Nitekim Ermeni yazarlar da Sasun'u ilk büyük çaplı silahlı direniş olarak görmektedirler (Hovannisian, 2004:219). Nalbandian isyanın çıkmasını Hınçak komitesi mensubu Damadyan'ın Kürtler ve Ermeniler arasında ihtilaf çıkarmak amacıyla tahrikatta bulunmasına bağlamaktadır (Nalbandian, 1967:120-121)⁵⁵. Onunla birlikte hareket eden Hamparsum Boyacıyan'ın takip ettiği gaye ise ortak amaç doğrultusunda idi. Yani Ermenileri bölge aşiretlerine saldırtmak ve ordunun müdahalesini sağlayarak, Ermeniler katlediliyor diye Avrupa'yı ayağa kaldırmaktı (Gürün, 1983:147). Ermeni kaynakları ise genellikle bu olayların başlamasına sebep olarak çifte vergi sistemini göstermektedirler. İsyanın hem devletin hem de Kürt ağalarının olağanüstü vergi taleplerine karşı koymalarından ileri geldiğini, sonuçta yaş ve cinsiyete bakılmaksızın Osmanlı askerleri tarafından binlerce Ermeninin katledildiğini iddia etmektedirler (Dadrian, 2008:181; Hovannisian, 1986:24-25). İsyan sonucunda istenen olmuş ve Avrupa'da Osmanlı Hükümeti'ne karşı muazzam

⁵⁵ İngiliz konsolosu Graves de gönderdiği raporda, Damadyan'ı Ermeni tahrikçi olarak tasvir etmektedir. Bilal Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians (1891-1895)*, Vol. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 479.

bir propaganda kampanyası açılmıştır. Nihayet komitecilerin beklediği elle tutulur bir Avrupa müdahalesi, İngiltere'nin ön plana çıkmasıyla gerçekleşmişti. İngiltere, Sasun olaylarının ısrarla takipçisi oldu ve olayları araştırmak için kurulan komisyona yabancı devlet temsilcilerinin katılmasını sağladı (Gürün, 1983:149). Bu komisyonun hazırladığı raporlar Ermenilerin masum ve katliama maruz kalmış olduklarını gösteremese de⁵⁶, Dadrian yabancı konsolosların dahi komisyonda olmalarına rağmen hazırlanan raporun Sultan'ın istediği doğrultuda olduğunu iddia etmekte ve Avrupa'nın Sasun'a zayıf bir tepki verdiğini dile getirmektedir (Dadrian, 2008:188). Öyle ya da böyle isyanların ortak amacı olan batı müdahalesi Sasun İsyanı ile bir adım daha ileriye götürülmüş oldu. Ancak Ermeni komiteleri istediklerini elde etmek için daha da ileri gideceklerini Babîâli'de yaptıkları gösteriyle ortaya koydular.

Sasun neticesinde istenen ilgiliyi çekemediklerini düşünen Hınçaklar, yüzlerini yine başkente çevirmişlerdi. Ermeni kaynakları, gösterinin amacının Sasun katliamını, taşradaki Ermeni ahalinin yaşadığı zorlukları ve merkezi otoritelerin hareketsizliğini protesto etmek amacıyla dilekçe vermek isteyen yaklaşık 4000 Ermeni'nin katılımıyla Babîâli'ye yapılacak yürüyüşten ibaret olduğunu dile getirmektedirler (Dadrian, 2008:189). Hınçak komitesi gösteriden iki gün önce elçiliklere gönderdiği 28 Eylül 1895 tarihini taşıyan mektupta tamamen barışçıl bir gösteri düzenleyeceklerini dile getiriyorlardı⁵⁷. Ancak 30 Eylül 1895 tarihinde gerçekleştirilen gösteride barışçıl bir tutum sergilenmediği görülmektedir.

Olay öncesinde binlerce Ermeni'nin Patrikhane'de toplandığını dile getiren Walker, bazı kadın göstericilerle patrik arasında kısa konuşmaların olduğunu, patriğin onlara sabırlı olmalarını tavsiye ettiğini dile getirmektedir. Ardından Sasun'lu bir adamın “ya özgürlük ya ölüm” diye bağırdığını, göstericilerin ise “Erzurum Ermeni dağlarından bir ses çınladı” marşı ile bağırarak patriğin tavsiyesini dinlemediklerini belirtmektedir (Walker, 1990:154). Çarpışmaların başlaması ile ilgili senaryoda

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Ermeni Meselesi, Talori Olayları, c. I-II, İstanbul 1989.

⁵⁷ Gönderilen mektup şu şekildeydi; “İstanbul Ermenileri, Ermeni vilayetlerinde yapılacak ıslahatlarla ilgili isteklerini bildirmek için kısa bir süre sonra tamamen barışçıl bir gösteri düzenlemeye karar vermiştir. Hiçbir şekilde saldırgan bir tutum taşımasına niyet edilmeyen bu gösteriyi engellemek için polis veya askerinin müdahalesi üzücü sonuçlar doğurabilir ki bunun tüm sorumluluğunu peşinen reddederiz” (Nalbandian, *Armenian Revolutionary Movement*, s. 123-124). Elçiliklere gönderilen mektubun tam metni için bkz. Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 479-480.

Ermeni yazarlar olayları engellemek için görevlendirilmiş olan Server Bey'i suçlu göstermektedirler. Dadrian, Server Bey'in olayı engellemek isterken Ermenilere hakaretler yağdırdığını söylerken (Dadrian, 2008:189), Walker biraz daha ileri giderek Server Bey'in bir Ermeni'ye "Allahın belası kafir" diyerek kılıcıyla vurduğunu, bunun üzerine Ermeni'nin silahını çekerek Server Bey'in beynini dağıttığını belirtmektedir (Walker, 1990:154). Zamanın Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa ise Ermenilerin Server Bey'i Müslüman halkın gözleri önünde vahşi bir biçimde parçalayarak Müslümanlara hitaben, "hepinizi ayakaltına alıp mahvedeceğimiz gün bu gündür" dediklerini dile getirmektedir (Hüseyin Nazım Paşa, 1998:85). İki görüş arasındaki fikir ayrılığı sadece bununla sınırlı kalmamaktadır. Olayın içerisinde bulunan kimselerin tasvirleri de farklıdır.

Dadrian, toplananların çoğunun suçsuz Ermeniler olduğunu ima ederek, bu kişilerin çoğunluğunun, başkentte geçimlerini sağlayıp, iç kesimlerde yaşayan ailelerini geçindirmek için para biriktirmeye çalışan hamallar, emekçiler ve hizmetçiler gibi mütevazı taşralılar olduğunu belirtmektedir (Dadrian, 2008:189). Nurşen Mazıcı ise yürümeye başlayan Ermenilere, Muş, Van ve Bitlis'ten gelen grupların eklendiğini, yolda ilerlerken silah atıldığını "Yaşasın Ermenistan" diye bağırıldığını, özellikle Çatalhan'dan gelen 500 Ermeni'nin jandarma ve polise ateş edip, kama bıçak gibi kesici aletler kullandıklarını ifade etmektedir (Mazıcı, 1987:40). Ermeni kaynaklarında belirtilmeyen başka bir husus ise İstanbul'un diğer bölgelerinde baş gösteren olaylardır.

Ermeni kaynakları genel olarak gösterinin devamında softa diye tabir ettikleri medrese öğrencilerinin ellerine geçirdikleri tüm Ermenileri polis tarafından kendilerine verildiğini iddia ettikleri sopa ve kamalarla öldürüldüklerini belirtmektedirler (Hovannisian, 2004:222). İstanbul'un çeşitli semtlerinde Ermeniler tarafından çıkarılan olaylara ise neredeyse hiç değinilmemektedir. Mesela Beyoğlu, Balıkpazarı, Galata, Hatip Kapı, Çukurçeşme, Kasımpaşa, Karagümrük, Eyüp ve Vaniköy'de meydana gelen olaylarla ilgili neredeyse hiçbir bilgiye yer verilmemektedir⁵⁸. Kısacası Ermeni kaynaklarında, tıpkı Osmanlı Bankası

⁵⁸ Bu olaylarla ilgili olarak bkz. Hocaoğlu, *Ermeni Mezalimi*, s. 222-224.

Baskını'ndan sonra meydana gelen olaylar da olduğu gibi, üzerinde durulan husus masum Ermenilerin öldürüldüğüdür.

Neticede Babıâli Gösterisi bastırılmıştı. Ancak ortak amaç olan Avrupalı devletlerin dikkatinin çekilmesi bir adım daha ileriye götürülmüştü. Almanya, Avusturya ve İtalya'nın desteklediği İngiltere, Fransa ve Rusya, Sultan'dan Mayıs 1895 ıslahatını uygulamaya koymasını talep ettiler. Avrupalı hükümetlerin bu baskısı sonucunda 17 Ekim 1895'te yani Babıali Gösterisi'nden bir ay sonra Sultan, Ermeni İslahat programını uygulamaya koymak zorunda kaldı (Nalbandian, 1967:125-126). Hınçaklar ise organize ettikleri bu olayların sonucunda Sultan'ın bunu yapmaya mecbur kaldığını düşünüyorlar ve bunun kendilerinin büyük bir zaferi olduğunu dile getiriyorlardı (Walker, 1990:156; Nalbandian, 1967:126). Fakat Hınçak komitesinin nihai hedefinin önce özerklik sonra ise bağımsızlık olduğu gösterinin, başında elçiliklere gönderdikleri mektuptaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu mektupta 6 doğu iline genel vali tayin edilmesini, Adana ve Halep'te ıslahat yapılmasını, bu illerin gelirlerinin yöresel ihtiyaçlara sarfedilmesini ve genel af ilan edilmesini talep ediyorlardı (Çaycı, 2000:38). Tüm bu çabalara rağmen görünen, Hınçak komitesinin bu gösteriden istediği verimi alamadığıdır. Nitekim bir süre sonra komite içerisinde bir ayrılık meydana gelmiştir. Üyelerden birçoğu Avrupalıların kendilerini desteklemekten vazgeçmiş olduklarını düşünerek, bunun nedenini komitenin sosyalist doktrinine bağlamışlar ve sosyalizmin programdan çıkarılmasını istemişlerdi. Diğer grup ise mevcut program dahilinde çalışmaya devam edilmesini istiyordu. (Nalbandian, 1967:129). İşte bu gelişmeler somut Avrupa müdahalesi yolunda Hınçakların bir adım daha atmasına ve tekrar Anadolu'ya yönelmelerine neden olmuştu. Bu sefer ki amaç uzun yıllar sürekli problem çıkaran Zeytun bölgesinde çıkarılacak olaylarla Avrupa müdahalesini sağlamaktı.

Zeytun çevresinde XVIII. ve XIX. yüzyıllarda otoriteye karşı birçok harekâtın gerçekleştirildiği görülmektedir⁵⁹. Dadrian, Zeytun İsyanı'nın başlama nedenini, Sasun dağ köylüleri gibi Zeytunluların da imparatorluk dahilindeki hak ihlallerine karşı koymalarından kaynaklandığını dile getirmektedir (Dadrian, 2008:201). İsyanı

⁵⁹ Avedis Nazarbek Osmanlı otoritesine karşı elli yedi "savaşın" yapıldığını dile getirirken, Nalbandian bu sayının 1780-1895 tarihleri arasında on altı ile elli yedi arasında değişebileceğini belirtmektedir. (Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, s. 68,196).

başlatan Aghasi ise günlüğünde Sasun'daki gelişmeleri dikkate alarak Müslümanların muhtemel saldırılarına karşı Ermenilerin savunma tedbirlerini hazırlamaya çalıştığını, Ermeni gençlerinin çağrısına kulak vererek savunma hazırlığına giriştiklerini belirtmektedir (Gürün, 1983:159). Aghasi ve yanındaki komiteciler bu bölgede bir isyan çıkınca, Kilikya bölgesindeki diğer Ermenilerin de hemen onları takip edeceğini ümit ediyorlardı (Nalbandian, 1967:127). Başka bir Ermeni kaynağı ise Zeytun olaylarını ele aldığı kısımda, 1891 ve 1895 yılları arasında, Hınçak komitesi üyelerinin Ermeni direnişini özendirmek için Kilikya ve Zeytun bölgesinde dolaşıp Hınçak Komitesi'ne yeni şubeler açtıklarını belirtmekte, II. Abdülhamid'in 1895-96 Ermeni katliamları dönemleri diye tabir ettiği bu sırada, Ermeni muhtariyetinin yegane kalesi olarak sunduğu bu bölgeyi tamamen ortadan kaldırmak istediğini iddia etmektedir (Kurdoğhlian, 1996:28). Esat Uras ise isyanın başlamasıyla ilgili olarak Zeytun yakınlarında Arekin köyünde birkaç yabancı Ermeni'nin faaliyette bulduklarının haber alınması üzerine, bu kişilerin hükümet tarafından takip ettirildiklerini, bu kişilerin merkezi Londra'da bulunan, Nazarbek'in liderliğindeki Hınçak komitesince isyan çıkarmak için buraya gönderildiklerini dile getirmektedir (Uras, 1987:491).

Neticede Zeytun bölgesinde büyük bir isyanın çıktığı görülmektedir. Bazı Ermeni kaynakları bunun bir isyan olduğunu, bazıları ise silahlı 6000 Ermeni'nin direniş amacıyla toplandığını belirtmektedir. Mesela Dadrian, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir dizi sınırlı ayaklanmanın deneyim birikiminden yararlanan ve birkaç Hınçak lideri tarafından esinlendirilip yönetilen Zeytunluların "*Bu sefer dağlarımız cezaevlerimiz olacaktır*" diyerek açıkça isyan ettiklerini belirtmektedir (Dadrian, 2008:202). Kurdoğhlian ise, bu bölgeyi bir savaş alanı olarak göstermekte ve silahlı 6000 kişinin direniş amacıyla hareket ettiğini dile getirmektedir (Kurdoğhlian, 1996:29). Dört ay süresince devam eden şiddetli çatışmalar nihayet yabancı konsolosların araya girmesiyle sona ermişti.

Kaynaklarda isyan esnasındaki gelişmelerle ilgili olarak ihtilafli bilgilere yer verildiği görülmektedir. Türk kaynaklarında iki bini silahsız, dört bini silahlı, altı bin Ermeni'nin, kışla ve hükümet konağını sararak, içerideki Türkleri tutsak ettiğini, 600 er ve 50 subayın Zeytunlu kadınlarca öldürüldüğü belirtilmektedir (Gürün, 1983:160;

Mazıcı, 1987:41). Aynı hususa Ermeni kaynaklarında da yer verilmektedir. Harekete geçen Ermenilerin öncelikle yakındaki kaleyi fethederek işe giriştikleri, 600 Türk askerini esir alarak, onları Ermeni kadınların gözetimine bıraktıkları, kaçırmaya çalışan bu kişilerin ise öldürüldükleri dile getirilmektedir (Kurdoghlian, 1996:29). İngiliz belgeleri de askerlere karşı girişilen bu öldürme eyleminin ayrıntılarına yer vermektedir⁶⁰. İsyân'ın lideri Aghasi bu öldürme olaylarını anlatırken, kadınların balta, tabanca, kama ve sopalarla kaçan Türk esirlerinin arkasından koşup bunların büyük bir kısmını öldürdüklerini, sadece 56 askerin kurtulduğunu belirtmektedir (Gürün, 1983:160). İsyân sonunda Türk ölü sayısının daha fazla olduğu kaynakların hemfikir olduğu bir husustur. Ermeni kaynakları Türk ordusunun bu "savaşı" kaybettiğini, 20.000 asker öldürüldüğünü, Ermenilerin ise sadece 150 fedayi⁶¹ yitirdiklerini dile getirmektedirler (Kurdoghlian, 1996:29). Fransız yazar Pierre Quillard da Türk kayıplarının 20.000 olduğunu belirtmektedir (Dadrian, 2008:206). Görüldüğü üzere Ermeni kaynakları dahi Türk ölü sayısının daha fazla olduğunu belirtmektedir.

Zeytun İsyânı Hınçak komitesinin organize ettiği ve batı müdahalesini davet eden isyanlar zincirinin en önemli halkalarından birini teşkil etmişti. İsyânlardaki ortak amaç olan batı müdahalesi, isyanın sona erdirilmesinde açık bir şekilde görülmüştür. Halep'teki Rus, İtalyan, Fransız ve İngiliz konsolosları 31 Ocak 1896'da Zeytun'a geldiler. Yapılan uzlaşma teklifi kabul edildi ve neticede savaştıkları silahların teslimi, genel af, beş komitecinin yurt dışına çıkarılması, geçmiş vergilerin affı, miri verginin azaltılması şartları ile asiler teslim oldular ve böylece isyan sona erdi (Gürün, 1983:160)⁶². Burada en dikkati çeken, tıpkı Sasun İsyân'ında olduğu gibi ayaklanma liderlerinin batılı devletlerin araya girmesiyle herhangi bir ceza almaksızın

⁶⁰ Katolik bir papaz olan Padre Emanuel askerlerin öldürülmelerini evinin çatısından izlemiş ve durumu İngiliz Konsolosu Barhram'a anlatmıştı. Bahram ise 2 Şubat 1896'da yaptığı araştırmada Ermenilerin Türkleri çok vahşi bir şekilde öldürmüş olduklarına şahit olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılar için bkz. *Blue Book: Turkey 1896*, No: 2, No. 8.

⁶¹ Aslında Ermeni hadiselerini çıkaran ve bir bakıma bu cemiyetlerin kararlarını uygulayanlar Fedayilerdi. Ermeni halkının belleğinde ihtilal hareketi fedailerin hareketiyle özdeşleşmiştir. Fedailiğin temeli ise Ermeni köy eşkıyalığına dayanıyordu. 10 ile 15 silahlıdan oluşan seyyar çetelerin ilk hedefi Ermeni köylülerini silahlandırmaktı. Ermenilerin bugün en çok yad ettikleri bu fedayiler Serop, Antranik, Dro, Hamazsp v.b. isimlerdir (Selvi, *Ermeni Sorunu*, s. 36-37). Ayrıca Ermenilerin paşa dedikleri Antranik adlı fedayinin faaliyetleri için bkz. (Selvi, "Anadolu'dan Kafkasya'ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, I, Ankara 2003).

⁶² Yapılan barış şartlarının ayrıntıları için bkz. Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 492-493.

yurt dışına çıkarılmalarıdır. Anlaşmanın ikinci maddesine göre Babıali bu komitecilere gerekli saygıyı gösterecek, sağ ve salim bir şekilde masraflarını da karşılayarak Avrupa'ya gönderecekti (Uras, 1987:492). Özellikle İngiltere'nin öncülüğünde Avrupalı devletlerin bir savaşa son vermiş gibi hareket ederek suçluları mahkemeye verme hakkını bile Osmanlı Hükümeti'ne tanımaması ilginç olduğu kadar düşündürücüdür de. İsyanı çıkaran Aghasi ve arkadaşları İngiliz Konsolosluğu himayesinde, 13 Şubat'ta Zeytun'dan ayrılıp, 12 Mart'ta Mersin'den Marsilya'ya hareket etmişlerdi (Gürün, 1983:160). Hiç şüphesiz Avrupalı devletlerin bu tavrının Ermeni komitecilerine cesaret verdiğini söylemek mümkündür. Nitekim Ermeni olaylarını organize eden, yöneten komiteci ve fedailer ceza almadan kurtulmuşlardı. Sasun ve Zeytun örneğinde olduğu gibi Osmanlı Bankası Baskını öncesinde Van'da meydana gelen olayları organize eden komiteciler de konsolosların araya girmesiyle firar etmişlerdi (Çaycı, 2000:40). Bu örneklerin, ayrıntıları daha sonra verilecek Osmanlı Bankası'nı basan komitecilere ilham vermiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kısacası komitecilere müdahale yolunda en büyük cesareti Avrupalı devletlerin tavırlarının vermiş olduğunu ileri sürmek, bu süreçte isyan çıkaran elebaşlarının konsoloslarca kurtarılması gerçeğinden hareketle mümkündür.

Netice itibariyle Zeytun'daki isyanla Hınçak Komitesi'nin en aktif olduğu dönem sona ermiş oldu. Nalbandian'ın dediği gibi komitenin faaliyetlerinin 1887'den beri temel amacı "Türk Ermenistanı'nın özgürleştirilmesi adına Avrupa müdahalesini temin etmektir (Nalbandian, 1967:127). Ancak bu konuda çok başarılı olamadıklarını düşünen Ermeni komitecileri, bu müdahale uğruna daha ileri gidilmesini düşünüyor olmalıydılar. Hınçak Komitesi'nin kendi arasındaki çekişmeler ve komitenin ikiye bölünmesinden sonra, bu amaçla Avrupa müdahalesi işini ele alan Taşnak Komitesi olmuştur.

Ermeniler bu süreçte bağımsız Ermenistan'ı kurma yolunda Avrupa müdahalesini sağlamak için isyan yöntemine paralel olarak bir başka hususu daha ön plana çıkarmaya çalışmışlardı. Bu ise Anadolu'da Ermeni nüfusunun Müslüman nüfusa oranla daha fazla olduğuydu⁶³. Aslında milliyetçiliğin ortaya çıkışından itibaren,

⁶³ Genelde Osmanlı nüfusu özelde ise Ermeni nüfusu ile ilgili olarak bkz. Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press,

nüfus yoğunluğu özellikle stratejik ve siyasi kavramlarda önem kazanmıştır. Bu öneme paralel olarak nüfus sayımları ve istatistiklerinin siyasi, ekonomik ve sosyal ihtiyaç ve iddiaları destekleme, üstünlük, ayrıcalık, bağımsızlık elde etmenin bir yolu olarak kullanıldığı söylenebilir. Nüfus yoğunluğunun çağlar boyunca çok önemli bir güç olduğuna şüphe yoktur (Beyoğlu, 2003).

Bu çerçevede Ermeni cemaatini dolaylı olarak teröre sürükleyen sebeplerden birinin de nüfus faktörü olduğu söylenebilir. Şöyle ki Ermeni nüfus meselesinin bu derece önemli hale gelmesinde Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yer alan Ermenilerin çoğunluk olarak yaşadıklarını ileri sürdükleri yerlerde reform yapılmasına dair madde etkili olmuştur. Bu anlaşmadan sonra Ermeni Patrikhanesi başta olmak üzere Ermeniler, bölgede devlet kuracak sayıda olduklarını ispat etmek için kendi nüfuslarına dair çelişkili hatta abartılı istatistikler yayınlamışlardır (Özdemir, 2004:6). Gerek Osmanlı Devleti'nin, gerek diğer devletlerin rakamlarıyla kıyaslanmayacak bu nüfus iddiası, ne Berlin Kongresi'nde, ne de daha sonra itibar görmüş değildir (Gürün, 1983:85). Patrikhane nüfus olarak Doğu Anadolu'da çoğunluk olduklarını kanıtlamak suretiyle Batılı güçleri bağımsız bir Ermenistan kurulması konusunda ikna etmek amacını gütmüştür. Berlin Kongresi'nden sonraki süreçte de durum bu şekilde devam etmişti. Batılı devletler Ermenilerin bu süreçte ileri sürdükleri nüfus iddialarını inandırıcı bulmuyorlardı. Ancak aynı şekilde Osmanlı Nüfus ve İstatistik Dairesi'nin yayınladığı sayım sonuçları da kabul görmüyordu (Özdemir, 2004:6). Ancak ileride, durum Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapmaya dönünce, büyük devletler Ermenilerin bu nüfus iddialarından hareketle gerçek rakamlarla aradaki farkın Türkler tarafından katledilmiş nüfusa tekabül ettiğini ileri sürmüşlerdi (Gürün, 1983:85). Avrupa müdahalesi yolunda büyük ses getiren 1890-96 yılları arasında gerçekleşen Ermeni olaylarında da bu durum dikkatlerden kaçmamaktadır.

Anadolu ve İstanbul'da gerçekleştirilen isyanlar özellikle kamu düzenini bozdukları için halk arasında telaşa neden oluyordu. Daha geniş çaplı isyan olaylarında ise karışıklıkların meydana geldiği bölgede yaşayan halk göç etmek zorunda kalıyordu. Bu durum aslında daha sonraki süreçte Ermeni komitecilerinin uyguladığı bir yöntem

Wisconsin, London, 1995; Justin McCarty, *Muslim and Minorities, The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York University Press, 1983.

haline gelmişti. Bunun temel sebebi ise Anadolu ve İstanbul'da Ermeni nüfusunun Müslüman nüfustan hiçbir zaman fazla olmamasından kaynaklanıyordu. Çünkü Ermeniler Osmanlı coğrafyasında yaşadıkları bütün bölgelerde, nüfus olarak azınlıkta bulunuyorlardı. Bunu sadece Osmanlı istatistikleri değil, yabancı devlet adamlarının verdiği bilgiler de doğrulamaktadır. Örneğin Fransa Dışişleri Bakanı M. Hanotaux 1896 Kasım'ında Fransa parlamentosunda yaptığı konuşmada Ermenilerin Osmanlı topraklarında Ermenilere ait olduğu ileri sürülen vilayetlerde bile, toplam nüfusun % 13'ünü oluşturduğunu belirtmektedir (Ermeni-Fransız İlişkileri, 2002:76). Bu noktada Avrupa'da ses getirmek adına nüfus eksikliğinin Ermeni komitelerini teröre ittiğini söylemek mümkündür. Ermeni nüfusu Anadolu'nun herhangi bir yerinde çoğunluğu teşkil etmiş olsaydı, hiç şüphesiz bu nüfus argümanı ile Ermeni komitelerinin elleri daha güçlü olacaktı. Ancak böyle bir durum söz konusu olmadığı için Ermeni komiteleri seslerini duyurmak için teröre yönelmişler ve böylece Avrupa'nın dikkatini çekmeye çalışmışlardır.

1896 Ağustosunda gerçekleşen Banka Baskını bu süreç içerisindeki önemli bir safhadır. Olayların gerçekleştiği sırada İstanbul'daki Ermeni nüfusu 160.940 iken, Müslüman nüfus 560.649 idi (Karpas, 1985:158). Bu orantısızlık Osmanlı coğrafyasının genelinde de görülmektedir. Anadolu'nun hiçbir yerinde çoğunluğu teşkil edemeyen Ermeniler, komiteler vasıtasıyla terör yolunu seçerek, seslerini bu şekilde duyurma yoluna gitmişlerdir. Bu manada başta Hınçak ve Taşnaklar olmak üzere Ermeni komiteleri Osmanlı Bankası Baskını gibi terör hareketlerine girişmekten geri durmamışlardır.

BÖLÜM 2: 1896 OSMANLI BANKASI BASKINI

2.1. Banka Baskını Öncesi İstanbul'daki Durum ve Ermeniler

1890'lı yıllar Osmanlı Devleti'nde Ermeni olaylarının en üst seviyeye ulaştığı yıllar olmuştur. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde isyan olarak tabir edilebilecek irili ufaklı birçok Ermeni olayı meydana gelmiştir. Bu olaylara batılı devletlerin tepkisiz kalması düşünülemezdi. Nitekim her olay sonrası büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne baskı politikası uyguladıkları dikkati çekmektedir. Fakat asıl ilgi çeken Ermeni olayları, komitelerin İstanbul'da gerçekleştirmiş olduklarıydı. Avrupa müdahalesi yolunda 1896 Ağustos'unda Osmanlı Bankası'na yapılan baskın ve aynı anda İstanbul'un farklı noktalarında gerçekleştirilen saldırılar ele alındığında önceki olaylardan farklı oldukları dikkati çekmektedir. Daha önceki Ermeni olayları belli bir hedefe yönelik olurken; bu olayda bir gruba mensup komiteciler aynı anda birçok farklı hedefe saldırmıştır. Bu olaylarla ilgili belirtilmesi gereken diğer bir nokta ise yapılan saldırıların bu özellikleriyle dünyada ilk örneği teşkil etmesidir (Alkan, 2006:73). Özellikle Osmanlı Bankası'na yapılan baskın modern anlamdaki teröre bir örnek olarak gösterilebilir.

Daha önce belirtildiği üzere Ermeni komitecileri, Anadolu'nun birçok şehrinde çeşitli olaylar meydana getirmişlerdi. Bu olaylar sonucunda istedikleri neticeyi elde edemeyen Ermeni komiteleri faaliyetlerini İstanbul'a, hükümet merkezine kaydırma kararı aldılar. İstanbul'u gerçekleştirecekleri gösteriler ve yapacakları propaganda için bir tiyatro yeri olarak tasvir ediyorlardı (Dasnabedian, 1990:47)¹. Böylece Avrupa devletlerinin dikkatlerini ve müdahalelerini daha kolay çekebileceklerini umuyorlardı². Bu amaçla Ermeni komitelerinin İstanbul'da gerçekleştirdiği ilk olay yukarıda da belirtildiği üzere 15 Temmuz 1890 Pazar günü yapılan Kumkapı Olayı'dır. Ancak İstanbul'da meydana gelen ilk büyük çaplı Ermeni Olayı 30 Eylül

¹ Aynı kaynak İstanbul'da komitelerin gerçekleştirdikleri olayları terörist faaliyetler olarak tabir etmektedir (Dasnabedian, *Dashnaksutiun*, s. 47).

² Ermeni kaynaklarında bu husus açık bir şekilde ifade edilmektedir. Örneğin son dönemde ilgi gören bir Ermeni kaynağı 1894 ve 1896 yılları arasında meydana gelen olayların nihayetinde Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük yankılar yaptığını ve uluslar arası bir insani yardım sürecinin başladığından bahsetmektedir. (Peter Balakian, *The Burning Tigris, The Armenian Genocide and America's Response*, HarperCollins Publisher, Newyork, 2003, s. 62.)

1895 tarihinde gerçekleştirilen Babiâli Gösterisi'dir. Ağustos 1896'daki Ermeni olayları öncesinde İstanbul'da meydana gelen bu tür olayların tesirleri İstanbul Ermenileri arasında zaten var olan tedirginliği arttırmıştır. Üstüne üstlük özellikle komitelerin ileri gelen Ermenilerden para istemeleri gibi hususlar, komitelere sempatisi olmayan Ermeni halkı için içerisinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Komiteler Ermeni cemaatini sindirmede ileri gelenlerden başlıyorlardı. Örneğin ileri gelen bir Ermeni, Hınçak komitesi mensubu bir kişinin kendisinden 200 Türk lirası talep ettiğini, bunu ödemediği takdirde öldürüleceği şikâyeti ile İngiliz konsolosluğuna 1 Şubat 1896 tarihinde başvuruyordu (FO, 424/186, No. 177; Demirel, 2002:101-102). Bu şikâyetin İngilizlere yapılması İstanbul'da bulunan hükümetin durumunu da gösteriyordu. Aslına bakılırsa Ermeni komiteleri halkı baskı altında tutmak için kendi soydaşlarını öldürmekten de çekinmiyordu. Özellikle Osmanlı Bankası baskını öncesinde önde gelen Ermenilere suikastlar yapıldığı görülmektedir. Örneğin Avukat Haçik Efendi, Dacat Vartabed gibi kişilerin yanı sıra ruhaniler de bu suikastlardan nasiplerini alıyorlardı. Kumkapı Ana Kilisesi rahibi Der Sükyas'a da Ermeni komitelerince suikast düzenlenmişti. Ermeni komiteleri suikastları küçük çocuklara işletiyorlardı. Haçik Efendi'yi öldüren, on beş yaşında Armenak adlı bir Ermeni çocuğu idi. Yine bu dönemde devlete bilgi verdiklerinden şüphelendikleri Mampre Vartabed ile Mıgırdıç Tutuncief, Polis Memuru Markar, Hacı Dikran, Kandilci Onnik, Ermeni zenginlerinden Karagözyan ve Uncuyan Apik efendiler sokak ortasında öldürmüşlerdi (Uras, 1987:507)³. Ermeni kaynakları da bu tür suikastlardan bahsetmektedir. Ancak öldürülen kişiler genelde işbirlikçi, casus, Sultana veya Türk hükümetine hizmet eden Ermeniler olarak tasvir edilmektedir. Örneğin Dasnabedian, bu kişiler arasında Maksut Simon Bey, "casus" Ardashes, Polis Müdürü Hacı Dikran, "papazlıktan atılmış" Mampre Benliyan ve Cerrah M. Tütünciyev'i saymaktadır (Dasnabedian, 1990:47). Bu tür olaylar İstanbul'daki Ermeni cemaatinin yanı sıra tüm İstanbul halkı arasında endişelere sebep oluyor, halk bundan sürekli şikâyet ediyordu (BOA.,Y. PRK.PT. 10-82). Kısacası Anadolu'da meydana gelen olayların İstanbul'a sıçraması ile komitelerin bu tür suikastlarla halk

³ Ermeni komitelerinin Ermenilere yönelik suikastları için bkz. Recep Karacakaya, *Ermenilere Yönelik Ermeni Suikastleri*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul 2006.

arasındaki endişeyi iyice arttırmasının, doğal olarak halkın psikolojisini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir.

Öte yandan ardı ardına gelen ihbarlar Osmanlı yetkililerini de teyakkuz halinde bırakıyordu⁴. Örneğin İstanbul olaylarından bir süre önce Atina'dan alınan bir bilgiye göre, Ermeni komitecileri İstanbul'da olaylar çıkarmak üzere Atina'da silah teçhizatlı dört gemiyi Rusya ve Avusturya bandırası çekerek yola çıkaracaklardı. Bunun için gerekli önlemlerin alınması lüzumu bildiriliyordu (BOA. Y.EE.KP. 86-6/554). İşte bunun gibi ihbarlar Osmanlı yetkililerini de düşündürüyordu. Görüldüğü üzere sadece halk değil Osmanlı yetkilileri de aldıkları haberler doğrultusunda komitecilerin yapacakları faaliyetlerden endişe duyuyorlardı.

Bu örneklerden de görüldüğü üzere komiteler bir tür provokasyon politikası takip ediyorlardı. Bu dönemde bu tür olaylarla karşılaşmak, para vermeyi reddeden birçok Ermeni'nin öldürüldüğüne dair haberlere rastlamak mümkündür (Ermeni Komiteleri, 2003:12). Görüldüğü üzere Banka Baskını öncesinde sadece Ermeniler değil, Türk ve Müslüman cemaatle birlikte İstanbul'un tüm halkının endişe içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Banka Baskını ve İstanbul Olaylarını Gerçekleştiren Komiteciler

26 Ağustos 1896⁵ Çarşamba günü Taşnak Ermeni Komitesi'nin İstanbul şubesine mensup komitecilerce tertiplenen Galata'daki Osmanlı Bankası Baskını aslında daha geniş çaplı bir organizasyonun sadece bir parçasıydı. Baskın küçük bir terörist grup tarafından gerçekleştirilmiş mahallî bir olaydan ziyade gerek saldırılara katılanlar ve gerekse saldırılan mekânların sayısı dikkate alındığında, geniş çaplı bir saldırı olarak görülebilir. Baskını gerçekleştirenler ve diğer saldırılara katılanlarla birlikte bu grubun en az 100-150 komiteciden oluştuğunu, bu şekilde İstanbul'daki hayatı felce

⁴ Özellikle banka baskınından sonra alınan ihbarların ardı arkası kesilmiyordu. Ayrıntıları için bkz. Y.PRK.BŞK.47-90.

⁵ Banka Baskını'nın gerçekleştiği tarih ile ilgili olarak kaynaklar arasında tutarsızlıklar mevcuttur. Türk kaynaklarının birçoğu takvim farkını dikkate almadan olayın 14 Ağustos'ta gerçekleştiğinden bahsetmektedirler (Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 506; Mehmet Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 1976, s. 357). Öte yandan bazı Ermeni kaynakları da olayın tarihini 14-24 veya 25 Ağustos olarak vermektedirler. Bkz. Luis Nalbandian, *Armenian Revolutionary Movement*, s. 176; Dasnabedian, *Dashnaksutiun*, s. 48). Takvim farkı dikkate alındığında Osmanlı belgelerinde geçen Rumi 14 Ağustos tarihinin birçok batılı kaynakta da olduğu gibi Miladi 26 Ağustos'a tekabül ettiği ve olayın o tarihte gerçekleştiği açık bir şekilde görülmektedir.

uğratmış olduklarını söylemek mümkündür. Gerek 1890'lı yıllarda ve gerekse daha sonraki dönemlerde bir başkenti hedef alan böyle geniş çaplı ve planlı bir hareketin benzeri yaşanmamıştır (Alkan, 2006:78). Aslına bakılırsa böyle organize bir hareket daha ziyade XX. yüzyılda modern anlamdaki terör hareketlerinde gözlemlenmektedir. Genelde İstanbul'daki bu olayları, özelde ise Banka Baskınına değerlendirebilmek için yapılması gereken bu saldırıları gerçekleştirenlerin kimler olduğu üzerinde durmaktır.

Kaynaklarda Taşnak Komitesi'nin bir eseri olarak gösterilen İstanbul Ermeni olaylarını yönetmek üzere İstanbul'a üç Rus Ermenisinin geldiği belirtilmektedir (Uras, 1987:508; Hocoğlu, 1976:355). Varto (Vart Badrigian)⁶, Boris (Sembat Khachadourian)⁷ ve Mar (Mikail Der Mardirosian)⁸ adlı bu üç Kafkas Ermenisi tam yetkiyle harekâtı yönetiyordu (Gürün, 1983:163). Yukarıda da belirtildiği üzere bu harekât, İstanbul'un birçok yerinde olay çıkarmaya dayanıyordu. Banka baskını ise bu hareketin yalnızca bir parçasını teşkil ediyordu. Dolayısıyla banka baskınına gerçekleştirecek isimler bu üç komitecinin emirleri doğrultusunda hareket edeceklerdi.

⁶ Vart Badrigian (?-1907) Varto 1895, 1896 ve 1897 yıllarındaki Kafkasya Royanagan Kongreleri ile Ermeni Devrimci Federasyonu'nun ikinci ve üçüncü Dünya Kongrelerine katılmış olan eski bir Hınçak mensubudur. Daha ziyade Bulgaristan'da faaliyette bulunmuş Varna'da *Sharzhoum* (Hareket) adlı bir dergi çıkarmıştır. Adı geçen bu dergide Kristopher, Rustem ve Tavtian gibi komite liderlerini eleştiren yazılar yayınlaması şimşekleri üzerine çekmiş ve bunun sonucunda Balkan Merkez Komitesi Varto'nun durumunu Dördüncü Dünya Kongresi'ne sunmuş ölüm cezasına çarptırılması istenmiştir. Nihayetinde alınan karar aynı yıl yerine getirilmiştir. (Dasnabedian, *History of Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun*, s. 188).

⁷ Sembat Khachadourian: Doğum tarihi belli olmayan Boris, Ermeni İhtilalci Federasyonu'nun ilk on yılında önemli bir Taşnak militanı ve lideriydi. 1897 baharında Bulgaristan'daki liderler toplantısına katıldıktan sonra, İstanbul'da hasta olan Hovnan Tavtian'ın yerine almak üzere oraya geldi. Ağustos 1897'de İstanbul'da Babıâli ve bazı bölgelere yapılan saldırıların önderliğini yaptı. İkinci Dünya Kongresi'nde Batı Bürosu'na üye olarak seçildi. 1899 yılında Büro onu Hraç'a yardım etmek üzere İskenderun'a gönderdi. Boris 1900 yılının sonunda kadar orada kaldı. Daha sonraki yıllarda yaptıkları ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Muhtemelen bu gibi faaliyetlerden geri durmuştur. (Dasnabedian, *History of Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun*, s. 195-96).

⁸ Mikail Der Mardirosian (?-1931) Bayezid'de doğan Mar, Ermeni İhtilalci Federasyonu'nun ikinci neslinin en idealist ve kendini bu yola adanmış üyelerinden biriydi. 1896 yılının başlarında Cenevre'deydi. Aynı yıl içerisinde görevli olarak Mısır, Kıbrıs ve İstanbul'da bulundu. Ertesi sene Bulgaristan'a daha sonra tekrar Kıbrıs'a gönderildi. Hraç ve Hadig ile birlikte 1898'deki İkinci Dünya Kongresi'ne Kilikya'da gerçekleştirmek istedikleri ihtilalle ilgili bir plan sundular. Hraç ile birlikte Kilikya Merkez Komitesi'ne üye olarak seçilerek Kasım 1898'de gizlice Kilikya'ya gitti. Fakat Temmuz 1899'da yakalandı ve 1905 yılının sonuna kadar Maraş zindanında hapis yattı. Serbest kaldıktan sonra önce Cenevre'ye daha sonra 1906'da Kafkasya'ya 1909'da İstanbul'a ve yine 1913'te Kafkasya'ya gitti. Sovyet döneminde Ermenistan'da kaldı ve Haziran 1931'de orada öldü (Dasnabedian, *History of Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutiun*, s. 190).

Banka baskınına gerçekleştiren Ermenilerin sayısı ile ilgili birçok kaynak farklı bilgiler vermektedir. Ermeni kaynaklarında bankayı basanların sayısı yirmi ile otuz arasında verilmektedir⁹. Türk kaynaklarının birçoğunda saldırıyı gerçekleştirenlerin sayısı hakkında kesin bir rakam kullanılmamış olsa da yaklaşık olarak yine yirmi ile otuz arasında komiteciden bahsedilmektedir¹⁰. Avrupa gazeteleri ise genelde kulaktan dolma haberlerle baskını gerçekleştirenlerin sayısını daha fazla vermektedirler¹¹. Osmanlı arşiv belgeleri ise bu konudaki en sağlam bilgileri vermektedirler.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla baskını gerçekleştiren yirmi altı Ermeni'den sadece üçü tahsilli geriye kalanlar ise çeşitli meslek dallarına mensup kişilerdi (BOA. HR. SYS. 2802-4, 2749/25). Baskının üç önderi Bedros Paryan (Papken Suni), Karakin Pastırmacıyan (Armen Garo) ve Haik Tiryakiyan (Hraç Andreasyan) idi¹². Banka Baskını'nı anlayabilmek için bu üç liderin hayat hikâyelerine kısaca bakmak faydalı olacaktır.

Osmanlı Bankası'na yapılan baskını yönetenler arasında liderliği başlangıçta elinde bulunduran Papken Suni lakaplı Bedros Paryan'dı. 1872'de Eğin yakınlarındaki Pingian'da doğan Bedros Paryan erken yaşta ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmiş ve eğitimini burada tamamlamıştır (Dasnabedian, 1990:204). Aristokrat bir aileye mensup olan Paryan (Balakian, 2003:104), İstanbul Galata'daki Getronagan Ermeni Okulu'nun 1892-93 mezunları arasındaydı (<http://www.getronagan.org/tr/>)¹³. Mezuniyetini müteakip bahriye okuluna devam etti. Buradaki eğitimi esnasında kendisi gibi ihtilalci fikirlere sahip birkaç gençle birlikte "Syunik" adlı milliyetçi bir grubun kurucusu oldu. Nihayet bu grup Taşnak Partisi'ne katıldı (Kurdoghlian, 1996:44). 1895 yılında Taşnak Partisi İstanbul Merkez Komitesi'nin üyesi oldu.

⁹ Mesela Arman Kirakossian, 31, (s. 263), Dasnabedian, 26, (s. 49), Balakian 25 komiteciden (s. 101) bahsetmektedir.

¹⁰ Selahattin Akan, (s. 2) da aynı görüştedir.

¹¹ Örneğin The Times gazetesi Reuters ajansından aldığı haberde bu sayının otuz olduğunu belirtmektedir (The Times, "The Rioting in Constantinople", Friday, 28 August 1896).

¹² Bu üç liderden Karakin Pastırmacıyan'ın Banka Baskını Hatıraları daha sonra Armenia Dergisi'nde Ermenice olarak yayınlamıştır. Simon Vratzian ise bu hatıraları bir kitap haline getirmiş, çevirisini ise Haig Partizian yapmıştır. (Simon Vratzian, ed., *Bank Ottoman: The Memoirs of Armen Garo*, çev. Haig T. Partizian (Detroit: Armen Topouzian, 1990).

¹³ Ayrıca mezuniyet fotoğrafı için bkz. Ek. 14. Öte yandan Christopher J. Walker, Bedros Paryan'ın siyasi olaylara katıldığı için okuldan uzaklaştırıldığından bahsetmektedir (Christopher J. Walker, *Armenia, Survival of a Nation*, s. 415).

Paryan, Parti eğitimini ise “Yusufyan Okulu’nda”¹⁴ aldı. Partiyeye katıldıktan sonra üzerine şüphe çekmeden ve kimseye fark ettirmeden istihbarat toplama yeteneği ile tanındı. İstihbarat toplarken Osmanlı polisine fark edilmemek için fes veya çiftçi elbiseleri giymesi dikkate değerdir. Ermeni kaynakları Bedros Paryan’ın Ermeni milliyetçisi olma nedenini ailesinin öldürülmesi olarak göstermektedir (Kurdoghlian, 1996:44). Baskının onun parlak bir fikri olduğu, baskını akıllıca tezgâhladığı (Balakian, 2003:104), olaydan bir gün önce yapılan toplantıda tabanca, el bombası ve diğer silahları hareketin içinde bulunacak diğer arkadaşlarına elleriyle teslim ettiği dile getirilmektedir (Kurdoghlian, 1996:44). Baskının liderliği kendisindeydi ancak baskın başlangıcında üzerinde taşıdığı bombanın patlaması Bedros Paryan’ın sonu oldu (Dasnabedian, 1990:204). Paryan baskından bir gece önce yaptıkları toplantıda arkadaşlarına Ermeni meselesi ile ilgili ateşli bir konuşma yapmış ve akıtacakları kanlarının boşa gitmeyeceğini belirtmiştir (Kurdoghlian, 1996:44). İşte bu şekilde komitecileri yüreklendiren Bedros Paryan’ın ölümü üzerine, Armen Garo¹⁵ lakaplı Karakin Pastırmacıyan baskının liderliğini ele almıştır.

Baskını yürüten Karakin Pastırmacıyan 9 Şubat 1872 tarihinde Erzurum’da itibarlı ve varlıklı Pastırmacıyan ailesinin bir mensubu olarak dünyaya geldi (Bank Ottoman, 1990:4)¹⁶. Orta öğretimini Erzurum’daki Sanasaryan Koleji’nde 1891’de tamamlayarak okulun ilk mezunlarından oldu. 1894 yılında Fransa’ya gitti ve Nancy’de Tarım Fakültesi’ne kaydoldu (Dasnabedian, 1990:204). Niyeti Avrupa’daki yeni tarım tekniklerini öğrenerek ailesine ait topraklarda bu yeni teknikleri uygulamak ve böylece Ermeni çiftçilerine de pratik dersler vermektir (Pasdermadjian, 1918:6). Eğitimine başladıktan sonra banka baskının üçüncü lideri olan Haik Tiryakiyan ile buluştu. Kendisini daha önceden tanıyan Tiryakiyan’ın ısrarlarına

¹⁴ Burada adı geçen Tiflis Nersesyan Koleji’nden mezun olan Hovhannes Yusufyan’dır. 1860’da Erivan’da doğan Yusufyan 1890-92 yıllarında Trabzon’da öğretmenlik yapmış, 1893-95 yılları arasında Taşnak Komitesi’nin İstanbul temsilciği görevinde bulunmuştur. Görevi esnasında Komiteyi İstanbul’da güçlü bir şekilde organize etmiş birçok komiteci yetiştirmiştir. (Dasnabedian, *History of Armenian Revolutionary Federation Dashnaksutium*, s. 213). Ermeni kaynakları yetiştirdiği öğrencilerin daha sonra Banka Baskını gibi olaylarda boy göstermesinden olsa gerek Yusufyan Okulu tabirini kullanmışlardır. Esat Uras aynı kişinin ismini Melik Yusufyan olarak vermektedir (Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 507).

¹⁵ Ermeni kahramanı anlamına geldiği söylenen bu tabirin Farsça’da ülkücü ve idealist manasındaki Ârmân Gerâ’dan alınmış olduğu söylenebilir (Mehmet Kanar, *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2008, s. 32).

¹⁶ Çocukluk yılları ile ilgili bilgi için bkz. Bank Ottoman, Bölüm 1-5, s. 33-55.

rağmen ilk başta Taşnak Partisi'ne katılmayı kabul etmedi. Bu sırada Hınçak ve Taşnaklar arasında sürekli tartışmalar olduğundan ve bu tartışmalara katılmadığından bahseden Pastırmacıyan'ın fikrini değiştirmesine neden olan olay, 1895 Ekim ve Kasım aylarında Zeytun'daki gelişmelerdi (Bank Ottoman, 1990:98). Bu olaylar Nancy'deki Ermeni öğrencilerini harekete geçiriyor, toplantı üstüne toplantı yapan üniversitedeki yirmi altı Ermeni öğrenciden sadece Pastırmacıyan'ın nam-ı diğer Armen Garo'nun da içinde bulunduğu dört kişi (Haik Tiryakiyan, Sarkis Srentz ve Max Zevrouz) eğitimlerini yarıda bırakarak Taşnak Partisi'nin "öç alma" faaliyetlerine katılma kararı alıyorlardı (Pasdermadjian, 1918:6). İşte bu tarihten sonra Armen Garo'nun hayatına yön veren Taşnak Partisi olmuştur. Dört arkadaşıyla Cenevre'ye giderek Ermeni Devrimci Partisi'ne üye olmuştur. Garo burada alınan kararlar doğrultusunda önce Mısır'a daha sonra Banka Baskını'na katılmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Baskın sonrası önce Marsilya'ya, sonra İsviçre'ye gönderilmiş ve yarıda kalan eğitimine burada devam ederek 1900 yılında Kimya doktoru olarak mezun olmuştur. 1898 yılında yapılan Taşnak Partisi'nin İkinci Dünya Kongresi'nde Batı Bürosu'na seçilmiştir. 1901 yılında Tiflis'e gelerek buraya yerleşmiş, 1905 Ermeni-Azeri mücadelesinde şehrin savunmasının öncülüğünü yapmıştır (Walker, 1990:412). 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Erzurum milletvekili seçilerek İstanbul'a gelmiş ancak 1914'te tekrar Kafkasya'ya dönerek Ermeni çete reislerinden Dro'nun (Drastamat Ganayian) sağ kolu olarak gönüllü birliklerde yer almıştır. Ermenistan'ın kurulmasından sonra Paris'te Ermeni Ulusal Delegasyonu'nda, daha sonra ise Ermenistan'ın Washington büyükelçiliği görevlerinde bulunan (Dasnabedian, 1990:204-205) Garo adını cezalandırıcı Yunan tanrısından alan gizli Nemesis örgütünün kurulmasına da önayak olmuştur (Degory, 1990:27). 1921-22 yıllarında Türk liderlere yapılan saldırıları planlayanların içerisinde yer almış olan Garo (Walker, 1990:412), 23 Mart 1923'te ilerleyen hastalığı nedeniyle Cenevre'de ölmüştür (Bank Ottoman, 1990:28).

Banka Baskını'nı yapan grubun üçüncü lideri ise yukarıda da belirtildiği üzere Hraç Andreasyan lakaplı Haik Tiryakiyan'dır. 1871'de Trabzon'da doğan Tiryakiyan, Armen Garo gibi 1893-95 yılları arasında Nancy'de tarım eğitimi aldı. Garo ve iki arkadaşı ile birlikte eğitimini yarıda keserek Cenevre'ye gitti ve Taşnak Partisi'ne

katıldı. Banka Baskını'nda aktif bir şekilde yer alan Tiryakiyan, baskın öncesinde ve sonrasında Kıbrıs, Balkanlar ve Rusya'da partinin örgütlenmesi için faaliyetlerde bulundu. İkinci Dünya Kongresi'nde Kilikya Merkez Komitesi'ne üye olarak seçildi. Bir süre Hatay'da kaldıktan sonra İzmir'e geçen Tiryakiyan, 1901 yılında Taşnak Komitesi'nin kararı doğrultusunda burada zengin Ermeni tüccarlarından tehditle para toplamak için "Potorig" adında bölgesel bir komite kurdu. Eylül 1902'de yakalanan Haig Tiryakiyan bir süre İzmir'de hapse kaldıktan sonra Bodrum'a sürgüne gönderildi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra serbest kalan Tiryakiyan, İstanbul'a yerleşti ve *Azadamard* gazetesinin müdürü oldu (Dashnabedian, 1990:210-211)¹⁷.

Ermeni kaynaklarında Bedros Paryan'ın başını çektiği banka baskınına gerçekleştiren komiteciler genelde genç, idealist, biraz da saf olarak nitelendirilmektedirler¹⁸. Gerçekten de Banka Baskını'nı gerçekleştiren komitecilerin arasında otuzlu yaşlarında olan sadece iki kişinin olduğu görülüyor (BOA. HR. SYS. 2802-4). Komite reislerinin idealist oldukları kesindir, ancak saf tanımlaması daha ziyade baskında yer alan diğer komiteciler için geçerli olabilir. Nitekim yüksek tahsil almış olan bu üç liderin dışındakiler, çeşitli meslek gruplarına mensup saf ya da toy olarak tarif edilebilecek gençlerdi. Bu gençlerden altısı işçi-amale, ikisi marangoz, ikisi dülger, biri kahveci, biri yontmacı, biri bekçi, biri tamirci, biri de muhafızdı (BOA. Y.Mtv. 146/3; HR. SYS. 2802-4). Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere özellikle Bedros Paryan tam anlamıyla bir komiteci olarak yetişmiş, politik olaylara karıştığı için okuldan uzaklaştırılmış, modern anlamda profesyonel bir teröristtir. Karakin Pastırmacıyan ile Haik Tiryakiyan da yakın arkadaş oldukları için aynı kaderi paylaşmış, Fransa'daki eğitimlerini yarıda bırakarak Taşnak Komitesi'nin planladığı olaylara katılmak için Osmanlı topraklarına dönmüş ve hayatlarının sonuna değin bu uğurda faaliyet göstermiş kişiler olarak göze çarpmaktadırlar.

Sonuç olarak, Banka Baskını'nı gerçekleştiren 26 komiteciden adı geçen üç lider dışındakiler Ermeni kaynaklarında da belirtildiği üzere belki de gerçekten saf ve toy gençlerdi. Ancak mensubu buldukları komitenin yönlendirmeleri ile böyle bir olaya cüret etmişler ve sonuçta Osmanlı topraklarında o güne değin görülmemiş bir terör

¹⁷ Dashnabedian, Tiryakiyan'ın 1915 tehciri esnasında öldüğünü belirtmektedir (Dashnabedian, *Dashnaksutiun*, s. 211).

¹⁸ Örneğin bkz. Balakian, *The Burning Tigris*, s. 103.

hareketinin faileri olarak tarihe geçmişlerdir. Bu noktada Osmanlı Bankası'nın basılma nedenleri üzerinde durmak gerekir.

2.3. Osmanlı Bankası'nın Hedef Olarak Seçilme Nedenleri

Taşnak Komitesi tarafından Osmanlı Bankası'nın hedef olarak neden seçildiği sorusuna cevap vermek için öncelikle Osmanlı Bankası'nın nasıl bir kuruluş olduğuna, ne şekilde kurulduğuna bakmak faydalı olacaktır¹⁹. Osmanlı Bankası 1856 yılında İngiltere kralının fermanı üzerine İstanbul'da beşyüz bin sterlin sermaye ile kurulmuştur. 1863 yılında Fransız sermayesi de bu kuruluşa iştirak etmiştir. Aynı yıl 4 Şubat 1863 tarihli bir ferman ile Osmanlı Hükümeti, Bank-ı Osmanî Şahane adı altında bu bankaya merkez bankasının esas görevi olan banknot çıkartmak yetkisi verdi (Akan, 1985:2). Şirketin anaparası 67.500.000 Fransız frangı olarak belirlendi. Bu anaparayı 500'er Franklık 135.000 hisse senedi oluşturuyordu. Satışa çıkarılan hisse senetlerinin 80.000 tanesi İngiliz bankerler, 50.000 tanesi Fransız bankerlerce peşin güvenceyle satın alındı.

İstanbul'da sadece adı Osmanlı olan bankanın genel müdür, müdür ve üyeleri Fransız ve İngilizlerdi. Merkezleri Londra ve Paris'te bulunuyordu. Alınan kararları yürütmekle görevli, sekiz kişilik bir kurul yine İngiliz ve Fransızlardan oluşuyordu. Tam anlamıyla İngiliz ve Fransızların elinde bulunan bu banka aracılığı ile ülke içi ve dışı ödemeler de yapılıyordu (Mazıcı, 1987:44-45). Kısacası Osmanlı Bankası bu tür bir harekete girişecek herhangi bir grup için biçilmiş kaftandı. Nitekim Ermeni tarihçi Basmacıyan'ın da belirttiği üzere, Ermeni sorununu dünya kamuoyuna duyurabilmek için o tarihte İstanbul'daki en uygun yer Osmanlı Bankası idi (Akan, 1985:1). Baskını gerçekleştiren komitecilerin de bu şekilde düşündüğü kendileri ile daha sonra bir görüşmede bulunan Barker tarafından dile getirilmektedir.

¹⁹ Osmanlı Bankası'nın kuruluşu için bkz. Kaya Bayraktar, Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s. 71-88. Ayrıca bkz. Ethem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2000, Andre Autheman, *Bank-ı Osmani-i Şahane: Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası*, çev. Ali Berktaş, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2002.

Banka müdürü Edgar Vincent'ın sekreteri olan Barker, komitecilerle yaptığı görüşmede, kendisine Osmanlı Bankası ile Credit Lyonnais Bankası'nın işgal sebeplerini aşağıdaki şekilde itiraf etmişlerdi:

1. Bu kurumlarda çeşitli milliyetlere mensup birçok kişi bulunduğu için, bu devletler vatandaşlarının canını kurtarmak için Türklerden istediklerini alma konusunda kendilerine yardım etmek için hazır olacaktı.
2. Banka savunması ve kuşatılması en kolay yapıydı.
3. Avrupalı devletlerin çıkarlarının yanı sıra, dinamitlerini kullandıkları takdirde bankadaki mal ve paranın tamamının yok olması çeşitli mali pazarlarda ağır zararlara sebep olacaktı.
4. Banka şehrin en ünlü binası olduğu için bu hareket daha çok dikkati çekecek ve Ermeni sorunu en alt sınıfın önüne konulacak, bu konuda en güçsüzlere ve zayıflara cesaret verilmiş olacak ve hâlihazırda Türk korkusuyla çekinenler de heyecana getirilecek (Blue Book: Turkey. 1897, No. 1: 17; Demirel, 2002:203).

Karekin Pastırmacıyan ise hatıralarında, hareketlerini başarılı bir şekilde sonuçlandırdıkları takdirde İstanbul'un Avrupalı ordularca işgal edileceğini ve Ermeni sorununun istedikleri şekilde nihayete ereceğini düşündüklerini dile getirmektedir. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere olayları gerçekleştiren komitecilerin beklentileri Avrupalı büyük devletlerin Ermeni sorununa daha aktif bir şekilde müdahil olmalarıdır. Dahası, komitecilerin Banka Baskını ve İstanbul'un çeşitli semtlerinde olaylar meydana getirme cesaretini Avrupalı devletlerin tavırlarından aldığı bile söylenebilir. Nitekim yine Pastırmacıyan, Avrupalı büyük devletlerin 1896 Mayıs'ında Sultan'a, İstanbul'da bir kere daha herhangi bir karışıklık çıktığı takdirde düzeni sağlamak için on iki savaş gemisi askeri karaya çıkaracakları tehdidinde bulunduğunu belirtmektedir (Bank Ottoman, 1990:104). Aslında Avrupalı devletler daha önce de Osmanlı sularına savaş gemisi gönderme konusunda ısrarcı olmuşlardı ve bunu Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdit argümanı olarak kullanmışlardı. Örneğin Kasım 1895 tarihinde büyük devletlerin temsilcileri

İstanbul’da bir toplantı yapmışlardı. Bu toplantıda Rus elçisi Nelidov büyükelçilere, devletlerine başvurarak İstanbul’a ikinci bir istasyonu²⁰ gönderilmesi teklifinde bulunuyordu. Batılı bütün devletler Osmanlı Devleti’ni sıkıştırmak için bu teklife sıcak bakmış ve nihayetinde Ermenilerin yaşadığı bölgelerde reform yapılması için “savaş gemisi diplomasisi” bir tehdit unsuru olarak kullanılmıştı²¹. Mesela Osmanlı Hükümeti, İngiliz elçisi Currie’ye Babıâli Gösterisi’nden sonra İngiliz savaş gemilerinin İstanbul çevresinde bulunmasının Ermeni ihtilalcilerine cesaret vereceği ihtarında bulunuyordu (Kirakossian, 2003:230). Görünen o ki, İstanbul’daki bu olayları gerçekleştiren komiteciler de batılı devletlerin bu tavırlarından etkilenmişlerdi.

Karakin Pastırmacıyan hatıratında, komitecilerin bu düşünce ile hareket ettiklerini, Osmanlı Bankası Baskını’nı büyükelçileri müdahaleye zorlamak için seçtiklerini, bankanın sadece adının Osmanlı olduğunu, aslında Avrupalı bir kurum olduğunu çok iyi bildiklerini dile getirmektedir. Pastırmacıyan, bankanın Avrupalı yüz elli görevlisini rehin almayı başardıkları takdirde, büyükelçilerin hemen müdahalede bulunacaklarını düşündüklerini dile getirmektedir (Bank Ottoman, 1990:104). Baskını düzenleyenlerin bu fikirde olduğunu belirten başka kaynaklar da mevcuttur. İstanbul’da meydana gelen olayları katliam olarak değerlendiren bu tür kaynaklar, baskın planının saçma ve anlamsız olduğunu, ihtilalcilerin baskın ile batılı devletlerin müdahalesini sağlama fikrini taşıdıklarını dile getirmektedirler²². Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere banka baskınına gerçekleştiren bu kişileri harekete geçiren temel faktör, aslında Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’ne karşı takındıkları tavidir. Bu noktadan hareketle Ermeni komitecileri Osmanlı ekonomisinin adeta kalbinin attığı yer olan Osmanlı Bankası’nı basmaya hiç tereddütsüz karar vermişlerdi.

²⁰ Osmanlı İmparatorluğu döneminde kullanılan, İstanbul’daki elçiliklerin emrindeki küçük savaş gemisidir.

²¹ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Salahi Sonyel, *The Ottoman Armenians, Victims of Great Power Diplomacy*, K. Rustem & Brother, London, 1987, s. 191-194.

²² Bu tür bir çalışma için bkz. The Constantinople Massacre, *Contemporary Review*, 70 (1896: July/Dec.), s. 457-465.

2.4. Baskın Öncesi Gelişmeler

Osmanlı başkentinde üç dört gün süren Ermeni olayları öncesinde komitecilerin yaptığı hazırlıklar, olayın ne derece ehemmiyet taşıdığını göstermesi açısından önemlidir. Bazı kaynaklarda olayın, özellikle Banka Baskını planının Avrupa’da yapıldığından bahsedilmektedir. Bu iddiaya göre, plan uzun süre önce hazırlanmış ve Londra’daki Sosyalistler Kongresi’ne katılanlara sunulmuştur²³. Yine Alman gazetesi *Kölnische Zeitung*’un haberine göre, eylemden takriben üç ay önce bu plan gizli dış örgütler tarafından hazırlanmış, baskından önce eylemcilerin liderleri İstanbul’a gelmişlerdi (Alkan, 2006:78). Bu haberin yanı sıra İstanbul olaylarının İngiliz Ermeni Cemiyeti’nin teşviğiyle gerçekleştirildiği iddiasına karşılık cemiyetin reisi olan Stevenson, *Pester Lloyd* gazetesine gönderdiği mektupta iddiaların doğru olmadığını ileri sürmüştü (Y.A.Hus. 359-26). Dönemin Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa ise anılarında, gerek İstanbul’da gerek vilayetlerde ele geçirilen mektuplardan, muhbirlerin getirdiği haberlerden, İhtilalci Ermeni gazetelerin neşriyatlarından, Ermeni komitecilerinin İstanbul’da üçüncü kez çok kanlı bir ihtilal çıkaracaklarını, bu olayı tertipleyenlerin Londra’da yapmış oldukları toplantıda en nüfuzlu ve faal adamlarını, fedailerini İstanbul’a bu olayları gerçekleştirmek üzere gönderdiklerini dile getirmektedir (Hüseyin Nazım Paşa, 2003:264-265). Bu bilgiler ışığında olay planının tam anlamıyla İngiltere’de gerçekleştirildiğini söylemek mümkün olmasa da, bu tür planlara dolaylı yollardan özellikle İngiliz Ermeni Cemiyeti’nin yardım ettiği söylenebilir. Aslına bakılırsa İstanbul olaylarının planının Avrupa’da yapıldığı ile ilgili en bilgi verici kaynak, Banka Baskını liderlerinden Pastırmacıyan’ın anılarıdır.

Pastırmacıyan anılarında, Zeytun olaylarının intikamını almak için harekete geçtiklerinden bahsederek, baskının diğer lideri olan Tiryakiyan ile önce Londra ve Cenevre’de bulunan Hınçak ve Taşnak Komitesi organlarına mektup gönderdiğini ve Zeytun için yapılacak her tür intikam hareketine gönüllü olduklarını bildirdiğini ifade etmektedir. Ancak Londra’dan gelen cevap onları tatmin etmemiştir. Cenevre’den

²³ Bu bilgi Berliner Tageblatt’ın 21 Eylül 1896 tarihli nüshasında geçmektedir. Zikreden Ramazan Çalık, *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 138; Yine baskının Avrupa’da tertiplendiği ile ilgili olarak bkz. Hocaoğlu, *Ermeni Mezalimi*, s. 354.

gelen mektup intikam hareketi olarak İstanbul'da bir olay düzenleme planı yaptıkları şeklindeydi ve ayrıntıları konuşmak için onları Cenevre'ye davet ediyordu.

Aralık 1895'te Cenevre'ye giden Pastırmacıyan ve Tiryakiyan, Taşnakların yayın organı Truşak'ın yazıhanesinde liderler Yusufyan ve Davtiyan ile görüşmüşlerdi. Pastırmacıyan'ın belirttiğine göre, Taşnak liderlerinin intikam hareketi için üç ayrı planı vardı. Birincisi, en kısa sürede Mısır veya Kıbrıs'ta silahlı çeteler oluşturup Zeytun'a yardım göndermek; ikincisi, patlayıcı ve el bombaları ile İstanbul'da bir intikam eylemi gerçekleştirmek; üçüncüsü ise, İran'da silahlı gruplar oluşturmak ve Kürt kabilelerine karşı misilleme yapmaktı (Bank Ottoman, 1990:99-101). Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'daki eylem Cenevre'de planlanmıştı. Ancak planın ayrıntıları İstanbul Taşnak Merkez Komitesi'nce yapılacak ve uygulanacaktı.

Üç gün kaldıkları Cenevre'de verdikleri karar doğrultusunda, Pastırmacıyan Zeytun hareketine, Haik Tiryakiyan ise İstanbul hareketine katılma kararı aldılar. Nancy'e dönen bu iki genç artık Taşnak komitesinin emri doğrultusunda hareket eden komiteciler haline gelmişti. Aralık 1895'in sonunda İran vatandaşı Aris Arzumanoff ismi ile sahte pasaport alan Karekin Pastırmacıyan Mısır'a gitmek üzere Marsilya'dan gemiye binerken, Haig diğer iki arkadaşı Srentz ve Levon ile İstanbul'a gitmek üzere şehri terk etmişti. Pastırmacıyan hatıralarında, Kıbrıs'ta geçirdiği süre zarfında 6-7 arkadaşı ile birlikte Zeytun'a yardım için oluşturacakları birliğe silah ve cephane topladıklarından bahsetmektedir. 1896 Şubatı'nda Zeytun'un teslim olması üzerine Garo, Cenevre'den bir mektup almış, mektupta hazırlıkları bırakması ve İstanbul misyonuna katılması emri verilmişti.

Bu emri alan Karekin Pastırmacıyan İstanbul'a gitmek üzere Mayıs ayının sonunda Kıbrıs'tan ayrılmış ancak Pire'ye giderek Temmuz'un sonuna kadar orada ikamet etmişti. Papken Suni'nin baskın planını tamamlandığına ve komitecilerin kendisinin gelişini dört gözle beklediklerine dair mektubunu alan Pastırmacıyan, Ağustos'un başında bir İtalyan gemisine binerek 7 (19) Ağustos Çarşamba günü İstanbul'a varmıştır (Bank Ottoman, 1990:101-102). Artık planın uygulanmaya konulması zamanı gelmişti. Beklenen son kişi olarak Karekin Pastırmacıyan İstanbul'a varmıştı

ve bütün planlar işliyordu. Tam bir hafta sonra İstanbul'daki Ermeni olayları ve sansasyonel Banka Baskını gerçekleştirilecekti.

2.4.1. Baskın Öncesi İstanbul'da Yapılan Hazırlıklar

Baskın öncesi İstanbul'da yapılan hazırlıklar konusunda, özellikle Ermeni kaynaklarının hemen hemen hiçbirinde ayrıntılı bilgi verilmemektedir. Bu kaynaklarda üzerinde durulan husus komitecilerin hedeflerinin Avrupa'nın dikkatini çekmek olduğudur (Balakian, 2003:103). Ancak bu hazırlıklarla ilgili bilgi veren istisnai kaynaklar da mevcuttur, fakat genellikle Ermeni yazarlar bu kaynağa referans yapmazlar²⁴. Esat Uras'ın Ermeni yazar S. Pürat'tan aktardığına göre 1896'da İstanbul'da Yıldırım ve Kurban adında iki komite kurulmuştu. Bu iki komite ile birlikte Hınçak ve Taşnakların uzun süren müzakerelerinden sonra Osmanlı Bankası'na karşı bir saldırı yapılmasına ve aynı zamanda Ermeni yerleşmiş olan mahallelerde harekete geçilmesine karar verildi (Uras, 1987:507). İşte bu gibi kararların alınması için Taşnak İstanbul Merkez Komitesi mensupları sürekli olarak toplantılar yapıyor ve bu toplantılarda planlar yaparak, Banka Baskını ve Ermeni yerleşmiş mahallelerde yapacakları olayların kusursuz bir şekilde işlemesi için müzakerelerde bulunuyorlardı.

2.4.2. Taşnak Komitesi'nin Yaptığı Toplantılar

Yukarıda belirtildiği üzere bu baskın planı genel hatlarıyla Avrupa'da çizilmişti. İstanbul'da ise ayrıntılar üzerine toplantılar yapılacaktı. Kaynaklardan elde edildiği kadarıyla yapılan ilk toplantı Temmuz ayının sonunda Beyoğlu'nda Karnavola Sokağı'nda Ermeni bir kadının evinde gerçekleşmişti. Bu toplantıda olayların baş mimarı Taşnak Komitesi'nin yanı sıra yukarıda belirtilen Yıldırım ve Kurban Komiteleri'nin liderleri de bulunuyordu. Alınan kararlar doğrultusunda 200 bomba verilmek suretiyle Samatya hareketi Kurban komitesine, Üsküdar tarafı buradaki Taşnak Komitesi reisi Avo'ya, Hasköy bölgesi ise Hraç'a bırakıldı²⁵. Yapılan hazırlıklar ve toplantılar ile ilgili olarak en önemli kaynak şüphesiz olay içerisinde

²⁴ Kaynağın künyesi şöyledir: Sempat Pürat, *Kan Yolu Üstünde*, İstanbul 1911 (Ermenice).

²⁵ Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 508. Uras bu bilgiyi Pürat'ın eserinden almıştır. Bu kaynakta belirtilen Yıldırım ve Kurban Komiteleri ile ilgili bilgilere başka bir kaynakta ulaşılammıştır. Öte yandan baskına katılanların ifadelerinde bile Yıldırım ve Kurban komiteleri ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

bulunan kişilerin aktardıklarıdır. Bu bağlamda, Karakin Pastırmacıyan baskın öncesinde İstanbul'da yaptıkları hazırlıkları ve toplantıları ayrıntıları ile anlatmaktadır.

Pastırmacıyan, baskın öncesi yaptıkları üç toplantıdan bahsetmektedir. Toplantıların ilki 19 Ağustos Çarşamba, ikincisi 21 Ağustos Cuma, üçüncüsü ise 25 Ağustos Salı günü yapılmıştı. Baskın öncesi bir hafta içerisinde üç toplantı yapılması, Pastırmacıyan'ın gelişinden önce kaynaklarda belirtilmemiş olsa da birçok toplantının yapıldığına delalet ediyor olabilir.

Armen Garo'nun İstanbul'a vardığı 19 Ağustos Çarşamba gününün akşamı Haik Tiryakiyan'ın evinde yapılan ilk toplantıda saldırılar ile ilgili çok önemli kararlar alınmıştı. Bu toplantıda İstanbul Komitesi'ne mensup önde gelen kişiler bulunuyordu. Papken, Gnuni, Artashes, Hraç, Levon, Ashot, Misakian, Vramian, Amerikatzi ve Vahan komitenin önde gelen üyeleri idi. Bir de yukarıda da bahsedilen Kafkasyalı Varto, Boris ve Marr toplantıya iştirak etmişlerdi. Bu kişiler daha önce kendi aralarında İstanbul'da gerçekleştirecekleri çeşitli olaylar ile baskın gününü belirlemişlerdi. Aldıkları karar doğrultusunda baskının tarihini (10) 22 Ağustos 1896 Cumartesi olarak kararlaştırmışlardı. Görev taksimatı sonucunda Papken Suni, Haik Tiryakiyan ve Karakin Pastırmacıyan'ın Banka Baskını'nı gerçekleştirmesine, Gnuni'nin ise Samatya olayını yönetmesine karar verildi (Bank Ottoman, 1990:102-103).

Görev taksimatı bu şekilde tamamlanmıştı ancak daha sonra bazı değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Armen Garo'nun görevi baskının başlangıcında banka yetkililerinin kaçmasını engellemek ve onları bir araya getirip rehin almaktı. Hraç ve Papken ise mücadeleyi yöneteceklerdi. Her bir komiteciye teker teker görevleri verildikten sonra Cuma gecesi toplanmak üzere komiteciler Hraç'ın evinden ayrıldılar. 21 Ağustos Cuma gecesi yapılan toplantıda gösterinin Çarşamba'ya ertelenmesi kararı alındı. Bu konu ile ilgili Kafkasya'dan gelen Varto ile ciddi bir münakaşaya girdiklerinden bahseden Armen Garo, Varto'yu eleştirmekte, otel odasında oturup harekât için hiçbir şey yapmadığından, sadece emirler verdiğiinden bahsetmektedir (Bank Ottoman, 1990:103).

21 Ağustos Cuma gecesi yapılan bu toplantıda müzakere konusu olan diğer bir husus ise, Banka baskınının kaç kişi ile yapılması meselesiydi. Pastırmacıyan nam-ı diğer Armen Garo, Banka baskını yapacakların sayısının 25'den 75'e çıkarılması teklifinde bulunmuş, Varto'nun itirazlarına rağmen bu teklif kabul edilmişti. Burada dikkati çeken husus Armen Garo'nun Varto'yu sürekli eleştiriyor olmasıdır. Baskından bir gün önce, 25 Ağustos Salı gecesi Hraç'ın evinde yapılan son toplantıya 15 kişi katılmış, yenilen yemekten sonra Banka Baskını için nihai plan ortaya konmuştu (Bank Ottoman, 1990:103-104). Yapılan plan maddeler halinde sistemli bir şekilde kaleme alınmıştı. Planın içeriği ile ilgili kaynaklarda bir takım farklılıklar olsa da temelde amacın şehirde anarşi meydana getirmek olduğu aşikârdır.

2.4.3. Ermeni Olayları ve Banka Baskını Planı

Kaynaklar Osmanlı Bankası'nın basılması ve İstanbul'un çeşitli bölgelerinde olaylar çıkarmak amacıyla harekete geçen Taşnak Komitesi'nin baskın planı ile ilgili farklı bilgiler vermektedir. Armen Garo baskın öncesinde yapılan toplantıda altı maddelik bir planın ortaya konulduğunu belirtmektedir. Bu plana göre;

1. Osmanlı Bankası'na yapılacak baskın saat tam 12:00'da 75 kişi ve 200 bomba ile gerçekleştirilecek.
2. Tam bu sırada Gnuni, Artashes ve Misakyan'ın liderliğinde Samatya'daki komiteciler, askerleri dışarı çıkarmak için kışlaları bombalayacak, bu sırada daha önceden belirlenmiş yerlerden bombalar üzerlerine sağanak şeklinde yağdırılacak.
3. Kendini bu yola adanmış dört gençle birlikte Edward, Galata Köprüsü'nde bekliyor olacak, Sadrazam arabası ile köprüden geçerken sekiz bomba ile öldürülecek.
4. Pera (Beyoğlu) Caddesi'nde Osmanlı Bankası'na gidecek olan askerlerin üzerine bomba atmak üzere belirlenmiş dört bölgeye adamlar yerleştirilecek.
5. Muşlu iki genç, askerler dışarı çıkarken Galatasaray'a (hükümet binası) büyük bir bomba atacaktı.

6. Nihayet Banka'nın işgal edildiğini duyan Levon, hazırlanan bildiriye çeşitli Avrupa büyükelçiliklerine vermek üzere hemen harekete geçecekti.

Karakin Pastırmacıyan nihayi bildirilerinin bu şekilde kaleme alındığını ve bu bildirinin daha önce Vramian, Boris ve kendisi tarafından yazıldığını dile getirmektedir (Bank Ottoman, 1990:104-105). Baskın planı ile ilgili bir başka senaryo ise Esat Uras'ın eserinde yer almaktadır. Uras yukarıda belirtilen Kan Yolu Üstünde adlı Ermeni kaynağından aldığı bilgiye dayanarak komitecilerin planının aşağıdaki şekilde olduğunu ifade etmektedir.

1. Beyoğlu, Ağa Camii'nden başlayarak İstanbul'un çeşitli semtlerinde, Galata Köprüsü'nün iki başında, Galata Ermeni Büyük Merkez Okulu, Tepebaşı, Galatasaray, Tünel çevresinde ve diğer önemli yerlerde odalar kiralanacak.
2. Kiralanan bu odalarda sekiz-on kişilik komite kuvvetleri bulunacak, bu kişiler halk üzerine bomba atacak ve başkent'in önemli noktaları işgal edilecek.
3. Altı komiteci Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'ya bombalarla saldırıacak.
4. Beyoğlu'ndaki büyük caddelerde kum ve çakıllarla siperler yapılacak, bu siperlerin yapılması için gerekli kum ve çakıllar torbalar içinde göç eşyası taşıyormuş gibi öküz arabalarıyla taşınacak, bu arabalar yerlerine geldikten sonra öküzleri çıkarılacak ve bu arabalardan siper olarak faydalanılması için sokak ortasında bırakılacaklar.
5. Harekâtın en önemli noktası, Osmanlı Bankası'nın basılması ve havaya uçurulmasıdır.

İçerik tam olarak aynı olmasa da bu iki planda hedefin bombalı eylemler yaparak düzene darbe vurmak olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Uras'ın verdiği planın beşinci maddesi, bu planın daha geniş çaplı olduğunu göstermektedir. Nitekim hareketin en önemli noktasını banka baskını olarak vermektedir. Alınan kararlarla

ilgili diğerk bir senaryo ise Banka Müdürü Edgar Vincent'in²⁶ sekreteri F. Barker'in İngiliz Elçiliğı'ne verdiğı raporda yer almaktadır. Bu plana göre saldırılacak yerler aşağıdaki şekilde belirlenmişti.

İstanbul Tarafı

- 1- Babıâli
- 2- Ermeni Patrikhanesi
- 3- İstanbul'un Bakırköy'e kadar olan kısmı

Galata Tarafı

- 2- Osmanlı Bankası'nın işğali
- 3- Creditt Lyons Bankası'nın işğali
- 4- Voyvoda Karakoluna bomba ile saldırı

Beyoğlu Tarafı

- 1- Galatasaray Polis Karakolu'na bomba ile saldırı
- 2- Aya Triyada Rum Kilisesi'ne bomba ile saldırı (Blue Book:Turkey, 1897, 1:16).

Yukarıdaki bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Ermeni komitecileri İstanbul'un sekiz bölgesinde olaylar meydana getirme planı yapmışlardı. Baskın sırasında banka içerisinde kalan ve bu saldırı ile ilgili bir rapor hazırlayan müdür yardımcılarında Gustav Wülfing, Armen Garo ile yaptığı mülakatta kendisine bu sayıya yakın bir rakam verdiğini, bu saldırının kentte aynı anda gerçekleştirdikleri yedi saldırıdan sadece biri olduğunu belirttiğini dile getirmektedir (OBA. LA. 23,999:5).

²⁶ Edgar Vincent'in kısa biyografisi için bkz. H. H. Dale, "Edgar Vincent, Viscount D'Abernon, 1857-1942", *Obituary Notices of Fellows of the Royal Society*, Vol. 4, No. 11. (Nov., 1942.), s. 83-86.; Ayrıca Mısır ve İstanbul'daki çalışmaları için bkz. Paul Auchterlonie, "A Turk of the West: Sir Edgar Vincent's Career in Egypt and the Ottoman Empire", *British Journal of Middle Eastern Studies* (2000) 27 (1), s. 49-67

2.4.4. Cephanelerin Hazırlanması ve Taşınması

İstanbul Ermeni olayları ve Banka Baskını'nı gerçekleştiren komitecilerin yaptığı hazırlıklarda en önemli hususlardan biri de cephaneye ve bombaların hazırlanıp gerekli yerlere taşınmasıydı. Bu konu ile ilgili çeşitli kaynaklarda bir takım bilgiler mevcuttur. Ancak özellikle Armen Garo cephanelerin hazırlanması ve taşınması konusunda ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Armen Garo İstanbul'a vardığı gün ile baskının gerçekleştiği sekiz gün içerisinde gizli (kalthane) dökümhanelerinden 400 bomba kovanını Beyoğlu'ndaki İskuhi'nin (Haik Tiryakiyan'ın nişanlısı daha sonra evlenmişlerdir) evine taşıdıklarını, burada bombaları hazırladıktan sonra daha önceden belirlenmiş İstanbul'un çeşitli bölgelerine dağıttıklarını ve tüm bu işleri yirmi ile yirmi beş yaşları arasında öğretmen ve öğrenci olan, üçü bayan 10-12 güvenilir kişi ile gerçekleştirdiklerini ifade etmektedir (Bank Ottoman, 1990:90). Garo'nun bu ifadeleri dikkate alındığında istibdat dönemi diye sürekli şikâyet edilen bu sırada Taşnak Komitesi'nin İstanbul'da bu bombaları hiçbir engelle karşılaşmadan istediği bölgelere taşınması düşündürücüdür. Her ne kadar Armen Garo ve İskuhi son bomba paketini Osmanlı Bankası yakınındaki İngiliz okuluna taşırken kendilerini zaptiyelerin takip ettiğinden bahsetse de bu görevi başarı ile yerine getirmişlerdir.

Burada dikkati çeken bir husus da bombaların İngiliz okuluna taşınması meselesidir. Armen Garo yaz tatili nedeniyle okulda kimsenin olmadığını, sadece Ermeni kapıcı Muşetzi Hanes'in okulda bulunduğunu ve böylece bombaları rahat bir şekilde İngiliz okuluna taşıdıklarını belirtmektedir (Bank Ottoman, 1990:91). Ancak Galata gibi önemli bir yerde bulunan İngiliz okulunda tatil dahi olsa yalnızca bir kapıcının bulunması düşündürücüdür. Öte yandan bu süreçte birçok kaynaktan özellikle yabancıların mülklerinde çalışan Ermeni kapıcıların bu tür faaliyetlerde buldukları açık bir şekilde görülmektedir. İşte bu nedenle Osmanlı yetkilileri Banka Baskını'ndan sonra yabancı mülklerinde Ermenilerin çalıştırılmaması için tedbirler almıştır.

Armen Garo, hatıralarında baskından önceki Perşembe ile Cuma günü akşamına kadar birkaç düzine bombayı çeşitli buluşma yerlerine taşıdıklarını dile getirmekte,

baskının Cumartesi'nden Çarşamba'ya ertelenmesi nedeniyle, yedi sekiz kişilik bir grup ile, çok zor geçtiğini söylediği Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri, bombaların belirlenmiş noktalara taşınması işini başarıyla gerçekleştirdiklerini belirtmektedir (Bank Ottoman, 1990:103-104).

Türk kaynaklarında da yapılan hazırlıklarla ilgili ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Bombaların taşınmasının yanı sıra Ermeni komitecileri gereken yerlere rahatça girebilmek için bu yerlerin anahtarlarının teminine çalışılmışlardı (Uras, 1987:508). Anahtarların temini hususuna dönemin Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'nın hatıratında da değinilmektedir. Bir polis memuru, Haik Tiryakiyan'ın eşi olacak olan İskuhi'nin penceresinden bir halkaya bağlı on bir anahtarla bir maymuncuğu, altı yedi yaşındaki bir çocuğun düşürmesi neticesinde almış ve durumu Zaptiye Nezareti'ne ilettiği. Nazım Paşa hatıratında yapılan baskında evde yetmiş beş provalı anahtarla yedi maymuncuğun daha bulunduğunu, İskuhi'nin bu durumdan haberdar olmadığını iddia ettiğini ve suçlamaları kabul etmediğini belirtmektedir (Hüseyin Nazım Paşa, 2003:292). Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Ermeni komitecileri gerekli bazı yerlere rahatça girebilmek için anahtar teminine son derece önem vermişti.

Ancak komitecilerin en çok önem verdiği husus, doğal olarak olaylarda ve banka baskınında kullanılacak olan silah ve bombalardı. Alınan karar doğrultusunda baskınlarda kullanılmak üzere Bulgaristan'daki komite merkezinden 100 tüfeğin getirilmesi kararlaştırıldı. Bunun yanı sıra Üsküdar, Samatya ve Hasköy bölgeleri için de hazırlıklar yapılmış, bombalar Üsküdar'da Arapkirli Ermeni Serkiz ve Mikael adlarındaki iki kardeşe, büyükleri 15, küçükleri 10 kuruşa sipariş edildi. Bombaların denemeleri de Kağıthane'de yapıldı. Bombalar Üsküdar'dan Kabataş'a oradan da öküz arabaları ile Beyoğlu'na aktarıldı.

Burada dikkati çeken bir husus da bombaların çokluğu idi. Toplam 750 bomba taşınmıştı ve bu bombalardan 12 tanesi 25 kilo çekiyordu. Bombaların üzerinde ise Taşnak Komitesi'nin ilk harfleri buluyordu. Bombaların yanı sıra 800 civarında Amerikan yapımı tabanca da taşınan cephane arasındaydı (Uras, 1987:508). Hüseyin Nazım Paşa anılarında bombaların yapılması ve İstanbul'daki çeşitli semtlere taşınması konusunda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Özellikle olaydan sonra yapılan

aramalarda Haik Tiryakiyan'ın eşi olan İskuhi'nin Beyoğlu Karnaval caddesindeki evinde çok miktarda bomba bulunduğu, Taşnak Komitesi'nin mühimmat deposunun bu evde olduğu ortaya çıkmıştı. Evin zemininde yetmiş beş santimetre çapında bir delikten gizli mahzene giriliyordu. Bu mahzen üç metre derinlikte altı metre çapındaydı. Nazım Paşa bu mahzen içerisinde bulunan tüm patlayıcı madde ve eşyaları ayrıntıları ile belirtmektedir²⁷. Aslına bakılırsa olaylardan sonra ortaya çıkarılan bomba, silah, humbara gibi patlayıcı maddelerin küçük bir orduya yetecek miktarda olduğunu söylemek çok abartılı olmaz. Burada dikkati çeken asıl husus ise istibdat dönemi diye tabir edilen bir dönemde bu denli fazla bombanın İstanbul'un çeşitli bölgelerinde imal edilmesi ve dağıtılması hususudur ki bu durumda Osmanlı Hükümeti'nin gücü dikkate alındığında manidardır.

2.4.5. Komitenin Baskın Öncesi Elçiliklere Gönderdiği Muhtıralar

Ermeni komiteleri İstanbul'da düzenledikleri olaylar öncesinde Avrupalı büyük devletlerin büyükelçilerine muhtıralar göndermeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Örneğin Babıâli gösterisinden iki gün önce altı yabancı devlet elçisine Fransızca kaleme alınmış bildiri göndermişlerdi (Nalbandian, 1967:123; Uras, 1987:479). Bu bildiri de Ermenilerin reformların uygulanmasını istemek maksadıyla tam anlamıyla gürültüsüz bir gösteri yapacaklarını, hükümet tarafından asker, jandarma, polis vasıtasıyla bu gösteri önlediği takdirde, bundan ağır sonuçlar çıkabileceğinden, bütün sorumluluğu şimdiden hükümete yüklediklerini bildirdiler (Kirakossian, 2003:227; Sonyel, 1987:180). Hınçak Komitesi'nin gerçekleştirdiği bu olayda, Avrupalı devletlerin dikkati daha olay meydana gelmeden önce çekilmiş oluyordu. Neticede Avrupalı devletler de olaylara müdahil olduklarından bu tür bildirilerin elçiliklere önceden gönderilmesi onları da teyakkuz haline geçiriyordu.

Özellikle Babıâli Gösterisi'nden sonra Ermeni komitelerinin elçiliklere bildiri göndermesi sürekli hale geldi. Banka Baskını öncesinde de talepleri karşılanmadığı sürece ciddi hareketlere kalkışacakları tehdidinde bulunan birçok bildiri göndermişlerdi. Örneğin 8 Temmuz 1896 tarihli ve Türkiye Ermenileri imzasıyla İngiliz elçiliğine gönderilen bildiri de, Ermeniler kendilerini ezen Türk

²⁷ Ayrıntılar için bkz. Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım*, s. 290-293; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C. II., s. 394-397.

“zorbalığı”ndan kurtulmak için kararlı oldukları belirtiyorlardı. Düşükleri bu kötü durumun müsebbibini Osmanlı Hükümeti olarak görüyorlar ve umutsuz oldukları için yapılacak herhangi bir hareketin sorumlusu olarak da hükümeti gösteriyorlardı (Blue Book: Turkey, 1896, No.2:256). Aynı bildiri Fransız, Rus ve İtalyan elçiliklerine de gönderilmişti. İstekleri yerine getirilmediği sürece ciddi hareketlere kalkışacakları tehdidini savuran buna benzer birçok bildiri, İstanbul’daki büyükelçilere bu dönemde ulaşmaya başladı (Langer, 1951:322).

Osmanlı Hükümeti yetkilileri işi şansa bırakmak istemiyordu. Bu nedenle Zaptiye Nazırı 21 Temmuz’da Ermeni Patrikhanesi Meclis üyelerini toplamış ve herhangi bir kışkırtıcı hareket olduğu takdirde kendilerinin sorumlu tutulacağını belirtmişti. Ancak bunu protesto eden üyeler muhtemel bir olaydan sorumlu tutulamayacaklarını, kendilerinin sadece bir danışma meclisi olduğunu belirterek herhangi bir olay gerçekleştiği takdirde istifa edeceklerini bildirdiler (Blue Book: Turkey, 1896 No.2:78). Tüm bu çabalara rağmen Rus büyükelçiliği üçüncü tercümanı Maykof, bu dönemde komitelerin birçok bildiri gönderdiklerini belirtmektedir. Maykof’un söylediğine göre bu tür beş-on adet bildiri kendisinde buluyordu (Nazım Paşa, 2003:280). Ermeni kaynakları da bu eylemi gerçekleştirenlerin bankayı basmadan önce Türk hükümeti ile Avrupalı devletlere çeşitli bildirimler gönderdiklerinden bahsetmektedirler (Balakian, 2003:104; Dadrian, 2003:139). Baskın öncesinde son bildiri bir gün önce elçiliklere yollanmıştı. Bu bildirin giriş, Türk hükümetinin Ermenistan’daki Ermenileri katletmesinin yanı sıra başkentteki siyasi haklarına vahşice saldırdıkları şeklindeydi. Devamında, Babıâli tarafından tanınan Ermeni anayasasına göre, patriklerin seçiminin Ermeni Milli Meclisi tarafından seçilmiş olan cismani ve ruhani üyelerin oluşturduğu bir heyet tarafından yapıldığı dile getirildikten sonra, tamamen keyfi bir şekilde Türk hükümetinin Patrik Mateos İzmirliyan’ı istifa etmeye zorladığı belirtilmekteydi. Ardından Türk hükümetinin karma heyetini de yasakladığı ve Ermeni kilisesinin en kıymetsiz papazını, Türklerin dahi kendisi ile sadece küçümser bir şekilde konuştuğu Bartolemous’u seçmeleri için saraydan para alan sivilleri ve papazları geçirdiği dile getirilmekteydi.

Bildirinin devamında şu dikkat çekici ifadeler yer verilmektedir:

“Ermeni halkı şimdiye değin saygı duyulan anayasal ve kadim haklarının ihlal edilmesine karşı yüksek sesle protestosunu gerçekleştiriyor. Ermeni halkı ne Bartolomeos’u ne de heyete üye olmaya zorlanan Nuryan ve Abraham Paşa gibi değersiz adamları tanımıyor. Bu sıralar Türk hükümeti cezası verilmemiş cürümlerine yenisini ekledi. Devletler davranışlarıyla kendilerini Babîâli’nin suç ortağı haline getirdiler. Girit’te, Ermenistan’da olduğu gibi, bizim cellâtlarımızın yaptığı gibi Hıristiyanların taleplerini küçük gördüler. Fakat haksızlığa uğramış milletlerin sabrının da sınırları vardı.

Bize gelince son zamanlarda Ermeni kilise ve şapellerinin kapıları yüzüne kapanmış olan bir papazın, Ermeni milleti adına son dönemlerde meydana gelen olayları dünyaya duyurmasına, 100.000 ölümünün idam fermanını imzalayan eli öpmesine izin vermeyeceğiz.

Bir kere daha Ermenilerin büyük öfkesi salıverilmek üzere, sergilenecek harekâtın tüm sorumluluğu Sultan ve büyük devletlerin temsilcilerine düşecektir.

-Ermeni Halkı-” (Blue Book: Turkey. 1897, No. 1:13-14).

Taşnaksutyun İstanbul Merkez Komitesi’nin gönderdiği ikinci bildirin ne zaman gönderildiği tam belli olmamakla birlikte İngiliz arşiv belgeleri baskının olduğu gün, Uras ise, olayın daha başında gönderildiğinden bahsetmektedir. İkinci bildirin başlangıcında, Ermenilerin Türk zorbalığına karşı ardı arkası kesilmeden Avrupa’ya protestoda buldukları, fakat meşru olan protestolarının sistemli bir şekilde reddedildiği ifadeleri yer almaktadır. Devamında Sultan Hamid’in bunlara cevabının kanlı bir intikam olduğu, Avrupa’nın bu korkunç cinayeti gördüğü ve sessiz kaldığı, Avrupa’nın yalnızca celladın elinden tutmakla kalmadığı, Ermenileri arsız bir şekilde durumu kabullenmeye zorladığı şeklinde dikkate değer ifadeler yer verilmiştir. Bildirin devamında Ermeni komitecileri biraz daha ileri giderek daha sert ifadeler kullanmışlardır. Buna göre insani hakları reddedilerek Ermeniler aşağılandı ve şikâyetlerinin çılgılığı kanlarının içinde boğulmaya çalışılarak, milli şerefleri öldürücü bir biçimde yaralandı, kanlarıyla kutsanmış taleplerine şimdi kara bir hayalet gibi önlerine dikilmiş olan değişmeyen kutsal öç alma fikri eklendi.

Bildirin bundan sonraki kısmında Avrupa’nın Ermenilere ölüm saçan aldırmaçılığı ile “hak kuvvetli olanındır” dediği ve insan olarak haklarından mahrum güçsüz Ermenilerin Sultan’ın artık dayanamadıkları menfur boyunduruğunu kırmak için her türlü yolu aramaya, bilgiye başvurmaya zorlandıkları belirtilmektedir.

Bildirin taleplerin dile getirildiği kısmı şu şekildeydi:

“Diplomasi oyununun zamanı geçti. Yüz bin şehidimizin kanı bize bağımsızlık talebinde bulunma hakkı veriyor. Düşmanlarımızın tüm kinayeli sözlerine rağmen, biz talepte bulunmadık ve bulunmayacağız, fakat gerekli olan şudur.

Yani,

1. Ermenistan için altı büyük devlet tarafından seçilecek kökeni ve milliyeti Avrupalı bir yüksek komiser.
2. Vali, Mutasarrıf ve Kaymakamların bu yüksek komiser tarafından tayin edilmesi ve Padişah tarafından onaylanması
3. Avrupalı subayların komutasında yerli halktan seçilmiş milis, jandarma ve polis örgütlenmesi.
4. Avrupa sistemine göre adli reform
5. Mutlak bir din, eğitim ve basın hürriyeti
6. Ülke gelirlerinin dörtte üçünün mahalli ihtiyaçlara harcanması
7. Gecikmiş borçların tamamının silinmesi
8. Beş yıl vergiden muafiyet, daha sonra beş yıllık sürede Sultan hükümetine ödenecek verginin son karışıklıkların sebep olduğu zararlara sayılması.
9. Gasp edilmiş olan malların derhal iadesi.
10. Ermeni göçmenlerin serbestçe geri dönmeleri
11. Politik suçlardan ceza almış Ermeniler için genel af.
12. Ermenistan’ın başlıca şehirlerinden birinde oluşturulacak büyük devletlerin temsilcilerinden meydana gelen yukarıda bahsi geçen maddelerin uygulanmasını gözetecek olan geçici bir komisyonun tayin edilmesi.

Bunlar bizim taleplerimiz. Gayemize varmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağız. Bundan böyle kendimizi her türlü sorumluluktan hariç tutuyoruz. Bu genel tehlike esnasında kaderin kurbanları olabilecek yerli ve yabancı herkesin kayıplarına peşinen yas tutuyoruz. Bunlar için üzgünüz fakat bu genel sefaletin varlığı içerisinde kısmi yas tutmanın yeri yoktur.

Öleceğiz, bunu biliyoruz fakat Ermeni milletinin iliklerine kadar işlemiş olan ihtilal, insani haklarımızı almadıkça tek bir Ermeni kaldığı sürece, sultanların tahtını tehdit etmeye devam edecek” (Blue Book: Turkey, 1897, No. 1:14-15)²⁸.

Ermeni komitecileri Avrupalı devletlerin büyükelçilerine gönderdikleri bildirilerin yanı sıra Türk ve Müslümanları hedef alan bir bildiri daha yayınlamıştı. Bu bildiri de komitecilerin Müslüman halka karşı herhangi bir kötü niyetleri olmadığı, verdikleri

²⁸ Ayrıca bkz. Uras, *Tarihte Ermeniler*, s. 511-512. Nazım Paşa, *Hatıralarım*, s. 280-281, Nazım Paşa, *Ermeni Olayları*, C.II, s. 373-374.

mücadelenin sadece zalim diye tabir ettikleri hükümete karşı olduğu belirtiliyordu. Bu bildirin başlangıcı şu şekilde kaleme alınmıştı;

“İslam ahalisine davetname,

Ey İslam ahalisi, sana karşı hiçbir kötü niyetimiz olmadığını anlatmak için şu davetname ile yine sana başvuruyoruz. Bu başvuru senden korktuğumuzdan veya hususi bir gayeye hizmet ettiğimizden değil, hayır! Biz cesur nazarlarımızla ölüme doğru bakıyoruz; bunu da bize senin hükümetin öğretmiş ve zihnimize kazımıştır.

Yüzyıllardır seninle beraber aynı vatanda barış ve uyum içinde yaşaya geldiğimiz halde, şu son zamanlarda günah işleyen hükümetin, gerek seni ve gerek bizi boğmak için aramıza nifak tohumları saçmaya başladı. Sen ise ey İslam ahalisi, bu şeytani siyaset hilesini anlamayarak, ellerini kardeşlerimizin günahsız kanları ile buladın, bu büyük (tiksindirici) cinayete iştirak ettin.

Ey Türk kardeş, şurasını iyi anla ki tarafımızdan yapıla gelmekte olan savaş sana karşı değil, zalim hükümete karşıdır. Onun şu anki sistemi nedeniyle senin de birçok akıllı ve aziz evlatların, haklı ve meşru olan hukukunu korumak için mücadele ediyorlar ve fakat yalnızca Boğaziçi'nin, Marmara'nın dalgalarına gömülüyorlar.

Dostunu, düşmanını bil, ey İslam ahalisi” (Hüseyin Nazım Paşa, 1988:357;2003:282-283)²⁹.

Müslüman halka yazılan bu bildiri ile Ermeni komitecilerin Sultan'a karşı Müslümanlar arasında da bir hoşnutsuzluk meydana getirmek istedikleri söylenebilir. Ancak özellikle bildirin sonunda “*dostunu düşmanını iyi bil*” ifadesindeki samimiyetin sorgulanması gerekmektedir. Ermeni komitecileri olaylar esnasında yoldan geçen, işi ve gücüyle meşgul olan sıradan insanların, özellikle Müslümanların üzerine bomba ve kurşun atarak onların ölümlerine sebep oluyordu. Bu noktadan hareketle bildirideki ifadelerin samimiyetten uzak olduğunu söylemek mümkündür.

Banka Baskını ve Ermeni olayları öncesinde artık sistematik bir hal alan bildiri gönderme görevi tamamlanmıştı. Bu bildirilerin genelinde taleplerin tek hedef doğrultusunda olduğu yani bağımsızlığa giden yolda ilk basamak olarak görülen özerklik yolunda olduğu söylenebilir. Nitekim isteklere bakıldığında, Avrupalılarca seçilen bir yüksek komiser, yerel yöneticilerin bu yüksek komiserce tayini, yerli halktan seçilmiş askeri kuvvetlerin oluşturulması, gelirlerin büyük bir kısmının

²⁹ Bu bildiri ile ilgili Ermeni kaynaklarında dikkati çeken husus bildirin kısmen alınmış olmasıdır. Bildirin Osmanlı belgelerine yansıyan bir takım ifadeleri Ermeni kaynaklarında yer almamaktadır. Karşılaştırma için bkz. Dadrian, *History of the Armenian Genocide*, s. 139; Balakian, *The Burning Tigris*, s. 104.

mahalli ihtiyaçlara göre harcanması gibi tamamen özerklik çağrışımları yapan talepler olduğu görülmektedir. Baskın öncesi gönderilen bildirimler artık büyük bir olayın gerçekleştirileceği sinyallerini veriyordu. Bildirimler gönderilmişti ve Taşnak komitecileri alınan kararı uygulamaya koymak için vakit kaybetmeden harekete geçeceklerdi.

2.5. Banka Baskını'nın Başlangıcı ve Gelişmesi

Taşnak Komitesi mensupları aldıkları karar doğrultusunda 26 Ağustos Çarşamba günü harekete geçmişlerdi. Banka baskınının anlatımı konusunda çoğu kaynak birbiri ile örtüşmektedir. Saldırı, 26 Ağustos günü öğleden sonra saat 13:00 civarında başlamış, hamal kıyafetinde bir grup silahlı Ermeni bankanın kapısındaki nöbetçileri etkisiz hale getirerek zorla içeri girmişti. Çok sayıda humbara dinamit lokumu içeri sokulmuş ve kısa sürede banka binası ele geçirilmişti (Eldem, 2007:113-146). Banka baskınının bu ilk anları hakkında birçok kaynak ve rapor mevcuttur. Ancak en detaylı bilgi, doğal olarak sübjektif bilgiler içerdikleri düşünülebilecek, baskını gerçekleştiren liderler tarafından verilmektedir. Bu bağlamda Haik Tiryakiyan ve özellikle Karakin Pastırmacıyan sabah yapılan son hazırlıkları ve bankanın işgali sürecini ayrıntılı olarak tasvir etmektedirler.

Haig Tiryakiyan olay sabahı saat 6:30'da toplandıklarını, baskını başlatmak için altı kişinin yettiğini, vedalaştıktan sonra Hosrov ve Papken'in altı fedaiyi aldığını dile getiriyor ve şu şekilde devam ediyor; "Bomba torbaları omuzlarımızda, tabancalar ellerimizdeyken evden çıktık. Bankaya yaklaştığımız zaman öncü arkadaşlarımızın attıkları bombaların, silahların seslerini duyduk. Daha heyecanla koşmaya başladık. Aslında, büyük caddede karışıklık başlamıştı. Herkes korku ve dehşet içinde öteye beriye koşuyorlardı. Bankaya yetiştik ve içeri saldırdık. Aşağıda kapının önünde bizden üç kişi devrilmişti. Sonra da birisini yaralı bulduk" (Uras, 1987:508-509). Olayın başlangıcını Tiryakiyan bu şekilde anlatmaktadır. Çarşamba sabahı yapılanlar ile ilgili olarak en ayrıntılı bilgi Armen Garo'nun hatıralarında yer almaktadır.

Çarşamba sabahı buluşma yeri olarak belirledikleri Galata'daki İngiliz okuluna gitmek üzere Armen Garo ve Papken Suni, Tiryakiyan'ın evine gelmiş ve bombalar sıraya konularak çeşitli han ve kahvehanelerde hazır bekleyen komitecilere

gönderilmişti. Saat 10:00 olmasına rağmen sadece 7-8 kişi okul binasına gelmişti. Bu nedenle Papken ve Hraç toplanma yerlerine giderek komitecileri kontrol etmişlerdi. Saat on birde on sekiz kişi, önceden belirlenen yerlerinde hazır bulunuyorlardı.

Bu sırada son olarak neler yapılacağına karar vermek üzere Armen Garo, Papken, Hraç, Ashot, Levon ve Trabzon'dan baskına katılmak için yeni gelmiş olan Ekibtatzi (Artashes Devian) bir odaya çekilmişti. 18 kişi ile Osmanlı Bankası'nı basamayacaklarını, buna kalkışsalar bile başarısız olacaklarını düşünüyorlardı. Tam bu sırada Samatya'daki komitecilerin askerler tarafından kuşatıldıklarını haber alan komiteciler, müzakereye zaman kalmadığını, banka veya başka bir yere saldırma kararı almak mecburiyetinde kaldıklarını düşündüler, nitekim Samatya'da olaylar başlamıştı.

Nihayet Banka baskını planından vazgeçip ikili gruplara ayrılarak hükümet binasına bomba atma kararı aldılar. Hemen bombalar dağıtıldı ve her komiteciye gidecekleri yerler söylendi. Armen Garo, Galata'daki gümrüğe saldırma görevini üstlenmişti. Şüphe çekmemek için hamal kıyafetine girme kararı almış, hazırlıklar tamamlanmış ve tam dışarı çıkacakken, gelen bir komiteci birçok gencin bazı hanlarda hazır bulunduğunu söylemişti. Bunun üzerine Papken Suni durumu kontrol etmek için dışarı çıkmış ve yanında on üç kişi ile geri dönerek bankaya saldıracaklarını belirtmişti.

Papken baskının lideri olarak genç komitecilere bu sırada aşağıdaki konuşmayı yapmıştı;

“Dostlar, burada 75 kişinin olacağını bekliyorduk, sadece 31 kişi sözlerini tuttular, firarilere yazıklar olsun, görevimizi yerine getireceğiz. Osmanlı Bankası'na saldıracağız, Avrupalı devletler taleplerimizi karşılayana kadar içeridekileri rehin tutacağız. Binanın içerisindeyken çalışanlara herhangi bir zarar gelmemesine dikkat edin, binanın içerisinde silah atmayın, sadece dışarıya ateş edin, askerlere ve ayaktakımına. Kendinden emin olmayan kimse varsa çekinmeden burada söylesin, sonradan paniğe yol açacağına ve diğerlerine kötü örnek olacağına şimdiden çekilsin” (Bank Ottoman, 1990:105-108).

Ani bir takım gelişmelere rağmen, planlı bir şekilde yapılan hazırlıklar nihayetinde alınan kararların uygulanmasını sağlamıştı. Papken Suni'nin yaptığı konuşmadan onun sadece askerlere ve ayaktakımına ateş edilmesini istemesi amacın aslında

ayaktakımı diye tabir ettiği insanların galeyana gelmesi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Yani aslında amaç karışıklık çıkararak Müslüman halkın karşılık vermesini sağlamak ve böylece batılı devletlerin müdahalesine yol açmaktı.

Olayın bundan sonrasında Papken'in ilk saldırı için tabancayı iyi kullanan altı kişiye ihtiyaç olduğunu belirtmesi üzerine altı kişi öne çıkmış, bu kişilerin her birine iki Amerikan revolveri ile iki bomba, geriye kalanların her birine bir revolver ve kuşaklarının arasına koyulmak üzere iki bomba verilmişti. Diğer bomba ve cephaneler çuvalların içerisine koyulmuş ve güçlü kuvvetli altı genç bunları omuzlarında taşıyarak gruba refakat etmişti. Parola olarak da kendilerine "özgürlük" kelimesini seçmişlerdi.

Saat neredeyse 13:00 civarında Banka binasına giren ilk kişi Armen Garo'ydu. İlk saldırıyı gerçekleştirecek altı kişiye verilen görev kapıdaki nöbetçileri öldürmek ve bomba ve cephanelerle içeriye girene kadar kapıyı açık tutmaktı. Bu sırada Armen Garo da elinde silahla banka çalışanlarının kaçmasına engel olacaktı.

Saat 12:50'de Armen Garo İngiliz okulundan çıkmış, altı kişi saat tam 13:00'da bankaya saldırıyı başlatmış olacaktı. Garo, bankaya girdikten sonra veznedara yaklaşarak zaman kazanmış ve ona çeşitli sorular sormuş, bir frank kaç kuruş, bir Türk altını kaç frank gibi. İlk saldırıyı gerçekleştirecek altı kişinin gelip gelmediklerine bakmak için tekrar dışarı çıkan Garo, karşıdaki küçük kahve dükkanına geçerek bir sigara almış ve bu sırada ilk altı kişi sokağın başından görünmüştü. Bankaya doğru gelen bu kişilere kafası ile işaret eden Garo onlarla birlikte bankaya doğru yürümüş ve kapıya kadar gelmişti (Bank Ottoman, 1990:108-109). Artık baskının fitili ateşlenmişti ve ilk iş olarak banka kapısında bekleyen nöbetçiler ortadan kaldırılmalıydı. Komitecilerin planları işliyordu.

Başlama işareti Garo'dan gelmişti, kafasını başlayın anlamında sallayınca Bayburtlu Hovhannes tabancasını çekmiş ve Arnavut nöbetçiye iki el ateş etmiş, fakat vuramamıştı. Ateşe karşılık veren Arnavut nöbetçi Hovhannes'i vurmuş, ancak diğer dört komitecinin ateşi ile nöbetçilerden biri ve iki asker vurulmuş, ikinci Arnavut nöbetçi içeriye kaçmıştı. Beş komiteci kapıda savunma pozisyonu almışken, Armen Garo caddenin karşısındaki kaldırımda İngiliz okulunun bulunduğu sokağa doğru

bakıyordu. Bu sırada insanlar hızla sağa sola koşuyor, dükkânlar kapanıyor ve arabacılar Beyoğlu'na doğru gidiyordu. Garo tam bu sırada yaklaşık yirmi arkadaşının geldiğini fark etmişti. Silahları ellerinde bankaya koştuklarını görünce, bankanın kapısına yaklaşmış, içeri girmiş ve bu sırada gelen arkadaşlarına ateş etmeye hazırlanan jandarmayı da vurmuştu.

Gelen komitecilerin en önünde Papken ve Hraç vardı. Hraç en önde, boynundan asılan sarı deri çantanın içerisi patlayıcı dolu idi. Bankaya giren Garo kendisine verilen görevi yerine getirmek üzere müdürlerin odasına gitmiş fakat kimseyi bulamamıştı. Bunun üzerine kapının kapatılıp kapatılmadığını kontrol etmek için giriş kısmına geri dönen Garo, Papken ve Hraç'ı göremeyince orada bulunanlara nerede olduklarını sormuş ancak olumsuz cevap almıştı. Bu esnada yanındaki komitecilerin ve dışarıdaki askerlerin sürekli ateşi neticesinde ortalık toz duman olmuştu. Dışarıdan yapılan ateşe daha fazla dayanamayacaklarını düşünen Garo, kapının ne pahasına olursa olsun kapatılması gerektiğine karar vermişti. Bunu gerçekleştirmek için binanın içinde dağılmış ve amaçsız bir şekilde dışarıya ateş eden komitecileri toplamak için harekete geçen Garo, kapıda bulunanlara ayrılmamalarını tembih ederek arkadaşlarını aramaya başlamış ve yaklaşık sekiz on kişiyi toplayıp hepsini kapıya getirmişti (Bank Ottoman, 1990:110-113). Buradan anlaşıldığı kadarıyla Armen Garo ilk iş olarak kapının kapatılması gerektiğini düşünüyordu. Kapı kapatıldığı takdirde askerlerin içeriye girmesi engellenmiş olacak, komiteciler de rahat bir nefes alacaklardı.

Saat 13:30 civarında kapı halen aralık bir şekildeydi. Merdivenlerin sağında ve solunda duran komiteciler sürekli olarak kapıya doğru ateş ediyorlardı. Tam bu sırada Garo'nun arkasında korkunç bir patlama meydana geldi. Komitecilerden biri parçalanmış, ikisi yüzükoyun bacaklarında yaralanmış yerde yatıyordu. Bu tür patlamaların olmaması için Garo, herkese bombalarını bir masaya koymalarını söylemiş ancak bu sırada Muşlu olan bir komiteci de elinden bombanın düşmesi sonucu ölmüştü.

Dışarıdan ateşin devam etmesi üzerine komiteciler bunu engelleyip kapıyı kapatmak için pencereden dışarıya beş bomba atmışlar ve bunun üzerine sokak geçici olarak

boşalmıştı. Attıkları bu beş bombanın sokağı Türk askerlerinden temizlediğini söyleyen Garo, birkaç ölünün yerde yattığından birkaçının ise ciddi bir şekilde yaralandığından bahsetmektedir. Asker ve yetkililer ise geri çekilmişti.

Bu beş bombanın meydana getirdiği dehşet komitecileri biraz rahatlatmış, bundan sonra Garo her pencereye bir adam yerleştirerek her birine dört beş bomba vermişti. Ve ıslık çaldığı sırada onları dışarıya atmalarını söylemişti. Komiteciler kapıya yaklaşan askerler üzerine bomba atarak onların uzaklaşmalarını sağlamışlardı (Bank Ottoman, 1990:113-115). Armen Garo attıkları bombaların etkisi ile ilgili hiçbir ayrıntıya girmiyor. Ancak diğer lider Hraç attıkları bombaların çok etkili olduğundan bahsetmektedir. Sivil ve askerler üzerine orta boy bir bomba attıktan sonra insanların haykırdıklarını, kaçıştıklarını belirten Hraç, yaralı ve ölülerin kaldırıldığını, yerlerine yeni askerlerin getirildiğini söylüyor ve şöyle devam ediyor;

“Başka bir bomba daha, yine aynı feryatlar, kaçışmalar. Bombalar şaşılacak sonuçlar veriyordu. Dokunduğunu derhal öldürmüyor; fakat etlerini parçalıyor, azap, ıstırap içinde kıvrandırıyor. Özellikle büyük bombalar top sesi çıkarıyorlar, etrafa dehşet saçıyorlardı” (Uras, 1987:509).

Baskın liderleri olayın başlangıcını yaklaşık olarak benzer şekilde anlatmaktadırlar. Armen Garo'nun daha ayrıntılı bilgiler verdiği görülürken, Hraç'ın ayrıntıya girmediği dikkati çekmektedir.

Osmanlı Bankası'na baskın yapıldığı esnada bankanın müdürü olan Edgar Vincent baskın sonrasında olayı banka merkezine rapor etmişti. Bu raporda olayın başlangıç anlarını tasvir eden Vincent, ayın yirmi altısı Çarşamba günü, öğle vakti saat birden biraz sonra, yaklaşık 25 kişilik bir Ermeni çetesi bankanın kapısına hücum ederek yollarını kesen muhafızlardan iki Türkü vurduğunu, iki Karadağlıyı da yaraladığını belirtiyor.

Devamında, çetenin bir kısmının “hamal” kılığında sırtlarında gümüş taşımak için kullanılanlara benzer çuvallar taşıdıklarını, ancak aslında çuvalların içinde bomba ve dinamit olduğunu belirtiyor. Bankaya saldıranların anlaşıldığı kadarıyla önce banka civarındaki dört küçük sokakta dört liderin kontrolünde toplandıklarını; hepsinin ancak saldırı anında bir araya geldiklerini belirten Edgar Vincent, komitecilerin bankaya girer girmez tabancalarıyla her tarafa ateş açıp bomba attıklarını

yazmaktadır. Raporun bundan sonraki kısmında komitecilerden bir kısmının polisin içeri girmesini ve çalışanların dışarıya kaçmasını engellemek için hemen kapıyı kapatarak barikat kurduklarını, diğerlerinin hızlı bir şekilde üst katlara çıkarak barikat kurulmuş ana giriş dışındaki tek çıkış noktası olan çatıyı ele geçirdiklerini ifade etmektedir. Müdür çetenin tamamında tabanca ve bombalar olduğunu belirterek raporuna şu şekilde devam ediyordu:

“Bunlarla banka çalışanlarının merdivenlere ulaşmasına engel olarak zorla onları çeşitli odalara soktular. Bu sırada caddeye ulaşan polis çatıdan üzerlerine atılan bombalarla uzaklaştırıldı. Banka içerisinde Ermeniler bomba ve dinamitleri, fitilleri ateşlenir ateşlenmez bütün binanın havaya uçmasını sağlayacak bir şekilde yerleştirmeye başladılar. Planları bankayı iki gün işgal altında tutmak ve bu sürenin sonuna değin talepleri büyükelçiler tarafından yerine getirilmediği takdirde, bankayı içeridekilerle birlikte havaya uçurmaktı” (OBA, LA 23, 999:1-2).

Edgar Vincent olayın başlangıcını fazla ayrıntıya girmeden tasvir etmiştir. Anlattıkları diğer kaynaklarda belirtilenlerle benzerlik göstermektedir.

Olayın meydana geldiği gün İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie’nin yokluğunda ona vekalet eden Michael H. Herbert, gönderdiği bir telgrafla Dışişleri Bakanı Salisbury Markisi’ne durumu açıklıyordu.

Olayın başlangıcını telgrafta anlatılacak kadar çok ayrıntıya girmeden bildiren Herbert, akşam saat 7:35’te çektiği telgrafta öğleden sonra Galata’daki Osmanlı Bankası binasının yaklaşık kırk Ermeni tarafından basıldığını, polise pencerelerden ateş açıldığını belirtiyordu. Gönderdiği telgrafta dikkati çeken bir husus da komitecilerin bir gün önce elçiliklere yazarı belirsiz bir mektup gönderdiği ve saldırının aşikar bir şekilde organize bir planın sonucu olduğuydu. Herbert durumun çok ciddi olduğundan, başıbozuk diye tabir ettiği Türklerin ise tehditkâr bir tutum içerisinde sokaklarda Ermenileri sopalarla dövdüğünden bahsederek, İstanbul’daki diğer bölgelerde de benzer karışıklık manzaralarının olduğu şeklinde söylentiler rivayet edildiği bilgisini veriyordu (FO. 424/188, No. 133:126; Blue Book, Turkey, 1897, No.1:1). Anlaşıldığı kadarıyla Herbert olayın tam anlamıyla ne şekilde meydana geldiğini bilmiyordu. Nitekim bankaya girenlerin sayısını kırk olarak vermekteydi.

Ancak Herbert'in baskının ikinci günü yani 27 Ağustos'ta yine Salisbury Markisi'ne gönderdiği ikinci telgraf, olayla ilgili daha ayrıntılı bilgiler içeriyordu. Raporun girişinde, banka binasının bir gün önce basıldığından, binayı basan silahlı Ermenilerin yaklaşık 12 saat içeride kaldıklarından ve banka binasının özelliklerinden, fiziksel durumundan bahseden Herbert, baskının gerçekleştiği saatin bir çeyrek olduğunu, bu saatin seçilme nedeninin ise muhtemelen yemek saatine denk getirilmek istenmesinden kaynaklandığını dile getirmektedir (FO. 424/188, No. 174:197; Blue Book, Turkey, 1897, No. 1:11). Herbert raporun bundan sonrasında yaklaşık olarak ilk baskın anında meydana gelen olayları diğer kaynakların verdiği şekilde aktarmaktadır. Yani bankaya önce para bozdurmak için iki liderin girdiğini (bu bilgi Armen Garo'nun söyledikleri ile uyuşmuyor), zamanın uygunluğuna karar verince bu kişilerin kapıya yönelerek işaret verdiklerini belirtmektedir. Ardından hamal kılığında sırtlarında bankada gümüş taşımak için kullanılan çuvallar taşıyan dört kişinin içeri girdiğini, ama aslında bu çuvallar içerisinde bomba dinamit ve patlayıcı bulunduğunu ifade etmektedir. Bu kişilerin güvenli bir şekilde içeri girdikleri an bir ıslık çalındığını ve etraftaki sokaklardan bankaya bir hücumun gerçekleştiğini dile getirmektedir. Herbert'in raporuna göre, daha sonra banka hamallarından ikisi öldürüldü, ikisi ise yaralandı, ancak durumu fark eden baş hamal ölü taklidi yaptı daha sonra komitecilerin üstünden geçmelerine izin verdi ve ayağı kalkarak onlardan ikisini sırtlarından vurdu. Herbert burada içeri giren komitecilerden ikisini vuranın baş hamal olduğunu dile getiriyor. Ancak Garo'nun ve diğer kaynakların belirttiği üzere bu kişileri vuran banka nöbetçilerinden birisiydi (Bank Ottoman, 1990:109)³⁰. Herbert raporunun devamında tıpkı banka müdürü Vincent'ın söylediği gibi bankaya girenlerin sayısını 25 olarak vermektedir. Ancak buna ek olarak dışarıda muhtemelen içeri girmek için hayli geç kalmış olan başkalarının olduğunu haklı olarak dile getirmektedir. Sonrasında ise olağan bir silahlı çatışmanın başladığı, Ermenilerin bankanın içerisinden pencerelerden bombalar atıp, özellikle askerlere ateş ettiklerini belirtmektedir (FO. 424/188, No. 174:197; Blue Book, Turkey, 1897, No. 1:11). Görüldüğü üzere Herbert'in raporu olayın başlangıcını yaklaşık olarak diğer

³⁰ Burada dikkati çeken bir başka husus ise nöbetçinin milliyeti ile ilgili idi. Garo nöbetçinin Arnavut olduğunu belirtirken, Edgar Vincent bu nöbetçinin Karadağlı olduğunu dile getirmektedir. (OBA, LA 23, 999, *Edgar Vincent'in Raporu*, (28 Ağustos 1896) s. 1).

kaynaklarda belirtildiği gibi vermektedir. Raporu diğer kaynaklardan birtakım farklılıklar taşısa da, Edgar Vincent'ın raporunda olduğu gibi olayın hemen ertesinde hazırlanmış olduğundan verdiği bilgilerin özellikle hatıratlarda yazılan bilgilerden gerçeğe daha yakın olduğu düşünülebilir. Ancak işin bir de Osmanlı tarafına bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda İstanbul Olayları ve Banka Baskını'nın meydana geldiği sırada Zaptiye Nazır olan Hüseyin Nazım Paşa'nın verdiği bilgiler önem arz etmektedir.

Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa olayın olduğu günün sabahı Zaptiye Nezareti'ne geldiği sırada Beyoğlu Dolapdere mevkiinde arabacı Agop adında bir Ermeni'nin o tarafta görevli bir polis devriyesi üzerine humbara attığını, polis memurlarının bu bombadan kurtulduklarını, ancak oradan geçmekte olan Kasap Niko adlı bir şahsın ağır bir şekilde yararlandığını belirtmektedir. Yakalanan Agop'un kendisine bugün kıyamet kopacak, hükmünüz, hükümetiniz bitecek, beni isterseniz şimdi asın; isterseniz diri diri yakın, ağzımdan başka söz alamazsınız dediğini dile getirmektedir. Yine buna benzer bir başka vakada, Samatya'da Vartan adından sarhoş bir Ermeni gazinodayken söylediği bazı sözler³¹ üzerine yakalanmış ve Nazım Paşa tarafından sorgulanmıştır. Sarhoş olduğu için her şeyi anlatan Vartan, İzmirliyan'ın patriklikten uzaklaştırılmasının intikamını almak için komitecilerin harekete geçtiklerini dile getirmişti. Özellikle Samatya'da bir şeyler olacağını söylediği için Nazım Paşa'nın emri doğrultusunda zaten komiteci olduğu bilinen Mihirdat adlı Ermeni tevkif edilerek huzuruna çıkarılmıştı. Adıgeçen kişi kızgın bir şekilde boşuna kendilerini alıkoyduklarını, bir saate kadar her şeyin olacağını ifade etmişti. Nazım Paşa bu sözlerin ardından İstanbul üzerine bir felaket çökeceğini, komitecilerin humbaralarla hücumu başlayacaklarını, ortalığı harap edeceklerini anladığını belirtiyor, ama bunun nerede ve nasıl gerçekleşeceği hususunda herhangi bir fikir taşımadığını dile getirmiyor. Aynı anda Sulu Manastır civarında Kapril Misak adlı bir Ermeni'nin evinde toplantı olduğu haberinin üzerine ev kuşatılmış, kapıyı açmayan Misak, "Bizden ne istiyorsunuz? Bizim şimdi mühim işimiz var. Biz, bugün evden çıkmayız.

³¹ Vartan'ın söylediği sözler şu şekildeydi: "– *Ey millet! Türk, Rum, Ermeni kim varsa dinlesin!... Bugün ne olursa olacak; bugün bir güneş batacak, başka bir güneş doğacak. Bugün akşamüzeri bütün İstanbul ahalisi "yaşasın Ermenistan diye bağırma mecbur olacak"* (Nazım Paşa, *Hatıralarım*, s. 265).

Kumandanlarımız öyle emir verdi; sizin kumandanınız varsa bizim de vardır. Ancak akşamüzeri gelerseniz, teslim oluruz. Zaten o vakte kadar ne bizim teslim olmamıza hacet kalır; ne de sizin teslim alacak kuvvetiniz” demişti (Hüseyin Nazım Paşa, 2003:265-267). Bu üç olayda da görüldüğü üzere, Ermeniler artık harekete geçmişlerdi. Ancak olayların tam olarak ne zaman ve nerede olacağı hususunda herhangi bir bilgi mevcut değildi. Nitekim Nazım Paşa'nın ifadeleri de bu yöndedir.

Nazım Paşa, Mihirdat ile arkadaşlarının hapis haneye gönderildiği sırada, uzaktan bir patlaması sesi duyulduğunu, bunun bomba sesine benzediğini dile getirmektedir. Bu sesin işitilmesinin ardından Mihirdat'ın söylediği sözler manidardır.

— İştittin mi Nazım Paşa! Şenlik başladı; hayırlı olsun!

Tahmin edildiği üzere bu ses Osmanlı Bankası'na yapılan baskın esnasında atılan bombalardan geliyordu. Nazım Paşa bu sırada Galata polis baş komiserinin telaşla odasını girdiğini ve şunları söylediğini anlatmaktadır:

“Paşa hazretleri; Osmanlı Bankası'nı asiler bastı. Kapıda nöbet bekleyen jandarmayı katletmişler. Evvelce oraya birçok mühimmat, silah ve humbara saklamışlar. Bugün sabahtan beri, hepsi hasır şapkalı olmak üzere, dikkat çekmemek için birer, ikişer bankaya girmişler. Tahkikata nazaran yirmi üç kişi imişler. Kapıdaki jandarmanın şehit edildiğini haber alınca hemen oraya asker, jandarma ve polis devriyeleri sevk edildi. Beyoğlu Mutasarrıfı bizzat geldi. Fakat bankanın kapısını komiteciler tutmuştu. Devriye üzerine humbara atıldı; jandarma mülazımı Mehmet Ağa, Çavuş Hasan, nefer İsmail ve Tanaş isminde bir Rum öldü. Salih onbaşı ile iki jandarma, beş polis, iki Rum, iki Musevi ağır surette yaralandılar. İş bahanesiyle bankaya giren birçok Türkler de katil ve cerh edilmiş. Komiteciler, aynı zamanda Voyvoda caddesindeki bütün yabancı evlerine dolmuşlar; gelip geçen üzerine humbara ve silah yağdırıyorlar. Yanaşmak mümkün değil, seyirci kaldık, şaşırдық. Ne yapacağız” (Hüseyin Nazım Paşa, 2003:267).

Nazım Paşa bunun üzerine anında harekete geçtiğini, Harbiye Nezareti ile Mabeyn'e hemen birer tezkere yazarak durumu kısaca bildirdiğini ve Nezaret'ten en kısa sürede ve çok miktarda askerin buraya gönderilmesini rica ettiğini ifade etmektedir. Paşa'nın ifadelerine göre Harbiye Nezareti hızlı bir şekilde harekete geçerek hemen birkaç bölük silahlı asker gönderdi. Askerler, Voyvoda caddesinin iki başını tutarak silah çattı ve borular çalarak komitecilere teslim olmasını bildirdi. Komiteciler ise askerler üzerine humbara ve kurşun yağdırdılar; fakat asker de karşılık verdi. Mücadele akşama kadar devam etti (Hüseyin Nazım Paşa, 2003:267-268). Nazım Paşa

hatıratında olayın başlangıcını bu şekilde anlatıyordu. Görüldüğü üzere İstanbul'daki Ermeni komitecileri ve komitelere sempatisi olan Ermeniler silahlanmış ve harekete geçmişlerdi. Çarşamba sabahından itibaren üç dört gün boyunca sürecektir olaylar İstanbul'u savaş alanına çevirecekti. Bu noktada bir de Osmanlı arşiv belgelerinin olay başlangıcını ne şekilde tasvir ettiğine bakmak gereklidir. Olayın başlangıcı ile ilgili olarak Osmanlı hükümet yetkililerinin birçok tahkikat yaptırdığı görülmektedir.

Osmanlı belgeleri olayın gerçekleştiği günden itibaren konu ile ilgili sürekli bir takım tahkikatlar yaptırmıştı. Tahkikatlarda komitecilerin anlattıkları ile uyuşan noktalar olduğu gibi çelişen hususlar da göze çarpmaktadır. Diğer bilgilerin karşılaştırılabilmesi için Beyoğlu Müdde-i Umumi'si'nin (savcı) yaptığı tahkikat bir örnek olarak incelenebilir. Savcının yaptığı araştırmaya göre, 1312 (1896) senesi Ağustosunun 14'ü (26) Çarşamba günü saat 6.30 (13:00) civarında Osmanlı Bankası'na komitecilerce saldırılmıştı. Yapılan saldırı ile ilgili olarak bankaya gidilip şahitlerle görüşülmüştü. Şahit olarak dinlenen kişiler, Cevdet ve Mehmed adında iki kapıcı, garson Aleksiyadi, Osmanlı Bankası Baştercüman muavini Ferid Bey, muhasebe memurlarından (Osmanlı tebaasından) Costopoulo ve (İtalyan) Reno de Summer ile baş direktör katibi (İngiliz) Sandisson ve banka caddesi bekçisi Ali idi (Y.PRK.AZN. 16-34, lef. 1)³². Dinlenen kişiler içerisinde yabancıların olması dikkat çekicidir. Doğal olarak savcının verdiği bilgiler bu kişilerin ifadelerine dayanıyordu.

Şahitlerin anlattıklarına göre, mevzubahis günde öğlenden yaklaşık bir saat sonra on beş kadar Ermeni ani bir hücum ile reji³³ önünde bulunan bir mülazım, bir çavuş ve bir asker ile banka kapısında bulunan bir jandarmayı öldürüp üç askeri de yaraladıktan sonra silah atarak hızlıca bankaya girdiler. Bu sırada kapıcıların karşı koymasından dolayı bu kişileri öldürmek amacıyla içeriden üzerlerine silah ve humbara atarak yukarı çıkmışlardı. Bu sırada gürültü ile koridora çıkan banka

³² Burada verilen isimler ayrıca Osmanlı Bankası yönetimince baskın esnasında içeride mahsur kalanların isimlerini içeren ve Osmanlı yetkililerine verilen listeye karşılaştırılmıştır. (Y.PRK.ML. 16-66).

³³ Tütün Rejisi 1884'te devletin tütün tekeli, Osmanlı borçlarının ve faiz taksitlerinin ödenmesi amacıyla batılı devletler ve tahvil hamilleri tarafından kuruldu. Reji'nin ve Osmanlı Bankası'nın genel müdürlükleri Voyvoda Caddesi'nde 1892 yılında açılan ikiz bir binaydı (Ethem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Araştırma Merkezi: Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2000, s. 231-232). Ayrıca bina ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine, Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, İstanbul, 1997, s. 128-140.

memurlarına, komitecilerin reisleri olduğu sonradan anlaşılan hasır şapkalı, pantolonlu ve boynunda çanta, bir elinde tabanca diğerinde bomba bulunan kişi (muhtemelen Garo) Fransızca olarak şunları söylemiştir.

- Siz korkmayın, odalarınızda oturun. Sizin için bir şey yoktur. Biz Ermeniyiz bunu diğer arkadaşlarınıza da söyleyin. Yalnız üzerimize saldıracak olursanız savunmaya mecburuz.

O sırada olanları sofadan izleyen banka müdürü Sir Edgar Vincent hemen üst katta bulunan lokantadan geçerek reji idaresine gitmişti (Y.PRK.AZN. 16-34, lef.1). Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla olayın başlangıç tasviri hemen hemen diğer kaynaklarla örtüşmektedir. Yalnız bankaya giren komiteci sayısı on beş olarak verilmektedir. Bu belgede dikkati çeken başka bir husus ise komitecilerin iyi bir şekilde tasvir edilmeleridir.

Baskın sonrasında yapılan diğer bir tahkikatta da baskınla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Detayları daha sonra verilecek olan bu kapsamlı rapor Ermeni olaylarının meydana geldiği bölgeleri tek tek ele alarak anlatmaktadır. Bu raporun başlangıcı da savcının anlattıklarıyla uyumaktadır. Bu tahkikattaki ifadeler göre, saat yedi (14:00) sularında Ermeni komitecilerinden dördü setre pantolonlu ve şapkalı ve diğerleri mavi elbiseli yirmi üç komiteci, zabıtalara hissettirmeden üçü para taşıyor gibi arkalarında küfe bulunduğu halde birer ikişer Osmanlı Bankası'na girmişlerdi. En son gidenler kapıda nöbet bekleyen iki jandarmaya ateş ederek öldürmüş ve kapıcıların üzerine ateş ederek onları da bodruma kaçırtmışlardı. Bu sırada yanda bulunan reji idaresinden yardıma gelen jandarma mülazımı Mehmed Ağa ile diğer iki jandarmayı öldürdükten sonra bankanın kapısını kapatmışlardı. Hemen merdivenin üstüne çıkarak şiddetli ateşe başlamışlardı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 3).

Hariciye Nezareti'nin 27 Ağustos günü sefaretlere gönderdiği telgrafta da olayın başlangıcı ve İstanbul'un diğer bölgelerindeki gelişmeler özet bir şekilde anlatılmaktadır. Bu telgrafta olayların İstanbul Ermeni Merkez Komitesi tarafından hazırlandığı, bu kişilerin yaptıkları programa göre gruplara bölünerek İstanbul'un çeşitli noktalarında aynı anda harekete geçtikleri dile getirilmektedir. Telgrafta verilen bilgilere göre, adı geçen komitecilerin ellerinde silah ve kamaların dışında

dinamit ve demirden yapılmış birçok humbara bulunuyordu. Banka baskını başlangıcında bu komitecilerden bir grubun aralıklı olarak üçer beşer kişiler halinde Osmanlı Bankası'na girdikleri, nöbetçinin orada ne yaptıklarını ve ne için geldiklerini sormasının ardından, nöbetçiyi ve mevcut jandarmaları öldürerek cesetlerini tramvay caddesi üzerine attıkları belirtilmektedir. Bu olayın neden olduğu korku ve telaştan istifade eden komiteciler, bankanın kapsını kapatmışlar ve etrafa ateş etmeye başlamışlardı. Bu sırada kendi halinde birçok kişi ve bu cümleden olarak o sırada araba ile geçen dört Müslüman kadın komitecilerin attıkları humbaralarla paramparça olmuşlardı. Banka memurlarından ve Fransa tebaasından iki memur (George Azaliski, Alfredchi) bir ipe sarılarak pencereden kaçarken Ermeni komitecileri tarafından yaralanmış ve ancak askerler tarafından kurtarılabilmişlerdi (Y.PRK. HR. 22/22, lef.1). Görüldüğü üzere resmi belge, telgraf ve Osmanlı Hükümeti'nce yaptırılan tahkikatlarda anlatılanlar birbirleriyle uyumaktadır. Olayın başlangıcı da diğer kaynaklarda anlatılanlarla hemen hemen aynı şekilde verilmektedir.

2.6. Banka İçerisindeki Gelişmeler

Baskının bu ilk evresinin ardından içerideki gelişmelerin nasıl olduğuna bakmak gerekir. Garo'nun anlattıklarına göre, bankaya giren komitecilerin ilk işi banka kapısının kapatılması olmuştu. Askerler banka kapısına üç kez hücum etmişlerdi. Ancak her hücum atılan bombalarla püskürtülmüştü ve askerler büyük kayıplar vermişti. Bu nedenle askerler kapıdan uzaklaşmış ve uzak mesafelerde siper almışlardı. Bu sırada dört komiteci dikkatli bir şekilde kapıya yaklaşmış ve cesetleri dışarı atarak orada yatan iki komiteciyi, Hovhannes ve baskının lideri olan Papken Suni'yi içeri almışlardı (Bank Ottoman, 1990:117-118). Beyoğlu Müdde-i Umumisi'nin hazırladığı raporda anlatılanlara göre, içeri giren komiteciler on dakika içerisinde banka binasının her tarafına nöbetçiler yerleştirmişlerdi. Bu komitecilerin ellerinde tabancalar ve önlerindeki çuvallar üzerinde humbara bulunduğu halde bekliyorlardı. Bu belgede anlatılanlarla Garo'nun anlattıkları arasında uyuşan bir nokta da bomba atma ve bombanın askerler üzerindeki etkisidir. Belgede anlatılana göre komiteciler bankaya girdikten sonra içeriden sokağa doğru humbara atarak askerlerin ve kalabalığın çekilmesini sağladılar (Y.PRK.AZN. 16-34). Görüldüğü

üzere komitecilerin attıkları bombaların asker ve halkın banka etrafından çekilmesini sağladığı hem komitecilerin anlattıkları hem de arşiv belgelerinde yer almaktadır.

Burada üzerinde durulması gereken bir husus da baskın sırasında komitecilerin Türklere karşı ne tür fikirler taşıdığına dair olan Garo'nun şu ifadeleridir: *“Hovhannes ve Papken'i içeri getiren çocuklar büyük zorluklarla bir düzine Türk'ün cesedini fırlatıp atarak bunu başardılar”* (Bank Ottoman, 1990:118). Komiteciler ile görüşen Barker'in ifadeleri de Türklere karşı olan nefretlerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Barker, komitecilerin Türklere karşı nefretlerinin tasvir edilemez olduğunu dile getirmektedir (Blue Book, Turkey, 1897, No. 1:17). Yine banka müdür yardımcısı Gustave Wülfig de baskın sonrasında Armen Garo ile yaptığı mülakatta ona sorduğu soruya verdiği karşılık da, onun insan hayatına hiç önem vermediğini gözler önüne sermektedir (OBA, LA 23,999:7-8). Garo kendi hatıratında bu tür söylemlere hiçbir şekilde yer vermemiş olsa da bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla sadece Türklerin değil, kendi ırkdaşlarının ölmesinin de onların faydasına olduğunu düşünüyordu.

İşte bu tür düşüncelerle hareket eden Garo ve arkadaşları en nihayet saat 16:30'da kapıyı kapatmayı başarmışlardı. Ardından kapının arkasında bulunan ve baskın başlangıcında hamalların bırakıp kaçtığı o gün gelen yaklaşık sekiz on mecediye dolu çuvalı içeriden getirilenlerle birlikte kapının arkasına yığıldılar (Bank Ottoman, 1990:118)³⁴. Banka kapısının arkasına para çuvallarının yığıldığı ve bu şekilde barikat kurulduğu birçok kaynakta belirtilmektedir (Y.PRK.KOM. 9-21 lef.3). Dışarıdan yapılacak saldırılar için artık kendilerini güvende hisseden komiteciler bundan sonra içeride yapacakları işlere yöneldiler.

Banka içerisinde bundan sonra olanları iki lider Garo ve Hraç hemen hemen aynı şekilde anlatmaktalar. Ancak Garo yaptıklarını daha ayrıntılı anlatırken Hraç'ın ifadeleri daha kısa fakat daha dikkate değerdir. Burada dikkati çeken bir başka husus

³⁴ Beyoğlu Müdde-i Umumisi'nin raporunda ise, atılan bombalardan dolayı asker ve kalabalığın çekilmesini müteakip hemen kapıyı kapattıkları ve mecediye çuvallarını kapının arkasına yığıldıkları belirtilmektedir. Devamında alt kat pencerelerinde revolver ve humbaralı nöbetçilerin içeriden sokağa doğru aralıksız bir şekilde kurşun ve humbara attıkları ifade edilmektedir. Raporda komiteciler içeri girerken üç dördünün mecediye çuvalı şeklinde içerisinde humbara bulunan torbalarla bankaya girdikleri belirtilmektedir (Y.PRK.AZN. 16-34).

ise iki liderin baskının liderliğinin sadece kendilerinde olduğu hissini vermeleridir. Örneğin Hraç içerideki ilk gelişmeleri şu şekilde anlatmaktadır;

“Bizimkiler dışarıda ateş yağdırırken, içeridekiler, bankanın memurları; titreyerek, renkleri uçmuş bir durumumda saklanmışlardı. Kendileri için korkacak bir şey olmadığını, yalnız hareket etmemelerini bağıarak söyledim. Bizi hırsız sanmışlardı. Korkuları geçti. Bombaların seslerini işitince yine umutsuzluğa düştüler. Birkaç saat devam eden bomba gürültülerinden sonra, yaptığımızın hükümete karşı bir hareket olduğuna emin oldular” (Uras, 1987:509).

Hraç içerideki ilk gelişmeleri bu şekilde anlatıyordu. Garo aynı süreci anlatırken daha ayrıntılı bir şekilde olayları tasvir etmektedir. Garo, kapının kapanmasından sonra ilk olarak Hraç’ın nerede olduğunu merak ediyor ve herkese tek tek onu gören var mı diye soruyordu. Bir-iki kişi Hraç’ı bankaya girerken görmüşlerdi. Ancak tüm aramalara rağmen Garo onu bulamamıştı ve artık öldüğünü düşünmeye başlamıştı (Bank Ottoman, 1990:118). Buradan anlaşıldığı kadarıyla iki lider özellikle Papken’in ölümünden sonra telaşlanmışlardı. Bankaya girdikten sonra iki lider birbirinden habersiz bir şekilde hareket ediyordu.

Hraç, çarpışmanın en kızgın anında, yani kapıdaki çatışmalar esnasında içeri girmiş ve beş komiteci ile birlikte üst kata çıkmıştı. Çatıya çıkan Hraç uzakta bekleyen bir arkadaşına bankayı bastıkları haberini vermişti. Bu kişi de isteklerini içeren mektupları altı devletin büyükelçiliklerine sunacaktı. Hraç, buradaki ilk işinin mendilini çıkararak dışarıya göstermek olduğunu, onu biraz salladıktan sonra, zafer işareti olarak bacaya bağladığını belirtmektedir (Uras, 1987:509). Bu sırada Garo Hraç’ı bulamamış ve ne yapacağını bilemez bir şekilde kızmıştı. Ancak kızgınlığın kendisine bir şey getirmeyeceğini idrak eden Garo, tüm çalışanları bir araya toplamak ve onlara niyetlerini açıklamak için üst katlara çıkmaya karar verdi. İkinci kata çıkan Garo, kapısı aralık olan bir odada saklanan insanlara yaklaşıp onlara korkmamaları gerektiğini, kendilerinin Ermeni ihtilalciler olduğunu, onlara bir zarar vermeyeceklerini, bankayı basmalarının nedeninin Ermeni katliamını durdurmak için Avrupa’nın müdahalesini sağlamak olduğunu söylemişti (Bank Ottoman, 1990:118-119). Osmanlı arşiv belgelerinde ise, rehinelere bankayı neden bastınız sorusu üzerine komite reisinin şu şekilde cevap vermiş olduğu belirtilmektedir: “*Banka binası büyük bir bina ve devlet bankası olduğundan bütün devletlerin orada*

menfaatleri vardır. Bankayı teslim razı olmayıp, işe devletleri müdahale ettirmek ve verdiğimiz notayı icraya koydurmak amacımızdır". Komite reisi devamında böyle bir yerde bunun gibi bir olaya sebep olmalarının, dışarıda bulunan Ermenilere de cesaret vereceğini ve her türlü hareketten çekinmeyeceklerini dile getiren komite reisi, başlatılan bu arbedenin yalnız bankada olmadığını aynı saatte Babıâli, Kumkapı, Samatya, Voyvoda ve Galata Saray ile Gümrük'te de yapılmakta olduğunu ve zaten bir şey yapacaklarını yirmi dört saat önce sefaretlere bildirdiklerini belirtiyordu (Y.PRK.AZN. 16-34). Görüldüğü üzere bu rapor, komitecilerin hedeflerini özet bir şekilde vermektedir. Ermeni olaylarının aynı saatte farklı yerlerde başlatılacağı birçok kaynakta olduğu gibi burada da dile getirilmektedir.

Olayların devamını ayrıntılı olarak anlatan Armen Garo, odalarda saklanan insanların kendilerinden çok korktuklarından ve kendilerine *"her şeyimizi alın, ama canımızı bağışlayın"* dediklerinden bahsetmektedir. Rehin alınan bu kişilerin psikolojisinin normal olarak bu şekilde olması doğaldı. Ancak görünen o ki, Garo rehinelere bu korkularına sinirlenmişti. Nitekim devamlı olarak *"her şeyimizi alın ama canımızı bağışlayın"* cümlesini söylemeleri üzerine sinirlenen Garo *"siz zavallı korkaklar, işbirliği yapmak size kalmış, yoksa bu binayı havaya uçurmak durumunda kalacağız ve her birimiz köpek gibi öleceğiz"* diyordu (Bank Ottoman, 1990:120). Nihayet son olarak Garo insanlara şu konuşmayı yapıyor ve onlara güven vermeye çalışıyordu:

"Korkmayın, biz ne katil ne de soyguncuyuz. Biz halkımızın davasını savunmak için buraya gelmiş Ermenileriz. Sakin olun ve büyük salona gelin. Sizlerle konuşmak istiyorum". Bunun üzerine Garo, yaklaşık 150 kişiyi ikinci kattaki büyük salona topladığını belirtiyor³⁵. Ardından rehinelere korkularını bir derece daha arttıran şu ifadeleri dile getiriyordu:

"Reformların yapılması ve başka Ermenilerin öldürülmemesi için gerekli garantileri almadığımız takdirde bankadan çıkmayacağız; dışarıdan bankayı ele geçirmek için güç kullandıkları takdirde, son mermimiz son bombamız kalana kadar direneceğiz ve en sonunda teslim olmadan binayı havaya uçuracağız"

³⁵ Osmanlı Bankası yönetimince baskın esnasında içeride mahsur kalanların isimlerini içeren ve Osmanlı yetkililerine verilen listeye göre baskın sırasında bankada 125 personel, 17 müşteri olmak üzere toplam 142 kişi bulunmaktaydı. Rehin tutulan banka personelinin milliyetlerine göre dağılımı şu şekildeydi: 11 Fransız, 5 Alman, 13 İngiliz, 11 İtalyan, 6 Avusturyalı, 18 Rum, 1 Rus, 1 Romanyalı, 1 Hollandalı, 58 Osmanlı vatandaşı. Erdoğan Keskinlikç, (2003), "Ermeni Memurların Duyunu Umumiye İdaresindeki İstihdam Meselesi", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, c. 1. 4/2, No. 11, s. 64.

diyordu. Bundan dolayı, cephanemiz tükenmeden en kısa sürede Avrupa müdahalesini sağlamak sizlere kalmış” (Bank Ottoman, 1990:121).

Gar0'nun bu sözlerine karşılık olarak rehineler Avrupa müdahalesini en kısa sürede sağlamak için kendilerinin onlara ne şekilde yardım edeceklerini sormaya başladılar. Bunun üzerine Garo taleplerini büyükelçiliklere sunmak için bir temsilci göndermeleri teklifinde bulundu (Bank Ottoman, 1990:121). Bu teklif üzerine şimdi gidecek temsilcilerin seçilmesi gerekiyordu. Görünen o ki seçilecek temsilci yanına birkaç kişi daha alarak hazırlayacakları bildiriye büyükelçiliklere sunacak ve isteklerinin gerçekleştirilmesini sağlayacaktı.

2.6.1. Müdür Odasındaki Toplantı ve Elçiliklere Gönderilecek Bildirinin Hazırlanması

Banka içerisindeki komiteciler baskın öncesinde büyükelçiliklere çeşitli bildirimler göndermişlerdi. Nihai bildiri için Garo'nun teklifi doğrultusunda banka müdür yardımcısı Auboyneu öne çıkarak kendini tanıtmış ve gitmek için hazır olduğunu belirtmişti³⁶. Bunun üzerine altı genç sekreter ile üç dört banka görevlisi yanlarından olduğu halde Garo ve Auboyneu, müdürün odasında bir masa etrafında toplandılar. Bu taleplerin önceden yazılı olarak büyükelçiliklere zaten gönderilmiş olduğunu söyleyen Garo, büyükelçiliklere gönderilecek mesajı önünde duran altı sekretere söyleyerek yazdırmıştı. Bildiri şu şekilde kaleme alınmıştı;

“Osmanlı Bankası kontrolümüzde ve aşağıdaki şartlar kabul edilene kadar buradan ayrılmayacağız:

1. Şu an İstanbul'da devam etmekte olan katliam hemen durdurulsun;
2. Bankaya yapılan silahlı saldırı durdurulsun, aksi takdirde cephanemiz bittiğinde binayı havaya uçuracağız;
3. Ermeni Devrimci Federasyonu'nun merkez komitesinin hususi bir bildiri ile size göndermiş olduğu değişiklikler ile birlikte Ermeni reformlarının uygulanması hususuyla ilgili olarak yazılı garantiler verilmesi,
4. Son olaylardan dolayı hapiste olan bütün Ermeni ihtilalcilerin serbest bırakılması;

³⁶ Armen Garo dışarıya temsilci gönderilmesi teklifini kendisinin yaptığını belirtmektedir. Ancak arşiv belgelerine yansıdığına göre bu teklif Gaston Auboyneau tarafından gelmişti. (Y.PRK.KOM. 9-21. lef. 5).

Aksi takdirde, binayı içerisindeki herkesle birlikte havaya uçurmak durumunda kalacağız. (Ermeni İhtilalci Federasyonu Merkez Komitesi Temsilcisi)” (Bank Ottoman, 1990:121-122).

Armen Garo hatıratında, hazırladıkları son bildirinin bu şekilde kaleme alındığı belirtmektedir. Hraç ise yaklaşık aynı şeylerden bahseden bir bildiri hazırladıklarını söylemektedir. Bahsi geçen bildiri de dört maddeden oluşmaktaydı. Birinci maddesi Garo'nun söylediği ile tam anlamıyla uyuşmamaktadır. Hraç, birinci maddelerinin bütün memlekette sükûn ve güvenliğin sağlanması şeklinde olduğunu ifade etmektedir. İkinci madde, devletler tarafından, taleplerinin yerine getirileceği garantisinin verilmesi, üçüncü madde, bütün bu çarpışmalara katılmış olanların serbest bırakılmaları ve haklarında takibat yapılmaması, dördüncü madde ise istekleri kabul edilmediği takdirde, bankayı kendileri ile birlikte havaya uçuracakları şeklindeydi (Uras, 1987:510). Bu iki bildiri de dikkati çeken husus, maddelerin tam anlamıyla aynı olmamasına rağmen ana temanın ortak olmasıdır. Yani asıl istenen reformların en kısa sürede uygulanması hususudur. Burada dikkati çeken bir başka konu ise Armen Garo'nun tersine Hraç'ın Avrupa müdahalesinden hiç söz etmemiş olmasıdır.

Komitecilerin hazırladıkları bu bildirinin doğal olarak Osmanlı belgelerine de yansımaları gerekiyordu. Osmanlı belgelerine yansıyan bildiri de bazı maddeler benzerlik taşısa da çok önemli bir fark göze çarpmaktadır. Bildirinin birinci maddesinde, bankaya saldırı yapılmaması, ikinci maddede, İstanbul'da bulunan Ermeni Merkez Komitesi'nin isteklerinin yazılı olarak kabul edilmesi, üçüncü maddede, şu an bankada bulunanların Osmanlı toprağından serbestçe çıkıp gitmesi isteniyordu. Komiteciler dördüncü madde de ise bankanın para ve evrakı ile çalışanlarının, talepleri karşılanana kadar korunacağı, aksi takdirde çalışanlarla birlikte kendilerinin de öleceklerini ilan ediyorlardı (Y.A.Res. 81-30. lef. 4). Belirtilen üçüncü madde, yani komitecilerin bankadan serbestçe çıkıp gitmeleri hususu, Armen Garo'nun söyledikleriyle uyuşmamaktadır. Hraç'ın belirttiği üçüncü madde de ise genel bir ifade kullandığı dikkati çekmektedir. Yani bütün bu çarpışmalara katılanların serbest bırakılması hususu. Anlaşıldığı kadarıyla baskın liderleri hiçbir şekilde bankadan serbestçe çıkma isteklerinin olduğuna dair bir şart

öne sürmediklerini dile getirmektedirler. Ancak arşiv belgelerine yansıyan üçüncü maddedeki farklılık anlattıklarındaki çelişkilerden biri olarak öne çıkmaktadır.

İki liderin söylediklerindeki bir başka çelişki de banka içerisinde buluşmaları meselesidir. Armen Garo bildiriye hazırlattıktan sonra Hraç'ın müdür odasına girdiğini ve bildirileri imzaladıktan sonra ona vererek imzalamasını istediğini belirtirken (Bank Ottoman, 1990:122-123), Hraç çatıdan aşağı indikten sonra Garo ile müdürün odasına gittiklerini, hükümet baş sekreterinin orada olduğunu ve şatlarının o sırada yazıldığını dile getirmektedir (Uras, 1987:509-510). Bu iki ifade liderlerin hatıralarında olayları tam anlamıyla hatırlamadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Ancak Armen Garo olayları çok ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir. Bu nedenle Garo'nun anlattıklarının daha dikkate değer olduğu, bildirisinin daha sağlıklı olduğu söylenebilir. Ancak Garo'nun da bazı bilgileri verirken yanlışlar yaptığı göze çarpmaktadır. Özellikle müzakereci olarak seçilen kişiler arasında bulunan saray kâtibinin ismini yanlış hatırlıyor olduğu aşikârdır.

2.6.2. Bildirinin Gönderilmesi ve Müzakerecilerin Banka'dan Çıkışları

Armen Garo'nun anlattıklarına göre dört madde ve altı kopya halindeki bildirimler saat 17:30'da hazır. Müzakerecilerin birinci kattan aşağıya inmesi için bir merdiven bulunmuştu. Müzakereci olarak seçilen kişiler, banka müdür yardımcılarında Auboyneu, o sırada saray tercümanlarından olan ve bankaya Sultan'ın şahsi işlerinin takibi için gelmiş olduğu anlaşılın Hakkı Bey (Akil Bey)³⁷ ile İtalyan asıllı bir kasiyerdi. Burada yapılan müzakereler sonucu İtalyan kasiyerin elçiliklere, Akil Bey'in ise durumu anlatmak üzere saraya gitmesinin uygun olduğuna karar verildi.

Alınan karar doğrultusunda Garo, Akil Bey'e hemen dışarıdaki askerlerin komutanı ile iletişime geçmesini ve binayı ele geçirmekten vazgeçmesini sağlamasını istedi. Böylece cephanelerini boşa harcamamış olacaktı. Bu teklif üzerine Garo, Akil Bey

³⁷ Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla banka içerisinde bulunanlar arasında Hakkı Bey adında biri bulunmamaktadır. Müzakereci olarak seçilen bu kişinin adının Akil Bey olduğu konuyla ilgili arşiv belgeleri ve raporlarda yer almaktadır. Muhtemelen Armen Garo Akil ismini Hakkı olarak hatırlamaktadır. Nitekim hiçbir kaynaktan Hakkı ismi geçmemektedir. Örneğin bkz. OBA, LA 23,999, Gustov Wülfing'in Bankaya yapılan saldırıyla ilgili raporu, s. 5; Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 3, Y.PRK.AZN. 16-34, lef. 1. Bu kaynaklara istinaden Armen Garo'nun Hakkı Bey dediği saray kâtibinin ismi bundan sonra Akil Bey olarak yazılacaktır.

ve İtalyan kasiyer, bir pencereye yaklaşarak beyaz bir mendil salladılar. Akil Bey dışarıdaki komutana yarım saat sonra kendisinin ve Auboyneu'nun müzakereci olarak dışarı çıkacaklarını herhangi bir yanlış anlaşılma olmamasını söyledi. Yaklaşık yarım saat sonra yani saat tam 18:00 civarında müzakereciler dışarıya gönderilmişti (Bank Ottoman, 1990:123-125). Armen Garo bu süreci bu şekilde anlatmaktadır. Olay esnasında bankanın içerisinde kalan Gustav Wülfing ise öğleden sonra saat 15.00 civarında Auboyneau'yu odasında saraya bir mesaj yazarken bulduğunu, yanında Pangiris Bey, saray katibi Akil Bey ve Ermenilerin liderinin olduğunu ifade etmektedir. Mesajı dikte ettirenin komite lideri olduğunu, mesaja bakıldığında “Ermeni Devrimci Komitesi Lideri Garabet Arsene Gora” (Garo) şeklinde imzalanmış olduğunu gördüğünü belirtmektedir. Raporda anlatılanlara göre, daha sonra Akil Bey bu mesajı Türkçeye çevirmiş ve Gaston Auboyneau ile birlikte “bir pencereden askerlerin kollarına atlayarak” 16:15'te binadan ayrılmıştı (OBA, LA 23,999:5).

Bu sürecin arşiv belgelerine nasıl yansıdığı şüphesiz olayın anlaşılması açısından önemlidir. Arşiv belgelerinde anlatılanlara göre, ansızın ortaya çıkan gürültünün ne olduğunu anlamak için aşağı inen banka müdür yardımcısı Auboyneau, komitecilerin lideri (muhtemelen Armen Garo) ile karşılaşmış ve onun tehdidiyle orta katta bir odada bu kişiyle görüşmüştü. Yaptıkları uzun süreli görüşmenin neticesinde Auboyneau'nun teklifi üzerine yanına bir kişi verilerek dışarıya çıkmasına ve yetkililerle durumu görüşmesine karar verildi. Bunun üzerine Auboyneau pencereye yaklaşarak durumu anlatmak istemiş ise de askerler tarafından silah atıldığı için bunu gerçekleştirememişti. Daha sonra dışarıdaki askerlerin kumandanına durumu izah eden bir not yazarak bir ip ile aşağıya sarkıtmıştı. Yaklaşık bir buçuk saat sonra cevap gelmesinin ardından karar verildiği gibi Auboyneau ve o sırada bankada bulunan saray kâtiplerinden Akil Beyle dışarı çıkmak isteyerek komite reisine başvurmuşlardı. Fakat kapının açılmasının ölümüne sebep olacağını düşünmelerinden ötürü, komiteciler buna karşı çıkmışlardı. Bir süre devam eden müzakereler neticesinde pencereden çıkmalarına razı olunmuş ve bu suretle Auboyneau ve Akil Bey alt pencerelerin birinden sarkarak ve bir askerin omzuna basarak askerlerin yardımı ile dışarıya çıkmışlardı (Y.PRK.KOM. 9-21 lef. 4). Bu süreçle ilgili anlatılan üç ifadede

hemen hemen aynı şeylerden bahsetmektedir. Garo ve Wülfing'in raporlarında olayın gerçekleştiği saatle ilgili farklılıklar olduğu gözlemlenirken arşiv belgeleri saatle ilgili bilgi vermemektedir.

Sonuç olarak bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla banka müdür yardımcısı Auboyneau ve saray kâtiplerinden Akil Bey müzakereci olarak dışarıya çıkmışlardı. Yanlarında da dört maddelik bildiri bulunuyordu. Armen Garo ve arkadaşları bu dakikadan sonra saraydan ve büyükelçilerden gelecek haberleri bekleyeceklerdi.

2.6.3. Baskın Sırasında Banka İçerisinde ve Çevresinde Meydana Gelen Olaylar

Banka içinde haber bekleyen komiteciler geceyi içeride geçireceklerini düşündüklerinden olsa gerek hazırlıklara başladılar. Bunun için içeride bulunanları tam anlamıyla toparlamaya karar verdiler. Garo, gece boyunca burada kalacak insanların aç kalmaması için Hraç'ın yanına banka çalışanlarından bir Rum'u vererek üst katta bulunan mutfaktan yiyecek ve ekmek getirmelerini söylemiş, bunun üzerine gelen yiyecek ve ekmekleri dağıtmak için beş altı kişiye görev vermişti (Bank Ottoman, 1990:125). Garo hatıralarında insancıl bir mantıkla hareket ettiği izlenimini vermektedir. İçerideki insanların iâşesi meselesi arşiv belgelerine de yansımıştır. Anlatılana göre, bu sırada Wülfing'in "*kırk sekiz saat bu kadar insan ne yiyecek?*" sorusuna karşılık olarak, komite lideri bir süre düşündükten sonra hemen kalkarak üst katta bulunan banka lokantasına gidip bir miktar ekmek ile katık getirmiş ve odada bulunan memurlarla birlikte getirdiği yiyecekleri yemişlerdi (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 5). Wülfing de raporunda bu durumdan bahsetmektedir. Akşam saat sekiz civarında içerideki insanların durumuna dikkat çeken Wülfing, komite liderine "*buradaki insanları tutsak ettiyseniz onları doyurmalısınız*" dediğini dile getirmektedir. Kendisinin de üç gündür bir şey yemediğini söyleyen komite lideri bunun üzerine yanına aldığı bir kişiyle bir süre sonra lokantadan içerisinde birkaç dilim bayat ekmek, biraz peynir, bir kutu balık konservesi ve üç şişe bira olan bir tepsi getirmişti (OBA, LA 23,999:9-10).

Garo'nun anlattıklarına göre bu sırada gerçekleşen bir başka husus ise tutsakların birçoğunun ondan kendilerinin bırakılmasını talep etmeleriydi. Ancak Garo bu talepleri reddetmişti. Buna sebep olarak da rehinelere bıraktığı takdirde dışarıdakilerin

onları katledeceğini söylemişti. Garo muhtemelen tutsaklara iyi niyetini göstermek için yaşlı bir Fransızın bırakılma talebeni reddetmiş ve fakat bir mektup yazmasını ve onu Büyükkada'daki ailesine ulaştıracağını söylemiştir (Bank Ottoman, 1990:127-128). Görüldüğü üzere Garo içerideki tutsaklara insani bir şekilde davrandığından bahsetmektedir. Hraç ise olayları Garo'nun tam tersine bir tavır içerisinde anlatmaktadır. Onun yaklaşımı daha sert ve özellikle tutsaklarla ilgili düşünceleri hayli aşağılayıcıdır;

“Uğradığımız zararlar çok büyüktü. Verdiğimiz kurbanlar da çoktu. Düşmanların da kayıpları büyüktü. Yaralılar uluyarak yerlere seriliyorlardı. Duydukları ıstırap, acılar, müthiş olmalıydı. Yavaş yavaş askerler bankanın önünden çekilerek biraz daha uzakta durmuşlardı. Bütün silahlar, bizim bulunduğumuz binanın pencerelerine dönüktü. Çılgınlar, bizim, aptallar gibi başımızı dışarıya çıkarmamızı bekliyorlardı. 13 saat bankada kaldık. 150 kadar memur- çoğu Avrupalı- önümüzde fareler gibi titriyorlar, izinsiz bir adım bile atamıyorlardı. Yerlerinden kıvıldanmalarına izin vermiyorduk. Daima ellerimizde tuttuğumuz tabancalar, bombalar, bunlarda hal bırakmamıştı. Birçoğu dört beş saat dar deliklerde kaldıklarını bize anlatmışlardı. Önce bu durumda çalışan otuz kırk kişi sonuna kadar korkularından dışarı çıkmak istemediler. Yirmi-otuz memur altı-yedi saat küçük bir odada, pis bir yerde kapalı kalmışlardı. Özellikle düdüklerimizin garip sesleri kanlarını donduruyordu” (Uras, 1987:510).

İşte iki lider arasında tutsaklara karşı tutum farkı kendi ifadelerinden bu şekilde anlaşılmaktadır. Garo özellikle tutsaklara karşı daha müsamahakâr yaklaştığını söylerken Hraç'ın ifadelerinden onları adeta aşağıladığını ve küçük görmüş olduğunu söylemek mümkündür.

Rehinelere karşı tavırları bu şekilde olan Hraç ve Garo, müzakere için gidenlerden haber beklerken Garo'nun anlattığına göre, dışarıda başıbozuk bir grup bankaya saldırı için gelmişti. Onun anlattıklarına göre saat 19:00 civarında Auboyneu ve Akil Bey'in müzakereler için gitmelerinden beri dışarıdaki askerler bir kez bile silah patlatmamışlardı. Fakat tam bu sırada dışarıda büyük bir gürültü koptu. Hraç çatıdan gelerek Tepebaşı'ndan bankaya doğru bir grup başıbozğun geldiğini haber verdi. Garo birinci kata inerek pencerelerde bulunan komitecilere ikişer bomba verip beklemelerini, ıslık çaldığında bombaları gelenlerin üzerlerine atmaları emrini verdi. Bu sırada askerlerin gelenleri beklediklerini, onları durdurup “*nereye gidiyorsunuz sizi ahmaklar? Ermenilerin silahları var sizi toptan öldürürler*” dediğini belirten Garo, başıbozukların büyük bir gürültüyle birbirlerini ezerek yürümeye devam

ettiklerini belirtiyor. Başbozukları engelleyemeyeceğini anlayan kumandan onların geçmesine izin veriyordu.

Kapıya yaklaşan başbozuklardan biri balta ile kapıyı kırmaya çalışırken ellerinde bomba olan komiteciler Garo'nun işaretini bekliyorlardı. Fakat Garo onlara beklemelelerini söylemişti. Anlaşılan bombalarla daha fazla kişiyi ortadan kaldırmak istiyordu. Nitekim banka önüne büyük bir grubun toplanmasını beklediğini kendisi de ifade ediyor ve tam bu sırada ıslığı çalıyordu. Garo bu anı şu şekilde anlatıyor:

“Düdüğü çaldım, yaylım ateşi ile yirmi bomba softaların başına yağdı. Aman Allah'ım gibi iniltiler, ne yapacaktık bu rezillerin bizi katletmesine izin mi verecektik?” (Bank Ottoman, 1990:128-129). Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Garo bir yandan dışarıdakilerden ne kadarı öldürülürse kendileri için o kadar iyi olduğunu düşünüyor, öte yandan yaptığını meşrulaştırıyor.

Bombaların etkisi ile ilgili Garo'nun söyledikleri dikkat çekicidir. Bombaların mavi dumanının sokağı büsbütün kapladığını, başbozukların panik halinde kaçarken birbirlerini ezdiğini belirten Garo, binanın önünde ise yaralı ve ölülerden bir yağının olduğunu, yaralıların cesetlerin üzerinden sürünerek kaçmaya çalışıp *“Allah rızası için bizi burada bırakmayın”* diye yalvardıklarından bahsetmektedir (Bank Ottoman, 1990:129). Garo'nun anlattıklarına bakılırsa, banka önüne gelen insanların sayısı hayli fazlaydı. Üzerlerine atılan bomba miktarının da yirmi olduğu dikkate alınırsa burada birçok insanın ölmüş, birçoğunun da yaralanmış olduğu kesindir.

Bu olaydan sonra müzakereciler gelene kadar bankaya herhangi bir saldırı yapılmamıştı. Bu sırada Hraç ve Garo arasında elçiliklerden gelen tercümanlarla neler konuşulacağı üzerine müzakereler olduğu görülmektedir. Burada dikkati çeken bir başka husus ise iki komitecinin bu sırada yaptıkları değerlendirmedir. İki de müzakerecileri beklerken ölü ve yaralı sayılarını, ellerinde kalan bomba miktarlarının ne kadar olduğunu dile getirmektedirler. Hraç mücadele eden on yedi kişi kaldıklarından, üç kişinin öldüğünden, altı arkadaşının ise yaralanmış olduğundan, ayrıca bombalarının azaldığından, arkadaşlarının bunları doldurmaya çalıştığından bahsederken (Uras, 1987:510), Garo ise saat on itibari ile dört ölü, beş ciddi yaralıdan, ellerinde bulunan 120 bombadan geriye sadece 18 adet kaldığından,

cephanelerinin hala iyi olduğundan bahsetmektedir. Ancak kötümser bir hava olduğu, “*On sekiz bomba ile on yedi kişi dışarıdan yapılacak gerçek bir saldırıya karşı ne yapabilir*” sözlerinden anlaşılabilir (Bank Ottoman, 1990:129). Bu ifadeler Garo’nun müzakereye gelecek olan kişilerin tekliflerine karşı olumlu bir cevap vereceği sinyali olarak değerlendirilebilir. Nitekim kendisi ellerinde kalan dinamitin binayı havaya uçuracak kadar olmadığını biliyordu.

2.6.4. Müzakerecilerin Bankaya Gelişleri ve Yapılan Görüşme

Müzakere için gelenler ve bu kişilerle yapılan konuşmalar hakkında birçok kaynak bilgi vermektedir. Armen Garo olayı ayrıntıları ile anlatmaktadır. Hatıratında anlatılanlara göre kendisi ve Hraç bankaya gelecek müzakerecilerle neler konuşacakları üzerine kafa yordukları sırada saat tam birde dışarıdan ıslık çalındı. Türkçe olarak elçiliklerden gelen delegelerin olduğu ve onlarla konuşmak istedikleri söylendi. Hraç ve Garo pencere kenarına gelerek komitecilere hiçbir şekilde ateş etmemeleri talimatını verdiler. Uzakta askerlerin önünde bulunan gruptan biri elinde fener diğeri ise beyaz bir bayrak tutuyordu. Bu iki kişi Türk elbisesi giymiş üç Avrupalı ise onları takip ediyordu. Garo Fransızca onlara şu şekilde seslendi.

“- *Pencereye doğru gelin, korkmayın, size ateş etmeyeceğiz.*”

Buna karşılık olarak “*buradan konuşmak uygun olmaz, caddeye inin orada konuşalım*” cevabını alan komite reisleri, “*dışarı çıkmıyoruz, isterseniz buraya gelmeniz için bir merdiven uzatalım*” dediler. Delegeler bunun üzerine aralarında yaptıkları konuşmanın ardından daha yakına geldiler. Komitecilere anlaşılan dışarı çıkmak istemiyorsunuz, o zaman sizinle buradan konuşalım diyerek pencereye yaklaştılar.

Ardından müzakereci olarak bankadan gitmiş olan Auboyneu, Garo’ya müzakereci olarak tayin edilmiş olan İstanbul Rus Büyükelçiliği’nin birinci tercümanı Maksimof’u tanıttı. Diğer kişi ise banka müdürü Sir Edgar Vincent idi. Feneri taşıyan Galata kumandanı (Vehbi Paşa), bayrağı taşıyan ise padişahın bir muhafızı idi.

Auboyneu sözünü bitirdikten sonra Maksimof şu şekilde lafa girdi; “*Saraydan geliyorum. Zatı şahaneleri yarın İstanbul’dan ayrılmanız için limanda bekleyen*

gemiye sizi götürmem için tam yetki verdi. Hadi şimdi acele edin hepiniz toplanın zaman kaybetmemeliyiz”.

Bunun üzerine Garo ona şu cevabı verdi; “- *Ancak bay Maksimof, biz bankayı bizi kurtarmak için siz telaşlanasınız diye işgal etmedik. Mektuplarımızı aldınız mı? Taleplerimizle ilgili ne diyorsunuz?”.*

Bir süre düşünen Maksimof onlara taleplerinin ne olduğunu sordu. Ardından Garo yazılı olarak taleplerini bildirdiklerini belirtti. Maksimof “*taleplerinizin ilk ikisi zaten yerine getirildi; şehirde başka katliam yok, bildiğiniz gibi bankaya da saat yediden sonra herhangi bir saldırı yapılmadı”*, diyerek onaylaması için yanındaki paşaya sordu ve paşa bunu kafasıyla onayladı.

Maksimof devamında şöyle dedi; “*üçüncü talebinize gelince –ıslahatların yapılması-tatmin edici bir sonuç elde edene kadar her şeyi yapacağız. Yakalanan Ermeni ihtilalcileri ile ilgili dördüncü talebinizi memnuniyetle yerine getireceğiz”* (Bank Ottoman, 1990:132-134). Garo’nun anlattıklarına göre buraya kadar Maksimof komitecilerle ılımlı bir şekilde konuşuyor ve taleplerinin yerine getirileceği sinyallerini veriyordu. Bundan sonraki müzakereler yine komitecilerin istekleri ve Maksimof’un onlara verdiği cevaplar şeklinde devam etmişti.

Bu noktada Garo, “*şimdi katliam yok, fakat biz ayrılır ayrılmaz tekrar başlayabilir. Sağlam teminatlara ihtiyacımız var”* dedi. Maksimof buna karşılık olarak ne tür garanti istediklerini sordu. Aldığı cevap ise Avrupalı bahriyelilerin karaya çıkması oldu. Bunun üzerine Maksimof şunları dile getirdi;

“Sevgili arkadaşlarım, davanıza karşı şahsi sempatiye rağmen, Rusya’nın diplomatik bir temsilcisi olarak size şu tavsiyede bulunmalıyım ki, hükümetimiz Türkiye’nin dahili işlerine askeri bir müdahaleye kesinlikle karşı çıkmaktadır. Bundan dolayı bu isteğimizin yerine getirilmesi için teminat verilemez”.

Buna karşılık olarak Armen Garo sözlerine şu şekilde devam etti;

“Bu durumda konuşmamız lüzumsuz. Yaptığımız tehdidi yerine getirmeye mecbur olacağız. Bırakın 150 Avrupalı bizimle beraber bu binanın enkazı altında ölsün. Belki ondan sonra kendinizi bizim yerimize koyarsınız da aklınız başınıza gelir. 300.000 şehidimizin kanları daha kurumadı, siz hâlâ Türkiye’nin dâhili işlerine askeri bir müdahaleye karşısınız”.

Maksimof bir süre düşündükten sonra şöyle devam etti;

“-Amacınızın çok takdire şayan olduğunu biliyorum ve kalben davanıza büyük saygı duyuyorum. Hayatınız pahasına büyük devletleri Türkiye’ye karşı olan politikalarını değiştirmeye zorlamak arzusundasınız, fakat eminim ki bu tür bir hareket ters etki yapacak. Avrupa kamuoyu önünde haklı olarak kazanmış olduğunuz sempati, Avrupalı devletleri ülkenizin iç işlerine müdahale etmeye zorlamak için 150 günahsız insanı öldürdüğünüzü duyarlarsa, anında antipatiye döner” (Bank Ottoman, 1990: 134-135).

Buraya kadar Maksimof ve Garo arasındaki müzakerelerin karşılıklı bir fikir öne sürme mücadelesi şeklinde geçtiği görülmektedir. Maksimof’un söz ve vaatlerine Garo’nun sürekli olarak bir karşılık verdiği görülmektedir.

Maksimof’un bu dikkat çeken ifadelerine, Garo bir soru sorarak karşılık verdi;

“- *Peki ya bizden katledilenler, onlar masum değil miydi? Bay Maksimof*”.

“- *Evet, onlar da masumdu fakat bu yüz elli insanın akraba ve yurttaşlarının sizin bu hareketinizi bağışlayacağı anlamına gelmez*”.

Armen Garo’nun anlattıklarına göre Maksimof ile yapılan müzakere yaklaşık bir saat sürdü. Bu müzakerenin sonunda Maksimof aşağıdaki tekliflerde bulundu.

1. Şafak ile banka boşaltılırsa, İstanbul’daki hiçbir Ermeni’ye zarar gelmeyeceğine, öyle ki birinin burnunun bile kanamaması için elinden geleni yapacağına şeref sözü verdi.
2. Tehditkar tavırlarını terk ettikleri takdirde, hemen ertesi gün, Avrupalılara ait bir gemide, altı ay içerisinde reform programının uygulanması vaadinde bulunan altı büyük devletin elçilerinin imzaladığı bir belgeyi kendilerine getireceğine yemin etti.

Maksimof yaptığı tekliflere ek olarak, şu fikirleri de onlarla paylaştı;

1. Geceleyin elçilerin tamamını görmesi ve onların imzalarını alması mümkün değildi.
2. Komitecileri aldatmak isteseydi, o belgeyi gündüz getirir, komiteciler bankayı terk ettikten sonra, onları Avrupalıların gemisinde silahsızlandırır ve belgeyi alırdı. Bunun yanı sıra, ertesi güne kadar inatçı bir şekilde bankada kalmayı tercih ederlerse, katliamların yeniden başlamasına karşı garanti

veremiyordu, çünkü şehirde komitecilerin bulunması şüphesiz Türk ayaktakımını kışkırtacaktı.

Bunlara ek olarak Maksimof yaralı komitecilerle kendisinin ilgileceğini, iyileştikten sonra onları yurt dışına çıkaracağını belirterek, ölümlerin patrikhaneye teslim edileceğini ve nihayetinde Türkiye’den emniyetli bir şekilde ayrılmalarını sağlayacağını ifade etti (Bank Ottoman, 1990: 134-136). Maksimof’un bu teklifleri komitecileri düşünmeye sevk etmiş olmalıdır. Nitekim artık mevcut durumlarının farkına varmış olmalıydılar. Bu nedenle bir süre düşünerek nihai kararlarını vereceklerdi.

Armen Garo’nun anlattıklarına göre, Hraç ile birlikte yapılan teklifleri düşünmek üzere içeri geçtiler. Hraç, imzalı garanti belgesi gelmediği takdirde binadan ayrılmamaları gerektiği üzerinde ısrarla duruyorken, Garo sabah kuvvetli bir saldırı yapılırsa, binanın ellerinden gideceğini, kendilerinin ise eşkıyalar gibi öldürülebileceğini, aptallıklarını nasıl temize çıkarabilecekleri gibi hususlar üzerinde duruyordu. Garo’nun bu sözlerine karşı kimse cevap veremedi. Neticede Maksimof’un verdiği sözlere güvenmenin ve bu zor durumdan “*onurlu bir şekilde*” kurtulmalarının kendileri için daha iyi olacağını beyan ettiler.

Saat 02:30’da Garo pencereye yaklaşarak Maksimof’a teklif ettiği üzere bu gece binadan çıkmayı kendisinin ve diğer iki Avrupalının sorumluluğu altında kabul ettiklerini söyledi. Buna ek olarak İstanbul’dan çıkana değin silahlarını teslim etmeyeceklerini, gemiye kadar Maksimof’un kendilerine refakat etmesi gerektiğini belirtti. Kendilerine karşı herhangi bir yakalama veya silahlarını alma teşebbüsü olduğu takdirde Maksimof’un kendi canı ile bunu ödeyeceğini ekledi.

Bunun üzerine Maksimof binadan çıkarken yalnızca tabancalarının yanında kalmasını bombaları geride bırakmalarını istedi. Komiteciler ise bu teklifi kabul ettiler. Yine yaralı arkadaşlarının Maksimof’un gözetiminde Rus hastanesine gönderilmesine karar verdiler. Ardından bombaları ve dinamit dolu valizi banka yetkililerine teslim ettiler. Komiteciler yaralı ve ölümlerin silahlarını da aldılar. Yaralıları ise Rus muhafızlarına teslim ettiler (Bank Ottoman, 1990:136-137). Armen Garo müzakereler esnasındaki gelişmeleri bu şekilde tasvir ediyordu.

Baskının ikinci lideri Hraç da müzakerelerin yaklaşık olarak bu şekilde cereyan ettiğini belirtmektedir. Hraç, müzakereler esnasında Maksimof'un üç hususu dile getirdiği belirtiyordu. Verdikleri bildiri ile ilgili olarak gerekli tedbirlerin alındığını belirten Maksimof, ıslahat için Sultan'ı razı etmeye çalıştıklarını, gerçekleştirdikleri bu baskın olayının Ermenileri Avrupa'nın gözünden düşüreceğini ifade etti. Hraç bundan sonra Garo ve Maksimof arasında geçen görüşmeden bahsetmektedir. Maksimof'un Garo'ya hitaben "*iyi başladınız, iyi bitirin*" dediğini belirten Hraç, Garo'nun teslim olmaya taraftar olmadığını ancak bu olaydan dolayı katliam ihtimalinin onu ürküttüğünü ifade etmektedir (Uras, 1987:512-513). Bu sıradaki gelişmeler ile ilgili olarak başka bir senaryo da olayın bizzat içerisinde olan Banka Müdürü Edgar Vincent tarafından verilmektedir. Müdür Vincent raporunda, çatışmanın öğlen 13:15'ten 15:00'a kadar devam ettiğinden; dışarıdan polis ve askerlerin banka pencerelerinden görünen her kafaya ateş ettiklerinden, Ermenilerin de askerlere ateş edip bomba attıklarından bahsederek daha sonraki gelişmeleri ve komitecilerle yapılan müzakereler hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Görüşmelerin saray boyutunu aktaran Edgar Vincent, hükümetin ilk başta herhangi bir koşulu kabul etmeyi reddettiğini belirterek, askerlere bankanın boşaltılması emrini verdiğini ifade etmektedir. Bina içerisinde birçok kişi olduğu için saldırı ile ele geçirilmemesi gerektiğini düşünen Vincent, komitecilerin çıkarılması için büyükelçilerin tercümanlarını göndermelerini tavsiye ettiğini söylemektedir. Söylediğine göre, Sultan ondan, Ermenilere affedileceklerini ve ülkeden serbestçe çıkmalarına izin verileceği vaadini bildirmesini istemişti. Tam bu sırada Rus elçiliği birinci tercümanı – M. Maksimof – saraya ulaştı ve Ermenilere, daha fazla zarar vermemeleri şartıyla Sultan'ın af vaadini bildirmek üzere Türk yetkili ve kendisiyle birlikte gelmeyi kabul etti. Gece saat 10 civarında saraydan bankaya gittiklerini belirten Edgar Vincent komitecilerin ilk başta teslim olmayı reddettiklerini, görüşmenin yaklaşık üç saat sürdüğünü ve özellikle Maksimof'un büyük becerisi sayesinde teslim olmayı kabul ettiklerini belirtmektedir. Komiteciler, aşağıdaki şartlarla ikna oldular:

1. Doğrudan bir yata bindirilmeleri, fakat herhangi bir ihanete uğramamak için bizim de onlarla birlikte rıhtıma kadar yürümemiz.
2. Büyükelçiliklerin tercümanlarının ertesi gün gelerek talepleri ile ilgili kendileri ile görüşmeleri.

3. Tabancalarının kendilerinde kalması, fakat tüm bomba ve patlayıcıları bırakmaları (OBA, LA 23, 999:3-5).

Banka Müdürü raporunda konuyla ilgili ilginç bilgiler vermektedir. Anlattıkları tam anlamıyla diğer kaynaklarla uyuşmasa da genel çerçevenin aynı olduğu dikkati çekmektedir. Sultan II. Abdülhamit'in başkâtibi Tahsin Paşa ise bu görüşmenin saray boyutunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Rus Elçiliği Baş Tercümanı Maksimof saraya geldi: Güya hiçbir şeyden haberi yokmuş ta, başka bir iş takibi için gelmiş gibi bir hâli vardı. Gerçekte bu işten Rus Elçiliğinin ilişiği ve Maksimof'un parmağı olduğundan şüphe yoktu. Maksimof'u elde etmek o kadar güç değildi. Onunla açıkça konuşulabilirdi. Bankaya giren Ermenilerin çıkarılması kendisine teklif olundu, ilk önce kabul etmemek istedi. Fakat anlayacağı dille konuşulunca kabul etti. Bankaya gidip geldi. Haklarında bir ceza yapılmamak, vapura bindirilerek dışarıya gitmelerine izin verilmek şartıyla bankadan çıkacaklarını söyledi. Bu mesele de böylece kapandı (Tahsin Paşa, 1999:62-63).

Bu sıradaki gelişmelerin ne şekilde olduğu ile ilgili bakılması gereken diğer bir kaynak ise arşiv belgeleridir. Arşiv belgeleri de bu sıradaki gelişmeleri ayrıntıları ile ele almaktadır. Anlatılanlara göre banka içerisinde ve etrafında devam eden kargaşa akşamüstü saat on buçuk civarında bir derece azalmıştı. Gece saat üçte banka müdürü Edgar Vincent ve yardımcısı Auboyneau, Rusya Sefareti baş tercümanı Maksimof ile Mirliya Vehbi Paşa ve Sadaret Yaveri Kaymakam Muzaffer Bey müzakereci olarak gelmişlerdi. Gelen müzakereciler komitecilerin liderini pencereye çağırılmışlardı. Komite lideri pencereye yaklaşmaya çekindiği için içeride bulunan ikinci müdür Wülfiing ve tercüman Panciri Bey'i yanına alarak pencereye geldi. Bu sırada yapılan konuşmalar esnasında Rusya sefareti baş tercümanı Maksimof komitecilere sert bir dille yalnızca hayatlarının temin olunabileceğini söylemişti. Bunun üzerine bir süre aralarında müzakere yapan komiteciler silahları kendilerinde kalmak şartıyla bunu kabul etmişlerdi (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 5-6). Olayın içerisinde bulunan dört farklı ağız gelişmeleri bu şekilde anlatılmaktadır. Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla komiteciler silahları kendilerinde kalmak kaydıyla bankadan ayrılmayı kabul etmişlerdi. Anlatılanlar özellikle müzakerelerin süresi dikkate alındığında bir takım farklılıklar gösterse de genel hatlarıyla birbiriyle uyuşmaktadır. Ortak nokta ise silahları kendilerinde kalmak şartıyla bankadan ayrılıp, büyük devletlerin temsilcilerinin öncülüğünde yurt dışına çıkmaları idi.

2.6.5. Banka Binasından Çıkış ve Gironde Gemisi ile Marsilya'ya Yolculuk

Armen Garo'nun anlattıklarına göre banka binasından ilk çıkan kendisiydi. Çıktıktan sonra kendileri ile müzakere yapan delegelerin yanına geldi. Banka Müdür yardımcısı Auboyneu, Garo'yu Maksimof ve Müdür Edgar Vincent ile tanıştırdı. Burada Maksimof'un Garo'ya söylediği sözler dikkat çekicidir. Rus birinci tercümanı Garo'ya elinizi sıkıkmama ve bu kahramanca hareketinize olan hayranlığımı ifade etmeme izin verin dedi. Garo banka müdürü Edgar Vincent'in da buna benzer bir tavır içerisinde elini sıkıdığından bahsetmektedir.

Banka'dan çıkan ikinci kişi doğal olarak Hraç idi. Ardından geri kalan on beş kişi grup halinde dışarı çıkarak iki liderin arkasında sıraya girdi. Bu sırada Maksimof ile Garo arasında ilginç bir sohbet geçti. Maksimof acele edilmesi gerektiğini, içeride daha fazla kişi olduğunu düşündüğünü, geri kalanların da hemen dışarıya çıkmasını ve toparlanmasını istediğini dile getirdi. Ancak Garo dört ölü ve beş yarılının dışında diğer on yedi kişinin hazır bulunduğunu dile getirdi.

Komiteciler artık limana gitmeye hazırды. Garo gitmeden önce komitecilere "arkamızdan bizi çevreleyin ve ıslığımızı duyduğunuzda her şeyden evvel bu beş kişiyi öldürün, daha sonra herkes kendisine bir el sıkınsın anladınız mı?" dedi. Bu cümleleri Ermenice olarak söylediğinden Maksimof ne dediğini sordu. Aldığı cevap üzerine iki Türk komutana ciddi önlemler almasını söyledi ve bunu üzerine komutanlar birkaç subay çağırarak her tarafa emirler göndererek komiteciler yol boyunca giderken askerlerin silahları ile hazır olmalarını ve başıbozukların kesinlikle sokaklara girmesine engel olunması direktifinde bulundular. Komiteciler artık yola çıkmaya hazır hale gelmişlerdi (Bank Ottoman, 1990:132-139). Bunu müteakip komiteciler ve müzakere heyeti rıhtımda bekleyen yata gitmek üzere harekete geçtiler. Armen Garo hep birlikte köprüye gitmek üzere hazır oldukları sırada, sokağın her iki yakasında silahlı iki kordonun olduğundan ve bunların da arasından geçtiklerinden bahsetmektedir. Önlerinde birkaç zabitanın fener, birinin ise beyaz bir bayrak taşıdığını, bu sırada kendilerine bakan bir molların onları rahatsız ettiğinden ve heyetteki paşanın onu vurdurmasından bahseden Garo, Voyvoda Karakolu'ndan gelen yaklaşık elli askerin iki sıra halinde kendilerine refakat ettiğini belirtmektedir (Bank Ottoman,

1990:140-141). Garo rıhtımda biri kendileri için, diğeri ise onları koruyan askerler için hazır bekleyen iki kayığa bu şekilde gittiklerini dile getirirken, Osmanlı arşiv belgeleri komitecilerin dışarı çıkmayı kabul edip güvenli bir şekilde gitmek için bir kordon oluşturulması taleplerinin, müzakere heyeti tarafından Aziziye Karakolu'nda bulunan Ferik Mustafa Paşa'ya bildirildiğini; alınan tedbirler sayesinde komitecilerin bankadan yine bir kordon içerisinde rıhtıma gittiklerini, ancak yolu yayan değil arabalar ile kat ettiklerini, hatta komitecileri taşıyan arabalarda rehin olarak birer memurun bile bulunduğundan bahsetmektedir (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 6). Görüldüğü üzere araba ile ya da yaya olarak komiteciler rıhtımda bekleyen kayıklara güvenli bir şekilde binmişlerdi.

Armen Garo burada bekleyen kayığa bir sıra ile oturduklarını; ortada Maksimof onun solunda Hraç, sağında ise kendisinin oturduğunu, kendi sağında bir paşanın diğer paşanın ise Hraç'ın solunda oturduğunu, Auboyneu ile Edgar Vincent'in arkalarında, geriye kalan komitecilerin ise iki sıra halinde onların arkalarında oturduğunu dile getirmektedir (Bank Ottoman, 1990:141). Komiteciler işte bu şekilde Moda'ya doğru yola çıkmıştı.

Banka Müdürü Edgar Vincent da Maksimof ile birlikte komitecilere, iki bahriye komutanlığı filikası içerisinde kendi yatına çıkana kadar eşlik ettiğini dile getirmektedir (OBA, LA 23, 999:6). Boğazı karşıya geçen komitecileri taşıyan filika İngiliz savaş bandırası taşıyan ve Moda'da demirlemiş olan Edgar Vincent'in yatına (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 6.) yaklaşık sabaha karşı dörtte ulaştı. Komiteciler yata Maksimof tarafından çıkarılıp yat kaptanına teslim edildiler. Bu sırada kendileri ile birlikte gelen diğer filika biraz uzakta komitecileri korumak için beklemeye başlamıştı. Ertesi gün öğlene doğru muhtemelen komitecilerin burada olduğunu haber alan ahali Moda'da toplanmıştı. Bu muhtemel bir saldırının ayak sesleri olarak tellaki edilmiş olmalı ki komitecileri korumak üzere önce bir İngiliz savaş gemisi bunu müteakip bir Fransız ve bir Rus savaş gemisi komitecilerin içinde bulunduğu yata doğru gelerek çevresinde demirlemişti (Bank Ottoman, 1990:142-143). Edgar Vincent raporunda, Perşembe sabahı saat 7'de İngiliz ve Fransız maslahatgüzarlarını ziyaret ederek Gülnar'ın yanında durup Emenilerin softalar tarafından linç edilmesini önlemek üzere gemilerini Moda'ya göndermelerini istediğini dile getirmektedir

(OBA, LA 23, 999:6). Görüldüğü üzere Ermeni komitecileri her türlü desteği İngiliz, Fransız ve Ruslardan görmekteydiler. Zaten Armen Garo da özellikle bindikleri yatın kaptanının kendilerine çok iyi davrandığını, onlara mükellef bir sofraya hazırladığını dile getirmekte ve hatta yaralı arkadaşları için onları korumak üzere gelen İngiliz savaş gemisinin doktorunun gelip tedavilerini yaptığını dile getirmektedir (Bank Ottoman, 1990:143-144). İşte bu şekilde İngilizlerden yardım gören komiteciler artık Maksimof'un, söz verdiği üzere geri gelmesini bekliyorlardı.

27 Ağustos sabahı saat 10:00'da büyükelçiler bu gelişmelerle ilgili bir toplantı yapmışlardı. Bu toplantıda Maksimof tarafından verilen sözler teyit edilmiş ve Ermenilerin o gün akşam saat 05:00'da Messageries (Maritimes şirketinin) S.S. "Gironde" vapuru ile Marsilya'ya gönderilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştı. Bu program da aynı şekilde işlemişti (OBA, LA 23, 999:6). Alınan kararları yerine getirmek üzere Maksimof, yanında İngiliz ve Fransız temsilciler olduğu halde yata geldi. Gelenler arasında Fransız elçiliği baş tercümanı Roue ve bir İngiliz de bulunuyordu. Yaklaşık saat dörtte yata gelen bu heyet ile komitecilerin Gironde gemisine bindirildiği, saat beşe kadar bir saat boyunca konuyla ilgili hararetli konuşmaların olduğu dikkati çekmektedir. Garo bu bir saatlik süreçte yapılan konuşmalara anılarında yer vermektedir.

Maksimof'un kendilerine daha fazla zaman kaybetmeden hazırlanmalarını, onları Marsilya'ya götürecek Fransız gemisi Gironde'nin körfezde beklediğini belirtmesinin üzerine Armen Garo, *"fakat Bay Maksimof, biz dün verdiğiniz sözlerle ilgili bir şeyler duymayı bekliyorduk, reformlarla ilgili yazılı bir belge vermediğiniz sürece buradan ayrılmayacağız"* demiştir. Buna karşılık olarak Maksimof böyle bir belgeyi imzalamak için kendisinin hazır olduğunu ancak meslektaşlarının buna razı olmadıklarını dile getirmişti. Garo'nun anlattığına göre bu sırada lafa giren Fransız baş tercüman Roue, *"eğer bu tür çılgınca bir hareketi gerçekleştirmeseydiniz, bugün ırkdaşlarınızın kanları İstanbul sokaklarında akmayacaktı"* demişti. İstanbul olaylarının devam ettiğini öğrenen komiteciler kendilerinin çok adi bir şekilde kandırıldıklarını düşünüyorlardı. Ancak yapacak bir şey olmadığının farkındaydılar ve Avrupalı temsilcilere karşı direnmenin manasız olduğu sonucuna varmışlardı (Bank Ottoman, 1990:144-145).

Gironde'nin gelişiyle Fransız tercümanın, “*silahlarınızı teslim edin artık, gemi sizi bekliyor*” demesinin ardından Garo şu cevabı veriyordu: “*silahlarımız Ermeni İhtilalci Federasyonu'nun malıdır ve biz bunları komiteye götürmeye mecburuz size vermeyiz*”. Bu cevap üzerine istenmeyen bir durum ortaya çıkmış ancak yine Maksimof olaya müdahale ederek kendilerinin haklı olduğunu ancak bir Fransız gemisine silahlı bir şekilde binemeyeceklerini dile getirmişti. Bunun üzerine para karşılığında silahların satılması ve paranın komiteye gönderilmesine karar verilmişti. Tabancaların her biri Edgar Vincent'in verdiği beş altın lira karşılığında komitecilerden alınmış ve bu problem de böylece çözülmüş oldu.

Saat beş sularında komiteciler Fransız denizciler ve tercümanla birlikte Gironde gemisine bindirilip kaptana teslim edildiler. Bu sırada komitecilerin tamamı ve iki liderin üstleri gemi personeli tarafından aranmıştı. Edgar Vincent ve diğer üç tercüman gemiden ayrılmadan önce Garo, Maksimof'a tabancasını hediye olarak saklamak üzere kendisine vermesini istiyor, Maksimof da komiteciler gemiden indiğinde kendisine verilmek üzere bu tabancayı gemi kaptanına teslim ediyordu. Saat yaklaşık altı sularında Gironde gemisi artık yol almaya başlamıştı (Bank Ottoman, 144-148). Komiteciler gemi ile Marsilya'ya doğru giderken Osmanlı Hükümeti de bu yolculukla ilgili sürekli bilgi toplamakta ve özellikle komiteciler hakkında her türlü bilginin kendilerine ulaştırılmasını gemi güzergâhındaki görevlilerinden istemekteydi.

Bu amaçla İzmir vilayetine yazılan 17 (29) Ağustos 1896 tarihli yazı ile bankaya girmiş olan ve Marsilya'ya gitmek üzere yola çıkan Ermenilerin İzmir'e çıkmış olduklarının haber alındığı belirtiliyor, eğer bu durum gerçek ise bu kişilerin yakalanması ve fotoğraflarının çekilerek gönderilmesi isteniyordu. Yok eğer İzmir'e çıkmamışlar ise nerelere gitmiş olduklarına dair bilgi toplanması isteniyordu (Y.EE.KP. 86-6-556, lef. 1). Görüldüğü üzere Osmanlı Hükümeti yola çıkan bu Ermenileri sıkı takibe almak niyetindeydi. Bunun sebebi muhtemelen daha önce Ermeni komitecilerinin geri dönerek yarım bıraktıkları işleri devam ettireceklerini ifade etmiş olmalarından kaynaklanıyor olsa gerektir.

Yine bu amaçla Hariciye Nazırı Tevfik Paşa Atina'ya 29 Ağustos tarihli bir telgraf göndererek, son olayları çıkartan Ermenilerin Perşembe günü Pire'ye giden "Gironde" adlı Fransız yolcu gemisine binmiş olduklarını belirtmişti. Bu Ermenilerin orada inip inmediklerini, adlarını ve gitmek istedikleri ülkeler hakkında bilgi toplanmasını ve kendisine bildirilmesini istiyordu (HR.SYS. 2802-4, lef. 1). Atina'dan verilen cevapta, adı geçen yolcu gemisinin Pire'ye gelmiş olduğu, fakat gemi kaptanının içeride bulunan on yedi Ermeni'den hiç birinin inmesine izin vermediği ve bu kişilerin Marsilya'ya doğru hareket etmiş oldukları belirtilmişti (HR.SYS. 2802-4, lef. 2). Gironde gemisi Marsilya'ya doğru yol alırken Marsilya'daki şebenderlik ile İstanbul arasında bu konu ile ilgili yazışmalar da hızlanarak devam ediyordu.

2.7. Ermeni Komitecilerin Marsilya'ya Gidişleri ve Buradaki Gelişmeler

Gironde Gemisi ile Marsilya'ya hareket etmiş olan Ermeni komitecilerinin seyahatleri esnasında Osmanlı Hükümeti ile Paris Sefareti ve Marsilya arasında yoğun bir haber alış verişi olduğu görülmektedir. Özellikle Marsilya Başşebenderi Mavroyeni Bey'e çok iş düşecekti. Muhtemelen bunun bilincinde olan Mavroyeni Bey, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 29 Ağustos tarihli bir yazı ile gelmekte olan geminin adının ve Ermenilerin eşkallerinin bildirilmesini istiyordu (HR.SYS. 2802-4, lef. 4).

Bunun üzerine Hariciye, Ermeni komitecilerin binmiş olduğu geminin adının "Gironde" olduğunu belirtmiş ancak komitecilerin eşkâlleri hakkında herhangi bir bilginin kendi ellerinde olmadığını 30 Ağustos'ta Marsilya'ya gönderdiği telgrafta bildirmişti (HR.SYS. 2802-4, lef. 3). Bu sırada dikkati çeken bir husus ise bankaya saldıran ve Marsilya'ya sürülen komiteciler arasında iki de subay bulunduğu güvenilir kaynaklardan öğrenildiği şeklindeki şayiadır (A.MKT.MHM. 627-45, lef. 1-2). Sadaret gemi Marsilya'ya vardığında bu iki zabıt ile diğer komitecilerin orada kimlerle bağlantı kurduklarının, nereye gittiklerinin uygun yollarla araştırılmasını istemişti (HR.SYS. 2802-4, lef. 12). Paris Sefiri Münir Bey ise, Marsilya'dan aldığı bilgiye dayanarak 6 Eylül'de gönderdiği telgrafta, gelen Ermeni komitecileri arasında herhangi bir zabıtın bulunmadığını Hariciye Nezareti'ne bildirmişti (HR.SYS. 2832-30; HR.SYS. 2802-4, lef. 21).

Komitecilerin Marsilya'ya varmalarından önce Osmanlı Hükümeti, Fransa'nın bu kişilere ne şekilde muamele edeceği üzerinde duruyordu. Yani komiteciler acaba serbest mi bırakılacaklardı yoksa hapse mi atılacaklardı? Muhtemelen Fransa Hükümeti'ni etkilemek için Paris Sefiri Münir Bey, Fransa Hariciye Nazırı Hanotaux'a bir mektup göndererek komitecilerin işlediği suçlara dikkat çekmek istemişti. Kendisi Cumhuriyet hükümetinin çok tehlikeli olan bu kişileri Fransa'ya kabulünü reddedeceğini kuvvetle ümit ettiğini bildiriyordu (YA.HUS. 368-59, lef. 3; HR.SYS. 2832-27; HR.SYS. 2802-4, lef. 11)³⁸. Mavroyeni Bey 31 Ağustos tarihiyle Hariciye Nazırı Tevfik Bey'e gönderdiği telgrafta, Fransız Hükümeti'nin Ermeni komiteciler Marsilya'ya ulaştıklarında onları tutuklayacağını ve siyasi mahkûm muamelesi yapacağını valiliğin kendisine bildirdiğini belirtiyordu (YA.HUS. 358-51, lef. 3, 358-59; HR.TO. 353-76; HR.SYS. 2802-4, lef. 5). Paris Sefareti'nin gönderdiği telgrafta da büyükelçi Münir Bey, Mavroyeni Bey'i teyit eder şekilde, aldığı habere göre Fransa Hükümeti'nin gelen komitecilerin Fransa toprağına ayak bastıklarında siyasi mahkûm olarak tutuklanmaları için lazım gelen her türlü tedbirin alındığını ve bu durumun Marsilya valiliğine bildirilmiş olduğunu haber veriyordu (HR.SYS. 2832-16). Görüldüğü üzere Ermeni komitecileri Marsilya'ya ayak bastıklarında tutuklanacaklardı. Anlaşılan tutuklanmaları konusunda, Paris Sefiri Münir Bey ve Marsilya Başşehbenderi Mavroyeni Bey'in çabaları netice vermiştir.

³⁸ Münir Bey'in Hanotaux'a gönderdiği nota şu şekildeydi: "*İstanbul'da çeşitli olaylara karışıp, son günlerdeki olayları provoke ederek Osmanlı Bankası'na saldırmış olan Ermeniler ülkeden sürgün edilmişler ve muhtemelen Marsilya'ya gelmek niyetindedirler.*

Fransa, cömertlik içerisinde misafirperverliğini her mevki ve her milliyetten yabancılara göstermektedir, fakat açıkça şüpheli bir karakter taşıyanları sınır dışı etmekte tereddüt etmemelidir. Burada suçlar apaçık ortadadır ve suçluların cezalandırılmaları konusundaki istisnai durumlar bellidir.

Dolayısıyla, Cumhuriyet Hükümeti'nin aynı zamanda tehlikeli olan bu insanların Fransa'ya kabul edilmesini reddedeceğini kuvvetle ümit etmekteyim.

Yüce takdirlerinize sunduğum, düşünceler dışında, güvendiğim kaynaklardan aldığım bilgilere göre, burada bulunan Ermeni mihrakların Büyükelçiliğimiz ve personeline karşı suikast tasarladıklarını da göz önünde bulundurmanızı ümit etmekteyim. Bu durumda, olmaz ya, bir an için İstanbul'dan sürülmüş olan anarşistler bir süre için Fransa'ya gelsinler ve hoş görülsünler, söz konusu suikastçılar muhtemelen burada etkili bir yardım görecektir ve cesaret bulacaklardır.

Eğer size bu özel durum için yazmakta rahat davranıyorsam, söylediğim gibi bu, Fransız Hükümeti'nin önceden tedbir almayı tercih edebileceği fikrinden kaynaklanmaktadır". HR.SYS. 2802-4, lef. 8. naklen *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri (1879-1918)*, Cilt. I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 58, Ankara, 2002, s. 100-101.

2.7.1. Komitecilerin Tutuklanarak Saint Pierre Hapishanesi'ne Gönderilmeleri

27 Ağustos 1896 Perşembe akşamüstü saat 05:00'te İstanbul'dan yola çıkan Gironde, bir haftalık yolculuğun ardından Marsilya limanına ulaşmıştı. 3 Eylül Perşembe günü akşam saat 10:00'da gelmiş olan Gironde vapurundaki on yedi Ermeni komitecinin beşli gruplar halinde tutuklanmış olarak karaya çıkarıldığı, hem Paris Sefiri Münir Bey hem de Marsilya başşehbenderi Mavroyeni Bey tarafından Osmanlı Hükümeti'ne bildiriliyordu (HR.SYS. 2832-24, Y.PRK. EŞA. 25-8, lef. 2, YA.HUS. 359-29, lef. 2). Gece vakti Marsilya'ya gelen komiteciler kendilerinin serbest bırakılacaklarını ümit ediyorlardı. Nitekim Armen Garo, İstanbul'da kendilerine bu tür bir söz verildiğinden bahsetmektedir (Bank Ottoman, 1990:151). Fakat Fransız polisi komitecileri önce arayarak gözaltına almış daha sonra St. Pierre Hapishanesi'ne götürmüştü.

Arama esnasında yukarıda belirtildiği üzere Maksimof tarafından gemi kaptanına teslim edilen Garo'nun silahı üzerinden çıkmıştı. Osmanlı Hükümeti'nin aldığı telgraflar da bunu teyit etmektedir (Y.PRK.EŞA. 25-8, lef. 2, HR.SYS. 2832-24). Armen Garo da polislerin etraflarını çevirerek kendilerini St. Pierre Hapishanesi'ne gece vakti götürdüklerini, şikâyetlerini kimsenin dinlemediğini, üstüne üstlük bir kere daha polislerin kendilerini soyup aradıklarını, saat ve paralarını bile aldıklarını dile getirmektedir. Hapishaneye götürülen komitecilerin yarısı Garo ile, diğer yarısı ise Hraç ile birlikte iki büyük odaya konulmuşlardı (Bank Ottoman, 1990:151). Komitecilerin bu şekilde hapsedilmeleri Osmanlı Hükümeti tarafından muhtemelen, memnuniyetle karşılanacaktı. Nitekim Hariciye Nezareti'nin Paris Sefareti'ne gönderdiği telgrafta durumdan memnun olduğu görülmektedir.

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa 6 Eylül tarihinde Paris Sefiri Münir Bey'e gönderdiği telgrafta, İstanbul'dan sürülen ve Marsilya'ya gelmiş olan Ermenilerin tutuklu olmalarından dolayı Fransız Hariciye Nazırı'na Osmanlı Hükümeti'nin şükranlarını sunmasını istemişti (HR.SYS. 2802-4, lef.17). Alınan bu telgraf üzerine Paris Sefareti'nin harekete geçmesi kaçınılmazdı. Ancak Münir Bey bunun için harekete geçmişti bile. 4 Eylül tarihinde Fransa Hariciye Nazırı Hanotaux'a bir mektup göndermiş ve minnet duygularını şu şekilde belirtmişti:

“Ermeni anarşistler ve Osmanlı’yı ilgilendiren diğer suçluların Fransa’ya gelmeleriyle ilgili konuda Cumhuriyet hükümetinin nazik çabalarıyla almakta olduğu tedbirleri gerek Babiali ve gerekse Saray’a bildirmek görevimdir.

Burada, bu fırsattan istifade ederek minnet duygularımı belirtmek istiyorum, ayrıca bu samimi duygularımı sayın Dahiliye nazırına ve kendilerinden Başkonsolosumuz Mavroyeni Bey’in gönderdiği raporlarda övgüyle söz ettiği Marsilya’daki yetkililere de iletmenizi rica ederim” (HR.SYS. 2802-4, lef. 9;Ermeni-Fransız İlişkileri, c.1, 2002:101).

İşte bu şekilde Fransızlara aldıkları önlemler için şükranlarını sunan Münir Bey, 6 Eylül tarihli telgrafa cevaben de yukarıdaki mektubu zaten gönderip şükranlarını sunduğunu, birkaç gün içerisinde tekrar Fransa Dışişleri Bakanı’na teşekkür edeceğini bildiriyordu (HR.SYS. 2832-28). Osmanlı Devleti komitecilerle ilgili Fransa Hükümeti ile bu şekilde iletişim içerisinde idi. Ancak komitecilerin hapisanedeki durumları ile ilgili ayrıntılı bilgi bu yazışmalarda yer almamaktadır.

Komitecilerin hapisteki günleri ve sorguları ile ilgili Armen Garo ayrıntılı bilgiler vermektedir. Komitecilere 4 Eylül sabahı kahvaltı verildikten sonra saat 09:00’da bir grup yetkili yanlarında askerler olduğu halde onların bulunduğu odaya gelmişlerdi. Komitecileri sorgulamak üzere gelen bu kişiler vali yardımcısı, polis müdürü, şehir askeri kumandanı ve cezaevi müdürden oluşuyordu. Yanlarında hayli evrak da bulunan bu kişilerin geliş nedenleri tabii ki komitecilerin sorgulanmasıydı. Vali yardımcısının belirttiğine, göre Paris’ten aldıkları emir doğrultusunda komiteciler sorgulanıp ayrıntılı bir raporu içişleri bakanlığına gönderilecekti.

Garo’nun anlattıklarına göre, zaten Fransız yetkililer tarafından İstanbul’da kandırılmışlardı. Bu nedenle kendilerinin hapsedilmelerine karşı çıkmış ve hangi yasal haklara dayanarak hapsolduklarını vali yardımcısına sormuştu. Bundan sonra Garo vali yardımcısı, kumandan ve polis müdürü ile kendisi sıkı bir müzakereye girmişti. Kendisine sorulan sorulara cevap vermeyeceğini, çünkü İstanbul’daki bir temsilcisi “yalancı” olan Fransız Hükümeti’ne bundan sonra güvenemeyeceklerini söylediğini iddia etmektedir. Buna karşılık olarak kumandanın sözlerini tartarak konuşun uyarısı üzerine, Garo geri adım atar bir şekilde “- söylediklerimin gayet tabii farkındayım ve çok sevdiğimiz Fransa’da bu tür sözler söylemekten üzüntü duyuyoruz” cevabını vermiştir (Bank Ottoman, 1990:151-152). Bu konu ile ilgili olarak Fransa’dan hariciye nezaretine gelen yazışmalarda da aynı husus üzerinde

durulmaktadır. Tam anlamıyla bu tür konuşmaların olduğu doğal olarak anlatılmasa da Mavroyeni Bey'in 5 Eylül'de, Münir Bey'in ise 6 Eylül'de Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya gönderdikleri telgraflarda İstanbul'da kendilerine aksi yönde söz verilmiş olmasına karşılık komitecilerin tutuklu olmaktan yakındıkları dile getirilmektedir (HR.SYS. 2832-30; HR.SYS. 2802-4, lef.16, 21).

Konuşmaların devamında muhtemelen havanın yumuşamasını fırsat bilen Garo, kendisine Osmanlı Bankası'nı neden bastınız sorusunun sorulması üzerine, 26 Ağustos ve sonrasındaki olayları anlatmıştı. Bu konuşmaların ardından Fransız yetkililerin yumuşadığını ve kendilerine iyi davranmaya başladıklarını dile getiren Garo'nun ve arkadaşlarının bir diğer sıkıntısı ise isimlerinin açıklanması meselesiydi. Her birinin Türkiye'de büyük aileleri olduğunu dile getiren Garo, isimleri açığa çıktığı takdirde Türk hükümetinin onları katledeceğini iddia etmişti (Bank Ottoman, 1990:152). Garo'nun bu söyledikleri Osmanlı arşiv belgelerine de yansımıştır. Paris ve Marsilya'dan gönderilen telgraflarda komitecilerin böyle bir tutum içerisinde oldukları görülmektedir. Bu konu ile ilgili Paris Sefiri Münir Bey, gönderdiği telgrafta komitecilerin ailelerinin tehlikede olduğu bahanesiyle kimliklerini açıklamaktan kaçındıklarını bildirmektedir (HR. SYS. 2832-30; HR.SYS. 2802-4, lef.21). Ancak nihayetinde komiteciler kimlik bilgilerini vermeye razı olmuşlardı. Marsilya şebhenderliğinin gönderdiği telgrafta komitecilerin yukarıda belirtilen çekincelerine rağmen sonunda kimlikleri ile ilgili bilgi vermeye razı olduklarını ve bu bilgilere ulaşmak için çaba sarf edildiği belirtilmekteydi (HR. TO. 353-81). Özellikle Mavroyeni Bey konu ile ilgili mümkün olan tüm gayreti göstermesine rağmen henüz komitecilerle görüşmemişti. Nitekim Fransız yetkililerin bu kişilerle hiç kimsenin görüşmesine izin vermediği yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır (HR. SYS. 2832-30). Ancak Ermeni komitecilerinin kimlik bilgilerini vermeye razı olmaları neticesinde bu bilgilerin Osmanlı Hükümeti'ne de ulaşacağı kesindi.

Osmanlı Hükümeti'nin enerjik şebhenderi Mavroyeni Bey mahalli polis idaresi ile yaptığı özel görüşmeler neticesinde komitecilerin isim, eşkâl ve sair bilgilerini elde etmeyi başarmıştı. Aldığı bu bilgileri Paris Sefiri Münir Bey'e bildirmiş, o da bu bilgileri Osmanlı Hükümeti'ne bir liste olarak sunmuştur. 6 Eylül tarihinde gönderilen cetvel aşağıdaki şekildeydi (Y.Mtv. 146-3):

Tablo 1. Marsilya’da Hapsedilen 17 Komiteci Hakkındaki Bilgiler

İsmi	Ailesi	Mesleği	Yaşı	İkametgâhı	Eşkâlleri
Garo Armen	Babası müteveffa Etriyoman (Harutun ³⁹)validesi Mari	Hoca	Yirmi üç	İstanbul	Sarı bıyıklı pembe yanaklı marur yüzlü
Antreasyan Hraçya	Babası İstapan validesi Mari	Hoca	Yirmi beş	İstanbul	Esmer yüzlü kara gözlü siyah saçlı
Dakesyan Mıgırdıç	Pederi Dakes validesi Anna	Bekçi	Otuz yedi	İstanbul	Kırca saçlı uzun boylu kara gözlü
Baronir Davit	Pederi Davit validesi Mari	Makineci	Otuz yedi	İstanbul	Kara ve koyu kıvrık saçlı çukur çeneli
Vartanyan Setrok	Pederi Vartan Validesi Mariyan	Amele	Yirmi iki	İstanbul	Kalkık burunlu açık benizli
Haçaduryan Zare	Pederi Haçadur Validesi Luçik	Amele	Yirmi yedi	İstanbul	Sarı kızıl sakallı çukur çeneli
Hozikyan Agob	Pederi Toros validesi Mariyan	Amele	Yirmi sekiz	İstanbul	Donuk benizli koyu kumral saçlı ve bıyıklı
Harutunyan Arakel	Pederi Harutun validesi Hatun	Amele	Yirmi beş	İstanbul	Saçları başının yan taraflarından dökülmüş çakır gözlü
Havnolyan Antranik	Babası Serkiz validesi Takuhi	Doğramacı	On sekiz	İstanbul	Donuk benizli enli yüzlü uzun ve gaga burunlu
Danukyan Minas	Babası Abraham validesi Eglisaben	Doğramacı	Yirmi beş	İstanbul	Çukur çeneli donuk benizli sol kaş üzerine benli
Karbiyan Sarkiz	Babası Kapriel validesi Dirohi	Doğramacı	Yirmi üç	İstanbul	Çukur çeneli
Kiziryan Arakel	Babası Artin validesi Teşhun	Kahveci	Yirmi sekiz	İstanbul	Sarı kızıl saçlı

³⁹ Garo’nun babasının adı kendi eserinde bu şekilde verilmektedir. (Pasdermajian, *Why Armenia Should Be Free*, s. 6).

Tablo 1'in Devamı

Kallaçyan Rupen	Babası Manuk validesi Hartub	Marangoz	Yirmi sekiz	İstanbul	Esmer sağ kolunda bir pare-i nişani olduğu
Karagavuryan Nerses	Babası Mardiros validesi Andrassem	Marangoz	Yirmi iki	İstanbul	Açık alınlı esmer koyu gözlü
Anuşyan Yenork	Babası Simon validesi Sareh	Debbağ esnafından	Yirmi üç	İstanbul	Büyük ağızlı siyah saçlı kulağının memesi delik
Gregoryan Sahak	Babası Grigor validesi Suldan	Amele	Yirmi beş	İstanbul	Yüzü ziyade pembe kara saçlı
Mıgırdıçyan Mikitar	Babası Mıgırdıç validesi Ananya	Amele	Yirmi altı	İstanbul	Dört köşe çeneli yüzü pembe saçı koyu

Kaynak: BOA. Y.Mtv. 146-3.

Hapishane yetkililerinden alınan bilgilere göre hazırlanan cetvel bu şekildeydi. Komiteciler hapishanede buldukları sırada Mavroyeni Bey sürekli olarak onların resimlerini elde etmeye ve onlarla ilgili bilgiler toplamaya çalışıyordu. Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta, gizlice öğrendiğine göre mahalli yetkililerin elinde komitecilerin elebaşlarının Londra Komitesi'ne mensup olduğuna dair kanıtların olduğu ve Marsilya valiliğinin bu konu ile ilgili bir raporu içişleri bakanlığına sunacağı bilgisini veriyordu (HR.TO. 353-107; Y.A.HUS. 359-75). Ancak daha sonraki yazışmalarda bu konu ile ilgili herhangi bir yazışma mevcut bulunmadığından, Armen Garo'nun Londra Komitesi'ne mensup olduğu bilgisi biraz havada kalmaktadır.

Komiteciler hapisteyken dikkati çeken bir husus da Marsilya basınının on yedi Ermeninin serbest bırakılması için bir kampanya başlatmış olmasıdır (Y.A.HUS. 359-23, 359-82, lef. 2). 12 Eylül tarihli telgrafında Mavroyeni Bey, yaptığı araştırmalar neticesinde bu haberin düzmece olduğunu, on yedi komitecinin ikisinin (muhtemelen Garo ve Hraç) serbest bırakıldıktan sonra Fransa'da kalmak için emniyetten izin istediklerini, fakat mahalli idarenin Fransız Hükümeti'ne bunların sınır dışı edilmelerini tavsiye ettiğini belirtmektedir (HR.TO. 353-97). Yine Mavroyeni Bey'in belirttiğine göre bu on yedi komitecinin lideri (Garo), Cenevre'de bulunan ve en

“şerir” (kötü) türden bir anarşist olan Kasparyan’a Osmanlı Bankası saldırısını ve diğer konuları anlatan bir mektup yazmış ancak valilik mektubu göndermeden Dahiliye nezaretinin bilgisine sunmuştu (HR.TO. 353-105).

Armen Garo ise on yedi gün kaldıkları hapisanede birkaç kez gazeteci kılığında hafiyelerin gelip onlarla konuştuğunu, kendileri ile Fransız sosyalist ve anarşistleri arasında bir ilişki kurmaya çalıştıklarını dile getirmektedir. Hatta bunun için Marsilya’daki anarşistlerden birine mektup yazmasını bile istediklerinden bahseden Garo, bazı Fransız gazetelerinde Fransız ve Osmanlı hükümetleri arasında on yedi komitecinin anarşist olarak geri verilmesi için müzakere yapıldığı ile ilgili gazete kupürlerinin kendisine gösterildiğini belirtmektedir (Bank Ottoman, 1990:153). Garo’nun söylediklerine bakılırsa Fransız yetkililer komitecilerin ağzından laf alabilmek için her yolu deniyorlardı.

Komitecilerin hapiste olduğu sürece Fransa’daki Ermenilerin tavırları nasıl olmuştu? Nitekim o sırada Fransa’da kayda değer miktarda Ermeni bulunmaktaydı. Doğal olan buradaki Ermeni cemaatinin hapistekilerin salıverilmesi için bir takım faaliyetleri girişmeleri idi. Paris Sefareti’nin 14 Eylül tarihi ile gönderdiği telgraf bu hususla ilgili bilgiler vermektedir. Fransızların aldığı bilgilere göre, Ermeni komitecileri bankaya yaptıkları gibi bazı sefarethanelere özellikle de Fransa ve Rusya sefarethanelerine girerek ortalığı karıştırmak niyetiyle, çimento fiçileri içinde dinamit ve humbara getirtiyorlardı. Bununla birlikte Ermeni komitecileri Paris Osmanlı Sefareti önünde gösteri yapmak niyetindeydiler. Bu amaçla kilisede bir toplantı bile düzenlemişlerdi. Fransız yetkililer aldıkları bu haber üzerine durumu Osmanlı sefaretine bildirdikleri gibi sefarethane etrafına gerekli miktarda asker ve hafiyeler yerleştirmişler, şüpheli kimseleri de gözaltına almışlardı. Alınan önlemler sayesinde herhangi bir olayın meydana gelmediği Münir Bey tarafından bildiriliyordu (Y.PRK.EŞA. 25-6). Görüldüğü üzere Fransa’daki Ermeniler komitecilerin salıverilmesi için her türlü tedbire başvuruyorlardı. Ancak komitecilerin serbest bırakılması nihayet Fransız yetkililerin kararı ile olacaktı.

Komitecilerin hapisten çıkmaları ile ilgili gelişmeler hakkında Armen Garo ilginç bilgiler vermektedir. Anlattığına göre bir gün Fransız Hariciye bakanlığından bir

kağıt gelmişti. Fransa'da bulunmalarının hükümet tarafından hoş karşılanmadığından dolayı nereye gitmek istedikleri sorulmuştu. Seyahat masrafları da karşılanacaktı. Komiteciler yaptıkları toplantı sonrasında on beşinin New York'a, Hraç ve Garo'nun ise yarım kalan tahsillerini tamamlamak üzere Cenevre'ye gitmek istediklerini bildirdiler (Bank Ottoman, 1990:153-154). Burada dikkati çeken bir çelişki ise Garo'nun Fransa'da kalmak istedikleri ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiş olmasıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere Garo ve Hraç ilk önce Fransız yetkililerden eğitimlerini tamamlamak üzere Fransa'da kalma talebinde bulunmuşlardı. Ancak bu talep kabul edilmemişti. Bunun üzerine eğitimlerini Cenevre'de devam ettirme kararı almışlardı (HR. SYS. 2833-13; HR.TO.353-97). Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Ermeni komitecileri Fransa topraklarında kalamayacaklardı. Gelmelerinin ardından tam on yedi gün geçmişti ki Fransa Hükümeti komitecilerin Fransa topraklarından ayrılmalarına karar verdi.

19 Eylül akşamı saat 11:00'de vali yardımcısı hapishaneye gelerek taleplerinin bakanlık tarafından uygun görüldüğünü bildirmişti. Buna göre on beş komiteci ertesi gün New York'a gitmek üzere gemiye bindirilecekti, Garo'nun ve Hraç'ın ise o gece Cenevre'ye gitmeleri isteniyordu. İki lider, arkadaşları Fransa'dan ayrılmadan Cenevre'ye gitmekte diretmışlerse de bu kabul edilmemişti. Nihayet, çıkar yol olmadığını anlayan Garo ve Hraç yola çıkmadan önce on beş arkadaşına verilmek üzere 5000 frankı hapishane idaresine bırakmışlardı (Bank Ottoman, 1990:154). Arkadaşlarına bıraktıkları miktar ile ilgili Osmanlı belgelerinde farklı bilgiler mevcuttur. Mavroyeni Bey'in 21 Eylül tarihinde Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta, iki liderin Cenevre'ye gitmeden önce arkadaşlarına 1200 Frank para bırakmış oldukları bilgisi veriliyordu (Y.A.HUS. 359-108, lef. 4; HR.TO. 353-112). Görüldüğü üzere verilen bilgilerde ihtilaf mevcuttur. Ancak arşiv belgelerinin o gün yazıldığı, Garo'nun hatıratının ise yıllar sonra kaleme alındığı dikkate alındığında, ilk bilginin gerçeğe daha yakın olduğu söylenebilir.

Bu konuda bir başka husus ise on beş komitecinin nereye gönderildikleri meselesiydi. Yukarıda da belirtildiği üzere Armen Garo arkadaşlarının Fransızlarca New York'a gönderilme sözü verildiğinden bahsetmektedir. Arşiv belgelerinde ise Fransızların bu tür bir taahhüdünden bahsedilmemekle birlikte, komitecilerin Marsilya valiliğinin

sorumluluğunda Buenos Aires istikametine giden İtalyan Deniz İşletmeciliği Vapuru'na bindirildiğinden bahsedilmektedir (HR.TO. 353-112). Zaten Garo da Cenevre'ye gittikten iki gün sonra Fransızların kendilerini bir kez daha aldattıklarını anladığını, arkadaşlarına bıraktıkları 5000 frangı da bilet ücreti olarak alıp bir kargo şirketiyle onları beş parasız bırakarak Buenos Aires'e gönderdiklerini belirtmektedir (Bank Ottoman, 1990:155). Kısacası on beş komiteci Güney Amerika'ya, Armen Garo ve Hraç ise Cenevre'ye gönderilmişlerdi. Kaynaklarda Güney Amerika'ya giden komitecilerle ilgili bilgi verilmemişken, liderleri Armen Garo ve Hraç ile ilgili arşiv belgelerinde ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.

2.7.2. Armen Garo ve Hraç'ın Cenevre'ye Gidişleri ve Oradaki Faaliyetleri

Alınan karar doğrultusunda Armen Garo ve Hraç Andreasyan 19 Eylülü 20 Eylülle bağlayan gece Cenevre'ye gitmek üzere yola çıkmışlardı. Marsilya başşehbenderi Mavroyeni Bey durumu tam zamanında öğrenerek komitenin iki liderinin Cenevre'ye kadar iki özel komiser ile gönderildiklerini Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya bildiriyordu (HR.TO. 353-109). Tevfik Paşa'da aldığı bu telgraf üzerine adı geçen iki liderin ismini öğrenmek üzere Mavroyeni Bey'e yazmış (HR.SYS. 2802-4. lef.28), aldığı cevapta ise bu iki kişinin isimlerinin Armen Garo ve İradcıyan (Hraç) olduğunu öğrenmişti (HR.TO. 353-113; HR.SYS. 2802-4, lef. 30). Birbiri ardına çekilen telgraflardan bu iki komite reisinin Cenevre'deyken de sıkı bir şekilde takip edilecekleri anlaşılıyordu. Nitekim yazışmalar görüştükleri kişileri gittikleri evleri numaraları ile birlikte vermektedir.

Armen Garo Cenevre'ye yaptıkları seyahate ve arkadaşları ile ilk buluşmalarına, onlarla yaptıkları sohbetlere değinmektedir. Anlattıklarına göre, polis müdürü onları istasyonuna kadar getirip iki özel komiserle trene bindirmişti. Polis müdürü istasyonda Marsilya'ya geldiğinde Garo'dan aldığı tabancasını ona gönderme sözü veriyor ve bu sözü daha sonra tutuyordu. İki komiserle birlikte yola çıkan liderler 20 Eylül Pazar öğleden sonra Cenevre'ye varıyordu. Komiserlerle yemek yiyen Garo ve Hraç onlardan ayrılarak arkadaşlarını bulmak üzere Truşak'ın (Cenevre'deki Taşnak yayın organı) yazıhanesine gidiyorlardı. Pazar olduğu için yazıhanede kimse yoktu. O sırada Cenevre'de bir festival vardı. Garo ve Hraç arkadaşlarını bulmak üzere oraya

gitti. Nihayet burada bir grup Ermeni ile buluşup arkadaşlarıyla iletişim kurabilmişlerdi (Bank Ottoman, 1990:154-155). Garo'nun Cenevre'ye dair anlattıkları bunlarla sınırlıdır. Nerede ve kimlerle kalmış olduğuna hatıratlarında yer vermemekte, yaklaşık bir aylık sıkıntılı bir hayatın ardından burada rahatladığından bahsetmektedir. Ancak Osmanlı yetkilileri Garo ve Hraç ile ilgili yukarıda da belirtildiği üzere ayrıntılı bilgiler toplamayı başarabilmişti.

Mavroyeni Bey 29 Eylül tarihliyle Tefvik Paşa'ya gönderdiği telgrafında, Armen Garo ve Hraç'ın, Rue Lictede Bock No: 7 adresinde, Ermeni sığınmacı olan bir taş baskıcının (litografyacı) yanında ikamet etmekte olduklarını bildiriyordu (HR.SYS. 2802-4, lef. 34; Ermeni-Fransız İlişkileri, c.1, 2002:109). Bununla birlikte iki komitecinin yukarıda da adı geçen Kasparyan adlı Ermeni ile Rue de Barouge sokağında, 36 numaralı evinde her gün görüştikleri bilgisi Babiâli'ye ulaştırılıyordu (Y.A.HUS. 360-32, lef. 4). Osmanlı Hükümeti bu iki komiteciyi kaldıkları evlerin numaralarını öğrenmek, kimlerle ne sıklıkla görüştiklerini haber almak suretiyle sıkı bir şekilde takip ettiriyordu.

Komitecilerle ilgili alınan başka bir bilgi ise o sırada Fransa'yı ziyaret edecek olan Çar'ın ülkeden ayrılmasının ardından Paris'e dönmek niyetinde olduklarıyla ilgilidir. 29 Eylül tarihi ile Marsilya'dan gönderilen telgrafa göre, Armen Garo ve Hraç, Çar'ın gidişinden sonra Paris'e gitme niyetindeydiler (HR.TO. 354-3). Ancak Paris'e ne amaçla gitmek istedikleriyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu noktada bir başka husus ise bu iki komitecinin Cenevre'de hayatlarını ne şekilde idame ettirecekleri meselesiydi. Eğitim almak istiyorlardı. Doğal olarak bir yerde çalışmaları gerekiyordu. Osmanlı Hükümeti'nin aldığı bilgiye göre, Garo ve Hraç Taşnakların Cenevre'deki yayın organı Truşak'ın yazıhanesinde çalışıyorlardı (HR.SYS. 2833-13). Komitecileri izlemek üzere görevlendirilen polis müfettişi Lofolon'un verdiği bilgiler de bunu doğrular niteliktedir.

Müfettişin verdiği bilgiye göre önceden belirttiği evde ikamet eden komiteciler gazetelerinde çalışıyorlardı. Cenevre'de buldukları sırada Luisan adlı bir yerde bu kişiler lehine yaklaşık 1500 kişinin katıldığı büyük bir toplantı düzenlenmişti. Burada toplanan para yaklaşık 700 frank civarındayken, Cenevre'de toplanan miktar ise hayli

fazla olup 19.000 frank civarındaydı. Polis Müdürü Lofolon bu iki komitecinin uzun bir müddet daha burada kalacaklarını zannettiğini, bu konuyla ilgili daha fazla bilgi toplamak için de önceden kendisi için çalışan bir komiserin görevlendirilmesini talep ediyordu (İ.HUS.50-1314/Ca-28, lef.1).

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bundan sonraki üç-dört yıl süresince Armen Garo, Taşnak örgütü bünyesinde faaliyet göstermiş ve Cenevre Üniversitesi'nde yarıda kalan eğitimini 1900 yılında tamamlamıştı (Pasdermadjian, 1918:7). Hraç'ın Cenevre Üniversitesi'ne devam edip etmediği ile ilgili bir bilgi kaynaklarda mevcut olmasa da muhtemelen o da Garo gibi eğitimini burada sürdürmüştür. Taşnak komitesi bünyesinde çalışan bu iki komitecinin eğitimlerinin ardından daha yoğun bir şekilde davaları için faaliyet gösterecekleri aşikârdır.

2.7.3. On Yedi Komitecinin Fotoğrafları ile İlgili Gelişmeler

Komitecilerin hapiste buldukları sırada önemli bir husus da bu kişilerin fotoğraflarının alınması ile ilgili gelişmelerdi. Daha komiteciler Marsilya'ya varmadan evvel Mavroyeni Bey Osmanlı Hükümeti'nin tüm talimatlarını yerine getirmek için bütün tedbirleri aldığını ve gelen komitecilerin fotoğraflarını alabilmek için son derece gayret gösterdiğini 31 Ağustos tarihli telgrafında belirtiyordu (HR.SYS. 2802-4, lef. 5). Komitecilerin gelişlerinin ardından yapılan yazışmalarda da sürekli olarak bu fotoğraf mevzuu yer almaktadır. Komitecilerin Marsilya'da hapsedilmelerinin ardından onlarla ilgili gelişmeleri sıkı sıkıya takip eden Mavroyeni Bey elinden gelen her şeyi yapmış olmasına rağmen bu fotoğraflara ulaşamamıştı.

Mavroyeni Bey komitecilerin fotoğraflarını elde edemeyeceğini anlayınca Hariciye Nazır Tevfik Paşa'ya 15 Eylül tarihi ile bir telgraf çekerek durumu izah ediyordu. Marsilya valiliğine birçok defa başvurmuştu. 15 Eylül'de on yedi komitecinin resimlerinin çekilmesi için Paris'ten de izin istemişti. Öte yandan Paris Sefiri Münir Bey'den de harekete geçmesini rica etmişti. Fakat komiteciler siyasi mahkum telakki edildiklerinden herhangi bir netice alınamamıştı. Mavroyeni Bey durumu bu şekilde izah ettikten sonra Tevfik Paşa'ya bir öneride bulunuyordu. Buna göre mevzubahis komitecilerin suç işlediklerini ve liderlerinin çok tehlikeli olduğunu ortaya koyarak idari bir antlaşma çerçevesinde diplomatik yolla belki tatminkâr bir şey elde edilebilir

(HR.SYS. 2802-4, lef. 25). Aldığı bu telgraf üzerine Tevfik Paşa ertesi gün Paris Sefiri Münir Bey'e bir telgraf göndererek, Marsilya Valiliği'ne on yedi Ermeni komitecinin resimlerinin çekilmesi ve bu resimlerden bir nüshanın Osmanlı Hükümeti'ne gönderilmek üzere Mavroyeni Bey'e teslim edilmesi yetkisinin verilmesi hususunda Fransız Hükümeti nezdinde gerekli müracaatları yapması emrini veriyordu (HR.SYS. 2802-4, lef. 24). Ancak daha sonraki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla bu başvuru da bir netice vermemiştir. Osmanlı Hükümeti on yedi komitecinin resimlerine bir türlü ulaşamamıştı. Ancak 31 Ekim 1896 tarihinde Paris'te yayınlanan "Illustration" gazetesinde bu kişilere ait olduğu belirtilen bir fotoğraf yayınlanmıştı (L'Illustration, "Les Insurgés Arméniens", 352- No. 2801, 31 Kasım 1896)⁴⁰. Bu resim yayınlandıktan sonra doğal olarak Osmanlı yetkililerinin bununla ilgili araştırma yapması kaçınılmazdı. Nitekim haberde bu kişilerin Marsilya'ya geldiklerinde resimlerinin çekildiği iddia ediliyordu.

Fotoğraftaki Ermenilerin bankayı basan komiteciler olup olmadığını öğrenmek için Osmanlı Hükümeti hemen harekete geçmişti. Bu amaçla Paris Sefareti, Mavroyeni Bey'den aldığı bilgileri bir rapor halinde Tevfik Paşa'ya göndermişti. Mavroyeni Bey 31 Ekim tarihinde yayınlanan resimleri gördükten sonra bunları çeken Fabre adlı kişiye giderek bilgi almış ve bu konu ile ilgili ayrıntıları ondan öğrenmişti (HR.TO. 354-45). Başşehbender ayrıca Fabre'den aldığı bilgileri doğrulamak üzere Marsilya valiliğine giderek valinin yokluğunda genel sekreterle görüşmüş ve en nihayet fotoğrafların düzmece olduğu kanaatine varmıştı (HR.TO. 354-43). Görüldüğü üzere Mavroyeni Bey bu konuda da çok gayretli bir şekilde çalışmış ve ayrıntıları aşağıda verilecek olan iki raporu Paris Sefareti'ne göndermiştir.

Komitecilerin Marsilya'da bulunduğu sırada son derece başarılı bir şekilde çalışan Mavroyeni Bey'in işini ne kadar ciddiye aldığı göstermesi açısından bu konuyla ilgili hazırlanmış olduğu iki raporu dikkate değerdir. Mavroyeni Bey raporun başlangıcında, 31 Ekim tarihli "Illustration" gazetesinin, Gironde ile gelmiş olan on yedi Ermeni anarşisti temsil eden ve J. Fabre adlı kişi tarafından çekilmiş olan bir fotoğrafı neşrettiğini dile getirmektedir. Hapiste olan bu kişilerin yanına adı geçen şahsın nasıl girdiğini öğrenmek için bu kişinin atölyesine gittiğini belirten Mavroyeni Bey,

⁴⁰ Bu fotoğraf için bkz. ek. 17.

mahalli yetkililere yaptığı ısrarlı müracaatlarına rağmen gizlilik teşkil ettiği gerekçesiyle bu kişilerin fotoğraflarını temin etmesinin mümkün olmadığını, hatta Paris'te İçişleri Bakanlığı'na kendisinin ricaları sonucu Emniyet tarafından yapılan müracaatların da buna imkan vermediğini dile getirmektedir.

Tüm çabalarına rağmen fotoğraflara ulaşamayan Mavroyeni Bey raporunun devamında, Fabre'nin gazeteye göndermiş olduğu bu resmin, o sırada Amerika'ya gitmeden önce bakımevinde (*Hospice de la Charite*) olan göçmeler arasındaki Ermeni tiplerini temsil ettiğini öğrendiğinde buna şaşırmadığını belirtmektedir. Aynı kişinin Illustration yöneticilerinin, İstanbul'da Osmanlı Bankası'na saldırarak can sıkıcı bir olayın öğrenilmesiyle birlikte okuyucularının ilgi ve merakını uyandırmak istemiş olabileceklerini ilave ettiğini ifade eden Mavroyeni Bey, bu fotoğraflara bizzat ben ulaşamadıysam, Marsilya'da hiç kimse ulaşamamıştır diyerek raporuna son vermiştir (HR.SYS. 2802-4, lef, 37-38).

Mavroyeni Bey fotoğraflarla ilgili olarak ertesi günü bir telgraf daha göndererek gazetede yayınlanan resimle ilgili olarak Fabre'den aldığı bilgileri teyit etmek üzere Vilayet'e (emniyet) yaptığı başvuruyla alakalı bilgi vermektedir. Telgrafta, Marsilya Valisi Paris'te olduğu için Genel Sekreteri Regnaul ile görüştüğünü, onun da kendisine, daha evvel bildirdiği üzere İçişleri Bakanlığı'nın, St. Pierre Hapishanesi'nde birkaç hafta boyunca tutuklu olan ve aralarında Armen Garo ve Hraç'ın da bulunduğu on yedi Ermeni'nin fotoğraflarının çekilme ve çektirilme yetkisinin Vilayet dahil hiç kimseye verilmediğini söylediğini ifade etmiştir. Telgrafın ekinde gönderdiği fotoğrafın kesinlikle düzmece olduğunu, fotoğrafları çekilmiş olan Ermenilerin, spekülasyon yapmak amacıyla resimleri çekilmiş herhangi bir grup Ermeni olduklarını tahmin ettiğini dile getiren Mavroyeni Bey, tutukluluk süresi boyunca on yedi Ermeniye hiç kimsenin yaklaştırılmamış olduğunu, bunun için kesin emirler verildiğini ve talimatların titizlikle takip edildiğini belirtmiştir.

Telgrafın devamında Marsilya'ya gelen Ermenilerin on yedi kişi olmasına rağmen, Fabre'nin fotoğrafını çektiği grubun on sekiz kişi olduğuna dikkat çeken Mavroyeni Bey, bu kişiler arasında hiçbirinin ne türban ne de fes giymediğini, hemen hepsinin Avrupalı kisvesinde olduklarını ifade etmektedir. Üstelik bu kişilerin özel komiser,

kabine şefi ve de onları gözetim altında tutan muhafız tarafından da fotoğraf üzerinde teşhis edilemediğini belirten Mavroyeni Bey, bu rahatsızlık verici durumun tahminen işletmenin spekülasyonundan kaynaklandığını ifade ederek telgrafını bitirmiştir (HR.SYS. 2804, lef. 42: Ermeni Fransız İlişkileri, 2002:112-113). Illustration gazetesinde çıkan fotoğraf dikkatli bir şekilde incelendiğinde, fotoğrafta bulunan kişilerin banka baskınına katılan kişiler olmadığı söylenebilir. Nitekim banka baskını liderleri olan Armen Garo ve Hraç'ın bu kişiler arasında olmadığı görülmektedir.

Banka baskınına gerçekleştiren komiteciler, neticede tıpkı Sasun ve Zeytun'da olduğu gibi yabancı devletlerin büyükelçi ve konsoloslarının araya girmesiyle herhangi bir ceza almadan yurt dışına çıkmışlardı. Tıpkı Sasun'da Hamparsum Boyacıyan, Zeytun'da Agashi ve yoldaşları örneğinde olduğu gibi Banka Baskını'ndan sonra da Armen Garo ve on yedi komiteci, Rus, İngiliz ve Fransız yetkililerin araya girmesiyle Marsilya'ya, bir anlamda özgürlüklerine kavuşturulmuşlardı. İlginç olduğu kadar düşündürücü olan ise yurt dışındaki bu komite liderlerinin II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a dönüp Osmanlı parlamentosuna girmeleri ve Birinci Dünya Savaşı çıktığında ise Rus ordularındaki gönüllü Ermeni birliklerine katılarak Osmanlı ordusuna karşı savaşmış olmalarıdır.

Banka Baskını sonrasında on yedi komiteci yurt dışına çıkarılmıştı. Ancak Taşnak İstanbul Merkez komitesinin yaptığı plan yukarıda da belirtildiği üzere sadece Osmanlı Bankası'nın basılmasını içermiyordu. Plana göre İstanbul'un birçok semtinde olaylar çıkarılacaktı ve plan işliyordu. İstanbul'un birçok semtinde ortaya çıkan bu olaylar bir iki gün karşılıklı çatışmalar şeklinde devam etmiştir. Bu süreçte meydana gelen çatışmaları, ölü sayısını, olayları araştırmak için kurulmuş mahkemenin verdiği kararları ve Avrupalı büyük güçler ile Osmanlı Devleti'nin olaylara yaklaşımını anlayabilmek için çatışmaların meydana geldiği bölgelerin semt semt ele alınmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

BÖLÜM 3: BANKA BASKINI SONRASI İSTANBUL'DA MEYDANA GELEN OLAYLAR VE SONUÇLARI

3.1. Çeşitli Semtlerdeki Ermeni Olayları

Taşnak Komitesi'ne mensup komiteciler tarafından planları genel hatlarıyla Avrupa'da yapılmış olan saldırılar İstanbul'un birçok semtinde eş zamanlı olarak başlatılmıştı. Banka Baskını, planın en önemli parçasını teşkil ediyordu. Ancak ilk saldırılar Samatya'da başlamıştı. Ardından Banka Baskını gerçekleştirilmiş, daha sonra birçok yerde olaylar baş göstermişti. Karışıklıkların en ciddi şekilde yaşandığı yerler Beyoğlu, Fındıklı, Galata'da Boğazkesen, Samatya, Bahçekapısı, Tahtakale, Salmatomruk-Karagümrük, Eyüp, Fener, Şehzadebaşı, Şehremini, Kasımpaşa ve Hasköy semtleriydi. Banka Baskını'nın etkisiyle banka çevresinde de önemli olaylar meydana gelmişti.

İstanbul'un birçok semtinde ortaya çıkan bu olaylar bir iki gün karşılıklı çatışmalar şeklinde devam etmişti. Bu süreçte meydana gelen çatışmaları, ölü sayısını, olayları araştırmak için kurulun mahkemenin verdiği kararları ve Avrupalı büyük güçler ile Osmanlı Devleti'nin olaylara yaklaşımını anlayabilmek için çatışmaların meydana geldiği bölgelerin semt semt ele alınması gerektiği kanaatindeyiz. Ancak bu olaylardan sadece Osmanlı belgelerinde bahsedilmektedir. Diğer kaynaklar daha ziyade banka baskını sürecini ele almış, batılı kaynaklar ise olayları genel çerçeveleriyle değerlendirmiştir.

Bu sebeple arşiv belgeleri olayların değerlendirilmesinin esasını teşkil edecektir. Olayların araştırılması amacıyla Sultan'ın emri üzerine bir heyet oluşturularak adı geçen yerlerde ayrıntılı bir araştırma yapılmıştı. İlk olarak Galata, Beyoğlu, İstanbul, Kasımpaşa ve Hasköy bölgelerine gidilmiş ve dokuz kişiden oluşan heyet tarafından bazı incelemeler yapılmıştı. Daha sonra Sultan'ın emriyle bu yerlerle ilgili olarak daha ayrıntılı bir rapor hazırlanması için bu heyetten ikişer üçer kişiden oluşan dört kol tertip edilmişti. Bu kollar olayların geçtiği yerlere giderek çeşitli milletlerden insanlarla görüşmüş, izaha muhtaç görülen kısımlar ve durumlar hakkında, Polis, Jandarma ve Belediye ile diğer resmi daireler arasında da bilgi alış verişinde

bulunarak 27 Ekim 1896 tarihinde rapora son hali verilmiştir (Y.PRK.KOM 9-21, lef. 1). Askeri komisyonun hazırladığı rapor, olay çıkan bütün semtleri teker teker ele alarak, olayların çıkış anını, meydana gelen ölümleri, bölgede bulunun asker ve jandarma sayılarını vermektedir. Hazırlanan rapora istinaden ilk olarak Beyoğlu çevresinde meydana gelen olaylar ele alınacaktır.

3.1.1. Beyoğlu'nda Meydana Gelen Olaylar

Banka baskının yapıldığı Çarşamba sabahı saat 04:00'da¹ Dolapdere'de Arabacı Agop adında bir Ermeni kuşağında sakladığı humbaranın patlamasıyla etrafta bulunan kasap Nikoli ile birlikte yaralanmıştı. Patlamanın ardından Agop yakalanarak Galata polis karakoluna götürülmüş ve üzerinden bir humbara ile iki revolver çıkmıştı. Sorgusunda bunları iki mecediyeye Hasköy'de tuğla harmanında bulunan İzmitli Toros ve Sivaslı Ohannis'ten aldığını ve bu kişilerle Galata köprüsünün başında bekleyerek Şeyhülislam'ın arabasına atma kararı aldıklarını belirtmiştir. Ancak humbaralardan birinin patlaması üzerine durum ortaya çıkmıştı. Yakalanan Agop'un olaydan önce öldürülen Ermeni tüccarı Karagözyan'ın dört katilinden biri olduğu anlaşılmıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 1). Agop'un yakalanması hadisesine Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa da değinmektedir. Nazım Paşa, Agop'un Banka Baskını öncesinde Beyoğlu Dolapdere mevkiinde polis devriyesi üzerine humbara atmak istediğini, ancak devriyenin duvar köşesine saklanarak tehlikeyi atlattığını belirtmektedir (Hüseyin Nazım Paşa, 2003:265).

Yine aynı gün Beyoğlu kışlasından Galatasaray'a gitmek üzere kolağalarından Mustafa ve Ahmed Efendilerin kumandasında harekete geçen yüz elli asker üzerine Beyoğlu civarında Halep Çarşısı önünde bir Ermeni tarafından bomba atılmıştı. Bombayı atan Ermeni kaçmaya kalkışmışsa da buna izin verilmemiş, yaralı olarak yakalanmış ve mutasarrıflığa teslim edilmiştir. Bu olayda askerlerden biri ayağından küçük bir yara almıştı. Bunun ardından askerler Galatasaray'a ulaşım mutasarrıflık binasına girdikleri sırada Avusturya vatandaşı olan bir saatçinin dükkânının üstündeki Ermeni Sarabyan'ın dükkanından askerler üzerine bir humbara atılmıştı. Bunun sonucunda yirmi beş asker yaralanmış, iki asker ise ölmüştü. Çankırlı Ali adlı bir

¹ Belirtilen saat Türk usulü (alaturka) saate göredir. Akşam ezanı gün sonunu belirtir. Buna göre olayın meydana geldiği saat yaklaşık sabah on-on bir civarındır.

polis memuru da bombalama esnasında hayatını kaybetmişti. Komiser yardımcısı Fevzi, üçüncü Komiser Tahsin ile üç memur ve yoldan geçmekte olan Müslüman halktan yirmi dört kişi de yaralanmıştı. Atılan bu humbara toplam üç kişinin ölümüne, elli dört kişinin ise yaralanmasına neden olmuştu (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 2).

Ertesi gün yani Perşembe günü saat sekizde bir Ermeni Kalekapısı'nda Yazıcı Sokağı'nda bekçi Hüseyin Ağa adlı bir kişiyi revolver kurşunu ile yaralamıştır. Ardından kaçmaya çalışan bu kişiye kol memuru mülazım Salih ve Polis çavuşu Hakkı tarafından teslim ol çağrısı yapılmış ise de buna silahla karşılık vermiş bunun üzerine askerler tarafından karşılık verilerek öldürülmüştür (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 2).

28 Ağustos Cuma günü Selamlık resminden dönerken Beyoğlu'ndan geçerek kışlalarna gitmekte olan Bahriye İtfaiye Taburu'na bir saldırı yapılmıştı. Tabur Galatasaray ve mutasarrıflık daireleri karşısında, köşe başında bulunan Teodaris adlı kişinin eczanesi önünden geçerken, bu eczananın üst katından askerlerin üzerine bir humbara atılmış ancak dükkanın taraçasına değen bomba yere düşmeden havada patlamıştı. Bu nedenle herhangi bir zarar meydana gelmemişti. Bunu müteakip eczane basılarak bu olaya kalkışan ve eczacının hademesi olduğu anlaşılan Sivashlı Murad ve Karabet yakalanmak istenmiş ancak karşılık verdiklerinden Murat ölü olarak Karabet ise yaralı olarak ele geçirilmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 2). Cuma günü gerçekleşen bu olayı İngiliz elçisi Currie'nin yokluğunda yerine vekâlet eden Herbert, Londra'ya bir telgrafla bildirmişti. Galata ve Pera'da durumun biraz düzeldiğini bildiren Herbert, askerlerin görevlerini yapıyor gibi göründüklerini, Ermeni komitecilerinin ise o gün öğleden sonra Selamlık resminden dönen askerler üzerine bomba attıklarını bildirmektedir. Telgrafın devamında, elçiliklerin Ermeni komitecilerden yeni bir mektup aldığını belirten Herbert, mektupta devletlerin ilgisizliğinden dolayı nefrete kapılan ve dehşete düşen Ermenilerin harekâtlarına tekrar başlayacaklarını belirttiklerini rapor etmekteydi (Blue Book, 1897, No.1:6).

Müteakip Pazar günü akşam saatlerinde Tepebaşı'nda Venedik sokağında devriye gezen askerler üzerine Doktor İlyas Paşa'nın bir Almanyalı tarafından otel olarak

kullanılan apartmanından bir humbara atılmıştı. Ancak bomba patlamadığı için herhangi bir zararı dokunmamış, buna kalkışan binanın hademelerinden Agop, Somogen ve Bogos adlı Ermeniler canlı olarak yakalanmışlardı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 2-1).

Hadisenin meydana geldiği Çarşamba günü Galatasaray'a 200 asker gönderildi. Olay günü Beyoğlu'ndaki asker ve jandarma miktarı ise sekiz farklı mevkiye bulunuyordu. Bunlar yirmi bir çavuş, yetmiş üç polis ve elli dört jandarmadan oluşuyordu (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 2-1).

3.1.2. Galata ve Banka Çevresinde Meydana Gelen Olaylar

Banka Baskını, meydana gelen olayların en sansasyonel olanıydı. Baskın süresince Banka etrafında birçok çatışmanın olduğu görülmektedir. Askeri Teftiş Komisyonu'nun hazırladığı raporlarda banka çevresinde meydana gelen olaylar ayrıntıları ile ele alınmıştır. Buna göre olayın gerçekleştiği sırada, ilk silah sesinin duyulmasının ardından çevredeki han, ev, mağaza ve dükkânlara önceden gizlenen Ermeni komitecileri etrafa silah ve humbara atmaya başlamışlardı. Karışıklığın çeşitli noktalarda başlaması üzerine mağaza ve dükkanlar kapanmış ve herkes kaçışmaya mecbur kalmıştı (Y.PRK.KOM. 9/21, lef. 4-2). Bu karışıklıklar esnasında mülkiye mektebinin son sınıfında olan Süleyman Kani İrtem, merak ettiği için Galata'da Aziziye Karakolu'na geldiği sırada, Banka'ya doğru gitmek istediğini ancak atılan silahlar üzerine bir sürü gibi kaçan halkın gürültülü tazyikinden geri çekilmek zorunda kaldığını dile getirmektedir (İrtem, 2004:38).

Baskın esnasında Ermeni komitecilerinin saklanıp dışarıya ateş ederek bomba attıkları yerlerin sayıca çok olması, buradaki olayların vahametini göstermesi açısından önemlidir. O gün komitecilerin içerisinde bulunduğu yerler şu şekilde tespit edilmişti: Voyvoda karakolunun karşısında bulunan İzmirliyan, Narodukyan ve Fransız vatandaşı Lorand hanları, Karaköy'de bulunan Büyük Yeni Han, Galata'da Aleksiyadi ve Küçük Millet Hanı, Yeraltı Camii bitişiğindeki Yeni Han ve bankanın karşısında bulunan Terkos Su Şirketi idarehanesi, Societe Otoman Ovindei Bankası, Baltacı Hanı, Ermeni Arak'ın attar dükkanı, Kapıçı'nde sahaflar sokağında Yemenici Muşlu Ohannis'in dükkanı, aynı yerde bulunan Yenişehirli sokağında Ermeni

Manaklıyan'ın demirci mağazası, Kömürcü sokağında Suşehirli Haçık'ın kahvehanesi, Kireç Kapısı'nda yüz yetmiş numaralı Ermeni kahvehanesiyle bitişiğindeki aşçı dükkanı, Kireç Kapısı'nda bulunan Ermeni Kigork ile Nikoli'nin kahvehaneleri, eski Fransız gümrüğü binası, yüz altmış üç numaralı Ermeni Kalost'un kahvehanesi, arpacı dükkanı, orada bulunan Ermeni Ohan'ın ve Yağhane sokağındaki Ermeni Nikogos'un dükkanları, Ermeni Markar'ın kahvehanesi ve Mumhane'de Yeni Kapı iskelesinde İtalyan vatandaşı Andrea ile bitişiğinde Avusturya vatandaşı Bahçıvanoğlu'nun dükkanları, Karaali Kaptan sokağında Ermeni Serop'un ve Kapı içinde Döşemeci sokağında Ermeni Bedros Bogos'un kahvehaneleri ve kapı içinde üç yüz numaralı Köseleci Ermeni Agop'un ve Galata'da Bayezid Camii bitişiğindeki Ermeni fesçi Tatyos'un ve Topçular caddesinde Ermeni tütüncü Toros'un Avrupa tiyatrosu altındaki Ermeni Fesçi Kirkor'un dükkanları, Bayezid sokağında Serkis'in kahvehanesi, yine aynı sokakta attar Ermeni Melkon'un ve Kafesçi sokağında attar Ermeni Ohannes'in dükkanları, Ermeni kilisesi yanında bulunan Ermeni Arak'ın evi, Kemeraltı caddesinde Angel'in fabrikasının köşesinde bulunan attar Ermeni Avadis'in dükkanı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef.4-2). Anlaşıldığı kadarıyla Ermeni komitecileri daha ziyade hanlarda ve özellikle Ermenilere ait dükkan ve kahvehanelerde, yabancıların işyerlerinde gizlenmişlerdi. Banka civarında Ermeni komitecilerin kırkın üzerinde meskene gizlenmiş olduğu görülmektedir.

Yukarıda verilen yerlere gizlenen Ermeni komitecileri Osmanlı Bankası'ndan silah seslerini işittiklerinde hemen silah ve humbaralar ile harekete geçmişlerdi. Daha çok bekarların yaşadığı ve kalabalık olan bu civarda böylece ansızın bir dehşet ortamı meydana gelmişti. Bu karışıklık esnasında halk birbirine karışmış ve herkes eline geçirebildiği eşya ile kendisini müdafaaya ve komitecilerin gizlendikleri han, ev ve dükkanların kapılarını kırmaya başlamıştı. Halk sokaklarda olaylara müdahil olduğundan şüphelendikleri Ermenileri takip ederek bunlara müdahale etmeye başlamıştı. Askerler gelinceye kadar arbede ve karışıklık devam etmişti. Karışıklığın aynı anda birçok farklı noktada başlamasıyla burada bulunan sokakların çokluğu ve darlığına zabıta mevcudunun yetersizliği de eklenince gerekli tedbirler alınamamış ve galeyana gelmiş olan kalabalığın dağıtılması mümkün olamamıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 5-1).

Bir anda baş gösteren olayların bölgede bulunan güvenlik güçlerinin olaylara anında müdahale etmesini güçleştirdiği söylenebilir. Zaten olayın meydana geldiği sırada Galata civarında bulunan kuvvet miktarının da birçok ev, işyeri ve handa saklanan ve kargaşa çıkaran komitecileri engellemeye yetecek sayıda olmadığı görülmektedir. Üstüne üstlük bu olaylara müdahil olan Müslüman halk da güvenliği sağlamada sıkıntıyı bir kat daha arttırmıştır. Olayın meydana geldiği sırada Galata civarındaki kuvvet miktarı Voyvoda, Arap Cami ve Azapkapısı karakollarındaki toplam altı çavuş, otuz altı polis ve kırk jandarmadan oluşuyordu (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 5/1). Doğal olarak bölgedeki olayları engellemek için civar karakollardan yardım talep edilmesi zaruri bir hal almıştı, ancak civar bölgelerde de olaylar baş gösterdiği için gönderilecek güvenlik gücü sınırlı olacaktı.

Bu amaçla bankanın basılmasından sonra civarda da karışıklığın baş göstermesi üzerine Aziziye ve Şişhane karakollarındaki mevcut kuvvetler gerekli olan noktalara gönderilmişti. Bunu müteakip Galatasaray'dan çağrılan iki yüz itfaiye askeriyle Mecidiye kışlasından gelen seksen piyade, Tophane-i Amire ve Topçu kışlalarından gelen yüz kırk piyade ve süvari topçusu da gerekli noktalara ve mevcut asker kollarına takviye olarak gönderildi. Bu askerler bir yandan kalabalığı dağıtmaya öte yandan silahla taarruz eden komitecileri ele geçirmeye çalışıyordu (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 5-1).

Bölgedeki yetkililerin en kısa sürede olaylara müdahale etmek için harekete geçtikleri görülmektedir. Nitekim bahsedilen karakollardan ve diğer yerlerden gelen askerlerin sayısı toplam beş yüz elli kişiydi. Ancak buraya gönderilen askerlerin büyük bir kısmının olay yerine gelmesi karışıklığın başlangıcından ancak iki saat sonra olabildiği. Bu nedenle izdihamın ortadan kaldırılması ve kargaşanın yok edilmesi olayın ortaya çıkmasından ancak üç saat sonra mümkün olabildiği. O günün gecesinde kargaşadan dolayı ölenler belediye tarafından alelacele kaldırılarak kısmen Şişli ve kısmen de Balıklı mezarlığına gönderilmişti. Bir taraftan da takip edilmesi ve yakalanması gereken şüphelilerle uğraşılıyordu. Bu kişiler ve askerler arasında karşılıklı olarak silah atılması üzerine çeşitli yerlerde silah sesleri gece boyunca devam etmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 5-1/5-2).

Heyecan ve galeyanın neticesinde ayak takımının izdihamının doğal sonucu olarak sadece komitecilerin saklanmış oldukları mağaza, dükkan, oda ve hanların kapı ve pencere gibi yerlerinde tahribat olmuş ve bu yerlerden bir kısım eşya da gasp edilmişti.

Hadise esnasında ahaliden bir kısmının sopalarla kargaşaya müdahale ettirildiği ve polisten de yardım gördükleri iddia edilmişse de o sırada olay yerinde bulunan yabancıların, altına imza attıkları belgelerde bu gibi ayak takımının yardım görmeleri şöyle dursun, polis tarafından bu kişilere karşı şiddet kullanıldığı belirtilmektedir. Gerçekten de ayaktakımının ellerindeki sopa ve baston gibi şeyler alınarak denize atılmıştı. Üstelik sokak ortasında kalan ve ne yapacağını bilemeyip şaşırان her sınıf halk ve özellikle saklandıkları yerlerden çıkarılan Ermenilerin dahi hayatları muhafaza altına alınmıştı. Yine yabancıların anlattığına göre bu kişiler bazı arabalara bindirilerek tehlikeli bölgelerden dışarıya çıkarılmıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 5-2).

3.1.3. Komitecilerin Galata'da Yeniden Kargaşa Çıkarma Teşebbüsleri

27 Ağustos Perşembe günü Galata'da Ermeni komitecilerinin tekrardan harekete geçtiği görülmektedir. Banka çevresinde bulunan birçok han ve mağazaya gizlenmiş olan Ermeni komitecileri etrafa ateş edip bomba atmaya başlamışlardı. Komitecilerin içerisine gizlendikleri yerler şu şekildeydi; Banka'nın Haliç tarafında bulunan Perşembe Pazarı'nda Fransız uyruklu Manon'un mağazası, Gümrük Sokağı'nda bulunan bazı hanlar, Kireçkapısı'nda İngiliz uyruklu Bond'un demir fabrikası, Rıhtım Caddesi'nde Karantina Sokağı'nda bulunan Abud Efendi Hanı ile Mumhane Caddesi'nde bulunan Rus uyruklu Ermeni Ayvazyan ve Yunan uyruklu Mavro Kordato'nun mağazaları. Bu yerlere gizlenen Ermeni komitecileri tarafından ayırım yapılmaksızın gelip geçenlere ve askerler üzerine ateş edilmeye başlanmıştı. Yeniden bir kargaşa çıkarılmaya teşebbüs edilmiş ve halkın galeyana getirilmesi için diyanete ve milliyete dokunur çirkin tabirler ve hakaretler yapılmış ise de, komitecilerin tamamı askerler tarafından sağ veya ölü olarak ele geçirilmiş, halkın müdahale ve galeyana meydan verilmeyerek üç saat zarfında kargaşaya son verilip asayiş sağlanmıştır (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 8-2).

29 Ağustos Cumartesi günü Galata'da birçok han ve işyerine gizlenen Ermeni komitecilerin yine etrafa ateş edip bomba attıkları görülmüştü. Osmanlı Bankası'nı korumakla görevli askerlerin yemek yemelerinden istifade eden Banka'nın odabaşısı ve hamalları tarafından ve taraçasından kararlaştırılmış olarak verilen işaret üzerine, han ve işyerlerine gizlenen Ermeni komitecileri asker, halk ve karakollara ateş ederek saldırıya başlamışlardı. İçerisinden ateş edilen yerler şunlardı; Voyvoda Karakolu karşısında Fransız uyruklu Makridi, bu caddede bulunan Albik ve Banka Caddesi'nde bulunan Vitali hanları, Perşembe Pazarı'nda Cevizli Han içinde, Avusturya uyruklu Cuze'nin mağazası, Tünel civarında Kamando Hanı, Karaköy'de Avusturya uyruklu Ternif'in mağazası, Galata'da bulunun Ermeni Manukyan Hanı, Banka caddesinde Vitali Hanı'nın arka tarafında bulunan Alman uyruklu Bomonti'nin bira fabrikası, Karaköy'de Halil Paşa Hanı, Galata'da Yeni Cami civarında Zincirli Han'ın sokağında altmış numaralı saatçi Ermeni Naftayan'ın dükkanının üst katı, aynı sokakta bulunan Ermeni Dikran'ın kahvehanesi, Perşembe Pazarı'nda Saatçiler caddesinde bulunan Fransız uyruklu Vitalis'in mağazası, Balıkpazarı'nda Kiryani'nin kırk dört numaralı mağazası, Balıkhane civarında Ermeni Mıgırdıç ve Üsten mağazaları, Havyar Hanı ile Komisyon Hanı'nın köşe başındaki mağaza, Hallaçyan Hanı, Sıvacıyan Hanı'nın altındaki mağaza, Abud Efendi Hanı, Selanik Hanı, Demir Han, Zincirli Han, Köprübaşı ve Aziziye Karakolu'nun karşında bulunan manavın bitişiğindeki sandalyeci dükkanı. Görüldüğü üzere otuzun üzerinde han ve işyerine gizlenmiş olan Ermeni komitecisi tekrar bir kargaşa çıkarmak için her yana ateş edip bomba atmışlar ancak askerler bu kargaşanın yayılmasına ve halkın müdahalesine izin vermeyerek, komitecilerin gizlendikleri binaları basmış, bu kişileri sağ ya da ölü olarak ele geçirmiş ve asayişini sağlamıştır (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 8-2/9-1).

Çatışmaların en şiddetli bir şekilde gerçekleştiği yerlerden biri olan Galata'da Ermeni komitecilerinin han ve işyerlerine saklanmaları, ayaktakımının bu yerlere saldırmasına neden olmuştu. Dolayısıyla bu işyerlerinde bazı tahribatlar meydana gelmişti. Komisyon araştırma yaparken bu tahribatları tespit etmek için işyerlerine giderek bizzat işyeri sahipleriyle görüşmüş ve ifadelerini almıştı.

Yapılan tahkikat sırasında Galata'da en fazla zarara ve tahribata uğrayan hanların bazı odalarına gidilip çoğu yabancı olan sahiplerinin ifadeleri alınmıştı. Alınan

ifadelere göre, zararı en fazla olan yerler sırasıyla şu şekildedir: Galata'da Karantinahane Sokağı'nda bulunan Göçeoğlu Han'ın ikinci katında kiracı olan İngiliz vatandaşı, Heny Redly Vapur Şirketi'nin memuru Walter Pens'in mağazası. Pens verdiği ifadesinde, olayın ertesi günü saat on ikide hanın bulunduğu sokakta bir lokantaya gidip yemek yedikten sonra dükkâna dönerken sokakta gürültünün baş göstermesi üzerine mağazasına girmeyip evine gitmişti. Bir sonraki gün mağazasına geldiğinde kapı önünde beş altı asker nöbet tuttuğu için içeriye girmeyip İngiltere kançılıryasına müracaat etmiş ve oradan aldığı memurlarla Aziziye Karakolu'na gelip kendisini tanıttıktan sonra verilen bir zabitle mağazasına geri dönmüştü. Birbiri içerisinde üç odadan oluşan dükkânın yazıhane ve dolap gibi eşyaların bazı kısımları kırılmış içerisindeki evrak etrafa dökülmüş ancak mevcut demir kasa açılmayıp sadece yazıhaneden yetmiş lira kadar bir paranın çalındığı anlaşılmıştı. Mağaza sahibi dağılmış olan odasının resmini de çekirtmişti. Bu mağaza sahibinin arkadaşı olan Raul'un verdiği ifadeye göre, hanın üçüncü katında dava vekillerinden olan Ermeni Ersesyan da olaydan üç gün öncesine değin her gün odasına gelip giderken bu üç gün zarfından kendisini görmemişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 5-2/6-1).

Tahribat yaşanan ikinci mağaza yine Göçeoğlu Han'ın birinci katında bulunuyordu. İngiliz vatandaşı ve ticaret komisyoncusu olan Macktamar'ın ifadelerine göre; olayın meydana geldiği Çarşamba günü lokantada yemek yerken Bankaya bomba atılmaya başlanması üzerine lokantanın kapıları kapanmış ve kendisi içeride kalmıştı. Yaklaşık yarım saat sonra kapıyı açtırıp hemen odasına dönmüş burada biraz kaldıktan sonra Makriköy'deki (Bakırköy) evine gitmişti. Ertesini günü handa olaylar olduğunu işittiğinden mağazasına gelmemişti. Cuma günü ise hana gelirken sefarethane memurlarından Thomson ve Maksimilyan ile karşılaşmış ve onlarla beraber mağazasına geldiğinde, dolap ve masaların bazılarının devrilmiş ve bazılarının kırılmış olduğunu gördüğünü beyan etmişti. Ayrıca odasında bulunan kasanın altındaki ahşap dolap kırılmış ve içerisinde bulunan hisse, konşimento ve bono gibi evrakların alındığını, para hususunda herhangi bir zararının olmadığını ve bu zayıatla ilgili bir defteri İngiltere konsolosluğuna verdiğini söylemiştir (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 6-1).

Tahribat yaşanan diğ er bir iş yeri ise Galata'da Demircibaş yan hanında Vapur ajansıydı. Buranın işletmecileri Helesuvan ve Thamsuvan'ın ifadelerine bakıldığında, Çarşamba günü burada hiçbir olay meydana gelmemiş ti. Bu kişiler Perşembe günü de mağazalarına gelmediklerini, sadece kapıyı açarak bazı evraklarını alıp evlerine gittiklerini dile getirmiş lerd i. Thamsuvan Cuma günü öğ len mağazaya geldiğinde büyükelçilik memurlarından Maksimilyan ile yanlarında bir görevli olduğunu görmüş ve onlarla yapılan tahkikatta yazıhanesindeki masasının gözlerinin kırılmış olduğunu, kıymetli olduğunu ifade ettiğ i bazı maden örneklerinin zayı olmuş olduğunu, başka ne türlü tahribat olduğunu bilmediğ ini ve para konusunda herhangi bir zayıatın olmadığını belirtmiş ti. Buna ek olarak odalarının anahtarının kendilerinde olmadığını her zaman odada yatıp kalkan Ermeni odacılar da olduğunu ifade etmiş tir (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 6-1).

Aynı handa tahribat yaşanan diğ er bir yer ise Osmanlı tebaasından Hamburg fabrikaları komisyoncusu Ermeni Kamsacyan Artin Efendi'nin odasıydı. Artin Efendi'nin ifadesine göre, Çarşamba günü öğ le vakti odasından çıkıp Şafak lokantasında yemek yerken olayın meydana gelmesi üzerine lokantanın kapıları kapatılmış tı. Bu yüzden akşam saat ona kadar orada kalmış tı. Olayın sakinleşmesi üzerine Nişantaşı'ndaki evine gitmiş, Pazar günü ise Kınalıada'ya gidip bir hafta sonra geri gelmiş ti. Odasına geldiğinde orada bulunan masa ve dolap gibi şeylerden bazılarının kırılıp ortaya döküldüğ ünü görmüş tü. Demir kasaya dokunulmadığ ını, ancak yazıhanede bulunan üç yüz frankın kayıp olduğunu, odanın pencere ve kapılarının kırılmamış olduğunu, iş yerinin odacı tarafından açık bırakıldığ ını ve bu kiş inin odada yatıp kalktığ ını ifade etmiş tir (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 6-1/6-2).

Aynı handa tahribat yaşanan diğ er bir mağaza ise İngiliz vatandaşı Camnick'e aitti. Vapur ş irketi sahibi İngiliz Camnick'in ifadesine göre, kendisi olayın meydana geldiğ i gün iş yerinde aylık hesapları yaparken sokaktan gelen gürültü üzerine dış arı çıkmış tı. Bu sırada mağazanın demir kepenkleri Ermeni hamal tarafından kapatılmış olduğ undan evine gitmiş ti. Cumartesi günü mağazasına geldiğinde yazıhanesinde kendisinin iki yüz lirası ile Ermeni hamalının altmış lirasının, dükkandaki bazı eş yalarının kaybolduğ unu görmüş ve bunları bir deftere yazıp konsolosluğ a takdim etmiş ti. Yine bu handa Osmanlı tebaasından kösele tüccarı Rum Pitarisi, olayın ertesi

günü mağazasında bulunmadığından kargaşa esnasında kapalı olan mağazanın kapısının demir kanatları kırılarak çeşitli cinslerde bin liralık malının kayıp olduğunu beyan etmişti. Tahribatın yaşandığı diğer bir han ise Galata'daki Sarıoğlu Hanı idi. Bu handa kiracı olan İngiliz Eastrack verdiği ifadesinde olayın başlangıcında saat bire kadar mağazasında olduğunu, ondan sonra evine gittiğini belirtmişti. Daha sonra yazıhanesinden iki yüz lira ile kendi adını taşıyan birçok mektup zarfının ve bazı eşyasının kaybolduğunu bunları bir defter ile konsolosluğa verdiğini ifade etmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 6-2).

Galata'da Küçük Millet Hanı'nda ikinci katta sigorta şirketi ajansı olan Alman Helping'in verdiği bilgiye göre, Çarşamba günü saat üç buçukta hanın kapısı zorlanıp kırıldığı sırada bitişiğindeki kahvenin penceresinden üç beş kişi içeri girmişti. Helping, bu kişilerin odasının kapısını kırarak içeri girdiklerini, bunlardan ikisinin zabıta elbiselerine benzer elbiseler giymiş olduklarını dile getirmişti. Bu kişilerden birinin ceplerini karıştırıp para cüzdanını alarak dışarıya çıktığını ve bundan sonra başı sarıklı ve cübbeli Kasımpaşa'da aşçı olduğunu söyleyen bir adamın kendisine paralarını al seni evine götüreyim dediğini, bunun üzerine parasını aldığını ve emniyetli bir şekilde evine gittiğini, yazıhanesinden ise otuz lirasının kaybolduğunu ifade etmişti. Yine Küçük Millet Hanı'nın ikinci katında odası bulunan Yunanlı avukat Apostolidi'nin verdiği ifadeye göre, kendisi Çarşamba saat üçte han içerisinde bir gürültü duyduğundan iç içe olan odalarının demir kapılarını kapatarak içeride beklemeye başlamıştı. Dış kapısının kırıldığını duyunca içerideki kapıyı açarak saldıranları içeriye aldığını ve içeri girdiklerinde Ermeni var mı diye sorduklarında yok cevabı verdiğini belirtmişti. Bu kişilerden asker giysili olan birisinin revolver aramak bahanesiyle yazıcı Sokrati'nin cebine elini soktuğunu ve içerisinde sekiz yüz sekiz kuruş olan cüzdanını aldığını ifade etmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 6-2/7-1).

Yine bu hanın zemin katında, İngiliz uyruklu hazır yiyecek tüccarı Artur Antr verdiği ifadesinde, üç mağazasından birçok eşyanın gasp edildiğini ve demir kasasının kırılarak, nakit ve mücevherat olarak bin lira kadar zararının olduğunu belirtmişti. Kargaşa esnasında hanın taraçasına birkaç kişi ile sığındığından, bir topçu subayının bunları indirdiğini, bu subayın mağazasına girenlerin ellerinden aldığı birkaç parça gümüş çatal kaşığı kendisine iade etmek istediğini, ancak başka subaylar tarafından

görülür ve hırsızlık zannedilir diye subayda kalmasını istediğini dile getirmektedir. İfadesinin devamında, bu subayın on-on iki gün sonra bahsedilen kaşık ve çataları getirdiğini ve kendisine teslim ettiğini, zararının yazılı olduğu bir defteri konsolosluğa verdiğini belirtmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 7-1). Küçük Millet Hanı'ndaki olaylar mağaza ve işyeri sahiplerinin ifadeleri doğrultusunda kaleme alınmıştı. Galata'da tahribat meydana gelen diğer bir han ise Aleksiyadi Hanı'ydı.

Aleksiyadi Hanı'nın zemin katıyla birinci, ikinci ve üçüncü katında bulunan mağaza ve odalarda tahribat meydana gelmişti. Verilen ifadelerden, zemin kattaki bakkal dükkânıyla üst katlarda bazılarının kapıları açık bazılarının ise kırılmış olan odalara girildiği, bir iki odanın demir kasa ve çekmeceleriyle dolap ve yazı masalarının kırılıp evraklarının dağıtıldığı, bazı eşyaların alınması gibi olaylara cesaret edildiği görülmüştü. İşyeri sahipleri uğradıkları zararları birer adet defterle tabi oldukları konsoloslara verdiklerini belirtmişlerdi(Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 7-1).

Yine Galata'da Mahkeme ve Mürettebat sokaklarının köşesinde bulunan, İngiltere uyruklu Avukat Hanry Pierce'in ifadesine göre, olayların başladığı Çarşamba günü saat 03:00'te bir grup kayıkçı, kömürcü ve hamal ellerinde sopa ve demir çubuklar olduğu halde sokaklarda geziyorlardı. Dörde çeyrek kala yazıcısı ile beraber Tünel başına kadar gidip, orada Ferik Belont Paşa ile karşılaşmış bir süre görüştüktan sonra, tekrar odasına döndüğünde, bir gürültü duymuş ve odasının üstündeki taraçaya çıkıp, han çevresinde meydana gelen olayları izlemişti. Bu sırada köşe başında bulunan bir kahvehaneye asker veya jandarma olduğunu bilmediği iki üç kişinin kapısını kırarak girdiğini ve orada toplanmış sekiz Ermeni'yi öldürdüğünü içeriden kaçmış bir Ermeni'den öğrendiğini dile getirmişti. Saldıran bu kişilerin daha sonra sokağın diğer tarafındaki ciltçi dükkânına hücum ettiklerini ve karşıda bulunan Tünel hanın kapısını kırdıklarını ancak bu handa ne gibi olayların meydana geldiğini bilmediğini ifade etmişti. En sonunda kendisi avukat olduğundan olayları anlatan yazılı ifadesini imzalamayı kabul etmemişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 7-2). Bahsedilen iki numaralı Tünel Han'ın ikinci katından bulunan İngiliz uyruklu, Lankaşar Sigorta Şirketi memuru ise handa meydana gelen olaylarla ilgili bilgi vermişti. Şirket memuru buraya hücum edenlerin odasında bulunan yazı masası ve dolapları kırarak hasar vermiş olduklarını, ancak demir kasaları kırmadıklarını ve oda hamallarının

pencereden kaçmış olduklarını belirmişti. Kendisinin o sırada oda da olmadığını ve verilen hasarın kaydedilmiş olduğu bir adet defteri konsolosluğa verdiğini ifade eden bu kişi, ifadeye imza atmayı da kabul etmemişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 7-2).

Yine iki numaralı Tünel Han'ın birinci katında oturan Boşnakyan'ın yazıcısı Patesta da burada meydana gelen olaylarla ilgili bilgi vermişti. İfadesinde saat 08:30'a kadar kendisinin orada bulunduğunu, daha sonra Boşnakyan'ın iki çocuğu ile oradan çıkıp evine gittiğini ve sekiz gün sonra odaya geldiği zaman, kapıyı kırık olmadığı halde açık bulduğunu, herhangi bir zarar olmadığını ancak yazı masasının çekmecelerindeki kağıtların çıkarılıp yırtıldığını, demir kasasının kırılmak istendiğini ancak içeri girenlerin bunu başarmadıklarını dile getirmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 7-2).

Romen uyruklu, Romanya Vapur Şirketi'nin Galata'da, Göçeoğlu ve Demirciyan hanlarının karşısında bulunun idarehanesinde veznedar olan Valasi ifadesinde; olayların ilk günü mağazada olduğu sırada bir polis komiserinin gelip bir şey olup olmadığını sorduğunu, kendisinin herhangi bir şey olmadığını söylemesinin üzerine oraya bir nöbetçi bıraktığını dile getirmişti. Perşembe günü saat 02:00'da sokakta bir gürültü duyduğunu, bir çok hamalın toplanıp karşıdaki hanın kapısını zorladıklarını bunun üzerine polislere haber gönderdiğini belirten Valasi, iki üç polisin gelmiş olduğunu ancak toplanan kalabalığın çok olması nedeniyle asker gelmesi için haber gönderdiğini ifade etmişti. Valasi ifadesinde asker gelene kadar Göçeoğlu Hanı'nın üst ve orta katlarından silah sesleri geldiğini, kendisinin içeride olduğu için kalabalığın hanın içine girip girmediğini görmediğini belirtmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 7-2/8-1).

Kireçkapısı'nda bulunan İngiliz uyruklu Bond'un fabrikasında 26 Ağustos günü dikkate değer olaylar meydana gelmişti. İki fabrikada çalışan dokuz Ermeni bu fabrikaya girmiş ve işçi olanlardan Matyos'un üzerinde bir revolver ve bir miktar fişek bulunmuştu. Bir sonraki gün, yani Perşembe öğleden sonra sokaklarda elleri sopalı yağmacılar olduğu halde, bu fabrikanın penceresinden ateş edilmesi üzerine, askerler hemen içeriye girmiş, halkın da karıştığı bu olayda beş Ermeni hayatını kaybetmişti. Matyos ise teslim olmaya razı olmamış bir köşede iki saat karşı koyduktan sonra ölü olarak ele geçirilmişti. Bu sırada Müslümanlardan birkaç kişi

yaralanmış, çatıya kaçmış olan bir Ermeni ise polise teslim olmuştu. Bu esnada sopalar ellerinde birçok yağmacının Üsküdar'dan bu tarafa geçmiş oldukları duyulmuş ise de Şirket-i Hayriye'den (Şehir Hatları Vapur İşletmesi) alınan bilgiye göre bu söylentinin doğru olmadığı anlaşılmıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 8-1).

Galata'da bulunan bir hazır elbise mağazasının müdürü Angel, Ferik Ziçini Paşa'ya verdiği gizli mektubunda asker ve polisin olaylara karşı tavrının nasıl olduğunu dile getirmişti. Mektubunda Ermeni anarşistleri Osmanlı Bankası'na hücum ettikten sonra kılıç ve revolverlerle silahlanmış Ermeniler üzerine halkın hücum ettiğini, polis ve askerlerin halkı ve sokaktan geçenleri olabildiği kadarıyla dağıtmaya çaba gösterdiklerini dile getirmişti. Hatta bir arabaya binen üç kişiyi iki polisin kurtarıp, Beyoğlu'na kadar onlara refakat ettiklerini, Ahmed isiminde bir polis komiserinin ise Ermeni anarşistlerinden yaralı olan üç kişiyi halkın hücumundan kurtararak hastaneye naklettiğini, kendi gözleriyle gördüğünü beyan etmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 8-1).

Saray mimarlarından Alman uyruklu Yasmond da polis ve asker tutumlarıyla ilgili dikkate değer bilgiler vermektedir. Yasmond ifadesinde, Ermeniler tarafından kargaşa çıkarılan 26 Ağustos Çarşamba günü Hendeshane-i Mülkiye'de (Mühendis Mektebi) dersini verdikten sonra Büyükdere'ye geri dönmek üzere Galata Köprüsü'nde vapurun hareket etmesini beklerken, ellerinde sopalar olan bir grubun Galata tarafından karşıya doğru yürüdüğünü gördüğünü belirtmektedir. Bu sırada karşı yönden Galata'ya gelen bir devriye subayının bu kişileri durdurup, tahminen sekiz on kişinin elindeki sopaları bizzat kendisinin alarak denize attığını ve devriye kolunun Galata tarafına geçtiğini ifade etmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 8-1/8-2).

3.1.4. Fındıklı ve Boğazkesen'deki Olaylar

Olayın gerçekleştiği gün akşam vakitlerinde kömür amelesi ve ayak takımından yirmi yedi Ermeni komiteci mavnalarla Fındıklı tarafına çıkarak, Fındıklı'ya ve Salıpazarı semtine doğru yürümüş ve burada bulunan insanlara ateş etmişlerdi. Ermeniler Müslüman mahallesine saldırarak burada bir ayaklanma çıkarmak istemişlerdi. Fındıklı'da cami karşısında dükkânı olan bir Ermeni de ateş ederek bu kişilere katılmış ancak yarım saat içerisinde asker ve polis duruma el koymuştu (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 9-1). Fındıklı'da küçük çaplı olduğu söylenebilecek bu olay

meydana gelmişken, Tophane’de bulunan Boğazkesen semtinde de buna benzer gelişmelerin olduğu görülmektedir.

Boğazkesen semtinde olaylar başladığında asayiş bozacak herhangi bir durum yaşanmamıştı. Ancak ertesi günü saat sekiz civarında Tophane’den elinde büyük bir bıçakla koşarak gelip sağa sola saldıran tulumbacı kıyafetindeki bir Ermeni komitecisi orada hayli heyecana sebep olmuştu. Bu kişi hiç kimseye zarar vermeden Kadiri Tekkesi’yle Defterdar Yokuşu’nun Boğazkesen Caddesi’yle bulunduğu noktada heyecana gelen insanlar tarafından yakalanarak öldürülmüştü. Bu durum bu civarda bulunan bazı Ermeni dükkânlarının da az çok tahribata uğramasına sebep olmuştu. Söylendiğine göre, öldürülen bu kişinin cesedi görevliler tarafından kaldırılmadan önce, tesadüfen o anda bahsedilen yerden geçen ve birçok kişinin toplandığını gören İtalyan Elçisi, bu kişinin suçsuz olduğu halde öldürüldüğünü iddia etmişti. Elçi tesadüfen oradan geçerken kalabalığı dağıtan Üsteğmen Fazıl Efendi’ye hiddetli ve saldırgan bir tavırla hakaret etmiş ve onu azarlamıştı. Ancak, olaydan sonra tesadüfen oradan geçen bir subayın yerine getirdiği bu hizmetin takdire değer bulunduğu, ev ve dükkânları olay yerine yakın olan ve olayın başlangıcından nihayetine tanık olan bir hayli Müslüman ve Hıristiyan’ın ifade ve şahitlikleriyle kesinleşmişti. Buna göre bahsi geçen elçinin olayı görmüş gibi iddia ve rivayetlerinin ve bir subay hakkında haksız yere reva gördüğü haysiyet kırıcı muamelesinin, bir yanlış ve hatadan ibaret olduğu anlaşılmıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 9-1/9-2).

3.1.5. Samatya’daki Olaylar

İstanbul Ermeni olaylarının en yoğun şekilde yaşandığı yerlerden biri de Samatya idi. Banka Baskını dışında İstanbul’daki olaylarla ilgili olarak Ermeni kaynaklarında özellikle Samatya hakkında bilgilere yer verildiği görülmektedir. Aslında Ermeni kaynakları Samatya’daki gelişmeleri savaş olarak nitelendirmektedir (Dasnabedian, 1990:48). Mesela Dadrian en kanlı çatışmaların Samatya’da yaşandığını ifade ederek, aralarında bazı genç kadınların da olduğu küçük bir Taşnak fedai grubunun bu olayı gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Komitecilerin son direniş noktası olarak tahkim ettikleri birkaç binada, on dört saat boyunca polis ve askere karşı umutsuz bir çatışma gerçekleştirdikleri şeklinde ifadelere yer veren Dadrian, olayın ayrıntılarına girmeden

fedaileri yücelten bir tutumla pek çoğunun sağ ele geçmemek için son kurşunu kendi kafalarına sıktığını belirtmektedir (Dadrian, 2008:223). Olayların gerçekleştiği sırada hapisanede olan Ermeni komitecilerinden Sarkis Narzakian anılarında, Taşnak komitecilerinin Samatya ve Osmanlı Bankası'nda bir gün sonra büyük bir gösteri yapacakları haberini aldığını belirtmektedir. Plana göre bombalar iki yerde atılacaktı. İlki Osmanlı Bankası ikincisi ise Samatya'daki Misakyanların eviydi. Narzakian Osmanlı Bankası'ndaki olay hemen bitmişken, Samatya'nın son nefesine değin savaşmaya çalıştığını dile getirmektedir. Türk askeri ve başıbozukların okyanus dalgası gibi eve saldırdıklarını ve sahildeki kayalara çarpmış gibi geri döndüklerini belirten Narzakian, halkının acılarını dünyaya duyurmaya çalışan iki-üç göstericinin sesini kesemeyen Sultan'ı aşağılamaktadır (Narzakian, 1995:87-88).

Başkent'teki bu olaylarda Ermenilerin kendilerini savunduğunu ileri süren Kirakossian ise Ermenilerin başkent'in çeşitli semtlerinde zayıf savunma denemelerinde bulduklarını, her savunma denemesinin Türk askerleri tarafından bastırıldığını ileri sürmektedir. Kirakossian'ın Amerikan Büyükelçiliği baştercümanı Lamlie'nin tanıklığına dayanarak verdiği bilgiye göre, kilise mensubu Ermeniler Samatya'daki kilisede kuşatıldılar, cephaneleri bitince askerlerin içeri girmesine izin verdiler ve askerler içeri girince de kiliseyi havaya uçurdular (Kirakossian, 2003:266-267). Ancak Samatya'da kilisenin havaya uçurulması gibi bir duruma başka herhangi bir kaynakta yer verilmemektedir. Samatya olayları ve muhtemelen bahsi geçen Sulumanastır Kilisesi'ndeki olaylarla ilgili en ayrıntılı bilgiler Osmanlı arşiv belgelerinde bulunmaktadır.

Çarşamba günü büyük bir olayın meydana geleceğini bilen kişiler evlerinden ayrılarak başka taraflara gitmişlerdi. Arşiv belgelerine bu hususla ilgili birçok olay yansımıştır. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir: Olayın gerçekleştiği Çarşamba günü sabah saatlerinde hazır elbiseci Tanaş'ın sahibi olduğu evde kiracı olan kuyumcu Mühürdad ve dayısı ile kuyumcu cilacısı Ohannis yabancı birileri ile konuşurken, Tanaş oraya gelmişti. Onun gelişi ile dışarı çıkan yabancılar gittikten sonra Tanaş bu kişilerin kimler olduğunu Mühürdad'a sormuştu. Aldığı cevap *"bu kişileri sen bilmezsin sonra sana söylerim"* olmuş, müteakibinde *"ben seni severim sen bu gece çoluk çocuğu al ya Makriköy'e (Bakırköy) veya deniz aşırı bir yere git, çünkü yarın*

burada, Samatya'da büyük bir gürültü kopacak aman durma git" demişti. Hatta kendisinin de annesini başka bir yere götüreceğini söylemişti. Bu kişilerin kimler olduğunu ve niçin geldiklerini tekrar sorması üzerine, Mühürdad "nasıl gelmesinler ben onlara aylık veriyorum ve onların zabıtleryim sabah saat ikide tekrar gelecekler" şeklinde karşılık vermişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 9-2). Olaydan haberdar olan birçok Ermeni'nin şehir merkezinden ayrıldığına dair birçok kaynak bilgi vermektedir. Sadarete ve Dahiliye Nezareti'ne gelen bir jurnalde de o gün yani Çarşamba günü Samatya'da gelecek Pazar ve Pazartesi günleri de Kumkapı ve bazı yerlerde Ermenilerin kargaşa çıkaracaklarına dair şayialardan dolayı aile sahibi Ermenilerin tren ve vapurlarla Makriköy (Bakırköy) ve Boğaziçi tarafına gittikleri bildiriliyordu (Hüseyin Nazım Paşa, 1998:336-337). Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla yetkililer de Samatya'da bir takım olayların meydana geleceği ihbarını almışlardı.

Bahsi geçen Tanaş, evine döndükten sonra durumu önce komşusu olan Yüzbaşı Emin Efendi'ye, oradan da Samatya İkinci Komiseri Cevdet Efendi'ye giderek ayrıntılarıyla anlatmıştı. Cevdet Efendi, Tanaş'ı Polis Müdürü Hasan Efendi'ye götürerek orada da ifadesinin alınmasını sağlamıştı. Bundan sonra Polis müdürünün verdiği emir üzerine bu ev gece saat yedi sekiz civarında basılmış ve Mühürdad ile onun kardeşi Osep yakalanarak Zaptiye Nezareti'ne gönderilmişlerdi. Burada yapılan sorgulamalarında ertesi günü meydana gelecek hadise hakkında herhangi bir bilgi alınamamıştı. Ancak bu kişiler olaylardan beş altı gün sonra bazı itiraflarda bulunmuşlardı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 9-2). Görüldüğü üzere yapılan ihbar üzerine yetkililer durumdan haberdar olmuşlardı. Ermeni kaynakları da Osmanlı yetkililerinin durumdan haberdar olduklarını belirtmektedirler (Dadrian, 2008:223). Karakin Pastırmacıyan anılarında bu durumu öğrenen Hraç ve Papken Suni'nin çılgına döndüklerini, nasıl olup da adamlarının kendilerini böylesine namertçe aldatıldıklarını düşündüklerini ifade etmektedir (Bank Ottoman, 1990:106).

Alınan ihbar doğrultusunda hareket eden yetkililerden Polis müdürü Hasan Efendi'nin verdiği emir üzerine Mühürdad'ın evine sabah gelecek olan iki Ermeni komitecisinin yakalanması için Tanaş'ın evine iki polis ile bir jandarma gözcü olarak yerleştirilmişti. Ancak Mühürdad'ın evi o gece aranmamış, ertesi gece arandığında ise

bahçede mahzenin penceresinde revolver, fişenk ve kapsül gibi maddeler ile cumartesi günü yapılan aramada bir beze sarılı humbara bulunmuştu (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 9-2). Olayın meydana geldiği 26 Ağustos sabahı Samatya'daki yetkililere bir başka ihbar daha yapılmıştı. Bu ihbar üzerine belirtilen yere gidilerek bu kişilere müdahale edilmesine karar verildi.

Samatya'da Ermeni muhtarı Mihran polis merkezine gelerek ihbarda bulunmuştu. Verdiği bilgiye göre, Sulumanastır civarında dökmece Kabril ve kuyumcu tellalı Misak'ın evlerine ve Sulumanastır Ermeni Okulu'na bir grup Ermeni komitecisi girmişti. Komitecilerin büyük bir kargaşa çıkaracaklarını belirten Mihran, bir grup Ermeni kadın ve çocuğun bohçalarla tramvay merkezine ve tren istasyonuna doğru gitmekte olduklarını haber vermişti. Bunun üzerine ikinci komiser Cevdet Efendi hemen Nizamiye Karakolu'na giderek Binbaşı Hacı Hasan Efendi, Jandarma Mülazımı Mehmed Ağa, Polis Mustafa ve Ali Efendilerle dört jandarmayı keza Ermeni kethüdasını yanına alarak dökmece Kapril'in evine gitmişti. Annesi sabah işe gittiğini söylese de Cevdet Efendi kapıyı açtırıp içeri girerek Kapril'i saklandığı yerde buldu. Neden saklandığı sorusu üzerine kendisinin bir şeyden haberi olmadığını bir önceki akşam kahvede o gün için Sulumanastır'ın karma karışık olacağını duyduğunu dile getiren Kapril yakalanarak Merkeze gönderilmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-1). Bundan sonra ihbarda belirtilen Misak'ın evine ve Ermeni Okulu'na gidildiği görülmektedir.

Misak ve arkadaşlarının ele geçirilmesiyle ilgili kaynaklarda daha fazla bilginin olduğu görülmektedir. Nitekim Samatya olaylarının lideri olarak görülen kız mektebi öğretmenlerinden Gnuni (Agnoni-Kınoni-Konuni) bu evde bulunuyordu. Zaptiye Nazırı Nazım Paşa, Samatya'daki olayları haber aldığı anda kuşatma altında bulunan Misak ile oğlu Ardeşe ve Haçik Gnuni ve diğer iki arkadaşının gizlendikleri hanenin kapısına gaz dökerek yakılmasını emrettiğini belirtmektedir. Ancak anılarının devamında bunun mümkün olmadığını çünkü hem Misak'ın evinden hem karşı evlerin pencerelerinden silah ve humbara atılmaya başlandığını dile getirmektedir (Hüseyin Nazım Paşa, 2003:269). Askeri komisyonun hazırladığı raporda ise olayın devamında gelişmeler daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Buna göre Kapril'in polis merkezine gönderilmesinin ardından kuyumcu tellalı Misak'ın kiracı olduğu eve gidilip kapının açılması istenmişti. Ancak küfürle karşılık verilerek kapının açılmayacağı ve İngiliz sefir gelmedikçe kendilerine teslim olmayacaklarını dile getiren komiteciler, oradan çekip gitmelerini istedikleri gibi pencereden bir takım zararlı evrakı da dışarıya savurmuşlardı. Bu kişiler saat altıdan önce dışarıdakilere cevap vermeyeceklerini, amirleri ve kumandanlarından bu şekilde emir verildiğini ifade etmişlerdi. Bu kişilerin attıkları evrak toplanarak Zaptiye Nezareti'ne gönderilmişti. Bu sırada Cevdet Efendi bir çilingir getirterek kapıyı açtırmayı denemişse de Misak'ın "*çekil git şimdi kanını dökerim*" demesi üzerine çilingir korkarak oradan uzaklaşmıştır (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-1).

Samatya'da olayların baş göstermesi üzerine burada bulunan güvenlik güçlerinin sınırlı sayıda olması oraya takviye yapılmasını gerektirdiği görülmektedir. Zaptiye Nazırı Nazım Paşa, Samatya polis komiserliğinden alınan bilgi doğrultusunda hemen süvari ve piyade kolları oluşturularak oraya gönderdiğini dile getirmektedir (Hüseyin Nazım Paşa, 1998:337). Bu sırada Samatya Nizamiye Karakolu'nda yetmiş bir piyade askeri, polis merkezinde üç komiser, on yedi polis ve iki jandarma zabıtası, on piyade jandarma ve bir yüzbaşı ile iki mülazım komutasında yirmi beş süvari askeri bulunuyordu. Adı geçen Misak'ın evi ile gerekli yerlere nöbetçiler koyulmuş, devriyelerin adedi arttırılmıştı. Binbaşı Hacı Hasan Efendi, Misak'ın bu tavrı üzerine zorla kapıyı açtırıp içeridekileri yakalamak ve evi aramak gerektiğini dile getirmişse de Cevdet Efendi işi polis müdürüne yazmış olduğundan oradan cevap gelmedikçe bir şey yapamayacağını söylemesiyle bu işe teşebbüs edilmemişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-1).

Yetkililer bundan sonra içerisinde Ermeni komitecilerin saklandığı ihbarı yapılan Sulumanastır mektebi işini ele aldılar. Alınan bilgiye göre, Çarşamba sabahı mektebe gelen öğrencilere kilisenin zangocu tarafından okulun tatil edildiği söylenmiş ve öğrenciler evlerine gönderilmişti. Bu sırada yapılan tahkikattan okul kapılarının içeriden kapatıldığı anlaşılmıştı. İçeride gizlenen komiteciler Misak'ın bulunduğu yerden bir kişi gelmedikçe teslim olmayacaklarını belirtmişlerdi. Durum bu şekilde merkez kumandanlığı ile Zaptiye Nezareti'ne bildirilmiş olduğundan olay yerine birçok yetkilinin geldiği görülmektedir. Yüzbaşı Mehmed Bey ve Mülazım Kadri ve

Esad ile Feyzi efendiler otuz süvari askeri ile vakanın olduğu yere gelmişlerdi. Bu sırada Polis Meclis Reisi Hüseyin Efendi ile on bir süvari jandarması, Mülazım Ali Efendi ile baş komiserlerden Hasan Efendi ve dört polis daha gelmişti. Yine binbaşı Hacı Hasan ve Cevdet Efendiler gerektiği kadar polis ve jandarmayı yanlarına alarak Misak'ın evine gelmişlerse de kapı yine açılmamış ve karakola dönmüşlerdi (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-1/10-2). Gelen yetkililerin tüm çabalarına rağmen, hem Misak hem de Sulumanastır'daki komiteciler teslim olmayı kabul etmiyorlardı. Üstüne üstlük eve yaklaşanlara ateş edip humbara atmaya devam ediyorlardı.

Misak'ın evine yapılan teslim ol çağrısı esnasında evin bitişiğinde bulunan hanın kapısı açtırılıp Cevdet Efendi ile bir iki jandarma ve polis içeriye giriyorlarken, evden humbara ve revolver atılmaya başlandı. Atılan humbara ve kurşunlardan bir asker, Kanuni Ali Efendi ve Rum muhtarı Yanko yaralanmıştı. Atılan bu humbarayı bekleyen çevrede saklanmış diğer komiteciler ve okulda saklananlar da humbara ve silah atmaya başlamışlardı. Doğal olarak askerler ve jandarmada buna karşılık vermişti. Bu esnada leblebici köşesindeki yaymacı Simon'un evinden atılan humbaralardan bir jandarma onbaşı ve nalbant Şükrü adlı bir kişi ölmüş, bir jandarma eri ile on bir yaşlarında bir muhacir çocuğu yaralanmıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-2). Anlaşıldığı kadarıyla gizlenen komitecilerin teslim olmaya niyetleri yoktu. Olayın başlangıcından itibaren tüm denemelere rağmen teslim olmayan komitecilerin bu tutumlarının bölgeye ardı ardına güvenlik kuvveti yollanmasına sebep olduğu görülmektedir.

Yetkililer nihayet bir karar vermek üzere bir araya geldiler. Samatya tabur merkezinde toplanan alay Beyi Hacı Kadri, Hüseyin Daim, Kaymakam Ali Bey, Polis Meclisi Reisi Hüseyin Hasan, Samatya'da Nizamiye Binbaşı Hacı Hasan ve Samatya Baş Komiseri İsmail Efendi ile Yüzbaşı Rüştü Bey gibi önde gelen kişiler yaptıkları toplantı sonunda bir karar aldılar. Buna göre bu kişiler yanlarına Ermeni Papazı Karabet Efendi ve Ermeni muhtarı Mihran ile Ermeni kilisesi azasından Parsih Efendi'yi alarak, kırk beş asker kilisenin icap eden yerlerini tutarken içeride gizlenen Ermeni komitecilerine nasihatle bulunarak onları teslim olmaya çağıracaktı. Ancak nasihat edilirken komiteciler tarafından atılan tabanca ve humbaralardan beş asker ile Papaz Karabet Efendi yaralanmıştı. Bu plan da işe yaramamış bu sırada

diğer yerlerden de birçok humbara ve silah atılmıştı. Böylece askerler geri çektilmiş Zaptiye Nezareti'nden alınan emir neticesinde işin ertesi güne bırakılmasına karar verilmişti. Nezaret gece yapılacak operasyonun zor olacağını düşündüğü için böyle bir emir göndermişti (A.MKT.MHM. 628-45, lef. 2). Tüm bu çabalara rağmen hem okuldaki hem Misak'ın evindeki komiteciler teslim olmaya razı olmamışlar, bundan sonra yapılan teklifleri de geri çevirmişler ve sabaha kadar durum bu şekilde devam etmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-2/11-1). Sabah olduğundan komitecilerin yakalanması için harekete geçileceği muhakkaktı. Bu nedenle muhtemelen gerekli hazırlıklar da yapılmıştı. Ancak Misak'ın ansızın teslim olmaya karar verdiği görülmektedir.

Misak pencereden görünerek arkadaşlarının tamamının vurulduğunu kendisinin teslim olacağını beyan etmiş kapıyı açarak teslim olmuştu. Misak'ın gizlendiği evin üst katlarında birkaç kadın ve çocuk toplanmış olduğundan kaza ile kurşun isabet eden çocuklardan biri yaralanmış ve iki saat sonra ölmüştür. Misak'ın teslimi sonucunda diğer yerlerin de sıra ile teslim olduğu görülmektedir. Yaymacı Simon'un gizlendiği evin bitişiğindeki Makruhi adlı kadının evine gidilerek burada gizlenen komiteciler vurulup içeri girilerek maktul olanlar dışarı çıkarılmış, çatı arasına gizlenen iki komiteci canlı olarak yakalanmıştır. Daha sonra okula gidilip buradakilere da nasihatler edildiği halde herhangi bir cevap alınmamıştı. Ateş edilmediği için okulun kapısı kırılıp içeriye girilmiş ve gizlenenlerden biri ölü olarak bulunmuş diğerleri ise kaçmıştı. Saat dörde kadar şüpheli mahaller araştırılmış ve kargaşa yatıştırılmıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 11-1). Özellikle Misak'ın yakalanması ile ilgili kaynaklarda farklı bilgilerin olduğu görülmektedir. Arşiv belgeleri Misak'ın teslim olduğunu söylerken, özellikle Ermeni kaynakları bu konuyla ilgili farklı bilgiler vermektedir.

Hratch Dasnabedian, iki gün süresince devam eden çatışmalar esnasında Taşnak komitesinin bombalarının büyük zararlar verdiğini, 12 saatten daha fazla süren dehşetli savaş neticesinde Haçik Gnouni, Misakyan Kardeşler, Souren (Ardashes Antreasian) ve diğerlerinin öldürüldüğünü ileri sürmektedir (Dasnabedian, 1990:48). Sarkis Narzakian ise tamamen farklı bir senaryo ile olayı anlatmaktadır. Narzakian, Misakyanların evinde eylemi yürüten kişinin müstesna bir anne olan Gnouni

olduğunu ileri sürmektedir. Devamında, “tilki akıllı” Türklerin birkaç kez teslim olmalarını, serbest bırakılacaklarını bu cesur insanlara teklif ettiklerini, Gnouni'nin hatırasının yoldaşlarının yüreklerinde haklı olarak yaşayacağını belirten Narzakian, teslim olma çağrılarına Gnouni'nin şu şekilde cevap verdiğini söylemektedir; “Sabah dörtte gelin, teslim olacağız”. Narzakian, bunun Gnouni'nin kırk sekiz saat önce teslim olmak istemediği anlamına geldiğini belirtmektedir. Süre bittiğinde Samatya'dan hiçbir ses çıkmadığını, yirmi dört saat önce Osmanlı Bankası'ndaki işin Papken Suni'nin ölümü ile tamamlanmış olduğunu belirten Narzakian, Gnouni'nin iki arkadaşıyla sözünde durduğunu, taşıdıkları tabancaları kırdıklarını ve zehir içerek ruhlarını teslim etmek üzere yatağa uzandıklarını ifade etmektedir. Narzakian'ın bundan sonraki ifadeleri durumu daha da ilginç hale getirmektedir. Anlattıklarına göre yarım saat sonra askerler içeri girdiler, zehir etkisini göstermişti. Gnouni'nin başını Nazım Paşa'ya götürdüler. Nazım Paşa onun kafasını görünce, bu “cesur” kadınla ilgili olarak yanındaki Türklerin tamamını görmezden gelerek şöyle dedi, “*Yavrum Gnouni, senden dört tane daha olsaydı, Ermeni milleti şimdi özgür olurdu*” (Narzakian, 1995:88). Nazım Paşa ise anılarında bu konu ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Gnouni ve diğerlerinin ölü olarak ele geçirildiğini belirtip buralarda bulunan patlayıcı maddelere ait bilgiler vermektedir (Hüseyin Nazım Paşa, 2003:269;1998:351-352). Samatya olaylarının sonuyla ilgili olarak, komite liderlerinden Knouni'nin (Agnuni) Samatya Sulumanastır tepesinde İngiliz donanmasının gelişini saatlerce bekledikten sonra kendini aldatanlara lanet ederek intihar ettiği de söylenmektedir (Ermeni Komiteleri, 2003:13). Samatya'daki olaylar bu şekilde sona ermişti. Olaylardan sonra bahsi geçen yerlerde yapılan aramalarda birçok patlayıcı madde bulunması muhtemeldi.

27 Ağustos Perşembe günü aranan yerlerden ve komitecilerden revolver, fişek ve çeşitli cins humbara ele geçirilmişti. Olayın gerçekleştiği gün Sulumanastır'daki kız okulundan ele geçirilen otuz altı humbara ve iki revolver ile çeşitli mahallerden elde edilen humbara ve fişek ile revolverler peyderpey Tophane-yi Âmire'ye, canlı olarak ele geçirilen komitecilerden üç kişi de Zaptiye Nezareti'ne gönderilmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 11-1). Burada toplam elli üç humbara ele geçirilmişti. Bu humbaralardan beşi Misak'ın evinde, yedisi yaymacı Simon'un evinde, biri Dökmeci

Dikran'ın evinde yine bir tanesi Mühürdad'ın evinde, üçü Ermeni okulunda, otuz altısı ise Ermeni Kız Mektebi öğretmenlerinden Gnouni'nin (Agnoni) dolabında bulunmuştu. Knouni'nin dolabında bunların yanı sıra yedi kutu kapsül, dört kutu revolver fişegi ile bir deste de dinamit kapsülü bulunmuştu (Hüseyin Nazım Paşa, 2003:269;1998:352).

Samatya'daki olaylar doğal olarak ölümlere neden olmuştu. Bu olay esnasında bir jandarma onbaşı ile bir Müslüman, bir Rum ve Yaymacı Simon'un evinin bitişiğindeki evde bulunan hamile kadının doğumu için çağrılan ebenin on dört yaşındaki kızı atılan kurşunlardan ölmüştü. Bir çavuş ile altı asker, iki jandarma ve Müslüman ahaliden bir bekçi ile on bir yaşında bir çocuk, bir Ermeni papazı, Rum muhtarı Yanko ve yukarıda belirtilen kızın annesi Rum milletinden bir ebe ise yaralanmıştı. Ermenilerden ise evlerde ve karışıklık esnasında sokaklarda yukarıda belirtilen çocukla beraber kırk yedi kişi ölmüş ve bu kişiler Küçük Balıklı Mezarlığı'na gönderilip defnedilmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 11-1). Bu kadar ölümün yaşandığı Samatya'da bazı ev ve işyerlerinde tahribatın meydana gelmesi tabii idi.

Yapılan tahkikat neticesinde Ermeni manav Hampar'ın dükkânındaki yüz elli kurşuluk meyve zayi olduğu anlaşılmıştı. Eskici terzi Garnik'in dükkânına sipariş edilmiş olan on liralık eşyanın zayi olduğu kendisi tarafından iddia edilmiş ise de bunun abartı olduğu muhtarın ifadesinden anlaşılmıştı. Kargaşa'nın olduğu yere yakın Koca Mustafa Paşa'da dört dükkân içerisindeki eşya zayi olmuş ise de kıymetli herhangi bir şey kaybolmadığı belirtilmiş, sahiplerinin olay başlamadan önce dükkânlarını kapayıp gitmiş oldukları anlaşılmıştı. Zarar gören ev sayısı ise on dördtü. Bu evlerde oturanlardan yalnızca bir kişinin öldüğü başka herhangi bir ölü ve zayıt olmadığı, buradaki zararın yaklaşık olarak elli-altmış lira kıymetinde olacağı Ermeni muhtarın ifadesinden anlaşılmıştı. Yapılan tahkikatta bu yağmanın sebebinin olayın başlangıcında ölen ve yaralananların Müslüman mahalleleri arasından geçirilmesi neticesinde ahali arasında meydana gelen heyecan olduğu anlaşılmıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 11-2).

3.1.6. Bahçekapısı ve Civarında Meydana Gelen Olaylar

Banka baskının meydana geldiği gün Haliç'in karşı yakasında bulunan Bahçekapısı² ve civarında da birçok olayın meydana geldiği görülmektedir. Galata'dan humbara ve revolver sesleri duyulmaya başlandığında köprü tarafında dükkanı bulunanlar korku ve telaşa düşerek dükkanlarını kapatmaya ve kaçışmaya başlamışlardı. Bu sırada bir grup Ermeni hamalının ellerindeki demir balya kancalarıyla Rüşumat (Gümrük) Dairesi'nin deniz tarafındaki tahta perdeyi kırarak Eminönü'ne doğru gitmesi ve nereden geldikleri belli olmayan Ermeni komitecilerinin insanların üzerine saldırması bu civarda karışıklığa sebep olmuştu. Burada bulunan herkes Ermeni komitecilerine karşı kendilerini müdafaa etmek amacıyla ellerine geçen sopa gibi şeylerle bu kişilere karşılık vermeye başlamışlardı. Bu karşılıklı mücadele asker ve jandarma gelene kadar devam etmiş ve bu esnasında Gümrük Dairesi içerisinde isimleri bilinmeyen on ve Eminönü'nde dört Ermeni ölmüş ve Ermenilerden beş ve Müslüman ahalden iki kişi yaralanmıştır (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 11-2). Bahçekapısı'nda olaylar bu şekilde başlamıştı. Olayların baş göstermesi üzerine birçok güvenlik kuvvetinin bölgeye gönderilmesi söz konusu olmuştu.

Olayların engellenmesi için Cisri Cedid (Yeni Köprü-Galata) komiseri Ahmed ve Jandarma Yüzbaşı Şakir, Bahçekapısı karakol zabiti Yüzbaşı Halil efendilerin emrinde bir miktar polis, jandarma ve asker olayın gerçekleştiği yere gelmişti. Bu kuvvetlerin ardından merkez komiseri Mehmed yanında ikinci komiser ve bir polisle bu bölgeye ulaşmıştı. Yine yardımcı kuvvet olarak Seraskerlik makamından Yüzbaşı Kemal, emrinde yirmi asker ile gelerek toplanan ahaliyi dağıtmış ve karışıklığa sebep olan Ermeni ölümleri polis tarafından arabalara bindirilerek Zaptiye'ye gönderilmişti. Olayın son bulması için gerekli olan tedbirler alınmış ve asayiş iade edilmiştir (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 11-2). Ancak Bahçekapısı'ndaki Celal Bey Hanı'nda olayların devam ettiği görülmektedir.

Ermeni zenginlerden Uncuyan Apik Efendi'nin birkaçı setre pantolonlu, diğerleri şalvarlı on bir Ermeni ile Celal Bey Hanı'ndan çıktıktan sonra, hanın kapısının her zamankinden iki saat önce kapatılmış olduğu görülmüştü. Oda sahiplerinden yirmi

² Eminönü ile Sirkeci arasında, Yeni Cami'nin hemen arkasında bulunan Bahçekapı Seme, adını İstanbul'un deniz surlarının Haliç ağzına açılan kapılarından biri olan "Bahçe Kapısı"ndan almaktadır.

kadar Ermeni alışılmışın dışında o gece handa kalmıştı. Akşam vakti bu handa mevzilenen Ermeni komitecileri sokaktan geçmekte olan askerler üzerine humbara ve revolver atıldılar. Bunun üzerine Bahçekapısı karakolu zabiti bir grup askerle hemen olay yerine gelmiş ve bu han abluka altına alınmıştı. Bunu müteakiben Cisri Cedid komiseri Ahmed ve merkez baş komiseri Mahmud ve Selahattin Efendiler de olay yerine geldiler. Bir iki saat sonra Seraskerlik makamından gönderilen kaymakam Emin Bey kumandasında bir yüzbaşı ile yirmi asker gelmiş, komitecilerin polise teslim olmaları teklif edilmiş ise de bunu kabul etmedikleri gibi han kapısına yaklaşmaya çalışan polis ve askerler üzerine ateş etmişlerdi (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 11-2/12-1). Bunun üzerine Sadaret'ten Zaptiye Nezareti'ne Celal Bey Hanı ile ilgili yapılması gerekenlere dair bir telgraf gönderilmişti. Telgrafta Celal Bey Hanı'ndan humbaralar atılması üzerine dışarıdan hanın gözetim altında tutulmasının faillerine cesaret vererek kargaşanın devamına ve Ermenilerin gizlendiği bu gibi binalardaki hareketlerin şiddetlenmesine sebep olacağı bildiriliyordu. Bu nedenle vukuatın o gece her halükarda bastırılmasının şart olduğu dile getirilmekteydi. Ayrıca talimata göre Banka'dan başka gerek Celal Bey Hanı'nın ve gerek bunun gibi mahallerin icap ettiği şekilde asker yardımıyla basılarak içerisindikilerin yakalanması ve bu gelişmelerle ilgili olarak peyderpey haber verilmesi istenmekteydi (A.MKT.MHM. 628-35, lef. 1-2). Alınan bu emir doğrultusunda Celal Bey Hanı'ndaki komitecilerin yakalanması icap ediyordu. Bu nedenle yetkililerin hemen harekete geçtiği görülmektedir.

Bu emir üzerine Celal Bey Hanı'nın arka kapısı kırılarak içeriye girilmiş, burada gizlenen yirmi altı Ermeni komitecisi yakalanmış ve üç posta halinde Babı Zaptiye'ye (güvenlik dairesi) gönderilmişti. Giden postalardan ikisi sağ salim bir şekilde Babı Zaptiye'ye ulaşırken, polis memuru Arif Efendiye teslim edilen üçüncü posta dört askerle birlikte Osmanlı Bankası şubesinin önünden geçerken galeyana gelmiş halktan hamal, kayıkçı ve rençper gibi yüz kişilik bir gürhunun saldırısına uğramıştır. Yedi kişi olan komitecilerden dördü bu saldırıda ölmüş, üçü ise yaralanmıştı. Yaralı ve ölümler arabalara bindirilerek Babı Zaptiye'ye gönderilmiş, hanın önüne toplanmış olan halk dağıtılmış ve akşam asayiş normal haline gelmişti. Daha sonra han içerisinde arama yapılmış, Ermenice yazılmış mektuplar ve humbara parçaları bulunarak bunlar da Babı Zaptiye'ye teslim edilmişti. Ancak Apik Efendiye ait olan

handaki altı oda anahtarlar bulunamadığı için aranmamış ertesi gün yapılan aramada handa gizlenen üç Ermeni komiteci daha yakalanmıştır (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 12-1). Celal Bey Hanı'ndaki olay bu şekilde sona erdirilmişti. Ancak yapılan tahkikattan bu semt çevresinde başka yerlerde olayların devam ettiği anlaşılmıştı.

Özellikle 27 Ağustos Perşembe günü bu çevredeki olayların şiddetlendiği görülmektedir. Öğle civarı Galata ve Beyoğlu taraflarından silah seslerinin duyulması üzerine heyecanlanan ve Galata Köprüsü üzerinde karşı tarafa geçmeye ve her tarafa kaçışmaya başlayan halk ile o bölgelerde dolanan asker kolları üzerine bazı han ve mağazalarda gizlenmiş olan Ermeni komitecileri tarafından ateş edilmeye başlanmıştı. İlk önce Mısırlıoğlu Hanı'nın Yeni Cami kapısına bakan tarafındaki pencerelerden ateş edilmeye başlanmıştı. Bunun üzerine Polis Müdürü Hüsnü Bey, Tahkik Heyeti Başkanı Hasan Efendi, Kaymakam Emin Bey ve Karakollar Müfettişi Hüseyin Daim Bey ile mahalle zabıtası buraya gelmişti. Han içerisinde gizlenmiş olan Ermeni komitecilerine teslim olma çağrısı yapmıştı. Ancak komiteciler buna silahla karşılık vermişlerdi. Ateş ettikleri için hanın kapısına yaklaşmak mümkün olmadığından hanın arka kapısı kırılarak buradan içeriye girilmiş ve handa gizlenen altı komiteciden dördü ölü, biri ise diri olarak ele geçirilmişti. Diğer komiteci ise, kendisini taraçadan atması neticesinde ölmüştü. Bu karışıklık esnasında Yeni Cami çevresinde oturan Tütüncü Ağba başından yaralanmıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 12-1). Güvenlik güçleri Mısırlıoğlu Hanı'nın ardından ateş açılan diğer hanlara yöneldiler.

Harapçı ve Fındıklıyan hanlarında gizlenen Ermeni komitecileri asker ve halk üzerine ateş etmeye başlayınca yukarıda ismi geçen memurlar askerlerle birlikte olay yerine gelmişlerdi. Harapçı handa bulunan komitecilere teslim ol çağrısı yapılmış ve orada bulunan üç komiteci teslim olmuş, altısı kaçmaya çalışırken yakalanmış, ayrıca beş komiteci daha yakalanmıştı. Ele geçirilen bu on dört komiteci Babı Zaptiye'ye gönderilmişti. Yine Perşembe günü Fincancılar yokuşunun alt başında bulunan Yusufyan Hanı'nın önünden geçen asker kolu üzerine hanın üst katında gizlenen Ermeni komitecileri tarafından ateş edilmişti. Bunun üzerine askerler tarafından han ve sokak kontrol altına alınmış ve Mercan bölgesi polis çavuşu Mehmed Efendi gelip bu handa gizlenen üç Ermeni'yi tevkif edip, burada bulunan birkaç revolver ve fişegi

Babı Zaptiye'ye göndermiştir (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 12-2). Aynı gün bu hanların dışında Balıkpazarı, Sultanhamamı ve Sirkeci civarında da küçük çaplı olaylar meydana gelmişti.

Balıkpazarı'nda fırına bitişik kurukahveci dükkânında gizlenen üç Ermeni komitecisi tarafından halk üzerine iki humbara atılmıştı. Bunun üzerine halk galeyana gelip bu komitecilerden ikisini öldürmüş, komitecilerden biri ise kaçmıştı. Bu karışıklık esnasında bir Rum ve bir Ermeni yaralanmıştır. Bu sırada Sultanhamamı'nın karşısında bulunan eczanenin üstünden jandarma noktasına iki el ateş edilmesi üzerine, bunu yapan yakalanmıştı. Aynı yerde bahriye çavuşlarından birini yaralayan bir Ermeni komitecisi ise galeyana gelen halk tarafından öldürülmüştü. Sirkeci Tren istasyonunun arka tarafında kavun, karpuz sergilerinde hamal, küfeci ve manav ile bunlara karşı olanlar arasında çıkan kargaşada Ermenilerden on iki kişi ve bir Rum ölmüş, bir Ermeni ile bir Bulgar da yaralanmıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 12-2). Bahçekapısı çevresinde meydana gelen olayların çokluğu, olayların aynı anda farklı noktalarda çıkması önlem alınmasını zorlaştırdığı gibi, Müslüman halkın da galeyana gelmesine sebep olmuştu. Bunun neticesinde çeşitli işyerlerinde tahribat meydana geldiği, bu karışıklıktan yararlanan bazı kimselerin işyerlerini yağmalamaya çalıştığı ancak güvenlik kuvvetlerinin mümkün olduğu kadar bu olayların önüne geçmeye çalıştığı görülmektedir.

Eminönü'nde dışçı olan Bonifa'nın dükkânının altındaki bodrumda tütüncü olan Sivaslı Serop adlı bir Ermeni olayın baş göstermesi üzerine dükkânını açık bırakarak kaçmış, bu sırada tütünleri yağmalanmıştı. Ancak kendisi de şüpheliler arasında olduğundan zabıta tarafından memleketine gönderilmişti. Yağma konusunda yetkililerin olaylar esnasında yağmayı engellemek için herhangi bir direnç göstermediği iddia edilmektedir. Fakat kaynaklarda anlatılan bazı olaylar buna muhalif bilgiler vermektedir. Örneğin yine Bahçekapısı'nda meydana gelen bir olayda Hasköy hamamı karşısında bulunan saatçi Kırkor Maghulyan'ın dükkânı Perşembe günü meydana gelen olaydan dolayı galeyana gelen halk tarafında açılmaya çalışılmıştı. Ancak bu sırada olaya müdahale eden Mülazım Necip Efendi dükkânın yağmalanmasına meydan vermemiş ve burayı korumaya alarak üç gün sonra sahibine teslim etmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 12-2/13-1).

Yine bu bölgede otuz dört numaralı dükkanda saatçi olan Dikran Düvenciyan'ın işyerinin kapısı bazı serseriler tarafından açılmış ve saatlerinden on kadarı alınmışsa da dördü o anda zabıta tarafından geri alınarak sahibine, sonradan bulunan dört tanesi ise Babı Zaptiye'ye teslim edilmişti. Saatçinin kaybolan iki saati ise serseriler tarafından kırılmıştı. Dükkanda bulunan camekanlar içerisindeki mücevherat gibi kıymetli eşyalara herhangi bir zarar gelmemişti. Yine Rusya uyruklu Bosof Banaconf adlı kişi olayın ertesi günü alet edevat sattığı camekanlı arabasıyla Sarraflar Hanı'nın kapısında bazı serseriler arabasını yağmalamak ve kendisini saldırmak istemişlerse de komşusu olan şerbetçi Hacı Mehmed ve feşçi Hacı Salih onu ve eşyasını kurtarmışlardı. Bu hanın kapısının bitişiğinde Rusya vatandaşı olan bıçakçı Gürcü Aleksandır'ın açıkta bıraktığı camekanlı arabasından bazı bıçaklar alınmış ise de süvari kolu hemen gelip bunları geri alarak sahibine teslim etmiştir. Hocapaşa'da tramvay caddesinde kurukahvecilik yapan Kemahlı Hapik ve Vardan adlı Ermeniler olayın ikinci günü karışıklık esnasında dükkânlarına kapanmışlardı. Ancak galeyana gelen serseriler tarafından katledilmiş ve bazı eşyaları da yağmalanmıştır. Yine Hocapaşa civarında çeşme karşısında sekiz numaralı dükkanda bulunan Mıgırdıç Kebabçıyan'ın dükkanı açılarak bazı eşyaları alınmış ise de bir takımı Saka Mehmed ve arkadaşı Halil'de bulunmuş bu kişiler tutuklanarak Babı Zaptiye'ye gönderilmişlerdi (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 13-1). Görüldüğü üzere meydana gelen olaylar esnasında saldırılan kişileri korumak için hem güvenlik kuvvetleri hem de Müslüman halk gayret göstermiş ve bazı olayları engellemişlerdi.

Bahçekapısı ve civarındaki olayları bastırmak için sevk olunan polis ve asker miktarı yüz yetmiş beş idi. Bu kişiler sadece bu bölgedeki görevliler değildi. Olayın ortaya çıkmasından sonra Cisri Cedid Polis Komiserliği'nden bir komiser ile on beş polis olay mahalline gelmişti. Yine Tahtakale'den bir yüzbaşı ile on beş farklı mevkiden elli üç jandarma daha buraya sevk edilmişti. Öte yandan Zaptiye Nezareti başkomiserlerden Mehmed Efendi, ikinci komiser Selahaddin Efendi ile üç polis, Seraskerlik makamı ise Yüzbaşı Kemal Efendi'nin kumandasında yirmi asker göndermişti. Bunlarla birlikte kaymakam Emin Bey'in kumandasında beş, Yüzbaşı Şükrü ve mülazım Necip Efendilerin kontrolünde yirmi asker ile Bahçekapısı

Karakolu'nda nizamiye Yüzbaşı Halil Efendi ve iki mülazım ile otuz altı ki toplam yetmiş altı asker bu bölgeye gönderilmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 13-1).

Bahçekapısı sınırları dâhilinde bulunan yerlerden biri olan Tahtakale'de de bazı olaylar meydana gelmişti. Tahtakale'de olayın meydan geldiği Çarşamba günü Galata ve Bahçekapısı taraflarında baş gösteren kargaşadan ötürü buradaki halk heyecana kapılıp galeyana gelmişti. Burada da bazı Ermeni komitecileri halka saldırmış olduklarından kargaşa buraya da sirayet emiş ve galeyana gelen halk Ermenilere saldırmıştı. Olayın bastırılması için zabıta hayli gayret göstermişse de halkın çokluğu ve mekanların dağınık bir şekilde olması bu kargaşanın yaklaşık dört saat kadar devam etmesine sebep olmuştu. Bu kargaşa neticesinde yirmi üç Ermeni ile iki Rum hayatını kaybetmiş, bir Müslüman ile sekiz Ermeni ise yaralanmıştır (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 13-1/13-2). Olaylar esnasında Tahtakale'de bulunan güvenlik güçleri her ne kadar olaylara engel olmaya çalışmışsa da, bir süre bunu başaramamıştı. Güvenlik güçlerinin yetersizliği nedeniyle diğer bölgelerde olduğu gibi buraya da takviye kuvvet gönderildiği görülmektedir.

Olaylar meydana geldiği sırada Tahtakale Polis Komiserliği'nde bir komiser ile on altı polis ve beş jandarma bulunuyordu. Olayın bastırılması için Zaptiye Nezareti'nden ikinci komiser Cemil ve Tefvik Efendiler ile iki polis, Seraskerlik makamından Kaymakam Hacı Galip Bey kumandasında nişancı ve itfaiye taburlarından kırk asker gönderilmişti. Buraya Bahçekapısı Karakolu'ndan bile yardım gönderilmişti. 27 Ağustos Perşembe günü baş gösteren kargaşanın etkisi bölgeye yakın olan Nuriösmaniye ve Mahmud Paşa'da da görülmüştü. Buralarda meydana gelen olaylar neticesinde yedi Ermeni ile bir Müslüman yaralanmış bir Ermeni ise ölmüştür (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 13-2).

3.1.7. Salmatomruk ve Karagümrük Civarındaki Olaylar

26 Ağustos Çarşamba günü Fatih komiserliği idaresinde bulunan yerlerde herhangi bir olay meydana gelmemişti. Ancak Perşembe gecesi Balad semtinde Hamam-ı Muhuttin Mahallesi'nde Serkiz ve Kömürcü Artin adlı iki Ermeni halk üzerine ateş ederek kaçarken zabıta tarafından yakalanıp Babı Zaptiye'ye gönderilmişlerdi.

Perşembe günü Salmatomruk sakinlerinden olan Gapik adlı Ermeni arkasında boş bir boyacı sandığı olduğu halde Ermeni Mahallesi arasında dolaşıyordu. Edirne Kapısı Karakolu'ndan mülazım Ahmed Efendi durumdan şüphe ederek Gapik'i tevkif etmişti. Gapik yapılan sorgulamada aynı mahalle sakinlerinden kahveci Merik ve Kirkor tarafından Ermeni mahallelerini dolaşıp Cuma gecesi Ermenilerin Karagümrük Kilisesi'ne toplanmalarını, Salmatomruk Polis Merkeziyle Müslüman mahallelerine hücum edileceğini haber vermekle görevlendirildiğini ve Merik'in evinde elli martini tüfek olduğunu itiraf etti. Gapik sorgusunun ardından Salmatomruk polis merkezine gönderilmiş ve durum Fatih Başkomiserliği'ne bildirilmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 13-2). Gapik'in verdiği ifade doğrultusunda yapılan araştırmalar esnasında ve olayların engellenmesi için harekete geçilmesi sırasında güvenlik kuvvetlerinin iki ateş arasında kaldığı görülmektedir. Bir semtteki olaylara müdahale etmeye giderken diğer semtten gelen silah seslerine müdahale etmeye mecbur kalan güvenlik güçlerinin durumu, İstanbul'un olay çıkan hemen her semtinde görülmüştür.

Zaptiye Nezareti, adı geçen Merlik ve kunduracı Kirkor'un yakalanması emrini vermişti. Bununla birlikte martini tüfek bulunan evin araştırılması için Fatih Merkez'den sorumlu Şemsi Efendi ile Fatih Nizamiye Karakolu Binbaşı Yusuf ve Yüzbaşı Haydar Efendilerin maiyetine on altı asker verilmişti. Görevliler Salmatomruk'a gidiyorlarken Karagümrük'te askerlerden birinin yaralandığı bölge nizamiye karakolu Yüzbaşı İsmail Efendi'nin gönderdiği postacının ifadelerinden öğrenilmişti. Bunun üzerine görevli grup istikamet değiştirerek Karagümrük merkezine gitmiş ve halkın dağıtılması, herhangi bir uygunsuzluk olmaması için yüzbaşıya tembihte bulunuyorken Salmatomruk'tan silah sesleri işitilmeye başlanmıştı. Bunun üzerine harekete geçen grup yarım saat sonra oraya ulaşmış, onlar gelmeden Edirne Kapısı Karakolu'ndan mülazım Ahmed Efendi kumandasında altı asker, civardaki devriye kolları ve süvari müfrezesi olay yerine gelmişlerse de halkın fazlalığı ve ateş edilen evlerin dağınıklığı nedeniyle bu kargaşaya iki saat sonra ancak teskin edilebilmişti. Bu bölgede baş gösteren kargaşaya sebep olanların yukarıda adı geçen kahveci Merik, Kirkor, İpekçi Koziagya, basmacı Ohannes, İpliyan ve sandıkçı Haçik ile eczacı Ağya olduğu anlaşılmıştı. Olay sırasında tesadüfen oradan geçmekte

olan talebeden Ömer Efendi ile bir asker yaralanmış, Ermenilerden ise otuz sekizi ölmüş, dördü yaralanmıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 13-2/14-1). Olaylar başladığı sırada bu bölgede bulunan güvenlik güçlerinin yeterli olmadığı, mevcut asker ve polis olay çıkan mahallere yetişmeye çalıştığı görülmektedir.

Olayın meydana geldiği sırada Salmatomruk ve Karagümrük Polis merkezlerinde iki komiser, iki çavuş, on beş polis, bir zabıt, onbeş jandarma bulunuyordu. Bunlarla birlikte yukarıda adı geçen Binbaşı Yusuf, Yüzbaşı Haydar, Mülazım Ahmed ve süvari Mülazımı Hüsamettin Efendilerin maiyetinde otuz asker daha buraya gönderilmişti. Bölgede bir kargaşa çıkacağı daha önce askeriye haber verildiği için askerler gelmeden polis ve jandarmanın az olması nedeniyle ve kalabalığın çokluğundan müdahalede bulunmakta bazı sıkıntılar yaşanmıştı. Karagümrük'te meydana gelen olayların kahveci Bedros ve Serkiz adlı Ermenilerin ateş etmelerinden dolayı olduğu ve asker tarafından verilen karşılıklı Bedros'un yaralı, Serkiz'in ise ölü olarak ele geçirildiği görülmektedir. Karagümrük'te bundan başka herhangi bir ölüm, yaralanma ve tahribat olayı olmamıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 14-1).

3.1.8. Eyüp ve Fener Semtlerinde Meydana Gelen Olaylar

26 Ağustos tarihinde Eyüp'te asayiş bozacak herhangi bir olay yaşanmamışken, o gün akşam saat bir sularında Otakçılar diğeri adıyla Nişanca Ermeni Mahallesi'nde birkaç el silah sesi duyuldu. Bu bölge açık ve kır olması nedeniyle her taraftan toplanan halk Ermeni evlerine hücum etmeye başladı. Eyüp Karakolu'ndan haber alındıktan sonra, Üsteğmen Hüseyin Efendi ve bir polis ile iki kol halinde on kişilik bir kuvvet olay yerine gönderildi. Destek kuvvet olarak Otakçılar Karakolu'ndan da bir kol olay yerine gönderilmişti. Bu sırada Çömlekçiler Karakolu'ndan Eyüp Karakolu'na gelen haberde, Akarçeşme'de bulunan bir fırına halkın hücum ettiği bildiriliyordu. Bunun üzerine Yüzbaşı Osman, Teğmen Mehmed ile üç askeri alarak adı geçen fırına gitti. Oraya vardığında ahalinin dağılmış olduğunu gördü. Fırındaki Ermenilerden dördü ölü bulundu, üçü ise içeride gizlendikleri yerlerden çıkarılıp polise teslim edildi. Yine bu sırada Otakçılar'a gönderilen askerlere yardımcı kuvvet olarak Binbaşı Hayri Efendi'nin komutasında olan süvari müfrezesinin gitmesiyle gerekli tedbirler alınarak asker kolları oluşturuldu. Bölgede herhangi bir asayiş

probleminin meydana gelmemesi için son derece dikkatli davranılmışsa da bir sonraki gün aynı fırına halkın yine hücum ettiği belirlenmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 14-1/14-2). Eyüp'teki olaylar bu şekilde sona ermişti. Benzer nitelikte olayların geçtiği bir başka yer ise Haliç'in kenarında bulunan Fener semtiydi.

27 Ağustos Perşembe günü Fener Kapısı ile Balat arasında ve Fenere yakın bir yerde İngiliz uyruklu Thamson'un sahibi olduğu ve Erzurumlu Ermeni Haçadur'un idaresinde bulunan, tiftik ve yapağı imalatı yapılan mağazanın bitişiğinde olan bir evden Fener Meydanı'na doğru birkaç el ateş edildi. Bunun üzerine bölgede bulunan kayıkçı vs. esnaftan bir grup kişi o tarafa koşmaya başladı. Fener karakolundan Asteğmen Arif Efendi ise yanına aldığı dokuz askerle olayın gerçekleştiği yere geldi. O sırada devriyede bulunan asker kolları birleştirilerek halkın saldırılarına meydan verilmemeye çalışıldı. Bu mağaza ve evde saklanan Ermenilerden evdekiler sokaktaki askerlere de silah atmaya kalkıştıklarından gerekli yerlere askerler yerleştirilerek bunlara karşılık verildi. Mahalle polisleri kapıyı kırarak içeri girdi ve karşı koyan Ermenilerden dördü ölü olarak ele geçirildi. Yapılan tahkikattan Ermenilerden birisinin dışarıda halk tarafından linç edildiği, yedisinin yakalandığı, bazılarının ise kaçtığı anlaşıldı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 14-2). Bu semtte de olayların engellenmesi için mevcut kuvvetin kâfi gelmediği, başka taraflardan takviye olarak güvenlik güçlerinin sevk edilmiş olduğu görülmektedir.

Olayın başlangıcında Fener komiserliğinde bir komiser, sekiz polis, üç jandarma bulunuyordu. Olayın baş göstermesi üzerine Mülazım Arif Efendi kumandasında dokuz askerin yanı sıra yaklaşık yarım saat sonra Unkapanı Karakolu'ndan on asker, Seraskerlik makamından ise kırk beş piyade ile süvari Mirlivası Nuri Bey kumandasında yirmi süvari olay mahalline gelmişti. Olaylar geceleyin son bulmuş ve asayiş iade edilmişti. Bu olay esnasında Fener ile çevresinde ölen on bir Ermeni ile yaralanan altı Ermeni Babı Zaptiye'ye gönderilmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 14-2).

3.1.9. Şehzadebaşı ve Şehremini Semtlerindeki Olaylar

Şehzadebaşı ile Süleymaniye semtlerinde sadece Müslümanlar yaşadığı için Ermeniler bu semtlerde herhangi bir yere gizlenmemişlerdi. Ancak bu semtlerde kol ve müfrezelerin olmayacağını düşündüklerinden ve Müslüman halkı

heyecanlandırmak için Banka Baskını'nın olduğu gün bir grup Ermeni komitecisi Kantarcılar tarafından Kemeraltı'na doğru silah atarak koşarken halk bu durumu fark etmişti. Ermeni komitecilere karşı harekete geçen halk, bunlardan on ikisini Süleymaniye'deki Ayşekadın Hamamı'nın arkasında, oradan kaçan ikisini de Vefa'daki Akarçeşme'de linç etmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 14-2). Bu olay, genelde Müslümanların oturduğu bölgelerde heyecanın ortaya çıkma ihtimalinin yüksek olduğunu gösteriyordu. Sonuçta olayın sebep olduğu heyecan ve galeyan üzerine buraya yakın diğer bölgelerde de bazı olaylar meydana gelmişti. Küçük Pazar, Ayazmakapısı, Keresteciler, Kantarcılar, Taşkasap, Lanka, Yeşiltulumba, Vefa, Direklerarası, Saraçhanebaşı, Hasan Paşa Hanı, Deveoğlu Yokuşu gibi yerler Ermeni komitecilere saldırılan yerlerdi. Bu semtlerde Çarşamba ve Perşembe günleri meydana gelen olaylarda on dokuzu Ermeni otuz üç kişi ölmüş, on dört kişi de yaralanmıştır. Ölü ve yaralılar Belediye'nin tahsis ettiği arabalarla Babı Zaptiye'ye gönderilmişti. Olay yerine en yakın asker karakolları ve polis merkezlerinden bu bölgelere gidilmiş ise de olay mahalleri çok dağınık olduğundan, saldırganlardan kimse bulunamamış ve bu semtlerdeki olaylarda herhangi bir tahribat ve yağma ise meydana gelmemişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 15-1).

Şehremini semtinde meydana gelen olayların farklı bir karakter taşıdığı görülmektedir. Ermeni komitecilerinden birçoğunun Şehremini semtinde kılık değiştirerek gezdiği, bazılarının ise Ermeni evlerine yaralayıcı aletler dağıttığı görülmektedir. Örneğin, Şehremini Komiserliği'ne bağlı olan Topkapı'da 26 Ağustos Perşembe günü Eyüp'te bulunan Uncuyan tuğla harmanında ikamet eden eskicilik yapan Ankaralı Canik, başını tıraş ederek Arnavut kıyafetine girmişti. Durumundan şüphelenilmesi üzerine bu kişi yakalanmış ve Ermeni komitesinin gezici fedailerinden olduğunu itiraf etmişti. Bunun yanı sıra Topkapı'da oturan Ohannis adlı Ermeni dikkat çekici bir şekilde sokaklarda dolaşırken üzerinde Ermeni komitesine mensup olduğunu gösteren belgeler çıkmıştı. Topkapı dışında Takiyyeci Mahallesi'nde oturan Vardan ve Artin adlı komiteciler önceki sene cereyan eden kargaşada "*Yaşasın Ermenistan*" diye bağırdıkları halde kaçmayı başarmışlardı. Bu olaylar esnasında da ortalıkta gezindikleri haber alınmıştı. Yine buna benzer bir şekilde, İzmit civarında bulunan Armaş Manastırı'na mensup komitecilerden Karabet'in tebdil-i kıyafetle

İslam mahallelerini gizli bir şekilde kontrol ettiği anlaşılmıştı. Takiyyeci Mahallesi'nde oturan Samatyalı Kirkor'un da civardaki evleri dolaşarak bir takım yaralayıcı aletler dağıttığı görülmüştü. Yine Topkapı sakinlerinden Arapkirli Filibos'un üzerinde bir asker tezkiresi, Topkapı'da attar olan Ohannis'in dükkanında bir tabanca, fişek ve bir Rus tüfeği ile bir miktar barut ortaya çıkmıştı. Edirnekapı sakinlerinden Sultan Bayezid'de demircilik eden Kigork tebdil-i kıyafet ile Topkapı çevresinde ve karakol etrafında dolaşırken yakalanmıştı. İfadesinde, Truşak adlı Ermeni komitesinin lideri olduğunu söylediği Uncuyan Apik'in emriyle asker kolları ve karakolları teftiş ettiğini belirtmişti. Topkapı Gülbağı'nda serseri güruhundan Levon ve yine burada oturan ve Müslüman olan Remzi, olayın meydana geldiği gün Ermenileri kiliseye toplamak için mahalleleri dolaşmaktayken tevkif edilmişlerdi. Elllerinde barut lekeleri ve mendillerinde barut görüldüğü için bu durumun Topkapı civarında bir olayın meydana geleceğine delil olduğundan, bu kişiler yakalanarak Babı Zaptiye'ye gönderilmiş, böylece herhangi bir olayın meydana gelmesinin önü alınmıştı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 15-1).

3.1.10. Kasımpaşa Civarında Meydana Gelen Olaylar

Banka Baskını'nı müteakip kargaşa çıkan yerlerden biri de Kasımpaşa Senti ve çevresiydi. Ermeni komitecilerinin Osmanlı Bankası'nı basmalarıyla buradan ve Galata'nın bazı mahallelerinden humbara ve silah seslerinin Kasımpaşa'da duyulmasının heyecana sebep olacağı kaçınılmazdı. Kasımpaşa'da Çarşıboyu, Zincirlikuyu, Uzunyol, Cami-i Kebir ve Bit Pazarı civarlarındaki Ermeniler, dükkân ve odalarını kapayarak aniden halkın üzerine hücum ederek Müslümanlardan beş kişiyi öldürdüler (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-2). Bunun üzerine semtte bulunan Kürt, Acem, ve Kıpti gibi insanlardan oluşan halk ellerine geçen sopa, kazma, kürek ve tahta parçası gibi şeylerle kendilerini savunmaya ve karşılık vermeye başladı. Halkın çokluğundan ve kargaşanın birçok yerde olmasından dolayı durumun önüne geçilmesinin mevcut kuvvetlerle mümkün olmadığı görülmektedir (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 15-1/15-2). Diğer semtlerde olduğu gibi olaylar, aynı anda farklı noktalarda başladığı için mevcut kuvvetlerin olayları yatıştırması mümkün görünmüyordu.

Bu sırada bölgede asayişî sağlayacak kuvvet içerisinde bir komiser, bir çavuş, on polis, bir zabıta ve iki onbaşı ile on jandarma bulunuyordu. Bu miktarda bir kuvvet ile bu derece genişlemiş bir karışıklığın önünün alınmasının mümkün olmadığını fark eden mahalle polis komiseri Hüseyin Efendi, Bahriye İtfaiye Kumandanı Ferik Mehmed Paşa'ya başvurarak yardım istemişti. Bir süre sonra aralıklı olarak gelen Bahriye Askerleri toplam yüz kırk kişi olmuştu. Bu kuvvetler kollara ayrılarak kumandalarına birer polis ve bir jandarma verilerek kargaşanın ortadan kaldırılmasına ve halk arasındaki heyecanın yatıştırılmasına çalışıldı. Ancak sokakların darlığı ve düzensizliği ile halkın çokluğu asayişin gece saatlerine kadar iade edilmesini engellemişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 15-2). Bu nedenle birçok ölümün yaşandığı görülmektedir.

Meydana gelen bu olayda Müslim ve gayrimüslim ölü miktarı yüz altmış dokuza ulaşmıştı. Bunlardan ilk başta Müslüman oldukları anlaşılan beş kişinin naşı Cami-i Kebir'e kaldırılmış ve defnedilmişti. Geri kalan yüz altmış dört ölü gece vakti bu dehşeti ortadan kaldırmak için zaman kaybetmeksizin belediye arabalarıyla Şişli Ermeni mezarlığına nakledilip burada defnedilmişlerdi. Bu kişilerin içlerinde bir hayli Müslüman ile kıyafetleri Kürtlere benzeyen naaşlar olduğu anlaşıyordu. Nitekim Kürtlerden yetmiş iki kişinin olay gününden beri kayıp olduğu bildirildiğinden ölümler arasında bu kişilerin de olmasının kuvvetle muhtemel olduğu belirtiliyordu (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 15-2). Hatta ölümler arasında Ermeni zannıyla iki Rum'un da Ermeni mezarlığına gönderildiği, tahkikat için çağrılan Rumların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 15-2). Ölümün yaşandığı bu bölgede ilginç bir şekilde herhangi bir tahribatın olmadığı görülmektedir (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-2).

Kasımpaşa'da tahribat olmayıp, kurukahveci, aşçı, atar ve yemenici gibi altmış kadar dükkan ve bekar odasında ufak tefek ve değersiz eşya yağma edilmişti. Bunların da büyük bir kısmı geri alınarak sahiplerine teslim edilmişti. Yağmalama işlerine karıştıklarından şüphe edilen elli beş şahıs zabıta tarafından yakalanarak Beyoğlu mutasarrıflığına gönderilmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 15-2). Yağma olayları özellikle Uzunyol, Tabakhane ve Bitpazarı'nda meydana gelmişti. Ermeni mahallesinde ise bu tür herhangi bir vukuatın olmaması için büyük gayret sarf

edilmişti. Ermeniler arasında Müslüman ve acem kıyafeti giymiş olan elli kadar Ermeni ise yakalanıp Beyoğlu merkezine gönderilmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-2).

Olayın ertesi yani Perşembe günü yine Galata civarında patlayan humbara üzerine Kasımpaşa'da çeşitli sınıflardan oluşan iki yüz kişi toplanmıştı. Bu grubun Ermeni mahallesine saldırmak üzere toplandığını haberini alan Bahriye İtfaiye Kumandanı Mehmed Paşa bir miktar askeri yanına alarak buraya gitmişti. Toplanan kişilere dağılmaları emrini verip dağılmadıkları takdirde silah kullanılacağı ihtar edildiğinden herhangi bir olay meydana gelmeden kalabalık dağıtılmıştı. Bu olayın ardından Kasımpaşa'da herhangi bir vukuatın meydana gelmediği görülmektedir (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 15-2).

3.1.11. Hasköy'de Meydana Gelen Olaylar

26 Ağustos Çarşamba günü Galata ve İstanbul taraflarında çeşitli milletlere mensup insanlar gelerek Ermeni anarşistlerin Galata'da Osmanlı Bankası'na hücum ettiklerini ve orada burada silah attıklarını haber vermelerine rağmen o gün Hasköy civarında asayiş bozacak herhangi bir olay meydana gelmemişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-2). Ancak akşam saat bir buçuktan sonra Çarşıboyu'nda Ermeni kurukahveci Karahisarlı Karakin'in dükkanını yağmalamak üzere muhtelif milletlerden bir grubunun toplandığı haber alınmıştı. Bunun üzerine merkez komiseri Hüseyin Efendi bu grubu dağıtmış ve içlerinden iki kişiyi de tevkif etmişti.

Hüseyin Efendi polis merkezine dönerken Yeni Mahalle, Bademlik ve Çıksalın civarlardaki Ermeni evleriyle Tönbekici Avadis'in evinde gizlenen Ermenilerin ve mezarlıkta toplananların ahali üzerine ateş ettikleri haberi alındı (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 15-2). Bu saldırıda bir bahriye onbaşı ile topçu mektebi hademelerinden bir kişi yaralanmış, silah seslerinin çoğalması üzerine halk arasında heyecan baş göstermişti. Bu sırada dışarıdan gelip Hasköy tuğla harmanlarında çalışan amale, hamal, kayıkçı gibi kişilerle Türk, Kürt ve Yahudi gibi muhtelif unsurlardan oluşan büyük bir topluluk, ellerine geçen sopa, kazma, kürek ve sandalye ayağı gibi şeylerle kendilerini korumak için harekete geçtiler. Kendilerini korumak için uğraşan halkın bir kısmı ve özellikle Yahudiler Ermeni evlerine hücum etmişlerdi. Mahalli polis komiseri

buradan yarım saatlik mesafede bulunuyordu. Olayı haber alır almaz merkezde bulunan bir çavuş, on iki polis ile hemen olay yerine geldi. Bir saat sonra Kasımpaşa'dan gelen yüz otuz kişilik bahriye askeri ve kırk karacı asker birleştirilerek kargaşaya ve yağmaya son verilmesi için çaba gösterilmişse de bazı nedenler buna bir süre engel olmuştu. Bu nedenlerin başında toplanan kalabalığın çokluğu geliyordu ki mevcut asker sayısı o sırada kalabalığa hâkim olamamıştı. Ortaya çıkan kargaşanın Yeni Mahalle, Bademlik, Çıksalın ile Hasköy mahallelerine dağılması, bu semtlerdeki sokakların dar ve düzensiz olması ve özellikle olayların gece olması sebebiyle bu karışıklıkların önü hemen alınamamıştı. Olaylar yaklaşık on iki saat devam etmiş ve ancak Perşembe günü asayiş sağlanabilmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-2).

Buradaki yüz seksen ölüden ikisinin Müslüman oldukları ilk başta anlaşılmış ve Müslüman mezarlığına defnedilmişti. Yüzü yerli ve yetmiş sekizi garip ve bekar olan yüz yetmiş sekiz ölü acele ile kaldırılıp Ermeni zannıyla arabalara bindirilerek Şişli mezarlığına gönderilip orada defnedilmişlerdi. Kasımpaşa olaylarında olduğu gibi bu kişiler arasında da bir hayli Müslüman'ın olması ihtimal dâhilindeydi. Aslına bakılırsa Humbarahane Hastanesi'ne gönderilen sekiz yaralıdan yedisinin Müslüman birinin ise Yahudi olduğu görülmüştür (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 15-2).

Meydana gelen yağma ve tahribat Hasköy, Yeni Mahalle, Bademlik ve Çıksalın muhitlerinde olmuş, hazırlanan deftere göre, dört yüz yirmi Ermeni evi ile elli beş dükkan zarar görmüş ve bu yerlerin eşyaları yağmalanmıştı³. Tahribatın geneli kapı, cam ve çerçevenin kırılmasından ileri gelmekteydi. Bazı evlerin tahta kaplamalarının söküldüğü de görülmüştü. Bu tahribatın sonucu olarak gerekli tamiratın yapılması için yirmi-otuz bin kuruş gerektiği tahmin edilmişti. Yapılan tahkikata göre, çalınan eşyanın büyük bir kısmının Yahudilerin elinde bulunduğu dair deliller vardı.

³ Olaylar esnasında en büyük tahribatın yaşandığı yerlerden olan Hasköy ile ilgili olarak ayrıntılı bir rapor hazırlanmıştı. Raporda Hasköy'de neredeyse her cadde ve sokakta meydana gelen tahribat detaylı bir şekilde ele alınmıştı. Bu rapora göre en büyük tahribat Bademlik'te Demirci Ohannis, Küçük Ohannis, Yazmacı Garabet, Dökmeci Sahak, Attar Toros, Filyos, Ayazma, Sandalcı sokakları ile Mahmud Ağa Caddesi'nde; Mahmud Ağa mahallesinde, Bakkalçı ve Parmak Kapısı sokakları, Yeni Mahalle'de, Bademlik Caddesi'nde ise Şükür Kapısı, Halıcıoğlu Kilise Sokağı'nda Abdüsselam Mahallesinde, Dere Karşısı Sokağında, Çıksalın'da Yeşildirek, Patrik, Protestan Kilisesi, Kantemir, Tütüncü sokaklarında, Aynalıkavak Meydan caddesinde gerçekleşmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 5-1/5-12).

Tahkikat neticesinde bazı eşyaların gece sokağa atılmasının buna delalet ettiği belirtilmekteydi. Bu eşyalar toplanarak sahiplerine iade edilmişti. Tahribata uğrayan evlerin tamirâtı için gerekli olan miktar Padişah tarafından Ermeni milleti adına Patrik kaymakamlığına verilen bin iki yüz liradan alınmıştı. Yapılan incelemelerde alınan para ile tamiratların yapıldığı görülmüştü.

Bu karışıklık esnasında iki bin kadar Ermeni Hasköy Ermeni kilisesine gizlenmişti (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 10-2). Asayişin iadesinden sonra bu kişiler evlerine gönderilmişlerdi. Birkaç gün sonra kilisede yapılan araştırmada içeride yirmi bir revolver ve kilise lağımının gittiği yerde beze sarılı beş humbara bulunmuştu. Osmanlı Hükümeti tarafından zarar gören Ermenilere daha önceden yevmiye olarak bin beş yüz sonradan ise yedi yüz kıyye ekmek ve gıda maddesi veriliyordu. Bu semtte yaşayan Ermeniler asayişin ve durumlarının iyi olmasından dolayı padişaha şükranlarını sunmak üzere imzaları bulunan bir mektup takdim etmişlerdi (Y.PRK.KOM. 9-21, lef. 15-2/16-1;10-2). Tüm bunlara rağmen Osmanlı Hükümeti olayları engellemek için önlem almamakla suçlanmaya devam etmişti. Bu noktada Osmanlı Hükümeti'nin aldığı önlemlere bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

3.2. Osmanlı Hükümeti'nin Olayları Engellemek için Aldığı Tedbirler

Osmanlı Hükümeti'nin Banka Baskını ve İstanbul'daki olayların önüne geçilmesi için birtakım yollara başvurması kaçınılmazdı. Banka baskını bir şekilde çözüme kavuşturulmuştu. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere İstanbul'un çeşitli semtlerinde olaylar başlamıştı ve bu olayların önüne geçilmesi gerekiyordu.

Olayların önüne geçilmesi amacıyla iddia edildiğinin tersine karışıklıkların baş gösterdiği gün, yani 26 Ağustos'ta Osmanlı Hükümeti hemen harekete geçmişti. Olay anından kısa bir süre sonra alaturka saatle 07:55'te (15:00-16:00 civarı) Yıldız sarayından Serkaskerlik, Merkez Kumandanlığı ve Zaptiye Nezaretine iki telgraf gönderilmişti. Telgraflarda asker ve jandarmadan kollar oluşturularak bu kolların dolaştırılması, asayişin iade edilmesi ve meydana gelen heyecanın yatıştırılması için son derece dikkatli davranılması isteniyordu (Y.PRK.BŞK. 47-34). Yıldız'dan Merkez Kumandanlığı'na gönderilen ikinci telgrafta askerle asayişin muhafaza edilerek uygunsuzluğun önünün alınması ve bu olaylara cesaret edenlerin

yakalanmasının irade gereği olduğu dile getiriliyordu (Y.PRK.BŞK. 47/36). Merkez kumandanlığına aynı gün gönderilen diğer bir telgrafta asayişin iadesi ve alınan tedbirlere dair malumat beklendiği ifade ediliyordu (Y.PRK.BŞK. 47-32). Üst makamlara yazılanlarla birlikte olayın ortaya çıkışını müteakip semt yetkililerine de Yıldız Sarayı'ndan telgraflar yollandığı görülmektedir. Mesela Üsküdar kumandanlığı ve mutasarrıflığına gönderilen telgrafta Ermeniler tarafından İstanbul tarafından çıkarılan olaylara benzer durumların Üsküdar'da da meydana gelme olasılığı bulunduğu, bu nedenle asker kolları oluşturularak devriye gezdirilmesi, asayiş bozacak herhangi bir duruma meydan verilmemesine son derece dikkat edilmesi isteniyordu (Y.PRK.BŞK. 47-29).

Bu acil yazışmaların ardından Osmanlı Hükümeti Seraskerlik makamı ile Zaptiye Nezareti'ne uygulanmak üzere fevkalade bir talimat göndermişti. Bu talimat ile banka dışındaki yerlerde meydana gelen olayların engellenmesi için yapılması gerekenler bildiriliyordu. Buna göre banka dışındaki yerlerde gizlenen Ermenilerin gizlendikleri yerler basılarak yakalanmaları, asker ve zabıtaya silahla karşılık verdikleri takdirde bunlara karşılık verilmesi emri verilmişti. Ermeni komitecilerinin içinde bulunduğu binalar basılacağı sırada içeride olaylara karışmamış olanlar var ise konsoloslarıyla beraber çıkarıldıktan sonra hareketin gerçekleştirilmesi, ahalinin hükümetin işine karıştırılmaması ve özellikle Hıristiyan ve Müslümanlar arasında bir kavganın meydana gelmemesi için son derece itina gösterilmesi, silahlı silahsız her türlü toplantının yasaklanması talimatta özellikle vurgulanıyordu. Talimatın devamında olaylara karışan komitecilerden diri olarak ele geçirilenlerin evraklarıyla beraber derhal adliyeye teslim edilmesi, Hıristiyan mahallelerinin asayişine dikkat edilerek ırz sahibi kimselerin her türlü tecavüz ve saldırıdan korunması, yabancıların mal ve canlarının korunmasına son derece dikkat ve itina gösterilmesi isteniyordu. Talimatın sonunda saldırıyı gerçekleştiren komitecilerin çeşitli yerlerde yangın çıkararak Müslüman ahaliyi şaşkırtmak isteyebilecekleri düşünüldüğünden mahalle ve çarşılarda son derece dikkatli olunması ifade ediliyordu (Y.A.Res. 81-30, lef. 3). Olayların baş gösterdiği ilk gün verilen bu talimatnamede dikkati çeken hususların olduğu aşikârdır. Özellikle Hıristiyan ve Müslümanlar arasında herhangi bir kavganın meydana gelmemesi için son derece dikkatli olunması vurgusu, bilhassa Ermeni tarihçiler

tarafından olayların engellenmesi için herhangi bir tedbirin alınmadığı iddiasına karşılık gelmektedir. Üstelik bu kararları alan Encümen-i Vükela'nın, gerekli önlemlerin acilen alınmamasının yabancı devletlerin müdahalesine sebep olacağı fikrinde olduğu kaleme alınan yazıdan anlaşılmaktadır (Y.A.Res. 81-30, lef. 2). Kaldı ki Osmanlı Hükümeti bu tedbirleri yeterli görmemiş olmalıdır ki yine aynı gün 26 Ağustos'ta bu talimata bir de ilave eklemiştir.

Yapılan bu ilavede durum biraz daha derinlemesine ele alınmıştı. Buna göre, Ermeni merkez komitesinin bir olay çıkarmak için bir takım fedailerini ve olay esnasında kullanacakları humbaraları tedarik etmekte olduğu haber alınmış olduğundan vaktiyle hazır olunması için zabıta ve askeri makamlara talimat verildiği dile getirilmekteydi. Buna rağmen meydana gelen olayların birçok kişinin ölümüne sebep olduğu, bu olayların engellenmesi için asker ve zabıta kuvvetlerinin zaman geçirmeden harekete geçtiği, bu durumun gerektirdiği tedbirlerin Encüme-i Vükela kararı ve padişah iradesiyle alındığı belirtiliyordu. Devamında alınan tüm bu tedbirlere rağmen Ermeni komitecilerin han ve okul gibi evlere gizlenerek etrafa humbara attıkları belirtilmiş üzerlerine gönderilen asker ve zabitanın bu kişilerin saklandıkları yerleri gözetim altına almasının komitecilerin cüret ve cesaretini arttırıp silah kullanmalarına sebep olduğu bu gidişle ertesi gün de olayların hızlanıp artacağı anlaşıldığı belirtiliyordu. Bu durumun da devlet için meseleyi iyiden iyiye zorlaştıracağı düşünüldüğünden zabıta ve askerinin vazifelerini gerçekleştirmeleri için herhangi bir çekinceye düşmeden görevlerini yerine getirmeleri ihtar yapılarak aşağıdaki hususlara dikkat çekiliyordu (Y.PRK.BŞK. 47-30, lef. 2/1):

İlk olarak, nerede olursa olsun Ermeni komitecilerinden gizlenen ve halk üzerine humbara ve silah atanların vakit kaybetmeksizin o gece sabaha kadar gizlendiklere yerlere asker ve zaptiye ile gidilecekti. Bu kişiler teslim olmaya davet edilecek, teslim olmadıkları takdirde, gizlendikleri yerlere girilerek aynı şekilde karşılık verilmesinin kaçınılmaz olduğu talimatta dile getirilmekteydi. Olaylar esnasında sadakat ve gayretleri görülen küçük büyük zabıta mükâfat göreceği gibi gevşeklik gösterenler de cezalandırılacaklardı (Y.PRK.BŞK. 47-30, lef. 2/1; Y.A.Res. 81-32, lef. 3).

İkinci olarak, daha ziyade verilen emirlerin itinalı bir şekilde yerine getirilmesine dair hükümler yer almaktaydı. Buna göre irade ile bildirilen talimatların o gece harfi harfine yerine getirilmesi, olaylara karışanlar kim olursa olsun hangi mezhebe mensup olduklarına bakılmaksızın mutlak surette meydana çıkarılarak adliyeye teslim edileceklerdi. Talimatta karışıklıklar esnasında adam öldürme, dükkân ve mağazaların yağmalanmasına karışanların cins ve mezhebine bakılmayarak yakalanmalarına, bu gibi olayların ertesi gün de meydana gelmemesi için son derece gayret gösterilmesine, her türlü azgınlığa ve ihtimale karşı basiretli ve uyanık hareket edilmesinin gerekli olduğuna dikkat çekilmişti (Y.PRK.BŞK. 47-30, lef. 2/1; Y.A.Res. 81-32, lef. 3).

Kolluk kuvvetlerine verilen bu emirleri müteakip kamunun da bilgilendirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla bir resmi tebliğ yayınlandı. Olayların ikinci günü olan 27 Ağustos 1896'da neşredilen "resmi tebliğ"de Osmanlı Bankası'ndaki olayların ne şekilde cereyan ettiği üzerinde durulmuştu. Kamunun bilgilendirilmesi için yayınlanan bu tebliğde, doğal olarak kolluk kuvvetlerine verilen talimatlarla bağlantılı herhangi bir ifade bulmak mümkün değildi. Yapılan resmi tebligatta olayların detaylı bir şekilde ele alınması da düşünülemez. Kaldı ki ilan yapıldığı sırada başkent her tarafında olaylar devam etmekteydi. Bu şartlar altında hükümetin yapması gereken halkı sakinleştirmek, çıkacak olayları engellemek, devam eden olayları sona erdirmek olmalıydı. Muhtemelen bu amaçla resmi tebliğ yayınlanması düşünülmüş olmalıdır. Olayların vahametinin gizlenmesi ve asayişin temini hakkındaki şüphelerin giderilmeye çalışıldığı iddiası (Eldem, 2007:124) belgenin okunmasıyla ilgilidir. Resmi belgede Ermeni milleti ile isyan eden komitecilerin ayırt edilmeye çalışılması doğaldır. Nitekim İstanbul ve Anadolu'da yaşayan Ermenilerin tamamı bu tarz hareketlere girişmenin taraftarı değillerdi. Ermeni cemaatinin bu hareketi gerçekleştirenlerin cezalandırılmalarını bizzat talep etmeleri belgede üzerinde durulan önemli bir husustu. Ermeni cemaatinin en üst makamı olan Patrikhane'nin gönderdiği beyanda doğal olan Müslüman ve Ermeni halkları arasında asırlar boyu var olan dostluk ve birliktelikten bahsedilmesidir. Patrikhane'nin mevcut olayların kızışmasını arttırıcı mahiyette herhangi bir beyanı söz konusu olamazdı. Bu nedenle gönderilen beyanda, özetle şu hususlar üzerinde duruluyordu:

“Müslüman kardeşlerimizle olan altı yüz yıllık muhabbet Saltanata ve Padişaha olan kulluğumuz ve bağlılığımız değişmez bir şekilde kalacaktır. İstanbul ve ülkenin her tarafında bulunan Ermeni kiliselerine hazreti İsa adına bu melun canilerin haklarında kilisece gerekli olan muamelenin yapılması emri verilecektir” (Hüseyin Nazım Paşa, 1998:341)⁴.

Patrikhane'nin bu şekilde bir beyanatta bulunmasının mecburi durumdan ileri geldiği söylenebilir. Nitekim Patrikhane İstanbul'da bulunuyordu, saray ve padişahın dolaylı kontrolünde olabilirdi. Ancak İstanbul'un dışında bulunan Ermeni kiliseleri ve sade vatandaşlar tarafından da buna benzer beyanatların geldiği görülmektedir.

Trabzon Ermeni murahhaslığının gönderdiği tezkirede bu olaylara sebep olan Ermenilerin Hazreti İsa adına lanetlendikleri bir ayinin düzenlendiği, padişaha ve saltanata sadakatlerinin devam ettiği, vilayette asayişin devamı için gece ve gündüz sarf edilen hizmetten memnun oldukları dile getirilmişti (Y.A.Hus. 359-72, lef.1-3). Yine Kayseri'den Sadaret'e gönderilen yirmi üç Ermeninin imzasını taşıyan telgrafta, Ermeni cemaatinin Kayseri'de herhangi bir problem yaşamadığı, emniyet ve asayişin yerinde olduğu, Ermeni komitecilerinin gerçekleştirdikleri olaylarla kendilerinin alakadar edilmemesi arzu ediliyordu (Y.A.Hus. 358-93, lef. 5). Kırşehir'den de buna benzer bir telgraf gönderiliyordu. Telgrafta bir takım Ermeniler tarafından İstanbul'da olaylar çıkarıldığının gazetelerden duyulduğu, hükümete karşı bu kişilerin bir süreden beri bazı yerlerde bu tür hareketlere cüret ettikleri ve bu durumun Ermeni halkı tarafından daima lanetlendiği dile getiriliyordu. Telgrafın devamında bu kişiler hakkında kanun hükmünün hemen icra edilmesini istirham ettikleri belirtiliyordu (Y.A.Hus. 358-93, lef. 3). On sekiz Ermeni'nin imzasını taşıyan bu telgrafın herhangi bir yönlendirme ile gönderilmiş olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Görüldüğü üzere Ermeni komitecilerinin meydana getirdiği olaylardan sadece Ermeni patrikhanesi değil, Trabzon, Kayseri ve Kırşehir örneklerinde olduğu gibi vilayetlerde yaşayan Ermeniler de rahatsız olmuşlar ve bu kişilerin cezalandırılmaları için hükümete başvurmuşlardı.

⁴ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları*, c. II, s. 341. Üstelik Hüseyin Nazım Paşa hatıralarında Patrikhane'nin bu beyannamesinde samimi olduğunu dile getirmektedir. Bu samimiyetten kendisinin hiç şüphesi olmadığını, çünkü Şurayı Devlet azasından Noryan Efendi'nin Ermenilerin gizli planları ve ihtilal programları hakkında ne duyuyorsa bildirdiğini, Ermeni patriği ile devamlı temas halinde olan Noryan'ın aldığı haberleri kendisine bildirdiğini dile getirmektedir. Nazım Paşa'nın anlattığına göre, olaydan iki gün sonra kendisini ziyaret eden Noryan Efendi patriğin gerek meydana gelen hadiseden gerekse yeniden hazırlanmak istenen hadiseden çok müteessir olduğunu beyan etmişti. Ayrıntılar için bkz. Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım*, s. 285.

Yukarıda belirtildiği Osmanlı Bankası'nın basılması ve İstanbul'un çeşitli semtlerinde olaylar baş göstermesi üzerine Osmanlı Hükümeti harekete geçmek mecburiyetinde kalmıştı. Bu amaçla olayların çıktığı anda, yani 26 Ağustos tarihinde Seraskerlik makamı ilk iş olarak merkez kumandanlığına bir yazı göndermişti. Yazıda Ermenilerden bazıları tarafından İstanbul'da meydana getirilen olaylardan dolayı asker ve jandarmadan kollar tertip edilerek bu kolların dolaştırılması, asayişin temini için son derece itinalı davranılması emri verilmişti (Y.PRK.ASK. 114-49). Hemen ardından İstanbul merkez komutanlığına gönderilen diğer bir yazıda da herhangi bir olay olup olmadığına, sükûnetin tamamıyla gerçekleşip gerçekleşmediğine dair peyder pey bilgi verilmesi isteniyordu (Y.PRK.BŞK. 47-35). Görüldüğü üzere Osmanlı Hükümeti hemen harekete geçmiş ve ilk tedbir olarak emniyeti sağlamak için kollar oluşturulmasına karar vermişti. İkinci belgede de olayların neticesi hakkında bilgi almak istenmişti. 27 Ağustos tarihinde Zaptiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta bu karışıklıkların o gün içerisinde kesinlikle sona erdirilmesinin gerekli olduğu, ahaliden saldırı yapanlar her kim ve hangi mezhepten olursa olsun zabıta tarafından yakalanarak heyecan ve kargaşanın ortadan kaldırılması istenmiş, gelişmelerden de haber verilmesi talep edilmişti (A.MKT.MHM. 628-45, lef. 3/1.)

Bu belgeler Osmanlı Hükümeti'nin olayların baş göstermesi üzerine harekete geçmediği iddiasına bir cevap teşkil edebilir. Kaldı ki daha sonra emniyet mensuplarına ardı ardına birçok talimatnamenin gönderilmiş olduğu görülmektedir. Seraskerlik makamı bu amaçla başkentin emniyetini korumak için asker ve emniyet mensuplarına daha ayrıntılı hususlar içeren bir talimatname göndermişti. Buna göre;

Askeri kolların vazifeleri emniyet ve asayiş sağlayacak zabıta kuvvetlerine yardımdan ibaret olduğundan adı geçen kolların vazifelerinin aşağıdaki şekilde olmasına karar verilmişti:

- 1- Ahalinin birbirlerine silah veya sopalarla saldırmalarının derhal durdurulması, saldıran kim olursa olsun yakalanarak silah ve sopasının elinden alınıp jurnaliyle birlikte zabıtaya gönderilmesi.
- 2- Hangi sınıftan olursa olsun ahalinin, topluca sokaklarda gezmesine izin verilmemesi; toplanmış ahalinin dağıtılması.

3- Ahaliden hiç kimsenin kol işlerine karıştırılmaması.

4- Han, hamam gibi yerlerde toplu halde bulunan Ermenilerin hepsinin ihtilalci olamayacaklarından silah çekmemiş olabileceklerinin düşünülerek gözaltında bulundurulmaları. Bunlara taarruza kalkışacaklara engel olunması. Yanlarında veya buldukları yerlerde ve yakınında silah, bomba dinamit gibi patlayıcı maddelerin bulunup bulunmadığına tam emniyet gelinceye kadar üzerlerinin ve buldukları yerlerle yakınlarının sıkıca arandıktan sonra şüpheliyi çekecek bir eşya bulunmadığına tam inanç geldikten sonra umumi kaynaşma ve heyecan yatışınca kadar buldukları yerlerde kalmalarına izin verilmesi.

5- Yağmacılığı önlemek için buna ön ayak olanların yakalanarak jurnalleriyle birlikte gönderilmesi. Elllerinde gasp edilmiş eşya görülenlerin bu eşyayı nereden ve kimden aldıklarını bir deftere yazarak muhafaza altında kendisiyle birlikte polis merkezine teslim edilmesi.

6- Hangi sınıftan olursa olsun hiç kimsenin silahlı gezmesine veya silah taşımaya göz yumulmaması.

7- Hiçbir meskene bir başkasının zorla girmesine müsaade edilmemesi.

8- Devriye kollarının her çeşit olayı birbirlerine haber verip gerekirse birbirlerine yardım etmesi.

9- Yabancı tabiiyetinde olanların can, mal ve namusları her çeşit saldırıdan korunmalıdır. Bir yabancıнын evinin aranması gerektiği takdirde elçilik veya konsoloslara veya tercümanlarına müracaat edilerek kanuni araştırma bunların aracılığıyla yapılmalıdır.

10- İşbu talimat hükümlerine aykırı davrananlar veya en küçük müsamaha ve ihmalde bulunanlar şiddetle cezalandırılacaklardır (Hüseyin Nazım Paşa, 1998:342-343; Hocaoğlu, 1976:362-363).

Yine Seraskerlik ve Zaptiye Nezareti'ne gönderilen bir başka tezkirede, Ermeni komitecilerinin gizlenmek için yabancıların mülklerine girebileceği ifade edilmişti. Bu yerlere girilmesi gerekeceğinden bu görevi yerine getirecek olanların usul ne ise o

şekilde hareket etmeleri gerektiği, bunun dışında bir hareketten dolayı sefaretlerden herhangi bir şikâyetin gelmemesi için son derece itina gösterilmesi emri verilmişti. Devamında bu sırada özellikle kadın ve çocukların korunması için gayret ve itina gösterilmesi üzerinde durulmuştu (A.MKT.MHM. 627-41, lef. 5-6). Olaylar gelişirken Osmanlı Hükümeti'nin özellikle üzerinde durduğu bir başka konu ise ahalinin Ermeni olaylarına müdahale ettirilmemesi hususudur. Sürekli olarak Ermenilerin tekrar olaylar çıkaracağına dair haberler alınıyordu. Bu tür olaylar zuhur ettiği takdirde halkın bu olaylara müdahale ihtimali vardı. Hükümet bu tür müdahalelerin önüne geçilmesi için sürekli olarak Seraskerlik ve Zaptiye nezaretine emirler gönderiyordu.

Bu amaçla gönderilen bir belgede, halkın asayişin düzene sokulması için çalışan asker ve jandarmanın işlerine kesinlikle karıştırılmamasına son derece itina gösterilmesi üzerinde duruluyordu. Gerekli öğüt ve talimatların verilmesi için Bahriye Nezareti ve Tophaneyi Amire müşirliği ile de iletişime geçildiği belirtiliyordu (A.MKT.MHM. 627-41, lef. 10-11). Seraskerlik makamının dikkatle üzerinde durduğu bir başka husus ise Ermeni olaylarının devam edeceği izlenimi üzerine bu olayların bastırılması işinin sadece küçük zabıtlere bırakılmaması meselesiydi. Bu amaçla görevlendirilecek kişilerin üst rütbeli olması, gerekli miktarda kuvvetin karakollara ve icap eden yerlere gönderilmesi isteniyordu (A.MKT.MHM. 627-41, lef. 11-1,12).

Yıldız sarayından olayın hemen ertesinde başlayan talimat bombardımanı sürekli devam etmişti. 28 Ağustos tarihinde Yıldız Sarayı'ndan, Seraskerlik, Bahriye Nezareti, Tophane Müşiriyeti, 1. ve 2. Fırka Kumandanlığı, Üsküdar bölgesindeki kumandanlıklar, Şehremaneti, Zaptiye Nezareti, Beyoğlu ve Üsküdar Mutasarrıflıkları ve İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e açılan kısmını korumakla görevli Arnavutköy Karakolu'na bir tezkire gönderilmişti. Tezkirede asayişin sağlamakla görevli olanların, olay çıkaran Ermenileri yakalayıp, zaptiyeye teslim etmesi, korkarak gizlenenlere saldırı yapılmasına engel olunması, silah ve sopalarla hiç kimsenin gezmesine izin verilmemesi, yabancıların evlerine yapılacak saldırılara engel olunması, gasp ve yağmaya kesinlikle izin verilmemesi isteniyordu. Buna karşı hareket edenlerin kesinlikle sert cezalara çarptırılacağı görevli tüm memurlara bildirilmesi emrediliyordu (Y.PRK.BŞK. 47-40). Yine Yıldız Sarayı'ndan 29 Ağustos

tarihinde yukarıda belirtilen makamların yanı sıra Beşiktaş Polisine gönderilen bir başka yazıda, bir sonraki gün Ermeni komitecilerinin yine bir olay gerçekleştirecekleri hakkında bazı haberler alındığı belirtiliyordu. Böyle bir habere inanılmasa da gerçekleşecekmiş gibi dikkatli olunması gerektiğinden, ona göre hareket edilerek hiçbir uygunsuzluğa meydan verilmemesi ve asayişin korunmasının irade gereği olduğu bildiriliyordu (Y.PRK.BŞK. 47-45, lef. 1-2).

Bu genel talimatların yanı sıra Osmanlı Hükümeti'nin münferit olaylar için dahi tedbirler aldığını gösteren örnekler vardı. Örneğin daha olayın ilk günü yani 26 Ağustos'ta Galata'da Fransızlara ait iki mağazanın saldırıya uğradığı bir Fransız'ın ise katledildiğine dair Fransız sefarethanésinin başvurusu üzerine gerekli tahkikatın derhal yapılması için emir verildiği görülmektedir. Üstelik bu tür sıkıntıların önüne geçilmesi amacıyla bu bölgede bulunan acente ve postanelerin korunması için de harekete geçildiği görülüyor (A.MKT.MHM. 628-47, lef. 1-2). Yine Fransa hükümetinin İstanbul'da yaşayan Fransızların mal ve canlarının tehlikede bulunduğuna dair beyanatta bulunması üzerine Osmanlı Hükümeti sefaret baş tercümanına Fransızların korunması için gerekli tedbirlerin zaten alınmış olduğunu ve bu hususlara riayet edilmesine son derece itina gösterileceğini bildirmişti (A.MKT.MHM. 629-28). Buna benzer başka bir olayda, sadrazamın doğrudan zaptiye nazırına bir telgraf göndererek İngiliz postanesi memurlarından iki kişinin olaylar nedeniyle korkarak postanede kapalı kaldıklarını bildirdiği ve bu kişilerin salimen evlerine gönderilmesi emrini verdiği görülmektedir (Y.PRK.A. 11-18). Aslında Osmanlı Hükümeti olayların önünü alabilmek için elinden geleni yapmaya çalışıyordu.

Öte yandan olaylardan rahatsız olan yabancı sefaretlerin endişelerini gidermek için de tedbirler alındığı görülmektedir. Olaylar esnasında sefaretlerin korunması için Seraskerlik ve Zaptiye nezaretlerine emirler verilmişti. Buna göre sefaretlerin korunması için maiyet vapurlarından karaya asker çıkarılıp her sefarete bir mülazım komutasında on başı takımı ile zaptiye nezareti tarafından bir polis gönderilmesi kararlaştırılmıştı (A.MKT.MHM. 628-14, lef.1-2). Bu tedbirlerin yanı sıra olayın gerçekleştiği gün sadaret zaptiye nezaretine yazdığı bir telgrafta özellikle Osmanlı Bankası ve bunun gibi müesseselerin korunması için bu yerlere yeterli miktarda

jandarma ve asker yerleştirilmesini, Osmanlı Bankası'nın bir sonraki gün açılması için de hemen tüm tedbirlerin alınması emirlerini vermişti (A.MKT.MHM. 628-15, lef. 1-2). Anlaşılan Osmanlı Hükümeti asayişin düzene sokulması için mümkün olan tedbirleri almaya gayret ediyordu.

Ermeni olaylarının ortadan kaldırılması için alınacak tedbirler hususunda Osmanlı Hükümeti müteyakkız bir haldeydi. Meclis-i Mahsus-u Vükela'nın yaptığı toplantıda önemli kararlar alındığı görölmektedir. Son olayları meydana getiren komitecilerin liderlerinin bir kısmının Avrupa'ya gönderilmiş olduğu, taşralı olanların ise memleketlerine yollandığı ifade ediliyordu. Ancak Ermeni komitecilerinin vilayetlerde kolaylıkla olaylar meydana getireceği muhtemel olduğu için Ermeni karışıklıklarının tamamen ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığı kanaati hasıl olmuştu. Bu nedenle o sırada meydana gelen olaylar neticesinde Avrupa kamuoyunda meydana gelen durumdan istifade edilerek gerek İstanbul'da ve gerek taşrada olan Ermeni komitecilerinden isteyenlerin Avrupa ve Amerika'ya gitmelerine izin verilmesi, karışıklık çıkarmaya devam etmekte ısrarcı olanların uzak memleketlere gönderilmelerine karar verilmişti. Ermenilerden bir kısmının zaten Amerika'ya gitmek istediği, bunların göçlerinin kolaylaştırması için gerekli vasıtaların tedarik edileceğine dair müracaatta bulunulduğu, bunun için Washington sefaretine başvurulduğu belirtiliyordu. Amerika'ya gitmek isteyen Ermeniler ruhsat talep ettikleri sırada onlardan istenen Osmanlı topraklarına bir daha dönmek ve İstanbul'da bulunan gayrimenkullerini de satıp alakalarını kesmiş olmalarıydı. Osmanlı Hükümeti 13 Eylül 1896 tarihinde aldığı bu kararlar doğrultusunda belirtilen şartları kabul eden Ermenilerin Amerika'ya gitmelerine müsaade edeceğini ilan etmişti (Y.A.Res. 82-08). Görüldüğu üzere Osmanlı Devleti İstanbul ve Anadolu'daki Ermeni olaylarını engelleyebilmek için Ermenilerin göç etmesine dahi izin veriyordu. Bu amaçla toplanan Osmanlı Hükümeti gitmek isteyen Ermenilere herhangi bir zorluk çıkarmayacağı hususunda teminat veriyordu.

3.3. Hastanelerdeki Yaralılar ve İfadeleri

Ermeni olayları neticesinde birçok ölü ve yaralı olduğu görölmektedir. Adliye Nezareti'nin 21 Eylül 1896 tarihli yazısında, bu kişiler hakkında bir araştırma

yapılması istendiği dikkati çekmektedir. Adliye Nazırı emir verildiği üzere, bu araştırmayı yapması için İstanbul İstinaf Müdde-i Umumisi muavini Mazhar Beyi görevlendirdiğini belirtmektedir (Y.PRK.AZN. 16-40, lef. 1). İstinaf Müdde-i Umumisi Mazhar Bey hastanelere bizzat giderek yaralılarla görüşmüş ve bu kişilerin verdiği ifadeleri kayıt altına alınmıştı. Mazhar Bey'in gittiği hastaneler şunlardı: Gurebâ-ı Müslimin Hastanesi, Daire-i Sadise (Altıncı Daire) Hastanesi, Hapishane-i Umumi Hastanesi, Rum İspitalyası (Gureba-i Gayrimüslümin Hastanesi).

Mazhar Bey ilk olarak 18 Eylül 1896 tarihinde Gureba-i Müslimin Hastanesi'ne gitmişti. Bu hastanede Hasköy, Kandilli, Eyüp'te Nişanca, Galata, Salmatomruk, Galata'da Perşembepazarı semtlerinde meydana gelen yaralamalarla ilgili tutanaklar tutmuştu. Hasköy'de oturan İnebolulu on dokuz yaşındaki Ali oğlu Hüseyin yaralı olarak verdiği ifadesinde, olay günü kaldığı dükkanının önünde gürültü duyduğundan dışarı çıktığını, bu sırada beline şiddetli bir şekilde vurulduğunu, kan akmaya başladıktan sonra acının arttığını ve yaranın tesiriyle o sırada nefes alamadığını belirtmişti (Y.PRK.AZN. 16-39, lef. 2-1). Mazhar Bey'in görüştüğü ikinci yaralı Kandilli'de rençperlik eden yirmi beş yaşında Çankırlı Ömer oğlu Halit idi. Verdiği ifadesinde, 27 Ağustos Perşembe günü akşamı, iskeledeki kahvede gece bire kadar oturduktan sonra kaldığı yere geri dönerken, karşısına çıkan birinin çirkin sözler söyledikten sonra "*bu da senin hakkın diyerek*" taşıdığı bıçağı göbeğine ve kasığına soktuğunu, kendisini yaralayanın iskelede hamal olan Ohan olduğunu sesinden tanıdığını dile getirmişti (Y.PRK.AZN. 16-39, lef. 2-1). Mazhar Beyin bu hastanede görüştüğü diğer kişi ise Eyüp'teki Nişanca mahallesinde oturan yirmi üç yaşındaki Osman oğlu Hakkı adlı kişiydi. Bu kişi verdiği ifadesinde, olayın gerçekte olduğü akşam, Ermeni mahallesinden silah atılmaya başlandığını, bu sırada askerlere silahın nereden atıldığını göstermek için sokağa çıktığını, geri döndüğü sırada bir revolver kurşununun sol kasığına isabet ettiğini ifade etmiştir (Y.PRK.AZN. 16-39, lef. 2-2). Mazhar Bey'in bu hastanede görüştüğü diğer bir yaralı ise Galata'da simitçi fırınında çalışan ve bu fırında geceleyen Kastamonulu yirmi altı yaşındaki Mehmet oğlu Hakkı adlı kişiydi. İfadesinde Çarşamba günü tabla ile Osmanlı Bankası sokağında geçerken, sağ eline bir şeyin isabet ettiğini, bunun fındık büyüklüğünde bir bomba parçası olduğunu ve bunu çıkardığını belirtmişti (Y.PRK.AZN. 16-39, lef. 2-2).

Mazhar Bey'in bu hastanede aldığı diğer bir ifade ise, İzzet Mehmet Efendi Medresesi öğrencilerinden yirmi beş yaşındaki Ali oğlu Ömer adlı kişiydi. İfadesinde, olaydan bir gün sonra, yani Perşembe günü, Eyüp'te oturan birini görmeye gittiğini, oradan dönerken Salmatomruk Askeri karakolunun üst tarafından bulunan Ermeni evinden üzerine ateş açıldığını dile getirmişti. İlk kurşunun başına isabet ettiğini, ikinci kurşunun ise kendisini yere serdiğini belirten bu kişi, kendisine atılan altı kurşun neticesinde iki yerinden yara aldığını, başında bulunan kurşunun ise ameliyatla çıkarıldığını ifade etmişti (Y.PRK.AZN. 16-39, lef. 3-1). Mazhar Bey Eyüp Nişanca'da meydana gelen yaralama olayının da tutanağını tutmuştu. Otuz üç yaşında Bekir oğlu İsmail adlı kişi ifadesinde, Çarşamba günü akşamı, her zamanki gibi hayvanına üzüm yükleyerek pazara götürmekte olduğu sırada Eyüp'te eczacı olan bir Ermeni'nin evinin önünden geçerken, bu kişinin kapıyı açarak üzerine iki el ateş ettiğini, atılan iki kurşundan birinin sol kasığına girip arka tarafından çıktığını dile getirmişti (Y.PRK.AZN. 16-39, lef. 3-1). Galata'da Perşembe Pazarı'nda meydana gelen olay neticesinde yaralanan Kemahlı Ahmet oğlu Hasan verdiği ifadesinde, olay günü gece kaldığı bir Fransız'a ait mağazaya girerken başka bir mağazadan üzerine ateş açıldığını belirtmişti. Kurşunun gözüne isabet ettiğini ve bir hafta sonra çıkarıldığını dile getirmişti (Y.PRK.AZN. 16-39, lef. 3-2).

Mazhar Bey bu hastanede aldığı ifadelerle ilgili olarak raporunun sonunda bir de değerlendirme yapmıştı. Hastaneye getirilen yaralılardan beş kişi tedavi edildikten sonra taburcu edilmiş, bu kişilerin ifadeleri alınamamıştı. Hastanede tedavi edilen kişilerin pek vahşi bir şekilde Ermeni komitecilerinin saldırısına uğradığını, kendi halinde umuma açık yollardan geçerken, revolver kurşunuyla başlarından ve gözlerinden yaralanmış olduklarını dile getiren Mazhar Bey, ailelerinin geçimini sağlamak için çarşı ve pazara giden esnafın yolunu bekleyen komitecilerin bu kişilerin üzerlerine ateş açarak onları yaraladıklarını ifade etmişti. Hastanelerdeki manzaranın pek hazin olduğu, bu manzaraları görmek için gelen yabancı muhabirlerin insaniyet namına gözyaşı döktüğünü belirten Mazhar Bey, yaralıların durumunun tam olarak anlatılmasının üzüntüye sebep olacağından, detaylarının dile getirilmediğini ifade etmektedir (Y.PRK.AZN. 16-39, lef.4).

Mazhar Bey'in ertesi günü yani 19 Eylül'de yaralıların ifadelerini almak için gittiği yer Daire-i Sadise Hastanesi idi (Altıncı Daire Hastanesi). Bu hastanede Banka, buradaki polis merkezi, Perşembe Pazarı ve Galata'da meydana gelen yaralamalarla ilgili tutanaklar tutulmuştu. Banka civarında yaralanan ve ifadeleri alınanlar arasında Vanlı yirmi altı yaşında Abdullah oğlu Halit, Galata sivil polis memurlarından Mehmet Ziya, yine polis memurlarından Mehmet Efendi bulunuyordu. Bu kişilerden Tekel İdaresi kolcularından olan Halit ifadesinde, 29 Ağustos tarihinde görevi başındayken bankanın üst tarafında bulunan sokağın başındaki binalardan atılan kurşunla yaralandığını belirtmişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef. 1-1). Tophane'de Çukurcuma Mahallesi'nde oturan Galata sivil polis memurlarından olan Mehmet Ziya ifadesinde, olay günü görevli olarak bankaya gittiğini, takip edilen bir Ermeni'yi yakalamak için önüne çıktığında bu kişinin elindeki bombayı üzerine attığını, dokuz yerinden yara aldığını ve merkeze götürülürken Ermenilerin üzerine ateş açtıklarını ve ayak kemiğini kırdıklarını belirtmişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef. 1-1). Rıhtım Karakolu polislerinden olan Mehmet Efendi ise ifadesinde, 26 Ağustos Çarşamba günü bankaya görevli olarak gittiği zaman, buradan atılan bombanın üç yerine isabet ederek kendisini yaraladığını belirtmişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef.1-2). Galata'da yaralananlar arasında Rum milletinden Melto, Batumlu yirmi dokuz yaşında Süleyman ve Prevezeli kırk sekiz yaşında Yorgi bulunuyordu. Galata'da Perşembe Pazarı'nda ikamet eden on beş yaşında Melto verdiği ifadesinde, olay günü simitçi fırınının önünden geçerken, arkasından birinin revolver ile kendisini yaraladığını, orada bulunan Rumların onu vuranın Ermeni olduğunu söylediklerini ve Müslümanların onu alarak evine götürdüklerini dile getirmişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef.1-2). Gemici olarak çalışan Batumlu Süleyman ise ifadesinde, Perşembe günü hamamın önünden geçerken, hamamın karşısındaki handan atılan bombadan bir parçanın ayağına saplandığını yine aynı handan atılan bir kurşunun da kendisini yaraladığını belirtmişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef.2-1). Hocapaşa'da bir handa ticaretle meşgul olan Prevezeli Yorgi de ifadesinde 26 Ağustos'ta Galata'da Osmanlı Bankası önünden geçerken beyaz elbiseli birinin kendisini yedi yerinden yaraladığını söylemişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef.2-1).

Mazhar Bey raporunun bundan sonraki kısmında ölü ve yaralıların isimlerini vermekle yetinmişti. Raporda belirtildiğine göre, Ermeni komitecileri tarafından yaralanıp hastanede ölen iki kişi, yirmi beş yaşındaki Emin Efendi ve Yazıcı sokağının bekçisi otuz beş yaşında Feyzullah oğlu Hüseyin idi. Yirmi üç kişi de hastanede tedavi olup taburcu edilmişti. Bu kişilerden biri kız olmak üzere altısının Rum, geriye kalan on yedi kişinin ise jandarma, esnaf, kahveci, amele, hamal gibi işlerde çalışan Müslümanlar olduğu görülmektedir (Y.PRK.AZN. 16-40, lef.2-2,3-1). Bu hastanedeki izlenimlerini dile getiren Mazhar Bey, Ermeni komitecilerinin bir takım masum ve günahsız adamları, bomba, revolver ve hançer gibi silahlarla yaraladıklarını, yaralılardan ölenlerin sayısının hayli fazla olduğunu belirtmektedir (Y.PRK.AZN. 16-40, lef. 3-1).

Mazhar Bey bir sonraki gün yaralıların bulunduğu diğer bir hastaneye gitmişti. 20 Eylül 1896 tarihinde yaralıların ifadesini aldığı yer Hapishane-i Umumi Hastanesi idi. Bu hastanede, Galata'da Kürekçiler ve Perşembe Pazarı, Eyüp'te Silahdarağa, Tahtakale'de meydana gelen yaralamalarla ilgili tutanaklar tutulmuştu. Galata'da Kürekçiler'de yaralanan Erzincanlı Halit ifadesinde, 26 Ağustos Çarşamba günü Galata'da Kürekçilerin içerisinden geçerken kendisini revolver kurşunuyla yaraladıklarını dile getirmişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef.1). Kağıthane'de oturan kırk yedi yaşındaki Şakir ifadesinde, 27 Ağustos Perşembe günü Silahdarağa'ya gidip orada gazinoya gittiğini, bir süre sonra Ermenilerin gazinoda bulunan Müslümanlara sebepsiz yeri saldırdıklarını, kendisini de iki elinden yaraladıklarını dile getirmişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef.1). Galata'da Çeşme meydanında bir fırında hizmetçi olarak çalışan otuz yaşındaki Mehmet ise ifadesinde, 29 Ağustos Cumartesi günü Perşembe Pazarında, Laleli çeşmesinin altında bıçakla kendisini yaraladıklarını dile getirmişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef.1-2). Aynı gün ifade veren yaralılar arasında Tahtakale'deki bir şekerçi dükkânında çalışan Kastamonulu yirmi sekiz yaşında Mehmet adlı bir kişi daha vardı. İfadesinde 27 Ağustos tarihinde Tahtakale'de kendisini bıçakla yaraladıklarını dile getirmişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef.1-2).

Mazhar Bey'in bu hastane ile ilgili raporunda belirttiğine göre, Ermeni komitecileri tarafından yaralanıp sonradan hayatını kaybeden üç kişi, yirmi iki yaşında tütüncü Veli, Kasımpaşalı Ali ve Samatya'da jandarma onbaşısı olan Ahmet idi. Dokuz kişi

ise hastanede tedavi olup taburcu edilmişti. Tamamı Müslüman olan bu kişilerin kahveci, kereste hamalı, kunduracı hizmetkâr gibi işlerde çalıştığı görülmektedir (Y.PRK.AZN. 16-40, lef.2-1,2-2).

Mazhar Bey 21 Eylül tarihinde Rum İspitalyası'na (Hastanesi) giderek buradaki yaralıların da ifadelerini almıştı. Bu hastanede ifadeleri alınanlar Kocamustafapaşa'da yaralanan kişilerdi. Fatih Jandarma erlerinden yirmi dört yaşında olan Rum Anesti verdiği ifadesinde, olay günü Ermenilerin silah atmaya başladığını, Samatya'dan aldıkları emir üzerine silah atılan yere gittiklerini dile getirmişti. Bu sırada Ermenilerin aralıksız olarak üzerlerine ateş ettiklerini, Kocamustafapaşa'da bir Ermeni evinden üzerlerine ateş edildiğini ve yine o evden atılan bir humbaranın bir jandarmayı öldürdüğünü, bu bombanın üç yerinden yara almasına sebep olduğunu belirtmişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef. 2). Yine Kocamustafapaşa'da bekçi olan kırk yaşındaki Hüseyin ifadesinde başından geçenleri anlatmıştı. Olay günü Ermenilerin, silah ve bomba atmaya başladıklarını, aynı yerde bir Ermeni evinden çoluk çocuk ile orada bulunan jandarmaya bomba atıldığını belirtmişti. Atılan bu bombadan jandarma onbaşı Mehmet'in öldüğünü, jandarma eri Anesti ile kendisinin ise yaralandığını söyleyen bekçi, bomba parçasının kasığına sağlandığını ve ameliyatla çıkarıldığını dile getirmişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef. 2-1). Kocamustafapaşa'da yaralanan ve ifadesi alınan üçüncü kişi ise, on iki yaşında Abdullah adında bir çocuktur. İfadesinde olay günü evine giderken bir Ermeni evinden bomba atılması neticesinde bomba parçasının göğsünün sağ tarafına isabet ettiğini, yapılan ameliyat sonucunda iki bomba parçasının çıkarıldığını söylemişti (Y.PRK.AZN. 16-40, lef. 2-1/2). Raporun devamında bu hastaneye bomba, revolver ve bıçakla yaralanıp, vefat eden yaralı ve ölü olarak getirilen şahıslar hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre hastaneye ölü olarak üç Rum gönderilmişti. Yine Olimpiya adında bir Rum kadının revolver kurşunuyla öldürüldüğü dile getirilmişti. Hastanede tedavi olup taburcu olanların sayısı ise altı idi. Bu altı kişinin tamamının gayrimüslim tebaadan olduğu görülmektedir (Y.PRK.AZN. 16-40, lef. 2-1/2). Gümüşsuyu Hastanesi ile ilgili olarak da bir araştırma yapılmış ve bu araştırma sonucunda olaylarda yaralananların sayısının otuz yedi kişi olduğu belirlenmişti (Y.PRK.AZN. 16-12).

3.4. Banka Baskını ve İstanbul Olaylarındaki Ölü Sayısı

Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Olayları ile ilgili en büyük tartışma konusu ölü sayısı üzerineydi. Batılı kaynaklar ve özellikle Ermeni kaynakları ölü sayısını mümkün olduğu kadar çok gösterirken, verilen rakamlar arasında da büyük bir uçurum olduğu dikkati çekmektedir. Öte yandan, Osmanlı Hükümeti'nin yaptırdığı araştırmalar sonucunda ortaya çıkan sayının ise dikkate alınmadığı görülmektedir. Olaylardan sonra yüzlerle başlayan ölü sayısının gün geçtikçe artması ve nihayet 30000 rakamının telaffuz edilmesi, bu konu hakkında batı basını ve Ermeni kaynaklarındaki uyuşmazlığı gözler önüne sermektedir.

Batı kaynaklarında ölü sayısı ile ilgili bilgi verilirken görgü tanıkları ile büyükelçiliklerin tahmini rakamları temel alınıyordu ve eli sopalı çetelerin binlerce Ermeni'yi sokaklarda katlettiği söyleniyordu⁵. Örneğin, Louis Rambert "*Notes et Impressions de Turquie*" adlı eserinde katliam diye tabir ettiği olayların saray ve hükümet tarafından yapılan sistemli bir hareket olduğunu, hepsi aynı standartta olan sopaların çok önceden hazırlanıp karakollarda kent halkına dağıtıldığını belirterek ölenlerin sayının 8000'e ulaştığını belirtiyordu (Eldem, 2000:235). Yine görgü şahitlerinin verdikleri bilgilere dayandığı söylenen rakamlarda bir tutarlılık olduğunu belirten Kirakossian, Rus askeri ataşesi Peshkov'un 5500'den fazla Ermeni'nin iki gün içerisinde öldürüldüğüne tanıklık ettiğini dile getiriyordu (Kirakossian, 2003:268). Bu olayları katliam olarak niteleyen ve açık sebeplerden ötürü yazarının kim olduğu söylenmeyen bir başka makalede ise katliam ve yağmanın iki gün sürdüğü, bu konu hakkında yüzlerce görgü şahidinin olduğu ancak ölü sayısının bilinmesin mümkün olmadığı belirtiliyordu. Her şeyin sistematik bir şekilde gerçekleştirildiği vurgusu yapılırken, ölü sayısının saraya sunulan resmi bir belgede 8750 olarak belirtildiği ileri sürülüyordu (The Constantinople Massacre, 1896:459-460). Nereden alındığı belli olmayan 8750 sayısı başka kaynaklar tarafından da kullanılmıştı (Bryce, 1896:516). Genelde katliam teması işleyen bir başka makalede ise ölü sayısının 4000 ile 6000 arasında olduğu ileri sürülüyordu (Review of Reviews, 15, Jan. 1897:32). Bu makaleye kaynak olarak gösterilen çalışmada ise otuz altı saat

⁵ Örneğin Yunan konsolosluk görevlisi olan Kalopothakes, isim vermeksizin görgü şahitlerinden aldığı bilgileri aktarırken inanılması güç, muzaam katliam tasvirleri çizmektedir. Bkz. D. Kalopothakes, "The Constantinople Massacres", *The Nation*, vol.63, (8 October 1896), s. 265-267.

devam ettiği öne sürülen katliamlardaki ölümler hakkında kesin sayıya ulaşan güvenilir bilgi alınmasının asla mümkün olmadığı belirtilirken, muhtemel sayı olarak bu rakam telaffuz edilmekteydi (Troshine, No. 1, Jan. 1897: 48-67). Yine 6000 rakamını veren başka bir makalede, bu kişilerin günahsız olduğu ve bu katliamların çok uzakta değil, yabancı temsilcilerin gözü önünde İstanbul'da gerçekleştirildiği belirtilmekteydi (Meath, 1896: 661). “*İstanbul'da Terör*” başlığını kullanan Speaker'da 10000'den fazla, Atlantic Montly'de ise 7000 ile 10000 arasında Ermeni'nin öldürüldüğü iddia ediliyordu (Speaker, 14, Sept. 1896:249; Chalmers, Jan. 1899:90). Rus kaynaklarında da bu rakamın telaffuz edildiği görülmektedir (Tyrakova, 1916:62). Kısacası başlığında İstanbul katliamları ve benzeri tabirleri kullanan hemen her kaynak 4000 ile 10000 hatta daha fazla bir rakam vererek batı kamuoyunda böyle bir sayının inandırıcı olduğu kanısını uyandırıyor.

Bu dönemde İstanbul'da bulunan elçiliklerin söylediği rakamlar da batı kamuoyunda doğal olarak aynı etkiyi uyandırıyor. İstanbul İngiliz elçiliğinin 2 Eylül tarihinde gönderdiği bir telgrafta ayaktakımını hükümetin organize ettiği, 5000 ile 6000 ölü sayısının ılımlı olduğu belirtiliyordu (FO. 424/188, No. 164; Blue Book, No.1, 1897:9-10). İstanbul'daki Alman büyükelçisi Baron de Saurma, 1 Eylül tarihinde gönderdiği telgrafta, bu olayın günahsız Ermenilerin hayatına mal olduğunu ve ölü sayısının 8000 civarında hesap edildiğini söylüyordu. Olayların sona ermek üzere olduğunu belirten büyükelçi, komitecilerin amacının Avrupalı devletlerin dikkatini çekmek olduğunu bildiriyordu (La Politique Extrerieure, No.2953, 1931;136). Fransız elçiliğinin de bu rakamları telaffuz ettiği görülmektedir (Langer, 1951:325). Görüldüğü üzere diplomatik çevrelerin verdiği bilgiler de 5000 ile 8000 arasındaydı. Kesin bir rakam belirtmekten kaçındıkları gibi, tahmini olarak ve genellikle görgü şahitlerinden alındığı bildirilen sayılar üzerinde duruyorlardı.

Olayların hemen ardından büyükelçiliklerin verdiği bu rakamlar ve yine bu dönemde kaleme alınan makalelerin o tarihten sonra yazılan eserler ve günümüzde Ermeni konusunda batıda itibar gören yazarlar tarafından kullanıldığı ve bu rakamların peşinen kabul gördüğü açıktır. Örneğin, Louise Nalbandian, 6000 sayısını verirken (Nalbandian, 1967:178), William Langer, 5000-6000 Ermeni'nin öldüğünü söylemektedir (Langer, 1951, 324). Richard Hovannisian olaylar esnasında

Ermenilerin ayırım gözetilmeksizin sopalarla dövüldüğünü, Pera, Galata, Pangaltı, Tophane, Beşiktaş ve Kasımpaşa ile Bebek, Rumelihisarı, Kandilli ve Hasköy gibi boğazın kasabalarında Ermenilerin ölümüne doğrandığını ileri sürmektedir. Devamında katliamın iki gün sürdüğünü, 6000 kişinin hayatına mal olduğunu ve panik içine düşmüş on binlerce Ermeni'nin ise başkentten göç etmek mecburiyetinde kaldığını belirtmektedir (Hovannisian, 2004:226-27). Yine Walker, iki gün süren öldürmeler ve daha sonra küçük çaplı olaylarda 5000 ile 6000 kişinin öldüğü ifadesinin ılımlı bir sayı olduğunu, müteakip aylarda İstanbul Ermeni nüfusunun göçler neticesinde 75 bin azaldığını dile getirmektedir (Walker, 1990:169). Robert Mirak ise, 36 saat süren katliamlarda Ermenilerin zalimce öldürüldüklerini ve ölü sayısının 5000 ile 8000 arasında değiştiğini belirtiyor (Mirak, 1983:226). Vahan Kurkjian da Banka Baskını'nın Osmanlı Hükümeti ve saray tarafından bilindiğini ve Ermenilerin Avrupalıların gözünden düşürülmesi için Banka Baskını'na izin verildiğini ve nihayetinde bu olayın 8000 Ermeni'nin hayatına mal olduğunu dile getiriyor (Kurkjian, 1958:297). Norbert Saupp da Alman büyükelçisinin raporuna binaen, 8000 rakamını vererek birçok kişinin de denize atıldığını söylüyordu (Saupp, 1990:97).

Bu tür çalışmaların çoğuna kaynak teşkil eden eserler genelde misyonerler tarafından kaleme alınanlardı. Bu misyonerlerden biri olan Robert Koleji'nin müdürü George Washburn, eserinde 10000 rakamını telaffuz ederken, İstanbul'un kan gölüne döndüğünü, binlerce Ermeni'nin öldürüldüğünü ve onların yerine Kürtlerin getirildiğini belirtmektedir (Washburn, 1909:xxv,249). Öte yandan İngiliz diplomat Charles Elliot, Kürt ve Lazlardan oluşan, demir çubuk ve aynı şekilli sopalarla silahlanmış ayaktakımının gece ve gündüz sokaklarda yakaladığı Gregoryan her Ermeni'yi öldürdüğünü, ölenlerin çoğunun hamal olduğunu, asker ve polisin katliamları engellemediğini ve ölü sayısının 6000 civarında olduğunu söylüyordu (Elliot, 1914:411). Babasının görevi nedeniyle İstanbul'da bulunan bir İngiliz muazzam katliam tasvirleri yapıyordu. Binlerce erkek, kadın ve çocuğun, kimileri henüz canlıyken arabalara yüklenip taşınmış ve Boğaz'a atılmış olduklarını söylerken, bu olaylar sırasında ölenlerin sayısının asla bilinmeyeceğini ifade ediyordu (Neave, 2008:139). Victor Bérard ise olayların hükümet tarafından

bilindiğini ve ölü sayısının 6000-7000 civarında olduğu belirtiyordu (Berard, 1896:878). Alman kaynaklarıyla olayları ele alan Ramazan Çalık farklı yazarların verdiği rakamlarda da büyük uyuşmazlıklar olduğunu söylemektedir⁶. En mutedil rakamlarda bile sayının 2000'in üzerinde olduğu dikkati çekmektedir. Örneğin Jeremy Salt ölü sayısını ele alırken, “çıldırılmış” ayaktakımının saldırılarında ölen Ermenilerin sayısı ile ilgili büyükelçiliklerin tahminlerinin 2000 ile 4000 arasında olduğunu dile getiriyordu. Amerikan elçisi Terrel'in telgrafından anlaşıldığı kadarıyla birçoğu Haliç ve boğazın sularına atıldığı için gerçek sayının bilinmesi mümkün değildi (Salt, 1993:109). Görüldüğü üzere kaynaklar, görgü tanıkları ve büyükelçiliklerin tahmini rakamları 2000 ile 24000 arasında ölüden bahsetmektedirler. Aynı durum batı basını için de geçerliydi.

Batı basınında çıkan ilk haberlerde ölü sayısı yüzlerce şeklinde ifade ediliyorken bir süre sonra bu sayının artış gösterdiği ve nihayet 30000 rakamının dahi telaffuz edildiği görülmektedir. Örneğin The Times gazetesi 28 Ağustos tarihinde yüzlerce kayıp ifadesini kullanırken, 29 Ağustos'ta 1000'den fazla, 31 Ağustos'ta 2000-3000, 2 Eylül'de 5000, 9 Eylül'de ise 6000 rakamına çıkmıştı (Eldem, 2007:138). Amerikan gazetelerinin tutumu da bu şekildeydi ve yüzlerce ile başlayan kayıp sayısı, binlere, on binlere ulaşıyordu. Örneğin daha 28 Ağustos tarihinde *Brooklyn Daily Eagle* ölü sayısını binlerle ifade ediyordu (*The Brooklyn Daily Eagle*, Aug. 28, 1896:1). İngiliz *Daily Telegraph* 31 Ağustos'ta 2000, (*The Daily Telegraph*, Aug. 31, 1896:5), 7 Eylül'de ise 5000 sayısını veriyordu (*Daily Telegraph*, Sept. 07, 1896:7). Benzer bir artışı diğer gazetelerde de görmek mümkündür. Gazetelerdeki ortalama 10000 olarak görünse de, Washington Post ve Los Angeles Times'ın verdiği sayı ölümlerle alakalı bilgi kirliliğinin ne safhada olduğunu gösteriyordu. Bu iki gazetenin 19 Ekim tarihli nüshalarında ölü sayı 30000 olarak duyuruluyordu (*The Washington Post*, Oct 19, 1896:6; *Los Angeles Times*, Oct 19, 1896:1). Amerikan ve İngiliz basının ölü sayısıyla ilgili haberleri bu şekildeydi. Benzer bir tutumun Alman basınında da olduğu dikkati çekmektedir.

⁶ Çalık, rahip Lepsius'un ölü sayısını 4000-10000 arasında, Eric Feigl'in 8000, Yves Ternon'un, 6000; Sydacoff'un ise 24.655 olarak verdiğini belirtmektedir. (Çalık, Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları, s. 142).

İstanbul olaylarını ele alan Alman gazetelerinde oldukça farklı rakamlar verilmekteydi. *Vowaerts* gazetesine göre 2000-3000 Ermeni, 300-400 Osmanlı askeri hayatını kaybetmişti. 4000 kişi de olaylara karıştığı gerekçesiyle tutuklanmıştı. *Kölnische Zeitung*'a göre, olaylarda ölen Ermenilerin sayısı 6000-8000 arasında değişmekteydi. *Frankfurter Zeitung* ise, 4000 üzerinde insanın katledildiğini belirtmesine rağmen, bu sayının aslında çok daha fazla olduğu, pek çok tarafın değerlendirmesine göre bu sayının 6000 olduğunu kayıt etmişti. Aynı haberde, Osmanlı resmî makamlarının bildirdiğine göre 450 subay ve askerin bu olaylar sırasında hayatını kaybettiği belirtilmektedir (Alkan, 2006:77). Batı basınına yansıyan rakamların hemen hepsinin kesin bir sayı vermemesi ve aralarında büyük bir uçurumun bulunması kesin rakamlar veren Osmanlı belgelerine dikkat çekilmesini zorunlu hale getirmektedir.

Osmanlı Hükümeti 26 Ağustos tarihinde meydana gelen ölümlerle ilgili hemen bilgi toplamaya başlamıştı. Sadrazam Zaptiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Tophane ve Salıpazarı civarında yollarda bulunan cenazelerin hemen kaldırılıp, defnedilmelerini isteyerek, Müslüman ve gayrimüslim sayısının bildirilmesini talep ediyordu (Y.PRK.A. 11-19;A.MKT.MHM. 597-6). Bahriye Nezareti de bu konuda hemen harekete geçmişti. Kasımpaşa civarında iki yüz ölü olduğuna dair bilgi alındığı ve bu olayın gerçek olup olmadığına, gerçekleşmiş ise sebebinin ne olduğuna dair Bahriye Tabur Kumandanlığı'ndan bilgi verilmesi talep ediliyordu (Y.PRK.ASK. 114-50). Yukarıda ayrıntıları ile verildiği üzere olaylardan sonra bir komisyon oluşturularak semt semt ölü sayısı ile ilgili bilgi toplanmıştı. Bununla birlikte semt yetkililerinin de bu konuyu ele alan raporlar hazırladığı dikkati çekmektedir. Örneğin Galata Polis Komiserliği'nin olaylardan sonra Ermeni ve Müslüman ölü sayısı ile ilgili ayrıntılı bir rapor hazırladığı, raporda ölenlerin isimleri, olayların meydana geldiği yerler, yaralıların sevk edildiği hastaneler itinalı bir şekilde belirtiliyordu (Y.PRK.KOM. 9-16). Aynı durum diğer bölgeler için de geçerliydi. Ancak ölü sayısı hakkında en ayrıntılı bilgiler Askeri teftiş komisyonunun hazırladığı raporda yer alıyordu.

Banka Baskını ve İstanbul Olayları'nın ardından askeri teftiş komisyonunun hazırladığı raporda ölü sayısı ile ilgili kesin bilgiler veriliyordu. Buna göre Olaylar esnasında çeşitli semtlerde ölenlerden Müslüman oldukları anlaşılanların dışındakiler

zabita memurlarınca belediye arabalarına yüklenerek Şişli, Küçük Balıklı ve Belediye mezarlıklarına gönderilerek buralara defnedilmişlerdir. Şişli mezarlığına defnedilenlerin sayısı beş yüz doksan iki, Küçük Balıklı'daki miktar ise altı yüz altmıştı. Ölü sayısının toplam bin iki yüz elli iki olduğu, gerek Ermeni mezarıcıların ifadesinden ve gerek Zaptiye Nezareti ile Şehremaneti'nden verilen bilgilerden anlaşılmıştı. Yapılan araştırmada mezarların da ancak bu kadar naşı içine alabileceği anlaşılmış, definlerin sağlık koşulları içerisinde yapıldığı, Küçük Balıklı Mezarlığı'nda bu konuda eksik görülen bazı şeylerin ise düzeltilmiş olduğu belirtiliyordu (YRK.KOM, 9-21, lef.20). Yine arşiv belgeleriyle konuyu ele alan Mehmet Hocaoğlu ise karışıklıklar sırasında Ermeni ihtilalcilerinin, kullandıkları bomba ve diğer silahlardan ölen ve yaralanan asker sayısının çok olduğunu, Müslümanlardan kadın, çocuk olmak üzere pek çok ölü ve yaralı var ise de cenazeleri hemen defnedildiği için kesin sayısının bilinmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir (Hocaoğlu, 1976:607-608). Ölü sayısı ile ilgili olarak Zaptiye Nezareti'nin hazırladığı bir tabloda ise 1286 Ermeni ve 68 Müslüman'ın öldüğü belirtilmektedir.

Tablo 2: Ölü Sayısı İle İlgili Zaptiye Nezareti'nin Hazırladığı Tablo

Semtler	Ermeni		Müslüman	
	Yaralı	Ölü	Yaralı	Ölü
Fındıklı	2	50	-	-
Dolapdere	8	2	-	8
Taksim	-	4	28	2
Hasköy	-	195	1	1
Kasımpaşa	-	180	-	5
Merkez Komiserliği Tutanağı	3	26	6	4
Galata	-	167	-	7

Tablo 2'nin Devamı

Toplam	13	624	68	26
İstanbul tarafı	-	622	-	-
Genel Toplam	13	1286	68	26

Kaynak: BOA. Y.PRK.ZB. 17-45.

Batı kamuoyunun bilgi kaynağı olan elçiliklerin tahmini sayıları ve misyonerlerin verdiği bilgiler doğrultusunda ölü sayısı ile ilgili kesin bir rakamın ortaya çıkmadığı açıktır. Üstelik binlerden otuz binlere ulaşan farklı miktarların verilmesi bunların rivayetlere dayandığı izlenimini ortaya çıkarmaktadır. Hâlbuki Osmanlı Hükümeti'nin yaptırdığı araştırmalarda rakamların birbirine çok yakın olduğu dikkati çekmektedir. İki farklı arşiv belgesi ölü sayısını 1200 ile 1300 arasında vermektedir. Bu sayıların resmi kaynaklar vasıtasıyla elde edildiği, bu nedenle ölü sayısının az gösterilmiş olduğu iddia edilebilir. Ancak dönemle ilgili hatıralarını aktaran Süleyman Kani İrtem, batıda genel kabul gören ve doğu sorunu ile ilgili yayınlar yapan Jozef Denais adlı bir kişinin öldürülen Ermenilerin adedini 6000-7000 olarak belirttiğini, fakat o günlerde İstanbul'da ağızdan ağıza dolaşan rivayetlere göre ölü sayısının ancak 2000 kadar olduğunu dile getiriyordu (İrtem, 2004:40). Kısacası iki gün devam eden olaylarda iddia edildiği gibi 5000-10000 insanın sopalarla öldürülmesinin ne kadar zor bir iş olduğu rahatlıkla söylenebilir.

3.5. Olaylar Sonrasında İstanbul'da Bulunan Patlayıcı Maddeler

Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Olayları nihayete erdikten sonra bir gerçek daha ortaya çıkmıştı. Olayların gerçekleştiği her semtte, komitecilerin gizlendiği ev ve iş yerlerinde humbara ve dinamit gibi birçok patlayıcı madde bulunmuştu. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmalar bulunan patlayıcıların sayısının çok fazla olduğunu göstermektedir.

Patlayıcıların bulunması amacıyla yapılan araştırmalar sonucunda İstanbul'da bazı semtlerde Ermeni evlerinde dinamit ve silah meydana çıkarılmıştı. Encümen-i Vükela, Selamsız'da Yeni Mahalle'de, yetmiş iki dinamit, Gedikpaşa'da Yalı Paşa

yokuşunda sekiz evde daha dinamit bulunduğuna dair haber alınması üzerine konuyla ilgili hemen bir araştırma yapılmasına karar vermişti (Y.A.HUS. 359-12). Öte yandan Galata Ermeni Kilisesi sarnıcındaki suda barut ve güherçile kokusu hissedilmesi üzerine Mekteb-i Tıbbiye’de tahlil edilmesine karar verilmişti (Y.PRK.ASK. 115-36). Galata Ermeni Kilisesi ve ona bağlı mektepte yapılan araştırmalar burasının Hınçak komitesi tarafından kullanılan bir yer olduğunu ortaya çıkarmıştı. Yapılan araştırmalarda birçok patlayıcı madde bulunduğu gibi okulun kimyahasinde dinamit yapımında kullanılan alet ve edevat ortaya çıkarılmıştı. Mektep muallimi Karabet Doğramacıyan’ın masasında üç adet dinamit, iki revolver ve yirmi fişek, kimyahanede dinamit imaline mahsus iki alet, bomba yapımında kullanılan madde ile kilisenin arka tarafında bulunan kömürlükte bir Karadağ revolveri, on beş fişek, biri büyük biri küçük üç bıçak bulunmuştu (A.MKT.MHM. 630-6, lef.1-4). Bunların yanı sıra, komiteye evrak hazırlamakta kullanılan iki takım yazı ıstampası, Taşnak komitesinin İstanbul merkez komitesinin mührü, muzır gazeteler ve ilanlar ele geçirilmişti (İ.DH. 1340/1314.R./70). Ermeni komitelerinin ibadet yerleri olan kiliselerde bu tür faaliyetler gösterdiğine dair başka örneklere de rastlamak mümkündür. Kasımpaşa Yeniçeşme’de bulunan Ermeni kilisesinde yapılan araştırmada kilise içerisinde bulunan aletlerin patlayıcı madde yapımında kullanılan türlerden olduğu anlaşılmıştı (Y.PRK.ZB. 18-40 lef. 1-12). Bunların dışında Halıcıoğlu’nda bulunan Ermeni kilisesinin araştırılması sonucunda, kilise içerisindeki mahzende dört sandık cephane, yirmi yedi adet revolver, elli adet yaldızlı kama ve bir sandık barut bulunmuştu (Y.PRK.KOM. 9-19, lef. 2). Kiliseleri cephanelik olarak kullanan Ermeni komitecilerinin sakladığı patlayıcıları kolayca bulmak için bazı yollara başvurulması gerekliydi.

Bu maddelerin ortaya çıkarılması için ilk olarak muhbirlere ödül verilmesinin gündeme geldiği görülmektedir. Bu tür bilgi sağlayan kişilere ödül olarak 5000 kuruş verilmesi ve kimliklerinin gizli tutulması kararlaştırılmıştı (A.MKT.MHM. 630-2, lef.1-5). Elde edilen patlayıcı maddeler ise Tophane ve Baruthane-i Amire’ye teslim ediliyordu. Olayların ardından bu hususla ilgili olarak birçok defter hazırlanıyordu. 16 Eylül tarihli bir defterde, Osmanlı Bankası, Samatya, Beyoğlu ve Hasköy gibi yerlerde ele geçirilen patlayıcı maddeler ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştı

(Y.PRK.KOM. 9-19, lef. 3-1/2). Bu konuyla ilgili olarak bireysel olaylar hakkında dahi teferruatlı yazışmalar yapılıyordu. Beyoğlu'nda bir Ermeni'nin üzerinde bulunan bombanın şekli, çapı ve yapıldığı maddeler ve tüfekler hakkında Tophane Müşirliği'nin bir rapor hazırladığı görülmektedir (Y.Mtv. 145-137, lef. 1-2). Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür⁷. Aslında dönemin Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa Banka Baskını ve İstanbul Olayları sonrasında nezaretçe ele geçirilen patlayıcı maddelerle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir⁸.

Ermeni komitecilerinin olaylar esnasında kullandıkları patlayıcı maddelerin batı kamuoyuna duyurulması gündeme gelmiş olmalıdır ki Osmanlı Hükümeti'nin bu konuyla ilgili iki hususu göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Birincisi bu patlayıcıların Tophane-i Amire'de teşhir edilmesi, ikincisi ise bombaların fotoğraflarının Avrupa'daki sefaretlere gönderilerek, gazetelerde yayımlanmasıydı. İlk olarak ele geçirilen humbara, dinamit, revolver ve fişek gibi maddelerin Tophane-i Amire'de müracaat edenlere özel olarak gösterilmek üzere teşhir edilmesine karar verilmişti (Y.PRK.ASK. 115-104). Böylece İstanbul'da yaşayan yabancı devlet temsilcileri ve gazeteciler olaylarda kullanılan bombaları görmüş olacaktı. Bu konuyla ilgili olarak Karadağ Hariciye Nazırı'nın bir ziyaretinden bahsedilmektedir. 23 Eylül tarihinde Karadağ Hariciye Nazırı yanında maiyet memurlarından biri olduğu halde padişah yaverlerinden Vahap Bey ile Tophane'ye gelmiş, bir süre humbara ve bombaları inceledikten sonra oradan ayrılmıştı (Y.PRK.ASK. 115-34). Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin 15 Ekim tarihli bir yazısında Padişah tarafından verilen emir gereği o ana kadar müracaatta bulunan yabancılara ve gazete muhabirlerine bu patlayıcıların özel olarak gösterildiği fakat birkaç günden beri görmek için başvuran kimsenin olmadığı belirtiliyor ve teşhire son verilmesinin uygun olduğu ifade ediliyordu (Y.PRK.ASK. 115-104). Burada dikkat çekilen başka bir husus ise patlayıcı maddelerin boşaltılması işlemiyle ilgiliydi. Patlayıcı maddeler teşhir edilmeden önce Sıhhiye Umumi Müfettişi Mirliva Bonkofski Paşa tarafından açılıp boşaltılmaya başlanmıştı. Ancak verilen emir gereği Baruthane'den, Topahane-

⁷ Bir örnek olması açısından 26 Ağustos ile 4 Eylül tarihleri arasında, yani dokuz günlük bir süreçte, Ermeni evleriyle kilise, okul vb. yerlerden elde edilen silah ve mühimmatın listesi için bkz. Ek..30-31

⁸ Hüseyin Nazım Paşa'nın, olayların gerçekleştiği her semtle alakalı ayrı ayrı hazırlanan patlayıcı madde listeleri ve bu konuyla ilgili yapılan yazışmaları için bkz. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C. II., s. 387-402.

i Amire'ye getirildikleri için boşaltma işlemi sona ermemişti. Alınan karar üzerine Bonkofski Paşa tarafından boşaltma işlemlerinin tamamlanması için patlayıcı maddelerin tekrar Baruthane-i Amire'ye nakledilmesine karar verilmişti (Y.Mtv. 148-34, lef. 1-2).

Osmanlı Hükümeti bombaların teşhirinin yanısıra olaylardan sonra ele geçirilenler ile olaylar esnasında yaralanan ve ölenlerin çekilen fotoğraflarının batı gazetelerinde yayınlatılması için harekete geçmişti. Hariciye Nezareti 6 Ekim tarihinde humbara ve patlayıcı maddelerin fotoğraflarının her birinden otuz-kırk adet çoğaltılarak yurt dışındaki sefaretlere gönderilmesini Tophane-i Amire Müşiriyeti'nden istiyordu (Y.Mtv. 146-91). Bu çerçevede patlayıcı maddelerin ve öldürülen asker ve polislerin fotoğraflarının Avrupa ve Amerika'daki sefaretlere ulaştığına dair Hariciye Nezareti'ne bilgi verdikleri görülmektedir (A.MKT.MHM. 748-23, lef.1-10). Londra, Paris, Roma, Brüksel ve Washington gibi dünya başkentlerinde bulunan sefaretler verilen emir gereği harekete geçtiklerine dair telgraflar gönderiyordu. Londra sefareti 14 Kasım tarihinde beş humbara ve bunlara ait on iki fotoğrafın kendilerine ulaştığını bildiriyordu (HR.SYS. 2833-8). 6 Ocak 1897 tarihinde Paris sefaretinin gönderdiği telgrafta, gönderilen fotoğrafların resimli Petit Journal'da yayınlandığı dile getiriliyordu. Bununla birlikte resimlerin *Illustration* ve *Journal* gazetesi müdürlerine yayınlanması için verildiği, Figaro gibi diğer bazı gazetelerin ise resimleri yayınlamak istemedikleri belirtiliyordu (HR.SYS. 2833-18). Brüksel sefareti 1 Ocak 1897 tarihinde gönderdiği telgrafta, fotoğrafların sefaretin sorumluluğu altında bulunan şebenderliklere gönderildiği ve Ermeni ihtilalcileri tarafından meydana getirilen cinayetlerin kamuoyuna hızlı bir şekilde duyurulması istendiği arz ediliyordu (HR.SYS. 2833-19). Washington Sefareti'nin aynı tarihli telgrafında yine bu hususlar üzerinde duruluyordu. Sefir verilen emir üzerine sorumluluğu altında olan dört şebenderliğe fotoğrafları gönderdiğini ve bu fotoğrafların Washington gazetelerinde yayınlanması için elinden geleni yapacağını belirtiyordu (HR.SYS. 2833-20; 2833-22).

27 Aralık tarihinde Roma sefaretinin gönderdiği telgrafta, fotoğrafları sorumluluğu altında olan tüm şebenderliklere yolladığını belirtiyordu. Şebenderlerden Haydar Bey'in gayreti ve bu fotoğraflar sayesinde bazı gazetelerde Osmanlı lehine makaleler

yayınlandığı bildiriliyordu (HR.SYS. 2833-23). Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı sefirlerinin gayretleri sonucunda bazı gazetelerde bu fotoğraflar yayınlanmıştı. Mesela Leipziger Illustrierte’de bombaları gösteren bir fotoğraf yer almıştı (Feigl, 1984:69)⁹. Fakat tüm bu çabalara rağmen, batı kamuoyu ve özellikle batı basınında fazla bir etki yapması beklenemezdi. Zira olaylardan sonra batı basınında Ermenileri destekleyen binlerce haber yayınlanıyordu. Bu çerçevede Batı kamuoyu özellikle de Batı basınıının Banka Baskını ve İstanbul olaylarına yaklaşımı üzerinde durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

⁹ Bu fotoğraf için bkz. Ek. 23.

BÖLÜM 4: BANKA BASKINI VE İSTANBUL OLAYLARININ BATI KAMUOYUNA YANSIMALARI

4.1. Batı Basımının Haber Kaynakları ve Ermeni Sorunu

Batı kamuoyu ve özellikle batı basını doğu sorununun önemli bir parçası olan Ermenilere daima sempatiyle yaklaşmıştır. Yazılı basın batıda XIX. yüzyılın sonundan itibaren, kamuoyunu, siyasi iktidarları yönlendiren önemli bir konuma gelmiştir. Bu durum karşısında siyasiler de bu etkiye kayıtsız kalamamışlar ve basının yönlendirmesine açık olmuşlardır. Bu durumu İngiltere ve Almanya gibi Avrupa'nın önemli devletlerinde görmek mümkündür (Çalık, 2000:155-156). Örneğin Ermeni sorununun uluslar arası bir hal aldığı Berlin Kongresi sürecinde bu durumun İngiltere'de iyiden iyiye su yüzüne çıktığı görülmektedir. İngiliz basını özellikle *Times* gazetesi Ermeniler lehine birçok haber yapıyordu. Kongre ile ilgili haberlerde Ermeni sorunu sürekli yer buluyordu. İngiltere'de, Ermenilerin yürüttükleri faaliyetler de yakından takip ediliyor ve destekleniyordu. Ünlü James Bryce, Ermenilerin problemlerini kongrenin önüne getirmelerinin tam sırası olduğunu, Ermeni halkının isteklerinin İngiltere'de gördüğü ilgiden daha fazlasını hak ettiğini, Avrupa'nın Babıâli'nin diğer Hıristiyan vatandaşlarına yardım ettiği gibi Ermenilere de yardım etmesi gerektiğini belirtiyordu (*The Times*, Mar 20, 1878:12). Bu süreçte yapılan bu tür yayınların İngiliz parlamentosunda da akis bulduğu dikkati çekmekte ve Ermenilere yardım edilmesi gündeme getirilmekteydi. İngiltere'nin dış politikasına yön veren siyasilerden Lord Salisbury Berlin Kongresi'nde Ermenilerin durumunun görüşülmesi gerektiğini, Lord Carnarvon ise hiçbir topluluğun Ermeniler kadar dikkate değer olmadığına inandığını ifade ediyordu (*The Times*, Jun 07, 1878:9). İngiliz basımının bu süreçteki sempatik tutumunun İngiltere'deki Ermenilere de cesaret verdiği görülmektedir. Nitekim Londra ve Manchester'daki Ermeniler propaganda amaçlı bir toplantı düzenlemişlerdi. Bu toplantıda Türkiye'deki Ermeniler lehine idari reformlar yapılması talep edildiği gibi İngiliz hükümetinin konuyu kongrede ele alacak olmasından dolayı müteşekkir oldukları açıklanıyordu (*The Times*, Jun 28, 1878:10).

Berlin Kongresi sürecinde olduğu gibi bu tarihten sonra da Ermenilerle ilgili haber yapmak batı basınında moda haline gelmişti ve bu duruma hassasiyet gösteriliyordu. Türkler lehine ise bir şey yazmamaya özen gösteriliyordu (Çalık, 2000:156). Özellikle İngiliz basını Gladstone'un tekrar başbakan olmasından sonra onun da etkisiyle Ermeniler lehine birçok haber yapıyordu. Genel itibariyle haberlerde işlenen tema, Hıristiyan Ermenilerin Anadolu'da zulüm gördüğü, Berlin Kongresi'nde alınan ıslahat kararlarının yerine getirilmediği ve Ermenilere maddi yardım yapılması şeklinde özetlenebilir.

Son dönemde ilgili gören ve dönemin dergilerinde yayınlanan yazıları içeren “*The Armenian Massacres 1894-1896 Media Testimony*” adlı çalışmanın alt başlıkları bu durumu gözler önüne sermektedir. Kullanılan dikkat çekici başlıklar şu şekildedir: Ermeni Katliamları, Mutsuz Ermenistan, Ermenistan'a Yardım:Acil Yardım için Başvuru, Sultan Ermeni Katliamlarından Neden Sorumludur?, Ermenistan'ın Yaklaşan Sonu: Bizim Görevimiz (Kirakossian, 2004:7-9). Ermeni olaylarının baş gösterdiği 1890'lı yıllarda bu tür yazıların sayısı hayli artmıştı. Bu duruma etki eden faktörler arasında 1880'lerin ortasından itibaren Avrupa'nın bazı şehirlerinde Ermeniler tarafından yayınlanmaya başlayan gazetelerin de payı vardı.

Mıgırdıç Portakalyan tarafından 1885'te Marsilya'da *Armenie* adlı gazetenin yayınlanmasıyla batı kamuoyu Ermenilerin ağzından haberler almaya başlamıştı. Bunu Berlin Kongresi'ne katılan Ermeni delegasyonunda bulunan Minas Çeraz'ın 15 Kasım 1889'da Londra'da ilk sayısını yayınladığı *Armenie* (daha sonra Armenia) gazetesi takip etmişti. Özellikle Çeraz'ın *Armenie* gazetesiyle İngiltere'deki liberallerin ve Gladstone'nin sözcüsü olan *Daily News* gazetesinin paralel bir şekilde yayın yaptığı ve İngiliz kamuoyunu etkilediği görülmektedir (Koloğlu, 1998:158). Aynı etkiyi Fransa örneğinde Portakalyan'ın *Armenie* adlı gazetesinde de görmek mümkündür. Muhtemelen bu etki nedeniyle Osmanlı Hükümeti'nin Marsilya ile sürekli bir bilgi alış verişi içerisinde olduğu, Portakalyan'ın faaliyetleriyle ilgili bilgi talep ettiği görülmektedir (HR.SYS. 2749-110). Fransız kamuoyunu etkilemede burada bulan Ermeni öğrenciler de faaliyette bulunuyorlardı. Örneğin Paris'te bulunan Ermeni öğrenciler kendi milletlerine sürekli olarak Türkler ve Kürtler tarafından mezalimin yapıldığına dair ayrıntılı haberler hazırlanarak Fransız basınında

yayınlanmasını istiyorlardı. Bu isteklerinin bazı gazetelerde yankı bulduğu görülmektedir (HR.SYS. 2749-31). Benzer bir şekilde Amerikan kamuoyu ve basını da Ermeni Sorunu'yla ilgili olmuştur. Amerikan kamuoyu, XIX. yüzyılın başından itibaren, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen azınlık mücadelelerini zaten Hıristiyanlık ruhuyla ele alıyordu (Selvi, 2007:460). Ermeni Sorunu'nda da Amerikalıların tutumları değişmemiştir. Bunun temel sebebi Amerikan misyonerleriydi. Amerika'nın Osmanlı Devleti'nde artan misyoner faaliyetleri o boyutlara gelmiştir ki, Amerikalı deyince, Osmanlı'da yalnız misyonerler akla gelir olmuştur. Amerika'da misyonerlerin yayın organlarında ve yine onların yazılarıyla beslenen basında sürekli abartılarak yer verilen Türk-Ermeni olaylarına ilişkin haber ve makalelerle bir Hıristiyan ulusun Müslüman imparatorlukta ezilmekte olduğu savı işlemiştir. Ermeniler de bundan güç alarak Amerikan kamuoyunda “çirkin Türk” imajının pekişmesini sağlamışlardır (Akgün, 1988:12). Özellikle tehcir uygulamasından sonra Ermeni Sorunu'nu propaganda amaçlı kullanan büyük devletler “zalim Türk-mazlum Ermeni” imajı bolca işlemişlerdir (Şahin, 2007:267).

Batı kamuoyundan Türklere karşı böyle bir tutumun oluşması elbette bir anda olmamıştır. İlgi çekici, basını harekete geçirici hususların bulunması gerekliydi. Böylece basın bu hususlara dayanarak kamuoyunda dikkat çekici yayınlar yapabilecekti. Bunun için en ideal tema “İslam düşmanlığı” ile masum “Hıristiyan Ermenilerin katliamı” olmuştur. Hıristiyan dünyasının ise sadece dinlerinden dolayı katledilen Ermeni dindaşları karşısında hareketsiz kalması düşünülemezdi. Bu yüzden verilen haberlerde bu olgu bolca işlenmiştir (Çalık, 2000:156). Bu tür bir havanın özellikle Amerika'da oluşmasına misyonerlerin katkısının büyük olduğu görülmektedir. Bilhassa misyonerlere ait dergilerde buna benzer birçok haberin yayınlandığı dikkati çekmektedir. Örneğin New York'ta yayınlanan *Christian Alliance and Foreign Missionary Weekly* adlı misyoner dergisi Anadolu'da katliamlar başlığıyla yine Ermenistan diye tabir ettiği Anadolu'da Allen adlı bir rahipten aldığı bu tür haberlere yer veriyordu. Haberde uzun uzadıya 1894-95 yıllarında Anadolu'da meydana gelen olaylar ele alınmış ve Ermeni katliamları olarak sunulmuştu. Öldürülenler Ermeni olarak değil de daha çok barışçıl ve kanunlara riayet eden Hıristiyanlar olarak tasvir edilmekteydi. Haberde Türkiye'nin son iki yılının tarihte

kara bir sayfa olduğu şeklinde aşağılayıcı ifadeler bulmak mümkündür (*Christian Alliance*, 1896:225-226). Öte yandan Amerikan misyonerlerinin yaptıkları yıllık toplantılarda da Anadolu'da meydana gelen olaylar Ermeni katliamları olarak sunuluyor, yapılan yayınlarla durum basına bu şekilde aksettiriliyordu. *The American Missionary* adlı misyoner dergisi yapılan toplantıları kayıt altına alıyor ve bunları yayınlıyordu. “Türkiye’deki berbat Ermeni katliamları Hıristiyan devletlerin acil ve etkili müdahalesini gerektiriyor, kendi vatandaşlarımızı korumak hükümetimizin görevi olduğu gibi bu katliamlardan kaçanlara da sığınma hakkı vermelidir” şeklinde kararlar alınarak bu tür yayınlarla kamuoyuna duyuruluyordu (*The American Missionary*, 1896:382-383).

Kamuoyu’nu bilgilendirme yöntemlerinden biri de Anadolu’dan gelen rahip mektuplarının isimsiz olarak yayınlanmasıydı. Kimden geldiği söylenmeyen, genelde Anadolu’da yaşadığı belirtilen ve saygıdeğer olarak tasvir edilen rahip ve papazların gönderdiği mektuplar Anadolu’daki olayların haber kaynağı olarak veriliyordu. *The Catholic World* 1896 tarihli nüshasında Anadolu’da yaşayan bir papazdan gelen ve hangi vilayetten dahi gönderildiği belli olmayan mektubun bir kısmını yayınlıyordu. Mektupta bölgenin hemen her şehrinin yağma edildiği, kilise ve okullar ile papazların evlerinin ilk başta yağmalandığı, daha sonra da ateşe verildiği belirtiliyordu. Bu vilayetlerden kaçanların ise takip edilip yakalandığı, yaş ve cinsiyete bakılmaksızın “barbar Türkler” tarafından zalimce öldürüldüğü ileri sürülüyordu (*The Catholic World*, 1896:279).

Bu tür ifadeler misyoner dergileri haricindeki politik dergilerde de yer veriliyordu. Mesela New York’ta yayınlanan *The Outlook*’un bu mantıkla yayınlar yaptığı görülmektedir. Yayınlanan bir makalenin yazarının ismi verilmiyor, bu kişinin din okulundan yeni mezun olmuş bir Ermeni olduğu ifade ediliyordu. “Türk’ün Şeytanlığı” başlığını taşıyan makalede işlenen tema Türk’ün Hıristiyan tebaasına karşı daimi olarak bir savaş verdiği şeklindeydi. Birkaç soru ile başlayan makalenin işlediği esas tema “Türk barbarlığının” aydınlanmanın yaşandığı XIX. yüzyılın sonunda neden cezasız bırakıldığıyla ilgiliydi (*The Outlook*, 24 Aug. 1895:301-302). Londra menşeli ve Amerika’da da yayınlanan *Review of Reviews* dergisi de politik olayları ele alıyordu. Ancak bu derginin de tavrı aynı şekildeydi. Misyoner mantığı ile

hareket eden dergi Ekim 1895 ile Ocak 1896 arasında Türkiye’de katliamlar başlığı ile yayınlanan makalede, bu süre zarfında İslam köktencilerinin ani ve spontane hareketleriyle Anadolu’da korkunç katliamlar yaptığı, katliamların olduğu yerlerde bulunan sözüne güvenilir ve bu olaylara şahitlik etmiş birçok Fransız, İngiliz, Kanadalı, Amerikan, Türk, Kürt ve Ermeni’nin ifadelerine göre, katliamların yeri, zamanı, kurbanların milliyeti, öldürme ve yağmalama yöntemi, suçlular, Türklerin bu katliamları yapmadaki saikları belliydi. Tüm bu fikirleri öne süren kişilerin isimleri ise yine misyoner örneğinde olduğu gibi verilmiyor ve açık sebeplerden ötürü isimlerin duyurulmadığı dile getiriliyordu (*The Review of Reviews*, Feb. 1896:197-198).

Görüldüğü üzere Ermeni olayları batı kamuoyuna katliam olarak yansıtılıyordu. Bu yapılırken özellikle misyoner dergileri olayı din boyutuyla işliyordu. Sadece Hıristiyan olduğu için bu kişilerin katledilmesi, üstelik bu feci katliamı “fanatik Müslümanların” yapması batıların duygularını harekete geçirmeye yetecekti (Çalık, 2000:156-157). Böylece batı kamuoyu harekete geçecek, gazeteler olayları halka bu şekilde aktaracak, siyasiler de ona göre hareket edeceklerdi.

Batı kamuoyununun haber kaynakları arasında telgraf şirketleri de önemli yer tutuyordu. Ermeni olaylarının yaşandığı bu süreçte batı kamuoyunu bilgilendiren iki büyük telgraf şirketi vardı. Bunlardan birisi 1835’te Paris’te kurulmuş olan Ajans Havas, diğer ise Londra merkezli Reuter idi. Başlangıçta, özellikle çevredeki önemli ekonomik olay ve bilgileri merkeze iletmek amacıyla kurulmuş olan bu iki ajans, bütün uluslararası haber iletimini ellerinde bulunduruyordu (İlal, 1989:69). Bu ajansların sahte ve taraflı haberlerle borsanın inip çıkmasını sağladıkları, bazı devletlerin aleyhinde yayınlar yaparak şantaj yapıp haksız kazançlar elde ettikleri belirtilmektedir (Koloğlu, 1985: 84). Bu haber ajanslarının Osmanlı Hükümeti’ni de açık bir şekilde tehdit ettiğine dair örnekler vardır. Meydana gelen olayları tezip için Ajans Havas’a gönderilen telgrafların reddedildiği, buna sebep olarak da şirkete abone olunmamasının gösterildiğiyle ilgili birçok arşiv belgesi mevcuttur. Osmanlı Hükümeti ise bu ajanslarda aleyhinde çıkan haberleri engellemek için abone olmak yoluna gidiyordu (Y.MTV. 85/10; İ.HR.1310-Za-12). 1895 Kasımı’nda Sadrazam, Şurayı Devlet Reisi ve Hariciye Nazırı’nın Sultan Abdülhamit’e sundukları ortak bir

mazbatada, aleyhte yayınların etkisizleştirilmesinin en etkili yolunun gazetelere, ama en başta işte bu iki ajansa yani Reuter ve Havas'a para verilmesi olduğu belirtilmekteydi (Koloğlu, 2005:273-274). Ancak tüm bu çabalara rağmen batı kamuoyuna yansıtılan haberlerin hemen tamamının Sultan'a ve Osmanlı Devleti'ne karşı olduğu gerçeği Ermeni olaylarının had safhaya geldiği bu süreçte de değişmemişti. Sultan Abdülhamit de para ile bu tür yayınların önüne geçilmeye çalışılmasının bir hata olduğunu daha sonradan kabul etmişti. (Engin, 2005:69).

Haber kaynağını misyonerlerin ve çıkarlarını dikkate alarak yayın yapan ajansların oluşturduğu batı kamuoyu ve gazeteler 1890'larda meydana gelen bütün Ermeni olaylarında suçsuz Ermeniler katlediliyor temasını işlemişti. Oluşan bu kamuoyu devletlerin siyasetine de doğal olarak sirayet ediyordu. Osmanlı toprakları üzerinde hesabı olan bütün büyük devletler peşinen kabul ettikleri bu haberlerle kamuoylarını da arkalarına alarak hareket ediyorlardı. 1890 ile 1896 yılları arasında meydana gelen bütün Ermeni olaylarında olduğu gibi 1896 Ağustosunda gerçekleşen Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul olaylarına da batı basınının farklı bir şekilde yaklaşması düşünülemezdi.

4.2. Banka Baskını ve İstanbul Olaylarının Batı Basınındaki İlk Akisleri

26 Ağustos 1896 tarihinde meydana gelen Osmanlı Bankası Baskını ve devamında üç dört gün süren İstanbul Ermeni olaylarının batı kamuoyunda yankı bulması kaçınılmazdı. Başta İngiltere ve Avrupa basını olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ndeki basın yayın organları Banka Baskını ve İstanbul olaylarını yakından takip etmişti. İngiltere'nin resmi gazetesi konumunda olan *The Times*, *Daily Telegraph*, *Daily News*, Amerika'nın en önemli gazeteleri, *The New York Times*, *Atlanta Constitution*, *Boston Globe*, *Chicago Tribune*, *Los Angeles Times*, *The Washington Post*'ta ayrıca *Brookly Daily Eagle*, *Lock Haven Evening Express*, *Salt Lake Daily Tribune Newspaper* gibi eyalet gazetelerinde de Banka Baskını ve İstanbul olaylarıyla ilgili birçok haber yayınlanmıştı.

İngiltere'nin en önemli gazetesi olan ve diğer birçok gazeteye haber kaynağı teşkil eden *Times*'ta olayla ilgili ilk haber çok kısaydı ve 27 Ağustos tarihini taşıyordu. İstanbul'da ayaklanma başlığıyla muhabirinden 26 Ağustos tarihiyle aldığı bilgiyi

aktaran gazete, Ermenilerin provokasyonu sonucu çok ciddi bir ayaklanmanın olduğunu, Galata ve İstanbul'da birçok insanın öldüğünü ve banka binasına saldırı yapıldığını belirtiyordu (*The Times*, Aug 27, 1896:3). Aynı haberin *New York Times* tarafından da kullanılmış olduğu görülmektedir (*New York Times*, Aug 27, 1896:4). İlk haberlerde olayın Ermenilerin provokasyonu neticesinde olduğu dikkati çekmektedir. 27 Ağustos tarihinde gazetelerde yer alan haberler genelde kısa ve bilgi verici nitelikteydi. En ayrıntılı haber ise bazı Amerikan gazetelerinde yer almıştı.

Amerika'nın önemli gazetelerinden biri olan *Atlanta Constitution* konuyu ele alan bir haber yayınlamıştı. Türkiye'de ayaklanma başlığıyla verilen haberin alt başlıklarında, İstanbul'daki çetenin jandarmaları vurup düşürdüğü, korkunç ayaklanmanın sonucunda bombalar atıldığı ve birçok insanın öldürüldüğü bildiriliyordu. 26 Ağustos tarihiyle Londra'dan alınan haberde, şehrin katiller ve hırsızların eline geçtiği, askeri kuvvetlerin ise yetersiz kaldığı ifade ediliyordu. Haberin devamında bankanın basılması hemen her kaynakta olduğu gibi anlatılmakta, baskını gerçekleştirenlerin binanın çatısına çıkarak caddedeki polisler ateş ettiği, polislerin de onlara karşılık verdiği, bu sırada bazı kişilerin yaralandığı ve öldüğü belirtiliyordu. Haberin devamında ayaklanmanın genişlediği, dükkân ve pazarların basıldığı ve İstanbul'un her semtinde muazzam bir heyecanın ortaya çıktığı belirtiliyordu. Alınan başka bir raporla olayın planlı ve kapsamlı bir ihtilal hareketi olduğunun şüphe götürmediği, bunu düzenleyen Ermenilerin gizli toplantılarla olayı planladığı şeklinde dikkate değer izlenimlere yer verilmişti. Galatasaray Polis Merkezi yakınında bir bomba patladığı, birçok askerin öldüğü ve yaralandığı, İngiliz, Fransız ve İtalyan karakol gemilerinin şehre hareket ettiği bildirilerek habere son verilmişti (*The Atlanta Constitution*, Aug 27, 1896:1). Aynı haber Avusturya gazetesi *Weiner Zeitung* ve İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinde de yer almıştı. Bu iki gazete haber kaynağı olarak Reuter ajansını göstermekteydi (*Weiner Zeitung*, Aug 27, 1896:1-2; *The Daily Telegraph*, Aug. 28, 1896:5). Amerikan *Brooklyn Daily Eagle* gazetesi de ilk sayfadan bu haberi vermişti. Ancak aynı başlık altında Paris'ten aldığı bilgiyi de aktarıyordu. Buna göre Paris'teki Osmanlı Bankası müdürü bir telgraf almıştı. Telgrafta İstanbul'daki bankanın bir çete tarafından basılmasıyla başlayan ayaklanmanın bittiği belirtiliyordu. Haberin bundan sonraki kısmında İstanbul'dan

alınan bilgilere göre Fransız maslahatgüzarı elçiliklerinin korunması için bir karakol gemisi elçilik önüne yerleştirmişti ve hükümet ikinci bir gemi daha gönderecekti. Haberin bundan sonraki kısmı diğer gazetelerde yayınlananlarla aynıydı (*The Brooklyn Daily Eagle*, Aug. 27, 1896:1). Bu haberin aynısının Amerika'nın eyalet gazetelerinde dahi yayımlandığı görülmektedir. *Salt Lake Tribune* "İstanbul'da Ayaklanma" başlığıyla verdiği haberde, bir çetenin bankaya saldırıp ele geçirmiş olduğu, polisle yapılan mücadelede isyancılardan bazılarının öldürüldüğü, bunun bir isyan olduğuna inanıldığı yazıyordu (*Salt Lake Tribune*, Aug. 27, 1896:1). Gazetelerdeki bu ilk haberlerde dikkati çeken husus bir birleriyle hemen hemen aynı şeylerden bahsediyor olmalarıdır. Gazetelerin bir sonraki gün yayınladıkları haberlerde daha ayrıntılı bilgilere yer veriliyordu.

Times gazetesi diğer gazetelere nazaran ihtiyatlı davranarak ilk gün konuyla ilgili kısa bir habere yer vermişti. 28 Ağustos tarihli nüshasında ise ayrıntılı bilgiler içeren uzunca bir haberin yer aldığı görülmektedir. Banka baskının ilk safhalarını anlatan haberde saldırganların Osmanlı Bankası'ndan çıkarılması için yetkililer tarafından önlemlerin hemen alındığı, ancak isyancıların gecenin geç vakitlerine kadar bankayı ellerinde tuttuğu belirtiliyordu. Haberin devamında Babıâli'nin yurt dışındaki sefaretlere gönderdiği telgrafa yer veren gazete bankayı basan 25 kadar Ermeni'nin ise banka müdürü Edgar Vincent'ın yatına bindirilerek, Moda körfezinde bekletildiği ve Osmanlı topraklarından çıkarılacakları dile getiriliyordu. 27 Ağustos tarihiyle alınan bu haberde en dikkat çekici kısım o sabah şehrin daha sakin olduğu ifadesidir. Aynı sütundaki İstanbul muhabirinin verdiği bilgi de buna yakın ifadeler içermektedir. (*The Times*, Aug 28, 1896:3). Bu ifade önemlidir. Nitekim bu tarihten sonra *Times* gazetesiyle birlikte İngiliz ve Amerikan gazetelerinin birçoğu katliam haberleri yapmaya başlayacaklardı. Olayın hemen ertesi günü şehrin sakin olduğu ifadesinin *Times* gazetesinin daha sonra verdiği katliam haberleriyle çeliştiği ortadadır.

Aynı tarihi taşıyan Amerikan gazetesi *Evening Bulletin*, olayın müsebbiplerinin Ermeni ihtilalcileri olduğunu dile getirip diğer gazetelerin daha sonra verdikleri katliam haberlerinin tersine bilgiler veriyordu. Birçok ölü başlığıyla verdiği haberde, Ermeni ihtilalcilerin İstanbul'da çok kan akıttıkları, kurbanların sayısının tam olarak

bilinmediği ifade ediliyordu. Haberde Çarşamba günü meydana gelen ayaklanmanın İstanbul'un her tarafında büyük bir heyecana sebep olduğu, ancak o gün bu heyecanın aşikâr bir şekilde sona erdiği dile getiriliyordu. Çok sayıda insanın öldürülmüş olduğunun bilindiği, ancak yaygın heyecandan ve hem Ermenilerin hem de Türk yetkililerinin ölü ve yaralıların kimliklerini gizleme isteğinden dolayı bu sayının tam olarak belirlenmesinin mümkün olmadığı belirtiliyordu. Bundan sonra haberde Ermenilerin bankaya girdiği sırada kendilerine durduran muhafızın beynini dağıttıkları, jandarmaları öldürüp kafalarını kestikleri, ölülerin başlarını caddeye attıkları, bankanın kapısını kapatarak caddeye birkaç bomba attıkları şeklinde dikkat çekici ifadeler yer verilmekteydi. Atılan bir bomba nedeniyle oradan geçmekte olan dört Türk kadınının parça parça olduğu, banka çalışanı iki Fransız'ın bir ipten tutarak aşağı inerken atılan bir bombadan yaralandıkları, bu kişilerin zamanında müdahaleyle askerler tarafından kurtarıldığı belirtiliyordu. Çok ilginç ifadelerin yer aldığı bu haberin sonunda ihtilalcilerin İstanbul'da bir oteli (han) ele geçirdiği, gelip geçenlerin başına silah ve bomba atıp birçoğunu yaraladığı ve buna benzer birçok olayın şehrin çeşitli yerlerinde meydana geldiğine dair bilgiler alındığı ifade ediliyordu (*The Evening Bulletin*, Aug. 28, 1896:1). Aynı habere *Los Angeles Times* ile *Chicago Daily Tribune*'nin de yer verdiği görülmektedir (*Los Angeles Times*, Aug 28, 1896:1; *Chicago Daily Tribune*, Aug 28, 1896:5). 28 Ağustos tarihli *New York Times* gazetesi ise alt başlıkta Osmanlı Bankası'nın silahlı bir çete tarafından ele geçirildiğini, yüzlerce kişinin öldüğüne dair haberler alındığını, bankada bir bombanın patladığını ve şehirde panik havasının hâkim olduğunu belirtiyordu. Ancak ilginç bir şekilde haber kısmında bu tür ifadeler yer vermiyor, kırk kişi olarak belirttiği Ermenilerin bankadan çıkarıldıklarını, silah atılması esnasında hiçbir Avrupalının zarar görmediğini, durumun yavaş yavaş iyiye gittiğini söylüyordu (*New York Times*, Aug 28, 1896:5). Batı basınında olduğu gibi Rus basını da olaylar ilgi göstermişti.

Rus gazetelerinde çıkan ilk haberlerde Banka Baskını ve diğer olayları gerçekleştiren Ermeni komitecilerini bu olaylara iten asıl nedenin batılı devletler ve özellikle İngiltere olduğu üzerinde uzun uzadıya duruluyordu. Mesela Petersburg'da yayınlanan *Moskovskaya Vedomosti* gazetesinin 31 Ağustos tarihli nüshasında bu konu ele alınıyordu. İstanbul'da çıkan son olayların ve sokaklarda insanların

öldürülmesinin hep Hınçakların eseri olduğu, İstanbul Ermenilerinden söz edildiği zaman, bunlardan hangilerin Hınçaklarla birlikte hareket ettiklerini saptamanın zor olduğu belirtiliyordu. Haberin devamında bu kişilerin elebaşlarının İngiltere ve Amerika'nın Ermenilerin çıkardığı karışıklıklara uygun hareket ettiklerini zannettikleri, bu kişilerin Ermeni ayak takımını kolayca harekete geçirdikleri dile getiriliyordu. Müteakiben İstanbul olaylarının Londra'da planlandığı, birçok Rus nihilistin de orada bomba yapımına yardım ettikleri belirtiliyor ve Osmanlı Bankası'na saldıranlar arasında Rusyalı Ermenilerin olmasının şaşılacak bir durum olmadığı ifade ediliyordu. İlginç tespitlere yer verilen haberin devamı şu şekildeydi:

“İstanbul'da son zamanlarda çıkan olaylar Osmanlı Hükümeti'yle uğraşanlar tarafından çıkartılmıştır. Girit'te yapılan ıslahata benzer ıslahat elde edebilmek ümidiyle Ermeni elebaşlarının gösteriler düzenlemek isteyecekleri gayet iyi bilinmekteydi. Elebaşları halen Anadolu ve Kürdistan halkını kışkırtmaya çalışmakta oldukları gibi, dağlarda saklanmış para ve silahları bulduğundan, birçok öldürme olaylarının meydana gelmesi muhtemeldir. Ermeni köylülerin nasıl olup da Ermeni ihtilalcilerine kapılıp canlarını fedaya razı oldukları bilinmemektedir. Bunun izahı şudur: Protestan misyonerleriyle Ermeni rahipleri müstakil bir Ermeni hükümeti kurabilmek için kendilerini feda etmek gerektiğini bunlara söyleyerek ve bu yolda canlarını feda edenlerin cennete gideceklerine inandırıyorlardı. Bu sözlerimizi doğrulayacak birçok matbu ilan ve mektuplar ele geçirilmiştir. Aynı tarihlerde Ermeniler Mavi kitaptan Osmanlı Hükümeti aleyhine düşmanca yazılmış birçok yazıların örnekleri çıkartılıp fotoğrafla binlerce nüsha alındıktan sonra, bunları Hollanda, Belçika ve Marsilya limanlarına göndermişlerdir. Bu nüshalardan teşkil olunan paketler, Londra'dan fesat komitesinde olan X isimli bir şahsa gönderilmektedir. Bu X isimli şahıs, bu paketleri İtalya veyahut İsviçre'de bulunan, diğer bir şahsa göndermekte ve böylece Venedik denizinden geçerek anlaşılamayan bir şekilde İstanbul'daki Ermeni Fesat Komitesi'nin üyelerinin ellerine geçmektedir. Bunun için gerekli müddet bir haftadır. Bazen bu yazılar İstanbul'da tercüme edilmekte ve hazırlanmaktadır. Bu komite üyeleri arasında çok iyi İngilizce bilenler bulunmaktaysa da, bunlar burada değil, Londra'da tercüme edilmektedir. Londra'da, radikal partisine mensup birçok kadınlar vardır ki, bunlar Ermeniler hakkında dostluk beslemekte ve onlara yardımcı olmaktadır. Hınçakların gittikçe kötülükleri artmakta olduğundan Osmanlı Hükümeti'nin bu gizli komiteye karşı ciddi önlemler alması gerekmektedir” (Y.A.HUS. 360-68, lef. 3; Akan, 1985:14).

Alman gazetelerinin bazılarında da tıpkı Rus basınındaki gibi özellikle İngilizleri suçlayıcı haberler yayınlanıyordu. Kolonya gazetesinin banka olayını ele aldığı haberde, Ermeni tahriklerine siyasi bir mahiyet verilmeye kalkışılınca işin renginin değişmekte olduğu, bu durumun yalnız Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluk bağlarını değil, Ermeniler ve Osmanlı ülkesinde oturan diğer Hıristiyanların

menfaatleri için zararlı olduğu ve bu kışkırtmalara itiraz etmek gerektiği belirtiliyordu. Haberin devamında İngiltere'deki Ermeni komitecilerine İngilizler yardım etmemiş olsalardı, Anadolu'daki bu üzücü olaylar gelişmezdi denilerek, komitelerin halkı heyecanlandırarak hükümete karşı isyan etmelerini sağladıkları dile getiriliyordu. Bu haberin devamındaki ilginç tespitler şu şekildeydi:

“Almanların da Ermenileri böylece aldatarak yerine getirilemeyecek hayaller aşılmasını doğru olur mu? Şimdiye kadar olan Ermeni katliamlarının sorumlusu İngilizlerdir. Bundan sonra olacıklardan hisse almak istemiyoruz. Din adamları ne derlerse desinler şurası muhakkaktır ki, Ermeni katliamlarının sebebi dini taassup değildir. Eğer Ermenilerin dostları İslam dini aleyhine vuruşmayı ve harbi isterse, Türklerin her Hıristiyan'ı kendilerine düşman bilmeye mecbur olacakları ve Hıristiyanlar arasında yalnız Ermenileri ayırmaya gerek görmeyecekleri kesindir. Özetle, bu olayların sorumluluğu İngiltere'ye aittir. Biz ileride yapılabilecek katliamlardan dolayı sorumlu olmak arzusunda değiliz. Bunun için Ermenilerle hakikaten dost olanların Türkleri kışkırtmamalarını dileriz” (Akan, 1985:13).

Banka Baskını'nı düzenleyen komitecilerin Macar basınında da ciddi bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Peşte Başşehbenderliği'nin 28 Ağustos tarihiyle gönderdiği telgrafta, Macar gazetelerinin tamamının Ermeni anarşistlerinin bankayı basmaları sert bir şekilde eleştiriliyordu. Ayrıca bu komitecilere İngiltere tarafından sempatiyle yaklaşıldığı da açıkça dile getiriliyordu (HR.TO. 353-79; Y.A.HUS. 358-85, lef. 1-3).

Olayın ilk akisleri batı basınında bu şekilde yer bulmuştu. Genel itibariyle bütün gazeteler banka baskını sürecini ele alarak, Ermeni komitecilerinin olayları başlattığını, Osmanlı Bankası'nı ele geçirdiklerini, polis ve halka ateş edip bomba attıklarını, birçok kişinin öldüğünü belirtiyorlardı. 28 Ağustos tarihinden sonra batı basının özellikle İngiliz menşeli haberlerle tavrının değiştiği ve İstanbul'da meydana gelen Ermeni olaylarının katliama dönüştüğü şeklinde birçok habere yer verdiği görülmektedir.

4.3. Batı Basını'nın Değişen Tavrı ve Katliam Haberleri

Baskından iki gün sonra batı basınına yansıyan haberlerde bir değişimin olduğu görülmektedir. Özellikle İngiliz basını İstanbul'dan aldığını belirttiği haberlerle İstanbul'da katliamların yaşandığını ve ölü sayısının çok olduğunu dile getiriyordu. Bu tür haberleri yayınlayan gazetelerin başında ise *The Times*, *The Daily Telegraph*

ve *Daily News* geliyordu. Amerikan gazetelerinden ise özellikle *New York Times* bu konuyu ele alırken, katliam söylemi üzerinde durarak Sultan ve hükümetin bundan sorumlu olduğunu ileri sürüyordu.

Londra sefaretinin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta, bir süre sonra bütün İngiliz gazetelerinin yoğun bir karalama kampanyasına girdiği dile getiriliyordu. Menfi haber yayınlanan gazete ve dergilerin sayısının hayli fazla olması dikkati çekmektedir. *Today*, *Punch* ve *Daily Chronicle*'de Osmanlı aleyhine resimler, *Morning Advertiser*, *Daily News*, *Times*, *Globe*, *Palmall Gazette*, *Standart*, *Daily Telegraph*, *Saint James Gazette*, *Westminister Gazette* ve Liverpool'da yayınlanan tüm gazetelerde Osmanlı aleyhine yayınlar yapıyordu (Y.A. HUS. 361-10, lef. 4). Bu konuyla alakalı Osmanlı Hükümeti'ne sefirlerden sürekli telgraflar geliyordu. Yabancı gazetelerde hükümet aleyhine yapılan neşriyatla ilgili ayrıntılı bilgiler veriliyordu (Y.A.HUS, 359-30).

29 Ağustos tarihli *Times* gazetesi olaylarla ilgili ayrıntılı bir haber yayınlamıştı. Ancak burada dikkati çeken haber kaynağının belirtilmemiş olduğudur. Genel olarak olayların ne şekilde gerçekleştiği üzerinde duran haberde, karışıklıklardan dolayı olayın tam anlamıyla çözülmesinin mümkün olmadığı dile getiriliyordu. Ancak Müslümanların katliamlara başladığı özellikle ellerine geçirdikleri demir çubuk ve kamalarla Ermeni avına çıkıp, yakaladıklarının beyinlerini dağıtıp bağırsaklarını çıkardıklarını belirtiliyordu. Kimin gönderdiği belli olmayan bilgiye göre, Galata'daki odabaşlarının tamamı Ermeniydi ve ilk boğazlananlar bunlar olmuştu. Aynı anda farklı noktalarda baş gösteren olaylarda, Müslümanların "ölümcül işlerine" polisler müdahale etmiyordu. 28 Ağustos tarihiyle gönderilen bu habere göre olay gecesi Müslüman halk rahat bir şekilde Ermenilerden intikam almış, Ermeni evlerini yağmalamış, dükkânlarını soymuştu. Ölenlerin ise sayısının bini aştığı tahmin ediliyordu. Bu ifadelerin yer aldığı sütunun hemen altında bulunan bir başka haberde ise bunun tersine bilgiler verildiği görülmektedir. 27 Ağustos tarihi ile İstanbul muhabirinden alındığı belirtilen haberde, durumdaki iyileşmenin devam ettiği, caddelerin sakinleştiği, ayaktakımın ise gözden kaybolduğu belirtiliyordu. Kapalı olan dükkânların açıldığı ancak Selamlık'tan dönen askerler üzerine Pera'da bomba atılınca dükkânların tekrar kapandığı belirtiliyordu (*The Times*, Aug 29, 1896:3).

Times gazetesinin aynı sayfasında iki farklı haberin yer alması haber kaynakları üzerinde düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim bir haber katliamların son hızla sürdüğünü belirtirken, diğer haber durumun düzeldiğini, üstelik Ermenilerin bombaları nedeniyle asayişin tekrar bozulduğunu ifade ediyordu.

Aynı sayfadaki başka bir haberde ise Ermenilerin baskını neden gerçekleştirdiklerine dair bir bilgi veriliyordu. Buna göre Ermeniler banka baskını ne Türklere ne de bankaya karşı yapmıştı. Sadece kendilerini yarı yolda bıraktıklarını söyledikleri batılı devletlere karşı onların dikkatini çekmek için yapmışlardı. Gazete farklı yerlerden aldığı bilgileri de veriyordu. Atina'dan alınan habere göre İstanbul'daki ayaklanma orada büyük bir sansasyon yaratmıştı. Tüm gazeteler Ermenilere sempatiyle yaklaşıyor ve kamuoyu Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaasının çektiği acılara karşı gerekli önlemlerin alınması için devletlerin harekete geçmesini bekliyordu. Atina'ya gelen kişiler geldikleri limandaki katliam haberlerini veriyor ve bankanın bulunduğu Galata caddelerinin ceset yığınlarıyla dolu olduğu belirtiyorlardı. Yine İstanbul'daki İspanyol bakanının gönderdiği telgraf menşeli olan Madrid'den alınan habere göre, halk çok sayıda Ermeni öldürmüştü ve cesetleri sokaklarda sürüklemişti (*The Times*, Aug 29, 1896:3). Aynı haberin *Daily Telegraph* gazetesinde de yayınlandığı görülmektedir. Bu gazete haber kaynağı olarak Reuter ajansını vermektedir. Gazete sayfasındaki haberlerin neredeyse tamamının *Times*'in sütunlarındakilerle aynı olduğu görülmektedir.

Gazete aynı zamanda Paris, Viyana ve Berlin muhabirlerinden aldığı haberlere de sütunlarında yer vermişti. Paris muhabirinin bildirdiğine göre Fransız politikacıları Ermeni komitecilerinin İngiltere'den beslendiğini düşünüyorlardı. Olayları başlatanların Ermeniler olduğu ve bunun cezasını da yine Ermenilerin çekmek zorunda kalacaklarına inanıldığı, bu son ayaklanmanın Ermeniler için sonun başlangıcı olduğu düşünülüyordu. Bunun tersine inananların da olduğu ifade edilen haberde, genel olarak Sultan suçlu gösteriliyordu. Viyana'dan alınan haberlerde ise İstanbul'dan gelen bilgilerin açık olmadığı, Ermenilerin bankayı bastığı, Türklerin yağma olaylarına karıştığı ifade ediliyordu. Kim tarafından gönderildiği belli olmayan bir haberde, “suçsuz Ermeniler katlediliyor, Müslüman ayak takımı bulduğu her Ermeni'yi köpek gibi öldürüyor” denilmekteydi. Berlin muhabirinin verdiği bilgiye

göre ise Alman politikacıları İstanbul'daki durumla ilgili olarak kötümser bir fikre sahiptiler. Haberde asıl dikkati çeken husus “*Ermenilerin ayaklanma sebebinin Girit olaylarında başarı gösteren elçilikleri Ermeni davasına müdahaleye zorlamaktı*” ifadesidir (*The Daily Telegraph*, Aug. 29, 1896:7). Görüldüğü üzere İngiliz basını artık katliam haberleri yapmaya başlamıştı. Özellikle *Times* gazetesi haber kaynağı belirtmeden verdiği bilgilere dayanarak İstanbul olaylarının katliamlar şeklinde geçtiğini bildiriyordu. *Daily Telegraph* ise genelde Reuter ajansından aldığı bilgilere dayanarak katliam haberleri veriyordu. Bilgi kaynaklarını İngilizlerin oluşturduğu Amerikan gazetelerinde de bu tarz bir tavrın sergilenmesi normaldi. Amerikan gazetelerinin bazı istisnalar haricinde bu tarihten sonraki yayınlarının bu şekilde olduğu dikkati çekmektedir.

Los Angeles Times Ermenilerin boğazlanması başlığıyla verdiği haberde bu durumu ortaya koyuyordu. Associated Press telgraf şirketinden aldığı bilgileri aktaran gazete Amerika'nın İstanbul'daki temsilcisi Terrel'in gönderdiği ve diğer tüm gazetelere de yansıyan telgrafını yayınlıyordu. Terrel telgrafında İstanbul'da çok fazla kan döküldüğünü ve bir gece önce yüzlerce Ermeni'nin öldürüldüğünü, aynı zamanda otuz Türk askerinin de Ermenilerin attıkları bombalar neticesinde öldüğünü bildiriyordu (*Los Angeles Times*, Aug 28, 1896:1). Türk ayaklanması bastırıldı başlığıyla bir haber yapan *Washington Post* ise ayaklanmanın sorumlusunun Ermeniler olduğunu ifade ederek, sütunlarında Terrel'in telgrafına yer veriyordu (*The Washington Post*, Aug 28, 1896:3). Ancak katliam hususunu daha açık bir şekilde ifade eden gazeteler de vardı. Örneğin *Boston Daily Globe* sütunlarında katliam haberlerine daha geniş yer vermişti. Cesetler sokaklarda başlığıyla verilen haberde, Çarşamba günü meydana gelen ayaklanmanın umumi bir katliam olduğu belirtiliyordu. Katliam haberleri Berlin'den alınan bilgilerle destekleniyordu. 27 Ağustos tarihli İstanbul muhabirinin verdiği bilgiye göre, Çarşamba günü olay umumi bir katliamdı, sokaklarda yüzlerce ceset vardı ve Türk ayaktakımı Ermeni evlerine saldırıyordu (*Boston Daily Globe*, Aug 28, 1896:2). Aynı katliam haberi *Atlanta Constitution*'da da yer alıyordu. Bu habere göre de Türk ayaktakımı yüzlerce kişiyi öldürmüştü ve cesetler yerlerde yatıyordu. Berlin kaynaklı haberin ise *Vossische Zeitung*'un muhabirinden alındığı ifade ediliyordu (*The Atlanta Constitution*, Aug 28,

1896:1). Kısacası Amerikan basını da artık katliam haberleri yapmaya başlamıştı. Bu tarihten sonra birkaç istisna gazete dışında Osmanlı lehine haber yapan, Ermeni komitecilerini eleştiren herhangi bir habere yer verilmediği görülmektedir.

Amerikan gazetelerinin başlıklarına bakıldığı zaman bu tavır açık bir şekilde görülebilir. *Chicago Daily Tribune* “*Kesik Başlar Sokaklarda*” ifadesini başlığa taşırken “*Ermeni İhtilalcilerin İstanbul’daki Berbat İş*” alt başlığını kullanıyordu (*Chicago Daily Tribune*, Aug 28, 1896:5). Katliam söylemini en ayrıntılı şekilde ele alan Amerikan gazetesi “*Başlığında Binlerce Kişinin Öldüğü Bildiriliyor*” diyen *Brooklyn Daily Eagle* idi. Gazete sütunlarına Ermeni semtlerinin yağmalandığını, evlerinde öldürülen şanssız kurbanların camlardan dışarı atıldığını, ölümlerin ise arabalara yüklenerek götürüldüklerini taşıyordu. Askerlerin ise olaylara müdahale etmediğini dile getiren gazetenin, daha önceleri yüzlerle ifade edilen ölü sayısını binlere çıkardığı görülmektedir. Kaynak olarak da Philippopolis’e (Filibe) İstanbul’dan gelen kişilerin Türk başkentinde anarşinin devam ettiği, ölü sayısının binlere ulaştığına dair ifadeleri gösteriliyordu. Katliam haberlerine devam eden gazete Alman gazetesi *Vossische Zeitung*’un haberine de yer veriyordu. Buna göre Samatya’da yüzlerce kişi öldürülmüş, bıçaklı kamalı Türk ayaktakımı Ermeni evlerine saldırıyor ve öldürdükleri kişileri pencerelerden dışarı atıyordu. Asker ve polis ise olaylara müdahale etmiyordu. Yine Madrid’den aldığı haberi yayınlayan gazete birçok Ermeni’nin öldürüldüğü ve ölümlerin sokaklarda sürüklendiğini belirtiyordu (*The Brooklyn Daily Eagle*, Aug. 28, 1896:1). Gazetelerdeki bu tavır doğrultusunda katliam söylemi ve ölü sayısının sürekli artış göstermesi durumunun artmaya devam edeceği kaçınılmazdı. Bu çerçevede daha sonraki haberler bu söylemi ve özellikle ölü sayısı ile ilgili bilgileri arttırmaya devam edeceklerdi.

4.4. Katliam Haberlerinin Yoğunluk Kazanması

Başta İngiliz ve Amerikan gazeteleri olmak üzere genel itibarıyla bütün batı basınının 28 Ağustos’tan sonraki hafta boyunca yüzlerce katliam haberi yayınladığı dikkati çekmektedir. 29 Ağustos tarihli birçok gazetede işlenen tema katliam haberleri üzerineydi. Bu tarihten sonraki gazetelerde katliam haberlerinde dikkat çeken en önemli husus ölü sayısı ile ilgili sürekli bir tutarsızlık olduğudur. *Brooklyn Daily*

Eagle'in 29 Ağustos tarihli başlığı “*Katliam Haberlerinin Ayrıntıları*” şeklindeydi ve gazete konuyla ilgili detaylı bir haber yayınlamıştı.

İstanbul’da aklını kaçırmış Türkler korkunç katliamlar yaptı denilerek ölü sayısının 3000-4000 arasında olduğu ifade ediliyordu. Berlin, Londra ve Roma’dan alınan haberleri yayınlayan gazete, *Berliner Tageblatt*’ın İstanbul muhabirinden aldığı katliam haberlerini yayınlıyordu. Buna göre Türkler yakaladığı her Ermeni’yi zalimce öldürüyorlar, polisler ise olaylara hiç müdahale etmiyordu. Otuz-kırk kişilik gruplar halinde dolaşan ayaktakımı katliamları gerçekleştiriyordu. Muhabir o gün akşama doğru altı arabanın cesetlerle dolu olduğunu gördüğünü, şehrin her tarafında birçok cesedin yerlerde yattığını, günler öncesinden söylentiler çıkmış olmasına rağmen ve elçiliklere bildirimler gönderilmiş olmasına rağmen, olayın olduğu gün hiçbir karakol gemisinin sahilde olmadığını dile getirmişti. Aynı gazete *Daily News*’ten aldığı haberde ise Perşembe günü şehrin her tarafında 3000-4000 ölünün olduğunu, hükümetin istese olayları bir saat içerisinde durdurabileceğini ifade etmişti. Haberde dikkati çeken başka bir husus ise Roma’dan İngiliz *Chronicle*’a gönderilen bir telgrafla ilgiliydi. Buna göre İstanbul’dan alınan gizli mektuplar Türk hükümetinin devrilmek üzere olduğunu, yerine geçici bir hükümetin geleceğini bildiriyordu. Gazete haberindeki en ilginç bilgi ise cesetlerin gömme zahmetinden kurtarılması için denize atıldığı iddiasıydı (*The Brooklyn Daily Eagle*, 29 Aug.1896:1). Türk ayaklanması başlığı ile aynı haberleri veren *Salt Lake Tribune* gazetesi ise İstanbul’da saatler süren bir ayaklanma olduğunu, Ermeni ihtilalcilerin gösteriyi kendilerini terk eden devletlere karşı yaptıklarını söyledikleri belirtiliyordu. *Daily News*, Roma ve Berlin’den aldığı haberleri veren gazete ölü sayısını ise, kaynaklar aynı olmasına rağmen 2000 ile 4000 arasında olarak vermektedir (*Salt Lake Tribune*, 29 Aug. 1896:1).

Banka Baskını ve İstanbul olaylarıyla ilgili daha eleştirel bir tutum içerisinde olan *New York Times*’in 29 Ağustos tarihli nüshası ABD’nin Türkiye’ye gemiler göndereceğini duyuruyordu. Habere göre, Amerikan Başkanı İstanbul’a bir savaş gemisi gönderme kararı almıştı. Daha önce de gemiler gönderilmek istenmiş ancak gönderilen gemilerin ebatları Berlin antlaşmasına uygun olmadığı için reddedilmişti. Haberde dönemin Osmanlı elçisi Mavroyeni Bey’in bu konuyla ilgili mektupları

yayınlanmıştı (*The New York Times*, Aug 29, 1896:1). *New York Times* iki gün sonraki nüshasında da bu konu üzerinde duruyordu ve Bancrof adlı bir geminin İstanbul'a gitmek için Brooklyn Tersanesi'nde hazırlandığını belirterek geminin ayrıntılı bir tanımını yapıyordu. Ancak Terrel'in geminin gitmesi için sultandan izin alıp almadığının ise bilinmediği ifade ediliyordu (*New York Times*, Aug 30, 1896:1).

29 Ağustos tarihini taşıyan *Washington Post* gazetesi de “*Müslüman Hâkimiyeti Sona Eriyor*” başlığını kullanarak katliam haberleri veriyordu. Türk hükümeti dağılmanın eşliğinde şeklinde bir alt başlık atan gazete, Ermeni ölü sayısının binlerce olduğunu, softaların yönettiği kamalı ve silahlı Müslümanların ayaklanmanın avantajıyla her Ermeni'yi katlettiklerini, kaçmaya çalışan birçok kişinin askerler tarafından öldürülüp sokaklarda sürüklendiğini belirtiyordu. Gazete Londra'dan aldığı haberde Müslümanların her türlü suçu işlediğini, ölü sayısının 3000-4000 arasında olduğunu dile getiriyor, Atina'dan alınan bilgilerin de bunu teyit ettiğini dile getiriyordu (*The Washington Post*, Aug 29, 1896:1). Aynı gazetede “*Ermeni Kurbanları*” başlığıyla yazarı belli olmayan bir yazı yayınlanmıştı. Yazıda masum Ermeniler katlediliyor havası verilirken, bunun sırf Hıristiyan olmalarından kaynaklandığı ima ediliyordu. Haberin girişinde İslam dininin nefretinin Ermeni kardeşlerinin üzerine yöneldiği ifadesinin kullanılmış olması haberin devamında bir Müslüman Hıristiyan mücadelesi olduğu üzerinde durulacağı hissini vermektedir. Nitekim haberin devamında bu durumu fark etmek mümkündür. Haberde bir kere daha baskıcı zalim boyunduruğun altında Ermeni kanlarının aktığı ve bunun imparatorluğun uzak köşelerinde değil başkentte gerçekleştiği ifade ediliyordu. Ermeni komitecilerinin yaptıklarının sadece Osmanlı bankasına girmek ve etrafa bomba atmak olduğu söyleniyordu. Haberde Ermenilerin kendilerine eziyet edenlerin başlarını kestikleri ve sokaklara attıkları, Sultan'ın ise bunları cezalandıracak yerde yurt dışına sürdüğünü belirtiliyordu. Bu haberi kaleme alanların kim olduğu ifade edilmese de Ermeni olma ihtimallerinin yüksek olduğu söylenebilir. Haberin devamında yapılması gerekenlerin neler olduğu üzerinde durulmaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri'nin neden müdahale etmediğinin anlaşılmadığı belirtilen haber şu ilginç ifadelerle son buluyordu:

“Bize öyle geliyor ki bu barbar mezalim cezalandırılmalı. Bu zavallı Ermeniler sonsuza değin vahşi hayvanlar gibi avlanacak, boğazlanacak, zulüm görüp ortadan kaldırılacaklar mı? Kötü durumlarını dinamit atarak ve Türkleri

boğazlayarak göstermeyecekler mi? Hadi şimdi birleşelim ve protesto edelim! Sabrımız taştı” (The Washington Post, Aug 29, 1896:6).

Los Angeles Times gazetesi 29 Ağustos tarihli nüshasında İstanbul olaylarıyla ilgili birçok haber yapmıştı. Haberlerde katliam olduğuna dair farklı yerlerden alınan bilgilerin aktarıldığı görülmektedir. Ancak burada da haber kaynakları hep aynı yerlerden gelen bilgilerden oluşuyordu. Berlin’den alınan bilgiye göre *Vossische Zeitung*’un İstanbul muhabiri genel bir katliam olduğunu söylüyordu. İşlenen tema aynıydı: “Ayaklanmanın sonunda İstanbul köprüsünün üstünde yüzlerce ceset yatıyordu. Kamalı silahlı Türkler Ermenileri yakalayıp öldürüyor, evlerine giriyor onları camdan atıyor. Polis asker hareketsiz. Arabalara toplanan cesetler her taraf gönderiliyor”. Madrid’den alındığı söylenen bir başka haberde Ermenileri koruyan Müslümanların dahi öldürülüp sokaklarda sürüklendiği ifade ediliyordu. Gazete diğer Amerikan gazetelerinin de ölü sayısı ile ilgili haber kaynağı olan *Daily News*’ten aldığı 3000-4000 sayısını veriyordu (*Los Angeles Times*, Aug 29, 1896:1). 29 Ağustos tarihli *Chicago Daily Tribune*’de de katliam haberleri veriliyordu. Başlıkta ayaklanma kanlı bir şekilde devam ediyor denilerek Türklerin İstanbul’da binlerce Ermeni’yi öldürdüğü söyleniyordu. Haberin devamında anarşinin şehirde hala hüküm sürdüğü, vatandaşların korunmak için Filibe’ye gittiği, boğazlanma devam ederken polis ve askerın müdahale etmediği, sekiz kişiden oluşan bir komisyonun olayı araştırmak için atandığı belirtiliyordu (*Chicago Daily Tribune*, Aug 29, 1896:4).

Olaylara geniş yer ayıran bir başka Amerikan gazetesi ise *Atlanta Constitution* idi. İstanbul’dan aldığı bilgiye dayanarak birinci sayfadan bankayı basanlar teslim oldu, Osmanlı Bankası’ndaki muhafızı öldürenler yurt dışına sürülecekler başlığını kullanan gazete, bankayı basıp jandarmaları öldürenlerin Perşembe sabahı teslim olduklarını, olaylar esnasında Avrupalıların yara almadığını, durumun ise yavaş yavaş düzeldiğini belirtiyordu. Gazetenin Londra’dan aldığı bilgilerin ise tam tersin ifadeler içerdiği görülmektedir. Aynı sayfada binlerce Ermeni’nin öldürüldüğü, serkeş Türk ayaktakımının dükkânları ve evleri yağmaladığı başlıkları kullanılan haberde, yanlış bir şekilde bankayı basanlar teslim olduklarında yedi kişiydiler denilmekteydi. Haberin devamında özellikle Tophane, Hasköy ve Kasımpaşa’da “berbat kişiliklere” sahip olan Laz ve Kürtlerden oluşan ayaktakımın dükkanları ve evleri yağmaladığı, Ermeni olduklarından şüphelendikleri veya onlara sempatiyle bakanların tamamını

öldürdükleri, ölü sayısının ise en az 3000-4000 arasında olduğu ileri sürülüyordu (*The Atlanta Constitution*, Aug 29, 1896:1).

Amerikan gazeteleri katliam haberlerini 30 Ağustos tarihli nüshalarında vermeye devam ediyordu. *Washington Post*, Türkiye’de kriz başlığıyla verdiği haberde, Cuma günü karışıklıkların tekrar başladığı, Amerikan kolejinin korunduğu ve Terrel’in gerekli önlemlerin alındığına dair bilgiler verdiği ifade ediliyordu. İstanbul’daki yabancılar arasında büyük bir endişe olduğunu belirten gazete Londra’daki liberal gazetelerin banka olayının bir entrika olduğunu düşündüklerini belirtiyordu. Fransız *Temps*’in haberini aktaran gazete İstanbul’un önemli caddelerinde olayların devam ettiğini, polis ve askerin silahsız Ermenilere ateş ettiğini ve ölü sayısının 2000’i geçtiğini belirtiyordu. Londra’dan aldığı bilgiye göre ise İngilizlerin liberal gazetelerinin banka olayının bir provokasyon olduğunu ileri sürdüklerini belirtip, *Speaker*’ın şu ifadelerini aktarıyordu: “*Bu kişiler sultana isyan etmiş olsalardı, sultan bunların yaşamasına on dakika dahi izin vermezdi. Şurası kesin ki bu kişiler sarayın emirleri doğrultusunda hareket ediyorlar. Bu ayaklanma başka ayaklanmaların bahanesi olarak gerçekleştirildi*” (*The Washington Post*, Aug 30, 1896:1). Aynı haberin *Los Angeles Times*’ta da yayınlandığı görülmektedir (*Los Angeles Times*, Aug 30, 1896:2).

Diğer gazetelere nazaran daha eleştirel bir tutum sergileyen *New York Times*’ın 30 Ağustos tarihli nüshanda Avusturya imparatoru ile Rus Çarı da eleştiriliyordu. “*Onlar Viyana’da kadeh kaldırırken, İstanbul sokaklarında Ermeni kanları akıyordu*” denilen haberde, Amerikan-Ermeni Komitesi’nin şikâyetlerini içeren bir mektubu daha önce Rus Çarı’na sunduğunu, Çar’ın bu mektuba karşılık bir şey söylemediğini, ancak mektubu sunan papazın iyi işaretler sezinlediği ifade edilmişti. Haberde Ermenilerin asıl isteğinin kendi ifadeleriyle parmaklarını Avrupa’nın gözüne sokmak olduğu belirtilmişti. Aynı habere İstanbul’da ayaklanma başlığıyla *Chicago Daily Tribune*’nin de yer verdiği dikkati çekmektedir (*New York Times*, Aug 30, 1896:1; *Chicago Daily Tribune*, Aug 30, 1896:9). Gazetede başka bir haberde kullanılan başlık “*İstanbul’da Sessizlik*” şeklindeydi. Polis ve askerin hala sokaklarda devriye gezdiği, ayaklanma esnasında 2000 kişinin öldüğünün söylendiği, Ermeni ihtilal komitesinin on iki maddelik talepler sunduğu belirtiliyordu. İstanbul’dan alınan

haberde ise Edirne'den gelen askerlerin İstanbul'a ulaştığı ve devriyelere katıldığı ve Galata'da dükkânların açıldığı dile getiriliyordu (*New York Times*, Aug 30, 1896:5). *Los Angeles Times* 30 Ağustos tarihli nüshasında ölü sayısı ile ilgili bilgi veriyordu. Diğer gazetelerin tersine ölü sayısının 2000 civarında olduğu belirtiliyordu. Ancak bu haberde de askerlerin silahsız Ermenilere ateş ettikleri, Dolmabahçe ve Tophane'nin savaş alanı gibi olduğu ve Ermenilerin evlerinin yağmalandığı belirtiliyordu (*Los Angeles Times*, Aug 30, 1896:2). *Chicago Daily Tribune*'nin aynı tarihli nüshasında ise İngilizlerin Türklerden korktuğu, boğazın kenarında yaşayanların bu korkularını gidermek için Michael Herbert'in onları almak üzere bir savaş gemisine emir verdiği belirtiliyordu (*Chicago Daily Tribune*, Aug 30, 1896:10). "Sultan'ın Tahtı Emniyette" başlığını kullanan *Boston Daily Globe* ise Londra'dan aldığı haberi aktarıyordu. Buna göre Ermenilerin yaptıklarına karşı Avrupa'daki genel kanı hem bir suç hem de manasız bir aptallık olduğu şeklindeydi. Haberde "Avrupa bu Ermenilerin acısını unuttu, sultan kanlı tahtında oturmaya devam edecek mi?" sorusu sorulurken, oturmaya devam edeceği kanaatinin taşındığı ifade ediliyordu. Alınan haberlere göre birçok Türk askeri de son karışıklıklar esnasında ölmüştü. Ancak haberdeki genel temadan Türklerin suçlu olduğu hissini verilmeye çalışıldığına söylemek mümkündür (*Boston Daily Globe*, Aug 30, 1896:24).

31 Ağustos tarihli *Washington Post* gazetesi, devletlerin Sultan'a müşterek bir nota verdiğini, Ermeni ihtilal komitesinin dünya devletlerinin dikkatini çekene değin ayaklanmaya devam edeceklerine dair bir tehdit mektubu gönderdiklerini duyuruyordu. İstanbul'dan alınan haberde ise, Cumartesi gecesini Galata'da ayaklanmanın yeniden başladığı, asker ve ihtilalciler arasında şiddetli bir silahlı mücadelenin olduğu, olayın kısa sürdüğü ve ihtilalcilerin kaçtığı bildiriliyordu. Haberin devamında bazı elçilik mensuplarının benzer tehditler içeren başka mektuplar aldıklarını ve 700 cesedin Şişli mezarlığına gömüldüğünü dile getirdikleri söyleniyordu. Londra'dan alınan habere göre ise Ermeniler Credit Lyonnaise ve Tütün Rejisi'ne bomba atmışlardı. *Daily News*'ten aldığı bilgiyi aktaran gazete, ölü sayısının dört binin üzerine çıktığını ve sultanın tahtta çıkış yıl dönümünde ciddi karışıklıkların beklendiğini ifade ediyordu (*The Washington Post*, Aug 31, 1896:1). Aynı konuları ele alan *New York Times* gazetesi ise "Türkiye'nin Sultanı Uyarıldı"

başlığıyla verdiği haberde, yabancı diplomatların kararlı bir şekilde hareket edilmesi gerektiğini söyledikleri, İstanbul'daki ayaklanma ve ölümlerin bir an önce durdurulmasını, bu olmaz ise sonuçlarının sultan için kötü neticeler doğuracağını belirttikleri ifade edilmişti (*New York Times*, Aug 31, 1896:5). Aynı tarihli ölü sayı dört binin üzerinde başlığını kullanan *Los Angeles Times* gazetesinde, ayaktakımının dinamitli bir saldırı planladığı, Sultan'ın tahta çıkış yıl dönümünde ciddi kargaşalar beklendiği, Ermeni ihtilalcilerin olay çıkarmaya devam edeceklerini söyledikleri ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının önerildiği ifade edilmişti (*Los Angeles Times*, Aug 31, 1896:2). *Hartford Courant* gazetesi de aynı haberleri verdiği nüshasında Ermenilerin reform talepleri olduğunu, “*Türkiye’de Katliamlar*” başlığıyla veriyordu (*The Hartford Courant*, Aug 31, 1896:1). 31 Ağustos tarihli *Chicago Daily Tribune* ve *Atlanta Constitution* gazeteleri de benzer içerikli haberler yapmışlardı. *Chicago Daily Tribune* “*Tekrar Ayaklanma Çıktı*” başlığını kullanarak İstanbul çetesi diye tabir ettikleri Ermeni komitecilerin liderlerinin tehditlerde bulduklarını, farklı elçiliklere Avrupalılar durumlarını dikkate alana değin Türkiye’de olaylar çıkaracaklarına dair notalar gönderdiklerini belirtiyordu. Haberde 700 ölü'nün bir mezarlığa gömüldüğü belirtiliyordu. Aynı gün ciddi olayların beklendiğini belirten *Chicago Daily Tribune* ölü sayısını ise dört binin üzerinde olarak veriyordu (*Chicago Daily Tribune*, Aug 31, 1896:4). Aynı haberleri veren *Atlanta Constitution* bunlara ek olarak Viyana’dan aldığı bir haberde ise, Rusya ile Avusturya arasında bir anlaşma olduğunu belirtiyordu. Buna göre iki hükümet Sultanı Ermenilere karşı destekleme kararı almışlardı ve topraklarını korumak için ona destek olacaktı (*The Atlanta Constitution*, Aug 31, 1896:1).

İngiliz *Daily Telegraph* gazetesi ise 31 Ağustos’ta uzunca bir haber yayınlamıştı. “*Yürek Burkan Manzaralar*” başlığı ile verilen haberde İngiliz askerlerinin Ermenileri kurtardığı belirtiliyordu. Gazete İstanbul’dan aldığı bilgiye dayanarak ölü sayısının iki bin olduğunu belirtiyordu. Güvenilir kaynaklardan aldığını ifade ettiği bilgilere göre Türk ayaktakımı gördüğü her Ermeni’yi öldürüyordu. Berlin’den alınan habere göre ise Almanya çevrelerinde Osmanlı Devleti’nin paylaşılmasının konuşulduğu, Sultan gerekli önlemleri almadığı takdirde, bu önlemleri almaya zorlanacağını herkes tarafından bilindiği ifade ediliyordu. Paris’ten alınan bilgilerde

ise İstanbul'da Müslümanlar tarafından Ermenilere yapılan katliamların orada büyük bir yankı bulduğu belirtilirken, sağa sola bomba atarak acı ve heyecan uyandıran Ermeni komitecilerin Bankayı alçakça basmalarının ise kınandığı, bunun suçsuz Ermenilerin hiç hak etmedikleri berbat durumlara maruz kalmalarına sebep olduğu belirtiliyordu. *Temps* muhabirinin verdiği bilgiye göre ise Beyoğlu'nda olaylar meydana geldiği sırada askerler silahsız Ermenileri öldürmüştü. Şişli mezarlığına gömülenlerin sayısı 400 civarındaydı ve toplam 2000 kişi öldürülmüştü (*The Daily Telegraph*, Aug. 31, 1896:5).

Londra sefaretinin Hariciye Nezaretine 3 Eylül tarihiyle gönderdiği yazıyla 31 Ağustos tarihli İngiliz gazetelerinde çıkan haberlerle ilgili özet bilgiler veriliyordu. Buna göre *Daily News* gazetesi yayınladığı bir haberde Ermenilerin ihtilal hareketini mazur göstermeye çalışıyor ve şöyle diyordu:

“Bu ihtilali gerçekleştirenlerin liderlerinin aileleri Anadolu'da irade gereği olarak işkencelere maruz bırakılarak katlediliyorlar. Bu tür bir cinayetin sorumluluğunun yalnızca Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Ölenlerin miktarı on bin kadar tahmin edilmektedir. Büyük devletleri buldukları rehavetten uyandırmış olan bu olay, Ermenilerin oturdukları vilayetlerde uygulanan mezalimin doğal sonucudur. Berlin muhabirinin bildirdiğine göre, bankaya saldıranların Ermeni olmadıkları ve bütün bu olayların saray tarafından tertip edildiğine dair Berlin'de bir intiba bulunuyordu. İstanbul muhabirinin bildirdiğine göre ise, Ermeniler Credit Lyonnais bankasına saldırıp Voyvoda karakolunu havaya uçurmak, Babıâli ile patrikhaneye saldırmak fikrindeymişler”.

İstanbul olaylarına diğer gazetelerden daha fazla vakıf olduğu söylenen *Morning Post* gazetesi, bölge yetkilileri tarafından gösterilen çaba ile huzur ve asayişin kısa bir süre zarfında iade edildiğini ve ölenlerin sayısının dört bin tahmin edildiği belirtiliyordu. *Standart* gazetesi olaylara son vermek için sefirlerin verdiği ortak taktir hakkında bilgi veriyordu. *Westminister* gazetesi ise Osmanlı Bankası'na saldıran kişileri savunuyordu (Y.A.HUS. 360-58, lef. 5-1). Gazetelerin tamamı İngiltere'nin her tarafında mitingler yapılacağına dair haberlere de yer veriyorlardı (Y.A.HUS. 360-58, lef. 4).

1 Eylül tarihli gazeteler Babıâli'nin son bir iki günde meydana gelen olaylarla ilgili bildirisini yayınlamışlardı. *Washington Post* ve *New York Times* “*Son Olayların Türk Yorumu*” başlığı ile bu bildiriye yayınlarken herhangi bir yorumda bulunmuyorlardı

(*The Washington Post*, Sep 1, 1896:1; *New York Times*, Sep 1, 1896:5). *Times* gazetesi ise “*İstanbul Ayaklanmaları*” başlığı ile ölü sayısı hakkında haberler veriyordu. Burada dikkati çeken ilk kez Müslüman ölü sayısı hakkında da bir bilginin veriliyor olmasıdır. Buna göre, toplam ölü sayısı 2000’in üzerindeydi ve Ermenilerin attıkları bombalardan 50 Türk ölmüştü. Şişli mezarlığına gömülen ölülerin ise 543 olduğu belirtiliyordu. Gazete İstanbul’dan aldığı haberde, katliam emrinin ise saraydan verildiğini ve bunun yaklaşık otuz saat sürdüğünü belirtiyordu (*The Times*, Sep 01, 1896:3). Ermeni patriğinin olaylara karışanları aforoz ettiğini belirten *Chicago Daily Tribune* ise “*Sultan Kendini Savunuyor*” başlığı ile Babiâli’nin resmi bildirisini yayınlıyordu (*Chicago Daily Tribune*, Sep 1, 1896:4). Aynı tarihli *Boston Daily Globe* gazetesi ise Osmanlı Hükümeti ve Sultan’ı suçlayıcı haberler veriyordu. İstanbul’daki katliamı yapanların hükümet yetkilileri tarafından desteklendiklerini ileri süren gazete, elçiliklerin elinde bu hususla ilgili delillerin olduğunu ifade ediyordu. Katliamı yapan kişilerin Anadolu yakasından getirildiği, bu kişilerin işleri bittikten sonra ise geri gönderildikleri, olaylar nedeniyle Babiâli’nin zarar görenlere büyük tazminatlar ödemek zorunda kalacağı bildiriliyordu. Gazete ayrıca Amerika Türk sularına bir donanma göndermeye hazırlanıyor diyerek Cincinnati adlı geminin yola çıkmak üzere olduğunu belirtiyordu (*Boston Daily Globe*, Sep 1, 1896:1).

2 Eylül tarihli *Times* gazetesi ölü sayısını diğer gazetelere nazaran iki misli veriyordu. Buna göre ölü sayısının 5000’in üzerinde olduğu söyleniyordu. Katliam söylemini kuvvetlendirici bilgiler ileri süren gazete, bir evde 45 kadın ve çocuğun tamamının öldürülmüş ve çatıdan sokağa atılmış olduğunu, yakalanan 3000 Müslüman’ın ise Jön Türkler tarafından kışkırtıldığı ileri sürüyordu (*The Times*, Sep 02, 1896:7). *New York Times* gazetesi de katliam haberlerine devam ederek Hasköy’de Pazar günü meydana gelen karışıklıklar esnasında bin kişiden fazla insanın öldüğünü belirtiyordu. Bu gazete de kadınların öldürüldüğü ve çatıdan atıldığı haberini veriyordu. Bu olaylar neticesinde Babiâli’nin büyük tazminatlar ödeyeceği de haberde dikkati çeken başka bir husus olarak öne çıkmaktadır (*New York Times*, Sep 2, 1896:5). *Washington Post* gazetesi ise aynı tarihli nüshasında farklı bir habere yer vererek İngiliz gemilerinin Akdeniz’e gönderileceğini ve on dört gemilik bir filonun Türk sularına gitmek için emir aldığını belirtiyordu (*The Washington Post*, Sep 2, 1896:1).

Daily Telegraph gazetesinin 2 Eylül tarihli nüshasındaki haberlerin Reuter Ajansı'ndan alındığı dikkati çekmektedir. Galata'da dükkânların tamamen kapalı olduğu, iş hayatının durma noktasına geldiği, hanların komitecilerden temizlenmesi işinin konsolosluk görevlilerinin iştirakiyle gerçekleştirildiği bildiriliyordu. Haberde her geçen gün katliamlarla ilgili yeni bilgilerin geldiği belirtilirken, 5000 olduğu söylenen kurban miktarının ise artacağı ileri sürülüyordu. Kasımpaşa ve Hasköy'deki durumun berbat olduğu, tek bir erkek Ermeni'nin dahi hayatta kalmadığı belirtilirken, Hasköy'de Yahudilerin de bu olaya karıştıkları dile getiriliyordu. Hasköy'deki karışıklıklarda Ermeni evlerini Yahudilerin gösterdiği ve bazı durumlarda olaylara karıştıkları söyleniyordu. Haberde ayrıca 29 Ağustos Cumartesi günü İstanbul Süleymaniye'de softa diye tabir edilen Müslümanlar tarafından bir gösteri düzenlendiği ve gösterinin asker tarafından engellendiği belirtiliyordu (*Daily Telegraph*, Sept. 07, 1896:7).

Londra sefaretinden 7 Eylül tarihiyle Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, İngiliz gazetelerinin yayınladığı haberlerle ilgili bilgi veriliyordu. *Times* gazetesi 3 Eylül tarihinde İstanbul muhabirinden aldığı telgrafı yayınlamıştı. Haberde şimdilik asayişin iade edilmiş olduğu, ancak korku ve endişenin devam ettiği ve bunun giderilmesi için hayli zamana ihtiyaç duyulduğu belirtiliyordu. *Daily Chronicle*'da ise olaylar esnasında İstanbul'da bulunan bir muhabirin bildirdiğine göre, öldürülen kişilerin sayısının on iki bin civarında olduğu ileri sürülüyordu (Y.A.HUS. 360-25, lef. 3).

4.5. Marsilya'daki Komitecilerle İlgili Haberler

Eylül'ün ilk günlerinden itibaren batı basınında Banka Baskını gerçekleştiren ve Marsilya'ya sürülen komitecilerle ilgili haberlere vermeye başlanmıştı. *Daily Telegraph*'ın 4 Eylül tarihli nüshasında Ermeni baskıncılar Marsilya'da başlığıyla bu konu hakkında bilgi veriliyordu. Haberde akşam saat dokuz on arasında bankayı basanların Marsilya'ya geldikleri, geminin yirmi dört saat makine dairesindeki arızadan dolayı geciktiği ve Osmanlı Hükümeti tarafından geri istendiklerine dair rivayetlerin olduğu belirtiliyordu. Gazete Alman *Vossische Zeitung*'dan aldığı haberde yine Sultan ve Osmanlı Hükümeti'ni suçlayıcı ifadelerle yer veriyordu. Buna göre tüm

olayların sorumlusu Sultan'dı ve her şeyin önceden hazırlandığına dair sağlam kanıtlar vardı. Olaylara karışmayan softaların her şeyi kontrol ettiği, olayların meydana geldiği sırada polis ve askerin hiçbir şeye müdahale etmeyip sadece cesetleri topladığı belirtilirken, daha da ileri gidilerek, hükümetin kontrolü kesinlikle kaybetmediği, her şeyin bilgisi dâhilinde yapıldığı iddia edilmişti (*The Daily Telegraph*, 4 Sept. 1896:5). *Times* gazetesi de Marsilya'ya gelen komitecilerle ilgili bilgi veriyordu. Paris'ten aldığı bilgileri veren gazete, bankayı basanların 4 Eylül tarihinde Marsilya'ya ulaştıklarını belirtiyordu. Fransız *Temps*'in haberine yer veren gazetenin verdiği bilgiye göre, 17 komiteci güçlü kuvvetli kimseler olup toplumda saygı gören kişilermiş gibi görünüyorlardı. En gencinin 18 yaşından en yaşlısının ise 30 yaşının üzerinde olmadığı belirtilen haberde, St. Pierre hapisanesine götürülen komitecilerin tamamının lakaplarının olduğu ifade ediliyordu (*The Times*, Sep 05, 1896:3). *New York Times* gazetesinin de komitecilerle ilgili bilgi verdiği dikkati çekmektedir. Marsilya'dan aldığı bilgiyi veren gazete, ilk bombayı atan Garo dâhil 17 Ermeni'nin Marsilya'ya 4 Eylül tarihinde ulaştığını bildiriyordu. Bu kişilerin St. Pierre hapisanesinde tutulduklarını ve Türk hükümetinin bu kişileri Fransız hükümetinden geri istediği ancak bunun pek mümkün görünmediği belirtiliyordu. Komitecilerin Amerika'ya gitmek istediklerini belirten gazete, 4 Eylül tarihinde Minneapolis adlı bir geminin ise İstanbul'a gitmek üzere Queenstown'dan ayrıldığı bilgisini veriyordu (*New York Times*, Sep 5, 1896:5). Aynı söylenti haberini *Chicago Daily Tribune* gazetesi de sütunlarına taşımış ve Marsilya'ya gelen komitecilerin Amerika'ya gideceklerini duyurmuştu (*Chicago Daily Tribune*, Sep 5, 1896:4).

New York Times gazetesi komitecilerle ilgili her zaman ki gibi daha ayrıntılı bir haber yayınlamıştı. Ermenilerin sorumsuz planları başlığıyla verilen haberde, Ermeni kahramanı diye tabir ettiği komitecilerin Amerika'ya gönderilecekleri belirtiliyordu. Fransa'nın bu kişilerin geri istenmeleri taleplerini dikkate almayacağı dile getirilirken, bu kişilerin ilginç ifadelerine de yer veriliyordu. Komiteciler nereye gönderilirse gönderilsinler, Yunanistan veya Makedonya üzerinden geri dönerek Türkiye'ye gireceklerini ve İstanbul'da başka bir gösteri yapacaklarını söylemişlerdi. Haberde komitecilerin banka binası yerine büyük devletlerin elçiliklerinden birine girmedikleri için pişman olduklarını söyledikleri de belirtiliyordu. Türkiye'ye geri

döndüklerinde ise bu planlarını gerçekleştireceklerini söyledikleri, acayip olarak nitelendirilen bu plana göre Rusya ve Avusturya elçiliklerinden birini ele geçirip içeridekileri rehin alarak Avrupa'nın dikkatini kesinlikle çekeceklerini ifade ettikleri söylenmekteydi (*New York Times*, Sep 6, 1896:1). 7 Eylül tarihli *Daily Telegraph* gazetesi baskını yapanlar ve baskına uğrayanlar başlığıyla verdiği haberde Armen Garo ve Hraç ile yaptığı mülakatı okuyucularına duyuruyordu. Haberde İzmir'den Marsilya'ya giderken bu kişilerle görüştüğü belirtilen bir kişinin verdiği bilgiler aktarılıyordu. Mülakatta Armen Garo ve Hraç, 26 kişi olduklarını ve tek amaçlarının Ermenistan'ın kurtulması olduğunu ifade etmişlerdi. Mülakatta özetle şu ifadelere yer vermişlerdi:

“Yeni bir katliamın olacağını biliyorduk. Çünkü hükümetin kararıyla Türklere gizlice silah dağıtıyordu. Bu katliamı engellemek için heyecanlıydık. Bunun için Osmanlı Bankası'nı seçtik. Burayı seçip bu tür bir harekette bulunduğumuz için suçlanacağımızı biliyorduk. Fakat Avrupa'da en az bizim kadar suçludur. Avrupa Ermeni sorununa müdahale etmedikçe, zalim Türkler Ermeni evlerini, kiliselerini yakıp yıkıyor, çoluk çocuğu öldürmeye devam ediyordu...”

Mülakatın devamında bankayı basmadan önce katliamın Samatya'da başladığı haberini aldıklarını belirten iki komiteci diğer kaynaklarda anlatıldığı şekliyle baskını anlatmışlar ve Marsilya'ya gitmeden önce kendilerine 5'er pound verildiğini belirtmişlerdi. Haberin sonunda bankada 11,400 kg. dinamit, 45 bomba ve 25 dinamit bulunduğu ifade edilmişti (*Daily Telegraph*, Sept. 07, 1896:5). Komitecilerin bulunduğu Marsilya'da yayınlanan *Samaphor* gazetesinde Osmanlı aleyhine haberler yapıldığı ve komitecilerin savunulduğuna dair bilgiler alınıyordu (HR.TO. 354-6). Bu tarihten sonra Marsilya'daki komitecilerle ilgili uzunca bir süre gazetelerde herhangi bir haber yapılmadığı görülmektedir. Yaklaşık bir ay sonra ise Armen Garo ve Hraç hakkında ilgi çekici bir haber daha yapılmıştı.

Boston Daily Globe ve *Atlanta Constitution* gazetelerinin 5 Ekim tarihli nüshalarında bu iki komiteciyle yapılan bir mülakata yer verilmişti. *Boston Daily Globe*'un “*Sırada Başka Bir Ayaklanma Var*” başlığıyla verdiği haberi, *Atlanta Constitution* “*İki Sığınmacı Ermeni Konuştu*” başlığıyla okuyucularına duyurmuştu. “*Cenevre'deki Ermeniler İstanbul'un yakılmasının çok kolay bir şekilde başarılacağını ima ettiler*” diyen *Boston Daily Globe*, haberin 4 Ekim tarihinde *Daily News*'ten alındığını belirtiyordu. Haberde Garo ve Hraç'ın İstanbul'daki son

ayaklanmayı canlı bir şekilde tasvir ettikleri ve İstanbul'daki komitecilerin bir ay daha devletlerin hareket edip etmeyeceklerini beklediklerini söylemişlerdi. Bu tarihten sonra ise yeni bir ayaklanma çıkaracaklarını, ancak bunun nerede olacağıyla ilgili herhangi bir bilgi vermemişlerdi. Söylediklerine göre, öyle bir hareket berbat olsa da gerekliydi. Türk milletine karşı herhangi bir düşmanlıkları olduğuna dair iddiaları reddeden iki komiteci sıradan vatandaşların ölümüne sebep olduklarını hesaba katmadan savaşlarının sadece hükümete karşı olduğunu söylüyorlardı. Üstelik Osmanlı Bankası'na yapılan saldırıyı desteklediklerini, asker ve polis öldürmekten pişmanlık duymadıklarını fakat barışçıl insanları da incitmediklerini ileri sürmüşlerdi. Mülakatlarının sonunda Osmanlı Hükümeti'ne bir tehditte bulunarak İstanbul'un yakılmasının banka baskınından daha kolay olduğunu, nitekim bütün yapıların ahşap olduğu için şehrin çok kolay bir şekilde yok edilebileceğini söylemişlerdi (*Boston Daily Globe*, Oct 5, 1896:5; *The Atlanta Constitution*, Oct 5, 1896:2).

Ermeni kaynakları Banka Baskını'nı gerçekleştiren komitecilerle ilgili olumsuz bazı haberlere karşılık, bazı gazetelerin onları övdüğünü söylemektedir. Viyana'da *Frei Presse*, Berlin'de *Berliner Tageblatt* ve Brüksel'de *E'toile Belge* gibi Avrupa gazetelerinin olaya farklı yorumlar getirdiği, Taşnak ihtilalcilerinin kocaman bir servete ellerini sürmeyecek kadar dürüst olmaları ve Osmanlı başkentinin finans merkezini bir saldırıyla ele geçirmekteki eşsiz cesaretleri nedeniyle övüldükleri ifade ediliyordu. Marsilya yolculuğunda komitecilerle altı gün geçiren Gironde yolcu gemisinin personel doktoru, *E'toile Belge*'ye aşağıdaki yorumları da eklediği bir mektubu göndermişti:

“Kendilerini feda etmeye hazır bu cesur insanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli kurumunu güpegündüz ele geçirdiler... Ne hırsız ne soyguncuydular... Tek kuruş bile çalmadılar. Bankanın veznelerinden birinde 10.000 altın Türk lirası ve çok miktarda banknot varmış. Liderleri bu paraları bizzat banka idarecilerinden birine teslim etmiş. Silahlı saldırının paniğinde, bankanın ana kasalarından biri açık kalmış ve aynı idarecinin isteğiyle hemen, fedailer tarafından kapatılmış. Bankayı 13 saat işgal ettikten sonra en onurlu yolla geri çekildiler. Biz bu genç kahramanlarla altı gün geçirdik ve onları tanıyıp değerlendirme fırsatı bulduk. Süvariler ve diğer personel, hepimiz onlara hayranlık ve sevgi besledik, varlıkları bizi onurlandırdı” (Dadrian, 2008:222-223).

Birçok insanın ölümüne neden olan Komitecilerin övüldüğü bu haberin birçok farklı Ermeni kaynağı tarafından kullanılmış olduğu görülmektedir.

4.6. Osmanlı Hükümeti ve Sultan Aleyhine Yoğun Haberler

Batı basını Eylül'ün başından itibaren katliam haberleriyle birlikte Osmanlı Hükümeti ve Sultan aleyhine sürekli olarak haber yapıyordu. Bu haberler ilk başlarda Osmanlı Hükümeti'nin çöküşü üzerineyken bir süre sonra doğrudan sultanın tahttan indirilmesine daha sonra ise Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına kadar gitmişti.

New York Times İstanbul'daki bu son olayların elçilerin hemen sıkı bir şekilde Osmanlı Hükümeti ve sultana karşı tavrı almalarına sebep olduğunu belirtiyordu. Haberde Sultan Abdülhamit'in bundan önce büyük devletlerin elçilerinden hiçbir zaman böyle açık sözler işitmediği ve bunun Sultan üzerinde büyük bir etki yaptığı ifade ediliyordu. Bununla birlikte Ermenilerin sayıca üstün olduğu yerlerde Girit'te olduğu gibi bir muhtariyet için İngiltere'nin harekete geçeceğine dair haberler olduğu da söyleniyordu. Haberde en dikkati çeken nokta aslında Ermeniler için istenin şeyin muhtariyet olduğudur. Ermeniler çok dağınık bir halde yaşamamış olsalardı, bunun çok daha kolay bir şekilde gerçekleşeceği dile getiriliyordu. Durum böyle olsa da muhtariyet için bir şeyler yapmanın mümkün olduğuna dair kanaatlerin varlığından bahseden haber, Girit'te olduğu gibi her hususun hazır durumda olduğunu ancak muhtariyet kazanılana değin Sultan'ın iyi niyetine güvenilemeyeceğini belirtiyordu (*New York Times*, Sep 6, 1896:1). İngiliz *Times* gazetesinde de tüm suçun Sultan'da olduğuna dair editöre yazılan bir mektupta Ermeni sorunu uzun bir şekilde ele alınmıştı. Veritas adlı bir kişinin İstanbul'dan gönderdiği bu yazı, Sultan Abdülhamit'i kötüleyerek başlıyor ve onun adının 93 harbiyle birlikte yoksulluk ve sefillikle bir anılmaya başlandığını ifade ediyordu. Aydın Türklerin de Sultan'a karşı olduğu belirtilen yazıda, Sultan'ın halifelğe önem vererek yerini garantiye aldığı, bunu etkin kılmak için ise İslam fanatizmini yükseltip Panislamizm teorisini yaydığı dile getirilmekteydi. Tüm bunların sonucunda Ermeni halkının da kurban haline geldiğini, vilayet valilerinin zengin Ermenileri, taşralı Türklerin ise taşra Ermenilerini baskı altına aldığı ileri sürülüyordu. Mektupta genel tema Türk yönetiminin kötü olduğu, idare şeklinin baskı ve zulme dayandığı şeklindeydi ve sonunda bu konunun nasıl çözülebileceği üzerinde duruluyordu. Çözümün kolay olabileceği belirtilirken, XIX. yüzyıl medeniyetinin üzerinde berbat bir leke olan ve insanlığın ıstırabının sebebi olan birkaç kişinin görevinden alınmasının çözüm olabileceği belirtildikten

sonra “Tanrı bunu görmemizi sağlar inşallah” şeklinde bir ibare ile habere son veriliyordu (*The Times*, Sep 07, 1896:4). Bu tarihlerde yani Eylül’ün ilk iki haftasında Sultan’a karşı haberler yapılırken katliam haberlerinden de vazgeçilmediği görülmektedir. Bir yandan Osmanlı Hükümeti kötülenirken, katliam haberleri ve ölü sayısı ile ilgili spekülasyon haberleri devam ediyordu.

Los Angeles Times, “Türk Komplosu” başlığıyla verdiği haberde, İngiliz *Chronicle*’den aldığı bilgileri aktarıyordu. Haberde New York Misyonu’na bağlı bir misyoner olan Miss Grace Kimball ile yapılan mülakata yer veriliyordu. Son olaylarda Ermenilere çok yardımı dokunduğu söylenen Bayan Kimbell’in olaylara sebep olanın Türkler olduğunu ifade ettiği, hiç şüphesiz Türkiye’de büyük bir ihtilal hareketi olduğunu ancak bunu engellemek için seçilen yolun hem insanlık dışı hem de tolere edilemez olduğunu belirttiği ifade ediliyordu. Yine aynı kaynaktan aldığı bilgiyi aktaran gazetenin Roma’dan habere göre ise kurbanlar arasında İtalyan vatandaşları vardı. Haberde daha da ileri gidilerek öldürülen bu kişilerin başlarının çubukların ucuna takılarak sokaklarda gezdirildiği şeklinde olağandışı tasvirlerle de yer verilmişti. Üstelik tüm Ermenilerin öldürülmesi için Sultan’ın emir verdiğine dair söylentilerin varlığından da söz edilmişti (*Los Angeles Times*, Sep 5, 1896:1; Y.A.HUS. 360-25, lef. 3). Aynı gazete Associated Press’den aldığı haberde, İstanbul’daki paniğin halen devam ettiğini, katliamın organize bir karakter taşıdığını, bu konuyla ilgili olarak iki Müslüman’ın bilgi verdiğini ve elçilerin duruma hemen açıklık getirilmesi için harekete geçtiğini dile getiriyordu. Gazete’deki haberlerin aynısı *Chicago Daily Tribune*’de de yayınlanmıştı (*Los Angeles Times*, Sep 6, 1896:2; *Chicago Daily Tribune*, Sep 6, 1896:9).

7 Eylül tarihli *Atlanta Constitution* gazetesi de Sultan’a yüklenen haberler yayınlıyordu. Sultan’ın gücünü azaltmak başlığıyla yayınlanan haberde, acil harekete geçilmesi gerektiği, hasta adam olarak tasvir edilen Osmanlı Devleti’nin elçilerin vesayeti altına girebileceği belirtiliyordu (*The Atlanta Constitution*, Sep 7, 1896:3). 7 Eylül tarihli *Times* gazetesi İstanbul’daki ölümler başlığıyla verdiği haberde olayları tertip edenlerin yetkililer olduğu üzerinde duruyordu. Ölü sayısı ile ilgili diplomatik hesaplara güvenilmediğini, ayaktakımına ise silahların belediye yetkilileri tarafından dağıtıldığına dair kanıtlar olduğunu belirtiyordu (*The Times*, Sep 07, 1896:3).

Gazetelerde sürekli olarak bir takım delillerin olduğu söyleniyordu. Ancak bu delillerin ne olduğuyla ilgili hiçbir habere yer verilmemesi ise bunların sadece rivayetlerden ileri geldiği izlenimini veriyordu.

4.7. Sultan'ın Meşruiyetinin Tartışılması ve Katliam Haberleri

Sultan Abdülhamit ve Babıâli hakkında batı basınında yapılan eleştirilerin dozu gün geçtikçe artıyordu. Katliam haberleri Osmanlı Devleti'nin dış politikadaki prestijini zayıflatıyordu. Bu Osmanlı Devleti ve Sultan için büyük bir olumsuzluktu. Ancak Sultan için en tehlikeli şey meşruiyetinin tartışılması olacaktı. 1890'lı yıllarda meydana gelen büyük Ermeni olaylarında Abdülhamit'in tahttan indirilmesi sürekli gündeme getirilmişti. Olaylar neticesinde bu durumun tekrar gündeme gelmesi ihtimal dâhilindeydi. Üstelik Osmanlı Devleti'nin paylaşılması tezi dahi ortaya atılabilirdi ve nitekim olaylar sonucu bu husus da gündeme gelmişti.

Aslında Sultan Abdülhamit ve Osmanlı Devleti'ne karşı İstanbul olayları öncesinde de sürekli bir eleştiri kampanyası vardı. Berlin, Frankfurt, Atina gibi büyük şehirlerde bu konu hakkında birçok yayın yapıldığı, Abdülhamit aleyhine yazılar ve şiirler yazıldığı, Osmanlı sefirlerinin yaptığı yazışmalardan anlaşılmaktadır (Y.PRK.HR. 22-24, lef. 1-8). Berlin'de yayınlanan bir makalenin başlığı o sırada Sultan Abdülhamit'e karşı batı kamuoyunda oluşan havanın nasıl olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Haberde başlık olarak “*Abdülhamit ve Osmanlı Devleti'nde Hıristiyan Katliamı*” tabiri kullanılmıştı (HR.SYS. 38-7). Batı basınında Banka Baskını'nı müteakip bu tarz haberlerin sayısının artış göstermesi beklenen bir durumdu. Nitekim Banka baskını ve İstanbul olayları sonucu komiteleri en fazla suçlayanların dahi Osmanlı'yı ve Abdülhamit'i suçlamaya başladıkları görülmektedir. Örneğin *Figaro* gazetesi bu konuyla ilgili haberlere yer vererek şu değerlendirmelerde bulunuyordu:

“Bir avuç Ermeni katliamı yaptı deniyor, yine de Türk hükümetinin görevi bunu engellemektir. İngiliz basınının komediyi andıran ve temelde Babıâli'yi organizatör gösteren iddiaları dışlansa da Babıâli'nin sorumluluğu büyüktür...Doğu karmaşası içinde bütün suçların gazeteler ve diplomatlarca yüklendiği bir kişi beliriyor. Sultan Abdülhamit'ten bahsetmek istiyorum... Ona yöneltilen suçlama, bütün yönetimi Yıldız'a toplaması ve yüksek yetkilerini, ruhunun zayıflığı ve onu dışarıdan tecrit eden bir camarilla ile yürütmesidir... Eskiden sadrazamlar dışarıyı (Avrupa'yı) dinlerlerdi. Şimdi her şey Yıldız'dan çıkıyor ve korku ve hatalı suikastlarla bulaşmış olarak. Türkiye yaşamalıdır ama reformlarla” (Koloğlu, 2005:176).

Amerikan basınında da bu konunun ele alındığı dikkati çekmektedir. Olayların hemen ardından *New York Times*'da yayınlanan bir haberde İstanbul'daki ayaklanmanın Sultan hükümetinin yetersiz olduğunu gösterdiği ve Avrupalı hükümetlerin artık bu durumu görmesi gerektiği ifade ediliyordu. Haberde bir yıldır şehrin anarşi sınırına varan bir karışıklık içinde olduğu, can ve mal güvenliğinin olmadığı, insanların herhangi bir suçu yokken hapsedildikleri, hayli ölüme rağmen kimsenin cezalandırılmadığı şeklinde birçok eleştiriye yer veriliyordu. Üstelik güç eksikliği gibi bir sorunun olmadığı, İstanbul gibi iki şehrin düzenini sağlayacak polis ve jandarmanın mevcut olduğu dile getiriliyor ve Sultan'ın düzenin korunmasını istemediği belirtiliyordu. Haberde daha da ileri gidilerek, Ermeni ihtilalcileri olayları başlatsa da tüm suçun onlara atılmasının gerçekten çok komik olduğu ifade ediliyordu. *“Komiteciler bankaya girdiler kendilerin savundular ve rahatça çıkıp gittiler, ancak onların yüzlerce ırkdaşı sokaklarda boğazlandılar”* deniliyordu. Eleştiriler bunlarla sınırlı değildi. Olayları araştırmak için atanan komisyonun da hiçbir anlam ifade etmediği, çünkü bu kişilerin saray tarafından atandığı, böyle bir durumda saraya karşı herhangi bir karar almalarının mümkün olmadığı belirtiliyordu. Haberde Babiâli için olumlu tek ifade hiç şüphesiz bankaya yapılan saldırının bir suç olduğu ve cezalandırılması gerektiği idi. Ancak haberde adamların serbest bırakılmaları da bunu sağlayanların elçiler olduğu dikkate alınmaksızın budalaca bir şey olarak görülüyordu. Haberin sonunda asıl niyet ortaya konuyordu. Tek çarenin Avrupalı devletlerin işi ellerine alması olduğu, Sultan'ı tahtından etmek istemiyorlarsa veya topraklarını bölmeye hazır değillerse, en azından ülkesinde düzeni koruması için onu zorlamalıdır deniyordu. Haberin son cümleleri de ilginçtir: *“Sultan bunu yapabilir, yapmak istemezse geçen kış meydana gelen sahneler tekrar olur, bu durum da onun ortadan kalkması anlamını taşır”* (*New York Times*, Aug 29, 1896:4). Sultan'ın tahttan indirilmesi ile ilgili haberler bu şekilde başlamış ve devam etmişti. Osmanlı Devleti'nin paylaşılması tezini en açık şekilde ifade eden bir Fransız gazetesi idi. *Rappal* gazetesi, *“Ya Osmanlı Devleti büyük devletlerce paylaşılın, ya da başında Sultan'ın bulunduğu bir federatif devlet oluşturulsun ama her biri tam özerk olsun... Girit'te bu yola gidildi, Makedonya izleyecek, Ermeniler aynı şeyde kararlı, Avrupa'nın bu istekleri desteklememesi*

olanaksızdır” (Koloğlu, 2005:176) diyerek açıkça Osmanlı Devleti’nin artık paylaşılması gerektiğini ifade ediyordu.

Los Angeles Times gazetesi 31 Ağustos tarihli nüshasında “*Hasta Adamın Boğazını Sıkmak*” başlığını kullanmıştı. *Daily News*’e atfen editör köşesinde, Avrupa’nın Sultan’ın tahttan indirilmesi ve Türkiye’nin bölünmesiyle yüz yüze olduğu dile getiriliyordu (*Los Angeles Times*, Aug 31, 1896:2). *Hartford Courant* gazetesi de “*Sultanı Tahttan İndirmek*” başlığını kullanarak devletlerin bu hususu ciddi bir şekilde ele aldığını ileri sürüyordu. Yine Londra kaynaklı bu haberde, İstanbul’dan alınan gizli bir telgrafta bu hususun ciddi bir şekilde düşünüldüğüne dair söylentilerin olduğu ifade ediliyordu. Haberde bunun gerçekleşmesi için oluru alınması gereken Şeyhülislamın da bu yolda hareket edeceğinin ümit edildiği belirtiliyordu (*The Hartford Courant*, Sep 11, 1896:1). Yine Şeyhülislam hususunu ele alan *New York Times* daha bariz bir şekilde, “*Sultan’dan Daha Büyük*” başlığın kullanıyordu. Haberde Şeyhülislam’ın Türk hükümdarını tahttan indirebileceği, Amerikan’ın eski bakanı Oscar Straus’un da devletlerin sultanı yerinden edebileceğine dair konuşmaların olduğunu söylediği ifade ediliyordu. Şeyhülislam’a atfen köle sahibinden daha güçlü ifadesini kullanan gazete Straus’un şu ilginç ifadelerine yer veriyordu: “*Abdül reformları garanti ederse hakimiyetine devam edebilir*” (*New York Times*, Sep 13, 1896:17). Sultan’ın gitmesi konusunu en fazla ele alan *New York Times*’ın 14 Eylül tarihli nüshasında “*Türkler Gitmeli*” başlığı kullanılıyordu. Haberde İngiliz kamuoyunda böyle zalimce hareket eden bir milletin artık yeryüzünden yok olması gerektiğinin düşünüldüğü belirtiliyordu (*New York Times*, Sep 14, 1896:4). *New York Times*’ın 15 ve 16 Eylül tarihli nüshalarında da bu konu ele alınmıştı. “*Sultan’ı Tahttan İndirmek*” ve “*Türkiye’deki Tehditler*” başlıklarıyla verilen haberlerde, Jöntürk Partisi’nin Sultan’ı tahttan indirmek için İstanbul’un her tarafına ilanlar dağıttığı, bir hafta içerisinde ciddi olayların gerçekleştireceğine dair sağlam duyular alındığı ifade ediliyordu (*New York Times*, Sep 15, 1896:5; Sep 16, 1896:1). 15 Eylül tarihiyle Londra sefiri Andrapulous Paşa’nın Hariciye Nazırı Tevfik Paşa’ya gönderdiği telgrafta *Standard*, *Daily Chronicle*, *Daily News* ve *Morning Post* gazetelerinde yayınlanan Sultan’ı suçlayan haberlerle ilgili bilgi veriliyordu. Türk yetkililerinin Ermenileri öldürmelerine rağmen serbest bırakılmaları

nedeniyle Sultan bu gazetelerde sert bir biçimde eleştiriliyordu (HR.SYS. 2758-45, lef. 1-3).

Almanya ve Londra'daki Osmanlı karşıtı gelişmelerle ilgili bilgi veren *New York Times* ise “*Almanya’da Kızgınlık*” başlığını kullandığı haberde, ülke genelinde büyük bir Türk karşıtlığının başladığını, Almanya’nın büyük şehirlerde Sultan’ın tahttan indirilmesi için geniş çaplı toplantıların yapıldığını ve tüm bu toplantılarda Babiâli’nin katliam olarak tabir edilen olaylardan sorumlu tutulduğunu bildiriyordu (*New York Times*, Sep 13, 1896:9). Londra sonunda ayaklandı başlığıyla verdiği haberde ise durumun ne kadar ileri götürüldüğü ortaya çıkmaktadır. Haberde Türkiye’nin çok ileriye gittiği, Tory Partisi’nin yeni bir haçlı seferinden bahsetmeye başladığı ve Abdülhamit’in tahttan indirilmesinin kaçınılmaz olduğu söyleniyordu. Cardiff’te yapılan toplantıda da bu hususların ön plana çıktığı belirtiliyordu (*New York Times*, Sep 13, 1896:1). Aralıklı olarak Sultan’ın tahttan indirilmesi üzerine haberler yapan *New York Times* gazetesinin Eylül ortasından sonra bir süre bu tür haberlere yer vermediği görülmektedir. Tam bu sıralarda gazetelerde sansasyonel bir haber yayınlanıyordu. “*Türk’ün Kanı Aktı*” başlığıyla verilen haberde Sultan Abdülhamit’e suikast düzenlendiği belirtiliyordu. Bir suikastçının bıçağıyla öldüğü söyleniyor başlığıyla İstanbul’dan alındığı belirtilen haberde böyle bir dedikodunun olduğu ifade ediliyordu (*Los Angeles Times*, Sep 20, 1896:1).

30 Eylül tarihli *New York Times* gazetesinde yine Sultan’ın tahttan indirilmesiyle ilgili uzunca bir habere yer veriliyordu. Babiâli’nin zayıf tahtı başlığıyla verilen haberde, Amerika’nın İstanbul eski elçisi Oscar Straus’un bu meseleyi uzunca ele aldığı bir makalesi yayınlanmıştı. Makalede işlenen tema Babiâli’nin tüm gelişmelerden sorumlu olduğuyla ilgiliydi (*New York Times*, Sep 30, 1896:5). Basına yansıyan haberlerde Sultan’ın tahttan indirilmesi hususu sürekli gündemde tutuluyordu. Ancak zaman geçtikçe bu tutumun radikal bir hal aldığı görülmektedir. Sultanın sorunu başlığı ile verilen haberde Abdülhamit’in tahttan indirilmesinin ve Osmanlı’nın Avrupalı bir devlet himayesine girmesinin de yeterli olmadığı belirtiliyordu. Avrupa Türkiyesi’nin paylaşılmasının tek radikal çözüm olduğu, İstanbul’un ise devletlerden biri tarafından işgal edilmesi gerektiği ifade edilerek aslında büyük devletlerin temelde istedikleri husus açıkça ortaya konuyordu (*New*

York Times, Oct 25, 1896:13). Gazete 30 Ekim tarihli nüshasında da bu konuyu ele alıyor ve Türkiye’de vahim endişe başlığıyla Sultan’ın tahttan indirilmesinin tekrar önerildiği, İstanbul’da büyük bir endişenin hakim olduğu ve özellikle diplomatik çevrelerde tahttan indirilme hususunun gündeme geldiği belirtiliyordu (*New York Times*, Oct 30, 1896:5).

Tüm bu olumsuz yayınlara karşı Osmanlı Devleti’nin itirazları ise batı basınında neredeyse hiç yankı bulmuyordu. Nadiren çıkan yazılardan birinde *New York Times* gazetesi kısaca Osmanlı Devleti’nin şikâyetlerini dile getiriyordu. İstanbul’dan alınan bilgiye göre Türk resmi çevreleri özellikle İngiliz basınının tavrını eleştiriyordu. İngiliz basınının Türk hükümetine karşı neden körlemesine bir kampanya içerisinde olduğunun, İngiliz hükümetiyle anlaşmak için hükümet binalarına bomba atan İrlandalı Fenianlar gibi hareket eden Ermeni anarşistlerine sempatiyle yaklaşılmasının anlaşılmadığı dile getiriliyordu (*New York Times*, Sep 17, 1896:5). Osmanlı Hükümeti lehine sayılabilecek yegâne haberler ise İstanbul’da çeşitli semtlerde bulunan bombalarla ilgiliydi.

Hartford Courant’ın 12 Eylül tarihli nüshasında bomba fabrikası bulundu başlığıyla İstanbul polisinin Kasımpaşa mezarlığının yakınındaki bir kilisenin altında bir Ermeni bomba fabrikası bulunduğunu, burada Baruthane-i Amire’ye giden bir de tünel keşfedildiği ifade ediliyordu (*The Hartford Courant*, Sep 12, 1896:1). *Los Angeles Times* gazetesi de verdiği haberinde kilisede bulunan bombalarla ilgili bilgi veriyordu. Haberde üç şişe nitrik asit, iki şişe sülfürik asit, on dört pound (6,5 kg.) gliserin ve patlayıcı yapımında kullanılan iki alet bulunduğu ifade ediliyordu (*Los Angeles Times*, Sep 25, 1896:3). *Chicago Daily Tribune*’un 18 Eylül tarihli nüshasında da bomba haberlerine yer veriliyordu. İstanbul polisinin Üsküdar’da bir Ermeni evinde birçok bomba bulunduğu, aynı yerde iki elebaşıyla birlikte birçok komitecinin yakalandığı ve bir olay gerçekleştireceklerini itiraf ettikleri bildiriliyordu (*Chicago Daily Tribune*, Sep 18, 1896:1). Her ne kadar bombalar bulunduğu dair haberler ara ara gazetelerde yayınlanıyor olsa da katliam teması izlenmeye devam ediyordu. Bununla birlikte bazı haberlerde Ermenilerin din değiştirmeye zorlandığı da iddia ediliyordu. Örneğin *New York Times* kaynağının güvenilir olduğunu söylediği bir haber yayınlarak, Van bölgesinde iki ay içerisinde 10000 Ermeni’nin zorla din

değiştirmek durumunda kaldığını belirtiyordu (*New York Times*, Sep 26, 1896:5). İki ay gibi kısa bir sürede bu kadar insanın nasıl din değiştirdiği hakkında herhangi bir yorum yapılmayan bu haberin kaynağının da belirtilmemesi propaganda amacı güttüğü izlenimini vermektedir.

Kamuoyunda katliam söyleminin canlı tutulması için Ekim ayında dahi bu tür haberlere yer verildiği görölmektedir. Bir yandan Sultan ve Osmanlı Hükümeti'nin meşruiyeti tartışılırken öte yandan katliam haberlerine tanıklık ettiği söylenen kişilerle ilgili haberler sütunlara taşınıyordu. *Washington Post* ile *Los Angeles Times* 19 Kasım tarihiyle verdikleri aynı haberde, yaralıların denize atıldığını Hıristiyan bir Türk'ün tanıklığıyla veriyordu. Haberde Madji Rasina adlı Hıristiyan Türk'ün New York'a geldiği ve üç günlük katliamda 30000 Ermeni'nin öldürüldüğünü, arabalara doldurulan cesetlerin denize döküldüğünü, yaralıları denize dökülürken seslerinin işitildiğini ileri sürüyordu (*The Washington Post*, Oct 19, 1896:6; *Los Angeles Times*, Oct 19, 1896:1). Ciddiyetten uzak bir şekilde bir rivayete dayanarak 30000 rakamını veren bu iki gazetenin diğer haberlerine de şüpheyle yaklaşmak gerekir. Ölü sayısı ile ilgili diğer gazetelerde çıkan haberler arasında da büyük farkların olması, konuyla ilgili büyük bir bilgi kirliliğinin olduğunu göstermektedir.

Osmanlı lehine nadiren çıkan haberlerden birinin *Chicago Daily Tribune*'de yayınladığı görölmektedir. Berlin'den alınan ve Alman *Nord Deutscher Zeitung* gazetesinde yayınlanan haberde, Ermenilerin boğazlanmasının haklı olduğu ifade ediliyordu. Sultan'ın hâkimiyetine karşı hareket edenlerin haklı bir şekilde cezalandırıldığı, Ermeni sıkıntılarının baş sorumlularının ise Amerikan misyonerleri olduğu belirtiliyordu (*Chicago Daily Tribune*, Sep 12, pg. 1). Alman *Lokal Anzeiger*'in İstanbul eski elçisi Baron Jetsche ile yaptığı mülakatta da dikkati çeken hususlar üzerinde durduğu görölmektedir. Elçi Ermeni isteklerinin haksız ve uygulanamaz olduğunu dile getirip din ve ticaret alanlarında son derece özgür bir şekilde yaşadıklarını ve çok zengin olduklarını belirtiyordu. Ancak Osmanlı Hükümeti'nin ayaklanmayı bastırmada yanlış bir yol takip ettiğini dile getiren Jetsche, suçlu ile suçsuz Ermeni'nin ayrımının yapılamadığını söylemişti. Ayaklanmanın liderlerinin Cenevre'de yetişmiş hırslı genç Ermeniler olduğunu, ayaklanma esnasında öldürülenlerin ise yalnızca yüzde onunun suçlu olduğunu

belirtmişti. Bu konuyla ilgili olarak Sultan'ı çok ciddi bir şekilde uyardığını da belirten elçi, batı basınında pek rastlanmayan bir tavırla olayları değerlendirmişti (*Boston Daily Globe*, Oct 5, 1896:5; *The Atlanta Constitution*, Oct 5, 1896:2; HR.SYS. 2734-30). Almanya'nın İstanbul olaylarına yaklaşımını göstermesi açısından *Berliner Tageblatt*'ta yayınlanan haberde dikkate değerdir. Haberde olaylar esnasında Galata Askeri Kumandanı olan Mustafa Paşa ile yapılan mülakata yer veriliyordu.

Berlin'de yayınlanan *Berliner Tageblatt* gazetesinin 23 Kasım 1896 tarihli sayısında Osmanlı Bankası baskını ile ilgili olarak adı geçen gazetenin bir muhabiri, Mustafa Paşa ile gerçekleştirdiği uzunca mülakatı sütunlarına taşımıştı. Bu görüşmede Galata Askeri Kumandanı muhabire şunları söylemiştir:

“Bana verilen ilk haberde, bankaya zorla baskın yapıldığı ve para almak için girildiğini söylediler. Bu haber üzerine derhal olay yerine gittim. Banka yakınında birçok askerin cesetlerini sokak ortasında gördüm. O sırada yanımda bir bomba patladı. Pencerelerden silah ve taraçadan bomba atan bu fesatçıları bankadan çıkartmayı düşündüm. Derhal bankayı askerle kuşattım. Bankanın karşısında bulunan Su Şirketi dairesinin yüksek taraçasından ihtilalcilere karış koyabilmek için şirket memurlarından izin istedim. İhtilalciler yukarıdan ateş etmekte idiler ve bizi yanlarına yaklaştırmıyorlardı. Böylece pencereden pencereye, taraçadan taraçaya silah atabilmek kolay olacaktı. Bankaya bitişik reji dairesinden kaçmayı başarmış memurlardan bilgi aldım. O sıralarda öğlen saat 14:30'du. İhtilalciler bankayı havaya uçurmakla tehdit ediyorlardı. Biraz vakit kazanmak için istediğim müsaadeyi reddettiler. Tehlike her dakika artıyordu. Kan dökmek için hiçbir şey yapamayacak bir durumda kaldım. O vakit Ermenileri derhal püskürtüp veya kendilerini tutuklayıp, hatta onları yok edebilmiş olsaydım bu gün ortada Ermeni sorunu kalmazdı. Nispeten az ölü vererek binlerce insan kurtulmuş olurdu”.

İlk açıklamaların ardından muhabirin “*size bir şey soracağım, Ermeni sorunu kalmazdı diyorsunuz, acaba neden kalmazdı*” demesi üzerine Mustafa Paşa verdiği cevapta durumu şu şekilde açıklıyordu:

“Şunun için kalmazdı. Bu olay sonunda Müslümanlar tarafından yapılan öç alma olayları, Avrupa'daki fesatçılar tarafından aleyhimize bir silah gibi kullanılmasına imkân kalmamış olurdu. Ermeniler Osmanlı Bankası'na yaptıkları baskın üzerine bütün Avrupa'nın koruma hislerini kaybederlerdi. Osmanlı Bankası'nın etrafındaki mücadelenin uzaması, bomba ve silah seslerinin mütemadiyen işitilmesi ahalide büyük bir heyecan yarattı. Bu heyecan gittikçe büyüyerek, bir kısım ahaliye sirayet etti. Mücadele derhal bastırılmış olsaydı, bu derece tecavüzlere meydan kalmazdı. Hâlbuki mücadelenin devam etmesi üzerine artan heyecanı bastırabilmek için sarf ettiğim gayretler boşa kaldı. Bu banka olayını henüz kıvılcım iken bastırabilmiş olsaydım, Avrupa'nın bir takım

katilleri korumasına mahal kalmaz ve Ermeni sorunu ortadan kalkardı. Anlaşıyor ki ahalinin işe karışması bizi Avrupa nazarında siyasi politikamızın kazanacağı başarıdan yoksun bırakmıştır”.

Mülakatın devamında olayları Osmanlı memurlarının düzenlediğine dair söylentilerin ele alındığı dikkati çekmektedir. Genelde sopacılar meselesi olarak adlandırılan bu durumun Osmanlı memurları tarafından düzenlenip düzenlenmediğini soran muhabire Mustafa Paşa kesinlikle böyle bir şeyin söz konusu olmadığını söyleyerek şu şekilde cevap vermişti:

“Kesinlikle, bu sopacılar sadece Müslüman ahali değildi. Bunların arasına Rum, hatta Katolik Ermenilerle, İspanyol Musevilerin de katıldıklarını gözlerimle gördüm. Zira Ermeni dinamitçilerin yaptıkları zararlara bütün ahali maruz kalmıştır. Sokaklardan geçen Ermeniler de zarar görmüşlerdir. Teğmen Ahmet Efendi sopacılar karşı durmuştur. Teğmen Ahmet Efendi gibi birçok asker de bunlara karşı gelmiştir. Biz Türkler bize saldırmayanlara asla dokunmayız. Lakin bize saldırırlarsa o vakit biz bütün kuvvetimizle kendimizi koruruz” (Akan, 1985:18-19).

Bu mülakatla ilgili olarak bilgi veren Hans Barth, *Ey Türk Kendini Savun* adlı eserinde Haliç'teki diplomatik entrikanın, provokatörleri himaye etmek için Galata askeri komutanı Mustafa Paşa'yı engellemek üzere derhal işe koyulduğuna dair ilginç bir değerlendirmede bulunmuştur (Barth, 1988:33).

4.8. Mahkeme Sürecinin Batı Basımına Yansımaları

Batı basınının olayların mahkeme sürecini ayrıntılı bir şekilde haber konusu yapmadığı dikkati çekmektedir. Gazetelere yansıyan ilk haberlerde davaların görüleceği olağanüstü bir mahkemenin kurulduğu belirtiliyordu. Daha sonraki süreçle ilgili olarak ise çok nadir haberler yapıldığı, yapılan haberlerde ise genel olarak mahkemenin adil olmadığı üzerinde durulduğu görülmektedir. *New York Times*'in 1 Eylül tarihli nüshası Türk ayaklanmacıların yargılanması başlığıyla özel bir mahkemenin kurulduğunu duyuruyordu. Haberde son olaylara karışan 400 Müslüman ve Ermeni'nin mahkemesi için özel bir jüri oluşturulduğu belirtiliyordu (*New York Times*, Sep 1, 1896:5). *Hartford Courant* gazetesi de aynı tarihte evler yağmalandı ve hizmetçiler öldürüldü başlığıyla birlikte mahkemenin oluşturulduğunu duyuruyordu (*The Hartford Courant*, Sep 1, 1896:2).

4 Eylül tarihinde “*Olağanüstü Mahkeme İlk Oturumunu*” yaptı başlığını kullanan *Times* gazetesi 143 kişinin iddianamelerinin okunduğu, 16 kişinin sorguya çekildiği ve 12 kişinin ise şahit olarak dinlendiğini belirtiyordu (*The Times*, Sep 04, 1896:3). *New York Times*’ın aynı tarihli nüshası ise Türk ayaklanmacıları mahkeme edilecek başlığını kullanmıştı. Haberde Babiâli’nin yabancı elçiliklere olaylara karışanları zaman geçirmeksizin mahkeme edip sert cezalara çarptıracağını, görevini kötüye kullanan polis ve askerlerin de bu çerçevede mahkemeye çıkarılacaklarını bildirdiği söyleniyordu. Haberde Müslüman ve Ermenilere ait 143 iddianamenin okunduğu da belirtiliyordu (*New York Times*, Sep 4, 1896:5). Bu ilk haberlerin ardından mahkemede görülen davalarla ilgili gazetelerce uzunca bir süre haber yapılmadığı görülmektedir.

New York Times’ın 1 Ekim tarihinde verdiği bir haberde Müslümanların on beş yıl hapse mahkûm edildiği, banka baskınıyla ilgili olanların tamamının ise idamla cezalandırıldığı duyuruluyordu. Haberde on beş yıla mahkûm olan Müslümanların sayısının birkaç kişi ile sınırlı kaldığı ve bu kişilerin mahkeme edilip suçlu bulunan ilk ayaklanmacılar olduğu ifade ediliyordu (*New York Times*, Oct 1, 1896:5). Aynı tarihli *Los Angeles Times* da bu konuyu ele alıyordu. Başlık olarak Babiâli suçu bulundu ifadesini kullanan gazete büyük devlet elçilerinin Babiâli’ye sert bir nota verdiklerini söylüyordu. Assocaited Press’ten alınan haberin devamında birkaç Müslüman’a on beş yıl hapis cezası verilirken, olaylara karıştıklarından şüphe edilen ve isimleri uzun listeler oluşturan Ermenilere ise idam cezası verildiği dile getiriliyordu (*Los Angeles Times*, Oct 1, 1896:2). *Chicago Daily Tribune* ise konuyla ilgili daha sert ifadeler kullanmıştı. Türk’ün yolu başlığını kullanan gazete bu tarihten sonra Sultan için kullanılan “*Konuşmaya değmez-iğrenç-Türk*” tabirini sütunlarına taşıyordu. “*İğrenç Türk Adaleti Nasıl Yönetiyor*” soruyla verilen haberde, birkaç Müslüman’a Ermeni öldürdükleri nedeniyle on beş yıl hapis cezası verilirken, Ermeni olarak değil de Hıristiyan olarak tabir edilen birçok kişiye de idam cezası verildiği ifade ediliyordu (*Chicago Daily Tribune*, Oct 1, 1896:5).

Bu süreçte gazetelerin ele aldığı bir başka konu ise İstanbul hapishanelerinin Ermeni mahkûmlarla dolu olduğuydu. *New York Times*’ın 11 Ekim tarihli nüshasında Türkiye’deki Ermeni mahkûmlar başlığıyla İstanbul hapishanelerinin Ermenilerle

dolu olduğu belirtiliyordu. İstanbul'dan alınan bilgiye göre buradaki hapisanelerde o kadar çok Ermeni vardı ki başka herhangi birini buralara koymak mümkün değildi. Haberde Ermenileri yargılamak için oluşturulan mahkemenin davaları ele almak için yetersiz olduğu ve bu nedenle ikinci bir mahkemenin teşkil edileceği de belirtiliyordu. Haberde en dikkati çeken nokta ise Ermenilerin mahkemesinde adalet gözetilmediğine dair ifadelerdi (*New York Times*, Oct 11, 1896:5). Aynı konuyu ele alan *Atlanta Constitution* da yetersiz delillerle suçlanan Ermeniler başlığını kullanıyordu. Haberde hapisaneler Ermenilerle o kadar dolu ki daha fazlasını barındırması mümkün görünmüyor denilmekteydi. Mahkemenin adil olmadığı ileri sürülen haberde mevcut mahkemenin yetersizliğinden dolayı yeni bir mahkemenin daha teşkil edildiği belirtiliyordu (*Atlanta Constitution*, Oct 11, 1896:15). Gazetelere nadiren yansıyan mahkeme haberlerinden biri de Hasköy Ermeni papazıyla ilgili olanıydı. *Hartford Courant* gazetesi “*İdam Cezası Verildi*” başlığını kullandığı haberde, Türkler bir Ermeni papazını cezalandırdı ibaresine yer veriyordu (*The Hartford Courant*, Nov 19, 1896:2). Aynı konuya Türk mahkemesi başlığıyla değinen *New York Times* ise idam cezasının verilme nedeninin papazın dolabında dolu bir tabanca bulunması olduğunu, papaz o sırada evinde olmamasına rağmen cezanın verildiğini ifade etmişti (*New York Times*, Nov 19, 1896:1).

Mahkeme'nin ilga edilmesiyle ilgili çıkan haberlerde bunun sebebi olarak Osmanlı Hükümeti üzerine yapılan baskılar gösterilmektedir. Büyük devletlerin baskılarının mahkemenin kaldırılmasını sağladığı, mahkeme tarafından verilen tüm kararların ise temyize gönderildiği ifade ediliyordu (*The Hartford Courant*, Nov 19, 1896:2). *New York Times* gazetesi de başlık olarak Türk mahkemesi tabirini kullandığı haberde, Babıâli üzerine yabancı elçilerin yaptıkları baskı neticesinde mahkemenin kaldırılmasının sağlandığı ve alınan tüm kararların temyize gönderildiği ifade ediliyordu (*New York Times*, Nov 19, 1896:1).

Mahkeme sürecine dair çok fazla haber yapmayan batı basını aynı tavrını mahkûmlara verilen genel affa da göstermişti. Genel affın ilan edildiği tarihte gazetelerin birkaç haber dışında herhangi bir bilgi vermediği dikkati çekmektedir. *Hartford Courant*, “*Sultan Merhamet Gösterdi*” başlığıyla, iki bin Ermeni'ye genel af çıkardığını ve idam cezalarının hapse çevrildiğini belirtirken (*The Hartford*

Courant, Dec 23, 1896:1), *Boston Daily Globe*, “Sultan İki Bin Ermeni’ye İyilik Gösterdi” başlığıyla verdiği haberde, 90 Ermeni’nin idam cezasının hapse çevrildiğini ifade ediyordu. Haberde sultanın bu merhametinin sebebinin ise Ermeni patriği Ormanyan’ın mahkûmlara merhamet etmesi için yaptığı başvurusu olduğu ve üç ay içerisinde serbest bırakılmalarının beklendiği ifade ediliyordu (*Boston Daily Globe*, Dec 23, 1896:12).

Batı basınının Banka baskını ve İstanbul Ermeni olaylarına yaklaşımı ilk başlarda doğrudan bankanın basılması ile ilgili haberlere dayanırken, zaman geçtikçe bu tutumda bir değişme olduğu dikkati çekmektedir. Katliam haberleri ile kamuoylarını yönlendiren gazeteler bir süre sonra Babıâli ve Sultan’ın meşruiyetini tartışmaya başlamışlardı. Nihayet Osmanlı Devleti’nin paylaşılması dahi gündeme getirilmişti. Bu süreçte Osmanlı Devleti ise kendisine karşı batı basınında oluşan bu tutumu değiştirmek için bir takım yollar aramıştı. Bunların başında menfi haberleri tekzip ettirmek ve olaylarla ilgili haberleri batı gazetelerinde yayınlamak geliyordu.

4.9. Osmanlı Hükümeti’nin Batı Basınında Haber Yayınlatma Çabaları

Osmanlı Devleti batı basınında aleyhinde başlayan kampanyaya karşı iki farklı şekilde karşılık vermeye çalışmıştı. Bunlardan birincisi Avrupa’da faaliyet gösteren Ermeni komitelerinin hareketlerini takip etmek ve bunları neticesiz bırakmak, ikincisi de yayın yoluyla İstanbul ve Anadolu’da yaşanan gerçek olayları Avrupa kamuoyuna duyurabilmektir. Avrupa’nın büyük şehirlerinde bulunan Osmanlı elçilerinin bu iki faaliyeti de gerçekleştirebilmeleri için her şeyden önce paraya ihtiyaçları vardı. Hem casusluk hem yayın faaliyetleri bu elçilerin en önemli masraf kalemini oluşturuyordu. Bu konu hakkında birçok örnek vermek mümkündür. Örneğin Washington Post gazetesinde Osmanlı lehine çıkan haberleri Hariciye Nezareti’ne bildiren Ali Ferruh Bey’in basında bir haber yayınladığının hayli masraflı olduğunu gösteren ifadeleri dikkate değerdir. Ali Ferruh Bey “bir Amerikan gazetesi tarafından ilk defa bu yazılarla misyonerlere ve Ermeni taraftarlarına cevap verilmiş olduğunu” belirterek, “belki binlerce dolar harcansa bundan daha iyi etki yapamazdı” diyordu (Selvi, 2007:112).

Bu zorluklara rağmen Avrupa ve Amerika'daki Osmanlı elçileri bu hususta büyük çaba göstermişlerdi. Nitekim Banka Baskını sonrasında batı gazetelerinin genelinde Sultan Abdülhamit ve Osmanlı Hükümeti'ni suçlayıcı yayınların sayısı hayli artmıştı. Osmanlı Hükümeti ise gelişen bu durum üzerine harekete geçmeye mecbur kalmıştı ve yapabildikleri ilk şey bu tür yayın yapan gazetelerin Osmanlı topraklarına girişlerinin engellenmesi olmuştu. Amerika basınında Türkler aleyhine çıkan haberleri Washington büyükelçisi Mavroyani Bey sürekli olarak Hariciye Nazırı Tefvik Paşa'ya bildiriyordu (HR.SYS. 66-1). Bu tür yayınlara karşı alınan ilk önlem ise gazetelerin ülkeye girişlerinin engellenmesi olmuştu. *Washington Post* gazetesinde yayınlanan bir haber yüzünden bu gazetenin ülkeye girişinin engellenmesi için adı geçen sefaretin yazısı bu durumu ortaya koymaktadır (HR.SYS. 66-32). Aynı durum Avrupa için de geçerliydi. Avrupa'da da alınan ilk önlem gazetelerin ülkeye girişlerinin yasaklanması olmuştu.

Aslında, Avrupa kamuoyunun bu denli Osmanlı Devleti aleyhine yayın faaliyetlerine başlaması 1890'lı yıllarında başından itibaren başlamıştı. Bu propagandanın en önemli sebeplerinden birisi şüphesiz ki Sultan Abdülhamit'in dış politikada takip etmiş olduğu siyasetti. O, 1878'den itibaren daha çok Almanya'ya yaklaşmış ve İngiliz taraftarlığını terk etmiştir. Bunun sonucu olarak İngiliz, Rus ve Fransız şirketler Osmanlı Devleti'ndeki üstünlüklerini Alman-Avusturya ortaklıklarına kaybetmeye başlamışlardı. İngiliz ve Amerikan kamuoyu bu sebepten dolayı Osmanlı ve Türk düşmanlığına soyunmuşlardı.

Bu çerçevede Banka Baskını ve İstanbul olaylarından sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan gazeteleri Ermeni sorunu ve Girid ile ilgili haberler yayınlıyordu. Bu gazetelerde Sultan ve Babiâli hakkında menfi yazılar yazıldığı için Londra, Roma ve Paris gibi Osmanlı büyükelçiliklerinden bu gazetelerin Osmanlı topraklarına girişinin yasaklanması isteniyordu. Mesela Londra sefaret, Ermenilerle ilgili menfi haberler yapan *Times*, *Daily Chronicle*, *Westminister Gazette* ve *Daily News* gazetelerinin 9 Eylül tarihli nüshalarında gayet düşmanca bir dil kullandıklarını ve ülkeye girişlerinin yasaklanması gerektiğini belirtiyordu (Y.A.HUS. 359-10, lef. 2). Roma sefaret de Cenevre'de neşredilen *Figaro* gazetesinin 10 Eylül tarihli nüshasında Osmanlı

Devleti hakkında gayet kötü ifadeler içeren bir haberin yayınlandığını ve bu gazetenin Osmanlı topraklarına girişinin yasaklanması gerektiğini bildiriyordu (Y.A.HUS. 359-10, lef. 4). Paris sefaretinin 10 Eylül tarihinde gönderdiği yazıda *Petit Parisien* ve bir başka gazete dışında o günkü diğer bütün Fransız gazetelerinin Osmanlı Devleti'ne girişlerinin yasaklanmasının uygun olduğunu belirtiyordu (Y.A.HUS. 359-10, lef.3). Bu yasaklama yöntemiyle birlikte Osmanlı Hükümeti'nin başvurduğu diğer yol batı basınında haber yayınlamaktı.

Berlin Sefareti'nin 5 Eylül tarihiyle hariciye nezaretine gönderdiği yazıda bu tür bir çabadan bahsediliyordu. Yazıda Almanya gazetelerinde tek taraflı yayınlar yapıldığı belirtiliyordu. Gazetelerde yayınlanan haberlerin kaynağı olarak İstanbul muhabirlerinin gönderdiği telgraflar da yazı ekiyle yollanmıştı ve bu konu hakkında acil önlemler alınması isteniyordu (HR.SYS. 37-33/34, lef.1-4). Osmanlı Hükümeti Alman basınında çıkan bu tür yazıları gazetelerde yayınlattığı haberlerle tekzip etme yoluna gitmişti. Berlin sefaretinin bu hususta yoğun çaba sarf ettiği görülmektedir. Bu amaçla Alman gazetelerine müracaat edilerek haber yayınlama taleplerinde bulunuluyordu (HR.SYS. 37-54). Berlin Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda bu konu hakkında bilgi veriliyordu. Alman *Gazette Du Nord*'da yayınlanan ayrıntılı bir haberin diğer Alman gazeteleri ile bazı yabancı gazeteler tarafından da kullanıldığı belirtiliyordu (HR.SYS. 37-40, lef. 1-2). Bu yayının kamuoyunda iyi bir tesir bıraktığı belirtilirken ileri gelen kişilerle yapılan görüşmelerde makalenin şekil ve ifade tarzının takdir edildiği ifade ediliyordu. Öte yandan Osmanlı karşıtı gelişmelerle ilgili de bilgi verilen yazıda, daha önce Merzifon olayları nedeniyle idama mahkum edildikten sonra batılı devletlerin müdahalesiyle kurtulan Tomayan'ın ve Protestan papazlarının özellikle Lepsius'un da Ermeni sorununu gündemde tutmak için yoğun çabalar sarf ettiği belirtiliyordu (Y.A.HUS. 360-10, lef. 2,7). Bu konuyla ilgili gönderilen başka bir yazıda ise Tomayan ve Protestan papazlarının yaptığı konferanslarla ilgili basında çıkan haberlere yer veriliyordu. Tomayan'ın büyük milletlerin Ermeni sorununa bir çözüm getirmelerinin doğru olduğunu ileri sürdüğü belirtilirken, bazı gazeteler de onlara karşı haberler yapıyordu. *Pist* ve *Gazette de Cologne* gazetelerinde anarşist ve ihtilalcilere hedefleri ne olursa olsun yardım etmenin doğru olmadığı üzerinde duruyorlardı (HR.SYS. 2734-27, lef. 1-2).

Ermeni komitecileri için önemli bir merkez olan Cenevre’de de tıpkı Berlin sefaretinde olduğu gibi büyük bir çaba sarf edildiği dikkati çekmektedir. 23 Eylül tarihiyle Cenevre şebenderliğinden gönderilen yazıda, Osmanlı Devleti aleyhine çıkan haberlere karşı tekzip için harcanan çabadan bahsediliyordu. Bu amaçla Cenevre’de yayınlanan *Stavino* gazetesinde bir tekzip name yayınlatıldığı belirtiliyordu. Öte yandan “19. Asır” adlı bir gazeteye yapılan başvurunun ise olumsuz karşılandığı dile getiriliyordu (HR.TO. 354-9). Aynı şekilde Amerika’da da bu tarz bir faaliyet içerisinde olduğu dikkati çekmektedir. Washington ortaelçisinin bazı gazetelere tebligatlar gönderdiğine dair Hariciye Nezareti’ne bilgi verdiği görülmektedir (HR.SYS. 66-15). Ancak arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla bu konu hakkında en yoğun faaliyeti Viyana sefareti gerçekleştirmişti.

Osmanlı Devleti’nin Viyana şebender vekili Lyonel Bondy gazetelerde yaptırdığı yayınlarla Osmanlı aleyhine oluşan havayı ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Şebender vekilinin *Wiener Tagblatt* ve *Bukarester Tagblatt*’ta yayınlattığı birkaç haberi Osmanlı hariciyesine bildirdiği görülmektedir. Haberlerde işlenen temanın anlaşılabilmesi için birkaç haberin ele alınması kanaatindeyiz. Lyonel Bondy’nin *Wiener Tagblatt*’ta yayınlattığı ilk haber 1 Eylül tarihini taşıyordu. Haberde olayları yaşamış yabancı bir kişinin anlattıklarına yer veriliyordu.

Haberin girişinde olaylara şahit olmuş bu yabancıнын ifadeleri ilk anda kimsenin ne olduğuna dair bilgisinin olmadığına dairdi. Fakat sonuçta olayı gerçekleştirenlerin Ermeni komitecileri olduğunun anlaşıldığı ve bu konuyla ilgili birçok haber olduğu dile getiriliyordu. Devamında ise İstanbul’daki yabancıların durumu hakkında bilgi verildiği dikkati çekmektedir. Ayaklanmaya Türklerin sebep olmadığı haberinin İstanbul’da oturan yabancıları heyecandan kurtardığı dile getirilirken, İstanbul ve çevresinde bu olaylara sebep olanların yine Ermeni komitecileri olduğu şeklinde suçlayıcı ifadelerle yer veriliyordu (Y.A.HUS. 360-24, lef. 3-1).

Haberin bundan sonrasında alınan bilgilere göre o ana kadar Ermenilerden bin dört yüz, Türklerden ise iki yüz kırk kişi ölmüştü. Habere konu olan kişinin daha sonra İstanbul’un çeşitli semtlerine gittiği belirtilmekte ve oradaki izlenimleri üzerinde

durulmaktadır. Ermeni kadınlarının dahi olaylara iştirak ettiğini belirten bu kişi, asıl suçluların Ermeniler olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Ermeniler şehrin çeşitli noktalarında ve hatta Galatasaray önünde humbaralar atarak bir hayli askeri öldürmüşlerdi. Ermeni kadınları bile bu harekete iştirak etmişler bir ermeni kadını hamalbaş sokağındaki bir evden humbara atarken görülmüştür. Sözün kısası bu olaya sebep olanlar Ermeniler olup Türkler yalnız müdafaada bulunmuştur. Herkes Türkler Ermenilere bu derece gaddar bir şekilde davranmakla haklı olup olmadığını soruyor. Avrupalıların çoğu insanlık fikrine kapılsa da Ermenileri himaye edemez” (Y.A.HUS. 360-24, lef. 3-1;3-2/5).

Haberin bundan sonraki kısmında bu kişi gördüğü olayları ayrıntıları ile anlatmaktadır. Türklerin büyük bir millet olduğunu, ayrıca huzur ve refahı sevdiğini belirten kişi yüzlerce seneden beri Ermenilerle kardeşçe yaşadıklarını ve Ermenilerin yüksek makamlara gelerek rahat bir hayat sürdüklerini ifade etmektedir. Haberin sonunda ise asker ve polislerin sokaklarda devriye gezdiğini ifade ederek sözlerine şu şekilde nokta koyuyordu:

“Cuma günü durum biraz daha düzeldi herkes cesaretlendi. Ben bile dolaşmak için sokağa çıktım. Galatasaray’ına yaklaştığım sırada dehşetli bir gürültü koptu. Bir eczanede çalışan binanın taraçasından selamlıktan dönen askerler üzerine humbara atmışlardı. Dükkanlar yine kapandı yine heyecan ortaya çıktı. Ermeni ihtilalcileri yakalanırsa herkes huzur ve sükunun geri geleceğini ümit ediyordu. Bu kişiler her şeyi göze almışlar ölümden dahi korkmuyorlar. Attıkları bombaların İstanbul’da bulunan yüz binlerce Hıristiyan’ın rahatını bozduğunu ve belki de daha başka karışıklıklara meydan açtıklarını hatırlarına bile getirmiyorlar” (Y.A.HUS. 360-24, lef. 3-2/5).

Kısacası daha çok olayları ele alan bu haberde asıl suçlunun Ermeni komitecileri olduğu, büyük devletlerin temsilcilerinin de bu hususu gözden kaçırdıkları ifade edilmektedir.

Lyonel Bondy’nin aynı gazetenin 5 Eylül tarihli nüshasında buna benzer başka bir haber daha yayınlattığı görülmektedir. Bu haberde üzerinde durulan husus olayları başlatanların Ermeni komitecileri olduğu ve Ermeni sorununun nasıl çözüme kavuşturulacağıyla ilgiliydi. 31 Ağustos itibariyle alınan önlemler sayesinde asayişin sağlandığı, Ermeni komitecilerin ise humbara ve bomba atarak Türkleri Avrupalılara karşı kışkırtmaya çalıştığı belirtiliyordu (Y.A.HUS. 360-24, lef. 3-3). Bu hususa dair birkaç örneğe yer verilen haberin bundan sonraki kısmında büyük devlet sefirlerinin

tutumlarının eleştirildiği dikkati çekmektedir. Yakalanan Ermeni komitecilerin hepsinin cebinde İngiliz parası bulunduğu belirtilirken, büyük devletlerin sefirlerinin günahsız olan Ermenilerin katledilmelerinden rahatsızlık duyduklarını belirtmelerine rağmen, dinamitçiler hakkında herhangi bir şey söylememeleri eleştiriliyordu. Ermeni sorununun tek çözüm yolunun Osmanlı karasularına savaş gemileri göndermek değil, bu konu hakkında Osmanlı Hükümeti'yle müzakereler yapmak olduğu, Ermeni komitecilerinin ise yabancıların hizmetinden çıkarılması gerektiği ifade ediliyordu (Y.A.HUS. 360-24, lef. 3-4). Ermeni sorununun çözülmesi ve bu yolda büyük devletlerin takip etmesi gereken hususlar üzerine ilginç tespitlerde bulunulan haberde, sefirlerin Ermeni Sorunu'nu çözmede savaş gemisi yollamak gibi yanlış bir yol takip ettikleri, iletişimler tüm sorunların çözülebileceği belirtiliyordu. İslahat meselesinin ise zaman alacak bir husus olduğu, Ermenilerin ıslahatları bomba ve dinamitle elde etmek yerine, onları sabırla beklemeleri gerektiği dile getirilerek, büyük devlet temsilcilerinin asıl görevinin tebaalarının korunması olduğu ifade ediliyordu (Y.A.HUS. 360-24, lef. 3-4).

Viyana şebkenderliğinin konuyla ilgili bir başka haberi Romanya'da yayınlattığı görülmektedir. *Bukarester Tagblatt* gazetesinin 12 Eylül tarihli nüshasında "İstanbul'un Durumu" başlığıyla verilen haberde ilginç değerlendirmelere yer veriliyordu. İstanbul'da olaylara şahit olmuş bir kişi tarafından kaleme alındığı dikkati çeken haberde, son günlerin pek elemli geçtiği ve herkesin bir ıstırap ve endişe içinde olduğu, herkesin gerek kendi gerek çocukları için çok korkmuş olduğu belirtiliyordu. Daha sonra ne olacağını kimsenin bilmediği, humbara ve dinamit kelimelerinin daha önce İstanbul'da pek bilinmediği, şimdi ise dört yaşındaki çocukların bile komitecilerin kullandıkları patlayıcıları öğrendiği ifade ediliyordu. Haberin bundan sonraki kısmında ise bazı gazetelerin uydurma ve yalan haberler yaptığı üzerinde duruluyordu. En itibarlı gazetelerin bile bazı uydurma ve yalanları sütunlarına taşımış olduklarına şaşmamanın mümkün olmadığı dile getirilen haberin devamında buna dair örnekler veriliyordu. Mesela *Tageblatt* gazetesine gönderilen bir telgrafta, Müslümanların Hıristiyanlar aleyhine olan tavırlarının Fransızların 1870 yılından beri Almanlar aleyhine hasıl olan kin ve garezden daha beter olduğu, bunun

kesinlikle doğru olmadığı ve Türklerin huzur ve asayişini sağlamak için ellerinden geleni yaptığı ifade ediliyordu (Y.A.HUS. 360-24, lef. 3-4).

Yine aynı gazetenin 16 Eylül tarihli nüshasında da bu olaylarla ilgili bir haber yayınlanmıştı. Haberde banka baskınından bu yana selamlık resminin üçüncü kez yapıldığı, Ermenilerin genellikle dükkânlarını açmış oldukları ve İstanbul'daki durumun eski haline döndüğü belirtiliyordu. Sokakların kalabalık olduğu sadece erkeklerin değil kadınların da sokağa çıktığı, çocukların okullarına gittiği yani şehirde bir sükûnetin olduğu söyleniyordu. Ancak genel kanının bu merkezde olmadığı, ahalinin birçoğunun huzursuz olduğu ve gelecekte endişe ettiği, olaylardan bu yana Ermeni komitecilerinin düşünceleriyle ilgili yeni yeni bilgiler alındığı ifade ediliyordu. Nitekim Hınçak komitesinin sürekli faaliyette bulunduğu, bazen polis veya askere ait üniformaların, bazen de Ermeni mektep mualliminin evinde bombalar çıktığı dile getiriliyordu. Ermenilerin bazen Müslüman elbiseleri giyerek sokaklarda silah attığı ve böylece herkesi dehşete düşürüp, Müslümanları yabancılar aleyhine tahrik ederek, yabancı müdahalesi sağlamaya çalıştıkları, Hasköy örneğinde olduğu gibi kiliselerde dahi humbara ve bombalar sakladıkları belirtiliyordu. Haberin bundan sonraki kısmında, Ermenilerin birçoklarından dahi iyi haklara sahip olduğu belirtilirken, işte bu tür sebeplerden ötürü huzur ve sükûnun mümkün olmadığı söyleniyordu. Haberin bu kısmında Ermeni komitecileri şu şekilde eleştiriliyordu:

“Çoğu talebe bozması olan Hınçak taraftarları mezhepdaşlarından zorla topladıkları paralar sayesinde Avrupa ve Amerika'nın çeşitli şehirlerinde debdebe ile yaşamaktalar... Bunların geçen sene ve bu defa da yaptıkları gibi Müslümanları Avrupalılar aleyhine kışkırtmak fikriyle İstanbul'a gelmekte oldukları bir sırada birkaç haftadan beri Avrupa devletleri boş yere vakit geçirmekten başka bir şey yapmıyor. Sanki İstanbul'da oturan yabancıları bir felaket girdabına sevk etmek isteyenler Ermeniler değilmiş gibi Avrupa gazeteleri Ermeni mezalimi hakkında manasız ifadeleri sütunlarına taşıyorlar. “Çaresiz Ermeniler” hakkında şefkat gösteriyorlar” (Y.A.HUS. 360-24, lef. 5-1).

Haberin bundan sonraki kısmında büyük devlet temsilcilerinin daha yoğun bir şekilde eleştirildiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Elçiliklerin görevinin Ermeni komitecilerinin korunması değil, kendi vatandaşlarının korunması olduğu aşağıdaki sert ifadelerle dile getiriliyordu (Y.A.HUS. 360-24, lef. 5-2).

“Beyoğlu Hıristiyanları “acaba sefirler buraya Ermenilerle Ermeni mahallelerini korumak için mi gönderildiler?” sorusunu soruyor. Avrupa ile diplomatlarına biz de sorarız “biz neredeyiz devletlerin bize edecekleri itina nerede kaldı” kırk bin kişiyi geçen mevcudumuz humbara ve dinamitle iş görmeye çalışan ve istedikleri on iki madde kabul edilmeyecek olursa daha büyük fenalığa sebep olacaklarını açıktan açığa ilan eden bir takım canilerin arzularına kurban mı olacağız? Sefirler niçin çalışıyor? Bütün Avrupa’nın gözü kör mü oldu? Avrupa humbara imal edip bunları gelip geçenin başına atmak için buldukları mevkiden istifade eden kişileri her şeyden önce suçlamalıdır. Avrupa devletleri niçin Hınçak cemiyetlerine ve karışıklık çıkararak bazı amaçlarına ulaşmak için Avrupa’nın himayesini kazanmaya çalışan Ermenilere karşı bir harekâta bulunmuyor. Şimdiye kadar böyle bir hareket değil fakat bunun tersi işitiliyor” (Y.A.HUS. 360-24, lef. 5-2).

Haberin devamında meydana gelen ölümlerden dolayı yabancıların da üzüntü duydukları, bu durumun artık geçtiği, şimdi bu gibi olayların tekrar etmemesi için çareler aranması gerektiği belirtiliyordu. Bunun Babıâli’ye ihtarda bulunmakla veya Fransa meclisinde konuşmalar yapmakla değil, Avrupa’da bulunan ve yeniden bazı mezalimler çıkarma yollarını arayan Ermenilerin harekâtlarına engel olunmasıyla mümkün olacağı dile getiriliyordu. Haberde belirtildiğine göre ayaktakımı kontrol altına alınmış olduğundan bu taraftan endişe edilmiyorsa da Ermenilerin tekrar ayağa kalkacakları korkusu hala devam etmekteydi. Ermeniler bir kere daha ayaklanacak olurlarsa bu sefer ayaktakımının değil askerlerin onları telef edeceği ifade ediliyordu (Y.A.HUS. 360-24, lef. 5-2,6).

Viyana şebenderliği aynı tarihte *Wiener Tagblatt* gazetesinde de bir haber yayınlamıştı¹. “Dinamit ve Diplomatlar” başlığıyla yapılan bu yayınla Osmanlı lehine bir hava oluştuğu ifade ediliyordu (HR.SYS. 37-43, lef. 4-1). Makalenin girişinde Avrupa’nın müdahalesine meydan açmak ve bu suretle Osmanlı idaresine son vermek için Ermenilerin humbara ve dinamit atmalarıyla tekrar karışıklık çıktığı ifade ediliyordu. Haberde Ermenilerin bu karışıklıkla İstanbul’da oturan yabancılara saldırmak veya Türkleri yabancıları katletmeye sevk edeceklerine dair tehditlerin Beyoğlu’nda oturan on binden fazla yabancıyı korku ve dehşet içinde bıraktığı belirtiliyordu. Maksatlarına ulaşmada her türlü harekâttan geri durmamakta olan Ermeni komitecilerinin aleyhine haklı bir nefret hissinin uyandığı, uzunca bir süredir Beyoğlu’nda oturan ve bu çevrenin durumunu iyi bilen bir yabancı vasıtasıyla

¹ “Dynamit und Diplomaten” başlıklı haberin orijinal gazete nüshası için bkz. HR.SYS. 37-43, lef. 1-1.

Beyoğlu çevresinde yaşayan yabancıların bu konu hakkındaki fikirlerinin öğrenildiği şu şekilde aktarılıyordu:

“Avrupa gazeteleri Ağustos’un yirmi altısından yirmi dokuzuna kadar, meydana gelen olaylar hakkında on beş günden beri haber vererek gerek telgraf ve gerek tefrika kısımlarında Ermeniler hakkında dikkat ve şefkat göstermektedir. Büyük devletlerin sefirleri Büyükdere ve Tarabya’da sayfiye yerlerindeki sefarethanelerinde Ermenilerin ayaktakımına karşı himaye edilmesi hakkında müzakerelerde buldukları sırada New York, Londra, Marsilya, Sofya ve Atina’da bulunan Hınçak komitesi delikanlıları şiddetli bir şekilde avuçlarını ovuşturuyorlar, toplantılar düzenliyorlar ve beyannameler yayınlıyorlar... Birçoğu çeşitli sebeplerden dolayı Osmanlı topraklarından kaçmış olan Hınçak mensupları Avrupa ve Amerika’nın büyük şehirlerinde refah ve debdebe ile hayatlarını sürdürüyorlar. Geçen sene ve bu sene olduğu gibi ara sıra yabancı sıfatıyla İstanbul’a gelip birkaç bin Ermeni’nin katline sebebiyet verdikten sonra geldikleri gibi salimen- son defa diplomatların himayesi altında olarak- geri dönüyorlar”(HR.SYS. 37-43, lef. 5-6; Y.A.HUS. 360-24, lef.2-1).

Haberin bundan sonraki kısmında Avrupa’nın ve özellikle diplomatların tavırlarının doğru olmadığı üzerinde duruluyordu. Olayların sorumlusu olarak sadece ayaktakımının suçlanmasının büyük bir gaflet olduğu belirtilirken, bütün Avrupa ve özellikle diplomatların bu ihtilal hareketinin sebep olan humbaracıları dikkate almadığı dile getiriliyordu. İhtilalcilerle dinamitçilere mazlum ve kahraman nazarıyla bakılmasının bu kişilere cesaret vereceği, bu nedenle ileride olabilecek ayaklanmaların kesinlikle gerçekleşeceği belirtiliyordu. Üstelik bu durumun yalnız Ermeniler için değil farklı milletlerin tamamı için tehlikeli neticeler doğuracağı ve gerçekleşmesi durumunda Avrupa’nın da bu olaylara iştirak etmesi anlamını taşıdığı söyleniyordu. Devamında Beyoğlu’nda oturan yabancıların, ölenlerin çoğunun günahsız olmadığını ve ayaktakımının da eleştirilmesi gerektiğini düşündükleri, ancak asıl tehdidin kontrol altına alınmış olan ayaktakımı değil, hayatlarını oyuncak addeden ve birçok azınlığın sahip olmadığı serbestiyete kavuşmak için humbara ve bomba atan Ermeni komitecileri olduğu ifade ediliyordu (HR.SYS. 37-43, lef. 7-8; Y.A.HUS. 360-24, lef.2-2/2-3).

Haberde ayrıca Avrupalı devletlerin yapması gerekenler üzerinde duruluyordu. Avrupa diplomasisinin en önemli ve en gerekli vazifesinin Hınçak komitesini takibe almak olduğu, doğuda büyük olaylar çıkarmak için humbaralar imal eden ve birçok cinayet tasavvurunda bulunan bu cemiyetin hiçbir ülkeye kabul edilmemesinin

gerektiği dile getiriliyordu. İstanbul'da bulunan büyük devletlerin sefirlerinin ihtilalcileri korumakla görevli olmadıkları ifade edilirken, hiç kimsenin çıkıp da “*bu Ermeni'den emin bu ihtilalcilerle işbirliği içerisinde değildir*” diyemeyeceği belirtiliyordu. Nitekim yıllarca yabancıların maiyetinde çalışan Ermenilerin, efendilerinin evlerinde humbara atmakta tereddüt göstermediklerine herkesin şahit olduğu ifade edilerek habere şu şekilde son veriliyordu:

“Büyük devletlerin sefirleri buraya Ermenilerin can ve mallarını, bunların arzuları hilafına olarak korumak için gönderilmedi. Sefirlerin ilk vazifesi her şeyden önce kendi vatandaşlarını her türlü tecavüze karşı korumaktır... Bu vazife ise yabancı memleketlerde bulunan Hınçak cemiyetleri hakkında sert tedbirler alınmasını gerektirir. Bu durum Avrupalıların dinamitçileri hiç olmaz ise sopacılar kadar kabahatli gördüğünü ortaya koyar. Hâlbuki Avrupa diplomatlarının bu yolda bir hareketi olduğu duyulmadı. Diplomatlar sessiz kalıyor söz dinamitçilerdedir” (HR.SYS. 37-43, lef. 9-10; Y.A.HUS. 360-24, lef. 2-3).

Yayınlatılan bu haberlerden hareketle Osmanlı yetkililerinin batı kamuoyuna bazı mesajlar verdiğini söylemek mümkündür. İlk etapta haberlerde üzerinde durulan husus, olaylara sebep olanların Ermeni komitecileri olduğu temasıdır. Bu manada ele alınan haberlerde olayların müsebbiplerinin komiteciler olduğu vurgusu dikkati çekmektedir. Üzerinde durulan diğer bir husus ise büyük devlet temsilcilerinin davranışlarıyla ilgiliydi. Avrupa basınında yayınlanan haberler genel olarak yabancıların verdiği bilgilere dayanıyordu. Ve yabancıların başlıca şikayetlerinin büyük devlet temsilcilerinin kendi vatandaşlarına gerekli itinaı göstermediği ve dinamitçi olarak tasvir edilen Ermeni komitecilerinin korunduğu üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu iki hususla örgülenen haberlerin batıda çok fazla akis bulduğunu söylemek, diğer gazetelerde Osmanlı Devleti'ne karşı çıkan haber sayısı dikkate alındığında, pek mümkün görünmemektedir. Osmanlı Devleti'nin kendini aklamak için özellikle Alman basını aracılığı ile yaptığı bu yayınların etkisiz kaldığı daha sonraki gelişmelerde görülecektir.

Osmanlı Hükümeti bu tür yayınlar yapmaya çalışırken, bazen batı basınında olumlu haberler çıktığı, bazı gazetelerin Sultan ve Osmanlı lehine haberler yaptığı göze çarpmaktadır. Bu gazetelerin başında New York Herald gazetesi gelmektedir. 1835 yılında James Gordon Bennett adlı bir Amerikalının kurduğu gazetenin, oğul Bennett

tarafından 1887’de Paris nüshası basılmaya başlanmıştı. Baba Bennet gazetesinin amacını “öğretmek değil, ürkütme-şaşırtmak” şeklinde slogan haline getirmişti². Babasının izini takip eden oğul Bennett’in Osmanlı Devleti ve Sultan’a karşı tutumu diğer gazeteler gibi olmamıştır.

New York Herald gazetesinin Osmanlı Devleti lehinde yayın yapmaya başlamasının sebebi İstanbul’a Ermeni olaylarını araştırmak üzere gönderilen Sidney Whitman’ın gelmesiydi. Orhan Koloğlu’nun dediği gibi 1896’da Sultan Abdülhamit’i şahsen tanıyan, yakın ilişkiler içine giren, daha sonraki yıllarda da ziyaretine gelip görüşen Whitman çıkara dayanmayan yargılarıyla Sultan’ın son on iki yılı üzerine güvenilir değerlendirmeler bırakmıştı (Koloğlu, 2005:295). Hatıratında³ uzun uzadıya Türkiye anılarını ve Ermeni olaylarını anlatan Sidney Whitman’ın İstanbul’a geliş sebebi gazetesinin Osmanlı Devleti ve Abdülhamit’e karşı olan tutumunu gözler önüne sermektedir. İstanbul’a geliş sebebini patronu Gordon Bennett’in tarafsız ve sağduyulu gazetecilik anlayışına bağlayan Whitman Banka Baskını ve Ermeni Olaylarıyla ilgili olarak ilginç haberler vermişti (Whitman, 1914:10-12).

Patronu tarafından İstanbul’daki durumu ele almak üzere gönderilen Sidney Whitman Banka Baskını ve İstanbul olayları üzerine New York Herald Gazetesi’nde birçok yayın yapmıştı. Osmanlı Hükümeti de bu yayınları yakından takip ediyordu (HR.SYS. 66-7; 66-9; HR.SYS. 74-29). Osmanlı Devleti’nin aleyhine olmayan haberler yapan gazetesinin bu tutumu şimşekleri üzerine çekmesine neden oldu. Washington sefaretinin 8 Eylül tarihinde gönderdiği bir yazıda New York Herald gazetesinin Osmanlı hükümetini savunan haberler yapmasıyla ilgili eleştiriler olduğu dile getiriliyordu. Buna göre New York Sun gazetesinin Londra’dan alarak bir önceki günkü sayısında yayınladığı bir telgrafta New York Herald gazetesinin Türkleri savunduğu için utanç duyması gerektiği ve Avrupa’da yaşayan Amerikalıların gazetesinin bu tavrına çok kızdıkları ifade ediliyordu (Y.A.HUS. 361-9, lef.2; HR.SYS. 66-2, lef. 2). Tüm eleştirilere rağmen gazetesinin bu tavrını değiştirmedeği, tarafsız gazetecilik adına Osmanlı Devletine de söz vermeye çalıştığı dikkati çekmektedir.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Carl Sandburg, *Storm Over the Land*, Harcourt, Brace and Company 1942.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sidney Whitman, *Turkish Memoirs*, (London: Heinemann), London 1914.

New York Herald Gazetesi'nin Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul olaylarındaki tavrı da bu şekilde olmuştu. Gazetenin 28 Ağustos tarihli nüshasında Banka baskınıyla ilgili ayrıntılı bir haber yapılmıştı. “*İstanbul Ayaklanması Bastırıldı*” başlığıyla verilen haberde, kırk kadar kişinin jandarmaları öldürüp Osmanlı Bankası'na girdiği, Banka ve Galata'nın çeşitli yerlerinde meydana gelen vuruşma esnasında hiçbir Avrupalının zarar görmediği ve durumun nispeten iyiye gittiği belirtiliyordu. Whitman Ermeni provokasyonu sonucunda meydana geldiğini söylediği bu olayla ilgili bir mukayesede bulunarak aynı olayın Rusya'da yaşanması durumunda olabilecekleri tasvir ediyordu:

“Büyük bir kitlesel heyecan anında Bir Grup Rus Yahudi çetesinin St. Petersburg'daki hükümet binasına Rus çarına şahsen bir dilekçe sunmak için zorla girmeye çalıştıklarını, bir polis memurunun bu kişileri geri çekilmelerini ve dilekçeyi kendisine vermelerini istediği, bu sırada kalabalıktan birinin bu kişiyi vurup yere serdiğini ve birkaç dakika içinde bu çetenin birkaç polisi daha öldürdüğünü düşünelim. Böyle bir şey St. Petersburg veya Rusya'da olsa sonuç ne olurdu? Basit bir şekilde kazaklar kırbaçlarıyla bu kişileri evcil koyunlar gibi bir köşeye sıkıştırır, Rus askerlerinin kılıçlarıyla tek bir kişi kalmayana kadar ortadan kaldırırdı. Kutsal Rusya'da bu tür bir harekete işte böyle karşılık verilir... Anadolu'daki bu olayların çoğu zaman iddia edildiğinin tersine hükümet tarafından desteklendiğine dair ise en ufak bir delil yoktur” (Y.PRK.GZT. 10-43).

Böyle bir karşılaştırma yapan New York Herald Gazetesi'nin 29 Ağustos tarihli nüshasında ise “*İstanbul'un Terör Devri*” başlığıyla Banka Baskını süreci ele alınıyordu. Haberde dikkati çeken ifadeleri şu şekilde sıralamak mümkündür. Önceden planlanan bir ayaklanma şehrin farklı noktalarında aynı anda başladı... Samatya'da yüzlerce Ermeni bir araya toplandı ve onları dağıtmaya çalışan polis üzerine ateş açtı... İstanbul gümrüğünde İstanbul liman hamallarından iki yüz elli Ermeni bir karışıklık çıkardı... Galatasaray'da bir evden bomba atıldı. On iki asker öldü. Amerikan konsolosu başka bombaların atıldığını söyledi (Y.PRK.GZT. 10-44).

New York Herald Gazetesi'nin 1 Kasım tarihli nüshasında ise Ermeni sorununa bir tam sayfa ayrıldığı ve çok ilginç bilgilere yer verildiği görülmektedir. “*Türkiye'deki Hıristiyanların Durumlarına Tutulan Işık*” başlığıyla verilen haberde F. Hopkinson Smith⁴ adlı bir ressamın ilk kez sözde katliamlarla ilgili doğru bilgiler verdiği

⁴ Francis Hopkinson Smith 23 Ekim 1838'de Baltimore, Maryland'da doğmuş, renkli bir hayat yaşamış ve 7 Nisan 1915'te ölmüş Amerikalı yazar, ressam ve mühendistir. Amerika'da birçok projede

aktarılıyordu. Kendisiyle görüşen muhabirin Ermenilere karşı mevcut desteğin yersiz olduğunu mu söylüyorsunuz sorusuna karşılık kesinlik şeklinde bir cevap veren Smith, bunun sebebini uzun uzadıya açıklıyordu. İstanbul'da yüz bin Ermeni olduğunu ve bu kişilerin tamamının en azından gönlünde anarşist bir ruh taşıdığını ifade ediyordu. Sultan Abdülhamit'i meydana gelen tüm karışıklıklardan sorumlu tutmanı gülünç olduğunu, haberi olur olmaz bu karışıklıkların durdurulması emrini verdiği belirten Smith sultanı şu şekilde tasvir ediyordu: *“Tüm Avrupa onun karşısında her türlü şeyle onu suçluyor, fakat ben biliyorum ki o Avrupa hükümdarları arasında en adil, en liberal fikirli ve en çok çalışandır”*. Haberin bundan sonrasında banka baskınını gerçekleştiren komitecilerin Fransa'ya gönderilmeleri üzerinde duruluyordu. Smith'in, Sidney Whitman'ın Rusya ile yaptığı mukayeseyi, Amerika'ya uyarladığı dikkati çekmektedir. Bu çarpıcı karşılaştırmayı şu şekilde ifade ediyordu:

“Washington'da bir grup Fenian'ın hazine binasına, içerisinde binlerce çalışanı, çoluk çocuk, kadın varken, dinamit doldurduğunu, kapıdaki muhafızları öldürdüğünü, otuz ya da daha fazla masumu pencerelerden atıkları bombalarla öldürdüklerini farz edin. Ve bu İrlandalıların şöyle dediğini düşünün, ‘İngiltere bize muhtariyet vermediği takdirde hazine binasını içindekilerle havaya uçuracağız’. Başkan Cleveland'ın da çalışanların hayatlarını kurban etmek yerine bu Fenianların teslim olmaları şartıyla Washington'dan serbestçe çıkmalarına izin verdiğini, hatta bu kişileri Amerikan askerlerinin korumasında bir Fransız savaş gemisine bindirip Marsilya'ya gönderdiğini düşünün. Tıpkı İstanbul'da olduğu gibi. Washington'da ya da başka bir yerde bir İrlandalının hayatının ne kıymeti olurdu, hele ki insanlar sabah kalktıklarında arkalarında günahsız ölü ve yaralıları bırakarak bu şeytanların kaçtıklarını öğrendiğinde. Bunu yapanların lime lime edilmeyeceklerini mi ya da tüm İrlandalıların sayısız saldırılara maruz kalmayacaklarını mı düşünürdünüz?”.

Haberin bundan sonraki kısmında kendisinin şahit olduğu Ermeni aşırılıklarına örnekler veren Smith'e göre, misyonerlerin tavırları Türkiye'de bu şekilde olmasaydı, bu mezalimlerin en azından çoğu, asla gerçekleşmezdi (Y.PRK.GZT. 10-51). Batı basınında Babialı aleyhine yapılan haberlerden dolayı gazetenin bu tavrının ve yaptığı haberlerin çok fazla etki etmesi mümkün değildi.

BÖLÜM 5: BANKA BASKINI VE OLAYLARIN OSMANLI DEVLETİ DIŞ POLİTİKASINDAKİ ETKİLERİ

5.1. Baskı Unsuru Olarak Büyük Devletlerin Takrirleri ve Osmanlı Hükümeti'nin Takrirlere Cevabı

Osmanlı Bankası Baskını ve aynı anda İstanbul'un birçok semtinde meydana gelen olaylar neticesinde güvenlik güçlerinin yetersizliği halk ve Ermeniler arasında çatışmalara sebep olmuştu. Olayların başlangıcından bir gün sonra büyük devletlerin temsilcilerinin bu konu ile ilgili gelişmeleri görüşmek üzere bir araya geldikleri ve müteakip günlerde Sultan Abdülhamit ve Osmanlı Hükümeti'ne takrirler verdiği görülmektedir.

Büyük Devletler adına gönderilen ilk ortak takrir Banka Baskını'ndan bir gün sonra yani 27 Ağustos 1896 tarihini taşıyordu. Büyük devletler adına Avusturya elçiliği Baştercümanı tarafından verilen takirde; *“Ermeni ihtilalcilerinin kanuna karşı gelen teşebbüsleri sonucunda, İstanbul'da 26 Ağustos'ta gün boyu ve gecesi meydana gelen kanlı olaylar başkentte güvenliğin ve asayişin tam anlamıyla sağlanması isteğini açık bir şekilde ortaya koymuştur”* denilmekteydi. Devamında karışıklıkların öğleden biraz sonra patlak vermiş olmasına rağmen askeri önemlerin ancak saat 18.00'da alınmış olduğu, bunun yanı sıra bu askerlerin, tamamen suçsuz gelip geçen kişilere saldırıp öldüren sopa ve bıçaklı serseri gruplarının işlediği aşırılıklar karşısında pasif kaldığı dile getiriliyordu. Polislerin de bu olayları engellemek yerine bazı yerlerde bu suçlara iştirak ettikleri, zaptiyelerin, silahlı askerlerin ve hatta subayların bazılarının tamamen yağmalanan yabancılara ait evlere girdiği ve binalara hücum ettiği iddia ediliyordu (Blue Book 1897, No.1: 21). Takrir'in girişinde şehirde bir asayiş problemi olduğu, güvenlik kuvvetlerinin zamanında olaylara müdahale etmediği, günahsız insanların öldürüldüğü, güvenlik güçlerinin bu suçlara bazı durumlarda ortak olduğu, yabancılara ait ev ve işyerlerinin tamamen yağmalandığı şeklinde bir durum tespiti yapılıyordu. Takrir'in devamında büyük devletler tehditkar bir tavır takınarak sorumluluğun tamamen Osmanlı Hükümeti'nde olduğunu, acil önemler alınması gerektiğini dile getirmişlerdi.

Büyük devletlerin temsilcileri şehirdeki durumun anarşi sınırına dayanmış olduğunu, bu tür durumların neticesine dair Babıâli'nin dikkatini çekmeyi bir görev addettiklerini belirtmekteydiler. Büyük devletlerin temsilcileri ayaktakımının silahsızlandırılmasını, suçluların cezalandırılmasını ve kamu düzeninin korunması görevini haiz yetkililerin ellerinin güçlendirilmesi için acil tedbirler alınmasını talep ediyorlardı. Bu taleplere uygun tedbirlerin zaman kaybetmeksizin alınmasını Babıâli'den isteyen Büyük Devletlerin temsilcileri son karışıklıklardan ve sorululuğu yerel yetkililerde olan emniyetsizlikten dolayı kendi vatandaşlarının herhangi bir kaybı karşısında her türlü yola başvurmayı fırsat bileceklerini dile getirerek takrire son vermişlerdi (Blue Book 1897, No.1: 21). Doğal olarak verilen bu takrir Osmanlı arşiv belgelerine de yansımıştı. Ancak bu takirde bazı farklılıkların olduğu görülmektedir¹.

Türkçeye tercümesi yapılan bu takririn girişinde büyük devletlerin İstanbul ve çevresinde meydana gelen olaylardan ötürü Babıali'nin dikkatinin çekilmesini vazife addettikleri, Ermenilerin vahşi bir şekilde öldürüldükleri, Ermenileri öldüren bu kişilerin tesadüfen toplanmamış oldukları, hatta bazı memurlar tarafından yönlendirildikleri dile getirilmekteydi. Takrir'in bundan sonraki kısmında büyük devletler altı madde halinde şikâyet ve önerilerini sıralamışlardı.

İlk maddede Osmanlı Bankası basıldı haberi alındıktan sonra polis ve asker o bölgelerde görünmeden önce bu guruhun aynı zamanda şehrin farklı noktalarında ortaya çıktığı, Osmanlı Hükümeti'nin de olaydan, önceden haberdar olduğunu kabul ettiği ileri sürülmekteydi. İkinci maddede, bu grupları oluşturan kişilerin büyük bir kısmının aynı şekilde giyinmiş ve silahlanmış oldukları söyleniyordu. Üçüncü maddede ise, bu kişiler arasında softa, asker ve hatta polis komiserlerinin olduğu, bu kişilerin saldırılara karşı seyirci gibi davrandığı hatta bazen iştirak dahi ettikleri belirtiliyordu. Dördüncü maddede, polis komiserlerinden bazılarının başıbozuklarda sopa ve bıçak gördükleri halde onları almadığı, hatta Ermeni bulmak için ne tarafa doğru gitmeleri gerektiğini onlara söylediklerinin görüldüğü ifade edilmekteydi. Üstelik bu kişilerin Saray yakınında askerlerin gözü önünde dahi cinayet işleyebildikleri belirtiliyordu. Bundan sonraki maddede, büyük sefaretlerden birinin

¹ Takrirleri ele alan arşiv belgeleri için bkz. Y.A.HUS. 358-77; Y.A.HUS. 359-55; Y.PRK.HR. 22-29.

tercümanı tarafından yakalanmış katil olarak adlandırılan zabitanın kendisini tevkif edemeyeceğini söylemesi üzerine saraya götürüldüğü ve bu kişinin saray zabitlerinden olduğunun anlaşıldığı dile getirilmekteydi. Beşinci maddede, bazı Avrupalıların hizmetinde bulunan iki Türk'ün Ermenilerin öldürülmesi için bıçak ve sopalarla silahlandırıldıklarını söyledikleri dile getirilmişti (Y.A.HUS. 358-77, lef. 4; Y.PRK.HR. 22-29).

Takrir'in bundan sonraki kısmında ilave olarak İstanbul'daki olayların Anadolu'da meydana gelenlere benzediği, olayların hükümetin gözü önünde olduğu ve memurlardan bazılarının katılımıyla gerçekleştiği ve bu durumun o gün için memleket içindeki bir gruba karşı olduğu ancak daha sonra yabancılara karşı da yapılabileceği dile getirilmekteydi. Büyük devletlerin sefirlerinin bu durumu devletler nazarında gizleyemeyecekleri, bu olayı düzenleyenlerin araştırılması ve başlıca faillerinin ortaya çıkarılıp cezalandırılmasını talep ettikleri belirtilmekteydi. Takrir'in sonunda büyük devletlerin sefirlerinin olayları görmüş olan kişilerden aldıkları malumatı Osmanlı Hükümeti'ne bildirdikleri ve yapılması gereken tahkikatı kolaylaştırmaya hazır olduklarını bildiriyorlardı (Y.A.HUS. 358-77, lef. 4; Y.PRK.HR. 22-29). Temelde aynı hususlara değinilse de iki kaynakta aynı takririn bazı farklılar taşıdığı görülmektedir.

Osmanlı Hükümeti'ne verilen ortak takririn ardından altı büyük devlet temsilcisi² Sultan Abdülhamit'e de bir takrir vermişlerdi. Takrirdede, durumu değerlendirmek için bir araya gelmiş olan büyük devletlerin temsilcilerinin başkent ve çevresinde devam eden karışıklıklarla ilgili kendilerine ulaşan vahim haberlere zatışahanelerinin dikkatini çekmeyi bir görev saydıkları dile getiriliyordu. Silahlı grupların silahsız Ermenileri takip edip öldürmeye devam ettikleri, sokak ortasında onları öldürmekle kalmayıp, kurbanlarını yakalayıp öldürmek için evlerine hatta yabancıların oturduğu evlere girdikleri belirtiliyordu. Bu tür hareketlerin bazı temsilcilerin ve elçilik mensuplarının gözleri önünde gerçekleştiği, önceki akşam buna benzer berbat sahnelerin Bebek, Rumelihisarı, Kandilli gibi şehrin dışındaki bölgelerde de meydana geldiği ifade ediliyordu. Takrir doğrudan padişaha hitaben şu şekilde sona eriyordu:

² Altı devlet, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya.

“Bu olaylar karşısında büyük devletlerin temsilcileri, hükümetleri adına, devletin başı olarak zatişahanelerine doğrudan başvuruyor ve zatişahanelerinin imparatorluğu için son derece yıkıcı sonuçlar doğuracağı düşünülen olağanüstü şeylere hemen bir son verecek kati ve kesin emirler vermesini talep ediyor”(Blue Book 1897, No.1:6; Y.PRK.HR. 22-29).

Büyük devletler doğrudan Sultan Abdülhamit’e verdikleri bu tavrıyla tüm sorumluluğun kendisinde olduğunu belirtmekte, bu durumun Osmanlı Devleti için yıkıcı sonuçlar doğuracağını ifade etmekteydiler. Yani ima yoluyla Sultan’a ve Osmanlı Hükümeti’ne gözdağı veriyorlardı. Bu iddialara karşı Osmanlı Hükümeti hemen cevap vermek durumundaydı.

Babıâli 28 Ağustos Cuma günü, büyük devletlerin iddialarına cevap niteliği taşıyan uzunca bir tavrı vermişti. İstanbul’u kan gölüne çeviren olayların Ermeni ihtilalcilerin kanuna karşı gelen teşebbüsleri neticesinde olduğunu büyük devletlerin resmen kabul etmiş olmasından memnuniyet duyulduğu belirtiliyordu. Ancak askerlerin pasif kaldığı, polisin ayaktakımını engellemek şöyle dursun bazı durumlarda fenalıklara iştirak ettiği şeklindeki bazı iddialara cevap vermek ve olaylar karşısında yetkililerin mümkün olduğu kadar sıkı ve doğru davranışlarda bulunduğunu göstermek için açıklamalar yapmanın gerekli görüldüğü ifade edilmişti (Blue Book, 1897, No.1:23; HR.SYS. 2832-8, lef. 1). Buna göre ilk olarak asayişle ilgili alınan tedbirler hakkında bilgi verilmekteydi.

Ermeni komitecilerin planları polise ulaştığında, şehirde düzeni korumakla görevli olan asker ve polislerin takviye edildiği söyleniyordu. Başkentteki önemli noktalarda güvenliği sağlamak için tedbirler alındığı belirtiliyordu. Bununla birlikte asayişin sağlanmadığı iddiasına karşılık olarak ise ilk kurbanların bankayı korumakla görevli olan asker ve jandarmalar olduğu dile getiriliyordu. Üstelik bir önceki sene meydana gelen olaylardan dolayı, hükümetin asayiş ve güvenliğin muhafazasını sağlamak için son derece dikkatli davranmayı asla elden bırakmadığı belirtiliyordu (Blue Book, 1897, No.1:23; HR.SYS. 2832-8, lef. 1-2).

Tavrının devamında, Ermeni komitecilerinin yaptıkları ele alınmıştı. İsyancı olarak tabir edilen komitecilerden bir grubun Banka’ya kapandığını, diğerlerinin ise Galata ve Pera’nın çeşitli yerlerinde, Samatya’da ve şehrin diğer semtlerinde her türlü suç işledikleri; evleri kendilerine siper edip, ateş ederek, bomba atarak sadece gelip

geçenleri değil, askerleri, hatta kadın ve çocukları yaralayıp öldürdükleri dile getirilmekteydi. Komitecilerin yaralayıp öldürdüğü asker ve polis sayısının hayli fazla olduğu, o sırada otuzdan fazlasının Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'ne götürüldüğü, diğerlerinin ise tedavi edilmek amacıyla başkentin çeşitli hastanelerine dağıtıldığı ve bilgi verilmesi amacıyla yetkililerin bir liste hazırlayarak büyük devletlerin temsilcilerine sunacağı ifade ediliyordu (Blue Book, 1897, No.1:25; HR.SYS. 2832-8, lef. 2-3).

Takririn bundan sonraki kısmında böyle bir provokasyonun doğal sonucu olarak Müslümanlar arasında büyük bir heyecanın olduğu, bu heyecanı dindirmek ve karışıklıklara bir son vermek için acil tedbirler alındığı belirtiliyordu. Alınan tedbirler teker teker açıklanıyordu. Buna göre kumandan ve polis yetkililerine kesin talimatlar verilmişti. Evlere ve başka yerlere gizlenmiş olan komitecilere teslim ol çağrısı yapılması, teslim olmayı reddedip silah kullanmaya devam ettikleri takdirde her yerde yapıldığı şekilde karşılık verilmesi, kendi halinde vatandaşların ve yabancıların can ve mal güvenliğine yapılacak saldırılara engel olunması, hangi din ve mezhebe bağlı olursa olsun hükümetin işlerine hiç kimsenin karıştırılmaması ve nihayet bu uygulamalara uymayanların yakalanıp adalete teslim edilmesi (Blue Book, 1897, No.1:25; HR.SYS. 2832-8, lef. 3-4). Osmanlı Hükümeti verdiği takirde alınan bu kararların sadece emirlerle sınırlı tutulmadığını, fiiliyata geçirilmesine de titiz bir şekilde nezaret edildiğini belirterek, işi ciddiye aldığını göstermekteydi.

Takirde ayrıca, Şakir Paşa'nın komitecilerin sebep olduğu karışıklıkları en kısa sürede gidermek için hareket eden askerleri teşvik etmek üzere bu yerlere gittiği ifade ediliyordu. Dâhiliye Nazırı'nın da korkmuş halkı teskin etmek, isyancıların saklandıkları evlerden çıkarılması, ayaktakımı ile zorbalara ellerindeki sopa ve bıçaklara el koyulması için şahsen sokaklarda devriye gezmeye devam ettiği bildiriliyordu. Bununla birlikte, sayıları ne olursa olsun askerler için her yere ulaşmak veya isyancıların saklandığı her yere girmek mümkün olmadığından, askerler tarafından nezaret edilen bölgenin dışındaki yerler maalesef müessif olaylara sahne olduğundan herhangi bir ayırım yapılmaksızın suçluların yakalanıp cezalandırılması için yeni emirler verildiği ifade ediliyordu (Blue Book, 1897, No.1:25; HR.SYS. 2832-8, lef. 4-5).

Takririn sonunda devletlerin gönderdiği takirde zaptiye ve askerlerle ilgili iddialara cevap verilmişti. Zaptiye ve askerlerin Ermeni evlerinin aranması bahanesiyle yabancılara ait ev ve binalara zorla girdiği iddialarına karşılık olarak, böyle karışıklıkların olduğu bir anda mesken dokunulmazlığının her ülkede suçlunun takip edilip yakalanmasını kolaylaştırmak için geçici olarak askıya alındığı belirtiliyordu. Bu ev ve işyerlerine giren asker ve polisin evlerde Ermeni aramadığı, bu yerlere gizlenerek pencerelerden gelip geçene ve askerlere ateş edip bomba atan isyankârları aradığı dile getiriliyordu. Selamlık'tan dönen birlik üzerine Galatasaray'dan geçerken yol üzerindeki bir evin üst katından bir bomba atıldığı, Samatya'daki bir kız okulunda yapılan aramada bulunan bombaların miktarı ile ilgili bilgiler veriliyordu (Blue Book, 1897, No.1:26; HR.SYS. 2832-8, lef. 5-6). Sükûnetin temini için her türlü tedbirin alındığı ve yeni kanlı olaylar meydana getirecek gücün komitecilerin ellerinden alındığı belirtilerek, suçluların cezalandırılması için Müslüman ve Hıristiyan üst rütbeli adli görevlilerden oluşan bir Olağanüstü Mahkeme oluşturulduğu ifade ediliyordu. Şiddetli korkunun yayılmasının asıl nedeninin, patlayan bombaların sesiyle toplanmış olan kalabalığın görüntüsünden ve şüpheli bazı bireylerin ortaya çıkmasından korkmuş ve doğal olarak gerçekleri abartan kişilerce yayılan çirkin rivayetlerde aranması gerektiği ifade ediliyordu (Blue Book, 1897, No.1:26; HR.SYS. 2832-8, lef. 6-7). Verilen bu takrire büyük devletlerin temsilcilerinin cevabı gecikmemişti. Yine Avusturya Elçiliği Baş Tercümanı tarafından verilen takirde Osmanlı Hükümeti'nin aldığı tedbirlerden tatmin olunmadığı görülmektedir.

Verilen takirde, elçilikler tarafından alınan sahipsiz bilgilerden özellikle farklılık gösteren ve gönderilen belgede belirtilen gerçeklerin ayrıntısına girmeden, büyük devletlerin temsilcileri düzenin tekrar sağlanması, karışıklıkları gerçekleştirenlerin aşırılıklarının bastırılması için gerekli tüm tedbirlerin alındığına dair verilen güvenceleri hatırlatmayla iktifa etmektedir denilerek, alınan tedbirlerin nasıl olduğunun sonuçlarına bakılarak görüleceğini dile getirmişlerdi (Blue Book, 1897, No.1:26-27; Y.PRK.HR. 22-29).

Ortak takrirlerin dışında, devletlerin ayrı ayrı Osmanlı Devleti'ne takrirler gönderdiği görülmektedir. Örneğin İngiltere büyükelçiliği olayları haber alır almaz İstanbul'daki İngiliz vatandaşlarına herhangi bir zarar verilmesi durumunda Osmanlı Hükümeti'nin

bundan sorumlu tutulacağına dair olayların baş gösterdiği gün bir telgrafı Osmanlı Hariciye Nezareti'ne göndermişti. Tevfik Paşa'nın cevaben gönderdiği telgrafta Ermenilerin müsebbibi oldukları fenalıklardan herkesi korumak için gerekli tüm önlemlerin alındığı belirtiliyordu (Blue Book, 1897, No.1: 30-31). Avusturya Elçiliği'nin de benzer bir telgraf gönderdiği görülmektedir. Telgrafta, alınan bilgilere göre büyükelçilik binalarının bulunduğu Büyükdere çevresinde kötü niyetli kişilerin İstanbul'un her tarafında yaptıkları hareketlere benzer hareketler tasarladıkları, bunların önüne geçilmesi için buraya en kısa sürede yeterli miktarda askerin gönderilip Büyükdere rıhtımının iki tarafına yerleştirilmesi isteniyordu (HR.SYS. 2832-4). İşte bu tür telgraflara karşı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, İstanbul'daki yabancı elçiliklerin tamamına bir takrir göndererek onlara alınan önemler ve gelişmeler hakkında bilgi vermişti.

9 Eylül tarihini taşıyan Avrupalı devletlerin büyükelçiliklerine gönderilen bir takrirden, Tevfik Paşa, meydana gelen karışıklıklardan en fazla esef duyanın Babıali olduğunu, yağma ve diğer fenalıkları gerçekleştirenlerin ayaktakımından oluştuğu iddiasına kesinlikle karşı çıkıldığını belirtiyordu. Bu olaylardan ötürü 200'den fazla Müslüman'ın yakalandığı ve en sert cezalara çarptırılmak üzere Olağanüstü Mahkeme önüne çıkarıldığını belirten Tevfik Paşa, bu durumun böyle bir suçlamanın haksızlığını ispata yettiğini dile getirmekteydi (Y.PRK.HR. 22-43, lef.1; Blue Book, 1897, No.1:50).

Olaylar üzerine insan güruhlarının aniden toplanmasına neden olarak bir önceki sene meydana gelen olaylardan dolayı halkın teyakkuz halinde olması gösteriliyordu. Olayın gerçekleştiği gün ve gece meydana gelen kanlı olayların müsebbibi olarak, ırk ve din ayrımı yapmaksızın gelip geçenlere saldıran, masum kadın ve çocukları öldüren, Sulumanastır yakınında genç Müslüman öğrencilere bomba atan Ermeni ihtilalcileri gösteriliyordu. Müslümanların ölü sayısı ile ilgili yanlış bir intibanın olduğu belirtiliyordu. Yapılan tahkikatlarda Hasköy'de bile yetmişden fazla Müslüman'ın kaybolmuş veya ölmüş olduğu dile getiriliyordu. Ermeni komitecilerce yaralanan ve öldürülen Müslüman sayısının, sivil ve asker, hayli fazla olduğu belirtilmekteydi. Bu kişilerin kaldırıldıkları sivil ve askeri hastanelerin herkes tarafından ziyaret edilebileceği, sayılarının ve yaralıların durumu ile ilgili araştırma

yapmanın mümkün olduğu dile getiriliyordu (Y.PRK.HR. 22-43, lef.1-2; Blue Book, 1897, No.1:50). Takririn devamında büyük devletlerin başka bir iddiası üzerinde durularak buna cevap veriliyordu.

Büyük devletler, vermiş oldukları takirde ayaktakımını oluşturan kişilerin büyük çoğunluğunun aynı şekilde giyinmiş ve aynı silahları taşıyor olduklarını ileri sürmüşlerdi. Bu iddianın kabul edilemez olduğu, zira bu kişilerin farklı meslek gruplarına bağlı oldukları ve farklı şekilde giyindiklerinin ispat edildiği, taşıdıkları silahların ortak takirde de kabul edildiği üzere her yerde ve her zaman bulunabilecek türden kama ve bıçaklardan oluştuğu dile getiriliyordu (Y.PRK.HR. 22-43, lef.2; Blue Book, 1897, No.1:50). Bundan sonra asker ve polisin tutumları ile ilgili eleştiriler ele alınarak bu eleştirilere cevap verilmişti.

Karışıklıklar esnasında görevini kötüye kullanan polis ve askerlerle ilgili bir araştırma yapılarak, gerektiği gibi bu kişilerin cezalandırılacağı belirtildikten sonra, Osmanlı asker ve polisinin büyük bir disiplin ve gayretle görevlerini yerine getirmiş olduğu belirtiliyordu. Buna dayanak olarak da iki gün içerisinde Ermeni komitecilerinin ihtilal durumuna soktuğu büyük bir şehirde düzeni ve kamu güvenliğini tekrardan ihdas edilmesi, farklı unsurlardan oluşan halkın heyecanının dindirilmesine gösteriliyordu. Böyle bir karışıklığın bastırılmasının diğer ülkelerde aylarca sürmüş olduğunu belirtmeye gerek olmadığı da dile getirilmişti (Y.PRK.HR. 22-43, lef.2; Blue Book, 1897, No.1:50-51).

Takririn devamında, Ermenilerin asayiş bozmak ve halk arasındaki şiddetli korkuyu arttırmak için Müslüman elbisesi giydikleri, en kısa sürede yakalananların resimlerinin çekilerek elçiliklere gönderileceği belirtiliyordu. Karışıklıklar esnasında çok sayıda Ermeni'nin öldüğü iddia edilmesine rağmen, herhangi bir ayırım yapılmaksızın arabalara konan ve polis nezaretine teslim edilip Ermenilerle birlikte defnedilen cesetler arasında çok sayıda Müslüman'ın olduğu da ispat edilmişti. Takririn sonunda karışıklıklar esnasında ortadan kaybolan ve döndüklerinde Ermeni öldürmek için yetkililer tarafından silahlandırıldıklarını söyleyen, Avrupalıların istihdamındaki iki Türk'ün hemen mahkeme edilmesi ve suçlu buldukları takdirde hak ettikleri cezaya çarptırılmaları için yetkililere teslim edilmesi talep ediliyordu

(Y.PRK.HR. 22-43, lef.2; Blue Book, 1897, No.1:51). Büyük devletlerin İstanbul'daki elçiliklerine verilen bu takrirden olayların ne şekilde cereyan ettiği üzerinde duruluyordu. Osmanlı Devleti'ne verilen takrirlerde üzerinde durulan hususların hemen tamamına cevap niteliği taşıyan yanıtların verildiği görülmektedir. Ancak İstanbul'daki elçiliklerin takrirden belirtilen hususlara itimat etmediği anlaşılmaktadır. Nitekim İngiliz elçisi Philip Currie, Dışişleri Bakanı Salisbury Markisi'ne gönderdiği telgrafta İstanbul'daki büyükelçilerin verilen bu takrirden bir cevap verilmesi gerektiği fikrini taşıdıklarını bu nedenle de bir ortak takririn daha gönderildiğini bildiriyordu (Blue Book, 1897, No.1:48).

15 Eylül tarihini taşıyan ve hayli eleştirel bir tavır içerisinde Osmanlı Hükümeti'nin verdiği takrirden karşı yazılan bu takrirden, Müslümanların yakalanması ve kanun önüne çıkarılmasının ayaktakımını oluşturan bu kişilerden bazılarının yetkililerin casuslarınca organize edilip yönetilmediğini ispat etmek için yeterli olmadığı dile getiriliyordu. Babıali'nin bu kişilerin hepsinin aynı elbiseyi giymediklerini ve farklı meslek gruplarına bağlı olduklarını kabul etmesine rağmen, bazı yabancı yetkililerin katliam yapmak için bir araya gelmiş kanlı olayları gerçekleştiren bu kişilerin tavırlarına şahsen şahit oldukları belirtiliyordu. Öte yandan büyükelçilerin ayaktakımın Ermenilerin tahrikinden bu olayları gerçekleştirmediklerini, daha ziyade Anadolu'da meydana gelen olaylarda cezalandırılmamaları nedeniyle harekete geçmiş olduklarını düşündükleri dile getiriliyordu. Buna sebep olarak da şimdiye değin Askeri Mahkeme'nin birçok suçlu arasından henüz herhangi bir kişiyi yakalamaması gösteriliyordu (Y.PRK.HR. 22-38, lef. 1-1, 22-43, lef. 2/1; Blue Book, 1897, No.1:52). İlginç bir şekilde meydana gelen olaylarda suçlu olarak Müslüman halk gösteriliyordu. Takrirden olayın sadece Banka Baskını'ndan ibaret olduğu düşünülüyormuşçasına, İstanbul'un diğer semtlerinde Ermeni komitecilerinin yaptıklarının dikkate alınmadığı havası sezilmektedir.

Takrirden bu noktada söylenen büyük devletlerin temsilcilerinin Ermeni ihtilalcileri tarafından gerçekleştirilen ayaklanmaları ciddi bir şekilde takbih ettiği, kurbanlar arasında Müslümanların bulunmasından da esef duyduğunu. Bu ifadelerin devamında da eleştirilerin sıralandığı görülmektedir. Olaylar bastırılırken alınan önlemlerin suçlularla sınırlı kalması gerektiği, karışıklıklar başladığında sivil ve

askeri yetkililerin görevinin sokaklarda meydana gelen aşırılıkların önlenmesi olduğu belirtiliyordu. Öte yandan Hasköy’de kaybolan veya ölen yetmiş Müslüman’ın intikamını almak için bu bölgedeki tüm Ermeni evlerinin yağmalanmasının kabul edilemez olduğu dile getiriliyordu (Y.PRK.HR. 22-38, lef. 1-1, 22-43, lef. 2/1; Blue Book, 1897, No.1:52).

Takririn en can alıcı noktası bundan sonraki ifadelerdi. Ölüler arasında hayli Müslüman’ın bulunmasının, bu tür korkunç işlerde hata yapmanın kolay ve çok tehlikeli olduğunu gösterdiği belirtiliyordu. Katliamların durdurulması durumu yetkililerin elindeki gücü ve bu gücün iki gün boyunca gereği gibi kullanılmadığı şeklinde yorumlanıyordu. Büyükelçilerin Osmanlı askerlerinin disiplin ve düzeni korumak için verilen emirden sonraki tavırlarını takdirle karşıladıkları, ancak bu emrin kırk sekiz saat önce verilmemesinden rahatsızlık duydukları dile getiriliyordu. Takririn sonunda büyükelçilerin daha fazla ayrıntıya veya müzakereye girmek niyetinde olmadıkları, ancak Ermeni ihtilalcilerinin hareketlerini ciddi bir şekilde suçlarken, ayaktakımı ve yetkililerin tavırlarıyla ilgili gözlemlerini de belirtmek mecburiyetinde oldukları, tüm sorumluluğun da Babıali’de olduğu dile getiriliyordu (Y.PRK.HR. 22-38, lef. 1-2, 22-43, lef. 2/2; Blue Book, 1897, No.1:52).

Verilen takrirlerin tamamında büyük devletlerin genel itibarıyla Osmanlı Hükümeti’ni suçlu buldukları görülmektedir. Önlemlerin geç alındığına vurgu yapılmakta, yetkililerin komitecilerce yapılan saldırılara atıflarına sürekli olarak bir karşılık verilmekte olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Aslında büyükelçiliklerin diplomatik dille Sultan’ı ve Osmanlı Hükümeti’ni tehdit ettiği, her takririn sonunda sorumluluğun Osmanlı Hükümeti’nde olacağını dile getirmelerinden anlaşılacağı kanaatindeyiz. Komitecilerin ölümcül saldırılarına ise herhangi ciddi bir atıf yapılmaksızın, bu durumdan üzüntü duyulduğu bildirilirken, heyecana gelen halkın, muhtemelen yetkililer tarafından organize bir şekilde silahlandırıldığı ve Ermenileri öldürmeye sürüldüğü ima ediliyordu.

5.2. Baskı unsuru olarak İstanbul olaylarının mahkeme süreci

İstanbul’un birçok semtinde meydana gelen olaylar neticesinde, yakalanan suçluların mahkeme edilmesi için Osmanlı Hükümeti hemen harekete geçmişti. Meclis-i Vükela

yaptığı toplantıda Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın büyük devletlerin temsilcileriyle yaptığı görüşmeden edinilen bilgi doğrultusunda, Saltanat'a dokunacak her türlü harici hissiyatın düzeltilmesi için son derece itina gösterilmesine karar vermişti. Büyük devletlerin temsilcilerinin meydana gelen olaydan dolayı bazı endişeleri olduğu, özellikle kendi vatandaşlarının hayatlarından endişe ettikleri, bunun için her türlü tedbirin alınması gerektiği kararlaştırılmıştı. Buna göre, Ermeni olaylarına karışan komitecilerle, olaylara asla karışmayan kişileri sebepsiz yere öldüren, başkalarının mallarını yağmaya cüret edenlerden zabıta tarafından yakalananların hızlı bir şekilde kanunun en ağır maddelerine göre cezalandırılması karara bağlanmıştı. Ayrıca memurlardan bu olaylara karışanları görüp de onları engellemeyenler veya bu gibi olaylara izin verenler de en ağır cezalara çarptırılacaktı. Olaylara sebep olan Ermenilerin ise memleketlerine gönderilmesi kararları alınmıştı. Bunun için bir Olağanüstü Mahkeme kurulması ve alınan bu kararın Adliye Nezareti'ne bildirilmesi hususları ortaya çıkmıştı (Y.A.HUS. 81-42, lef. 5, 358-31, lef. 2; A.MKT.MHM. 628-1, lef. 2; HR.SYS. 2082-5, lef. 3). Yine Zaptiye Nezareti'ne yazılan bir yazı ile olaylardan sorumlu tutulan ve Osmanlı Bankası personelinden olan Ermenilerin doğrudan doğruya yurt dışına veya memleketlerine gönderilmesinin haksızlık olacağı için bu kişilerin sorgulamalarının neticesine göre hareket edilmesi bildiriliyordu (A.MKT.MHM. 628-33, lef. 1-2).

Bu mahkemenin oluşturulması aşamasında ciddi bazı sorunlar olduğu görülmektedir. Alınan haberlere göre resmi binaların bazılarında Ermeni komitecileri tarafından saldırı düzenlenecekti. Bu nedenle mahkemenin de toplanacağı adliye binasındaki güvenlik güçlerinin sayısının artırılması için Adliye Nezareti'nin birçok yazışma yaptığı görülmektedir (A.MKT.MHM. 628-1, lef. 9). Adliye Nezareti bu amaçla Sadaret'e bir yazı göndermişti. Buna yazıda Adliye Nezareti'nde öteden beri bir jandarma mülazımı ve sekiz-dokuz jandarmanın dışında bir polis komiseriyle bir de polis hafiyesi bulunduğu belirtiliyordu. Bununla birlikte civarda nizamiye kolu da gezdiriliyordu. Ancak olağanüstü mahkeme oluşturulacağı için hem binanın sürekli korunması hem de adliye memurlarının güvenliğinin sağlanması için asker veya zaptiyeden bir on başı takımının sürekli bir şekilde ilaveten tayin edilmesi ve bunun için gerekli yerlere emir verilmesi isteniyordu (A.MKT.MHM. 628-1, lef. 5). Bunun

için Zaptiye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Adliye Nezareti'nin isteği doğrultusunda polis ve jandarma takviyesi yapılması talep ediliyordu. Adliye Nezareti'ne verilen cevapta, zabıt, polis ve bir onbaşı takımı jandarmanın gönderilmesine karar verilmişti (A.MKT.MHM. 628-1, lef. 7-8).

5.2.1. Olağanüstü Mahkemelerin Oluşturulması, Üyeleri ve Vazifeleri

30 Ağustos tarihinde yapılan toplantıda Meclisi Vükela bir mahkeme oluşturulması kararı almış ve bu karar doğrultusunda mahkemenin üyeleri de belirlenmişti. Olağanüstü Mahkeme'nin başkanlığına Baş müdde-i umumi Lebip Efendi tayin edilmişti. Diğer üyeler ise şu şekildeydi: Mahkeme-yi Temyiz üyelerinden Hikmet Bey, Mahkeme-yi İstinaf reisi Halid Bey, Beyoğlu İkinci Ceza Dairesi Reisi Arif Bey, Mahkeme-yi Temyiz Üyelerinden Mazhar Efendi, Hilmi Efendi, Borkiyadis Efendi, Mahkeme-yi İstinaf üyelerinden Tomas Efendi, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Üyelerinden Küpeliyan Efendi, İkinci Mahkeme-yi Ticaret Azasından Kalyari Efendi (Y.A.Res. 81-44, lef. 6-7; A.MKT.MHM. 628-1, lef. 3). Bu kişilerin yanı sıra İstinaf Müdde-i Umumisi Cemal Bey'in de muavinleriyle bu mahkemede görev almasına karar verilmişti (Y.A.RES. 81-44, lef. 3,13).

Oluşturulan bu mahkemenin vazifesi de şu şekilde ortaya koyulmuştu:

Birinci madde, mahkemeler sadece sorgu hâkimlerinin kararnameleri üzerine yapılacaktı.

İkinci Madde, zanlıların savunmalarını yapmak üzere bu kişilere mahkeme edilmelerinden 24 saat önce Cinayet Mahkemesi nezdinde vekâlet görevini yerine getirecek vekiller tayin edilecek.

Üçüncü Madde, Mahkemeler aleni yapılacak.

Dördüncü Madde, mahkeme esnasında dinlenmesi gerek şahitlerin yolu açık olmamak üzere mahkemeye celp edilmeleri, yani mahkemeye çağrı kâğıdı gibi muamelelere hacet kalmadan zabıtarlar tarafından getirilmeleri.

Beşinci Madde, mahkeme esnasında suçları usulen sabit olmayan kişiler hakkında gerekli muamele yapılması için zaptiyeye teslim edilmeleri.

Altıncı Madde, savcılık görevini İstinaf Savcısı yerine getirecek ve gerekli olan muavinleri yanında bulundurabilecek.

Yedinci Madde, suçun sabit olmasıyla kanuna tatbik edilmesine son derece dikkat edilecek, adalet ve hakkaniyet korunacak (Y.A.RES. 81-48, lef. 4).

Vazifesi bu şekilde belirlenen mahkeme hakkında Adliye Nezareti'nce yapılan bir tebliğ de mahkemelerin zapt edilmesi meselesiydi. Buna göre mahkeme aleni bir şekilde yapılacağı için bazı kimselerin ve gazetecilerin ifade ve verilen kararları zapt edip neşretme ihtimalleri vardı. Bu durumun bir takım yanlışlıklara sebep olacağı düşünüldüğü için mahkemece resmen zapt edilen ifade ve kararların bir suretinin mahkemeye katılmak isteyen gazetelere tebliğ edilmesi isteniyordu (A.MKT.MHM. 628-1, lef. 9).

Meydana gelen olaylar neticesinde yakalanan ve davaları görülmesi gereken birçok zanlı mevcuttu. Bu kişilerin davalarının bir an önce bitirilmesi gerekiyordu. Meclisi Vükela 23 Eylül tarihinde yaptığı toplantıda bu hususu ele almıştı. Buna göre Ermeni olaylarına karışanların mahkemeleri olağanüstü mahkemeye gönderilmişti. Ancak davaların çokluğu nedeniyle arkasının alınmasının bir hayli zaman alacağı düşünülüyordu. Bu amaçla aynı gün çıkarılan irade gereği olarak mahkemeye karşı herhangi bir şaibe oluşmaması için istinaf ve temyize tabi olmamak ve ceza mahkemesi usulüne uygun kanunlar ve hükümlere göre hareket edilmesi isteniyordu. Bu amaçla Mahkeme-yi Temyiz üyelerinden Mustafa Beyin başkanlığında, İstinaf Mahkemesi üyelerinden Şahin Efendi, Mahkeme-yi Temyiz üyelerinden Reşit, İstinaf Mahkemesi reisi İzzet Bey ve üyelerden Hamdi, Tahir ve Artin Efendiler, Bidayet Mahkemesi üyelerinden Hamit, Ticaret Mahkemesi üyelerinden İlyas Efendilerden oluşan ve Başmüdde-yi umumilik görevini yerine getirecek olan ikinci bir Olağanüstü Mahkeme oluşturulmasına karar verilmişti (Y.A.Res. 82-27, lef. 2,4). Davaların çokluğu nedeniyle iki adet olağanüstü mahkeme oluşturulmasına karar verilmişti. Davalar bu mahkemelerde görülecek ve karara bağlanacaktı.

5.2.2. Olağanüstü Mahkemelerde Görülen Davalar

İstanbul Ermeni olayları neticesinde tutuklanan kişileri yargılamak için Olağanüstü Mahkeme Lebip Efendi başkanlığında 3 Eylül tarihinde ilk duruşmayı

gerçekleştirmişti. İngiliz belgelerinde dokuz Ermeni'nin davasının görüldüğü ilk gün zanlılara avukatlar tayin edilmesi için mahkemenin iki gün sonraya ertelendiği belirtilmekte, 7, 8 ve 9 Eylül tarihlerinde yapılan mahkemeler de ise, görülen davalar hakkında bilgi verilmektedir. 9 Eylül'de yapılan mahkemede Mısır Han'dan ateş edip bomba attıkları sabit olan dört Ermeni'ye ağır hapis cezası verildiği dile getirilmektedir (Blue Book, 1897, No.1:47). İngiliz belgeleri başlangıçta mahkemede görüşülen davaların özetini vermekle yetiniyordu. Daha sonra bu tavrın değiştiği ve mahkeme kararlarının eleştirilmeye başlandığı görülmektedir.

Osmanlı belgelerinde ise mahkemede görülen davaların özetleri ve verilen kararlarla ilgili raporlar olduğu görülmektedir. Bu özetlerde mahkemede görülen tüm davaların olmadığı dikkati çekmektedir. Arşiv belgelerine göre ilk dava 21 Eylül tarihinde görülmüştü. Mahkeme heyeti bazı fenalıklarda bulunduğu iddiasıyla tutuklu bulunan Sobacı Lui'nin davası neticesinde bu kişinin fesat erbabından olduğu üçte iki çoğunluk kararı ile sabit olmuş ve ceza kanununun elli sekizinci maddesinin ikinci fıkrasındaki hükme göre üç yıl kalebent edilmesi kararlaştırılmıştı. Öte yandan, kendilerinde çalınmış eşya bulunduğu için tutuklu bulunan Bargirci Hüseyin, Kunduracı Hüseyin ile Kayıkçı Mehmet Ali, İdris ve Mustafa'nın davaları görülmüştü. Bunlardan Barkirci Hüseyin ile Kumduracı Hüseyin'in üç ay, diğerlerinin ise dokuz ay hapislerine karar verilmişti. İki Hüseyin hakkında ittifakla diğerleri hakkında ise oyçokluğu ile hapsedilmeleri kararı alınmıştı. Aynı gün Vanlı Agop adlı bir Ermeninin öldürülmesi suçuyla tutuklu bulunan Hüseyin ve Mehmed adlı kişilerin mahkemelerine başlanmıştı. Bu mahkemeler yapılırken önceden olduğu gibi Rus ve İngiliz tercümanları da hazır bulunarak davaları kayıt altına almışlardı (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 23).

Olağanüstü Mahkeme 22 Eylül tarihinde birçok davaya bakmıştı. Zaptiye Dairesi'nde toplanan mahkeme zabıta tarafından gönderilen evrakları ele almıştı. Hadise esnasında Hasköy'deki Ermeni komitecileri tarafından askerlere ateş edildiği, Hasköy Ermeni Kilisesi'ne silah, fişek ve humbara saklandığı ihbar edilmesi üzerine yapılan aramada, kilisenin döşeme tahtası altında yirmi bir revolver ve dört kama ve episkopos Eznik'in yazıhanesinde bir revolver ortaya çıkarılmıştı. Bu suçlardan dolayı tutuklu bulunanlar şunlardı: Kilise'nin yazıcısı Artin, Zangoç Bedros,

Bağdasar ve Haçadur ile kandilci Markor, muallim Nişan, Hademe Sukyasi, kiliseye toplanmış olan kahveci Mardik, Manavyan, Mircan, Berber Hamparsum, Demirci Artin, Kigork, Muallim Dadyos, Sarkis, Asçı, Kirkor, Midyeci Aleksan, Abraham, Luin, Balıkçı Artin, Gazinocu Mihran, Manav Agop, Kuru Kahveci Arot, Andrea, Gümrükçü Nerses, İstepan, Serkiz, Manuk, Armenak, Nerses, Agop, Akbar, kahveci Karabet adlı Dikranya, Papuççu Ohannis, Kigork oğlu Agop, Arşak, Mihran, Gazinocu Dakis, Meyhaneci Haçik, Toros, Taşçı Ohannis, Artin, Avadis olmak üzere kırk beş kişi idi. Bunların yanı sıra kiliseye toplananları tahrik ve teşvik edenler ve kiliseye patlayıcı madde getirdikleri Kahveci Mardik tarafından ihbar edilen Hasköylü Manavyan'ın oğlu Aram, Haçadurun oğlu Diran, Vartazar ile diğer üç arkadaşı Muşeg, Bogos, bunlara katılan Tuğlacı Hacı Mardiros'un oğulları Pervanet, Viran, Şabuh ile bazı Muşlular; Hasköy'de oturan ve komiteci oldukları ihbar edilen Gümrükçü Niragar, kardeşi Haçik, üzerinde zararlı evrak çıkan Arakel oğlu Ovakim, Karakaşyan, İncisol Eftadyos, Karabet oğlu Nişan, Balıkçıyan, Eğinli Nişan. Tutuklu bulunan bu kişiler hakkında ilk tahkikat evrakı hazırlanmış istek kâğıtları ait oldukları Müdde-yi Umumiliklere gönderildikten sonra sorgu hâkimlerine de dağıtılmıştı. Evlerinde barut, martini tüfek ve tüfek fişeği ile beraber revolver bulunduğu iddiasıyla tutuklu olan Kapril oğlu Tatyos, Toma oğlu Anya ve Tomi oğlu Nikogos'un hakkında yapılan sorgulama neticesinde, bu kişilerin hareketlerinin ceza kanununun sekizinci maddesinin ek hükümlerine göre cinayet olduğu ait oldukları sorgu hakimlerince karara bağlanmıştı (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 22). 22 Eylül tarihinde görülen davalarla ilgili olarak İngiltere büyükelçiliğinin de kısaca bilgi verdiği görülmektedir. Buna göre Fındıklı Han'dan çıkan dokuz Ermeni'nin davasının yanı sıra diğer dokuz Ermeni'nin davasının başladığı, kötü söz söyleyen sekiz Ermeni'nin daha davalarının başladığı ancak şahitlerin dinlenmesi için mahkemenin ertelendiği belirtiliyordu. Ayrıca raporda 23 Eylül tarihinde toplanan mahkemeden de bahsediliyordu. Komando Hanı'ndan bomba atan on yedi Ermeni ile Vitali Han ve Sulumanastır'dan bomba atan altı Ermeni'nin davalarına başlandığı ancak şahitlerin dinlenmesi için mahkemelerin sonraki bir tarihe ertelendiği ifade ediliyordu. 26 Eylül'de de Haraçcı, Vitali ve Fındıklı hanlarından bomba atan yirmi Ermeni ile Sulumanastır'dan asker ve halk üzerine ateş eden bir Ermeni'nin

davalarına başlandığı fakat şahitlerin dinlenmesi için mahkemelerin sonraki bir tarihe ertelendiği bildiriliyordu (Blue Book, 1897, No.3:50).

27 Eylül tarihinde Zaptiye Dairesi'nde toplanan mahkeme zabıta tarafından gönderilen evrakları ele almıştı. Buna göre Galata'da Vitali handan askerler üzerine silah atan Ermenilerden Sivaslı Hamparsun ile Kiraçkapısı'nda bir mağazadan asker üzerine silah attığı sırada yaralanarak kaçmışken daha sonra yakalanan Nikogos'un evrakları birleştirilerek hüküm verilmek üzere Beyoğlu Mutasarrıflığı'ndan olayla ilgili ayrıntılı bir rapor istenmişti. Olay esnasında Galata'daki Havyar Hanı'nda askerler ve halk üzerine silah atanlardan yakalanan üç Ermeni, olaylara karıştığı ihbar edilen Serkis adlı bir Ermeni, Tavukpazarı'ndan yedi Ermeni, Kuzguncuk'taki evinde iki revolver bulunan Tatyos adlı bir Ermeni, Selanik vapuru üçüncü kaptanı Hafız Resmi Efendi'ye olay günü silah attığı şikayet edilen Onnik, üzerlerinde çalıntı eşya bulunduğu ihbar edilen üç Musevi haklarında ilk tahkikat evrakları sorgu hakimlerine yollanmak üzere ait oldukları savcılıklara gönderilmişti. Karışıklık çıkan Niko Han'da buldukları beyan edilen Simon ve Nikogos adlı kişilerin ilk sorgulamaları neticesinde bu kişilerin fesat erbabından oldukları anlaşılmış ve fiillerinin ceza kanununun elli sekizinci maddesi gereğince cinayet olduğuna karar verilmişti. Çeşitli tarihlerde gelen yazılarda detaylı bir şekilde anlatılan, bir Ermeni kadından para aldığı sorgusundan anlaşılan Mustafa isimli bir kişinin davasının yüz doksan birinci maddeye göre, yine eşya çaldıkları belirlenen dört kişinin fiillerinin ise iki yüz otuzuncu maddeye göre suç olduğu bu nedenle mahkemelerinin yapılması kararlaştırılmıştı. Mahkemede görüşülen davalarda suçları sabit olmadığı için tahliyelerine karar verilen Ermeni ve Müslüman şahısların olduğu görülmektedir. Fesat erbabı oldukları iddiasıyla tutuklu bulunan on iki Ermeni, hırsızlık suçundan dolayı tutuklu bulunan sekiz Müslüman, adam öldürme ve yağmaya kalkıştıkları iddiasıyla tutuklu bulunan dört Müslüman, kasten yangın çıkardıkları iddiasıyla tutuklu bulunan dört Ermeni, yapılan sorgulamaları neticesinde bu suçları işlediklerine dair herhangi bir kanıt olmadığı için mahkeme edilmelerine gerek görülmeyerek tahliye edilmişlerdi (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 18). Vitali Han davasının 27 Eylül'de tamamlandığı ile ilgili olarak Currie'nin İngiltere'ye bilgi verdiği dikkati çekmektedir. Telgrafta zanlıların suçlarının sabit olduğu, bu kişilere oyçokluğu ile

idam cezası verildiği, kötü söz söyledikleri için zanlı durumunda olan üç Ermeni'den birinin oybirliği, ikisinin ise oyçokluğu ile berat ettiklerini ifade ettiği görülmektedir (Blue Book, 1897, No.3:50).

28 Eylül tarihinde toplanan mahkemede Galata'daki Havyar Han'dan asker üzerine silah attıkları için tutuklu bulunan on sekiz Ermeni'nin ve hırsızlık yaptıkları beyan edilen üç Müslüman'ın mahkemeleri yapılmıştı. Tutuklu on sekiz Ermeni'nin mahkemeleri tamamlanamamış olduğu için sonraki bir tarihe ertelenmiş, Müslümanların ise berat etmelerine oybirliği ile karar verilmişti. Rus ve İngiliz tercümanları görülen davalar esnasında mahkemede hazır bulunarak görüşmeleri kayıt altına almışlardı (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 18). Aynı tarihte Küçük Millet Hanı'ndan asker ve halk üzerine ateş eden altı Ermeni ile Fındıklı Hanı'ndan bomba atan dokuz Ermeni'nin mahkemeleri yapılmıştı (Blue Book, 1897, No.3:50).

29 Eylül'de mahkemeleri yapılan kişilerden Kahvecioğlu Vanlı Agop'u yaralayıp öldürdükleri iddiasıyla tutuklu bulunan Bekçi Mehmed adlı kişinin beratına, Hüseyin adlı kişinin ise ceza kanununun yüz yetmiş dördüncü maddesinin ilk fırcasına nazaran on beş sene müddetle küreğe konulmasına oybirliği ile karar verilmişti. Üzerlerinde çalıntı eşya bulunduğu beyan edilen dört Müslüman'ın da ceza kanununun iki yüz otuzuncu maddesine uygun olarak üçer ay müddetle hapsedilmeleri, olaylara karıştığı iddia edilen Ohan adlı bir kişinin berat etmesi karara bağlanmıştı. Mahkeme esnasında İngiltere tercümanı ile Avusturya büyükelçiliği memurlarından Edward davaları izlemiş ve kaydetmişti. Rusya tercümanı ise bahsi geçen öldürme davasının başlangıcında mahkemeye gelmiş ancak neticesini beklemeden oradan ayrılmıştı (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 16).

Yine 29 Eylül tarihinde yapılan mahkemede, olaylar esnasında Uzun Çarşıbaşı'nda kahvecilik yapan Ermeni Agop'u öldürdüklerinden dolayı tutuklu olan Bekçi Mehmed ve Tarakçı Hüseyin'in davaları görüşülmüştü. Mahkeme neticesinde Mehmed'in berat etmesine, Hüseyin'in ise on beş sene müddetle küreğe konulmasına oy birliği ile olaylara karıştığı iddiasıyla tutuklu bulunan bir Ermeni'nin ise oyçokluğu ile berat etmesine karar verilmişti. Elllerinde çalıntı eşya bulunduğu iddiasıyla tutuklu bulunan üç Müslüman ile bir Rum'un mahkemeleri neticesinde

üçer ay hapislerine hüküm verilmişti. Galata'daki Komando Hanı'ndan askerlere silah attıkları iddia edilen ve mahkemeleri yapılmış olan on yedi Ermeni'nin arkadaşı olup önceden memleketlerine gönderilen iki Ermeni'nin sorguları yapılmış ve bu kişilere dava vekilleri tayin edilmişti (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 15). İngiliz elçiliğinin bugüne dair aldığı bilgiye göre ise, Agop'u öldürmekten suçlu olan Hüseyin ve Mehmed'in davalarına başlanılmıştı. Ancak telgrafta dava sonucu ile ilgili herhangi bir bilgi verilmediği görülmektedir. Bu davanın yanı sıra, ihtilalci komite mensubu olmakla suçlanan iki Ermeni ile Fındıklı Han'dan asker ve halk üzerine ateş eden dokuz Ermeni'nin davalarının görüldüğü, Ermenilerden dördünün oyçokluğu ile on beş yıl ağır hapse mahkum edildiği, beşinin ise iki yıl ceza aldığı bildiriliyordu (Blue Book, 1897, No.3:51).

29 Eylül tarihinde Zaptiye Dairesi'nde toplanan mahkeme heyeti, zabıta tarafından gönderilen evrakları ele almıştı. Fesat erbabından olduğu şüphesiyle İzmir Oteli'nde yapılan araştırmada bazı zararlı evrak taşıdığı tespit edilen bir Ermeni, yine evlerinde bu tarz resim ortaya çıkan altı Ermeni, kışkırtıcı olaylara müdahil olduğu haber verilen bir Ermeni kadın, Selamsız semtinde bir başka Ermeni, Pangaltı Babür sokağında oturan Hampar adlı Ermeni, Karabet adlı Ermeni'nin dükkanından ayakkabı çaldığı için zanlı durumunda olan beş Müslüman haklarında yapılan ilk tahkikat evrakları sorgu hakimlerine yollanmak üzere ait oldukları savcılıklara gönderilmişti. Yine çeşitli tarihlerde gönderilen evraklardan anlaşıldığı üzere, fesat erbabı oldukları ihbar edildiği için zanlı durumunda olan Zenop ve Osep'in hareketlerinin ceza kanununun altıncı, Rupen'in ise sekizinci maddesindeki hükümlere göre cinayetten mahkeme edilmelerine karar verilmişti. Hırsızlıktan dolayı zanlı durumunda olan Pako, Hüseyin, İbrahim, Salih, Mehmed, Ali, Ömer, Salih adlı kişilerin ise ceza kanununun iki yüz otuz birinci maddesindeki hükümlere göre mahkeme edilmeleri kararlaştırılmıştı. Bunan yanı sıra, hırsızlıktan dolayı zanlı durumunda olan ancak yapılan sorgulamalarda herhangi bir delil bulunamayan Karahisarlı Ali, Hüseyin, Eğinli Mehmed Ali, Mehmet Emin, Ahmed, Muşlu Ali, Sandalcı Kara Mehmed Çavuş oğlu Ali, Sandalcı Mustafa, Kahveci İsmail, Sandalcı Ahmed'in ve fesat erbabından oldukları belirlenemeyen Rupen, karısı Takuhi, İpekçi

Kanbur ve diğler Rupen'in mahkemelerinin yapılmamasına karar verilmişti (Y.PRK.AZN. 17-1, lef.14).

Aynı gün görülen başka bir davada ise karışıklıklar esnasında bazı yerlerden eşya çaldıkları iddiasıyla tutuklu bulunan sekiz Müslüman ile bir Rum kadının durumları ele almıştı. 27 Eylül tarihinde Mahkeme Savcısı Cemal Bey tarafından sorgu hakimlerince hazırlanan bu kişilerin mahkeme edilmeleriyle ilgili kararnameler gerekli iddianameler hazırlanarak mahkemeye gönderilmişti (Y.PRK.AZN. 16-31). Bu kişilerden üçünün birer yıl, dördünün beşer yıl ve birisinin de dört ay müddetle hapse mahkum edilmesine, cezaları bittikten sonra ise zaptiye tarafından göz altında tutulmalarına karar verilmişti. Rum kadına üç ay hapis cezası verilmesine oyçokluğu ile karar verilmişti. Öte yandan evlerinde patlayıcı bulunduğu iddiasıyla zanlı durumunda olan üç Ermeni'nin mahkemeleri neticesinde berat etmelerine oybirliği ile karar verilmiş ve beraatlarına neden karar verildiği ise mahkeme huzurunda dile getirilmişti. Yine fesat erbabından oldukları iddia edilen iki Ermeni ile bir Ermeniye katledip eşyalarını çaldığı iddia edilen Rum'un sorgulamaları yapılmış ve bu kişilere avukatlar tayin edilmişti (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 8).

Mahkeme 3 Ekim tarihinde birçok davaya bakmıştı. Bu davalara ilişkin olarak Zabıta'dan gelen evraklar dikkate alınmıştı. İlk olarak olayın gerçekleştiği gün Norodikyan Hanı'ndan asker ve ahali üzerine atılan humbaralardan yaralanan Musik oğlu Abram ile yağma ve hırsızlığa cüret eden Ferhad, Ahmed, Mecid ve Osman adlı kişilerin evrakları gerekli işlemlerin hızlı bir şekilde yapılması ihtarıyla savcılara gönderilmişti. Çeşitli tarihlerde gönderilen evraklarda detayları anlatılan olaylarla ilgili olarak, fesat erbabından oldukları iddiasıyla haklarından soruşturma açılmış olan Mihran, Baronet ve Ovakim'in hareketlerinin ceza kanununun elli sekizinci maddesine göre cinayet suçu ile mahkeme edilmelerine karar verilmişti. Bununla birlikte, Kirkor ve Karabet adlı Ermenilerin odalarından eşya çaldıkları yapılan sorgulamalarından anlaşılan, Mehmet ve Yusuf adlı kişilerin ceza kanununun iki yüz otuzuncu maddesine göre mahkeme edilmeleri gerektiğine karar verilmişti. Göçe Han'da olan Ermenilerin odalarını açıp para ve eşyalarını gasp ettikleri yapılan tahkikat neticesinde anlaşılan Halil, İsa, Malik, Vanlı Tahir, Arif, Murat, Abdullah, Yunus, Ali, İzzet, Mahmud, Murat İsmail, Salih adlı kişilerin hareketlerinin ceza

kanununun iki yüz yirmi ikinci maddesine göre suç sayıldığı ve bu maddeye göre mahkeme edilmeleri gerektiği karara bağlanmıştı. Bedros adlı bir Ermeni'den zorla para aldığı iddiasıyla zanlı bulunan Kasım adlı kişinin yapılan tahkikat neticesinde delil yetersizliğinden mahkeme edilmesine gerek olmadığı anlaşılmıştı. Yine hırsızlık ettiklerine dair herhangi bir delil bulunamayan, Abdi, İbrahim, Ahmed, Mehmet, Ömer, Salih Halid, Hacı, Tahir, Bedri, Salih Abdullah, Abdüsselam, Fethi ve Abdurrahman adlı kişilerin mahkeme edilmelerine gerek olmadığına karar verilmişti (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 11). Mahkemenin yine 3 Ekim 1896 tarihinde gördüğü davalar arasında hırsızlık fiilinden dolayı suçlu olduğu iddia edilen Mehmed, Arif ve Ömer adlı kişiler bulunuyordu. Ceza kanununun iki yüz otuzuncu maddesine göre bu kişiler beşer ay süre ile hapis cezasına çarptırılmışlardı. Yine Süleyman ve Kadri ile Recep adlı kişilerin birer yıl, Tefvik adlı kişinin ise dört ay süre ile hapsedilmelerine karar verilmişti. Espaya adlı Rum bir kadına ise Tefvik'in durumunu bildiği halde yardım ettiği için aynı maddenin ilavesine göre üç ay hapis cezası verilmişti. Fesat erbabından oldukları söylenen Tatyos, Nikogos ve Aya'nın beratlarına oybirliği ile karar verilmişti. Mahkeme esnasında Rusya ve İtalya tercümanları davaları takip etmiş ve görülen davaları kaydetmişlerdi (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 5).

8 Ekim tarihinde fesat erbabından oldukları iddiasıyla tutuklu bulunan bir Ermeni, yine aynı suçla ve evinde zararlı evrak bulunduğu beyan edilen diğer bir Ermeni ile iki Müslüman'ı tabancayla yaralayan başka bir Ermeninin sorgu hâkimleri tarafından hazırlanan iddianameleri mahkemeye gönderilmişti. Aynı gün Kirkor'u yaraladıkları, Dimitri ve Kirakos'u öldürdükleri iddiasıyla tutuklu bulunan altı ve yağma ve yataklık fiilerinden dolayı tutuklu bulunan dört Müslüman hakkında da sorgu hâkimleri tarafından hazırlanan kararlar mahkemeye sunulmuştu (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 6).

8 Ekim tarihinde toplanan mahkeme heyeti ilk olarak evinde ve işyerinde zararlı evrak bulunmuş olan ve fesat erbabından olduğu iddia edilen Uncuyan Apik ile bazı tutukluların davalarını görmüştür. Cezaya çarptırılmasına sebep olacak sözler söylediği iddia edilen kayıkçı Makar, yazmacı Tekfur ile Beyoğlu'nda askerler üzerine silah atan tablakar Bedros ve Galata'da bulunan Büyük Millet Hanı'ndan askerler üzerine silah attıkları iddia edilen Sivaslı İstepan, Nazaret, Ohannis, Palik,

Hampar, Kigork, Artin, Metişar, Harputlu Agop ile Sivaslı Karabet'in mahkemeleri yapılmıştı. Bunlarla birlikte Tepebaşı'nda Alman vatandaşı Grokin'in evinden asker ve halk üzerine bomba attıkları iddia edilen Bogos, Agop, Garo ve Simon'un da davaları görüşülmüştü. Mahkemeleri yapılan on sekiz Ermeni'den avukat tutacağını beyan eden Apik Efendi haricindekiler için savunma avukatları görevlendirilmişti. Bunların yanı sıra karışıklıklar esnasında bazı yerlerden eşya çalmaya kalkıştıkları iddiasıyla tutuklu bulunan kasap çırağı Osman'ın mahkemesi yapılmış ve alınan karar sonucundan Osman üç ay süre ile hapse mahkûm edilmişti. Yine aynı iddia ile suçlanan lağımçı Mehmed ve Rençper Yusuf'un davaları görülmüş oyçokluğu ile beraat etmeleri kararlaştırılmıştı.

Mahkeme aynı gün Galata'da bulunan Küçük Millet Hanı'ndan askerler üzerine silah attıkları iddiasıyla tutuklu bulunan hizmetkar Marun, Hamal Bedros, Antranik, Karabet, Oskipan ve Tekfur adlı Ermenilerin davalarına başlamıştı. Bu kişiler ile şahitlik için gelenlerin sorgusu yapılmış, gelmeyen şahitlerin mahkemeye çağırılması ve Küçük Millet Hanı'nın bazı yerlerinin keşfedilmesi kararlaştırılmıştı. Adaletin tam olarak tecelli etmesi için mahkeme başkanı bazı kişilerin gelmesine karar vererek mahkemenin daha sonraki bir tarihe ertelenmesine karar vermişti. Yine cezaya çarptırılmasına sebep olan sözler söylediği iddia edilen çamaşırcı Aksabat adlı bir kadının da suçlu olduğuna oyçokluğu ile karar verilmiş ve ceza kanununun elli beşinci maddesinin dördüncü fıkrasındaki hükme göre oybirliği ile iki yıl hapsine karar verilmişti (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 4). Apik Efendi'ye ise üç sene müddetle kürek cezası verilmişti. Ancak 4 Kasım tarihinde Sadaret'ten yazılan bir yazıda, Zaptiye Nezareti'nden gönderilen bir tezkirede Apik Efendi'nin tehlikeli bir hastalığa yakalanmış olduğu, yapılan kontroller neticesinde hapishanede kaldığı takdirde öleceği tahmin edildiğinden tahliye edilmesi gerektiği bildirilmişti. Meclisi Vükela tarafından tahliye kararı alınıp durum bu şekilde Sultan'a bildirilerek Apik Efendi'nin tahliye edilmesi istirham edilmişti (Y.A.RES. 83-110, lef. 1-2). İngiliz Elçisi Currie de 15 Aralık tarihinde Salisbury'e gönderdiği telgrafta Apik Efendi'nin durumu hakkında bilgi vermişti. Buna göre 9 Aralık'ta Meclisi Vükela Sultan'a bir mazbata sunmuştu. Mazbatada Apik Efendi'nin hapiste kalmasının ölümüne sebep olabileceği bildiriliyor ve serbest bırakılması talep ediliyordu. Sultan Abdülhamit bu talebe

uymuş ve 10 Aralık tarihinde Apik Efendi serbest bırakılmıştı (Blue Book, 1897, No.3:125).

8 Ekim tarihinde Zaptiye nezaretinde toplanan heyet daha önce zabıta tarafından gerekli kanuni işlemlerin yapılması için sorgu hakimlerine gönderilmek üzere hazırlanmış ve ait oldukları savcılara gönderilmiş evrakları ele aldı. Buna göre Ermeni komitesine mensup oldukları iddiasıyla tutuklu bulunan Ermenilerden Haçadur oğlu Tekfur, Artin oğlu Bedros ve diğer bir kişinin ceza kanununun elli sekizinci maddesi gereği cinayet fiilinden dolayı ceza almalarına karar verilmişti. Yine yapılan tahkikatlar neticesinde hırsızlık ve yağma olaylarına karıştıkları anlaşılan Erzincanlı İbrahim oğlu Kavi, Osman oğlu Mehmed, İbrahim oğlu Abdullah, çırağı Ahmed, İranlı manav Mustafa oğlu Muhammed, Mısırlı Mahmud oğlu Sebah, hamal Ahmed oğlu Rıza, Erzurumlu Hüseyin oğlu Battal, Çankırlı koltukçu Ahmed oğlu Ahmed, Bekir oğlu Osman, Mustafa oğlu Hakkı, Muhammed Ali oğlu Ali, Muhammed oğlu Ali'nin ceza kanununun ikiyüz otuzuncu maddesine uygun olarak mahkemelerinin yapılmasına karar verilmişti. Yine fesat erbabından oldukları zannedilen Karabet oğlu dökmeci Arşak ve Mıgırdıç oğlu Ohannis'i katledip dükkanından eşya çaldıkları iddia edilen Yaşar, İzzet, Süreyya ve İbrahim'in delil yetersizliğinden suçsuz olduklarına karar verilmişti. Mahkeme yine delil yetersizliğinden dolayı olayın gerçekleştiği gün Tavukpazarı'nda Mehmed Efendi Hanı'ndan silah attıkları ihbar edilen Masis oğlu Serkis, Serkis oğlu Ohannis, Kirkor oğlu Masis, Mardiros oğlu Kurukahveci Toros, Oseb oğlu Agop, Toros oğlu Kurupi, Kuzme oğlu odabaşı Bedros, kardeşi ekmekçi Artin, Melkon oğlu aşçıbaşı Toros, Kirkor oğlu Agop, Haçadur, Karabet ve Kalibus adlı Ermenilerin mahkemelerin yapılmamasına karar vermişti. Yağma olaylarına karıştıkları iddiasıyla sorgulanan Karşlı Hüseyin, Süleyman, İbrahim, İlyas, Mustafa, işçi Halil, İsmail ve Said adlı kişilerin de mahkeme edilmelerine gerek olmadığına karar verilmiştir (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 3).

Mahkeme-yi Fevkalade'de 19 Ekim tarihinde görülen davalardan ilki farklı mahallerden eşya çaldıkları belirtilen kebabçı Raşid ve Süleyman ile bunlara yardım ettikleri ileri sürülen Abdullah hakkındaydı. Davaları görülen bu kişilerden Süleyman'ın beraatına oybirliği ile karar verilmişti. Yine aynı gün Galata'da bulunan

Küçük Millet Hanı'ndan askerler üzerine silah attıkları iddiasıyla tutuklu bulunan ve davaları kısmen ele alınmış olan altı Ermeni'nin davası görüşülmüştü. Bu davada ilk olarak adı geçen handa yapılan keşfin raporları okunmuş, davayla ilgili iki şahit dinlenmiş, avukatların isteği üzerine bazı kişilerin şahit olarak dinlenmesi için davanın ertelenmesine karar verilmişti. Aynı gün görülen bir başka dava ise Beyoğlu'nda asker kolları üzerine silah attığı iddia edilen Bedros adlı Ermeni ile ilgiliydi. Bu kişinin askerlere ateş ettiği iddiasının doğruluğuna oybirliğiyle karar verilmiş ancak kendisi komitelere mensup olmamasına rağmen bu hareketini askerlerin dur emri vermesi üzerine gerçekleştirdiği için kasten adam öldürmeye teşebbüs suçundan cezalandırılmasına karar verilmişti. Buna göre ceza kanununun yüz seksen sekizinci maddesinin ekine göre altı sene küreğe konulması oyçokluğu ile kabul edilmişti. Nikoha, Hovseb ile öğretmen Kirkor'un komite mensubu olduğu şahitlerin verdiği ifadelerden anlaşılmıştı. Bu nedenle kanunun elli birinci maddesine göre beş sene müddetle küreğe konulmalarına karar verilmişti. Rusya ve İngiltere elçilik tercümanları yapılan davaları takip etmiş ve kayıt altına almışlardı (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 2).

Mahkeme 10 Kasım tarihindeki duruşmalarda birkaç davayı ele almıştı. İlk olarak Norodikyan Han'ında meydana gelen olayları ve burada yakalanan Ermenilerin davası görüşülmüştü. Duruşma sonunda askerler üzerine silah ve humbara attıkları için tutuklu bulunan yedi Ermeniden üç tanesine on beş sene kürek cezası verilmesine diğer dördünün ise beraatlarına karar verilmişti. Yine aynı gün Galata'da bulunan İtibar-i Umumi Bankası'ndan askerler üzerine silah ve humbara attıkları iddia edilen altı Ermeni oyçokluğu ile beraat etmişlerdi. Olaylarda yer aldığı kesinleşen Artin adlı Ermeni'nin üç sene müddet küreğe konulmasına, Galatasaray karşısında bulunan bir eczaneden askerler üzerine humbara atan Kavkas oğlu Karabet'in ise idamına oy birliği ile karar verilmişti. Zanlı olan diğer dört kişinin beraatlarına ise oyçokluğu ile karar verilmişti. Aynı gün yapılan başka bir dava ise Galata'da bulunan Aleksiyadi Han'ından askerler üzerine silah atan iki Ermeni ile ilgiliydi. Dava ile ilgili şahitler çağırılmış olmasına rağmen gelmedikleri için davanın bir süre sonraya ertelenmesine karar verilmişti. Bununla birlikte mahkeme Hasköy Ermeni Kilise'sinden asker ve halk üzerine silah attıkları için tutuklu bulunan yirmi yedi Ermeni'nin sorgularının

yapılmasına ve avukatlarının tayin edilmesine karar vermişti (Y.PRK.AZN. 17-1, lef. 1).

Olağanüstü Mahkeme’de görülen davalar arşiv belgelerine bu şekilde yansımıştı. Davaların bittiği tarihte üyelerin tamamının imza ve mührünü taşıyan bir belgede mahkemede alınan kararlarla ilgili olarak ayrıntılı bilgiler verilmişti. 12 Kasım 1896 tarihini taşıyan belgede, Ermeni olaylarına karışanların mahkemeleri, bu kişilere verilecek cezalar ile suçlu olmayanların beratları için oluşturulan mahkemeye 28 Ağustos Cuma günü Zaptiye Nezareti’nde başlandığı dile getirilmiştir. Bu tarihten 7 Kasım 1896 Cumartesi gününe kadar mahkeme Cuma ve Pazar günleri dâhil olduğu üzere her gün toplanmış ve yetmiş gün zarfında tamamlanmıştı. Bu belgeye göre, olaylardan önce veya sonra mahkemenin görevi dâhilinde olmayan ve mahkemeye gönderilen davalardan zabıtaya yollananların sayısı yüz otuz beş idi. Bunların dışında sorgu hakimleri ve savcılara gönderilen davaların sayısı, yedi yüz otuzu Müslüman, yirmi altısı Rum, yüz yirmi ikisi Musevi, dokuz yüz doksan dokuzu Ermeni olmak üzere toplam bin sekiz yüz yetmiş yedi idi. Yapılan tahkikatlar neticesinde iki yüz altmış bir kararnameyle, yüz doksan dokuz Müslüman, üç Rum ve on iki Musevi ile yedi yüz yirmi sekiz Ermeni mahkeme huzuruna çıkarılmıştı. İki yüz yirmi sekiz kararnameyle beş yüz otuz bir Müslüman, yirmi üç Rum, yüz on Musevi ve iki yüz altmış dört Ermeni’nin ise mahkemelerinin yapılmasına gerek görülmemişti (Y.Mtv. 148-38, lef. 2). Başka bir arşiv belgesinde ise ele alınan davalar, milletlere göre suçlu bulunanlar, tahliye edilenler kadın ve erkek ayrı bir şekilde tablo halinde verilmektedir.

Tablo 3. Mahkeme Kararları Hakkında Verilen Bilgiler

Açıklamalar	Müslüman		Rum		Yahudi		Ermeni	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Mahkeme-i Fevkalade’nin kararıyla hapsedilenler	28	-	1	1	2	-	39	-
Adliye Tarafından tutuklananlar	121	-	-	-	-	-	440	43
Zabita tarafından tutuklananlar	86	-	-	-	-	-	22	-

Tablo 3'ün Devamı

Mahkeme-i Fevkaladede görülen davalardan berat ederek tahliye olunanlar	25	-	1	-	-	-	86	1
Sorgu hâkimlerince mahkemelerine karar verilerek tahliye edilenler	205	1	10	-	2	-	33	2
Zabıtaca mahkemelerine lüzum görülmeyerek tahliye edilenler	336	-	-	-	-	-	534	17
Toplam	801	1	12	1	4	-	1134	63

Kaynak: BOA. Y.PRK.KOM. 9-30.

İdam cezasına çarptırılan bazı mahkûmlarla ilgili özel yazışmaların olduğu görülmektedir. 24 Eylül tarihinde Adliye Nezareti'nin padişaha sunduğu bir yazıda, Vitali Han'da yakalanan Ermeni komitecileri hakkında verilen hükümle ilgili bilgiler yer alıyordu. 29 Ağustos 1896 tarihinde Banka caddesindeki Vitali Hanı'ndan asker üzerine silah ve humbara attıkları iddiasıyla tutuklu bulunan, Hamal Sivaslı Nikogos, Dikran, Papal, Markar, odabaşı Pekmezyan ve Vartan ile çatışma esnasında ölü ele geçirilen dört arkadaşının asker ve halk üzerine silah attıklarının sabit olduğu anlaşılmıştı. Buna göre ceza kanununun elli dördüncü maddesinin ekinin birinci fıkrasına göre idam cezasına çarptırıldığı ve bu hükmün infaz edileceği mahkeme ilamlarıyla birlikte Padişah'a sunulmuştu (Y.A.RES. 82-33, lef. 1-2). Yine Hasköy'de olaylar esnasında evlerinden ateş ederek Bahriye askerlerinden Tevfik Ağa'yı öldüren, humbarahane hademelerinden Hüsni'yü yaralayan komiteciler de idama mahkûm edilmişti. Mahkemeleri sonunda idama mahkûm olan yabancı gümrüğünde memur olarak çalışan Avadis ile oğlu Onnik ceza kanunun elli sekizinci maddesinin ekindeki birinci fıkraya göre cezalandırılmışlardı. İnfazın gerçekleştirileceğine dair sekiz sayfalık mahkeme ilamıyla birlikte durum padişaha bildirilmişti (Y.A. RES. 83-51, lef. 1-2).

Osmanlı Hükümeti tarafından oluşturulan Olağanüstü Mahkeme'nin verdiği kararlarla ilgili olarak büyük devlet temsilcilerinin rahatsız oldukları görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere özellikle İngiliz ve Rus elçiliklerinden tercümanlar duruşmaları takip ederek, mahkemeleri kayıt altına almışlardı. Ancak yaptıkları

yazışmalarda mahkeme ile ilgili olarak menfi bir tutum içerisinde oldukları görülmektedir.

Özellikle İngiltere Büyükelçiliği'nin mahkeme sürecini sıkı bir şekilde takip ettiği görülmektedir. Davaları takip etmek üzere konsolos vekili Devey ve elçilik hukuk müşaviri Stavrides görevlendirilmişti. Bu kişiler neredeyse mahkemelerin tamamına katılmış ve raporlar hazırlayarak büyükelçiliklerine sunmuşlardı. Yukarıda belirtildiği üzere mahkemeye ilgili ilk telgraflarda elçi Currie aldığı bilgileri doğrudan bakanlığına aktarıyordu. Ancak 24 Eylül tarihinde gönderdiği telgrafta Currie'nin tavrının değiştiği görülmektedir. Bu telgrafta, Fındıklı Hamı davasının sona erdirildiğini, dokuz Ermeni'nin farklı hapis cezalarına çarptırıldığını belirten Currie, mahkemede görülen davaların tam anlamıyla komedi olduğunu ileri sürmekteydi. Currie'nin ifadeleri mahkemeye karşı bir önyargı taşıdığını göstermektedir. Elçilik hukuk müşaviri Stavrides'ten aldığı bilgileri aktaran Currie'ye göre *“birçok insanı öldüren, kana susamış, aşâğılık, adi, heriflerden bir tanesi bile mahkeme önüne çıkarılmadı”*. İki ya da üç Müslüman'ın hırsızlık suçundan mahkeme edildi, bir zanlı ise ölü birine bıçağını soktuğu gerekçesiyle berat etti (Blue Book, Turkey 1897, No.3: 49).

Mahkemeleri izlemekle görevlendirilen Devey ve Stavrides'ten alınan bilgiler doğrultusunda Currie'nin bu süreçte görülen davalarla ilgili tablolar hazırlayarak İngiltere Dışişleri'ne yolladığı görülmektedir. Currie'nin gönderdiği ilk tablo 29 Eylül tarihini taşıyordu. Devey tarafından hazırlanan bu tabloda, Meziki Eczanesi, Fındıklıyan, Vitali, Haraççı ve Celal Bey hanlarıyla birkaç Müslüman ve gayrimüslimle ilgili bireysel davalar hakkında bilgi veriliyordu (Blue Book, 1897, No.3:67)³. Currie'nin 14 Ekim 1896 tarihini taşıyan telgrafında mahkeme süreci ile ilgili dikkate değer bilgiler içeren ifadelere yer verdiği ve daha kapsamlı bir tablo gönderdiği görülmektedir.

Currie bu telgrafında, İstanbul'da meydana gelen son olaylarla ilgili kişilerin mahkemesi için Olağanüstü Mahkeme'nin her gün oturum yapmaya devam ettiğini, duruşmaların kopyalarının ise majesteleri büyükelçiliğine verilmediğini ileri

³ Tablo için bkz Blue Book, 1897, No.3, s. 66-67.

sürüyordu. Ceza alan kişiler ile Devey'in davalarla ilgili duyduklarını kaleme aldığı bir raporu sunmaktan şeref duyduğunu belirten Currie, Stavrides'in de önemli birkaç davanın ne şekilde yapıldığıyla ilgili bir memorandum verdiğini ve bu davaların Celal Bey, Komando ve Küçük Millet Hanı ile ilgili olduğu bildiriyordu (Blue Book, 1897, No.3:97). Telgrafına bu şekilde başlayan Currie'nin bundan sonraki ifadelerinin mahkemeyi eleştirmeye yönelik olduğu görülmektedir.

Currie, mahkemenin Ermenileri cezalandırmak için yapıyor olduğunu, öldürülen bir Türk'e karşılık en az 100 Ermeni öldüren Türklerin neredeyse hiç ceza almadığını ileri sürüyordu. Eleştirilerine devam eden Currie, Devey'in ifade ettiği üzere ilk sorgulamaların polislerce yapıldığını, mahkûmların dosyaları mahkemeye geldiğinde, onları savunacak herhangi bir bilginin neredeyse yok olduğunu belirtiyordu. Delillerin polis ve askerden alınmasını eleştiren Currie, bunların neredeyse yüzde sekseninin polis veya diğer yetkililerden alınmış olduğunu, ne Müslüman ne gayrimüslim hiç kimsenin bir Türk tarafından öldürülen Ermeni için şahitlik etmeye cesaret edemediğini söylüyordu (Blue Book, 1897, No.3:97). Currie telgrafının devamında bu iddiaları destekleyen bilgiler aldığını dile getiriyordu.

Olaylara şahit olmuş bir İngiliz'den Devey'in söylediklerini destekleyen bir telgraf aldığını belirten Currie, telgrafta hanlarda yapılan katliamların suçlusu olarak Ermenileri göstermek isteyen polislerin, dükkânlarında kalan ve ayaklanma sırasında orada gizlenen dört Ermeni'yi alıp mahkemeye çıkarmak niyetinde olduklarını, bu kişilerinin suçsuzluğundan emin olduğunu söylüyordu. Ermenilerin suçsuz olduklarına inandığını ifade eden Currie, bu kanaate nasıl vardığıyla ilgili ise herhangi bir bilgi vermeden, böyle bir durumda Ermenilerin adil bir şekilde mahkeme edilmesinin çok zor olduğunu ifade ederek telgrafına son veriyordu (Blue Book, 1897, No.3:97). Currie'nin iddialarına dayanak olarak gösterdiği telgrafın kim tarafından gönderildiği belli değildi. 10 Ekim tarihini taşıyan telgrafta, adı belli olmayan kişi mahkemenin adil olmadığını, Müslümanlardan hiç kimsenin Türklere karşı tanıklık etmeyeceğini, Ermeni komitecilerin suçsuz olduğuna dair kanıtlar olduğunu dile getirmişti. Bunlarla ilgili bilgisini ancak uluslar arası bir mahkemede belirtebileceğini söyleyen bu kişi sözlerini Türk mahkemelerinde tanıklık yapmayı

reddediyorum, korumasız Müslümanların halini siz düşünün artık diyerek bitiriyordu (Blue Book, 1897, No.3:101).

Currie gönderdiği telgrafının ekinde o ana kadar görülen davaların bir tablosu⁴ ile konsolos vekili Devey ve hukuk müşaviri Stavrides'in mahkemelerle alakalı memorandumlarını gönderiyordu. Devey ve Stavrides'in memorandumlarında üzerinde durulan nokta mahkemenin adil olmadığıydı. Verilen örnekler, dikkat çekilen nokta sürekli olarak mahkemenin adil bir şekilde yapılmadığı üzerindediydi. Devey'in hazırladığı memorandumda olumlu tek nokta belki de bu karışıklıkların çıkmasına ilk sebep olanların Ermeni ihtilalcileri olduğu ifadesidir. Bu kişilerin Osmanlı Bankası'na yaptığı saldırı ile Samatya, Galata Saray ve diğer yerlerdeki kışkırtıcı hareketlerinin olaylara neden olduğunu dile getiren Devey, bu nedenle mahkemenin adil bir şekilde olayları ele almak için toplandığını düşünmenin mantıklı olmayacağını belirtiyordu. Devey kanun çerçevesinde mahkemeye gelen otuz beş dava listesi ele alındığında verilen hüküm ve cezaları eleştirmenin dahi yersiz olacağını dile getirerek sıradan olaylarda dahi ortaya konan delillerin mahkûmiyet için yeterli olmadığını belirtiyordu. Ancak yetersiz olduğunu ileri sürdüğü kanıtlara dair herhangi bir örnekle ilgili bilgi vermiyordu (Blue Book, 1897, No.3:99). Devey'in mahkemeye karşı olumsuz bir tavrı olduğu ifadelerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Memorandumunun devamında, mahkemeye gelen davalarla ilgili genel bir bilgi veren Devey, burada da Ermenilerin aldığı cezaların adaletsiz bir şekilde verildiğini dile getirmektedir.

Bilgi sahibi olduğu otuz dört davanın kabaca listesini bir tabloda veren Devey, mahkûmiyetlerin toplamının yaklaşık iki yüz yıl hapsi cezası olduğunu, Ermenilere yedi idam cezası verilirken, Müslümanlara idam cezası verilmediğini, yirmi beş yıl hapis cezası verildiğini ifade etmektedir. Devamında mahkeme reislerinin tavırlarını eleştiren Devey, hâkimlerin Müslümanları desteklemek şeklinde bir tavır içerisinde olduklarını ifade etmişti. Tıpkı Currie'nin ifadelerinde olduğu gibi kışkırtıcı fikirlerin Ermeniler arasında kök salmış ve yayılmış olduğunu, fakat bunun başıbozuk ve Kürtler tarafından masum Ermenilerle birlikte ihtilalci Ermenilerin öldürülmesini temize çıkarmadığını söylemişti. Ona göre yetkililer gerçekten önyargısız ve tarafsız

⁴ Tablo için bkz. Blue Book, 1897, No.3, s. 98-99.

olsalardı, olaylara müdahil olan suçlu Ermeniler kadar Türklerin de yargılanması gerekirdi. Buraya kadar Ermenilerin hakkının yendiğini dile getiren Devey'in raporundaki en dikkat çekici nokta Ermeni fedailerinin İstanbul'un çeşitli semtlerinde dağılarak isyan çıkardıklarının doğru olduğunu ifade etmesidir (Blue Book, 1897, No.3:99).

Raporun devamında mahkemeyi verdiği kararlardan ötürü suçlayamam diyen Devey, ancak mahkemede görülen bazı davalara karşı çıkılabileceğini ifade etmektedir. Ona göre Ermenilerin yakalanması için her türlü çaba gösterilirken, onları öldüren Kürtler ile sopacıların yakalanması için o derece gayret sarf edilmiyordu. Polisin de bu işte parmağı vardı ve padişahın asıl isteği Ermeni halkının isyana teşebbüs ettiğini kanıtlamaktı. Öte yandan ifadesine göre, bir Ermeni'nin Müslüman biri tarafından öldürüldüğüne şahitlik edecek ne bir Ermeni ne Müslüman ne de yabancı bulmak mümkün değildi. Böyle hareket eden Müslümanlar kötü muamele görecekler diyen Devey, polis ve yetkililerin bu kişilerinin gözlerini korkuttuğunu, hiçbir Hıristiyan'ın da böyle bir şeye kalkışmayacağını söylüyordu.

Devey raporunun sonunda mahkemenin oturumlarında şahitlik edenlerle ilgili bilgi veriyordu. Müslümanlardan sadece yüzde beşinin tanıklık ettiğini gördüğünü, daha da önemlisi tanıklık edenlerin yüzde seksenin polis veya yetkililer olduğunu ifade ediyordu. Han ve diğer yerlerde öldürülen Ermenilerin mütecaviz kişiler olduğunun polislerce kanıtlanmaya çalışıldığını belirterek raporuna son veriyordu (Blue Book, 1897, No.3:99-100).

Elçilik hukuk müşaviri Stavrides 12 Ekim tarihli raporunda, kendisinin hazır bulunduğu oturumları değerlendirmişti. Celal Bey Hanı davası ile ilgili bilgi veren Stavrides, bu davada şahit olarak polislerin dinlendiğini, her birinin soruşturmasını dikkatli bir şekilde takip ettiğini belirtmişti. Nihayet zanlıların hiç birini suçlu çıkaracak en ufak bir durumun bile mevcut olmadığı kanısına vardığını, mahkemenin ise polislerin şahitliğiyle bu kişilerin tamamını suçlu bulmaya meyilli olduğunu ifade etmişti. Söylediğine göre bu kişilerden ikisi seçilerek bu kişilere on yıl hapis cezası verilmişti, diğerleri ise berat etmişti. Yine başka bir hanla ilgili olarak verdiği bilgilerde mahkemenin aynı şekilde hareket ettiğini dile getiren Stavrides, zanlı on

dokuz Ermeni'den dördüne on beş yıl ağır hapis cezası verildiğini söylemişti. Küçük Millet Hanı ile ilgili olarak burada sopacıların tüm dükkânları yakıp yıktığını herkesin gördüğünü ancak bu kişilerin hiç birinin yakalanmadığını tam tersine olaydan korkarak burada gizlenen Ermenilerin yakalanmış olduğunu dile getirmişti. Raporunun sonunda bu davanın henüz bitmediğini ancak sistemin aynı şekilde devam edeceğini, davaların bazılarında veya hepsinde şahit olarak polislerin dinleneceğini ve buna göre herhangi bir kanıt olmaksızın Ermenilerin suçlu bulunacağını ifade etmişti (Blue Book, 1897, No.3:100-101).

Currie'nin bu tarihten sonra gönderdiği telgraflarda da tutumunun değişmediği görülmektedir. 8 Kasım tarihini taşıyan telgrafta Devey'in hazırladığı tabloyu ekte gönderiyor⁵ ve olumsuz eleştirilerine devam ediyordu. Verdiği bilgiye göre, Müslümanlara verilen cezaların ortalaması dört ay hapisken, Ermenilere verilen ceza ortalama yedi yıldır. Müslümanlardan suçunu itiraf eden bir kişiye uzun süreli bir hapis cezası verildiğini, ayaktakımının işlediği suçların hiçbirisine yeteri derecede ceza verilmediğini belirterek telgrafına son veriyordu (Blue Book, 1897, No.3:31). Currie'nin telgraf ekinde gönderdiği Devey'in memorandumunu onun bilgi kaynağı olarak ifadelerinin ayrıntılarını içeriyordu. 5 Kasım tarihini taşıyan bu memorandumda, Devey mahkemede görülen doksan beş davadan yetmişi ile ilgili bilgisi olduğunu ve mahkemede kırk-elli davanın daha görüleceğini duyduğunu dile getiriyordu. Verdiği bilgiye göre, verilen cezaların çoğu ceza kanununun iki yüz otuz ve elli yedinci maddelerine göre veriliyordu. Currie'nin kaynağı olarak Ermeni ve Türklere verilen cezaların ortalamasını yedi yıla beş ay olarak belirtmekte, suçlanan Ermenilere karşı tatmin edici kanıtların olmadığını dile getirmekteydi. Suçlu delili bulunan ancak bir düzine dava olduğunu, Ermenileri öldürmekle suçlu olan Müslümanların mahkemeye çıkarıldığını fakat sadece bir kişinin on beş yıl hapis cezası aldığını başka birinin ise bir yıla mahkûm edildiğini ifade etmektedir (Blue Book, 1897, No.3:34). Raporunun devamında eleştirilerini biraz daha arttıran Devey mahkemenin doğrudan doğruya taraflı olduğunu ileri sürerek bunlara örnekler vermektedir.

⁵ Tablo için bkz. Blue Book, 1897, No.3, s. 32-33.

Devey davalarda “*şu handan bir bomba atıldı*”, “*bu hanlarda bir düzine hamal ve Ermeni bulundu, bunlar büyük ihanetle suçlu bulundular*” gibi ifadelerle Ermenilere haksızlık yapıldığını, ceza kanununun iki yüz otuzuncu maddesiyle yargılanan zanlı Müslümanların ise taraflı bir şekilde korunduğunu ima etmektedir. Bu tutuklulara sanki kendileri kötü kişiler değillermiş, silah taşımamışlar gibi hanlara zorla girmemişler gibi davranıldığını, ifadelerinde çalıntı malları yollarda bulduklarını ve polise teslim ettiklerini nihayet bu kişilere üç dört ay hapis cezası verildiğini belirtmektedir. Raporunun sonunda şahsi kanaatinin ayaktakımından hiç kimsenin layık olduğu cezayı almadığı şeklinde olduğunu, Ermenilere ağır cezalar verildiğini, bu davalardan bazılarında yeterince delil dahi olmadığını ifade etmektedir (Blue Book, 1897, No.3:34). Currie’nin 11 Kasım tarihini taşıyan telgrafında olumsuz eleştirilerinin had safhaya geldiği görülmektedir. Devey’in bu raporundan anlaşıldığı kadarıyla mahkemenin adaletinin git gide skandal bir hal aldığı dile getiren Currie, Osmanlı Bankası’nın karşısında bulunan Societe Ottoman Generale Hanı ile ilgili davada altı Ermeni’nin mahkûm edildiğini, bu kişilerin masum olduğunu, şahit olarak dinlenen kimselerin ise olay esnasında o bölgeye çok uzak olduklarını belirtmektedir (Blue Book, 1897, No.3:35). Devey’in 9 Kasım tarihli mahkeme hakkındaki raporunda ise genel olarak verilen cezalar üzerinde durulmuştu. Burada da mahkemenin Ermenilere ağır hapis cezaları verdiğini, bir Ermeni’ye ceza verilirken bir jandarmanın şahit olarak dinlendiği şeklinde ifadeler yer almaktaydı (Blue Book, 1897, No.3:36). Mahkeme’nin başlamasından itibaren olumsuz bir tavır içerisinde hareket eden İngiliz yetkililer konuyla ilgili farklı yerlerden de bilgi toplama yoluna gitmişlerdi.

18 Kasım tarihinde İngiliz Dışişleri’ne Paris elçiliğinden bir telgraf gönderen Gosselin, Fransız Dışişleri Bakanı Hanotaux’tan aldığı bilgileri aktarıyordu. Bakandan aldığı bilgiye göre, Sultan bir irade yayınlayarak mahkemeyi fes edecekti ve hâlihazırda hapisanede sadece altmış Ermeni bulunuyordu (Blue Book, 1897, No.3:30). Gerçekten de bir sonraki gün Currie İngiltere Dışişlerine mahkemenin dağıtıldığını bildiren bir telgraf gönderiyor ve telgrafın sonunda kararların temyiz mahkemesine gideceğini belirtiyordu (Blue Book, 1897, No.3:42). Currie’nin bir sonraki gün yani 20 Kasım tarihli telgrafında ise Fransız elçiliğinden aldığı bilgileri

aktardığı görülmektedir. Buna göre iki yüz otuz Ermeni mahkeme edilmişti. Bunlardan on yedisine idam, altmış dokuzuna ağır hapis cezası, onuna çeşitli sürelerde hapis cezaları verilmiş, yüz otuz beş Ermeni ise berat etmişti. Yüz otuz iki Müslüman'dan yetmiş sekizine birkaç ay hapis, bir kişiye on beş yıl, geri kalanına ise berat kararı verilmişti. Sultan ise mahkemenin verdiği kararların temyize gönderilmesi emrini vermişti. Fransız elçiliğinin verdiği bilgiye göre onu kadın, iki yüz altmış beş Ermeni hapisteydi (Blue Book, 1897, No.3:42). Burada dikkati çeken husus verilen bilgiler arasında tutarsızlık olduğudur. 18 Kasım'da Fransız elçiliğinin verdiği bilgiye göre sadece altmış Ermeni hapisteyken, iki gün sonra bu sayının iki yüz altmış beş olduğu bildiriliyordu. Bu çelişki, verilen bilgilerin sıhhati açısından düşündürücüdür ve konuyla ilgili bir bilgi kirliliği olduğunu göstermektedir.

Philip Currie'nin mahkeme kararlarıyla ilgili olarak Londra'ya yolladığı son telgraf 1 Aralık tarihini taşıyordu. Mahkemede görülen davaların nihai tablosunu⁶ da bu telgrafın ekinde gönderen Currie, tabloyla ilgili değerlendirmelerde bulunuyordu. Devey'in bildirdiğine göre dört yüz otuz iki mahkûm mahkemeye çıkarıldı. Bunlardan ikiyüz altmış Ermeni, yüz altmış dördü Türk, ikisi Rum ve altısı Yahudi idi. Ermenilerden doksan sekizi berat ederken, Türklerden elli dördü, Yahudilerden ise beşi berat etti. Geriye kalanlar ise suçlu bulundu. Currie, mahkemesi yapılan kişilere verilen cezalar karşılaştırıldığında mahkemenin adaletsizliğinin ortaya çıkacağını ifade ederek, Türklerden sadece yedi kişinin üç yıllık, üç kişinin bir yıllık, geriye kalanların ise birkaç aylık hapse mahkûm edildiklerini belirtti. Currie raporunda, Ermenilere ise on beş idam cezası verildiğini, on sekiz Ermeni'ye on beş yıl, on Ermeni'ye on yıl, üç Ermeni'ye beş yıl, geri kalanına ise daha az süre hapis cezası verildiğini ifade etmişti. Ancak davaların tamamının temyize gönderildiğini belirterek telgrafına son vermişti (Blue Book, 1897, No.3:75).

Devey'in 28 Kasım tarihli İngiliz elçiliğine sunduğu raporu Currie'nin verdiği bilgilerin de dayanağıydı. Bu raporda mahkemenin tavrının değişmediği, 100'den fazla dava görüldüğü ancak mahkemenin tutumunun önceki şekilde devam ettiği belirtiliyordu. Devey bu raporunda da şahit olarak dinlenenlerin polisler olduğu üzerinde duruyordu. Bu durumunda polislerin şahitliğinin iftira olduğunu ileri

⁶ Tablo için bkz. Ek. 32.

süremeyeceğini ancak bunun zanlıların suçluluğunu tam anlamıyla ispat etmeye yetmediğine inandığını dile getiriyordu. Buna sebep olarak da polislerin zaten suçlayan taraf olduğunu, doğal olarak ilk saldıran ve ateş edenlerin kendileri olduğunu kabul etmeyeceklerini ifade etmişti. Bu iddiasını destelemek için Galata olaylarında şahitlik eden polislerin sayısının üçü dördü geçmediğini ve birçok yerde meydana gelen olayların tamamını bu kişilerin hatırlamasının mümkün olmadığını belirtiyordu. Raporunun bundan sonraki kısmında belirli davalarla ilgili örnekler vererek delil yetersizliğine rağmen Ermenilere ağır cezalar verildiğini, Müslümanlara ise iltimas gösterilerek hafif cezalar verildiği üzerinde durmuştu (Blue Book, 1897, No.3:79).

İngiliz elçiliğinin mahkeme süreci ile ilgili son yazışması bu şekildeydi. İngiliz elçiliğinin yazışmalarında genel hatlarıyla mahkemede görülen davaların adaletsizliği üzerinde durulduğu görülmektedir. İngiltere'nin Ermeni Sorunu'na yaklaşımının mahkeme sürecinde de yoğun bir şekilde hissedildiği açıktır. Tıpkı daha önceki olaylarda olduğu gibi bu süreçte de mahkeme Osmanlı Hükümeti'ne karşı baskı unsuru olarak kullanılmıştı. Bu baskıların neticesinde tüm suçlulara genel bir af gündeme gelmiş ve sultan genel af ilan etmişti.

5.2.3. Genel Af İlanı ve Suçluların Serbest Bırakılması

Osmanlı Devleti'nde 1890'ların başından itibaren meydana gelen Ermeni olaylarına batılı devletlerin sürekli olarak müdahil olduğu görülmektedir. Bir baskı unsuru olarak Berlin Kongresi'nden itibaren devam eden ıslahat talepleri bu müdahalelerin temelini teşkil ediyordu. Büyük devletlerin ıslahat talepleri için verdikleri memozandumlarda sürekli olarak siyasi olaylardan ötürü hapiste olan Ermenilere af istedikleri görülmektedir⁷.

Erzurum Olayı ile başlayan ve Anadolu'nun birçok yerinde meydana gelen Ermeni olayları neticesinde birçok Ermeni hapis cezası almıştı. Merzifon ve Tokat olayları ise Osmanlı Hükümeti üzerindeki baskıyı iyice arttırmıştı. Sultan bu baskıları azaltmak için Nisan 1893'te Ermeniler için genel bir af ilan etti. Fakat buna rağmen komiteciler

⁷ Örneğin 15 Mayıs 1895'te İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Babıali'ye verdikleri notada siyasi olaylara karışmış olmalarından dolayı mahkemesi görülen veya hüküm giymiş olanlarla adi suçlardan olan cinayetlere katılmış Ermeniler için genel af çıkartılması isteniyordu. (Küçük, *Ermeni Meselesi*, s. 117).

hareketlerine devam ettiler (Gürün, 1983:14; Küçük, 1984:109-110). Sasun ve Zeytun olayları batıların Ermeni sorunuyla daha yakından ilgilenmesine neden oldu. Böylece ıslahat meselesi de sürekli gündeme geldi. Haziran 1896'da meydana gelen Van Olayı ve müteakiben Banka Baskını ve İstanbul Olayları İngiltere'nin bu konudaki baskılarını arttırmasını sağladı. Baskılar neticesinde Sultan Abdülhamit, İstanbul olaylarının mahkeme süreci devam ederken 25 Ekim tarihinde ıslahat çalışmalarının bittiğini devletlere bildirdi. Bu sırada Fransız elçisi ile görüşen Sultan elçiye reformların bütün vilayetlerde en hızlı bir şekilde gerçekleştirileceğini ve siyasi suçluların da affedileceğini söylemişti (Küçük, 1984:164-165). İngiltere'nin öncülüğünde bir dış baskı unsuru olarak Osmanlı Devleti'nin önüne konan ıslahat meselesinin alt başlığı olan genel af, İstanbul olaylarından dolayı tutuklu bulunan Ermenilerin suçları ne olursa olsun serbest bırakılmalarını sağlamıştı.

Şüphesiz bu siyasi gelişmeler ve batılı devletlerin baskıları İstanbul'daki hemen her çevre tarafından fark ediliyordu. Durumun farkında olan Ermeni Patrikhanesi 10 Aralık 1896 tarihinde gönderdiği bir yazıda olaylar dolayısıyla taşra ve İstanbul'da mahkum olan Ermenilerin affedilmesini padişahıtan istiyordu (Y.PRK.AZN.17-7, lef. 3). Adliye Nezareti'nin 14 Aralık tarihinde Babıali'ye yazdığı tezkirede, affın tutuklanan Müslümanları da kapsamı talep edilmekteydi (Y.PRK.AZN. 17-7, lef. 1). Patrikhane affa ilgili olarak bir takım önerilerde bulunuyordu. Dört maddeden oluşan önerilerin birincisi, Ermeni mahkûmların o tarihten itibaren bağlılık ruhunun tersine hiçbir şey yapmayacaklarına dair yemin etmeleriydi. İkinci maddede, patrikhane ve Karma Meclis Ermeni milleti adına serbest bırakılacakların yeminlerinde duracaklarına dair garanti verecekti. Üçüncü maddede, mahkûmlar arasındaki tanınmış tedhişçiler hükümetin belirlediği yerlere gönderilecek ve pişman olduklarına dair deliller sunana kadar gözlem altında tutulacaklardı. Son madde ise, komitelerin ortadan kaldırılacağına dairdi (Blue Book, 1897, No.3:140). Nihayet Sultan 23 Aralık 1896 tarihinde tüm Ermeniler için af iradesini yayınladı.

İngiliz Elçisi Philip Currie iradenin yayınlandığını İngiltere dışişlerine gönderdiği telgrafla bildiriyor ve seksen dört idam mahkûmu dışındakilerin bu aftan yararlanacağını, idama mahkûm olanların ise bir kalede hapsedilip peyder pey serbest bırakılacaklarını bildiriyordu (Blue Book, 1897, No.3:129). Ermeni patrikhanesi ise

çıkarılan bu af dolayısıyla 28 Aralık 1896 tarihinde Sultan'a karışıklıklar esnasında mahkûm olan Ermenilerin genel afla serbest bırakılmalarından dolayı müteşekkir olduğunu bildiriyordu (Y.A.HUS. 363-136). Af tarihinden sonra hapiste bulunan Ermeni mahkûmlar yavaş yavaş serbest bırakılmaya başlanmıştı. Ancak idam cezasına çarptırılanlar af çerçevesinde hemen serbest bırakılmayacaklardı.

İdam cezasına çarptırılan Ermenilerle ilgili olarak Meclisi Vükela bir toplantı yapmıştı. Bu toplantıda olaylardan dolayı idama mahkûm olan komitecilerin bu cezasının sürekli olmayan bir şekilde kalebentliğe dönüştürülmesi kararı alınmıştı. Bu kişilerin nefislerini ıslah ettiklerine dair bir kanaat hâsıl olana değin kalebent olmak üzere muhafaza altında Trablusgarp'a gönderilmelerine karar verilmişti. Padişahın iradesinde belirtildiği üzere bu gelişmelerle ilgili gerekli yerlere bilgi verilmiş, durum gazetelerde neşredilmişti. Ermeni olaylarından dolayı taşrada idam cezasıyla hapiste olanların sayısının seksen dokuz olduğu yapılan araştırmadan anlaşılmıştı⁸. Anadolu'nun çeşitli vilayetlerindeki idam mahkûmlarının tamamının Trablusgarp'a gönderilmesinin bazı sıkıntılara yol açacağı düşünülmüştü. Bu nedenle yalnızca İstanbul ve Trabzon hapisanelerinde bulunan idam mahkûmlarının Trablusgarp'a gönderilmeleri ve nefislerini ıslah edene değin orada kalebent edilmeleri uygun görülmüştü. İdam mahkûmlarından altı vilayette bulunanların ise yine nefislerini ıslah ettiklerine dair kanaat hâsıl olana değin kalebent edilmek üzere batıya ve durumuna göre Erzurum, Musul veya Diyarbakır'a gönderilmeleri kararı alınmıştı. Cezayir-i Bahri Sefid de bulunanların orada kalmaları Adana ve Halep vilayetlerinde bulunanların ise kalebent olarak Payas'a gönderilmeleri uygun görülmüştü (Y.A.Res. 84-70, lef 2). Böylelikle İstanbul Ermeni olayları ve diğer bölgelerde meydana gelen olaylardan dolayı idama mahkûm edilen Ermeni komitecileri bu cezadan kurtulmuş oldular. Mahkeme sürecinde sürekli olarak bir baskı politikası uygulayan büyük devletler affın düzgün bir şekilde işletilmediğiyle ilgili de bazı şikâyetlerde bulunmaktan geri durmamışlardı.

İngiliz elçiliğinin telgraflarla serbest bırakılan Ermeni sayısını sürekli olarak Londra'ya bildirdiği, bu bilgileri ise Anadolu'daki konsolosları vasıtasıyla topladığı

⁸ İdam mahkumlarının bulunduğu iller Halep, Bitlis, Erzurum, Mamüretülaziz, Cezayir-i Bahri Sefid, Trabzon, Ankara ve Adana idi. Mahkumların isimleri için bkz. Y.A.Res. 84-70, lef. 3-1/2.

dikkati çekmektedir. Rus elçisi Nelidof'un da bu durumu yakından takip ettiği, yetkililerin mahkûmların serbest bırakılmalarına karşı her türlü zorluğu çıkardığına dair ifadelerinin olduğu görülmektedir. Büyük devletlerin tercümanları bu tür şikâyetlerini içeren bir bildiriye Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya göndermişlerdi. Tevfik Paşa bu şikâyetlere verdiği cevapta, Sultan'ın bu durumlarla ilgili daha yeni emirler verdiğini, vilayetlerdeki yetkililere ise siyasi suçluların derhal bırakılmaları için telgraflar gönderildiğini dile getirmişti (FO, 424/191, No. 30:26-27).

Tüm siyasi suçluların salıverilmeleri doğal olarak bu kişilerin Osmanlı topraklarında yeni bazı olaylar meydana getirmeleri ihtimalini ortaya çıkarıyordu. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti'nin önemler alması doğaldı. Sadaretin 31 Aralık tarihli tezkiresinde genel affın dolayısıyla Osmanlı topraklarına dönmeye çalışan Ermeni komitecilerine engel olunması, diğerlerinin girişlerine ise kolaylık sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması yetkililerden isteniyordu (Y.PRK.BŞK. 49-34). Ayrıca genel af dolayısıyla İstanbul'da kalmaları mahzurlu görülen ve memleketlerine gönderilecek olan Ermeni komitecilerinin nakliye ve iâşe masraflarının da ödenmesine karar verilmişti (A.MKT.MHM. 628-4).

Batılı devletlerin müdahaleleri sonucunda ortaya çıkan ıslahatların bir alt başlığını teşkil eden genel af neticesinde Ermeni mahkûmları salıverilmiş oldu. Berlin Kongresi'nden sonra sürekli gündemde olan ıslahatlar aslında Osmanlı Devleti'nin dış politikasının en önemli problemlerinden biriydi. Büyük devletlerin dış politika argümanı olarak kullandıkları bu husus, Ermeni komitelerinin de amaçlarına ulaşmada kendilerine bir yol çiziyordu. Ermeni olaylarının nihayetinde Avrupa müdahalesinin bir şekilde geleceğini bildiklerinden 1890'lı yıllarda bu tür terör hareketlerine girişmekten çekinmemişlerdi. Nihayet Banka Baskını ve İstanbul olayları neticesinde de uzun süren mahkeme süreci, verilen cezalar herhangi bir anlam taşımamıştı. Komiteciler yine serbest kalmışlardı. Avrupalı devletlerin tavırlarının genel affa büyük etkisinin olduğu hiç kuşkusuz açıktır.

5.3. Devletlerin Tazminat Talepleri ve Osmanlı Devleti'nin Cevapları

Tazminatlar meselesi Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Olaylarının ardından gelişen ve beş-on yıl devam eden bir süreci içine alan diğer önemli bir husustu.

Olaylar esnasında yabancılardan ölen, iş yerleri tahrip olan, bir şekilde zarar gören her yabancı, konsolosları vasıtasıyla bunların tazmini yoluna gitmişti.

Tazminat ile ilgili olarak elçiliklerin asıl üzerinde durduğu, olayların sorumluluğunun Osmanlı Devleti'nde olduğuydu. Tazminat amacıyla hemen her ülke birçok defter hazırlayarak Osmanlı Hükümeti'ne sunuyordu. Norveç, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya, Almanya ve Rusya'nın bu hususla ilgili toplu olarak birçok başvuru yaptığı görülmektedir (HR.SYS. 2802-3). Ancak elçilikler bireysel kayıplar için de yoğun çaba sarf etmişlerdi (HR.SYS. 2833-49;2833-74). Avusturya elçiliğinin bu konuda birçok başvurusu olmuştu.

Avusturya sefaretinin 19 Ekim 1896 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Galata'da bir Avusturyalıya ait dükkanda yaklaşık sekiz lira zarar olduğu ve tazmin edilmesi isteniyordu (HR.SYS. 2832-78). 28 Ekim tarihinde verilen diğer bir takrirden, bir Avusturya vatandaşına ait iki hanede oluşan zararın yaklaşık 17 Osmanlı lirası olduğu bildiriliyordu. Olaylar esnasında Avusturya tebaasından Matu Petoviç adlı kimsenin Galata'da bulunan dükkânında zarar ve ziyan olduğu ve bunun tazmin edilmesi gerektiği dile getiriliyordu. Buna sebep olarak da olaylar esnasında Osmanlı memurlarının görevlerini gerektiği gibi yerine getirmemeleri gösteriliyordu (HR.SYS. 2833-1, lef. 1-2). 30 Ekim tarihinde Avusturya sefareti Yakup Şapira adlı vatandaşının Yeni Cami sokağındaki Fındıklıyan Han'ında bulunan dükkanında ayaktakımının tahribatta bulunduğunu ileri sürüyordu. Zararın kırk Osmanlı lirası civarında olduğu ve tazminatının verilmesi isteniyordu (HR.SYS. 2832-86). Aynı tarihte gönderilen diğer bir takrirden, Avusturyalı Michael Marosiş'in Galata'da bulunan dükkanında kırk yedi lira kadar zararı olduğu ve bunun tazmini talep ediliyordu (HR.SYS. 2832-87).

Avusturya elçiliğinin bir sonraki gün başka bir takrir göndererek Antuan Mikloviç adlı kişinin zararını tazmin talebinde bulunduğu görülmektedir. Bu takrirden de Mikloviç'in dükkânından on yedi buçuk Osmanlı lirası ile birçok eşyasının çalındığı belirtilmişti. Tazminat verilmesine neden olarak yine Osmanlı memurlarının gerektiği gibi davranmamaları gösterilmişti (HR.SYS. 2833-2, lef. 1-2). Avusturya sefaretinin aynı tarihi taşıyan bir başka takrirden beş Avusturya vatandaşının daha Galata'da

bulunan dükkanlarının zarar gördüğü ve bunun en azından yirmi Osmanlı lirasına tekabül ettiği ve bunun tazmini talep ediliyordu (HR.SYS. 2833-3). 31 Ekim tarihinde Avusturya sefaretinin gönderdiği taktirde bir Avusturyalının evinde meydana gelen zararın yedi Osmanlı lirası olduğu ve tazmini talep ediliyordu (HR.SYS. 2833-4). Avusturya sefaretinin Osmanlı Hükümeti'ne tazminat konusunda farklı tarihlerde bunlar gibi dokuz adet taktir verdiğiinden bahsedilmektedir. (HR.SYS.2803-2, lef. 22). Bu tazminat taleplerini görüşmek üzere Meclis-i Vükela 18 Kasım tarihinde yaptığı toplantıda Avusturya sefaretinin taktirlerini ele almıştı. Verilen taktirlerde ortak nokta sorumluluğun Osmanlı yetkililerine yüklenmesiydi. Olaylar esnasında ayaktakımının yağma ve yıkımlarına Osmanlı memurlarının kayıtsız kaldıkları ileri sürülmesiydi. Bu çerçevede alınan kararda Osmanlı memurlarının böyle bir tutum içerisinde oldukları iddiasının kabul edilemez olduğu dile getiriliyordu. Olaylar esnasında mağazalara saldıranlar biliniyorsa kanunen gerekli olan muamelenin icrası için ait olduğu mahkemeye müracaat edilmesi ve durumun bu şekilde Avusturya sefaretine bildirilmesi kararı verilmişti (MV. 90-15). Ancak Avusturya bu cevaptan tatmin olmadığı gibi taktirler vermeye devam etmişti. 18 Ocak 1897 tarihinde Avusturya sefaretinin bir taktirle bu durumu ele aldığı görülmektedir. Bu taktirde Osmanlı Hükümeti'nin verdiği cevabın kesinlikle reddedildiği, daha önce verilen taktirlerdeki tazminat taleplerinin tekrar edildiği bildiriliyordu. Osmanlı Hükümeti'nin önceden ifade ettiği zarar görenlerin gerekli mahkemeye başvurmasının ise anlamsız bir durum olduğu ifade ediliyordu. Bu ifadeleri içeren taktirin ekinde zarar gören Avusturya tebaasından başka kişilere ait bir tablo daha Osmanlı hariciyesine sunulmuştu (HR.SYS. 2833-21, lef. 1-3). Bu tarihten sonra uzun yıllar boyunca bu duruma dair Avusturya sefaretinden birçok taktir verildiği görülmektedir. 9 Ağustos 1898, 18 Ağustos 1901, 3 Eylül 1904, 30 Aralık 1901, 2 Şubat 1905 tarihlerinde bu konuyla ilgili taktirler verilerek daha önce verilen taktirlerle ilgili olarak cevap verilmesi talep ediliyordu (HR. SYS. 2833-38; HR.SYS. 2833-51; HR.SYS. 2833-67; HR.SYS. 2833-69). Ancak kaynaklarda Osmanlı Hükümeti'nin Avusturya'ya tazminat verdiğiine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Tazminatlar konusunda İngiliz sefaretinin de başvuruları olmuştu. İngiliz sefaretini özellikle Ermeni asıllı iki İngiliz vatandaşı hakkında Osmanlı Hükümeti'ne takrirler vermişti. 17 Aralık 1896 tarihinde verilen takirde, İngiltere sefaretini İstanbul'daki İngiliz postanesinin iki çalışanı, Josef Sanemyan ve Osekban Ciridciyan'ın öldürülmeleri üzerine ailelerine tazminat verilmesi talebinde bulunuyordu (HR.SYS.2833-14, lef. 1-5). 9 Aralık 1897 tarihinde verilen diğer bir takirde, yine bu konu ile ilgili bir husus üzerinde duruluyordu. Ölen bu kişilerden birinin üzerinden bulunan 50 franklık mektubun tazminatının verilmesi isteniyordu (HR.SYS. 2833-29, lef. 1-2). İngiliz sefaretinin bu konudan vazgeçmediği müteakip süreçte farklı takrirlerden anlaşılmaktadır.

10 Mart 1897 tarihinde İngiliz sefaretinin verdiği takirde bu konu hakkında uzun uzadıya durulmuştu. Takrir'in girişinde olayların başladığı gün Osmanlı hariciyesine gönderilen bir telgrafta İstanbul'da bulunan Hıristiyanlara bir zarar geldiği takdirde bundan Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu tutulacağına söylediği ifade ediliyordu. Takirde belirtildiğine göre, Osmanlı Hükümeti hemen tedbir alacağını bildirmesine rağmen İngiliz vatandaşlarından birçoğu zarara uğramıştı. İddiaya göre olaylar esnasında sefaret yetkililerinin olay mahallerine gittiği, asker ve polisin bunları engellemekte gerektiği şekilde hareket etmediklerini gördükleri belirtiliyordu. Takrir'de iki postane memurunun durumu da ele alınarak, gerekli tazminatın ödenmesi istenmişti. Takririn sonunda ise olaylar esnasında zarar gördükleri belirtilenleri içeren bir liste eklenmişti. Bu listede talep edilen miktar 17.186,13. İngiliz Sterlin'iydi (HR.SYS. 2833-26, lef. 1-5).

24 Mart 1898 tarihinde bu konuyla ilgili başka bir takrir gönderilmişti. Takirde, olaylar esnasında İngiliz vatandaşlarının zararlarıyla ilgili çeşitli kereler Babîâlî'ye başvurulduğu belirtiliyordu. İddialara göre olaylar esnasında Osmanlı memurlarının mesuliyetlerine şüphe yoktu ve Osmanlı memurları gerekli önlemleri almamıştı. Babîâlî, Osmanlı Hükümeti'nden kendilerini koruma talep etme hakkı olan ve olaylar esnasında zarar gören İngiliz vatandaşlarının zararlarını tazmin etmek mecburiyetindeydi. İngiliz sefaretini tazminat talebini içeren birçok başvuru yapılmıştı ki bunlarda belirtilen iddiaların sağlıklı olduğu itina ile tahkik edilmişti. Takirde İngiltere sefaretinin doğrudan hazineye giren paradan bu tazminatların ödenmesini

istediği görülmektedir. Sefaret bu durumun Babıâli tarafından da kabul edileceğini düşündüklerini dile getiriyor ve bu başvuruya en kısa sürede cevap verilmesi talep ediyordu. Bununla birlikte sefaretin Osmanlı vilayetlerinde İngiliz vatandaşlarına gelecek zarar ve ziyanı bildirme hakkını ise muhafaza ettiği dile getiriliyordu (HR.SYS. 2833-35, lef. 1-2). Bu tarihten sonra 12 Mayıs 1898'de gönderilen takrirde, İngiliz postanesinde çalışan iki kişinin öldürülmesi ile ilgili tazminat taleplerine cevap verilmediği belirtiliyordu. Uzunca bir süredir bu konuyla ilgili yapılan başvuruya Babıâli'nin herhangi bir cevap vermediği ve bu hususun bir an önce çözüme kavuşturulması için hükümetten emir alındığı belirtiliyordu. Olaylar esnasında zarar gören İngiltere tebaası için önceden belirtilmiş miktara ilaveten, Jozef Sanemyan'ın ailesine 288 ve Osebyan Ciridyan'ın ailesine 120 İngiliz Sterlini verilmesi isteniyordu (HR. SYS. 2833-39). Osmanlı Hükümeti'nin bu takrirlere cevap vermemesi üzerine İngiltere sefaretini baskılarını arttırmaya devam ederek tazminatı farklı yollardan alacağı ihtarında bulunuyordu.

18 Ağustos 1898 tarihinde verilen takrirde, İngiliz sefaretini bu iki kişinin ailesine tazminat verilmesi hakkında önceden yapılan başvuruların cevapsız kaldığını, Londra'dan aldığı emir gereğince tazminatın derhal ödenmesi gerektiğini dile getiriyordu. Talep edilen yaklaşık dört yüz seksen İngiliz Sterlin'inin on beş gün zarfında verilmemesi durumunda, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne Posta işlerinden dolayı ödemesi gereken 36.000 Frank'tan kesileceği ifade ediliyordu (HR.SYS. 2833-53). Yazışmalarda bu tarihten sonra böyle bir durumun gerçekleştiğiyle ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak İngiliz Hükümeti tazminat taleplerini genişleterek talep etmeye devam etmişti.

Tazminatlar konusu İngiliz Avam Kamarası'nda da gündeme geliyordu. İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin Başkanı ve Avam Kamarası mensubu Stevenson, Dışişleri Bakanlığı'na İstanbul Olaylarından bu yana geçen 22 aylık süreçte İngiliz vatandaşlarının tazminat talepleri için yapılanlar hakkında bir soru soruyordu. Verilen cevapta, İstanbul'daki tahribatın ayrıntılı bir şekilde ele alındığı, bu hususlar ilgili listelerin Osmanlı Hükümeti'ne verildiği, ancak herhangi bir cevap alınamadığı belirtiliyordu (HC, Deb, 30 June 1898, vol 60, c. 630-631). Bu tarihten sonra bu konunun Avam Kamarası'nda sürekli gündemde tutulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Stevenson ile birlikte bazı üyeler ise bu teşebbüslerin öncülüğünü yapıyor ve konuyla ilgili soru soruyorlardı (HC, Deb, 01 July 1898 vol 60, c. 801-802; HC Deb 25 July 1898 vol 62 c. 1149-50; HC Deb 29 July 1898 vol 63 c. 444; HC Deb 05 August 1898 vol 64 c. 286-7).

20 Mart'ta 1899'da Avam Kamarası'nda sorulan bir soruya karşılık Osmanlı Hükümeti'nin tazminatları ödemeyi kabul etmediği belirtiliyordu (HC Deb 20 March 1899 vol 68 c. 1311). Daha sonraki müzakerelerde de bu durumun değişmediği dile getiriliyordu (HC Deb 03 August 1899 vol 75 c. 1281-2). Bu kabul etmeyişi neticesinde İngiltere tazminat taleplerini sürdürüyordu. 25 Kasım 1899 Hariciye Nezaretine gönderilen takrirden, İngiltere tebaasından bazı kimselerin 1895 ve 1896 olaylarında zarara uğradıkları ve İngiliz Hükümeti'nin kendi tebaasının zararlarını tazmin etmek mecburiyetinde olduğu belirtiliyordu. İngiltere Hükümeti'nin tazminatlar konusundaki tutumunu kesinlikle değiştirmeyeceği ifade edilirken, bu konuda İngiliz yetkililerin yaptırdığı tahkikatların güvenilir olduğu ve bu hususun Babıâli tarafından da dikkate alınması isteniyordu. Takririn sonunda tazminat taleplerinin bir an önce karşılanmasının Osmanlı Hükümeti'nin menfaatine olacağı ve en kısa sürede bunlara cevap verilmesinin İngiliz sefaretince beklendiği söyleniyordu (HR.SYS. 2833-57). Osmanlı Hükümeti ile İngiliz sefaretleri arasında bu tarihten sonra herhangi bir yazışmanın olmadığı dikkati çekmektedir. Bu çerçevede talep edilen tazminatların ödenip ödenmediği konusu karanlıkta kalmaktadır.

Olaylar esnasında zarar gören tebaası için yoğun çaba harcayan Fransız hükümetinin de bu konu hakkında birçok takrir verdiği görülmektedir. 4 Şubat 1897 tarihinde Fransa sefaretinden Hariciye Nezaretine gönderilen takrirden, olaylar esnasında Fransa tebaasından zarar görenlerin tazminatlarının ödenmesi isteniyordu. Buna sebep olarak da diğer devletlerin iddialarında olduğu gibi olaylar esnasında Osmanlı yetkililerinin gerektiği gibi görevlerini yerlerine getirmemesi gösteriliyordu. Bu konuyla ilgili olarak bir de defter verilmişti (HR.SYS. 2833-25). 24 Şubat 1897 tarihli takrirden ise, Osmanlı Hükümeti'nin iddiaları kabul etmemesine kesinlikle karşı çıktığı belirtiliyordu. Zira Osmanlı Hükümeti olaylar esnasında Fransa tebaasından zarar görenler varsa bu kişilerin gereken mahkemeye başvurmalarını istemişti. Fransa sefaretleri böyle bir durumu kesinlikle reddettiğini, Osmanlı Hükümeti'nin Fransız

tebaasını korumak zorunda olduğunu ve istenen tazminatların en kısa sürede verilmesinin zaruri olduğunu ifade ediyordu. Takririn sonunda Fransız sefaretî tazminatlar için elinden geleni yapacağını ve taleplerden kesinlikle vazgeçilmeyeceğini belirtiliyordu (HR.SYS. 2833-25, lef. 1-2). 19 Mart 1898 tarihinde gönderilen takrirden Osmanlı Hükümeti'nin bu tazminatları yaklaşık bir yıl daha ödemeyi reddettiği görülmektedir. Bu takrirden de yine aynı konular üzerinde duruluyor ve Fransız Hükümeti'nin bu tazminatları almak zorunda olduğu belirtiliyordu (HR.SYS. 2833-33).

Bu tür taleplere cevap vermek amacıyla toplanan Meclis-i Vükela, 25 Mayıs 1898'de Fransa ve diğer devletlerin sefaretlerine aldığı kararı bildiriyordu. Asayişin muhafazası hususunda asker ve zabitanın her türlü tehlikeyi göze alarak vazifelerini mümkün olduğu kadar yerine getirdiği hatta bu yolda birçoğunun canını feda ettiği belirtiliyordu. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti'nin kendi aleyhine gerçekleştirilen bu tür hareketlerin sorumlusu olamayacağı ve olaylardan dolayı ortaya çıkan zarar ve ziyanının tazminatının ödenmesinin mümkün olmadığı dile getiriliyordu. Dolayısıyla tazminat iddiasında bulunanların, kendilerine zarar veren şahısları mahkemede dava etmeleri hususunun Fransa sefaretî ile bu tür iddialarda bulunan diğer sefaretlere Hariciye Nezareti tarafından bildirilmesi isteniyordu (MV. 95-36). Kısacası, Osmanlı Hükümeti bu kararı ile olaylar esnasında her türlü tedbiri aldığını, buna rağmen meydana gelen olaylarda zarara uğrayanların ise mahkemelere başvurarak hak aramaları gerektiğini ifade ediyordu.

Yaklaşık bir ay sonra 24 Haziran'da Fransa sefaretî maslahatgüzarı bir takrir daha göndererek tazminatların farklı bir yol ile verilmesini talep etmişti. Takrirden Osmanlı Hükümeti'nin bazı büyük devletler tarafından yapılan başvuru üzerine Yunan savaş tazminatından bir kısmını bazı yabancı şirketlere olan borcuna ayıracağı söyleniyordu. Bu çerçevede Fransa Hükümeti'nin de Osmanlı Devleti'nden para talepleri vardı. Talep edilen para miktarı ise 1.050.000 Frank, takriben 45.700 Osmanlı lirası idi. Bunun 594.000 Franklık kısmı 1896 olaylarında zarar görenlere, geriye kalan kısmı ise Osmanlı vilayetlerinde meydana olaylarda zarar görenlere aitti. Takririn devamında daha önce birkaç kez bu talepler yapılmış olduğundan, Fransa Hükümeti'nin gerekli tazminatları derhal İstanbul'daki sefarete vermesi veya

Paris'teki Osmanlı Bankası şubesine havale etmesi isteniyordu (HR.SYS. 2833-42, lef. 1-2). Fransa Hükümeti de tıpkı İngiltere gibi tazminatları başka yollardan almaya çalışıyordu. Ancak Osmanlı Hükümeti bu taleplere cevap vermemiş olmalıdır ki Fransız Hariciye Nazırı, Osmanlı Devleti'nin Paris sefiriyle bizzat görüşmüştü.

Paris sefaretinden 28 Haziran 1898 tarihinde gönderilen telgrafta, Sefir, Fransız Hariciye Nazırı'nın Ermeni olaylarından dolayı Fransa tebaasına verilecek tazminatı içeren bir tabloyu kendisine verdiğini ve tazminatın ise kısa sürede verilmesi için Osmanlı Hükümeti'ne tavsiyede bulunmasını istediğini belirtmektedir. Sefiri bu tazminat meselesiyle ilgili olarak Fransa meclisinde hükümet yetkililerine bazı sorular sorulacağına dair fikirler olduğunu, böyle bir durumun Osmanlı Hükümeti için olumsuz bir netice ortaya çıkaracağını belirtmiş ve bu tür fikirlerin ortaya çıkmasını engellemek için tazminatların verilmesinin uygun olduğunu beyan etmişti (HR.SYS. 2833-41). 9 Temmuz 1898 tarihinde Paris sefaretinden gönderilen bir telgrafta yine Fransız Hariciye Nazırı ile yapılan görüşme hakkında bilgi veriliyordu. Bu görüşmede Fransız Hariciye Nazırı, Ermeni olayları esnasında zarar gören Fransız vatandaşlarının tazminatlarına Osmanlı Hükümeti'nin herhangi bir cevap vermediğini söylemişti. Fransa meclisinde bu konuyla ilgili herhangi bir soru sorulduğu takdirde bunun Osmanlı Hükümeti aleyhine olacağını ifade ederek, Osmanlı Hükümeti'nin dikkatini bu husus üzerine çekmek istediğini belirtmişti. Görüşmenin sonunda ise Fransa hükümetinin Babıali'den belirtilen taleplerin yerine getirilmesi istediği tekrar beyan edilerek bu hususa dair İstanbul Fransa maslahatgüzarı vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti'ne durumu belirteceğini ifade etmişti (HR.SYS. 2833-42). Nihayet Fransa Meclisi'nde tazminat husus ile ilgili Fransız Hariciye Nazırı'na soru sorulduğu görülmektedir.

11 Temmuz 1898'de gönderilen telgrafta, Ermeni olayları esnasında zarar görenler hakkında sorulan soruya cevap veren Hariciye Nazırı, hükümetlerinin tazminat talepleriyle meşgul olduğunu ve bu konuda Babıali'ye birçok taksir verdiklerini söylemişti. Hariciye Nazırı devamında nezaretine tayin olur olmaz Fransa Hükümeti'nin talebini Babıali'ye ihtar ile beraber bu işin eninde sonunda çözüleceğini beyan ettiğini belirtmişti. (HR.SYS. 2833-44). Mecliste geçen bu müzakere daha sonra Fransız gazetelerinde de yayınlanmıştı. Bu konuyla ilgili olarak

Paris Sefareti maslahatgüzarı Hariciye Nezareti'ne bilgi vermişti (HR. SYS. 2833-45, lef. 1-2). Tüm bu çabalara rağmen Osmanlı Hükümeti'nin olumsuz tavrı karşısında Fransızların tazminat taleplerine devam ettiği görülmektedir (HR.SYS. 2833-47). Nihayet Paris sefaretinden gönderilen 31 Temmuz 1898 tarihli telgrafta, Fransa Hariciye Nazırı'nın Ermeni olayları esnasında zarar gören Fransa tebaası için talep olunan tazminat meselesinin İstanbul'da müzakeresini istediği belirtilmekteydi (HR.SYS. 2833-50). Anlaşıldığı kadarıyla Fransızların bu çabalarına rağmen, Osmanlı Hükümeti tazminat ödemeyi hiçbir şekilde kabul etmemişti. Ancak yazışmalarda görülme de, Fransızlar bu tazminatları elde etmek için gayret göstermeye devam edeceklerdi.

Tazminat hususu ile ilgili olarak Amerika ile de uzun süreli müzakereler olduğu görülmektedir. 20 Ekim 1896 tarihinde Washington Sefareti'nin gönderdiği telgrafta, Amerika'nın Osmanlı topraklarında meydana gelen olaylardan dolayı tazminat taleplerine olumsuz cevap verildiği anlaşılmaktadır. Washington sefareti bu konuyla ilgili olarak Amerika Dışişlerine bir nota vererek olumsuz cevap verilmesinin sebeplerini açıklamıştır (HR.SYS. 2832-80, lef. 1-4). Ancak 10 Eylül 1898 tarihinde Amerika sefareti maslahatgüzarının gönderdiği telgrafta, Osmanlı Hükümeti'nin sorumluluğu olmadığına dair verdiği cevabı yeterli görmedikleri belirtilmişti (HR.SYS. 2833-56). Amerika Hükümeti tazminat meselesini ciddiye alıyordu. Sadece Ağustos 1896 olaylarında değil, Osmanlı topraklarında meydana gelen tüm olaylarda meydana gelen zararlarının bir şekilde tazmin edilmesini istiyordu. 23 Ekim 1898 tarihinde Washington sefaretinin gönderdiği bir telgrafta İstanbul'a atanan yeni Amerikan elçisi Straus'a hükümetinin verdiği üç önemli görevden biri olaylar esnasında meydana gelen zararların tazmin edilmesi hususuydu (HR.SYS. 66-75). Görüldüğü üzere Amerika Hükümeti tazminat meselesine ciddiyle yaklaşıyordu.

24 Ağustos 1899 tarihinde Amerika sefaretinin gönderdiği telgrafta bu ciddiyeti ortaya koymaktadır. Telgrafta tazminat taleplerinin elde edilebilmesi için Amerikan elçisinin Sultan'ın huzuruna çıkmak istediği söyleniyordu. Bunun sebebi ise Amerika Başkanı'nın elçiye böyle bir yola başvurması emrini vermiş olmasıydı. Sefir bu emir üzerine Sultan ile görüşmek için başvuruda bulunmuş, ancak olumlu bir cevap alamamıştı (HR.SYS. 2833-59, lef. 1-3). Ancak daha sonraki yazışmalardan Osmanlı

Hükümeti ile bazı anlaşmalar yapıldığı görülmektedir. 28 Aralık 1899 tarihinde Amerika sefaretinin yine bu konu ile ilgili bir takrir daha gönderdiği dikkati çekmektedir. Bu takrirden ise Osmanlı topraklarında meydana gelen olaylar esnasında zarar gören Amerikan vatandaşları ve özellikle okulları ile ilgili talepler yer alıyordu. Takrirden bu tazminatların elde edilmesi için Amerika ile Osmanlı Hükümeti arasında bazı anlaşmaların yapıldığı ve Amerika'dan sipariş edilen bazı malzemelerin alınması hususunda müzakerelerin devam ettiği anlaşılmaktadır (HR.SYS. 2833-60, lef. 1-4). Fakat bir süre sonra alınan bir telgraftan bu müzakerelerin sonuçlanmadığı anlaşılmaktadır. 8 Ocak 1900 tarihinde Amerika sefareti maslahatgüzarlığı tarafından gönderilen takrirden Osmanlı Hükümeti'nin gerekli cevabı vermemesinden şikayet ediliyordu. Zarar görenlerin tazminatlarının en kısa sürede karşılanması için başvurular tekrar ediliyordu (HR.SYS. 2833-61).

Osmanlı Devleti'nin Washington sefaretinin 3 Mayıs 1900 tarihinde gönderdiği telgrafta, Amerikan gazetelerinde Osmanlı aleyhine çıkan haberler üzerine Amerika Hariciye Nezareti'ne bu konu hakkında bir soru sorulduğu ve Hariciye Nazırı'nın verdiği cevapta, Amerika Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tutum içerisinde olmadığını söylediği belirtiliyordu (HR.SYS. 2833-63). Bu tarihten sonra Amerika'nın birkaç kez daha tazminat talebinde bulunduğu görülmektedir. 7 Mayıs, 13 Haziran ve 4 Temmuz 1900 tarihlerini taşıyan üç takrir daha vererek tazminatların ödenmesi talep edilmiştir (HR.SYS. 2833-64/65/66). Amerika hükümetinin bu denli çabalarına rağmen, tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı Hükümeti'nin doğrudan tazminat vermeyi reddettiği görülmektedir.

Diğer ülkelerin tazminat talepleri olayların hemen arkasından gelmişti. Ancak bu konuyla ilgili olarak Rusya'nın ilk başlarda teşebbüste bulunduğu dair herhangi bir yazışmaya tesadüf edilmemiştir. 30 Haziran 1903 tarihinde gönderilen takrirden ise tazminat meselesinin senelerce görüşüldüğü belirtiliyordu. Takrirden, Rusya tebaasından birçok kişinin İstanbul ve vilayetlerde meydana gelen olaylar esnasında zarar gördükleri ve bu zarar tazmini için senelerce görüşüldüğü belirtiliyordu. Takrirden tazminat miktarının 94.195 lira 60 kuruş olduğu ve Babıali tarafından ödenmesinin ümit edildiği belirtiliyordu (HR.SYS. 2833-71). Hariciye Nezareti'ne 28 Ağustos 1903 tarihinde Rusya sefaretinin bir takrir daha gönderilmişti. Bu takrirden

ise 1896 İstanbul olayları esnasında zarar göre kişilerin tazminatı için tekrar başvuruda bulunuluyordu (HR.SYS. 2833-72). 29 Haziran 1904 tarihinde gönderilen takrirden ise tazminatların toptan verilmesi isteniyor, bazı sebeplerden dolayı bunların kayıtlı olduğu defterlerin neşredilmediği belirtiliyordu. Bu talepleri Babıali'nin dikkate alarak verilecek kararın en kısa sürede bildirilmesi talep ediliyordu (HR.SYS. 2833-73). Rusya ile ilgili yapılan görüşmeler hakkında başka herhangi bir bilgiye rastlamadık.

Tazminat talebiyle ilgili İtalya sefaretinin de başvuruları olmuştu. 20 Ekim 1896 tarihinde İtalya sefaretini Osmanlı Hariciyesine bir takrir göndermişti. Takrirden Galata'da meydana gelen olaylar esnasında tüccar olan ve İstanbul ticaret odası azasından yirmi sekiz yaşındaki İtalyan George de Angeli'nin öldürüldüğü ifade ediliyordu. Öldürülmesiyle ilgili ayrıntılı bilgiler verilen takrirden, bu konu hakkındaki yedi kıta zabıt varakası da Babıali'ye sunulmuştu. Salvatore adlı bir kişinin daha İstanbul'da askerler tarafından öldürülmesiyle toplamda iki İtalyan'ın hayatını kaybettiği belirtiliyordu. Bu ölümlerin sorumluluğunun ise Osmanlı Hükümeti'nde olduğu dile getiriliyordu. Gerekli tazminatın verilmesi için Babıali'nin dikkatinin çekildiği belirtilerek takririn ekine bu ölümlere şahit olmuş kişilerin ifadeleri eklenmişti (HR.SYS. 2832-79).

Hariciye Nezareti'ne 4 Ekim 1897 tarihinde İtalya sefaretinden yine bu konu hakkında bir takrir daha verilmişti. Takrirden Osmanlı Hükümeti'nin olaylar esnasında İtalyan vatandaşlarının zararlarından sorumlu olmayacağına dair bir takriri 17 Eylül 1897 tarihinde İtalya sefaretine gönderdiği söyleniyordu. Ancak İtalya Hükümeti'nin böyle bir şeyi kesinlikle kabul etmeyeceği, Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların hayatlarının muhafaza altına alınması görevinin Osmanlı Hükümeti'nde olduğu belirtiliyordu. Bunun yanı sıra olaylar esnasında ölen Angel'in ailesine de gerekli tazminatın verilmesi tekrar talep ediliyordu (HR.SYS. 2833-27). 11 Aralık 1898 tarihinde de bu müzakerelerin devam ettiği görülmektedir. 1895 Kasımında Trabzon, Erzurum ve 1896 Ağustosunda İstanbul'da meydana gelen olaylarda İtalya tebaasından zarar görenler olmuştu. Takrirden Osmanlı Hükümeti'ne yapılan başvurular bir netice vermediği için bu konuyla ilgili en kısa sürede cevap verilmesi talep ediliyordu (HR.SYS. 2833-58). Osmanlı Hükümeti'nin bu isteklere olumlu

cevap vermediği 18 Ekim 1901 tarihinde gönderilen diğer bir takrirden anlaşılmaktadır. Bu takrirden de Trabzon, Erzurum ve İstanbul olaylarından dolayı zarar görenlere verilmesi gereken tazminat talep ediliyordu (HR.SYS. 2833-68).

Tazminatlar konusunda Almanya'nın da bir başvurusu olmuştu. Hariciye Nezareti'ne 11 Haziran 1898 tarihinde Almanya sefaretinden bir takrir gönderilmişti. Takrirden, 1896 Ağustosunda İstanbul'da meydana gelen olaylarda Alman vatandaşlarının zararları hakkında Osmanlı Hariciye'sine bilgi verildiği dile getiriliyordu. 27 Ağustos 1896 tarihinde verilen ortak takrirden dolayı Almanya Hükümeti'nin zarar ve ziyandan Osmanlı Hükümeti'ni mesul tuttuğu belirtilen takrirden, Alman sefaretinden yapılan tahkikat neticesinde kendilerin yapılan bazı başvuruların edilmediği belirtiliyordu. Toplam tazminatın ise 2268 lira, 85 kuruş olduğu söyleniyordu. Babıali'nin bu miktarı hakkaniyet hissi gereğince ödeyeceği düşünülüyordu ve tazminatın pek yakında Osmanlı hazinesine girecek olan Yunan harp tazminatından verilmesi talep ediliyordu (HR.SYS. 2833-40). Almanya gibi İsveç ve Norveç'in de tazminat talepleri olmuştu.

Hariciye Nezareti'ne 26 Aralık 1896 tarihinde İsveç ve Norveç sefaretinden gelen takrirden, Ermeniler tarafından İstanbul'da meydana getirilen olaylar sırasında Osmanlı memurlarının huzur ve asayişini temin etmek için elinden geldiğini yaptığı belirtiliyordu. Ancak olaylar esnasında bazı yabancıların zarar gördüğü ve bunun mesuliyetinin Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmediğine dair takririn ellerine ulaştığı belirtiliyordu. Takrirden ilk olarak dikkat çekilen husus yağmanın Ermeni komitecileri tarafından değil bazı Müslümanlar tarafından icra edilmiş olduğuydu. Olaylar esnasında zarar gören İsveç ve Norveç vatandaşlarının zararından Osmanlı Hükümeti'nin mesul tutulduğu, vatandaşlarından Reppan adlı kişinin işyerinde meydana gelen zararın 1000 Osmanlı lirası olduğu ve tazmin edilmesi isteniyordu. Takrir'in sonunda tüm bu söylenenlere karşılık olarak Meclisi Vükela'nın tekrar toplanarak bu hususlarla ilgili tatmin edici bir cevap vermesi isteniyordu (HR.SYS. 2833-16). Osmanlı Hükümeti'nin bu talepleri de karşılamadığı yaklaşık iki yıl sonra İsveç ve Norveç sefaretinin bu konu hakkında bir takrir daha vermesinden anlaşılmaktadır. 9 Ağustos 1898 tarihini taşıyan takrirden gereken tazminatın verilmesi tekrar talep ediliyordu (HR.SYS. 2833-48).

Osmanlı Hükümeti ile büyük devletler arasında tazminat yazışmaları yaklaşık on yıllık bir süreci kapsamıştı. Bu süreçte büyük devletlerin hemen tamamı tazminat taleplerinde bulunarak Osmanlı Devleti'nin bu talepleri en kısa sürede karşılmasını istemişti. Bu amaçla çeşitli tarihlerde verilen takrirler ve defterlerde zarar görenlerin isimleri ve istenen tazminat miktarları bildirilmişti. Osmanlı Hükümeti ise başvuruların hemen tamamına aynı cevabı vermişti. Buna göre, olaylar esnasında Osmanlı yetkilileri görevlerini yapmışlardı. Bu nedenle tazminat taleplerinin kabul edilmesi mümkün değildi. Yine de tazminat talebinde bulunan kişilere ise hukuki yollara başvurmaları salık veriliyordu. Ancak bir süre sonra büyük devletlerin bu tazminatları bir şekilde aldığı dikkat çekmektedir.

Sultan Abdülhamit'in başkâtiplerinden Tahsin Paşa bu konuyla ilgili olarak çarpıcı değerlendirmelerde bulunmuştur. Avrupalı devletlerin Osmanlı Bankası Olayı'nı müdahaleye bir vesile olarak gördüklerini ve tebaalarından bazılarının bu olaylar neticesinde zarara uğradıklarını beyan ettiklerini ve Babıâli'ye başvurarak tazminat taleplerinde bulunmuş olduklarını belirtmektedir. Bu taleplerin kabulünün Ermeni olaylarının bütün kabahatini devletin omzuna yüklemek anlamını taşıdığını belirten Tahsin Paşa, ilk başlarda bu taleplerin şiddetli bir şekilde reddedildiğini dile getirmektedir. Onun söylediğine göre, İstanbul'daki sefirlerin hiç durmadan yaptıkları başvurular neticesinde, meselenin büyümemesi ve devletlerle Osmanlı Hükümeti'nin arasının açılmaması için İngiltere, Fransa ve Amerika'ya bazı gemiler sipariş edilmişti. Bu gemilerin fiyatı tespit edilirken o devletlerin zararları da hesaba katılmıştı (Tahsin Paşa, 1999:63).

5.4. Batılı Devletlerin Osmanlı Karasularına Donanma Gönderme Meselesi

Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Olayları esnasında ortaya çıkan önemli bir durum büyük devletlerin Osmanlı karasularına donanma gönderme meselesiydi. Aslında Avrupalı devletler daha önce de Osmanlı sularına savaş gemisi gönderme konusunda ısrarcı olmuşlardı ve bunu Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehdit argümanı olarak kullanmışlardı. Ermeni olaylarının yoğun bir şekilde yaşandığı 1895'te büyük devletlerin tavırları bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Büyük devletlerin İstanbul'da bulunan sefaretlerine ikinci bir istasyon gönderilmesi teklifi ve 600

kişilik bir ek kuvvetin İstanbul'da büyük bir etki yapacağı üzerine yapılan müzakereler politik anlamda kurulmak istenen baskının bir göstergesidir. Bu çerçevede "Savaş Gemisi Diplomasisi" Ermenilerin yaşadığı bölgelerde reform yapılması için bir tehdit unsuru olarak sürekli gündemde olmuştur (Kirakossian, 2003:243; Sonyel, 1987:191-194). Bu durumun Avrupa kamuoyunda büyük etki yapan Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Olayları esnasında da gündeme gelmesi kaçınılmazdı. Olayların baş göstermesi üzerine İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika bu konuya eğilmişler ve ilk olarak elçiliklerinin emrine verilmek üzere ikinci bir istasyonier gönderilmesi hususunu gündemlerine almışlardı. Daha sonra ise Osmanlı Hükümeti'ni daha da sıkıntıya sokacak bir deniz tatbikatı yapılacağı rivayetleri diplomatik çevrelerde dolaşmaya başlamıştı. Nihayet İstanbul'un topa tutulmasının dahi gündeme geldiği ve bu konuyla ilgili büyük devletlerin arasında bir ittifak olduğu konuşulmaya başlanmıştı.

Osmanlı Hükümeti tüm bu gelişmeleri yakından takip etmişti. Özellikle deniz tatbikatı meselesi hakkında ciddi endişeler olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim bazı büyük devletlerin nümayiş maksadıyla Beşike Körfezi'ne (Çanakkale) savaş gemisi göndereceklerine dair duyumlar alınıyordu. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti Avrupa'daki sefaretlerine yazılar göndererek gizli bir şekilde bu konuyla ilgili bilgi toplanması isteniyordu (Y.A.HUS. 358-49, lef. 1-2). Bu talep üzerine Avrupa ve Amerika'daki Osmanlı sefaretlerinin bu konu hakkındaki gelişmeleri Osmanlı Hariciyesi'ne bildirdikleri görülmektedir.

30 Ağustos tarihinde Roma sefaretinden gönderilen telgrafta, İtalya'da bu konuda herhangi bir düşünce olmadığı bildirilmekteydi. Ancak, Fransa sefirinin hükümetinden ikinci bir istasyonier gönderilmesini talep ettiği, İtalya sefirinin de bu hususta hükümetine başvurmayı düşündüğü belirtiliyordu (HR.SYS. 2832-10). 31 Ağustos'ta Berlin sefaretinin bu telgrafa verdiği cevapta, elde edilen bilgiye göre şimdilik Beşike Körfezi'ne donanma göndermek gibi bir durumun olmadığı ifade ediliyordu (Y.A.HUS. 358-49, lef. 4; HR.SYS. 2832-11). 1 Eylül tarihinde Londra sefaretinin gönderdiği telgrafta da bu konu hakkında bilgi veriliyordu. Telgrafta, İstanbul olaylarından dolayı Beşike Körfezi'nde bir nümayiş yapmak gibi bir durumun Londra'da söz konusu olmadığı belirtiliyordu. Verilen bilgide İngiliz

diplomatik çevrelerinde Anadolu’da karışıklıklar çıkmasında korkulduğu ve Ermeni komitecileri tarafından vilayetlerde çıkarılabilecek olayların engellenmesi için acil önlemler alınmasının gerekliliği üzerinde durulduğu dile getiriliyordu (Y.A.HUS. 358-57, lef. 4; HR.SYS. 2832-19). Viyana sefaretinin yine aynı tarihte gönderdiği telgrafta ise, böyle bir rivayetin çıkmasına sebep olarak İstanbul’da bulunan bazı sefareterin ikinci bir istasyonu hükümetlerinden talep etmeleri olduğu gösteriliyordu (Y.A.HUS. 358-57, lef. 3;HR.SYS. 2832-17). Anlaşıldığı kadarıyla bu ilk telgraflarda, Beşike Körfezi’nde bir nümayiş yapılmasının rivayetlerden ileri gitmediği, bunun sebebinin ise devletlerin İstanbul’a ikinci bir istasyonu gönderme isteği olduğu anlaşılıyordu.

Ancak alınan bazı haberler Osmanlı Hükümeti’nin endişesinin yersiz olmadığını gösteriyordu. Örneğin Petersburg sefaretinin 3 Eylül tarihinde gönderdiği telgrafta bu tür söylentilerle ilgili herhangi bir bilgi olmadığı, ancak *Saint Petersburg* gazetesinde bu konuyla ilgili bir yazı yayınlandığı, yazıda Malta’dan gönderilen bir telgrafa göre, on iki İngiliz savaş gemisinin doğu sularında dolaşmak için yola çıktığının rivayet edildiği bildiriliyordu. Bunlara ek olarak, Rusya’nın da 18 Ağustos tarihinde Akdeniz’e Navarin, İkinci Aleksandır adlı zırhlılar ve Poseidon adlı kruvazör ile iki torpidoyu gönderdiği, Amiral Sniyavin adlı geminin de yakında Akdeniz’e hareket edeceği belirtiliyordu (Y.A.HUS. 358-63, lef. 1-3: HR.SYS. 2832-26). İngilizlerin savaş gemisi göndermesiyle ilgili bir başka haber ise Amerikan *Washington Post* gazetesinde yayınlanmıştı. Haberde İngiliz gemilerinin Akdeniz’e gönderileceği ve on dört gemilik bir filonun Türk sularına gitmek için emir aldığı belirtiliyordu (*The Washington Post*, Sep 2, pg.1). Bu tür haberler doğal olarak Osmanlı Hükümeti’ni endişeye düşürüyor ve gelişmeleri yakından takip etme mecburiyetinde bırakıyordu.

Osmanlı Bankası Baskını ve müteakip süreçte bu konuyla ilgili Amerika ile de bazı sıkıntılar yaşandığı dikkati çekmektedir. Böyle bir durumun oluşmasında Robert Koleji’nin eski müdürü Hamlin’in olaylar esnasında kaleme aldığı bir makalesinin etkisi olduğu söylenebilir. Makalede, Amerika Hükümeti’nin görevinin Osmanlı topraklarında bulunan Amerikalıların korunması olduğu ve bunun için diğer devletlerin yaptığı gibi Osmanlı sularına savaş gemisi gönderilmesi gerektiği dile getiriliyordu (Hamlin, 1896:276-281). Bu süreçte konuyla ilgili olarak Amerikan

basınında da gemi gönderilmesi ile ilgili haberler yayınlanmaya başlıyordu. *New York Times*, 29 Ağustos tarihinde Amerika Başkanı'nın Türkiye'ye gemiler gönderme kararı aldığını duyuruyordu (*The New York Times*, Aug 29, pg. 1). Gazete ertesi günkü nüshasında da Bancrof adlı bir geminin İstanbul'a gitmek için Brooklyn Tersanesi'nde hazırlandığını ancak Sultan'dan henüz izin alınıp alınmadığına dair bir haber olmadığı belirtiliyordu (*New York Times*, Aug 30, pg. 1). *Boston Daily Globe* gazetesi ise Amerika'nın Türk sularına bir donanma göndermeye hazırlandığını belirterek Cincinnati adlı geminin yola çıkmak üzere olduğunu ileri sürüyordu (*Boston Daily Globe*, Sep 1, pg. 1). Gazetelerde yer alan bu haberler Amerika'nın Osmanlı karasularına gemi gönderme teşebbüsünde kararlı olduğunu gösteriyordu. Ancak bu konu hakkında anlaşmalardan kaynaklanan bazı sıkıntıların olduğu aşikârdı.

Bu çerçevede Washington Sefareti'nin 1 Eylül tarihinde gönderdiği telgrafta, Amerika Hükümeti'nin İstanbul'a bir istasyonier gönderme niyetinde olduğu, böyle bir durumun bir süre önce Babıali tarafından kabul görmediği ve o anda da durumun değişmediği için kabul edilmeyeceği ve durumun bu şekilde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na bildirildiği ifade ediliyordu (Y.A.HUS. 358-58, lef. 1-3). Aslında bu hususla ilgili olarak Washington Sefareti'nin Amerikan Dışişleri'ne iki ayrı nota verdiği görülmektedir. Gerçekte İstanbul'daki büyük devlet temsilcileri Paris Antlaşması'na göre elçilikleri maiyetinde istasyonier bulundurabiliyorlardı. Ancak Amerika bu antlaşmaya imza atan devletlerden olmadığı için böyle bir gemiyi İstanbul'a göndermesi mümkün değildi. Durum bu şekilde Amerikan Dışişlerine bildirilmişti (Y.A.HUS 360-80, lef. 3). Washington sefareti Amerikan Elçisi Terrel'in ani ısrarı neticesinde Bancrof adlı istasyonierin gönderilmesine karar verildiğini belirtiyordu. Ancak Osmanlı Hükümeti'nden önceden izin alınmaksızın bu istasyonierin Çanakkale Boğazı'ndan geçemeyeceği açıktı. Amerika Hükümeti izni kesinlikle alacağını düşündüğü için bu istasyonier Osmanlı sularına 12 Eylül'de hareket edecekti. Washington sefareti bu durumun önüne geçilmesi için Osmanlı sefaretlere telgraf çekilerek, Amerika'nın Paris Antlaşması'na imza atan devletlerden bu konuda izin alma taleplerini engellemek için harekete geçilmesini istiyordu (Y.A.HUS. 360-80, lef. 3-1). Hariciye Nezareti'ne 19 Eylül tarihinde gelen

telgrafta ise böyle bir engel olmasına rağmen, Amerika'nın Cincinnati adlı gemisini Osmanlı karasularına gönderme kararı aldığı bildiriliyordu. Amerikan elçisi Terrel'in Osmanlı sularında iki üç savaş gemisinin bulunmasının gerekli olduğunu, bu nedenle Marylhad adlı geminin geri dönmesine karar verildiği için yerine Cincinnati gemisinin gönderilmesini düşündüğü ifade ediliyordu (Y.A.HUS. 360-80, lef. 4; HR.SYS. 2832-50). Nihayet 23 Eylül tarihinde bu konuyla ilgili olarak Sadarete sunulan bir belgede, Osmanlı elçisinin Amerikan Hükümeti'nin istasyonere gönderme düşüncesini değiştirmekte başarılı olduğu, bu istasyonere Amerika'nın küçük deniz donanmasına katılmak üzere hareket ettiği bildiriliyordu (Y.A.HUS. 360-80, lef. 2; Y.A.HUS. 358-91).

Avrupalı devletlerin bu konuda tutumu biraz daha farklı olmuştu. Osmanlı Hükümeti'nin tüm çabalarına rağmen Avrupalıların Akdeniz'e ve Osmanlı karasularına savaş gemisi gönderme teşebbüsleri devam etmişti. Bu süreçte herhangi bir olay esnasında tebaalarını korumak bahanesiyle İstanbul'da bir deniz gösterisi yapmak amacıyla doğu sularındaki Fransız donanmasının büyük zırhlılar ilave ettiğine ve boğazlardan donanma geçmesi için mevcut antlaşmaların değiştirilmesine dair rivayetler olduğu haber alınıyordu (Y.PRK.HR. 22-41, lef. 6). Bu amaçla Osmanlı sefaretlerinin gönderdiği bilgiler de bu hususu kısmen doğrular nitelikteydi.

Roma Sefareti'nin 18 Eylül tarihinde gönderdiği telgrafta bu konuyla ilgili İtalya Dışişleri Bakanı ile yapılan görüşmenin detayları veriliyordu. İtalyan Dışişleri Bakanı Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı sularında gemileri olduğu gibi, kendi hükümetlerinin de üç zırhlı gemiyi Pire'ye göndermeye hazırladığını ve bunun Osmanlı hakkında herhangi bir düşmanca fikirden kaynaklanmadığını söylemişti. Bu donanmaların Osmanlı sularında bulunmasının başka bir sebebi olmadığı, Osmanlı Hükümeti'nin ise İstanbul ve vilayetlerde meydana gelme ihtimali olan olaylara kayıtsız kalmaması gerektiği ve bu gibi olayların önüne geçilmesi için her türlü önlemin alınmasının zaruri olduğunu belirtmişti. (HR.SYS. 2832-43; Y.PRK.HR. 22-41, lef. 9). Bu sırada Roma sefaretinden alınan bilgiye göre İtalya Hükümeti "Galileo" adlı bir gemiyi İtalya'nın İstanbul sefaretinin emrine vermişti (Y.A.HUS. 358-49, lef. 3).

18 Eylül tarihinde Viyana sefaretinin gönderdiği telgrafta ise, Fransa'nın donanma göndermesine dair orada herhangi bir bilgi olmadığı bildiriliyordu. Viyana'da Fransa Hükümeti'nin devletlerarasındaki ittifakı zedeleyici herhangi bir harekete kalkışacağına bir türlü inanılmadığı belirtiliyordu. Verilen bilgide bazı kişilerin zannına göre Fransa'nın Akdeniz'deki donanmasını çoğaltmasının sebebi İngiltere'nin ileride tek başına gerçekleştireceği hareketleri tesirsiz bırakmak amacını taşıyordu (HR.SYS. 2832-45, lef. 1-2). Boğazlar hakkındaki anlaşmanın değiştirilmesinin Almanya'nın siyasetine aykırı olacağına dair *Gazette Du Allemanie Du Nord*'da bir makale yayınlanmıştı. Avusturya Devleti de Avrupa ittifakına zarar verecek her türlü hareketi engellemek için elinden geleni yapıyordu. Kendi fikrini aktaran Viyana sefirine göre ise, devletlerin bu tarz hareketlerinin sebebi, İstanbul veya vilayetlerde çıkması muhtemel yeni olaylarda tebaalarının korunmasıydı. (Y.PRK.HR. 22-41, lef. 7).

Roma sefaretinden 19 Eylül tarihiyle gönderilen telgrafta, Fransa donanmasının hareketine dair orada herhangi bir malumat olmadığı belirtiliyor ve devletlerin yeni bir ayaklanma çıkmasına kayıtsız kalmayacakları bildiriliyordu (HR.SYS. 2832-47). Yine aynı tarihte Roma sefaretinin gönderdiği telgrafta, Osmanlı sularına gelecek İtalyan gemisinin kumandanının çoğunluğa tabi olması ve fakat her şeyden önce, Roma'dan gelecek talimata göre hareket etmesi emri verildiği belirtiliyordu (HR.SYS. 2832-48). Donanma gönderilmesine ek olarak Osmanlı Hükümeti'nin üzerinde durduğu bir başka rivayet ise devletlerarasında bir anlaşma yapılarak İstanbul'un topa tutulması meselesiydi.

Bu hususla ilgili olarak 21 Eylül tarihinde Viyana sefaretinin gönderdiği telgrafta, Rusya İmparatoru'nun Viyana'ya yaptığı seyahatte, İstanbul'un topa tutulması gibi bir düşüncenin olmadığına dair duyular alındığı belirtiliyordu (HR.SYS. 2832-52). Yine aynı tarihte Berlin Sefareti'nin gönderdiği telgrafta, Alman Dışişleri'nden alınan malumata göre, Osmanlı topraklarında meydana gelecek her türlü olayı bertaraf etmek için devletler arasında fikir teatisi yapılmış olsa da, ileride İstanbul'u topa tutmak hakkında Almanya, Avusturya ve Rusya'nın rivayet edilen ittifakına dair Almanya hükümetince hiç malumat bulunmadığı belirtiliyordu. Bazı kişilerin Osmanlı sefirine verdikleri bilgilere göre ise, bu tür bir harekete girişmek harp anlamı

taşıdığı için Almanya'nın siyasetine aykırıydı. İngiltere'ye atfedilen düşmanca düşüncelere gelince böyle bir şey hakkında Berlin'de herhangi bir bilgi bulunmadığı ifade ediliyordu. Osmanlı sefiri Almanya'da, İstanbul'daki durumun daima endişe ile takip edildiğini ve ayaklanmanın tekrarının muhtemel addedildiğini belirtiyordu. Osmanlı sefirinin söylediğine göre Alman Hükümeti ileride gerçekleşecek şeyi şimdiden kestiremediği için bekleyecek ve gerektiği zaman harekete geçme politikasını uygulamaya koyacaktı (HR.SYS. 2832-53).

Neticede batılı devletlerin bir deniz tatbikatı yaptıklarına dair herhangi bir bilgi olmadığı görülmektedir. Ancak İstanbul'da elçililiği bulunan büyük devletlerin hemen tamamının istasyoneler gönderdiği açıktır. İngiltere Avam Kamarası'nda yapılan bir görüşmede bu konuyla ilgili müzakerelerin olduğu dikkati çekmektedir. İngiliz Ermeni cemiyeti başkanı olan Stevenson'un sorusu üzerine Lord Curzon'un verdiği cevap elçiliklerin emrindeki istasyoneler sayısını vermektedir. Buna göre İngilizlerin *Cockatrice*, *Melita* ve *İmogene* adlı istasyoneler İstanbul'daydı. Kesin olmamakla birlikte Avusturya, Fransa ve İtalya'nın iki adet, Almanya ve Rusya'nın bir adet toplamda on bir adet istasyoneler bulunuyordu (HC Deb 18 February 1897 vol 46 c. 718). Kısacası Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Olayları sonrasında Osmanlı karasularına donanma gönderilmesi meselesi rivayetlerden ileri gitmemişti. Olaylar esnasında batılı devletler önlem olarak İstanbul'daki elçiliklerinin emrine takviye istasyoneler göndermişti.

SONUÇ VE ÖNERİLER

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdi. Özellikle Balkan topraklarında meydana gelen isyanlar, devletin günden güne zayıflamasına sebep olmuştu. Osmanlı Devleti içinde en yüksek hayat standardına sahip unsurlardan biri olan Ermeniler de bu süreçte isyan ve terörü seçerek bağımsız olmak istemişlerdi. Batılı devletlerin yardımı olmaksızın bunun gerçekleşmeyeceğini biliyorlardı. Bu nedenle Ermeni komiteleri Osmanlı Devleti vilayetlerinde ve İstanbul'da gerçekleştirdikleri olaylarla aktif Avrupa müdahalesini sağlamayı amaç edinmişlerdi. Bu eylemler arasında özellikle 26 Ağustos 1896 tarihinde meydana gelen Osmanlı Bankası Baskını ve eşzamanlı olarak İstanbul'un farklı semtlerinde gerçekleştirilen saldırılar başkentte ciddi kargaşa yaratmıştı. Bu sayede Osmanlı Devleti ile batılı ülkeleri karşı karşıya getirmek isteyen Ermeni komitecileri, Avrupalı devletlerin Anadolu toprakları üzerinde oynadıkları oyunlara alet olmaktan kurtulamamışlardı. Olaylar esnasında batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde kurduğu baskı, dönemin Osmanlı dış politikasındaki durumunu ve yetersizliğini göstermesi açısından önemlidir.

Hiç şüphesiz Ermeni cemaatini Osmanlı Devleti'ne başkaldırmaya iten sebepler vardı. Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan modern terör kavramı ve terörizm anlayışındaki dönüşümden etkilenen Ermeni komiteleri, Sırp, Yunan ve Bulgar ayrılıkçı hareketlerini örnek alarak, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmışlardı. Bu ayaklanmalar bir yandan Osmanlı Devleti'ni dış politika alanında zor durumda bırakıyorken, bir yandan da Avrupalıların Osmanlı coğrafyası üzerindeki emellerini gerçekleştirme fırsatı veriyordu. Bu noktada Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi büyük devletlerin hukuken ve fiilen Ermeni Sorunu'na sahip çıkmalarını sağlamıştı. Böylece sorun devletin kendi egemenlik hakları çerçevesinde çözebileceği bir iç sorun olmaktan çıkmış ve uluslar arası bir hüviyet kazanmıştı. Sorunun bundan sonraki seyri, konuyu kendi iç dinamikleri ile çözmeye çalışan Osmanlı Devleti ile Anadolu coğrafyasını tamamen kendi menfaatleri doğrultusunda ele geçirmek isteyen büyük devletlerin aralarındaki siyasi mücadeleye bağlı olarak gelişmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin dış politikasının son elli yılına damgasını vurmuş tarihsel bir olgudur.

Ermeni cemaatini bu sürece hazırlayan etkenlerin başında misyoner faaliyetleri geliyordu. Ermeni kimliğinin milliyetçi bir karakter kazanmasında batılı misyonerler önemli rol oynamıştı. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla Ermeni kilisesi liderliğinde diplomatik teşebbüslerde bulunan Ermeni cemaati, silahlı mücadelenin gerekli olduğu kanaatine varmıştı. Bu durum Ermeni cemaatinde teşkilatlanma ve silahlanma yoluna gidilmesini sağladı. Kurulan komiteler gizli cemiyetler halini alarak, silahlı mücadeleye hazırlık aşamasını tamamladılar. 1885'te Van'da kurulan Armenakan, 1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak ve 1890'da Tiflis'te kurulan Taşnak Komitesi, Osmanlı coğrafyasında isyan çıkararak bağımsız Ermenistan'ı kurma yolunda terörü bir yöntem olarak uygulamaya koymuşlardı. Bu komitelerin ortak noktası fikri anlamda olduğu gibi maddi anlamda da dışa bağımlı olmalarıydı.

1890 Haziran'ında başlayan ve 1896 yılında doruğa ulaşan isyanları Hınçak ve Taşnak komiteleri gerçekleştirmişti. Bu olaylar sonucunda beklenen etki elde edilemedikçe, bir sonraki olayda şiddetin dozu daha da arttırılıyordu. Vilayetlerde ve İstanbul'da gerçekleştirilen bu tür olaylar Osmanlı Devleti'ni özellikle dış politikasında zor durumda bırakıyordu. Hemen her Ermeni olayının ardından Avrupalı devletlerin müdahalesi gecikmiyordu. 1880'den itibaren özellikle İngiliz Hükümeti'nin ıslahatları Babiâli'ye uygulatamaması ve diğer Avrupa devletlerini istediği şekilde yönlendirememesi, Osmanlı coğrafyasında olaylar çıkmasını beklemeye itmişti. Ümit edilen olaylar çıktığı takdirde İngiltere bunu bahane ederek Osmanlı Devleti'ne müdahale edebilecekti. Sasun ve Zeytun isyanlarında olduğu gibi Ermeni şiddetinin 1890'lardaki doruk noktası olan Osmanlı Bankası Baskını sırasında da bu müdahaleleri yakından görmek mümkündür.

Osmanlı Bankası Baskını ve İstanbul Olaylarını Taşnak Komitesi'nin İstanbul kolu gerçekleştirmişti. Altı yıllık süreçte Anadolu'nun birçok şehrinde ve İstanbul'da Ermeni komiteleri karışıklıklar çıkarmıştı. 1895'te İstanbul'da gerçekleştirilen Babıali Gösterisi, İstanbul halkının tedirginliğini iyice arttırmıştı. Üstelik Ermeni komiteleri Ermeni ileri gelenleri haraç vermeye zorlayıp, vermeyenleri öldürüyordu. Bu tür olaylar Banka Baskını öncesinde İstanbul halkı üzerinde olumsuz bir tesir yaratıyordu. Bu şartlar altında gerçekleşen Banka Baskını aslında daha geniş çaplı bir olayın parçasıydı. Olayların planı Avrupa'da yapılmıştı. Ermeni kaynakları bankayı

basan komitecileri genç, idealist biraz da saf olarak nitelendirmektedir. Ancak hareketi idare edenlerden özellikle Bedros Paryan tam anlamıyla bir komiteci olarak yetişmiş modern anlamda profesyonel bir teröristti. Karakin Pastırmacıyan ve Haik Tiryakiyan da üniversite eğitimlerini yarıda bırakarak Taşnak Komitesi'ne katılmış kişilerdi.

Komitecilerin olayların planını Avrupa'da yapmaları da önemlidir. Bu durum en azından Avrupa'da uygun bir ortam bulduklarını göstermektedir. Dışa bağımlılık Banka Baskını olayı sonrasında bulunan patlayıcılarla da açık bir şekilde görülmektedir. Bulunan silahlar arasından birçok Amerikan tüfeğinin olması bu durumu ortaya koymaktadır.

Daha önce meydana gelen Ermeni olaylarında diplomatlarının çabalarıyla komite reisleri ceza almaktan kurtulmuşlardı. Bu komiteciler birçok kez bir şekilde tekrar İstanbul'a dönüp yarım kalan işlerini tamamlayacaklarını söylüyorlardı. Nitekim daha sonraki tarihi süreç bunu kanıtlamaktadır. Tıpkı Sasun ve Zeytun isyanlarında olduğu gibi komiteciler yabancı devletlerin büyükelçi ve konsoloslarının araya girmesiyle, normal şartlar altında idama mahkûm edilecekken, herhangi bir ceza almadan yurt dışına çıkmışlardı. Karakin Pastırmacıyan ve on yedi komiteci, Rus, İngiliz ve Fransız yetkililerin araya girmesiyle Marsilya'ya bir anlamda özgürlüklerine kavuşturulmuşlardı. İlginç olduğu kadar düşündürücü olan şey bu kişilerin II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a dönüp Meclis-i Mebusan'a girmeleri, daha sonra I. Dünya Savaşı'nda Rus ordularında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmış olmalarıdır.

Yukarıda ayrıntıları ile verildiği üzere Ermeni komitecileri İstanbul'un diğer semtlerinde karışıklıklar çıkarmıştı. Olaylar esnasında halkın ev ve işyerlerine saklanarak dışarıya bomba atan Ermenilere müdahale etmesi ve bu sırada bazı yabancıların zarar görmesi batılı devletlerin müdahalesine bahane olmuştu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin bu süreçte yaşadığı dış politika baskılarının temel sebebinin teşkil ediyordu. Bununla birlikte Batılı devletlerin en çok üzerinde durduğu hususlardan biri de ölü sayısıydı. Bilgi kaynakları elçilikler ve misyonerler olan Avrupalı devletlerde ve batı kamuoyunda yüzlerle başlayan ölü sayısı 30000'lere kadar çıkmıştı. Bu durum konuyla ilgili bilgi kirliliğini ortaya koymaktadır.

Avrupalı devletlerin olaylar esnasında başlayan şikâyetleri uzunca bir süre devam etmişti. Osmanlı coğrafyası üzerinde hesapları olan hemen her devlet bu olayları bahane ederek takrirler vermişti. İlk etapta üzerinde durulan husus, Osmanlı Hükümeti'nin olayları engellemek için gerekli tedbirleri almadığıydı. Hâlbuki hükümet olay anından çok kısa bir süre sonra yetkililere acil kaydıyla telgraflar göndermişti. Telgraflarda asker ve jandarmadan kolları oluşturularak bu kolları olay mahallerine gönderilmesi isteniyordu. Bu konu hakkında asker ve emniyet mensuplarına ayrıntılı talimatlar verilmişti. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere güvenlik güçlerinin bazı yerlerde yetersiz kalması olayların devam etmesine sebep olmuştu. Baskın olayının ertesi günü büyük devletlerin İstanbul'daki temsilcileri bu konu ile ilgili gelişmeleri görüşmek üzere bir araya gelmişlerdi. Müteakip günlerde Sultan Abdülhamit ve Osmanlı Hükümeti'ne birçok takrir vermişlerdi. Verilen takrirlerin tamamında olayların sorumluluğu Osmanlı Hükümeti'ne yükleniyordu. Ve takrirlerde önlemlerin geç alındığına vurgu yapılıyordu. Osmanlı yetkililerinin komitecilerin gerçekleştirdiği saldırılara yaptığı atıflara ise sürekli bir karşılık veriliyordu. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'nin verdiği cevabi takrirler herhangi bir etki yapmıyordu. Her takririn sonunda sorumluluğun Osmanlı Hükümeti'nde olacağı ifadesi, büyükelçiliklerin diplomatik dille Sultan'ı ve Osmanlı Hükümeti'ni uyardığını göstermektedir. Avrupalı temsilciler verdikleri bu takrirlerde komitecilerin bombalı saldırılarına ise neredeyse hiç değinmeden, bu durumdan üzüntü duyduklarını ifade ediyorlardı.

Olaylar sonrasında Avrupalı devletlerin mahkeme sürecini de yakından takip ettikleri görülmektedir. Ermeni, Rum ve Müslüman üyelerden oluşan mahkemelerin aldığı kararlar yoğun eleştirilere uğramıştı. Öte yandan elçilikler mahkemede görülen davaları izlemek üzere bazı kişileri görevlendirmişlerdi. Bu kişilerin verdiği bilgileri hükümetlerine rapor olarak sunuyorlardı. Oluşturulan iki olağanüstü mahkeme iki ay gibi kısa bir sürede haftanın her günü toplanarak binlerce kişinin davasını tamamlamıştı. Özellikle İngiliz elçiliği mahkemeyi yakından takip ediyordu. İngiliz elçiliği görevlendirdiği kişilerin hazırladığı raporları Londra'ya gönderiyordu. Raporlarda özellikle mahkemenin adil olmadığı üzerinde duruluyordu. Büyük devletlerin mahkeme sürecindeki baskıları, devletler hukuku dairesinde oluşturulan

mahkemenin verdiği kararları neticesiz bırakmıştı. İdama ve hapse mahkûm edilenler, batıların baskıları üzerine hürriyetlerine kavuşmuşlardı. Berlin Kongresi'nden itibaren Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale hakkını ıslahat maddesinden alan devletler, bu hususla ilgili olarak Osmanlı Devleti'ne verdikleri memorandumlarda sürekli olarak siyasi olaylardan ötürü hapiste olan Ermenilerin affedilmelerini istiyorlardı. Banka Baskını ve İstanbul olaylarından sonra da durum bu şekilde olmuştu. Sultan Abdülhamit baskılar sonucu genel af ilan etmek durumunda kalmıştı. Böylece bütün siyasi suçlular tahliye edilmiş, idam mahkûmlarının cezaları ise müebbetle çevrilmişti. Bir süre sonra bu kişiler de peyder pey tahliye edileceklerdi. Kısacası verilen cezalar herhangi bir anlam ifade etmemişti. Avrupalı devletlerin baskıları sonucu genel af ilan edilmiş ve komiteciler yine serbest kalmışlardı.

Bununla birlikte batılı devletlerin tazminat talepleri ve buna bağlı olarak gündeme gelen donanma gönderilmesi hususları bu süreçte Osmanlı Devleti'ni dış politikada yoğun bir şekilde meşgul etmişti. İstanbul'daki elçiliklerin tazminatlarla ilgili olarak hiç durmadan yaptığı başvurular neticesinde, devletlerle Babıâli'nin arasının açılmaması için İngiltere, Fransa ve Amerika'dan sipariş edilen gemilerden talep edilen tazminat miktarları düşülmüştü. Ayrıca bu süreçte büyük devletlerin bir deniz gösterisi yapacakları hususu Osmanlı Hükümeti'ni iyice telaşlandırmıştı. Nihayet İstanbul'un topa tutulmasının dahi gündeme geldiği ve bu konu hakkında devletlerin anlaştığı ifade ediliyordu. İşte batılı devletlerin bu tür baskıları diğer konularla birlikte Ermenilerle ilgili Osmanlı Hükümeti'nin aldığı kararlar üzerinde büyük etki yapıyordu. Sonuçta deniz gösterisi ve İstanbul'un topa tutulması gibi bir durum ortaya çıkmamıştı. Ancak olaylardan sonra İstanbul'da bulunan istasyonierlerin sayısı hayli arttırılmıştı.

Osmanlı Devleti'ne ve özellikle Sultan Abdülhamit'e karşı batıda kamuoyundaki menfi yaklaşım Banka Baskını'ndan sonra iyice artmıştı. Haber kaynaklarını misyonierler, kendi menfaatlerini düşünen haber ajansları ve diplomatların oluşturduğu batı basını Ermeni Sorunu'na öteden beri sempatiyle yaklaşmıştı. 1890'larda meydana gelen bütün Ermeni olaylarında masum Hıristiyanlar katlediliyor teması işlenmişti. Batıda oluşan bu kamuoyu doğal olarak devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki siyasetlerinde de etkili oluyordu. Katliam haberlerini peşinen

kabullenen devletler kamuoylarını da arkalarına alarak hareket ediyorlardı. Batılı devletler Osmanlı Bankası ve İstanbul Olayları'na da bu şekilde yaklaşmışlardı. Yapılan haberlerle kamuoylarını yönlendiren gazeteler bir süre sonra Babiâli ve Sultan Abdülhamit'in meşruiyetini tartışmaya başlamışlardı. Bu tutum içerisinde olan batı basınında nihayet Osmanlı Devleti'nin paylaşılması dahi gündeme getirilmişti.

Osmanlı Devleti ise batı basınında aleyhinde başlayan kampanyaya karşı bir takım yollara başvurmuştu. Bunların başında menfi haberleri tekzip ettirmek, bu tür haber yapan gazetelerin ülkeye girişlerini yasaklamak ve batı basınında haber yayınlamak geliyordu. Yayınlattılan haberlerde üzerinde durulan husus olaylara Ermeni komitecilerin sebep olduğuydu. Bununla birlikte haberlerde, yabancı elçilerin kendi tebaalarını yeteri derecede korumadığı ve Ermeni komitecilerine itina gösterdiği üzerinde duruluyordu. Bu iki husus üzerine örgülenen haberlerin batıda çok fazla yankı bulduğunu söylemek, yayınlanan menfi haberlerin sayısı dikkate alındığında pek mümkün görünmemektedir. Nitekim batı gazetelerinde katliam temasıyla yayınlanan binlerce haber çıkmıştı.

Bu siyasi terör eylemi, Ermeni komitelerinin İstanbul'da bile son derece sistemli bir şekilde örgütlendiklerini ortaya koymaktadır. Bu terör hareketi daha sonraki yıllarda ve günümüzde benzer terör eylemlerine bir örnek olması açısından da önemlidir. Nitekim birkaç yıl sonra Bulgar komiteciler Selanik'teki Osmanlı Bankası'nı havaya uçurmuşlardı¹. Öte yandan Ağustos 1897'de yani baskından bir yıl sonra Ermeni komitecilerinin tekrardan Osmanlı Bankası'nı havaya uçurmaya teşebbüs ettikleri de dikkatlerden kaçmamalıdır².

Banka Baskını olayından sonra Ermeni komiteleri, Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirdikleri mücadelenin istedikleri şekilde gitmediğini görmeye başlamışlardı.

¹ Osmanlı Bankası Selanik Şubesi'nin binası 29 Nisan 1903 akşamı saat sekizde kenti sarsan bir patlamanın ardından yerle bir olur, binanın çevresindeki birçok bina hasar görmüştür. Olayı Bulgar komiteciler gerçekleştirmiştir. Eylem tıpkı Osmanlı Bankası'nın basılması gibi daha geniş çaplı bir olayın parçası olarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhon Türker, "Selanik'te 28-29 Nisan 1903 Olayları", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, Şubat 1999, cilt: 31, sayı: 182, s. 27-30.

² 18 Ağustos 1897'de genç bir Ermeni, üzerinde taşıdığı bombanın fitilini bankanın içinde ateşlemek üzereyken yakalandı. Üzerinde 7 kilodan fazla nitrogliserin bulundu. Aynı anda Babiali'de bir bomba patlamış ve bir başka bomba da Galatasaray polis karakoluna atılmıştı (Autheman, 2002:152). Bu konu hakkında birçok yazışma olduğu görülmektedir. Bkz. BOA, Y.PRK.PT. 10-80, 15-137, 146, 151, 152, 158, 175,176; Y.MTV. 165-132.

Bağımsız bir Ermeni devleti kurmak için savaşmanın gerekliliğine inanan Ermeni komitecileri, uzun süreli bir mücadele yürütemeyeceklerinin farkına varmışlardı. Bu amaçla bir süre geri çekilip beklemeyi, eylemlerine ara vermeyi düşündüler. Ermeni komitelerini bu şekilde düşünmeye iten sebepler arasında batılı devletlerin Ermeni Sorunu'nu ikinci plana atmaları başta gelmektedir. Özellikle 1897 Türk-Yunan Savaşı Ermenileri batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme pozisyonunda ikinci plana atmıştı. Girit İsyanı ile Makedonya Sorunu Avrupalı büyük devletler için öncelik kazanmıştı.

Osmanlı Bankası Baskını ve devamındaki olaylarla ilgili olarak üzerinde en çok konuşulan konu bu olayların bir komplo olduğuydu. Yani her şey önceden biliniyordu. Osmanlı Hükümeti dolayısıyla Sultan Abdülhamit Ermeni Sorunu'nu ortadan kaldırmak ve "katliamın" bahanesi yapmak için komitecilerin bankaya girmesine izin vermişti. Ermeni yazarlar bu iddiaya kaynak olarak ünlü bir misyoner olan Robert Koleji müdürü Washburn'un eserini göstermektedir. Washburn kitabında, Abdülhamit'in günler öncesinden Taşnakların bu planının farkında olduğunu, hatta komitecilerin bankaya ne zaman gireceklerini dahi bildiğini belirtmektedir. İddiasına göre Osmanlı polisi baskını gerçekleştirecek kişileri yakalamamış, bankaya rahatça girebilmeleri için düzenlemeler dahi yapmıştı. Washburn bankaya yapılan saldırının hemen arkasından Zaptiye Nezaretî tarafından organize edilmiş ayaktakımının eline geçirdiği her Ermeni'yi katletmeye başladığını, bazı yerlerde bu olaylara askerlerin de katıldığını ileri sürmüştü (Wahsburn, 1909:246). Birçok Ermeni kaynağında Washburn'un bu iddialarını görmek mümkündür. Örneğin ünlü Ermeni yazarlardan Kapriel Serope Papazian *Patriotism Perverted* adlı kitabında bu misyonerin verdiği bilgileri aktarmaktadır (Papazian, 1934:20).

Osmanlı Bankası Baskını ile ilgili bu komplo iddialarını dikkate almak için bazı noktalar üzerinde düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. İlk olarak Sultan Abdülhamit Anadolu'nun herhangi bir yerinde herhangi bir Hıristiyan'a zarar geldiği takdirde, bunun Anadolu topraklarında çıkarı olan devletlere, burada bulunan konsolosları tarafından katliam haberi olarak verildiğini çok iyi biliyordu. Olaylar katliamlar şeklinde aktarıldığı için müdahaleye yol açacaktı. Dolayısıyla Sultan'ın ve Osmanlı Hükümeti'nin isteyeceği en son şey özellikle birçok yabancıların yaşadığı İstanbul'da,

Avrupalı elçilerin gözleri önünde gerçekleşecek bir katliama izin vermek veya onu teşvik etmek olmalıydı. Öte yandan Sultan bu tür bir olayın Ermeni Sorunu'nu ortadan kaldırmaya hizmet etmeyeceğini biliyordu. Bunun daha ziyade Türkleri suçlu bulmaya hazır olan bazı Avrupalıların gözünde Ermenileri kahraman yapmak anlamını taşıyacağına farkındaydı. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere birkaç Avrupa gazetesi “Ermeni komitecilerini dürüstlük ve cesaretlerinden dolayı övmüştü”³.

Bu noktada üzerinde durulması gereken hususlardan biri de ayaktakımının hükümet tarafından organize edildiği iddiasıdır. C. F. Dixon-Johnson “*The Armenians*” adlı kitabında bu konu hakkında çarpıcı bir örnek vererek mantıklı bir açıklama yapmaktadır. Ayaktakımının toplanmasını şehirde “*Ermeniler isyan etti ve diğer insanları öldürüyor*” feryatlarına bağlayan Johnson, ticari anlamda nefret ettikleri rakiplerini (Ermenileri) “sepetlemek” isteyen birçok Rum ile Pera ve Galata’dan gelen kozmopolit bir grubun sopalarla öçlerini aldıklarını belirtmektedir. Asker ve polisin öldürme olaylarına karışmadığını söyleyen Johnson’un Banka Baskımı’nı İngiltere’ye uyarladığı ilginç tespiti ise şu şekildeydi:

“Lusitania’nın⁴ batışından sonra Londra ve Liverpool’daki insanlar ne düşündüler. Alman haydutların, İngiltere Bankası muhafızlarından on iki tanesini öldürdükten sonra Amerikan ve İspanyol büyükelçilik temsilcilerinin arabuluculuğu ile kaçmalarına izin verilmiş olsa ve bu sırada özellikle Alman uyruklular evlerin çatılarından ateş edip bomba atarak halkı korkutmuş olsa, İstanbul’daki gürühtan daha eğitilmiş oldukları iddia edilebilecek Londra’nın doğu kısmındaki insanlar nasıl davranırdı” (Johnson, 1916:37-38).

Batılı yazarlar arasında Ermeni komitecilerine bu şekilde yaklaşanların sayısı yok denecek kadar azdır. Osmanlı Hükümeti ve saltanatı aleyhine cemiyet kurup, isyan ve ihtilal çıkarmak isteyen Ermeniler, sırf Hıristiyan oldukları için öldürülen veya hapsedilen insanlar olarak görülmüşlerdir. İstanbul olayları da bu çerçevede değerlendirilmiş, dolayısıyla Osmanlı Devleti üzerinde büyük baskılar kurulmasına neden olmuştur. Babıâli olayları engellemek için elinden gelen tüm tedbirleri almış

³ Ermeni Sorunu hakkında bu tür değerlendirmeler için bkz. <http://www.tallarmentale.com/ottoman-bank.htm>, 23.02.2008.

⁴ Almanlar bir İngiliz yolcu gemisi olan Lusitania’yı 1915 Mayıs’ında harp malzemesi taşıması yüzünden batırıp yüzlerce sivilin ölümüne sebep olmuşlardı. Bu olay İngiltere ve Amerika’da büyük yankı uyandırdı. Bu süreçte Amerika’nın savaşa girmesi dahi gündeme getirildi. http://en.wikipedia.org/wiki/RMS_Lusitania#cite_ref-jones73_37-1, 20. 16. 2009.

olmasına rağmen, Avrupalı devletlerin suçlamalarından kurtulamamıştı. Batılı devletler Ermeni komitecilerine sempatiyle yaklaşırken, bu kişiler Ermeniler tarafından kahraman ilan edilmişti. Bu süreçte büyük baskılar altında Ermeni Sorunu'na çözüm arayan Osmanlı Hükümeti'nin çabaları ise netice vermemiştir.

Birçok Ermeni için 26 Ağustos 1896'da meydana gelen Osmanlı Bankası Baskını gurur duyulacak bir olaydı. Günümüzde dahi bu baskını gerçekleştiren Bedros Paryan ve Karakin Pastırmacıyan kahraman olarak görülmektedir. Nitekim gayet popüler bir Ermeni halk türküsü haline gelen "Osmanlı Bankası"⁵ adlı şiir bu durumu gözler önüne sermektedir. Ünlü Ermeni müzisyenlerin seslendirdiği bu türkü Ermeni okullarında yardım amacıyla yapılan toplantılarda dahi söylenmektedir⁶. Türkünün yüz yıllık bir geçmişi olduğu dikkate alınırca, Ermeni gençliğinin bu olayları gerçekleştiren kişileri öven melodilerle süslü şarkıları dinleyerek büyüdükleri söylenebilir.

⁵ Şiir için bkz. Ek 33.

⁶ Bu tür videolar için bkz. <http://armenians-1915.blogspot.com> 04.04.2009.

KAYNAKÇA

- ADENEY, Walter F. (1908), *The Greek and Eastern Churches*, Edinburgh: T & T Clark.
- AKAN, Selahattin (1985), “Ermenilerin İstanbul’daki Osmanlı Bankası Baskını”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1/26.
- AKÇORA, Ergünöz (2001), “Ermeni Sorunu ve Türklere Yaptıkları Katliamlarda Ermeni Komitelerinin Yeri”, *Yeni Türkiye, Ermeni Özel Sayısı II*, Mart-Nisan, yıl: 7, sayı: 38, s. 747-764.
- AKGÜN, Seçil (1988), “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”, *Atatürk Yolu*, Sayı: 1, Mayıs, Ankara.
- ALKAN, Necmettin (2006), “Ermeni Teröristlerin Osmanlı Başşehri İstanbul’daki Saldırıları ve 1896 Osmanlı Bankası Baskını (ABD’deki 11 Eylül Saldırılarıyla Bir Mukayese)”, *Türk Yurdu*, Sayı 225, s. 73-81.
- ANASTASOFF, Christ (1944), “Bulgaria’s National Struggles”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 232, A Challenge to Peacemakers (Mar.), s. 101-106.
- ARPEE Leon, (1909), *The Awaeking of The Armenian Church, A History of the Armenian Church (1820-1860)*, Chicago: University of Chicago.
- ARPEE, Leon (1946), *A Century of Armenian Protestantism, 1846-1946*, New York: Armenian Missionary Association of America.
- ARTINIAN, Vartan (1970) *The Armenian Constitutiolan System in the Ottoman Empire 1839-1863: A Study of its Historical Development*, İstanbul.
- ASLANTAŞ, Selim (2007), *Osmanlı’da Sırp İsyanı; 19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- AUCHTERLONIE, Paul (2000), “A Turk of the West: Sir Edgar Vincent’s Career in Egypt and the Ottoman Empire”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 27 (1), s. 49-67.

- AUTHEMAN, Andre (2002), *Bank-ı Osmani-i Şahane: Tanzimattan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası*, çev. Ali Berktaş, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- AYDIN, Mithat (2002), "1876 Bulgaristan Ayaklanmasının Osmanlı İngiliz İlişkilerine Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 12, s. 80-87.
- AYDIN, Mithat (2004), "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004/1, Sayı:15, Denizli, s.109-124.
- AYDIN, Mithat (2005), *Balkanlar'da İsyan: Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- AYVERDİ, Semiha (2007), *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- BALAKIAN, Peter (2003), *The Burning Tigris, The Armenian Genocide and America's Response*, HarperCollins Publisher, New York.
- Bank Ottoman: The Memoirs of Armen Garo*, (1990), ed. Simon Vratzian, çev. Haig T. Partizian (Detroit: Armen Topouzian).
- BARTH Hans, (1988), *Türk Savun Kendini*, çev. Prof. Dr. Selçuk Ünlü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi (BOA), A.MKT.MHM.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA), A. VRK.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA), HR.SYS.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA), HR.TO.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
İ.DH.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
İ.HR.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
İ.HUS.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.A. HUS.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.A.RES.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.EE.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.EE. KP.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.MTV.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.EŞA.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.A.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.ASK.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.AZJ.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.AZN.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.BŞK.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.GZT.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.HR.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.ML.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.PT.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.ŞH.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.TKM.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Bankası Arşivi, (BOA),
Y.PRK.ZB.

BAYRAKTAR, Kaya (2002), “Osmanlı Bankası’nın Kuruluşu”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt 3, Sayı 2, s. 71-88.

BEBİROĞLU, Murat (2003), *Tanzimat’tan II.Meşrutiyet’e Ermeni Nizamnameleri*, İstanbul.

BERARD, Victor (1896), *La Politique du Sultan*, Revue de Paris, December 15, 1896, s. 865-878.

BERKES, Niyazi (2003), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BEYOĞLU, Süleyman (2003), “Osmanlı Devleti’nde Ermeni Nüfusu”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Nisan 2003, Yıl 4. Sayı: 38, Meb. Yayınları, Ankara.

BLISS, Edwin Munsell (1891), ed., *Encyclopedia of Missions, Descriptive, Historical, Biographical, Statistical*, Vol. II, Funk and Wagnalls: New York, London, Toronto.

BLISS, Edwin Munsell (1896), *Turkey and the Armenian Atrocities*, Edgewood Publishing Company, New York.

BLOXHAM, Donald (2005), *The Great Game of Genocide, Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*, Oxford University Press, New York.

BLOXHAM, Donald (2007), "Terrorism and Imperial Decline: The Ottoman-Armenian Case", *European Review of History: Revue Europeenne d'Historie*, 14:3, s. 301-324.

Blue Book: Turkey, No. 1 (1897), [C. 8303], *Correspondence Respecting the Disturbances at Constantinople in August 1896*, London: Her Majesty's Stationery Office, [1897]. nr. 1, del 2-52.

Blue Book: Turkey, No. 3 (1897), [8305], No. 7 [8395], *Further Correspondence Respecting The Asiatic Provinces of Turkey and Events in Constantinople*, [In continuation of "Turkey No. 8 (1896)" and "Turkey No. 1 (1897)"].

Blue Book: Turkey, No: 2 (1896), [C.7927] *Correspondence relative to Armenian Question, and Reports from H.M. Consular Officers in Asiatic Turkey*, London: Her Majesty's Stationery Office, [1896].

BONGAR, Bruce Michael (2007), *Psychology of Terrorism*, Oxford University Press, USA.

Boston Daily Globe, Dec 23, 1896, s. 12.

Boston Daily Globe, Aug 28, 1896, s. 2.

Boston Daily Globe, Aug 30, 1896, s. 24.

Boston Daily Globe, Oct 5, 1896, s. 5.

Boston Daily Globe, Oct 5, 1896, s. 5.

Boston Daily Globe, Sep 1, 1896, s. 1.

BRYCE, James (1896), *Transcaucasia and Ararat*, 4th edition, London.

BRYCE, James (1898), *William Ewart Gladstone: His Characteristics as Man and Statesman*, The Century Co.

CAPRIELIAN, Ara (1975), *The Armenian Revolutionary Federation: The Politics of a Party in Exile*, New York University, Political Science, International Law and Relatins, Ph.D.

CHAKMAKJIAN, Hagop A. (1965), *Armenian Christology And Evangelization of Islam: A Survey of The Relevance of The Christology of The Armenian Apostolic Church to Armenian Relations with its Muslim Environment*, Leiden: E. J. Brill.

CHALIAND, Gerard and Arnaud Blin (2007), "Zealots and Assassins", *The History of Terrorism: From Antiquity to Al Qaeda*, Gerard Chaliand, University of California Press, s. 55-79.

CHALMERS, Roberts (1899), "A Mother of Martyrs", *The Atlantic Monthly*, vol. 83, (January 1899): 90-96.

CHAMICH, Michael (1827), *History of Armenia: From B.C. 2247 to the Year of Christ 1780, or 1229 of the Armenian Era*, Vol. I-II, Calcutta: Bishop's College Press.

Chicago Daily Tribune, Aug 31, 1896, s. 4.

Chicago Daily Tribune, Aug 28, 1896, s. 5.

Chicago Daily Tribune, Aug 28, 1896, s. 5.

Chicago Daily Tribune, Aug 29, 1896, s. 4.

Chicago Daily Tribune, Aug 30, 1896, s. 10.

Chicago Daily Tribune, Aug 30, 1896, s. 9.

Chicago Daily Tribune, Oct 1, 1896, s. 5.

Chicago Daily Tribune, Sep 1, 1896, s. 4.

Chicago Daily Tribune, Sep 12, 1896, s. 1.

Chicago Daily Tribune, Sep 18, 1896, s. 1.

Chicago Daily Tribune, Sep 5, 1896, s. 4.

Chicago Daily Tribune, Sep 6, 1896, s. 9.

Christian Alliance and Foreign Missionary Weekly, (1896) Vol. XVII, No.11, s. 225-226.

CRAMPTON, R. J. (2007), *The Oxford History of Modern Europe, Bulgaria*, Oxford University Press, New York.

ÇALIK, Ramazan (2000), *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÇARK, Y. G. (1953), *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler: 1453-1953*, İstanbul: Yeni Matbaa.

ÇAYCI, Abdurrahman (2000), *Türk Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

ÇELEBYAN, Antranik (2003), *Antranik Paşa*, çev: Mariam Arpi-Nairi Arek, İstanbul.

ÇİTÇİOĞLU, Ercan (2005), *Gri Tehdit: Terörizm*, Ümit Yayınları, Ankara.

ÇÖHÇE, Salim (2003), "Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, c. I, Ankara.

DADRIAN, Vahakn N. (2008), *Ermeni Soykırım Tarihi Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma*, çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, İstanbul.

DALE, H. H. (1942), "Edgar Vincent, Viscount D'Abernon, 1857-1942", *Obituary Notices of Fellows of the Royal Society*, Vol. 4, No. 11. (Nov.), s. 83-86.

- DASNABEDIAN, Hratch (1990), *History of Armenian Revolutionary Federation Dashnaktsutiun (1890-1924)*, Trans. Bryan Fleming and Vahe Habeshian, Milano.
- DAVISON, Roderic (1979), "The Secret Report on the Congress of Berlin", Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı. 32, Mart 1979, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s. 639-640.
- DEMİREL, Muammer (2002), *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- DEROGY, Jacques (1990), *Resistance & Revenge: The Armenian Assassination of the Turkish Leaders Responsible for the 1915 Massacres and Deportations*, (New Brunswick, NJ.: Transaction Publishers).
- DWIGHT, H. G. O. (1850), *Christianity Revived in the East*, New York: Baker and Scribner.
- ELDEM, Ethem (1997), *135 Yıllık Bir Hazine, Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- ELDEM, Ethem (2000), *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi:Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- ELDEM, Ethem (2007), "26 Ağustos 1896 Banka Vakası ve 1896 Ermeni Olayları", *Tarih ve Toplum*, Yeni Yaklaşımlar, Sayı. 5, s. 113-146.
- ELLIOT, Charles (1914), *Turkey in Europe*, New York, Barnes and Noble.
- ENGİN Vahdettin, (2005), *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, Yeditepe Yayınevi: İstanbul.
- Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilâl Hareketleri (Meşrutiyet'in İlânından Önce ve Sonra)*, (2003), ATASE Yayınları, Ankara.

Ermeniler: Sürgün ve Göç, (2004) ed. Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

FEIGL, Eric (1984), *A Myth of Terror, Armenian Extremism: Its Causes and Its Historical Context*, Freilassin-Salzburg.

Foreign Office, 424/186, No. 177

Foreign Office, 424/188, No. 133:126.

Foreign Office, 424/188, No. 164

Foreign Office, 424/188, No. 174:197.

Foreign Office, 424/191, No. 30:26-27.

Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa, (2006), ed. Doç. Dr. Haluk Selvi, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya.

GLADSTONE, William Evart (1876), *The Turco-Servian War, Bulgarian Horrors and the Question of the East*, New York and Montreal: Lovell, Adam, Wesson & Company.

GÖYÜNÇ, Nejat (1983), *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul.

Guildhall Library, Reports, letters, telegrams etc. relating to the attack on the Ottoman Bank in Constantinople by Armenian revolutionaries, Ms. 23999/1. (GL), Ms. 23999/1.

GUROIAN, Vigen, "Armenian Jenocide and Christian Existance", *Cross Currents*, Fall 91, vol.41.

GÜRÜN, Kamuran (1983), *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

HARPER, Douglas "Terrorism", Dictionary.com Online Etymology Dictionary, 10.09.2008.

- HARRIS, David (1969), *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878*, Archon Books, USA.
- HATIPOĞLU, Murat (1988), *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Hayrig, a Celebration of His Life and Vision on the Eightieth Anniversary of His Death (1907-1987)* (1987), A Publication of the Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America, New York.
- HENZE, Paul B. (1984), "Ermeni Şiddetinin Kökeni" , *Uluslararası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı (17-18 Nisan 1984)*, Ankara, s. 173-193.
- HOCAOĞLU, Mehmet (1976), *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalim ve Ermeniler*, Anda Dağıtım, İstanbul.
- HOFFMAN, Bruce (1998), *Inside Terrorism*, Colombia University Press, New York.
- HOVANISSIAN, Richard G. (1986), *The Armenian Genocide in Perspective*, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, Rutgers University.
- HOVANNISIAN, Richard G., "The Armenian Question in the Ottoman Empire 1876-1914", ed. Richard G. Hovannisian, *The Armenian People From Ancient to Modern Times*, Vol. II, s. 203-239.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Anarchism#cite_ref-0 26.12.2008.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Definition_of_terrorism, 20.12.2008.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Francis_Hopkinson_Smith. 07.05.2009.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Reign_of_Terror. 20.08.2008.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Guy_Fawkes. 05.12.2008
- <http://www.armenianhouse.org/khrimyan-hayrik/loving-father.html>, 11.12.2008.
- <http://www.getronagan.org/tr/> 22. 05. 2008.

<http://www.terrorism-research.com/history/early.php>, 22.08.2008.

Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi (1998), Cilt. I-II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara.

Hüseyin Nazım Paşa, Hatıralarım Ermeni olaylarının İçyüzü (2003), yay. haz. Tahsin Yıldırım, Selis Kitapları. İstanbul.

İLAL, Ersan (1989), *İletişim, Yıgınsal İletişim Araçları ve Toplum*, İstanbul.

İLTER, Erdal (1988), *Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytin İsyânları (1780-1880)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları No 89, Ankara.

İLTER, Erdal (1995), *Türkiye’de Sosyalist Ermeniler ve Silahlama Faaliyetleri 1890-1923*, Turan Yayıncılık, İstanbul.

İRTEM, Süleyman Kâni (2004), *Ermeni Meselesinin İç Yüzü*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.

İSKEFİYELİ, Zeynep Cumhur, “Ermenilerin İlk Büyük Ayaklanması Erzurum Olayı (1890)”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 19, Sonbahar, 2005.

JELAVICH, Barbara (1983), *History of the Balkans, 18th and 19th Centuries*, New York: Cambridge University Press.

KALOPATHAKES, D. (1896), “The Constantinople Massacres”, *The Nation*, vol.63, (8 October 1896), s. 265-267.

KANAR, Mehmet (2008), *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul.

KARACAKAYA, Recep (2006), *Ermenilere Yönelik Ermeni Suikastleri*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul.

KARAL, Enver Ziya (1995), *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KARPAT, Kemal H. (1995) *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, London.

- KASPARIAN, Vartan Suren (1977), *The Historical Roots of the Armenian Question*, University of Utah, P.hd., Political Science, International Law and Relation.
- KELLY, M. J. (2006) *The Fenian Ideal and Irish Nationalism, 1882-1916*, Boydell & Brewer.
- KESKİNKILIÇ Erdoğan, (2003), “Ermeni Memurların Duyun-ı Umumiye İdaresindeki İstihdam Meselesi”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, c. 1. 4/2, No. 11, s. 60-66.
- KILIÇ Davut, (2006), *Osmanlı Ermenileri Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- KILIÇ, Davut (2002), “Ermenistan’ın Kuruluşunda Çarlık Rusyası’nın Rolü”, *Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler)*, Elazığ 17-19 Ekim 2001, Elazığ, s. 493-494.
- KILIÇ, Davut, (2001), “İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi (1850-1896)”, *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, s. 145-159.
- KIRAKOSSIAN, Arman J. (2003), *British Diplomacy and Armenian Question from 1830’s to 1914*, Gomitas Institute, Princeton.
- KIWLESERIAN, Babgen (1970), *The Armenian Church*, by Papken Catholicos Gulesserian, Trans. by Terenig Vartabed Poladian, New York: AMS Press.
- KOCABAŞ, Süleyman (2006), *Ermeni Meselesi Nedir, Ne değildir?*, Vatan Yayınları, İstanbul.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (2000), *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- KOLOĞLU, Orhan (1985) “II. Abdülhamid’in Basın Karşısındaki Açmazı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., Cilt I.

- KOLOĞLU, Orhan (1998), *Avrupa Kıskaçında Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KRIKORIAN Mesrob, K. (1978), *Armenians in the Service of the Ottoman Empire 1860-1908*, London.
- KURAT, Akdes Nimet (1990), *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KURDOGHLIAN, Mihran (1996), *Badmoutioun Hayots*, Vol. III. Athens, Greece:Hradaragoutioun Azkayin Oussoumnagan Khorhourti, <http://www.badanegan.com/>, 02.10.2008.
- KURKJIAN, Vahan M. (1958), *A History of Armenia*, The Armenian General Benevolent Union of America.
- KÜÇÜK, Cevdet (1984), *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- L'Illustration*, "Les bureaux de la Banque Ottomane", 352- No. 2793-185, 5 Kasım 1896.
- L'Illustration*, "Les Insurgés Arméniens", 352- No. 2801, 31 Kasım 1896.
- La Politique exterieure de l'Allemagne 1870-1914*, (1931), Johannes Lepsius, et al., Documents officiels publies par le ministere allemand des affaires etrangeres, tome XII, 30 Avril 1896-9 Fevrier 1897, Alfred Costes, Editeur Paris.
- LAÇİNER, Sedat (2005), *Türkler ve Ermeniler Bir Uluslararası ilişkiler Çalışması*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayını, Ankara.
- LAQUEUR, Walter (1999), *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, New York: Oxford University Press.
- LAQUEUR, Walter (2001), *A History of Terrorism*, Transaction Publishers.
- LIBARIDIAN, Gerard (1991), *Armenia at the Crossroads*, USA.
- Los Angeles Times*, Aug 28, 1896, s. 1.

Los Angeles Times, Aug 28, 1896, s. 1.

Los Angeles Times, Aug 29, 1896, s. 1.

Los Angeles Times, Aug 30, 1896, s. 2.

Los Angeles Times, Aug 30, 1896, s. 2.

Los Angeles Times, Aug 31, 1896, s. 2.

Los Angeles Times, Aug 31, 1896, s. 2.

Los Angeles Times, Oct 1, 1896, s. 2.

Los Angeles Times, Oct 19, 1896, s. 1.

Los Angeles Times, Sep 20, 1896, s. 1.

Los Angeles Times, Sep 25, 1896, s. 3.

Los Angeles Times, Sep 5, 1896, s. 1.

Los Angeles Times, Sep 6, 1896, s. 2.

LYBYER, Howe (1924) "America's Missionary Record in Turkey", *The Current History Magazine*, 19:5, February, s. 802-810.

MARTIN, Gus (2006), *Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives, and Issues*, SAGE.

MARTYN, Angus (2002), The Right of Self-Defence under International Law-the Response to the Terrorist Attacks of 11 September, Australian Law and Bills Digest Group, 12 February. <http://www.aph.gov.au/library/Pubs/CIB/2001-02/02cib08.htm>, 20.12.2008.

Massacres in Constantinople, Review of Reviews, 15 (1897:Jan.), 32.

MAZICI, Nurşen (1987), *Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni (1878-1918)*, İstanbul.

MCCARTY, Justin (1983), *Muslim and Minorities, The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York University Press.

Meath, Earl of [Reginald Brabazon] (1896), "The Massacres in Turkey", *Nineteenth Century* 40 (Oct. 1896): 660-664.

METİN, Halil (1992), *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

MILLER, Martin A. (1995) "The Intellectual Origins of Modern Terrorism in Europe", *Terrorism in Context*, ed. Martha Crenshaw, Penn State Pres.

MILLMAN, Richard (1980), "The Bulgarian Massacres Reconsidered", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 58, No. 2 (Apr.), s. 218-231.

MIRAK, Robert (1983), *Torn Between Two Lands, Americans in America (1890 to World War I)*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Pres.

Midhat Paşa'nın Hatıraları, (1997), haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul.

NALBANDIAN, Louise (1963), *The Armenian Revolutionary Movement, The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

NARZAKIAN, Sarkis (1995) *Memoirs of Sarkis Narzakian*, çev. Garine Narzakian, Gomidas Institute.

NASSIBIAN, Akaby (1984), *Britain and the Armenian Question, 1915-1923*, (London: Croom Helm).

NEAVE, Dorian L. (2008), *Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim*, çev. Neşe Akın, Dergah Yayınları.

New York Times, Sep 1, 1896, s. 5.

New York Times, Sep 15, 1896, s. 5.

New York Times, Aug 27, 1896, s. 4.

New York Times, Aug 28, 1896, s. 5.

- New York Times*, Aug 29, 1896, s. 4.
- New York Times*, Aug 30, 1896, s. 1.
- New York Times*, Aug 30, 1896, s. 5.
- New York Times*, Aug 30, 1896, s. 1.
- New York Times*, Aug 31, 1896, s. 5.
- New York Times*, Nov 19, 1896, s. 1.
- New York Times*, Nov 19, 1896, s. 1.
- New York Times*, Oct 1, 1896, s. 5.
- New York Times*, Oct 11, 1896, s. 5.
- New York Times*, Oct 25, 1896, s. 13.
- New York Times*, Oct 30, 1896, s. 5.
- New York Times*, Sep 1, 1896, s. 5.
- New York Times*, Sep 13, 1896, s. 1.
- New York Times*, Sep 13, 1896, s. 17.
- New York Times*, Sep 13, 1896, s. 9.
- New York Times*, Sep 14, 1896, s. 4.
- New York Times*, Sep 16, 1896, s. 1.
- New York Times*, Sep 17, 1896, s. 5.
- New York Times*, Sep 2, 1896, s. 5.
- New York Times*, Sep 26, 1896, s. 5.
- New York Times*, Sep 30, 1896, s. 5.
- New York Times*, Sep 4, 1896, s. 5.

New York Times, Sep 5, 1896, s. 5.

New York Times, Sep 6, 1896, s. 1.

New York Times, Sep 6, 1896, s. 1.

ORTAYLI, İlber (1999), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Milliyetçilik (En Kalıcı Miras)”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, II. Cilt, Ankara 4-8 Ekim 1999, s. 23-39.

Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Ermeni Meselesi-Talori Olayları, (1989), c. I-II, İstanbul.

Osmanlı Bankası Arşivi, Londra Arşivi, Attack on Bank in Constantinople, 23,999. (OBA), LA 23,999.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918) (2002), c. I, [Proje Yöneticisi, Yusuf Sarımay], Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898) (2006), c. I, [Proje Yöneticisi, Yusuf Sarımay], Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ÖKE, Mim Kemal (1996), *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu (1914-1923)*, İz Yayıncılık: İstanbul.

ÖKE, Mim Kemal (2003), *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, İrfan Yayıncılık, İstanbul.

PAPAZIAN, Kapriel Serope (1934), *Patriotism Perverted: A Discussion of the Deeds and the Misdeeds of the Armenian Revolutionary Federation, the So-called Dashnagtzoutune*, Baïkar Press, Boston.

Parliamentary Debates, (4th Series), Vol 1, (February 1892) to Vol 199 (December 1908), Hansard (House of Commons Daily Debates), vol. 60,62-64.

PARSAMIAN, Vardan Aramovic (1972), *Istoria Armianskogo Naroda 1801-1900*, gg. Erivan.

- PASDERMADJIAN, Garegin (1918), *Why Armenia Should be Free, Armenia's Role in the Present War*, Boston, Hairenik Publishing Company.
- PILLAR, Paul R. (2001), *Terrorism and U.S. Foreign Policy*, Brookings Institute Press: Washington, DC.
- PIPES, Richard (2001), *Communism: A History*, New York: The Modern Library.
- POMPER, Philip (1995), "Revolutionary Terrorism", *Terrorism in Context*, ed. Martha Crenshaw, Penn State Press, s. 63-105.
- POOLE, Stanley Lane (1999), *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Çev. Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- PRIME, Edward D. G. (1876), *Forty Years in the Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodell*, New York: Robert Carter.
- Proceedings of the Annual Meeting*, (1896), [The American missionary / Volume 50, Issue 12, Dec 1896], s. 382-383.
- PURPURA, Philip P. (2007), *Terrorism and Homeland Security: An Introduction with Applications*, Butterworth-Heinemann.
- RADZINSKY, Edvard, H. T. Willetts (1997), *The First In-Depth Biography Based on Explosive New Documents from Russia's Secret Archives*, Anchor Books.
- RAPOPORT, D. C. (2004), "The Four Waves of Modern Terrorism", ed. Cronin, *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy*, Georgetown University Press: Washington, s. 46-73.
- RAPOPORT, David C. (1984) "Fear and Trembling: Terrorism in Three Religious Traditions," *American Political Science Review*, Vol. 78, No. 3, s. 664-668.
- RATH, R. John (1964) "The Carbonari: Their Origins, Initiation Rites and Aims", *American Historical Review* 69, no. 21, s. 353-370.
- ROSHWALD, Aviel (2001), *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, the Middle East and Russia (1914-1923)*, London; New York: Routledge.

- ROUX Jean-Paul (2007), *Türklerin Tarihi - Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Rus General Mayewski'nin Doğu Anadolu Raporu – Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği-*, (1997) Çev., Mehmet Sadık, Haz: Hamit Pehlivanlı, Van Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Van.
- SAKARYA, İhsan (1984), *Belgelerle Ermeni Sorunu*, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Salt Lake Tribune*, Aug. 27, 1896, s. 1.
- Salt Lake Tribune*, Aug. 29, 1896, s. 1.
- SALT, Jeremy (1993), *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians 1878-1896*, Frank Cass & CO. London.
- SANDBURG, Carl (1942), *Storm Over the Land*, Harcourt, Brace and Company.
- SARAL, Ahmet Hulki (1970), *Ermeni Meselesi*, Ankara.
- SARKISSIAN A. O. (1938), *History of the Armenian Question to 1885*, The University of Illinois Press, Urbana.
- SAUPP, Norbert (1990), *Das Deutsche Reich und die armenische Frage 1878-1914*, Köln.
- SCHMID, Alex P., A. J. Jongman, Michael Stolz (2005), *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature*, New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- SELVİ, Haluk (2003), “Anadolu’dan Kafkasya’ya Bir Ermeni Çete Reisi: Antranik Ozanyan”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, I, Ankara.
- SELVİ, Haluk (2004), *Birinci Dünya Savaşı’ndan Lozan’a Ermeni Sorunu*, Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- SELVİ, Haluk (2007), “Efsaneden Gerçeğe Ermeni Soykırımı Tarihi Yazımı”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, ed. Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 457-478.

- SELVİ, Haluk, (2009) “ABD.’nde Ermeni Faaliyetleri (1896-1900)”, *Atatürk Üniversitesi II. Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, s. 101-113.
- Servet-i Fünun*, “Osmanlı Bankası ve Reji İdaresi ön Cephesi” 6 Ağustos 1308, s. 75.
- SHAW, Stanford J. Ezel Kural Shaw, (2000), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmanlı, Cilt 2, E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul.
- SMITH, Eli (1833) *Researches of The Rev. E. Smith And Rev. H.G.O. Dwight in Armenia : Including A Journey Through Asia Minor, And into Georgia And Persia, With A Visit To The Nestorian And Chaldean Christians of Oormiah And Salmas*, Boston: Crocker and Brewster.
- SONYEL, Salahi R. (1985), “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü”, *Belleten* XLIX/195 (Aralık), s. 648-650.
- SONYEL, Salahi R. (1987), *The Ottoman Armenians Victims of Great Power Diplomacy*, K. Rustem & Brother, London.
- SONYEL, Salahi R. (1993), *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara: Turkish Historical Society Printing House.
- SONYEL, Salahi R. (1995), “The Socio-Economic Development of the Armenian Millet in the Otoman Empire After The Tanzimat Reforms”, *Histoire Economique Et Sociale de L’empire Ottoman Et de La Turquie (1326-1960), actes du sixième congrès international tenu à Aix-en-Provence du 1er au 4 juillet 1992 / sous la responsabilité de Daniel Panzac*, Paris: Peeters, s. 471-483.
- SONYEL, Salahi R. (2001), “Hıristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi”, *Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu*, ed. Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- STAVRIANOS, Leften Stavros (2000), *The Balkans Since 1453*, C. Hurst & Co. Publishers.

- STEPNIAK, (1884) "Terrorism in Russia and Europe", *Contemporary Review*, 45 (Jan./June), s. 325-341.
- SUMNER, B. H. (1935), "Russia and Panslavism in the Eighteen-Seventies", *Transactions of the Royal Historical Society*, Fourth Series, Vol. 18, s. 25-52.
- SÜSLÜ, Azmi (1990), *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- ŞAHİN, Enis (2007), "Önemli Bir Propaganda Dergisi: The Armenian Herald (1917-1919)", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, ed. Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Beyoğlu, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 267-302.
- ŞAHİN, Enis (2009), "Batı Basınına Göre İngiliz Başvekil Gladstone ve Ermeni Meselesi", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, c. II, yay. Haz. Metin Hülagü, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri.
- ŞAHİN, Recep (1988), *Tarih Boyuncu Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ŞAŞMAZ, Musa (2002), *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞENTÜRK, M. Hüdayi, (1992), *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi 1850-1875*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ŞİMŞİR, Bilal N (1999), *Document Diplomatiques Ottomans Affaires Armeniennes*, c. IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara.
- ŞİMŞİR, Bilal N. (1983), "Osmanlı Ermenileri ve Büyük Devletler", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu (İzmir 1983)*, Manisa.
- ŞİMŞİR, Bilal N. (1986), *Osmanlı Ermenileri*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ŞİMŞİR, Bilal N. (1989), *British Documents on Ottoman Armenians (1891-1895)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- ŞİMŞİR, Bilal N. (1998), *Rumeli'den Türk Göçleri*, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞİMŞİR, Bilal N. (2003), *The Genesis of the Armenian Question*, Turkish Historical Society, Ankara.
- TAHMAZIAN, K. (1919), *Turcs et Arméniens, Plaidoyer et Réquisitoire*, Imprimerie H. Turabian, Paris.
- Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamid*, (1999), Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- TAŞDEMİR, Fatma (2006), *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, USAK Yayınları, Ankara.
- TEICHMAN, Jenny (1989), "How to define Terrorism", *Philisophy*, Vol.64, No 250, s. 505-517.
- TEMPERLEY, Harold (1931), Further Evidence on Disraeli and Cyprus, *The English Historical Review*, Vol. 46, No. 183 (Jul.).
- The Armenian Massacres 1894-1896, British Media Testimony*, (2008), ed. Arman J. Kirakossian, The Armenian Research Center, University of Michigan-Dearborn.
- The Atlanta Constitution*, Aug 27, 1896, s. 1.
- The Atlanta Constitution*, Aug 28, 1896, s. 1.
- The Atlanta Constitution*, Aug 29, 1896, s. 1.
- The Atlanta Constitution*, Aug 31, 1896, s. 1.
- The Atlanta Constitution*, Oct 11, 1896, s. 15.
- The Atlanta Constitution*, Oct 5, 1896, s. 2.
- The Atlanta Constitution*, Oct 5, 1896, s. 2.
- The Atlanta Constitution*, Sep 7, 1896, s. 3.

The Brooklyn Daily Eagle, 29 Aug. 1896, s. 1.

The Brooklyn Daily Eagle, Aug. 27, 1896, s. 1.

The Brooklyn Daily Eagle, Aug. 28, 1896, s. 1.

The Catholic World, (1896), "An Eye-Witness to the Armenian Horross", vol. 63
(May 1896):279

The Constantinople Massacre (1896), *Contemporary Review*, 70 (July/Dec.), s. 457-
465.

The Daily Telegraph, 4 Sept. 1896, s. 5.

The Daily Telegraph, Aug. 28, 1896, s. 5.

The Daily Telegraph, Aug. 29, 1896, s. 7.

The Daily Telegraph, Aug. 31, 1896, s. 5.

The Daily Telegraph, Sept. 07, 1896, s. 5.

The Daily Telegraph, Sept. 07, 1896, s. 7.

The Evening Bulletin, Aug. 28, 1896, s. 1.

The Hartford Courant, Aug 31, 1896, s. 1.

The Hartford Courant, Dec 23, 1896, s. 1.

The Hartford Courant, Nov 19, 1896, s. 2.

The Hartford Courant, Nov 19, 1896, s. 2.

The Hartford Courant, Sep 1, 1896, s. 2.

The Hartford Courant, Sep 11, 1896, s. 1.

The Hartford Courant, Sep 12, 1896, s. 1.

The New York Times, Aug 29, 1896, s. 1.

The Outlook, "The Evil of the Turk", vol. 52 (24 Aug. 1895):301-302.

The Penny Illustrated Paper, “The Constantinople Massacres”, Sept. 5, 1896, s. 146.

The Review of Reviews, “The Massacres in Turkey from October 1, 1895, to January 1, 1896”, vol. 13 (Feb. 1896):197-198.

The Terror At Constantinople, Speaker, 14 (1896:Sept.) s. 249.

The Times, Aug 27, 1896, s. 3.

The Times, Aug 28, 1896, s. 1

The Times, Aug 28, 1896. s. 3.

The Times, Aug 29, 1896, s. 3.

The Times, Aug 29, 1896, s. 3.

The Times, Jun 07, 1878, s. 9.

The Times, Jun 28, 1878, s. 10.

The Times, Mar 20, 1878, s. 12.

The Times, Mar 27, 1877, s. 11.

The Times, Sep 01, 1896, s. 3.

The Times, Sep 02, 1896, s. 7.

The Times, Sep 04, 1896, s. 3.

The Times, Sep 05, 1896, s. 3.

The Times, Sep 07, 1896, s. 3.

The Times, Sep 07, 1896, s. 4.

The Washington Post, Aug 28, 1896, s. 3.

The Washington Post, Aug 29, 1896, s. 1.

The Washington Post, Aug 29, 1896, s. 6.

The Washington Post, Aug 30, 1896, s. 1.

The Washington Post, Aug 31, 1896, s. 1.

The Washington Post, Oct 19, 1896, s. 6.

The Washington Post, Sep 1, 1896, s. 1.

The Washington Post, Sep 2, 1896, s. 1.

TROSHINE, Yvan (1897) "A Bystander's Notes of a Massacre: The Slaughter of Armenians in Constantinople", *Scribner's Magazine*, 21, no. 1 (Jan. 1897): 48-67.

TURAN, Ömer (1999), "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 12-16 Eylül 1994, c. III, Ankara, s. 1097-1109.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat (1987), *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

TYRAKOVA, A. (1916), *Staraya Turtsiya i mladoturki*, Petrograd.

URAS, Esat (1987), *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul.

UZUN, Turgay (2001), "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri İçerisinde Ermeniler", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara, s. 159-173

VERTANES, Charles Aznakian (1947), *Armenia Reborn*, Armenian National Council of America.

WALKER, Christopher J. (1990), *Armenia: The Survival of a Nation*, Chatham, London.

WASHBURN, George (1909), *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, Boston and New York Houghton Mifflin Company.

Weiner Zeitung, Aug 27, 1896, s. 1-2.

WHITMAN, Sidney (1914), *Turkish Memoirs*, (London: Heinemann), London.

WITHWEIN, Walter George (1935), *Britain and the Balkan Crisis, 1875-1878*, Columbia University Press.

WORMS, Henry De (2008), *England's Policy in the East*, BiblioBazaar, LLC.

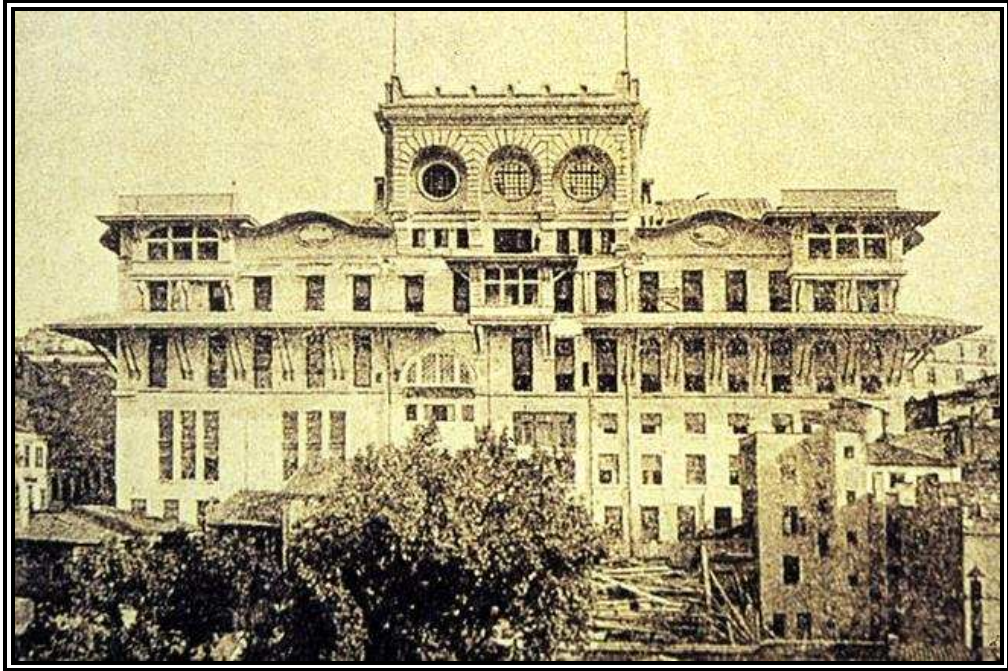
YAVI, Ersal (2002), *1856-1923 Emperyalizm Kiskacında Türkler Ermeniler Kürtler*, Yazıcı Yayınevi, İzmir.

YUNUSOĞLU, Kürşat (1992), *Devlet Güvenliği ve İstihbarat*, Emniyet Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara.

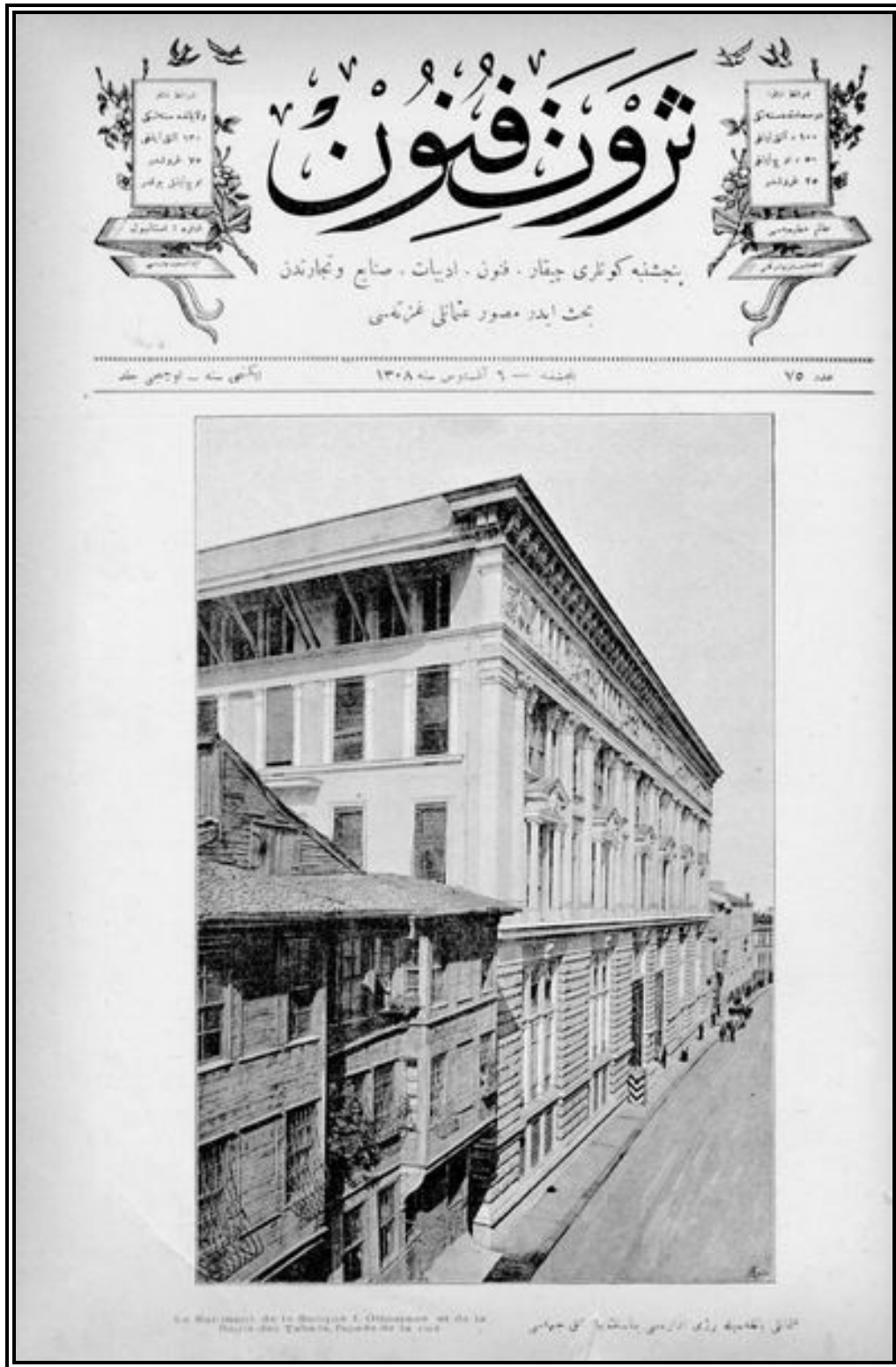
ZEIDNER, Robert F. (1976), "Britain and the Launching of the Armenian Question", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 7, No. 4 (Oct.).

EKLER

EK 1: Osmanlı Bankası'nın Karşı Kıydan Görünüşü (2008)

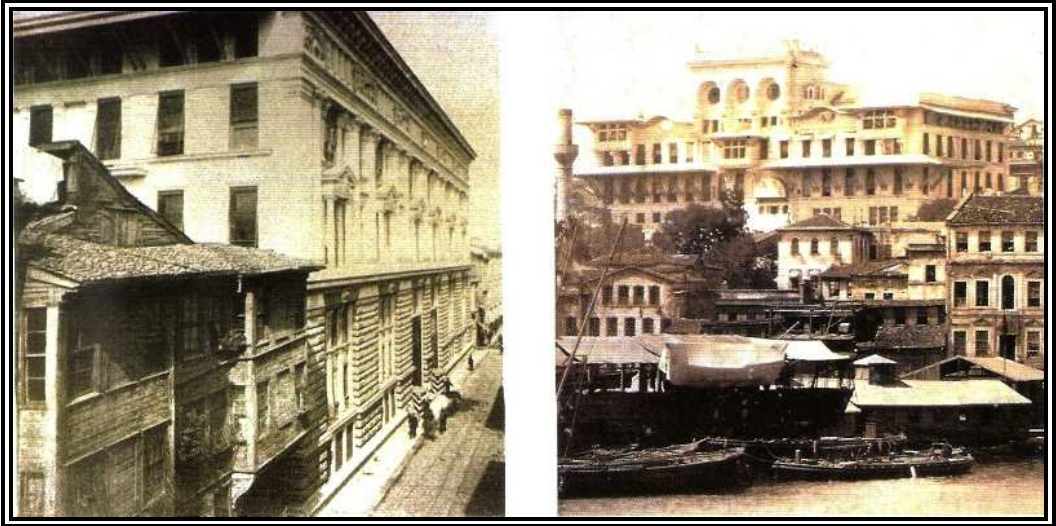
EK 2: Osmanlı Bankası'nın 1890'lara Ait Bir Fotoğrafı (L'Illustration, 1896:185)

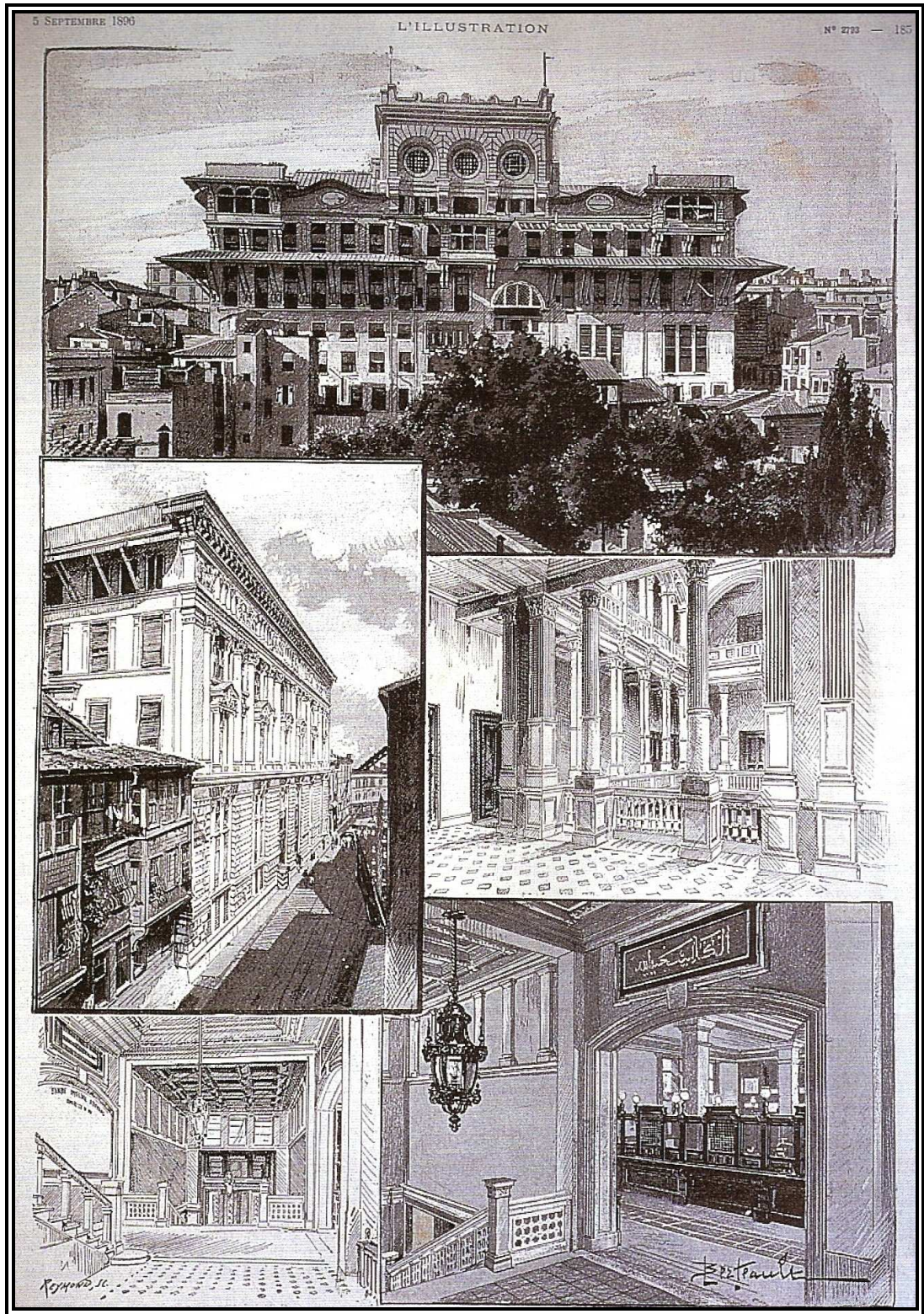
EK 3: Bankalar Caddesi 1892 (Servet-i Fünun: 1308:75).

EK 4: Osmanlı Bankası'nı Gösteren Bir Kartpostal.

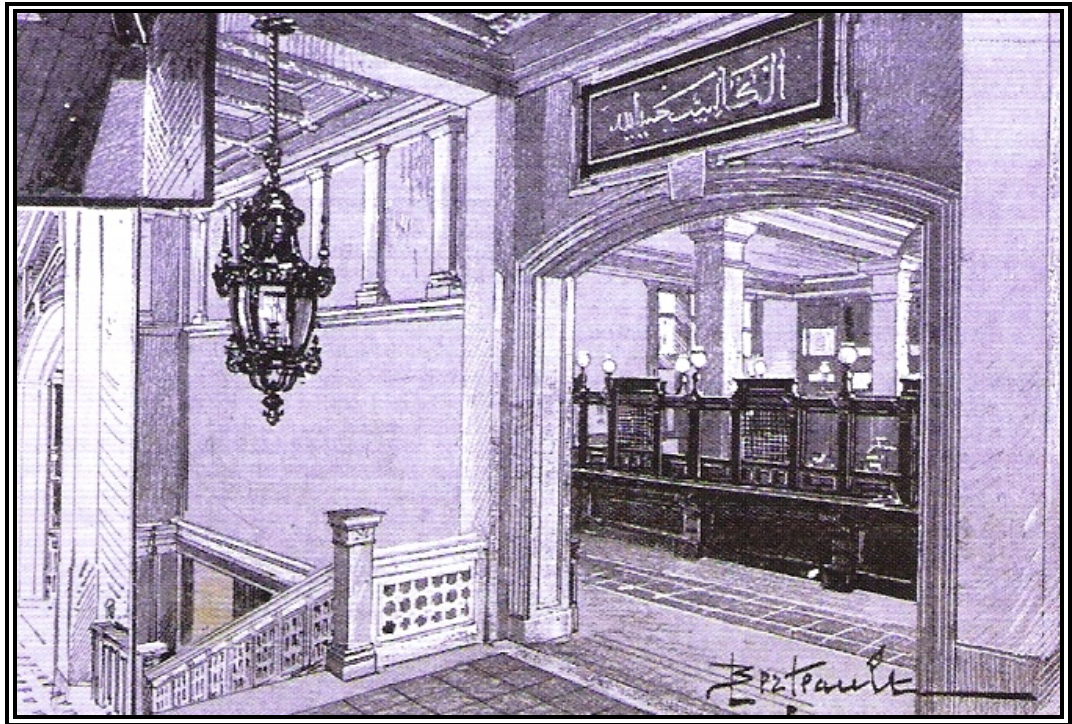
EK 5: Banka Binası'nın İki Farklı Fotoğrafı (Eldem, 1997:138).

EK 6: Osmanlı Bankası'nın Ayrıntılı Resimleri 1896, (L'illustration, 1896:185).

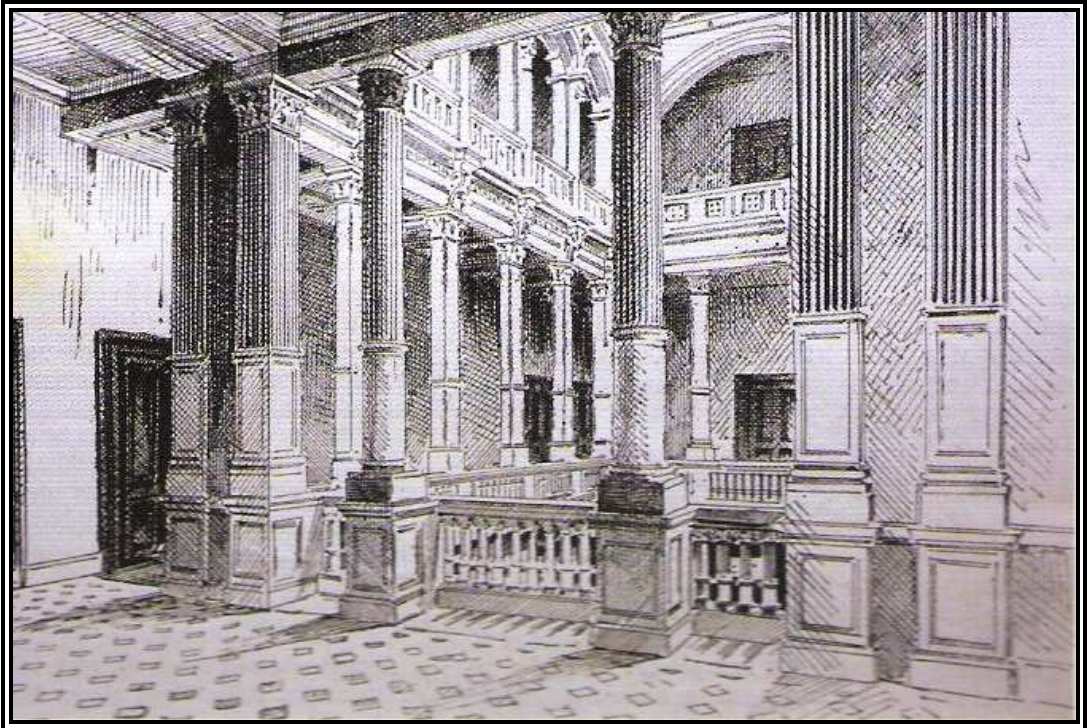
EK 7: Banka Girişine Dair Yeni Bir Fotoğraf (Eldem, 1997:140).

EK 8: Aynı Mekanın Yaklaşık Yüz Yıl Önceki Hali (L'illustration, 1896:185).

EK 9: Banka İçerisinden Bir Kesit (Eldem, 1997:140).

EK 10: Aynı Mekânın Yaklaşık Yüz Yıl Önceki Durumu (L'Illustration, 1896:185)

EK 11: Baskının Gerçekleştiği Dönemde Karakin Pastırmacıyan (Armen Garo)
(Bank Ottoman, 1990:97).

EK 12: Dr. Karakin Pastırmacıyan, (Pasdermadjian, 1918:X).

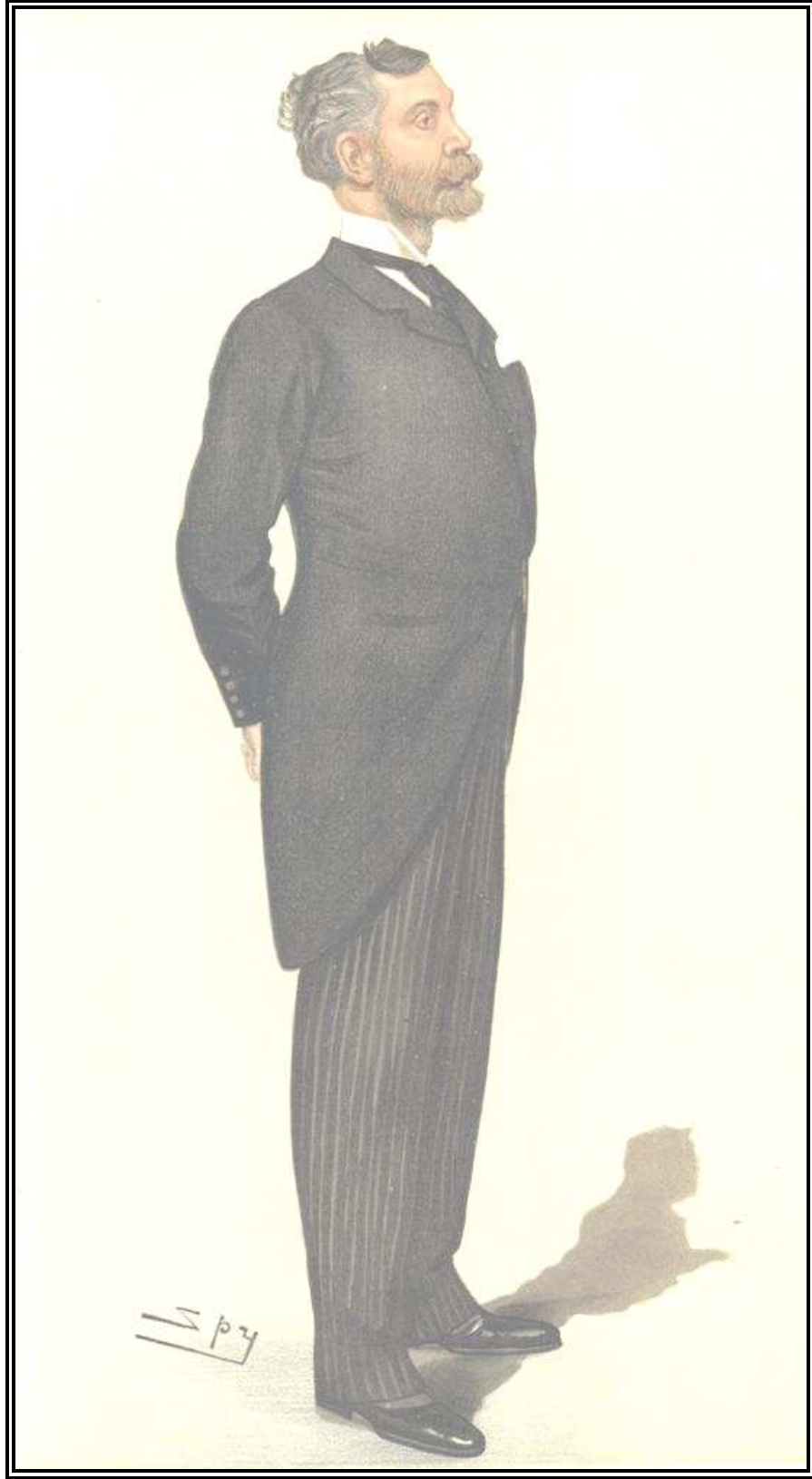
EK 13: Bedros Paryan (Papken Suni), (www.politikcity.de, 12.08.2008).

EK 14: Bedros Paryan'ın Mezuniyet Fotoğrafi (arka sıra sağdan üçüncü)
(<http://www.getronagan.org/tr/>, 23.07.2008).

EK 15: Haik Tiryakiyan (Hraç Andreasyan), (Bank Ottoman, 1990:107).

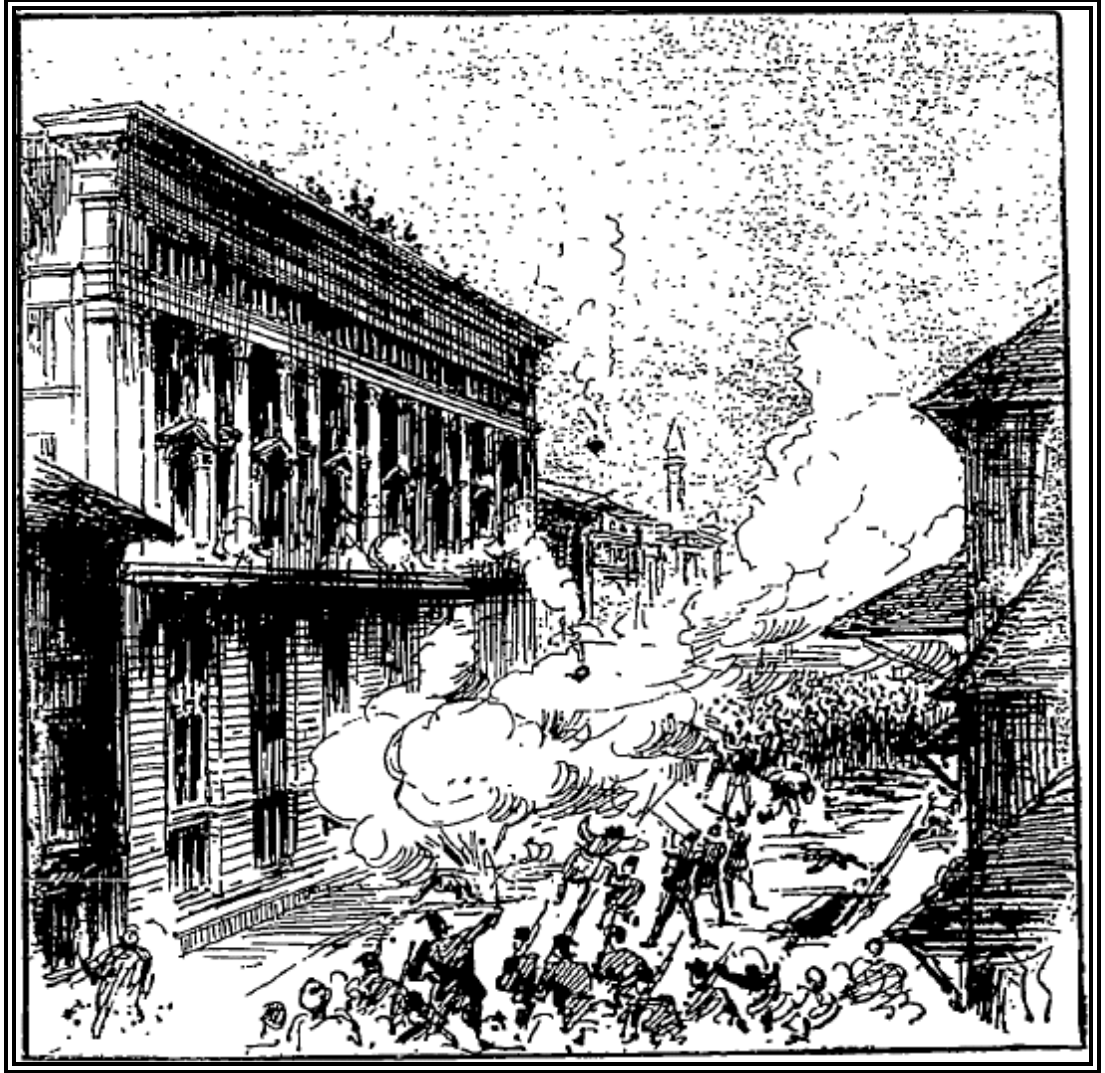
EK 16: Banka Müdürü Edgar Vincent, (<http://commons.wikimedia.org/> 05.05.2009).

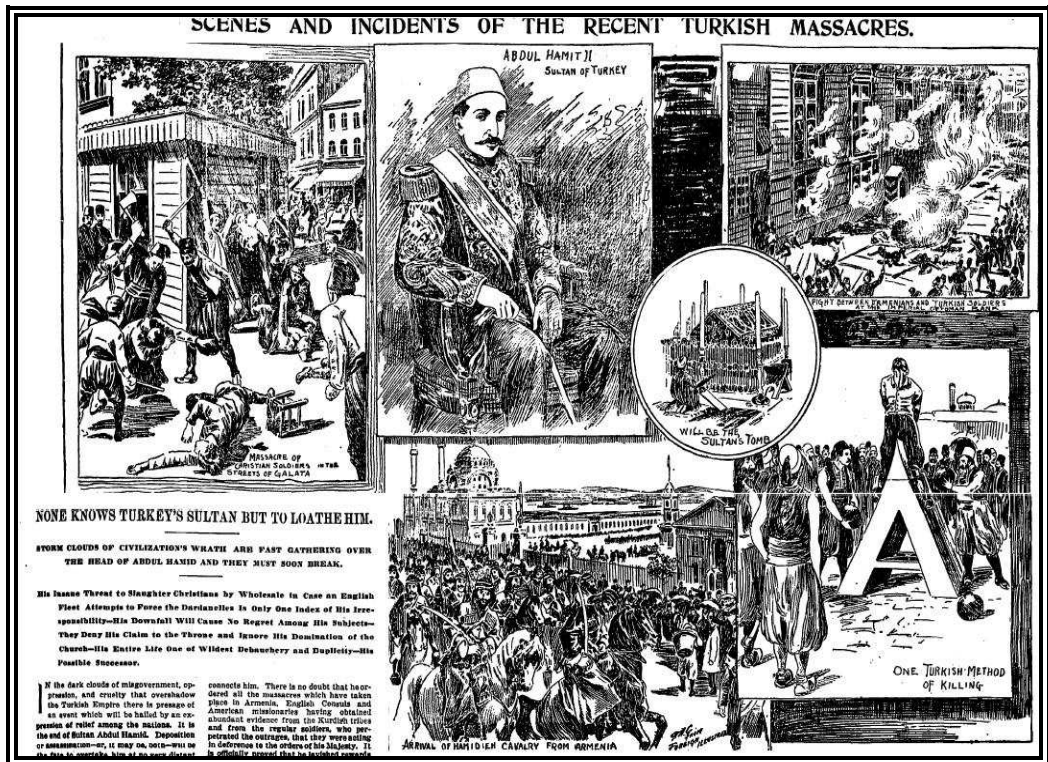
EK 17: Marsilya'ya Gönderilen On Yedi Komiteciye Ait Olduğu İddia Edilen Fotoğraf (L'Illustration, 1896:352).

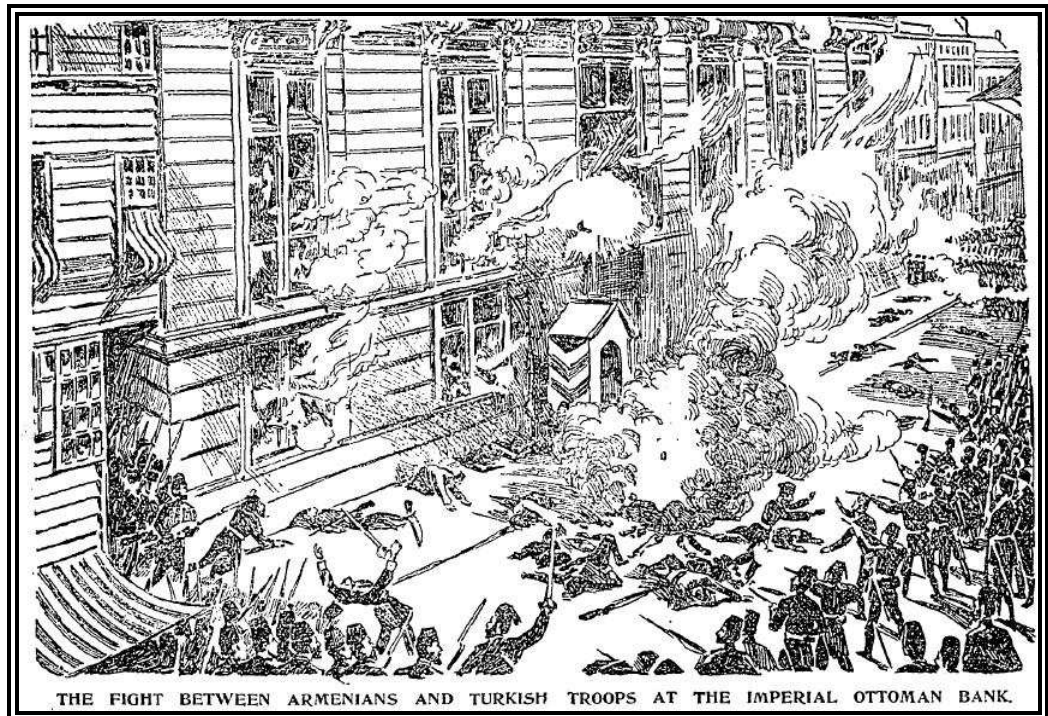
EK 18: Osmanlı Bankası Baskını'nı Tasvir Eden Bir Çizim (Feigl,1984:67).

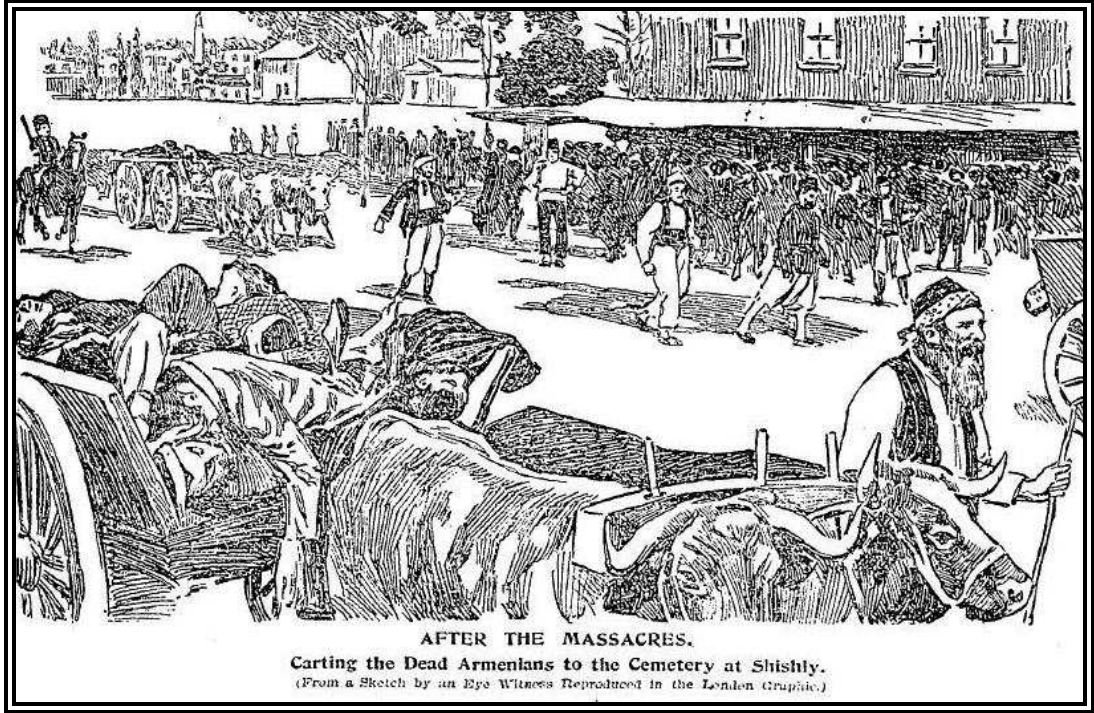
EK 19: Osmanlı Bankası Baskını'nı Betimleyen Bir Çizim (Penny Illustrated Paper, 1896:146).

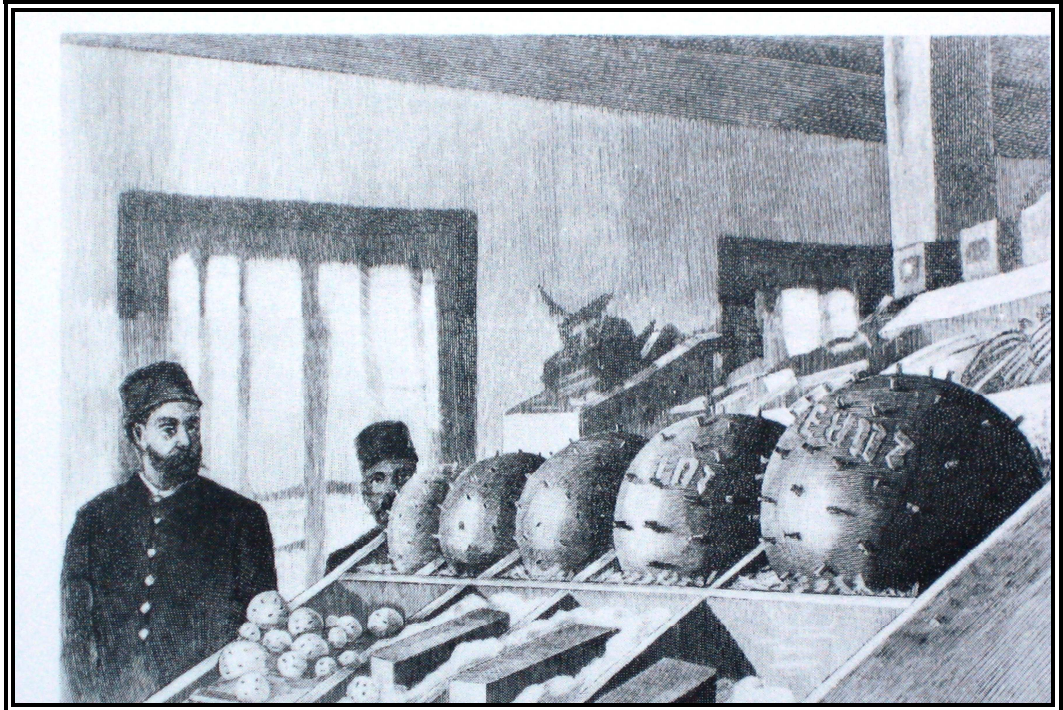
EK 20: Osmanlı Bankası Baskını'nı Betimleyen Tasvirler (Chicago Daily Tribune, Sep 27, 1896:41).

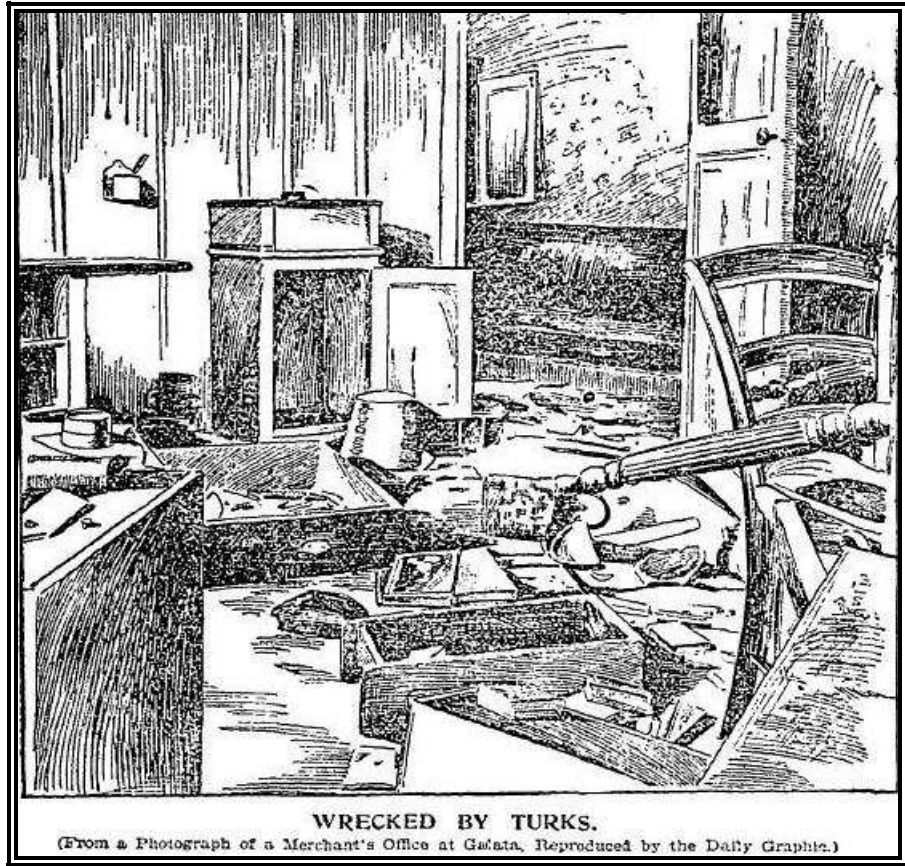
EK 21: Osmanlı Bankası Baskını'nı Betimleyen Bir Çizim (Brookly Daily Eagle, Nov. 27, 1896:23).

EK 22: Ölülerin Taşınmasını Tasvir Eden Çizim (Brookly Daily Eagle, Nov. 27, 1896:23).

EK 23: Olaylardan Sonra Bulunan Bombalar (Feigl, 1984:69).

EK 24: Olaylar Sırasında Tahrip Olan Bir İşyeri Tasviri (Brookly Daily Eagle, Nov. 27, 1896:23).

EK 25: Olaylar Sırasında Tahrip Olan Bir İşyeri Resmi (Throsine, 1897:51).

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

نومره ۱

سنه _____ لي
Le _____ 189
وصول نومروسي
N° d'arrivé _____
دقیقه ساعت
h. m. du _____

TELEGRAMME

سنه _____ لي
Le _____ 189
واسطه سيله
Transmis par _____
دقیقه ساعت
h. m. du _____
بدأ مخاره

ارسالی
Réexpédié _____
à _____
مامورك امضاسی

L'Etat n'accepte aucune responsabilité

Commencé à _____
ختم مخاره

Finis à _____
مامورك امضاسی

Signature de l'employé _____ à raison du service de la télégraphie. Signature de l'employé _____

De _____ Pour _____ الی _____ عن _____

محل نومروسي	عدد کلمات	غروب	محل تاریخ	ساعت	دقیقه	روز ویا شب	طریق	اشارات مخصوصه
N° du dépôt	Nombre de mots	Croup.	Date du dépôt	Heures	Minutes	Matin ou soir	Voies	Indications non taxés

رسمی مرکز قوماندانلیق

دینچین دفعه تبلیغ ایدلرکده جمعا قونلر زیتب ایدلرکده کزد بیلدیورکی بارشده
استخایم دفعات اولوی اولدیغی دفعه جمعا سکونت جمعا اولوی اولدیغی
داز دفعه بی بی معلومات عظمی بر قضاة ارادتیه معلوم ات تبلیغ اولدیغی

۱۶
رسمی مرکز قوماندانلیق

اصولاً لفظ
عبد المکارم
تجدید

EK 28: Derhal Önlem Alınması İçin İstanbul Merkez Kumandanlığı'na Gönderilen Telgraf (BOA, Y.PRK.BŞK, 47-35).

کیمیہ انجوسک اولدو دردیجی جیرا شیمه کوفه وای تعاقب کوندره در سعادتک محال مختلفه سده ارمن انار شیندر تک ایقاعیم تجار اولدو قاری شوره و آنه تیاج طبعیم و ضرور بیدنه اولدو تفکات و لغیا و تحریات کی احوال مؤسسه تک لکله مضامینت و بطریق ایلم تحقیق و تفحص هفده سرفضاد اولدو اراده و فرما نه معلومه خوانه ضمایه ضو قتلیم بیدنه اتقال اولدو اراده هکیمت معلوم بیدنه رئیس تالیات قورید سوز اعصابده لری و قوعالت جریانکاه اولدو غلطه . بیه اوع . اساجول . قاسم یات و ضامکولدی جریه عربیه اجزای تحقیقات ایندکله نکلده سرفضاح اولدو اراده سیم تا هبار بیری اوزریم . تکرار هکیمت عجلانه زنده ایلمت او جری اعصابده دیکلر دت قورک ترتیب و فضائیم محال مذکوره به اعظام و اجزا قوسیلرک قوریه اعضا لایقیمه جویو یاشا لردنه قریبه وورس و درجیم و اعضای نظرم مضطرب یوابه مأمور جویو قریبه بلوند یاشا لرض و قوعالت جریانکاه اولدو سالفه العصبه محال مختلفه بکیده . لک بالذات و قوعالت محلی لک کورمک و معلوم مختلفه بکسب الکالی و تجار و سازه تک افادتن استماع الملت آرزون سابه ایلمک بن سار الیه هکیمت مذکوره دن برز اعضا بالرضیه بر صورتی رضی نهضات تکرار قدره و ایضا محتاج کورید مواد و الهول هفده فیلم نظاری و سترامان و سار دواتر سیدیم . بالظاہر تعبیه هکیمت ایلمک استحصال اولنا نه معلومات بر وجه ای موضع تجریم و صورت جریه عرض جرات قلدک

{ بیه اوعیم جریه }

اشوبیک او جویو اولدو ایلم سیم انجوسک اولدو دردیجی جیرا شیمه کوفه صبا علیه ساعته درنده دولاب دره سده جریه جو آغوب نامده بر ایندک قوعتی آره سده صفا قلدلیم بر عد جریه دوستیم یانوی برده جوارنده برلمانه رطم ملتند قصاب نفیله ایلم مرتقم آغوبه باره کتدر جریه یانوی لیم تعاقب لرقیم آغوب درسته اولدو نه تکده ایلم غلطه سزایه قورلمه و اوزرنده هوز آلمیانه بر جریه ایلم ایلم عدد رولدر بولسه و بولدره ایلم مجید اجرتد هافیلدیله طوعله حرمانده سانه از بیلطه لوردر ایلم سولایه واضاسنه اولدیم و قوعالت کورید بائنده برلش لک شیخ الاسلام احمد بیک عرب س آغوبه اوزره قلمه و قرار اقتدار یسه ده اوزرنده طیلیم مذکور ایلم صخره دن برده قضا دوست لک یانوی لیم و بیه صورتی افکار مضطرب تک میدانیم قیلیم و مرتقم آغوبه ایسه هادیه دن مقدم تلف ایلم تجارده ارمن قوره کوز یانک دت نفق قلدلنده هوز درسته و قویف اولدو سابه دردیجیم بولدیم آغوبه ستر

EK 29: İstanbul Olayları ile İlgili Rapor'un İlk Sayfası (BOA, Y.PRK.KOM, 9-21).

				Silah ve Mühimmat					
				Ermeni Olaylarının başlangıcından 4 Eylül tarihine kadar bazı Ermeni fesat evleriyle kilise, okul vb. yerlerden elde edilen silah ve mühimmat ve eşya ve edevatın miktarıyla bulundukları ciheleri içeren cetveldir.					
Elde edildikleri Cihet	Beyoğlu, Galata, Hasköy ve Çevresi	İstanbul ve Çevresi	Üsküdar ve Çevresi	Toplamı	Elde edildikleri Cihet	Beyoğlu, Galata, Hasköy ve Çevresi	İstanbul ve Çevresi	Üsküdar ve Çevresi	Toplamı
	2	-	-	2	Adi Kapsüllü tabanca	10	6	4	20
	1	-	-	1	Adi kapsül (Kutu)	1	-	-	1
	4	-	-	4	Fişeklik	4	-	-	4
	3	-	-	3	Fişek kovamı	3	-	-	3
	-	1	-	1	Kapaklı fişek	-	1	-	1
	4	-	1	5	Beylik kasatura	4	-	1	5
	-	2	3	5	Bıçak	-	2	3	5
	3	-	-	3	Kama	3	-	-	3
	1	-	-	1	Süvari kılıcı	1	-	-	1
	2	-	-	2	Karabin	2	-	-	2
	2	-	-	2	Çakmaklı tüfek	2	-	-	2
	10	6	4	20	Kapsüllü tüfek	10	6	4	20
	958	60	692	1710	Revolver kapsüllü (Kutu)	958	60	692	1710
	18	9	36	63	Revolver fişegi	18	9	36	63
	40	-	-	40	Revolver	40	-	-	40
	8	1	41	50	Dinamitli lağım fitili (Metre)	8	1	41	50
	25	-	3	28	Dinamit kapsülü (deste)	25	-	3	28
	-	-	4	4	Dinamit fişegi	-	-	4	4
	114	-	-	114	Dinamit sucuğu	114	-	-	114
	500	-	-	500	Dinamit barutu (Gram)	500	-	-	500
	5	-	-	5	Temizlenmiş Pamuk (Gram)	5	-	-	5
	3	-	-	3	Gliserin	3	-	-	3
	2	-	-	2	Tizzab (Şişe)	2	-	-	2
	50	-	150	200	Jac Yağı (Şişe)	50	-	150	200
	28	-	-	28	Sodyum Klorür (Gram)	28	-	-	28
	2	-	-	2	Humbara doldurma borusu	2	-	-	2
	1690	-	90	1690	Humbara kapsülü (Kutu)	1690	-	90	1690
	1	-	1	2	Humbara memesi	1	-	1	2
	96	55	46	187	Humbara tıpa	96	55	46	187
	96	55	46	187	Çeşitli şekillerde humbara	96	55	46	187

EK 30: Bulunan Patlayıcı Maddeler (BOA, Y.PRK.KOM. 9-31)

Eşya Ve Edevat		
Elde edildikleri cihet		
Beyoğlu, Galata, Hasköy ve Çeşmesi	28	Şişe
İstanbul ve çevresi	46	Av fişegi edevatı ve Kovanı
Üsküdar ve Çeşmesi	1	Şimali Kibrit (Kutu)
	2	Kapak
	-	Asker elbisesi ve şapka (Takım)
	1	Asan harfli diğer mühür
	1	Komite reisinin mühürü
	76	Provalı anahtar
	8	Maymuncuk
	10	Demirden Rakam zımbası
	2	Silindir
	Çok	Hurufat ve edevatı saire
	1	Matbaa makinesi
	-	Baskı makinesi
	2	Alçıdan yapılmış kalıp
	2	Fişek imal makinesi
	2	Nitrogliserin istihsalı için alet
	1	Dinamit kalıbı Fişegi kalıbı
	10	Humbara potası
	10	Humbara somunu
	Çok	Humbara içine konulan demir parçası
	3	Humbara koymak için sandık
	2	Humbara taşımak için çanta
	-	Humbara vida kapağı
	3	Humbara Tornavidası
	10	Humbara parçası
	3	Humbara Modeli

EK 31: Patlayıcı Yapımında Kullanılan Aletler (BOA, Y.PRK.KOM. 9-31)

Dava	Kısa özet	Mahkûm sayısı	Madde	Milliyet				Verilen ceza	Tarih	Mülâhazalar
				Müslüman	Rum	Yahudi	Ermeni			
Ohannes Kurmanian	Yahudilere küfredmek ve kışkırtıcı dil kullanma	1	-	-	-	-	1	Beraat	29 Ekim 1896	
Yovana Janik	Baş tahrikçilerden	1	-	-	-	-	1	Beraat		Rum olduğu iddia ediliyor
Kahveci Meleon	Galata'da patlayıcı maddelere sahip olma ve kışkırtıcı hareketler	1	57	-	-	-	1	15 yıl kürek mahkûmiyeti	14 Ekim	
Ja far	Çalınmış malları bulundurma	1	230	1	-	-	-	3 ay	14 Ekim	
Melkon (Şebinkarahisarlı)	Kışkırtıcılık, iç bölgelerdeki oğlundan gelen mektup temelli	1	66 (uygulandı)	-	-	-	1	3 yıl mahkûmiyet	14 Ekim	Zor bir dava
Krikor, Bedros'un oğlu	27 Ağustos'ta Hasköy'de Hüseyin'i yaralama	1	57	-	-	-	1	5 yıl kürek mahkûmiyeti	24 Ekim	-
Melkon (Yazmacı)	Kışkırtıcı dil	1	-	-	-	-	1	-	-	Bilgi yok
Süleyman, Edhem, Karnil, Seidalı	Çalınmış malları bulundurma	4	230	4	-	-	-	Her birine 4 ay mahkûmiyet	24 Ekim	
Büyük Millet Hanı	Galata'da ateş etme ve yaralama	10	57	-	-	-	10	Dokuzuna berat; yalnızca birine (Gara bet) 10 yıllık ceza	2 Kasım	
Krikor A. Sarkis	Kışkırtıcı dil ve sultana hakaret	1	57	-	-	-	1	15 yıllık ağır hapis cezası	1 Kasım	
Şaban ve İsmail	Manouk'u yaralama	2	179	2	-	-	-	Şaban berat, İsmail 1 yıl hapis cezası	26 Ekim	
Mustafa Çavuş	Movses'i yaralama	1	-	1	-	-	-	Beraat	26 Ekim	

EK 32: İngiliz Elçiliği'nin Mahkeme İle İlgili Nihai Raporu (Blue Book, 1897:76-78)

Bedros (Berber)	Kışkırtıcı dil	1	57	-	-	-	-	1	3 yıl ağır hapis cezası	26 Ekim	
Mıgırdiç (?)	Galata'da silahla ateş	1	-	-	-	-	-	1	Berat	26 Ekim	
Mesrob	Kışkırtıcı dil	1	-	-	-	-	-	1	Berat	26 Ekim	
Mıgırdiç (?)	Kışkırtıcı dil	1	-	-	-	-	-	1	Üç yıl hapis	27 Ekim	
Bourse Han	Galata'da silahla ateş eden Ermeniler	3	-	-	-	-	-	3	-		Beklemede
Yedi Müslüman genç ve iki Acem	Çalıntı malları bulundurma	9	230	9	-	-	-	-	Berat; 2 Acem'e 12 ay ceza (gyabında)	27 Ekim	
Hüseyin	Çalıntı Malları bulundurma	1	230	1	-	-	-	-	3 ay hapis cezası	27 Ekim	
Arif ve Humet	Aynısı	2	230	2	-	-	-	-	Aynı ceza	28 Ekim	
Abdullah	Aynısı	1	230	1	-	-	-	-	Aynı ceza	28 Ekim	
Abram	Aynısı	1	230	-	-	-	1	-	5 ay hapis cezası	28 Ekim	
On üç Kürt	Aynısı	13	-	13	-	-	-	-	-		Beklemede
Torsoun	Para çalma	1	-	1	-	-	-	-	İttifakla beraat	29 Ekim	
Krocker Oteli	Polis üzerine bomba atan Ermeniler	4	57	-	-	-	-	4	Bogos; 15 yıl ağır hapis; diğer üçü 10 yıl ağır hapis	31 Ekim	
Ahmed, Salih ve diğerleri	Hasköy'de bir Ermeninin öldürülmesi	5	-	-	-	-	-	-	-		Beklemede
Abdurrahman ve diğerleri	Öldürme ve yaralama	6	-	6	-	-	-	-	Oybirliği ile beraat	29 Ekim	
Hasan, Süleyman ve Osman	Çalıntı malları bulundurma	3	230	3	-	-	-	-	Hüseyin beraat; diğer ikisi 3 ay hapis cezası	31 Ekim	

Küçük Millet Hamı	26 Ağustos'ta askerler üzerine ateş açma	6	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Ali bin Şenif	Çalınmış mal bulunduğuna (?)	1	(?)	1	-	-	-	-	(?)	-	Bilgi yok
Manastırlı Mehmed	Ayrısı (?)	1	(?)	1	-	-	-	-	(?)	-	Bilgi yok
Krikor, Serkis'in oğlu	Askerlere ateş etme	1	57	-	-	-	-	1	10 yıl hapis cezası	3	-
Stepan	Ayrısı	1	58 (uygulandı)	-	-	-	-	1	15 yıl hapis cezası	3	-
(Avakian), Mihran ve Yervant	Kışkırtıcı doküman ve belge	2	-	-	-	-	-	2	-	Kasım	-
Agop	Kışkırtıcılık	1	-	-	-	-	-	1	Oybirliği ile beraat	3	-
Prapı	Kışkırtıcı dil	1	-	-	-	-	-	1	Oyçokluğu ile beraat	3	-
Izmirlioğlu Han	26 ve 27 Ağustos'ta Vayvoda karşından bomba atma ve yaralama	5	-	-	-	-	-	5	4 idam, bir berat	-	-
Ali ve Muhtarrem	Çalıntı eşya bulunduğuna	2	230	2	-	-	-	-	5 ay hapis cezası	3	-
Ohannes	Silah ve patlayıcı bulunduğuna	1	-	-	-	-	-	1	Berat	Kasım	-
Kumuk	Yaralama	1	-	-	-	-	-	1	Berat	-	-
Katinko	Kadına kötü söz söyleme	1	-	-	-	-	-	1	Berat	6	-
Chand Eshcaf	Mardıros'u yaralama	1	179	1	-	-	-	-	4 ay hapis cezası	Kasım	-
Eugenides Bankası (Societe Generale Ottomane)	Osmanlı Bankası karşısından ateş edip bomba atma	6	58	-	-	-	-	6	5 idam 1 berat	9	-
Bedros	Kötü söz (?)	1	?	-	-	-	-	1	10 yıl hapis cezası ağırlaştırılmış	7	-

Ali Çavuş ve Melmed	Hırsızlık	2	222	2	-	-	-	-	1 yıl hapis cezası	
Mıgırdıç (?)	Askerlere ateş etme	1	58	-	-	-	1	10 yıl hapis cezası artırılmış		
Tekfur	kaşkurtçuluk	1	65	1				Berat		
Aotam ve diğerleri	Çalıntı eşya bulundurma	3	230		3			1 berat, 3 ay hapis cezası		
Izak	Aynı suç	1	230		1			3 ay hapis cezası		
Mehmed	Aynı suç	1	230	1				Aynı ceza		
Mustafa, Hüseyin, Muhammed	Hırsızlık	3	?	3				2 ay hapis cezası 1 berat		
Ali ve Hüseyin	Çalıntı eşya bulundurma	1	230	1				Ali ve 6 ay hapis Hüseyin Berat		
Çak Salomon	Hırsızlık	1	?		1			Berat		
Arakel, Markar'ın oğlu	Askerlere ateş	1	57				1	6 yıl ağır hapis (çoğunlukla)		
Osman ve Elia	Çalıntı mal bulundurma	2	230	2				Berat		
Hüseyin ve Halil	Stepan'ın öldürülmesi	2		2					Bilgi yok	
Movses	Askerlere ateş	1	57					15 yıl ağır hapis		
Garabed	Aynı suç	1						Oybirliğiyle berat		
Nuradunghian Hanı	Ateş edip bomba atma	9	57				9	Üç kişiye 15 yıl, altı kişiye berat	10 Kasım	
Theodoride Eczanesi	Bomba atma	5	58				5	Dört kişiye berat, 1 idam		
Aleksiyadi Han	Ateş etme ve bomba atma	2					2	Berat (?)		
Credir General	Askerlere ateş etme	6					6	Berat		
Artin	Kötü söz ve niyet	1	57				1	3 yıl ağır hapis		
Komando Han (İstanbul)	Askerlere ateş etme	18	57				18	14 berat, 1 on beş yıl artırılmış hapis, 3 on yıllık hapis		

OSMANLI BANKASI

Osmanlı Bankası basıldı
 Taşnak Komitesi'nce
 İçine doldurmuşlardı
 Patlayıcı yıkıcı bombaları

Cesur her Ermeni bekledi
 Çok kıymetli o anı
 Bomba ne zaman atılacak
 Ve düşman yok olacaktı?

İşte, pencereden düşüyor
 Yusuvarlak bir el bombası
 Titretiyor orada Sultan Hamid'i
 Ve şeytanı İzzet Paşa'yı

Hamid bu haberi alınca
 Çağırıyor yanına Nazım'ı
 Git ve bastır diyor
 O tahrikçi Ermenileri

Osmanlı Bankası Papken Suni'nin
 Kumandası altında
 Şehit Papken Suni
 Soylu Taşnak Devi

Adı korkutur
 Yüz binlerce Müslümi
 Ve Sultan Hamid deneni
 Zalim ırkın halifesini.

ÖZGEÇMİŞ

Fikrettin YAVUZ, 1975 yılında Erzurum/İspir’de doğdu. Memleketinde başladığı eğitim hayatına Gebze’de devam etti. İlk, orta ve lise eğitimini aynı ilçede tamamladı. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden 2002 yılında “Tarihçi” unvanıyla mezun oldu. Aynı yıl, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2005 yılında “Ermeni Katogikosu Mıgırdıç Kırımıyan ve Ermeni Meselesindeki Rolü” isimli tezi ile yüksek lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Tarih Bilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı. Halen Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü’nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.